

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
XIV 2023 27
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

часопис за језик, књижевност и културу
година XIV, 2023, број 27
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Издавач Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Главни уредник Др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Одговорни уредник Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Редакција Др Тери Иглтон, Универзитет у Ланкастеру, Одсјек за енглеску књижевност и креативно писање
Др Енди Маузли, Универзитет Де Монтфорт, Факултет умјетности, дизајна и хуманистичких наука
Др Рос Поснок, Универзитет Колумбија, Одсјек за енглеску и компаративну књижевност
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Факултет књижевности и језика
Др Жоржета Чолакова, Универзитет 'Пајсије Хиландарски' у Пловдиву, Филолошки факултет
Др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору, Филозофски факултет
Др Љиљана Бањанин, Универзитет у Торину, Италија
Др Марија Кривокапић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет Никшић
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Роберто Руси, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Радана Лукајић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Анђелка Крстановић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Лектори Др Мијана Кубурић Мацура, Мср Анђела Вујошевић, Тања Булатовић

Секретар редакције Мср Дејан Милиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Припрема за штампу Мр Данијел Дојчиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет

Штампа

За штампарiju

Интернет адреса <https://filolog.rs.ba>

Имејл-адреса filolog@ff.unibl.org

Индексни статус ERIN PLUS, SCOPUS, Листа МКС, CROSSREF, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR, MIRABEL

Тираж 150

Радове објављене у овом броју рецензирани

Др Милан Ајдановић, Универзитет у Новом Саду
Др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду
Др Јана Алексић, Институт за књижевност и уметност у Београду
Др Јелена Арсенијевић Митрић, Универзитет у Крагујевцу
Др Јасмина Ахметагић, Институт за српску културу – Приштина (Лепосавић)
Др Жељка Бабић, Универзитет у Бањој Луци
Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци
Др Аднан Бујак, Универзитет у Зеници
Др Весна Булатовић, Универзитет у Новом Саду
Др Вера Вујевић Ђурић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Јелена Вујић, Универзитет у Београду
Др Наташа Вученовић, Универзитет у Бањој Луци
Др Оливера Дурбаба, Универзитет у Београду
Др Селма Ђулман, Универзитет у Сарајеву
Др Маја Жарковић Макреј, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Драго Жупарић, Универзитет у Сарајеву
Др Божица Јовић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Сања Јосифовић-Елезовић, Универзитет у Бањој Луци
Др Јасна Јуришић Рољић, Универзитет у Бањој Луци
Др Далибор Кесић, Универзитет у Бањој Луци
Др Зорана Ковачевић, Универзитет у Бањој Луци
Др Уршула Кревс Бирк, Универзитет у Лубљани
Др Огњен Куртеш, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Александра Лончар Раичевић, Универзитет у Нишу
Др Јовица Микић, Универзитет у Бањој Луци
Др Светлана Митић, Универзитет у Бањој Луци
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци
Др Марина Николић, Институт за српски језик САНУ
Др Слободан Новокмет, Институт за српски језик САНУ
Др Питер Окпех, Федерални универзитет у Локоји
Др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу

Др Душко Певуља, Универзитет у Бањој Луци
Др Петар Пенда, Универзитет у Бањој Луци
Др Слободанка Пргија, Универзитет у Бањој Луци
Др Светлана Слијепчевић Бјеливук, Институт за српски језик
САНУ

Др Ана Стипанчевић, Универзитет у Новом Саду
Др Љиљана Стевић, Универзитет у Бањој Луци
Др Анета Стојић, Свеучилиште у Риједи
Др Дијана Тица, Универзитет у Бањој Луци
Др Душица Тодоровић, Универзитет у Београду
Др Татјана Трајковић, Универзитет у Нишу
Др Кингсли Угвањи, Универзитет у Вестминстеру, Лондон
Др Олуфунке Фагунлека, Универзитет у Ибадану
Др Слађана Цукут, Универзитет у Бањој Луци
Др Јелена Шајиновић Новаковић, Универзитет у Бањој Луци

- Publisher* University of Banja Luka, Faculty of Philology
- General Editor* Dr Biljana Babić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editor-in-chief* Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editorial Board*
- Dr Terry Eagleton, University of Lancaster, Department of English and Creative Writing
- Dr Andy Mousley, De Montfort University, Faculty of Art, Design and Humanities
- Dr Ross Posnock, Columbia University, Department of English and Comparative Literature
- Dr Sanja Bošković Danojlić, University of Poitiers, Faculty of Literature and Language
- Dr Georgeta Tcholakova, University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Faculty of Philology
- Dr Goran Maksimović, University of Niš, Faculty of Philosophy
- Dr Saša Jazbec, University of Maribor, Faculty of Philosophy
- Dr Ljiljana Banjanin, University of Turin
- Dr Marija Krivokapić, University of Montenegro, Faculty of Philology Nikšić
- Dr Emir Muhić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Sanja Macura, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Andreja Marić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Roberto Russi, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Radana Lukajić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Dr Anđelka Krstanović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Proofreading* Dr Mijana Kuburić Macura, Anđela Vujošević, MA, Tanja Bulatović Dejan Milinović, MA, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editorial Board Secretary* Dejan Milinović, MA, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Prepress* Danijel Dojčinović, MA, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Print*
- For print*
- Web address* <https://filolog.rs.ba>
- E-mail* filolog@ff.unibl.org

Indexing status ERIH PLUS, SCOPUS, MKS List, CROSSREF, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR, MIRABEL

Circulation 150

Reviewers of papers published in this issue Dr Milan Ajdžanović, University of Novi Sad
Dr Jasmina Ahmetagić, The Institute of Serbian Culture Priština - Leposavić
Dr Milivoj Alanović, University of Novi Sad
Dr Jana Aleksić, Institute for Literature and Art
Dr Jelena Arsenijević Mitrić, University of Kragujevac
Dr Željka Babić, University of Banja Luka
Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka
Dr Adnan Bujak, University of Zenica
Dr Vesna Bulatović, University of Novi Sad
Dr Slađana Cukut, University of Banja Luka
Dr Olivera Durbaba, University of Belgrade
Dr Selma Đuliman, University of Sarajevo
Dr Olufunke Fagunleka, University of Ibadan
Dr Sanja Josifović-Elezović, University of Banja Luka
Dr Božica Jović, University of East Sarajevo
Dr Jasna Jurišić Roljić, University of Banja Luka
Dr Dalibor Kesić, University of Banja Luka
Dr Zorana Kovačević, University of Banja Luka
Dr Uršula Krevs Birk, University of Ljubljana
Dr Ognjen Kurteš, University of East Sarajevo
Dr Aleksandra Lončar Raičević, University of Niš
Dr Jovica Mikić, University of Banja Luka
Dr Svetlana Mitić, University of Banja Luka
Dr Emir Muhić, University of Banja Luka
Dr Marina Nikolić, Institute for Serbian Language, Serbian Academy of Science and Arts
Dr Slobodan Novokmet, Institute for Serbian Language, Serbian Academy of Science and Arts
Dr Peter Okpeh, Federal University Lokoja
Dr Tatjana Paunović, University of Niš
Dr Petar Penda, University of Banja Luka
Dr Duško Pevulja, University of Banja Luka
Dr Slobodanka Prtija, University of Banja Luka
Dr Svetlana Slijepčević Bjelivuk, Institute for Serbian Language, Serbian Academy of Science and Arts
Dr Ana Stipančević, University of Novi Sad
Dr Ljiljana Stević, University of Banja Luka
Dr Aneta Stojić, University of Rijeka
Dr Jelena Šajinović Novaković, University of Banja Luka
Dr Dijana Tica, University of Banja Luka
Dr Dušica Todorović, University of Belgrade
Dr Tatjana Trajković, University of Niš
Dr Kingsley Ugwuanyi, University of Westminster, London
Dr Nataša Vučenović, University of Banja Luka

Dr Vera Vujević Đurić, University of East Sarajevo
Dr Jelena Vujić, University of Belgrade
Dr Maja Žarković Mccray, University of East Sarajevo
Dr Drago Župarić, University of Sarajevo

САДРЖАЈ

ENGLISH DEPARTMENT'S 30TH ANNIVERSARY SPECIAL EDITION

Emir Z. Mubić

The Binding Force of English: Blurring the Boundaries.....17

ENGLISKI KAO KOMUNIKACIJSKA POVEZNICA:

PREVAZILAŽENJE GRANICA JEZIKA

Željka Lj. Babić

Addressing Truth Values in Written Corpora – a B&H Case Study19

RAZMATRANJE ISTINITOSNE VRIJEDNOSTI U PISANOM KORPUSU –

STUDIJA SLUČAJA

Maja M. Žarković McCray

Morphological Productivity of Adjective-Forming Prefixes in English

at the Level of Word-Formation Rules46

MORFOLOŠKA PRODUKTIVNOST PREFIKSA U TVORBI PRIDJEVA U

ENGLESKOM JEZIKU NA NIVOU PRAVILA TVORBE

Mathias O. Chukwu

Discursive Construction of Identity in Nigerian Newspaper

Reports on Pipeline Vandalism.....63

ДИСКУРСИВНО ГРАЂЕЊЕ ИДЕНТИТЕТА У ИЗВЈЕШТАЈИМА ИЗ ДНЕВНИХ

НОВИНА У НИГЕРИЈИ О ВАНДАЛСКОМ УНИШТЕЊУ НАФТОВОДА

Dijana D. Tica

Matthew Arnold's 'The Forsaken Merman' and 'The Neckan'

as Reflections of Victorian Fears.....83

'НАПУШТЕНИ ВИЛЕЊАК' И 'ВОДЕНИ КРАЉ' МЕТЈУА

АРНОЛДА КАО ОДРАЗИ ВИКТОРИЈАНСКИХ СТРАХОВА

Tatjana A. Dumitrašković

Rhetoric and Politics – The Power of Words in Shakespeare's *Julius Caesar* ..102

РЕТОРИКА И ПОЛИТИКА – МОЋ РИЈЕЧИ У ШЕКСПИРОВОМ *ЈУЛИЈУ*

ЦЕЗАРУ

Jelena Šajinović Novaković, Emir Z. Mubić

Semantic and Pragmatic Features of *obviously* and *apparently*117

СЕМАНТИЧКЕ И ПРАГМАТИЧКЕ ОДЛИКЕ MODALNIH ADVERBA

OBVIOUSLY I APPARENTLY

<i>Jasna M. Jurišić Roljić</i>	
Productivity and Frequency of some Latinate Verb Prefixes in English and Serbian.....	127
PRODUKTIVNOST I FREKVENTNOST NEKIH GLAGOLSKIH PREFIKSA LATINSKOG PORIJEKLA U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU	
<i>Dejan M. Milinović</i>	
Animal Similes Expressing Human Traits in English and Serbian.....	138
FIGURATIVNE PRIDJEVSKE POREDBENE KONSTRUKCIJE SA ŽIVOTINJAMA U ENGLESKOM I U SRPSKOM JEZIKU KOJIMA SE IZRAŽAVAJU LJUDSKE OSOBINE	
<i>Milena M. Vidosavljević</i>	
Foreign Language Teaching in a Digital Environment: Teachers' Attitudes and Beliefs	153
НАСТАВА СТРАНОГ ЈЕЗИКА У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ: СТАВОВИ И УВЕРЕЊА НАСТАВНИКА	
<i>Branko Ć. Crnogorac</i>	
Forster's Italian Novels as a Testground for <i>A Passage to India</i>	173
ФОРСТЕРОВИ 'ИТАЛИЈАНСКИ РОМАНИ' КАО ОГЛЕДНО ПОЉЕ ЗА <i>ПУТ У ИНДИЈУ</i>	

ЈЕЗИК

<i>Драгомир В. Козомара</i>	
О судбини постацкценатских дужина у говору Бастаса.....	187
О СУДЬБЕ ЗАУДАРНЫХ ДОЛГОТ В РЕЧИ БАСТАСА	
<i>Горан Б. Милашин</i>	
О конструкцијама с приједлогом <i>po</i> у романима <i>Госпођица</i> и <i>Проклета авлија</i> Иве Андрића.....	204
CONSTRUCTIONS WITH THE PREPOSITION <i>PO</i> IN THE NOVELS <i>THE WOMAN FROM SARAJEVO (GOSPODICA)</i> AND <i>THE DAMNED YARD (PROKLETA AVLIJA)</i> BY IVO ANDRIĆ	
<i>Božinka Petronijević</i>	
Frazeologizmi u romanu <i>Medea. Stimmen</i> Kriste Volf – original i prevod. Prilog razgraničenju kontrastivne frazeologije i translatologije	236
PHRASEOLOGISMS IN THE NOVEL <i>MEDEA. VOICES</i> BY CHRISTA WOLF – ORIGINAL AND TRANSLATION. A CONTRIBUTION TO DISTINGUISHING BETWEEN CONSTRUCTIVE PHRASEOLOGY AND TRANSLATOLOGY	

Ирена М. Пантић

Енглески заменички облик *any* и његови српски
преводни еквиваленти252
ENGLISH INDEFINITE PRONOUN *ANY* AND ITS SERBIAN
TRANSLATION EQUIVALENTS

Милан Д. Ивановић

Шта су шиболетноними и постоје ли они у српском језику?275
WHAT ARE SHIBBOLETHNONYMS AND DO THEY EXIST
IN THE SERBIAN LANGUAGE?

Данијела Г. Кулић, Ана Ж. Кажанегра Величковић

Позиција и улога вештине слушања у енглеском језику
струке: ставови студената пословног усмерења299
THE POSITION AND ROLE OF LISTENING SKILLS IN ENGLISH
FOR SPECIFIC PURPOSES: BUSINESS STUDENTS' ATTITUDES

Lidija V. Beko, Dragoslava N. Mićović

Neki aspekti unapređenja udžbenika engleskog jezika za geologe na
univerzitetskom nivou: CLIL vs. ESP317
SOME ASPECTS OF IMPROVING ENGLISH LANGUAGE TEXTBOOKS FOR
GEOLOGISTS AT THE UNIVERSITY LEVEL: CLIL VS. ESP

Dejan M. Milinović, Emir Z. Muhić, Dalibor Kesic

Cultural Preponderance or Semantic Due Diligence: Two Sides
of the Same Coin with a Conceptual Twist333
KULTUROLOŠKA NADMOĆ ILI SEMANTIČKA REVNOŠNOST:
DVIJE STRANE ISTE MEDALJE UZ KONCEPTUALNI OBRT

Мaja Г. Баћућ Босућ

Језик и род – мушки и женски говорни обрасци у
грчкој серији *Μην αρχίζεις την μουρμούρα*345
LANGUAGE AND GENDER – MALE AND FEMALE LANGUAGE PATTERNS
IN THE GREEK SERIES *ΜΗΝ ΑΡΧΙΖΕΙΣ ΤΗΝ ΜΟΥΡΜΟΥΡΑ*

Anja Đ. Pravuljac

Prevođenje Zeitgeista: Zerokalkareovi grafički
romani u Bosni i Hercegovini.....365
TRANSLATING THE ZEITGEIST: ZERO-CALCARE'S
GRAPHIC NOVELS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Tamara P. Tošić

Srpski varijetet engleskog jezika kroz vizuru ELF istraživačke paradigme384
SERBIAN ENGLISH THROUGH THE LENS OF THE ELF
RESEARCH PARADIGM

<i>Mina Z. Dragas</i>	
Pregled (kritičke) literature o bilingvizmu.....	401
REVIEW OF (CRITICAL) LITERATURE ABOUT BILINGUALISM	

КЊИЖЕВНОСТ

<i>Sanja M. Ljubišić</i>	
Ilustrativan primjer ekfrazе u rimskoj istoriografiji. <i>Opis požara u Rimu</i> (Tacit, <i>Ann.</i> XV, 38).....	419
ILLUSTRATIVE EXAMPLE OF ECPHRASIS IN ROMAN HISTORIOGRAPHY. <i>DESCRIPTION OF THE GREAT FIRE OF ROME</i> (TACITUS, <i>ANN.</i> XV, 38)	
<i>Данијела М. Јањић</i>	
Преображај Напуља кроз зрење Чезареа Анунцијате у роману <i>Ситнице које живот значе</i> Лоренца Маронеа.....	431
THE TRANSFORMATION OF NAPLES THROUGH CESARE ANNUNZIATA'S MATURATION IN <i>THE TEMPTATION TO BE HAPPY</i> BY LORENZO MARONE	
<i>Милан Д. Тодоровић, Јелена М. Павловић Јовановић</i>	
Трансформација књижевне јунакиње Сили од жртве до самосвесне индивидуе у роману <i>Боја пурпура</i>	445
TRANSFORMATION OF THE LITERARY HEROINE CELIE FROM A VICTIM TO A SELF-AWARE INDIVIDUAL IN THE NOVEL <i>THE COLOR PURPLE</i>	
<i>Данијела А. Јелић</i>	
О постхумно објављеним фрагментима треће књиге <i>Робства у слободи или огледала правде у Босни</i> Гавре Вучковића Крајишника.....	463
ON POSTHUMOUSLY PUBLISHED FRAGMENTS OF THE THIRD VOLUME OF THE BOOK ENTITLED <i>ROBSTVO U SLOBODI ILI OGLEDALO PRAVDE U BOSNI (SLAVERY IN FREEDOM OR MIRROR OF JUSTICE IN BOSNIA)</i> BY GAVRO VUČKOVIĆ KRAJIŠNIK	
<i>Marina M. Petrović-Jilib</i>	
Diskurzivni pristup u nastavi nemačke književnosti na primeru romana <i>Tucanje kamena</i> Klemensa Majera.....	480
A DISCURSIVE APPROACH TO TEACHING GERMAN LITERATURE ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL <i>BRICKS AND MORTAR</i> BY CLEMENS MEYER	
<i>Марија С. Терзић</i>	
Мера и прекомерност: Ахмед Нуредин – преображај Аполона у Диониса.....	497
MEASURE AND EXCESS: AHMED NURUDDIN – TRANSFORMING APOLLO INTO DIONYSUS	

ПРИКАЗИ

Дијана Црњак

- Хроника страдања српског језика на Косову и Метохији:
живо свједочанство трпљења и вјере 515
CHRONICLES OF HARDSHIPS OF THE SERBIAN LANGUAGE ON THE
TERRITORY OF KOSOVO AND МЕТОНИЈА: A LIVING TESTIMONY
OF SUFFERING AND FAITH

Сања С. Ђорић

- Значај српских православних свештеника и
монаха у српској књижевности 19. и 20. века 526
THE SIGNIFICANCE OF SERBIAN ORTHODOX PRIESTS AND MONKS
IN THE 19TH AND 20TH -CENTURY SERBIAN LITERATURE

Милица М. Алексић

- Књижевници и духовници новог века 531
NEW ERA WRITERS AND SPIRITUAL LEADERS

Мијана Ч. Кубурић Мацура

- Основе методике наставе српског као страног језика 537
FOUNDATIONS OF METHODOLOGY OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Милош М. Кеџман

- Полисемична лексика у српском језику:
глаголи, именице и придјеви 542
POLYSEMIC LEXIC IN THE SERBIAN LANGUAGE:
VERBS, NOUNS, AND ADJECTIVES

Јелена Г. Рељић

- Знакови опстајања: књижевност као бранитељка и
коректив либералне мисли 548
SIGNS OF RESISTANCE: LITERATURE AS A DEFENDER
AND CORRECTIVE OF LIBERAL THOUGHT

Јелена Д. Раџа

- О зборнику научних радова у част проф. др Мирку Скакићу 557
ON THE BOOK OF PROCEEDINGS IN HONOUR OF
PROF. MIRKO SKAKIĆ, PHD.

Биографије аутора 569

Упутства за ауторе 583

Instruction for Authors 591

DEPARTMENT'S
30TH
ANNIVERSARY
SPECIAL EDITION

Emir Z. Muhić¹
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

THE BINDING FORCE OF ENGLISH: BLURRING THE BOUNDARIES

The English language is an indisputable and indispensable civilisational point of convergence enabling us to have unhindered planet-wide communication, and it equally, almost seamlessly facilitates the exchange of cultural and scientific reflections from other language systems. English is doubtless one of the most prolific linguistic systems employed to create some of the most beautiful literary works, treatises on culture and freedom of thought and speech. The Faculty of Philology English Department at the University of Banja Luka is dedicated to these subtle reflections and multifarious topics to which meticulous attention is duly paid throughout the academic year, both in class and through the scientific research efforts of our enterprising professors and teaching assistants. The department was founded in 1994 at the then-Faculty of Philosophy, and its growth and expansion continued at the Faculty of Philology in 2009. In light of our upcoming 30th birthday, we decided to add colour to this important milestone by authoring inspiring papers on language, literature and all things English. We dedicate this special issue to our alumni, former and retired professors, and our students-to-be.

Within the following pages, you will have the opportunity to read the papers of our esteemed colleagues from all over the globe. The topics are both diverse and comprehensive ranging from modern language, linguistics, literature, literary theory, cultural studies, translation, teaching methods to multimodal learning approaches in the humanities.

Željka Babić provides an incisive deep dive into the facets regarding the shaping of media discourse during the coronavirus pandemic. Mathias Okey Chukwu tackled the issue of identity through the lens of Critical Discourse Analysis. Maja

¹ emir.muhic@ff.unibl.org

Žarković made a very significant morphological contribution in terms of a great paper dealing with the productivity of adjective-forming prefixes. Dijana Tica broached an extremely interesting literary topic that deals with the phenomenology of fear in the Victorian era. Jelena Šajinović Novaković and Emir Muhić brought us back to the field of semantics and pragmatics with their paper on adverbs *obviously* and *apparently*. Tatjana Dumitrašković conveniently included the great bard William Shakespeare in this special issue of the Philologist with her paper on rhetoric and power relations in Shakespeare's far-famed *Julius Caesar*. Milena Vidosavljević deals with the important issue of digital literacy and the use of modern technologies in teaching methods. Dejan Milinović set out an informative overview of the system of metaphors and similes based on the corpus of lexemes referring to animals. In her paper, Jasna Jurišić Roljić quite aptly connects the frequency of Latinate and Serbian prefixes.

This international group of English scholars prepared a refreshing selection of inspiring thematic domains by dint of which boundaries of the unknown are blurred, pushed back and at times altogether erased with a delicately fine line between knowledge and understanding clearly elucidated. Reading these insightful contemplations, we boldly venture into the realm of true scientific thought encompassing multifaceted areas which at their very core have one inescapable common denominator - the English language. We hope that the following texts will be an additional inspirational impulse for reflection and future academic endeavours.

Željka Lj. Babić¹
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

ADDRESSING TRUTH VALUES IN WRITTEN CORPORA - A B&H CASE STUDY²

Abstract: This paper approaches the notion of truth (fulness) within the written media discourse, namely the three B&H daily newspapers. Aimed at researching computer-accessible online articles published in the chosen three time frames, the paper focuses on narratives containing the keyphrase “Alan Šeranić” and the representation of the notions of values of trust and confidence found in extracts which contain both the chosen keyphrase and examples of news values. The results show that the attitude towards the researched keyphrase changes both in accordance with the time frames of its use and in accordance with the geographical area of the publication source.

Keywords: corpora, B&H newspapers, trust, confidence, news values.

1. Introduction

The specificity of the Bosnia and Herzegovina region calls for considering some issues concerning the media's behaviour during the Covid-19 pandemic and the overall notion of trust and confidence the general public have in them. The inexistence of one course of delivery of information and the existence of a possible high influence of different outer sources (geographical, political, ethnical, etc.) opens up the question of existence of one or more truths, and, therefore, of the connection of news values with these sources.

¹ zeljka.babic@ff.unibl.org

² The paper is the result of research conducted within the scope of the Republic of Srpska's Ministry for Scientific-Technological Development, Higher Education and Information Society project number 19.032/961-135/19 *Scientific potentials of annotated learners' corpora in applied linguistics.*

2. Methodological Considerations

The particularity of the researched geographical area calls for a closer look at the postulates (linguistic and non-linguistic) which lie in the foundations of the research. It is, therefore, necessary to give some background information prior to immersing into methodological considerations.

2.1. Bosnia and Herzegovina Written Media as a Research Framework

Bosnia and Herzegovina (B&H) in its present form makes an interesting basis for postulating a presence of invisible boundaries in the area of media presentation on specific issues. There is a clear division between the entity and cantonal media services. The situation with printed and online media is almost the same, the only difference being that there is no specific state printed or online newspaper or journal. Such a situation made the choice of corpus a bit difficult, for I decided to choose one newspaper from each region as a representative. The choice is also influenced by the fact that there is no overtly visible difference between the official partisan media and the oppositional ones. As noted in our previous research (Babić, Muhić & Tica, 2021), the content of the newspapers also heavily relies on their owners and on the policy they decide to follow and pursue.

These introductory notes are here to emphasise the amount of (dis)trust in every and all of the Bosnian and Herzegovian peoples, who are also well-known in the Western Balkans Region for their brisk and overtly expressed opinions and humour, which, for a purely linguistic research, may sometimes present a problem if corpora are researched as translated and annotated texts. Nevertheless, my ongoing work on the sampling of learner B&H corpora³ simply provoked a challenge of attempting to apply its postulates to a wholly different material in order to see whether it is possible to use the same tools (and to which extent and success) or whether they ought to be somewhat adjusted.

2.2. News Values

The appeal which news reports present to linguists and discourse analysts brought a number of approaches which are at hand for researchers (critical Fairclough, 1995: socio-linguistic Bell, 1991; Jucker, 1991; cognitive van Dijk,

³The work on the Project mentioned in Footnote 2.

1987; genre/discourse structural approach Bell, 1991; Montgomery, 2007). Relying on Bell (1991), Bednarek (2010) develops her own view on a practised-focused approach, paying attention to journalistic language. Researching the ways in which evaluations can function in news discourse, she argues that:

‘With respect to journalism and journalism studies, journalists should be aware of the effect of evaluative language in their own writing in terms of bias, news values, targeting readerships, and creating a multiplicity of voices (sourcing).’ (p.40)

Raising-awareness started with an increased interest of linguists pinpointing the specific linguistic tools used in the mainstream media for achieving their particular agenda. And it seems that their news values lie at the top of the list, for they need our trust and confidence that we, as readers of newspapers or listeners/viewers to the radio or television programmes give, it must be quite strong and mutually interwoven and impacted.

Wanting first to have an insight in the journalists’ understanding of the term news values, I found it quite difficult to pinpoint the precise definition or even point of view, which is not surprising at all, for the fluidity of the term allows for various approaches and understandings to be applied to it. Nevertheless, the following list of requirements for news stories offered itself as an answer that a great number of researchers and practitioners reach for: the power elite; celebrity; entertainment; surprise; bad news; good news; magnitude; relevance; follow-up; newspaper agenda (Harcup & O’Neill, 2001:p.278–279).

Replicating the topic some decade and a half later, Harcup & O’Neill (2017:p.1482) widened the list of requirements by adding: exclusivity, conflict, audio-visual, shareability, drama, and the news organisation’s agenda.

It is obvious that the meaning of news values is directed to something that is worth mentioning in the news, that is newsworthy, which is the most usual definition. Bell (1991) gives them a narrower meaning arguing that they present “values by which one ‘fact’ is judged more newsworthy than another”. (p.155)

Bednarek & Caple (2012:p.104) propose their own list as a summary of contemporary approaches: negativity, prominence, consonance, impact, novelty, superlativeness, and personalisation.

In the same article, authors offer a somewhat particular discursive perspective on news values within whose framework analysis of values, not only done through words but also through images, for which, they claim, it is possible to be systematic (Ibid, p.113)⁴.

⁴Bednarek keeps on adding values as she continues to look at the issues from various angles. In Bednarek (2016:p.30–31) we find timelessness, consonance, negation, impact, proximity, unexpectedness, su-

The complexity of understanding values, even with the proposed frameworks, inevitably leads to the question as to whether it is possible (or worthwhile) to conduct any kind of evaluation.

Thompson & Hunston (2000), acknowledging the ideological component (especially the ideological value system of specific professional subgroups, one of which are linguists), which cannot be ignored when discussing the notion of a value system, claim that evaluation serves to reflect a value system stating:

‘Every act of evaluation expresses a communal value-system, and every act of evaluation goes towards building up that value-system. This value-system in turn is a component of the ideology which lies behind every text.’ (p.6–7)

Bednarek (2010) uses their terminology when discussing the semantic dimension of certainty, obligation, and desirability, i.e. evaluative parameters, which ‘refer to the standards, norms, and values according to which we evaluate something through language.’ (p.18)

As a result, it seemed feasible to test the presence and use of values within a restricted B&H context.

2.3. The methodological mix: Thematic Analysis (TA), Content Analysis (CA) and Case Study (CS)

The process of working with a small amount of data asked for a combination of applicable analysis which were at hand, for I did not want to stray from the focal point, that being the representation of a MoH (minister of health) with regards to the (possible) change of attitudes and beliefs in him as an epitome of the government, as a holder of truth and an owner of national confidence.

The amount of articles published about the Covid-19 pandemic and its representation in the media increases on a daily basis and it seems it will be the focus of researchers’ interest for years to come due to the fact that the corpora collected opens questions which go beyond social sciences’ research. Covid-19 touched and influenced all pores of society, so Herrera-Viedma et al. (2020) focused on global trends in the coronavirus research, Basch et al. (2020) explored the online versions of US daily newspapers, and Morgan et al. (2021) on New Zealand issues, and Chen, Huang & Li (2022) researched its news coverage in tourism.

perlativeness, personalisation, and elicitation. She also emphasises that: ‘This list should not be taken as an automatic checklist and analyses must take into account context and use.’ (Ibid, p.31).

When wanting to find a definition of thematic analysis (TA) which best suits this research, I searched the Boyatzis (1998), where it is posited in the following two chosen ways:

Thematic analysis is a way of seeing. (p.1)

Thematic analysis is a process for encoding qualitative information. (p.4)

Boyatzis (1998) also distinguishes different purposes for which the TA can be used:

1. A way of *seeing*.
2. A way of *making sense* out of seemingly unrelated material.
3. A way of *analysing* qualitative information.
4. A way of *systematically observing* a person, an interaction, a group, a situation, an organisation, or a culture.
5. A way of *converting* qualitative information into quantitative data. (p.4–5)

Such a variety of purposes offers the use of just one (or all) in the research, which enhances the appeal of the method even more.

Thematic analysis simply offered itself up as being ‘a distinctive method with a clearly outlined set of procedures in social science’ (Braun & Clarke, 2013:p.178). Its adaptability to linguistic purposes makes it more applicable to a wider type of research than mere identification of themes and patterns of meaning in the given corpora in relation to a specific problem. The thing that makes it specific is its usability in analysis of almost any kind of qualitative data collection. Braun & Clarke (2013) propose using such an analysis, for it allows one to have an insight in all the complex, juxtaposed and fuzzy relations that the world outside actually consists of.

The first thing that is seen from going through the methodological sources is a standpoint that as a research method, thematic analysis is not used as much as it could/ought to be, for the majority of authors use it as an additional aid in the research process and not as the method itself. The answer to that may be found in Thelwall (2021), which argues that

‘thematic analysis characterises a collection of documents rather than looking for differences between subsets.’ (p.93)

Adding more particularities to this “uniqueness” of the TA, Braun & Clarke (2013) emphasise that it

‘only provides a method for data analysis; it does not prescribe methods of data collection, theoretical positions, epistemological or ontological frameworks. It really is “just a method”’. (p.178)

Such an understanding makes it open for both, a bottom-up and top-down identification of themes, and its data can be applied in various ways, ranging from experiential to critical. Authors also praise it for its simplicity of use and applicability even with young researchers and students, for it does not require one 'to delve deep into theoretical constructs' (Ibid, p.178).

Guest, MacQueen & Namey (2012: p.9) emphasise the importance of the researcher within the actual implementation of TA, stating that they identify and interpret both implicit and explicit ideas in the data they are analysing, which actually present the very themes, thus again putting in focus the greatest problem which can occur in the interpretation of results, i.e., reliability.

To finish this short sketch of some of the theoretical posits, I would like to mention Nowell et al.'s (2017) argument on the place of TA in qualitative studies. They emphasise the notion that even though it has not been given a welcome acceptance in qualitative research and has not been appreciated at the same level as grounded theory, ethnography, or phenomenology, it is widely used in qualitative research.

Content analysis (CA) is 'a research technique for making replicable and valid inferences from texts (or other meaningful matter) to the contexts of their use' (Krippendorff, 2004:p.18). Being used largely as a technique of researching journalistic discourse, it relies highly on quantitative data, thus reducing the subjectivity and enhancing the result validity. If understood in its broader sense, it can be argued to represent "a formal system for doing something we all do informally rather frequently— draw conclusions from observations of content" (Stempel, 2003:p.209). The amount of informality can be ambiguous and differently read, but the very reliability of the results is presumed through the carefully conducted data collection and analysis.

The obviousness of using the CA for quantitative analysis opens the question as to whether it is suitable for using in a small-data case study research. For the purpose of this paper, therefore, it was necessary to combine it with other methods and techniques. The solution to the problem of relevance and validity of the results has been sought in the Riffe et al's (2019):

'content analysis is comparable to detective work. Content analysts examine evidence to solve problems and answer questions. Of course, scholars limit their examinations to relevant evidence.' (p.168)

Another positive side of the use of CA is its adaptability, for it can be utilised as a mixed-method approach, in which it is possible to interchange paths of qualitative and quantitative steps (Mayring, 2014:p.10). Other researchers also emphasise the

possibility of mixing research methodologies. Hashemi (2012:p.207) argues it can be considered a useful tool when exploring systems and investigating both the process and the outcomes, and Riazi (2016:p.40-41) proposes its use in favour of a more robust explanation of the phenomena. Its application provides a deeper insight into the use of language and, quite importantly, allows for cultural insights, synchronic and diachronic. The research also relies on the understanding of the term mixed-method in its broader sense, the combination of qualitative and quantitative methods within the research project, at whatever phase (Schwartz-Shea & Yanow, 2012:p.131).

The mixing of methods has been used more and more often, for it allows the use of a ‘class of research where the researcher mixes or combines quantitative and qualitative research techniques, methods, approaches, concepts or language into a *single* study’ (Johnson & Onwuegbuzie, 2004:p.17). The result of this is the previously mentioned rapid growth of the amount of literature at hand. One of the things which this approach brings is a kind of amalgamation, where the shared research aims or questions generate a synthesis of results gained by the use of different methods. Therefore, it seemed only natural to add a case study to the two techniques, a movement solidly confirmed in the research methodology, or, as Creswell & Creswell (2018) state, the method that:

‘involves the use of one or more core designs [...] within the framework of a single or multiple case study design. The intent of this design is to develop or generate cases based on both quantitative and qualitative results and their integration.’ (p.209)

Mayring (2014) also mentions the possibility of the use of case study procedures in the content-analytical category systems, still warns that ‘registration of how often a category occurs may give added weight to its meaning and importance as well. (p.41)

This somewhat extensive introduction to methodological posits of research just shows the complexity with which the targeted corpora research had to be addressed with when the analysis of data is concerned.

2.4. Research description

The overwhelming influence the online media possesses in Bosnia and Herzegovina reached its pinnacle during the Covid-19 pandemic, for sometimes it was the only source citizens could turn to. As is usually the case, even the pandemic did not bring an ever-needed unity or, at least, consensus in reporting, for it is at this very point that the differences in various parts (and opinions and attitudes) shone with a fine glare.

The actual case study focus offered itself in the form of the juxtaposing photos of the RSMoH in one of the B&H newspapers, *Oslobođenje* (dated 30th March, 2020 and 22nd August, 2021), in which the Caple, Huan and Bednarek (2020: 6) news value *aesthetic appeal* equals the transformations in the presentations in accompanied written texts.⁵

Previous research (Babić, Muhić & Tica, 2021) has shown that the comparative study of daily newspapers in Bosnia and Herzegovina provides ample possibilities of approaching the notions of trust, confidence, unity, and the fact that the corpora had been collected through a period of time in which the strength of the imposed restrictions varied from a total prohibition of leaving ones home to almost free movement within the entity or cantonal borders. It was, therefore, decided to frame the corpus under the following parameters:

6. the articles are downloaded from online versions of three B&H daily newspapers, *Oslobođenje* (*O*), *Glas Srpske* (*GS*), and *Večernji list* (*VL*), which are published at the three regional capitals, Sarajevo, Banja Luka, and Mostar, respectively;
7. all of the articles entail the name of Alen Šeranić, the RS Minister of Health⁶;
8. the dates of the downloaded corpus correspond to the three specific time frames of Covid-19 pandemics in B&H: the first time frame (TF 1) contains articles from March to May 2020, the second time from (TF 2) from March to May 2021, and the third time frame (TF 3) from September to November 2021. The time frames correspond to three of four waves of Covid-19 in Bosnia and Herzegovina, the first, the third, and the fourth. The second wave was omitted due to the fact that it corresponded with the time of general elections in Bosnia and Herzegovina, and the types of reports found in newspapers published at the time were heavily influenced by the pre-election campaigns of the political parties.

The perceived problem with the data came to the surface quite vividly. Namely, due to the fact that the chosen case study contained researched issues of confidence and trust shown through the media in the form of a person who lived in one B&H

⁵ Caple, Huan & Bednarek (2020:p.6–7) extended their previous categorisation by listing eleven categories, emphasising the importance of multimodality as a factor which needs to be taken into account when addressing the notion of news values.

⁶ The title of the Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska is being shortened into the Minister of Health (RSMoH) and used as such in the paper.

entity, it was stipulated that the majority of data would be found in the newspaper published in the Republic of Srpska, which proved to be true. Due to the fact that Minister Šeranić is an ethnic Bosniak, the newspapers published in the Federation of B&H, paid much more attention to him in the newspaper which is published in Sarajevo than in the one published in Mostar, which also proved true. Still, since the aim of the paper was to identify the possible changes in the scope of trust with the online media (and, therefore, the public as well), it was necessary to reach such a decision, for it was impossible to balance the data quantity.

The phases of data collection were as follows:

9. the articles were collected manually using the available newspapers' sites, then downloaded, and manually inserted into a Numbers 10.2 file;
10. the keyword "Alen Šeranić" was searched in all the articles and those which contained them were preserved for further investigation;
11. the files were converted into machine readable plain text format (.txt), and then uploaded into the software (AntConc 3.5.8 (Macintosh OS X) 2019 tool), news values were extracted, systematised, and analysed.

The aim of the research was to investigate whether there was a visible change in the representation of the Minister of Health of the Republic of Srpska, and, if yes, if it was discernible in all Bosnian and Herzegovian main newspapers. Only the files in which news values were found were included in the analysis.

Due to the fact that the focus of the study was on the possibility of pinpointing the case study issues connected with the ways of representation of the RSMoH, the working hypotheses set are as follows:

12. The representation of the RSMoH was in relation to the publication place of the newspaper.
13. The change in the attitude towards the RSMoH was in direct correlation with the time of the issue.
14. Trust and confidence in the RSMoH decreased with time due to the movement of focus from Covid-19 to other issues.

3. Results and Discussion

The quantitative analysis used shows that the researched keyword follows the presupposed pattern of occurrence.

	Oslobođenje (O)	Glas Srpske (GS)	Večernji list (VL)
TF	168	170	122

Table 1: Number of files/articles in the corpus

As expected, the frequency of occurrence is in direct correlation with the geographical area in which the newspaper is published. Furthermore, it seems that there is a double polarity expressed in the interest (and therefore) the trust which, again, can be interpreted both on regional and ethnical levels. The need for a “trustworthy” political figure is epitomised in the *GS* and the *O* as representatives of two entity and ethnical groups, respectively, while the *VL* primarily focuses on Croatian issues. It is quite interesting to see that self/local-centredness is a dominant approach and that the presupposed unity and collective trust in institutions, even in times of a pandemic, is reduced to a local level (i.e. entities and cantons).

The breakdown of the researched time frames is as following:

2020 (TF 1)	Oslobođenje (O)	Glas Srpske (GS)	Večernji list (VL)
March	17	59	0
April	57	13	33
May	30	28	0

Table 2: Time frame 1 (TF 1) results.

2021 (TF 2)	Oslobođenje (O)	Glas Srpske (GS)	Večernji list (VL)
March	15	13	16
April	13	4	15
May	8	5	21

Table 3: Time frame 2 (TF 2) results.

2021 (TF 3)	Oslobođenje (O)	Glas Srpske (GS)	Večernji list (VL)
September	12	16	8
October	11	10	18
November	5	22	11

Table 4: Time frame 3 (TF 3) results.

As far as the news values are concerned, I will just present the quantitative data for the overall corpus, for the extracted news values presented the foundations for qualitative analysis, out of which in the discussion part I will focus on the most prominent examples. The data was collected and systematised using the Bednarek & Caple (2012:p.104) classification.

News value	No. of occurrences	Examples
Negativity	256	<i>vanrednog stanja</i> (the state of emergency); <i>epidemiološki ugrožava</i> (epidemiologically endangers); <i>negativnu medijsku kampanju</i> (a negative media campaign)
Prominence	396	<i>Ministar zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske</i> (The Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska); <i>Ministarstvom civilnih poslova, federalnim Ministarstvom zdravstva</i> (the Ministry of Civil Affairs, the Federal Ministry of Health); <i>gradonačelnicima i načelnicima</i> (city mayors and municipality mayors)
Consonance	132	<i>Republika Srpska</i> (the Republic of Srpska); <i>Federacija BiH</i> (the Federation of B&H); <i>Bosna i Hercegovina</i> (Bosnia and Herzegovina); <i>građani</i> (citizens)
Impact	93	<i>defanzivne [mjere]</i> (defensive [measures]); <i>[za] blokadu opština</i> (to block the municipalities);
Novelty	46	<i>kućne izolacije</i> (home isolation); <i>rigoroznije preventivne mjere</i> (more rigorous preventive measures); <i>karantin</i> (quarantine); <i>povećanja plata zaposlenih u javnim zdravstvenim ustanovama</i> ([of] increasing the salaries of employees in public health institutions)

Superlativeness	67	<i>12 nastavnika</i> (twelve teachers); <i>26 djece</i> (twenty-six children); <i>linearan rast koji je mnogo manji nego u prethodnom periodu</i> (a linear growth that is much lower than in the previous period)
Personalisation	37	<i>zaraženim dječakom iz banjalučke osnovne škole „Branko Ćopić”</i> (an infected boy from the Banja Luka elementary school "Branko Ćopić"); <i>od mojih kolega zdravstvenih radnika do spremačica i kuharica u Studentskom centru</i> (from my fellow health workers, to the cleaners and cooks at the Student Centre); <i>predstavnicima sindikata u zdravstvu</i> (the representatives of the health care trade union)

Table 5: News values breakdown.

3.1. Time Frame 1

The beginning of the Covid-19 pandemics brought into the B&H society sentiments and attitudes both the same and different to those of the remainder of the world. The same feelings of uncertainty, anxiousness, despair, and different, the sleeping inner remembrance of war, inability of movement, futurelessness. Nevertheless, the public media somehow tried to retain a positive attitude and did not relay the feelings of the general public, rather those of the governmental policies.

March 2020 brought the topic of Covid-19 to B&H, and, as supposed, the measures were not brought on the level of the state, but on levels of entities and cantons. The notion of trust is mixed with the notion of orders. The name of RSMoH Alen Šeranić first occurred in relation to Covid-19 on the 5th of March.

15. *Ministar zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske Alen Šeranić rekao je da je testovima potvrđeno da 26 djece koja su bila u kontaktu sa zaraženim dječakom iz banjalučke OŠ "Branko Ćopić" kao i 12 nastavnika nisu zaraženi virusom korona, ali da će biti u kućnoj izolaciji narednih 14 dana.* [GS, 5/3/20-5]

[The Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska, Alen Šeranić, said that the tests confirmed that 26 children who were

in contact with an infected boy from the Banja Luka elementary school 'Branko Ćopić' as well as 12 teachers were not infected with the corona virus, but that they would be confined to home isolation for the next 14 days.]⁷

It is quite interesting that the first case of Covid-19 was confirmed by the RSMoH, thus establishing him as a person that the people of the Republic of Srpska should turn to for information. Prior to this case, the usual way of communicating problems which were deemed serious always included the addresses of the President and the Prime Minister of the RS, who in this case remained silent. So, the beginning of the pandemics introduced a new player (or a spokesperson) in the media arena in the form of the MoH. Moreover, very little time passed before he assumed the position of the decision-maker.

16. *Šeranić je rekao da se područje zaraze virusom korona širi te da su rigoroznije preventivne mjere donesene isključivo radi stabilnije epidemiološke situacije. On je još jednom pozvao građane da se ponašaju odgovorno i poštuju mjere koje se tiču kućne izolacije.* [GS, 11/3/20-1]

[Šeranić said that the area of corona virus infections is expanding and that **more rigorous preventive measures have been adopted solely for the sake of a more stable epidemiological situation.** He once again called on citizens to behave responsibly and respect measures related to home isolation.]

The surprising use of the RSMoH's surname as an identifying notion, which is going to be found in the following course of time as well, somehow, at least in the source language, emphasises the position he holds, for this type of lexical item is usually used with persons the public is more related to. We encounter quite an assertive lexis, for the notion of issuing orders holds very strong background information in a post-conflict society. He imposes himself as a person who takes action, but the points related to trust and confidence are reported as something which ought to be understood as a duty of higher governmental officers (as well as of the media).

17. *On je istakao da je potreba za uvođenjem vanrednog stanja opravdana, jer bi se odluke donosile brže i bile bi efikasnije, pa s tim u vezi i odgovorilo bi se na potrebe građana. Šeranić je rekao da ne postoji razlog za blokadu opština, te demantovao ranije objave u pojedinim medijima i na društvenim mrežama da se sprema takav scenario.* [GS, 31/3/20-1]

⁷All translations are made by the author.

[He pointed out that the need for the introduction of the state of emergency **was justified**, because decisions would be made faster and more efficient, and in that regard, the needs of citizens would be responded to. Šeranić said that there was no reason to block the municipalities, and denied earlier announcements in some media and on social networks that such a scenario was being prepared.]

In the FB&H, the RS MoH is seen as a person who transfers information about the number of Covid-19 cases, but also as a person who promises the acquisition of vaccines as soon as they appear on the market. While the number of hits in *O* shows interest in what has been happening in the other entity, the disinterest shown in *VL* confirms the posit that the online (as well as printed editions) really try to narrow the news coverage according to the perceived wishes of their prospective readers.

The tone changes significantly during the next month.

18. *"To se odnosi na to da su mjere koje se donose u zajednici označene kao dobre, ali su defanzivne. Zato moramo ofanzivnije reagovati prema virusu korona. To podrazumijeva jasnu trijažu i odvajanje negativnih lica na virus korona od pozitivnih, zatim lakše kliničke slike od srednje teške i teške, te da je potrebno masovnije testiranje na virus korona", pojasnio je Šeranić.* [GS, 24/3/20-1]

[‘This means that the measures taken in the community are marked as good, but they are defensive. That is why we need to react more offensively to the coronavirus. This means clear triage and **separation** of negative people from positive ones, then separation of uncomplicated clinical picture’ patients from mid-difficult and difficult ones, and also the need for **more mass Corona virus testing**’, Šeranić explained.]

The number of hits in *GS* decreased significantly, and we encounter other politicians aiming to take their share of public attention. The notion of trusting in what has been said is somehow taken for granted; still, the words *confidence* and *trust* and their derivatives do not occur overtly in the corpora as if one is left to trusting the government and its officials since trust was given to them in elections.

19. *On je napomenuo da je Republika Srpska u prvoj fazi prošla taj prvi udar i prihvata virusa korona, sprovela mjere, organizovala zdravstveni sistem i cijelu zajednicu da javno zdravstveno odgovori na sve ovo.* [GS, 24/4/20-2]

[He noted that in the first phase, the Republic of Srpska went through that first stroke and acceptance of the corona virus, implemented measures, organised its health system and the whole community **to respond** to all this through the means of the **public health service**.]

The foreseeable end of the wave also brought a milder tone to press statements, and the hedging started to be used. The use of hedging is particularly overt when RSMoH is asked to comment on another entity or the state itself.

20. *GLAS: Cijeli region hvali Vaš rad u ovoj situaciji i donekle zavide Srpskoj što na mjestu ministra zdravlja ima epidemiologa. Koliko Vam to znači?*

ŠERANIĆ: Podrška znači mnogo i to je uvijek bolje nego da vas ljudi kude. Međutim, i kad vas kude, ne mora da znači da to rade iz zle namjere. Treba saslušati i njih i prihvatiti savjete i preporuke. Ja sam samo najvidljiviji u odnosu na sve one koji rade ovaj posao zajedno sa mnom, od mojih kolega zdravstvenih radnika, do spremačica i kuvarica u Studentskom centru. Veliki je krug ljudi koji zajedno rade, a ja samo imam priliku da svako jutro u pola devet sve to saopštim. [GS, 13/4/20-1]

[GLAS: The whole region praises your work in this situation and somewhat envies Srpska for having an epidemiologist at the position of the Minister of Health. How much does that mean to you?

ŠERANIĆ: Support means a lot and it is always better than people scolding you. However, even when you are scolded, it does not necessarily mean that they are doing it out of malice. They should also be listened to and their advice and recommendations should be accepted. I am **only the most visible in relation to all those who do this work together with me**, from my fellow health workers, to the cleaners and cooks at the Student Centre. There is a large circle of people who work together, and I just have the opportunity to present all the work done every morning at half past eight.]

This change of discourse is also noted in the FB&H newspapers, but this time they also focus on reporting some less positive statements made by RSMoH about the FB&H.

21. *Ministar zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske Alen Šeranić ocijenio je da je Srpska na poluvremenu kada je riječ o epidemiji virusa korona, ali i upozorio da odluka Federacije BiH /FB&H/ da se ljudi sa granice, umjesto u karantene, upućuju u kućnu izolaciju, epidemiološki ugrožava Srpsku, prenosi Srna. [O, 24/4/20-1]*

[The Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska, Alen Šeranić, assessed that Srpska is at half time when it comes to the corona virus epidemic, but also **warned** that the decision of the Federation of B&H /FB&H/ to send people from the border to home isolation instead to quarantine **epidemiologically endangers** Srpska, Srna reports.]

22. *Šeranić: Federacija BiH je napravila korak unatrag.* [VN, 29/4/20-1]
[Šeranić: The Federation of B&H has **taken a step back.**]
23. *Mislim da treba da ispoštujemo odluke i da ne idemo u inat tim odlukama, jer to svakako nije dobro. Očekujem da ćemo se ponašati kako treba - kaže ministar.* [O, 30/4/20-4]
[I think that we should respect decisions and **not go against those decisions**, because that is certainly not good. I expect that we will behave properly, the Minister says.]
24. *Kada se promatraju posebno entiteti, građani Republike Srpske općenito imaju više povjerenja u mjere Vlade i nadležnih institucija koje se poduzimaju i vide ih kao mjere primjerene situaciji.* [VN, 2/4/20-1]
[When looking at the entities in particular, the citizens of the Republic of Srpska **generally have more confidence** in the measures taken by the Government and proper institutions and see them as measures appropriate to the situation.]

Even though the position of the RSMoH does not call for commenting on the conditions in the other entity, it is precisely this which has been done. And the newspapers do take notice of this kind of table-turning (examples 7 & 8), even though they are aware that he merely replicates the messages sent to people in his own entity (example 9). There is another change noticeable, the use of first person pronoun (singular and inclusive plural) instead of imperative and the notion of confidence, mentioned in *NV* as a comparison to the state in their entity and cantons (example 10).

The month of May brought not only the loosening of measures but also the return of previously set borders. It is, therefore, no surprise that the virus topic has somehow been put aside, for it was time to come back to other issues (related to it or not).

25. *Ministar zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske (RS) Alen Šeranić potvrdio je danas da je zabrinjavajuća situacija kada je u pitanju broj zaraženih koronavirusom u posljednja dva dana, ali da je sve još uvijek pod kontrolom.* [O, 2/5/20-1]
[The Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska (RS), Alen Šeranić, confirmed today that the situation when it comes to the number of people infected with coronavirus in the last two days is perturbing, but that **everything is still under control.**]

26. *Dok su svi hvalili Šeranića i RS, brojke pokazale da je FBiH mnogo bolje reagovala.* [O, 4/5/20-1]

[While everyone praised Šeranić and the RS, **the figures** showed that the FB&H reacted in a much better way.]

27. *"Mi epidemiju držimo u potpunosti pod kontrolom, imamo i dalje linearan rast koji je mnogo manji nego u prethodnom periodu. To možete da vidite prema broju uzoraka koje radimo i broju lica koja su pozitivna", rekao je Šeranić.* [22/5/20-1]

[‘We are **keeping** the epidemic **completely under control**, we still have a linear growth that is much lower than in the previous period. You can see that by the number of samples we process and the number of people who are positive’, Šeranić said.]

The standpoint of the RSMoH is still quite solid, and here we see the difference in reporting according to the news providers’ geographical area: *VN* does not comment on anything happening in the RS, while *O* clearly juxtaposes the RS and the FB&H, levelling the RS with its MoH, and starting back the old competitive model of informing. The first crisis in the RS backfires on its minister, for the previous two months it was he who presented himself as the representative of the government. The most important notion, that of a possible occurrence of a serious problem, is widely reported in the FB&H newspapers, while the RS one publishes either reports on the numbers of infected people or whole page interviews with the MoH about various topics.

Time frame 1 established MoH as a person whom the people turn to when asking for true and valuable information. Yet, as soon as the perceived peril started to diminish, the old frictions started to come to the surface and the geographical and political separateness became visible and hearable. Still, the researched corpus shows no word match for trust and confidence which can only be interpreted as a total lack of distrust due to the uncommon situation for which the people were totally unprepared.

3.2. Time Frame 2

The second year of the Covid-19 pandemic seems to replicate the sentiments felt a year ago. And the position of the RSMoH is still perceived as the most trustworthy and solid, for no voice for his removal of office was heard. This time frame is also marked with a new issue which provoked the notions of trust and confidence, that

of vaccination. Information about the quality of particular vaccines as well as their usability both as a protection against the virus and as a pass for traveling overseas also became a newspaper issue.

28. *On je ponovio da su sve vakcine kvalitetne u borbi protiv virusa korona i da je cilj da građani budu što brže vakcinisani.* [GS, 22/3/21-1]

[He **reiterated** that all vaccines are of a high quality in the fight against the corona virus and that the goal is for citizens to be vaccinated as soon as possible.]

29. *“Dobili smo zadatke koje ćemo u narednom periodu realizovati. Moram priznati da imam odličnu saradnju sa Ministarstvom civilnih poslova, federalnim Ministarstvom zdravstva i u duhu te saradnje ćemo nastaviti dalje da radimo u korist svih naših građana”, dodao je Šeranić.* [GS, 31/3/21-1]

[‘We have been given tasks that we will realise in the next period. I must admit that I have an excellent cooperation with the Ministry of Civil Affairs, the Federal Ministry of Health, and **in the spirit of that cooperation**, we will continue to work for the benefit of all our citizens’, Šeranić added.]

30. *“Najznačajniji je fokus na lokalnim zajednicama i aktivnostima koje bi oni trebali preduzimati. Jer, odgovornost je na gradonačelnicima i načelnicima, jer bi oni mogli biti restriktivniji”, kaže Alen Šeranić, ministar zdravstva RS-a.* [VN, 13/3/21]

[‘The most important focus is on local communities and the activities they should undertake. Because, **the responsibility lies with the city mayors and municipality mayors**, for they could be more restrictive’, says Alen Šeranić, the RS Minister of Health.]

RSMoH never seizes to miss an opportunity to emphasise his dedication to the work he is doing as well as the collaboration within the country. Nevertheless, the phrases he uses sound rather like clichés than like real endeavours, even though it is noteworthy mentioning the presence of inclusiveness and the absence of entity separateness.

On the other hand, the FB&H newspapers portray other traits of RSMoH, sympathy and collegiality.

31. *Godinu dana nakon pojave prvog slučaja koronavirusa u Bosni i Hercegovini zdravstveni stručnjaci u RS-u je na konferenciji za novinare u Banjaluci poručeno građanima da budu strpljivi i da poštuju preporučene mjere. Alen*

Šeranić, ministar zdravlja i socijalne zaštite RS, danas je izrazio saučesće svima koji su izgubili nekog dragog u pandemiji. [O,5/3/21-3]

[One year after the first coronavirus case in Bosnia and Herzegovina, health experts in the RS were told at a press conference in Banja Luka that citizens should be patient and follow the recommended measures. Alen Šeranić, the Minister of Health and Social Welfare of RS, today **expressed his condolences** to all those who lost someone dear in the pandemic.]

The lexis softens, so there are no more orders, just recommendations. It seems as if trust between the government and the people, though not spoken out loud, is present and that shared sentiments and empathy are raised on another level. Moreover, the realisation that separateness, which functions at all levels of B&H society, is not something that the international community will tolerate, so almost instantaneously a common language and aims are found.

32. *Za sutra je planiran sastanak predsjedavajućeg Vijeća ministara Bosne i Hercegovine Zorana Tegeltije, federalnog premijera Fadila Novalića i predsjednika Vlade Republike Srpske Radovana Viškovića, potvrđeno je Feni iz kabineta premijera Novalića. Jedan od povoda je i zaključak jučerašnjeg sastanka premijera Novalića s kantonalnim premijerima da se od Vijeća ministara BiH traži hitno pokretanje aktivnosti oko nabavke vakcina, jer su neki proizvođači kao što je Pfizer jasno rekli da pregovaraju samo s državama. [O, 30/3/21-1]*

[The FENA has got a confirmation from the cabinet of the Prime Minister Novalić that a meeting between the chair of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, Zoran Tegeltija, the Federal Prime Minister, Fadil Novalić and the Prime Minister of the Republic of Srpska, Radovan Višković, is planned for tomorrow. One of the motives for this, is the conclusion of yesterday's Prime Minister Novalić meeting with the cantonal prime ministers about the B&H Council of Ministers being urged to start instant activities related to the purchase of vaccines, because some manufacturers such as Pfizer have clearly stated that **they negotiate only with states.**]

The notions of trust and confidence are still not found in the corpus, which, again, is not surprising for it consists of articles published at the peak of the third wave, when people were trying to get vaccinated at any cost with any vaccine available, and the number of deceased kept on increasing rapidly.

At the end of the period, the first notion of the lack of trust appears, and the RSMoH is seen as a person whose job is to dissuade the people and medical

workers from taking particular action, for the consequences of the pandemic started touching various areas of social and private lives.

33. *Ministar zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Alen Šeranić, sastao se danas sa predstavnicima sindikata u zdravstvu. Razgovarano je o modelima povećanja plata zaposlenih u javnim zdravstvenim ustanovama u oblasti zdravstva Republike Srpske.* [O, 14/5/21-1]

[The Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska, Alen Šeranić, met today with the representatives of the **health care trade unions**. Increasing the salaries of employees in public health institutions in the field of health of the Republic of Srpska were discussed.

34. *Biće omogućeno da se vakcinišu i mlađi od 65 godina sa Astra Zenekom. Ova vakcina je prošla negativnu medijsku kampanju iako je registrovan mali broj ozbiljnih nuspojava, posebno s obzirom na broj osoba koji su primili Astra Zeneku. U Britaniji je preko 20 miliona osoba vakcinisano ovom vakcinom - naglasio je Šeranić.* [GS, 25/5/21-2]

[It will be possible to vaccinate those younger than 65 with AstraZeneca. This vaccine has been involved in a **negative media campaign**, although a small number of serious side effects have been registered, especially considering the number of people who received AstraZeneca. In Britain, over 20 million people have been vaccinated with this vaccine - Šeranić emphasised.]

The overall feeling is that the RSMoH slowly moves away from the role of the person who is responsible for bringing the government and the nation together and returns to his primary role of executing the decisions made by the government he belongs to.

3.3 Time Frame 3

The third time frame is marked by a very specific situation. Namely, after two years of the so-called pandemic, its different stages and challenges, it seems that the general public got tired of constantly being told what to do. Moreover, the amount of issues, especially scandals in relation to answering the crisis' problems, resulted in more attention being put on the government finally to deal with the perpetrators and to take legal actions against them. This is particularly true when it comes to the so-called "oxygen crisis", in which the news offered an ample amount of deictic information, i.e., pinpointing different persons in order to re-direct attention.

35. *Ministar zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske Alen Šeranić uputio je dopis Agenciji za lijekove i medicinska sredstva BiH i njenom direktoru Aleksandru Zolaku, upozoravajući ga na „pogubnost njegovih upornih tvrdnji kojim se dovodi u pitanje ispravnost kiseonika u zdravstvenim ustanovama Srpske“ te zatražio od njega da iznađe rješenje za nastali problem. [GS, 1/10/21-1]*

[The Minister of Health and Social Welfare of the Republic of Srpska, Alen Šeranić, sent a letter to the Agency for Medical Products and Medical Devices of B&H and its director Aleksandar Zolak, warning him of “**the perniciousness of his persistent claims** questioning the usability of oxygen in health facilities in Srpska” and **asked him** to find a solution to the problem.]

36. *Ministar i rukovodioci bolnica su konstatovali i da izlaženje u javnost pojedinaca sa neprovjerenim informacijama, u kojima predlažu navodna „instant“ rješenja, dodatno zbunjuje i obmanjuje javnost. Upozoravamo da oni koji to rade ne raspolažu sa objektivnim informacijama sa terena i o radu zdravstvenih ustanova, što i sami priznaju, ali ih to ne spriječava da namjerno insinuiraju da u zdravstvenom sistemu Republike Srpske nema volje za rješavanje problema nesmetanog dopremanja kiseonika. [GS, 12/10/21-2]*

[The Minister and the managers of the hospitals have also stated that exposing individuals to unverified information, in which they propose alleged “instant” solutions, additionally confuses and deceives the public. We warn that the people who are doing that do not possess objective information both from the ground and about the work of health institutions, **which they admit themselves**, but that does not stop them from deliberately insinuating that the health system of the Republic of Srpska does not have the will to solve the problem of an uninterrupted oxygen supply.]

37. *Oni koji se protive vakcinaciji koriste poluinformacije - istakao je ministar zdravlja te dodao kako svi žele da se ovo smiri, ali se ne pitaju i šta su učinili da do toga dođe. [GS 18/11/21-1]*

[“Those who oppose vaccination use incomplete information”, pointed out the Minister of Health and added that all want this situation to calm down, but they do not want to ask themselves **whether and how** they can personally contribute to such a development.]

38. *Ministar zdravlja i socijalne zaštite RS Alen Šeranić održao je danas sastanak sa direktorima bolnica u RS gdje su razgovarali o kisiku i optužbama iz prethodnih dana da u bolnicama nije korišten medicinski već industrijski kisik. Zaključak sastanka je da su ove tvrdnje apsolutna neistina.* [O, 27/9/21-1]

[The RS Minister of Health and Social Welfare Alen Šeranić held a meeting today with the RS hospital managers, where they discussed the oxygen issue and accusations heard in the previous days stating that hospitals did not use medical but industrial oxygen. The conclusion of the meeting is that **these claims are an absolute lie [untruth].**]

The accusations again brought to surface the old division between us and them. Moreover, no report has been found which clearly states that the RS public is asking for a prompt and clear answer to the oxygen question, rather we see that all the attention is being averted to the state and its officials' role (examples 21 and 22). It seems that the only important thing is to persuade the public that the real problem actually exists only in the malevolent intentions of others, whose goal is gaining points with future voters and diminishing the trust the RS public has in its health system. At the same time, the use of the pronoun is rather interesting, for it also allows personal interpretation by every individual reader, thus inferring that trust is a two-way street, i.e., those who do not trust the state and its policy as far as vaccination is concerned also do not deserve to be trusted by those who implement the policies (example 23). Distrust, or at least, the lack of trust is seen in lexical choices (example 24). The noun phrase in Serbian had to be appropriated in English word-for-word *an absolute untruth* in order to emphasise the juxtaposition felt in Serbian by choosing the word *neistina* (non-truth) instead of expected *laž* (lie), which was expected due to the fact that the premodifier is a non-gradable adjective. The lexical choice, at least in Serbian, does not possess the fullness of confidence in the claim presented, however synonymous it may be.

39. *Druga stvar na koju se osvrnuo Zolak su tvrdnje ministra zdravstva Alena Šeranića kako je Pravilnik o dobroj proizvođačkoj praksi za medicinske gasove nezakonit. On tvrdi kako je ovaj pravilnik usvojen 2018. godine, uz podršku predstavnika Ministarstva zdravstva RS-a, koje je imenovao upravo ministar.* [O, 1/10/21-1]

[The second thing that Zolak referred to were the claims of the Minister of Health, Alen Šeranić, that the **Rulebook** on Good Manufacturing Practice for Medical Gases is **unauthorised**. He claims that this rulebook was ad-

opted in 2018, with the support of the representatives of the RS Ministry of Health, who were appointed by the Minister.]

The ball is thrown back to the state court by the RSMoH, and the personal fight continues. We are faced with different accusations and claims from both sides and the newspapers do not give us any option as to who we should believe, rather, they just present a line of statements which are open to interpretation. It is sometimes impossible to draw any conclusions, for the development of a situation is so fast and new claims are presented with such a speed that the very processing is deterred with such an amount of new data.

40. *„U središtu svih ovih mjera”, kaže Šeranić, „treba da bude poruka da su cijepiva dokazano sigurna i učinkovita i da je cijepljenje jedini odgovor na pitanje kada će se pandemija okončati. Iz tog razloga donosimo ovakvu vrstu mjera, kako bismo promovirali sve ono što je potrebno da idemo u pravcu okončanja epidemije. U tome trebamo sudjelovati svi zajedno i ne smijemo dozvoliti da se interpretiraju poražavajuće poruke, a to je da cijepivo nije dobra u borbi protiv koronavirusa”, rekao je Šeranić. [VN, 19/11/21-1]*

[‘At the heart of all these measures’, Šeranić says, ‘there should be the message that vaccines are proven safe and effective and that vaccination is the only answer to the question of when the pandemic will end. For this reason, we are adopting these types of measures, in order to promote everything that is needed for going in the direction of ending the epidemic. We should all participate in this together and we **must not allow destructive messages to be interpreted**, that is that the vaccine is not good in the fight against coronavirus’, Šeranić said.]

The last example presented here rounds up the TF3 conveniently. Again, the focus is put on the anti-vaccinationists as the imminent threat to society and the one thing the public should focus on. Trust is trying to be established through finding another ‘other’ who should attract all the attention and lessen the pressure that is put on confidence. It is evident that the trust in the Ministry (the RSMoH included) has been jeopardised and an attempt to regain it does not avert from the usual paths which have been previously firmly set (and which have always been quite successful).

4. Conclusion

The research results show that the hypotheses set were all confirmed. As predicted, the most overt positive attitude towards the RSMoH was seen in the entity he came from from, the Republic of Srpska, while the newspapers from the FB&H show either disinterest (the Bosnian Croat one) or some hesitant, slightly-biased attitude (the Bosnian/Bosniak one). As time progresses and the Covid-19 pandemic spreads, the popularity and trust in the RSMoH rises on all three sides, thus confirming the second hypothesis. Moreover, the position of the RSMoH changes drastically, and, for a certain period of time, he holds the position of the most trusted person in whole country (as well as the most popular one). As time progresses and the focus moves from the actual pandemic to other everyday life problems, more and more novel information is provided and the trust factor starts to become shaky, which confirms the third hypothesis. Nevertheless, the results of the research unveil one interesting issue: it is possible to find consensus in B&H as far as trust and confidence in the establishment are concerned. This is not the first time, for the same unity and feeling of oneness was felt during the great flood in 2015. The people stuck together and helped each other, and the newspapers did the same. The Covid-19 pandemic times replicated the consensus. With an almost unwritten rule, all the reports focused on prevailing the hardships the pandemic brought and put up front RSMoH as a trustworthy leader and person everyone believes in by unanimously using strategies aimed at creating such a sentiment. As soon as the situation begins to settle down, we are faced with claims and reports which are solely aimed at bringing back the old differences, thus showing the readers that the pandemic situation is getting better. Such a small amount of data is unable to bring a deeper insight into the problem, but it opens a door for a more in-depth consideration and analysis of particular news values used.

References

1. Babić, Ž., Muhić, E, & Tica, D. (2021) Coronavirus discourse of uncertainty in the guise of reassurance: We stand together only when we do not stand apart. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 9 (3), 409–420.
2. Basch, C. H., Kecojevic, A. & Wagner, V. H. (2020) Coverage of the COVID-19 Pandemic in the Online Versions of Highly Circulated U.S. Daily Newspapers. *Journal of Community Health*. 45, 1089–1097.
3. Bell, A. (1991) *The Language of News Media*. Oxford, Blackwell.

4. Bednarek, M. (2010) Evaluation in the news: A methodological framework for analysing evaluative language in journalism. *Australian Journal of Communication*. 37 (2), 15–50.
5. Bednarek, M. & Caple, H. (2012) 'Value added': Language, image and news values. *Discourse, Context & Media*. 1, 103–113.
6. Bednarek, M. (2016) Voices and values in the news: News media talk, news values and attribution. *Discourse, Context & Media*. 11, 27–37.
7. Boyatzis, R. E. (1998) *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. London, SAGE Publications Ltd.
8. Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 3, 77–111, https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology [Accessed 14th July 2019].
9. Braun, V. & Clarke, V. (2013) *Successful Qualitative Research: A Practical Guide for Beginners*. London, SAGE Publications Ltd, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiFuov7tq78AhWJxQIHXXGaDlMQFnoECCwQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.semanticscholar.org%2Fpaper%2FSuccessful-Qualitative-Research%253A-A-Practical-Guide-Clarke-Braun%2F144cfba80e0f8592211345adf7deadb8f69aaf&usq=AOvVaw3Q6ydB25Jd9XdzMKnm6yFh> [Accessed 17th July 2019].
10. Caple, H., Huan, C. & Bednarek, M. (2020) *Multimodal Analysis Across Cultures*. Cambridge, Cambridge University Press.
11. Chen, H., Huang, X. & Li, Z. (2022) A content analysis of Chinese news coverage on COVID-19 and tourism. *Current Issues in Tourism*. 25 (2), 198–205. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13683500.2020.1763269?journalCode=rcit20> [Accessed 28th September 2022].
12. Fairclough, N. (1995) *Media Discourse*. London, Edward Arnold.
13. Guest, G., MacQueen, K. M. & Namey, E. E. (2012) *Applied Thematic Analysis*. Thousand Oaks, CA, SAGE Publications Ltd.
14. Harcup, T. & O'Neill, D. (2001) What is news? Galtung and Ruge revisited. *Journalism Studies*. 2 (2), 261–280
15. Harcup, T. & O'Neill, D. (2017), What is news? News values revisited (again). *Journalism Studies*. 18 (12), 1470–1488.
16. Herrera-Viedma, E., López-Robles, J-R., Guallar, J. & Cobo, M-J. (2020) Global trends in coronavirus research at the time of Covid-19: A general bibliometric approach and content analysis using SciMAT. *El profesional de la información*. 29 (3), 290–322. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwijrsHNu678AhVQPOwKHSPbBVMQFnoECBMQAQ&url=https%3A%2F%2Frevista.profesionaldelainformacion.com%2Findex.php%2FEPI%2Farticle%2Fdownload%2Fepi.2020.may.22%2F50421%2F263334&usq=AOvVaw0zmH5iNyRxEwEJa0PK_sHq [Accessed 16th July 2021].

17. Jucker, A. H. (1992) *Social Stylistics: Syntactic Variation in British Newspapers*. New York, Mouton de Gruyter.
18. Krippendorff, K. (2004) *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology 2nd ed.* Twelve Oaks, CA, SAGE Publications Ltd.
19. Mayring, Philipp (2014), Qualitative content analysis. Theoretical foundation, basic procedures and software solution. https://www.psychopen.eu/fileadmin/user_upload/books/mayring/ssoar-2014-mayring-Qualitative_content_analysis_theoretical_foundation.pdf [Accessed 26th May 2021].
20. Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. & Moules, N. J. (2017) Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*. 16, 1–13.
21. Montgomery, M. (2007) *The Discourse of Broadcast News: A Linguistic Approach*. London, Routledge.
22. Morgan, T., Carey, M., Gott, M., Williams, L., Egli, V. & Anderson, N. (2021) More than mortality data: a news media analysis of COVID-19 deaths in Aotearoa, New Zealand, Kōtuitui. *New Zealand Journal of Social Sciences Online*. 16 (2), 419–431. <https://research.usq.edu.au/download/50870ad4ddc70b8f528b7bc92025299b380b06d0b4737061aebc6c9a12022f27/2495779/Morgan-2021-More-than-mortality-data-a-news-med.pdf> [Accessed 25th September 2022].
23. Riffe, D., Lacy, S., Watson, B. R. & Fico, F. (2019) *Analysing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research 4th ed.* New York, Routledge.
24. Schwartz-Shea, P. & Yanow, D. (2012) *Interpretative Research Design: Concepts and Processes*. New York, Routledge.
25. Stempel, G. H. III (2003) Content analysis. In: Stempel, G. H. III, Weaver, D. H. & Wilhoit, G. C. (eds.) *Mass Communication Research and Theory*. Boston, Allyn & Bacon, pp. 209–219.
26. Thelwall, M. (2021) *Word Association Thematic Analysis: A Social Media Text Exploration Strategy*. San Rafael, CA, Morgan and Claypool.
27. van Dijk, T. A. (1987) *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. New York, Routledge.

Corpora (online newspaper articles downloaded from May 2020 until March 2022):

1. Glas Srpske <https://www.glassrpske.com> (*GS*)
2. Oslobođenje <https://www.oslobodjenje.ba> (*O*)
3. Večernji list <https://www.vecernji.ba> (*VL*)

Жељка Љ. Бабић
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за англистику

РАЗМАТРАЊЕ ИСТИНИТОСНЕ ВРИЈЕДНОСТИ У ПИСАНОМ КОРПУСУ - СТУДИЈА СЛУЧАЈА

Резиме

Рад се бави појмом истине (истинитости) унутар писаног корпуса медија, тачније – трију босанскохерцеговачких дневних новина. Усмјерен на истраживање компјутерски доступних онлајн чланака објављених у три изабрана временска оквира, рад се усредсређује на наративе који садрже кључну синтагму ‘Ален Шеранић’ и представљање вриједносних концепата истине и повјерења који су пронађени унутар корпуса у коме се налазе и изабрана кључна синтагма и примјери вриједности које се налазе у вијестима. Резултати истраживања показују да се однос према истраживаној кључној синтагми мијења и у складу са временским оквиром у коме је она коришћена, и у складу са географским подручјем на коме се налази издавач.

► **Кључне ријечи:** корпуси, БиХ, дневне новине, повјерење, вјера, вриједности које се налазе у вијестима.

Preuzeto: 31. 1. 2023.
Korekcije: 10. 5. 2023.
Prihvaćeno: 15. 5. 2023.

Maja M. Žarković Mccray¹
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy Pale
Department of English

MORPHOLOGICAL PRODUCTIVITY OF ADJECTIVE-FORMING PREFIXES IN ENGLISH AT THE LEVEL OF WORD-FORMATION RULES

Abstract: This paper studies the morphological productivity of adjective-forming prefixes at the level of word-formation rules. The productivity at the aforementioned level is the union of the productivity at the level of word-formation types and morphological types. The aim of the paper is to offer pieces of information on the interaction of different concepts within different word-formation types together with the morphological aspect through different morphological types. We find 267 examples of adjectives and analyse 31 prefixes interacting with various simple or complex adjectives in the corpus comprised of news, literary, academic and TV registers. After analytic, descriptive and statistical methods, we conclude that they fall into 5 different conceptual categories, i.e., word-formation type clusters (Quality, Location, Quantity, Time and State). The majority of clusters show that the stem is determining the conceptual category while prefixes refine it. The highest productivity rates are recorded with such word-formation types. The only exceptions are Quantity and Time where the conceptual category depends on the prefixes and stems equally. The results from the morphological analyses show that most of the prefixes are inserting additional semantic pieces of information, usually recording the highest PR and not changing the conceptual category of the stem and appearing within one or multiple clusters, with exceptions for Quantity and Time.

Keywords: morphological productivity, word-formation type clusters, word-formation rules, word-formation types, morphological types, adjective-forming prefixes in English.

1. INTRODUCTION

The quantitative research of morphological productivity has been going through its most productive period, with the introduction of Baayen's formulas (1992, 1993) that relied considerably on all the existing definitions of morphological productivity: the focus being on the frequency of the output words (Rainer, 1987, as cited in: Bauer, 2004:p.25), the number of available bases (Lieber, 1981), the proportion of words actually used to the number of words potentially created by a particular process (Aronoff, 1976), the possibility of forming new words (Rainer, 1987, as cited in: Bauer, 2004:p.25), the probability of new forms occurring (Harris, 1951; Aronoff, 1983) and the number of new forms occurring in a specified period of time (Rainer, 1987, as cited in: Bauer, 2004:p.25). This affix-driven quantitative model with its clear terminology has become almost unavoidable in the contemporary research (Baayen, 1994; Baayen & Renouf, 1996; Baayen & Neijt, 1997; Plag, Dalton-Puffer & Baayen, 1999; Hay & Baayen, 2002; Hay & Baayen, 2003; Plag, 2003; Fernandez-Dominguez, Diaz-Negrillo & Štekauer, 2007; Žarković, 2017, 2019a, 2019b), but also recognised as completely unusable for any other word-formation-process, but affixation (Жарковић, 2017; Žarković, 2017; Žarković Mccray, 2022; Žarković Mccray & Kujundžić, 2022) and detached from human imagination, knowledge, experience, etc. (Štekauer, 2005a, 2005b). Having in mind that morphological productivity is seen as the property of human language, which allows language users to use their acquired linguistic knowledge to name something new when needed (Yule, 1996:p.22-23), we wanted our research on the morphological productivity of adjective-forming prefixes to be detached from Baayen's formula-driven analyses and based on the observations that word-formation is about naming acts and processes that are active and forming (Grzega, 2002). These observations can be found as the core of onomasiological theory to word-formation and morphological productivity.

1.1. Onomasiological theory

Onomasiological theory was marked by pioneering theories of word-formation by Miloš Dokulil (1962, as cited in: Štekauer, 2005a) and Ján Horecký (1983, 1989, as cited in: Štekauer, 2005a). While Dokulil was focused on the idea of onomasiological categories defining them as basic conceptual structures enabling the act of naming to happen, Ján Horecký made a highly significant step in the development of onomasiological theory of word-formation by his multi-level model

of word-formation, including an object of extra-linguistic reality, the pre-semantic (conceptual), semantic, and formal levels. His elaborate semantic level that he develops enlists semantic distinctive features, offers an analysis of their relations, and proposes their hierarchical organisation.

Being largely influenced by Dokulil's and Horecký's ideas, Pavol Štekauer establishes the form-meaning unity as the fundamental principle of his onomasiological model and goes to say:

‘Word-formation deals with productive and rule-governed patterns (word-formation types and rules, and morphological types) used to generate motivated naming units in response to the specific naming needs of a particular speech community by making use of word-formation bases of bilateral naming units and affixes stored in the Lexical Component.’ (2005a:p.212)

He emphasises the importance of the active role of language users in the act of naming to bypass an affix-driven system of rules which he sees as impersonal and detached from naming units and language users. The act of naming cannot be seen as detached from human knowledge, experience, imagination, etc. (Štekauer, 2005a, 2005b). The assumption is that each act of naming is first lexically scanned by the speech community, which predetermines all the ensuing steps within the act of naming.

1.2. Onomasiology and Morphological Productivity

The onomasiological theory states that all naming units are formed by productive word-formation and morphological types/rules (Štekauer, 2005a, 2005b; Štekauer *et al.*, 2005). Each act of naming starts at the conceptual level where the object to be named is identified within the conceptual category. When the concept of the object is identified, the naming process identifies semantic and morphemic components in the naming structure of the resulting word. Different naming structures can be analysed from different angles leading to different productivity rates (PR). The onomasiological approach distinguishes four different levels of naming structures, i.e. four levels of productivity:

1. the productivity at the level of Onomasiological Types
2. the productivity at the level of Word-Formation Types
3. the productivity at the level of Morphological Types
4. the productivity at the level of Word-Formation Rules

The productivity of onomasiological types starts from the needs of the speech community and distinguishes five onomasiological types and consists of three main elements (a determining constituent, a determined constituent of the onomasiological mark that stands for the concept, and the onomasiological base of the onomasiological mark that is like a head of a complex word). The productivity of each onomasiological type depends on the question which elements that constitute onomasiological structures are linguistically expressed at the onomasiological level indicating in that way language users' different cognitive processes and linguistic representation that regulate the act of naming (Štekauer et al., 2005).

The productivity at the level of word-formation types is also related to the conceptual categories. This enables the researchers to study different word-formation types within the same concept. For instance, the concept of Agent can have different word-formation types: Action – Agent (*writer*); Object – Action – Agent (*woodcutter*), etc. Different word-formation types used to form new words within the same concept represent a single word-formation type cluster. Every cluster is 100% productive and every single word-formation type can be computed internally, within the cluster.

The productivity at the level of morphological types shows that any word-formation type may have various morphological representations (*novelist* (N+*-ist*), *writer* (V+*-er*), etc.). They represent various morphological types used to form new complex words within one and the same conceptual category, which leads us to a single morphological type cluster. The cluster is 100% productive, and individual morphological types may be computed internally, within the particular cluster.

The productivity at the level of word-formation rules represents word-formation types and morphological types and therefore, the concept of Agent looks like this (Štekauer, 2005a, 2005b; Štekauer et al., 2005):

Action – Agent Verb *-er* (*driver*)

Instrument – Agent Noun (s) man (*oarsman*)

Object – Action – Agent Noun Verb *-er* (*wood-cutter*)

2. METHODOLOGY AND CORPUS

Our research is focused on adjective-forming prefixes and the productivity rate (PR) at the level of word-formation rules. The aim is to identify how many different concepts the analysed adjectives with different prefixes fall into and then present the productivity rate of word-formation types and morphological types for

every identified concept, i.e. word-formation type clusters (WFTC). Our research is based on the hypothesis that prefixes in English serve as efficient and practical tools for introducing supplementary semantic information into the structure of words. While it is true that any form of affixation can add semantic content to newly-formed lexemes, even if it is relatively minor, the specific aim of our study is to investigate the distinct role that prefixes play in this process. We contend that prefixes have a unique ability to convey nuanced meanings that can alter the overall sense of the word, thereby enriching the lexicon and enhancing communicative precision. It is important to note that, while the addition of new semantics is a fundamental requirement of all word-formation processes, the particular emphasis of our investigation is on the distinctive contributions made by prefixes in English.

The corpus used to generate examples is comprised of texts from news, literary, academic and TV registers:

Registers*	Sources	Number of words
News	<i>The Guardian, The Telegraph, The Sun</i> (2013)	100 590
Literary	Groff, Lauren. (2009). <i>Delicate Birds and Other Stories</i> , Hayes, Sadie. (2011). <i>The Start-Up. The Anti-Social Network</i> , Casey, Ryan. (2012). <i>What We Saw</i> , Keplinger, Kody. (2013). <i>Secrets and Lies</i>	187 040
Academic	<i>Moral Judgement and Decision Making</i> (2009), <i>The Handbook of Evolutionary Economic Geography</i> (2010) <i>NETWORK GEEKS: How They Built the Internet</i> (2013)	99 228
Television	<i>House</i> (2012), <i>The Vampire Diaries</i> (2010-2011), <i>Two and a Half Men</i> (2009), <i>The Big Bang Theory</i> (2011)	121 376
Total number of words		508 234

Table 1 – The corpus

* See Literature for abbreviations and details regarding stories selected for the literary register, papers in academic register and selected transcripts for television register.

We start the research by identifying adjectives with different prefixes with the help of computer software *AntConc 3.2.4*.² (Anthony, 2014). Every analysed adjective is then identified as a certain semantic concept, i.e., falling into a certain word-formation type cluster. All analysed clusters offer two pieces of information on adjectives in them: information regarding the interaction of different semantic concepts (word-formation types) and morphological elements (morphological types). Every cluster is 100% productive and thus every cluster offers productivity rates for different word-formation types and morphological types.

We decided not to incorporate big corpora, currently available to researchers, into our research for two reasons: not wanting to present irrelevant conclusions due to the size of our corpus and the frequency of similar questions in the academic discourse and the fact that big corpora would inevitably lead to numerous examples. All the analysed examples in this research were analysed manually, which would in case of big corpora require a group of people. By using our corpus, we wanted to include formal registers, but also the less formal ones in order to generate as many different examples as possible and present different paths pursued in different registers when forming words. We used analytic, descriptive and statistical methods in our analyses.

3. RESULTS AND ANALYSIS

After analysing the corpus, we came to 267 examples³ of adjectives with adjective-forming prefixes which fall into 5 different semantic concepts, i.e., word-formation type clusters: Quality (215 examples), Location (19), Quantity (13), Time (11) and State (9).

We will begin our analysis by showing the productivity rates (PR) of different word-formation types and morphological types for the concept of Quality as the most productive concept in terms of analysed examples:

²We downloaded the software at the following website: <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>

³The number of examples refers to type frequency, i.e. the number of different words with the same prefix in our analysis (More on type frequency versus token frequency at Plag, 2003; Du & Zhang, 2010).

Word-formation types:*	Examples:	Total number of examples (215)	PR (100%)
negation – quality	<i>disloyal</i> (HS8 E 21) <i>illegal</i> (LPM 110) <i>invaluable</i> (DBSF 91) <i>nonmoral</i> (FRI 297) <i>unbeautiful</i> (DBM 45)	158	73.48%
quantity – quality	<i>extraordinary</i> (EEG 143) <i>hypercritical</i> (DT 19/8) <i>super-sexy</i> (TS 14/6)	51	23.72%
Morphological types:	Examples:	Total number of examples (215)	PR (100%)
prefix + stem	<i>amoral</i> (LPM 104)	215	100%
<i>a-</i> + adjective	<i>anti-political</i> (DT 29/4)	1	
<i>anti-</i> + adjective	<i>dishonest</i> (HS8 E19)	6	
<i>dis-</i> + adjective	<i>dysfunctional</i> (AAS 18)	5	
<i>dys-</i> + adjective	<i>extraordinary</i> (EEG 143)	1	
<i>extra-</i> + adjective	<i>hypersensitive</i> (HS8 E19)	8	
<i>hyper-</i> + adjective	<i>hypothermic</i> (DBW 70)	9	
<i>hypo-</i> + adjective	<i>illegal</i> (LPM 110)	9	
<i>il-</i> + adjective	<i>impossible</i> (BBT S5 E10)	1	
<i>im-</i> + adjective	<i>incorrect</i> (ICS 194)	10	
<i>in-</i> + adjective	<i>irregular</i> (HS8 E18)	35	
<i>ir-</i> + adjective	<i>nonobvious</i> (ICS 197)	11	
<i>non-</i> + adjective	<i>overconfident</i> (FRI 299)	12	
<i>over-</i> + adjective	<i>prototypical</i> (FRI 293)	15	
<i>proto-</i> + adjective	<i>pseudo-religious</i> (NG 77)	1	
<i>pseudo-</i> + adjective	<i>quasi-literary</i> (TG 29/4)	1	
<i>quasi-</i> + adjective	<i>redoubtable</i> (NG 18)	1	
<i>re-</i> + adjective	<i>semi-true</i> (DBB 57)	3	
<i>semi-</i> + adjective	<i>supernatural</i> (VD S2 E5)	5	
<i>super-</i> + adjective	<i>uneasy</i> (WWS 104)	5	
<i>un-</i> + adjective		76	

Table 2 – Morphological productivity of Quality at the level of word-formation rules

* We are not going to present all the analyzed word-formation types but only the most productive ones in most of the word-formation type clusters keeping the paper within the given guidelines.

We find 4 different word-formation types in this word-formation type cluster (WFTC) and one morphological type, which is not surprising given that our morphological analysis focused on the interaction between prefixes and stems, which is a shared characteristic across all clusters. It is important to note that we did not examine the internal structure of the stems themselves. The productivity rate of [negation – quality] word-formation type is the highest with 73.48% followed only by [quantity – quality] with 23.72%. All the other word-formation types scored lower than the aforementioned ones. The only morphological type, prefix + stem, shows the interaction of 20 different prefixes with various simple or complex adjectives. The majority of prefixes expressed negation (10 in total) or quantity (6), which aligns with the overall presence of these concepts in the most productive word-formation types. This cluster showcases how the analysed prefixes do not change the conceptual category of adjectives but only insert their meaning into the existing conceptual category, and, for example, turn a positive feature into a negative one (*amoral, dishonest, impossible, uneasy*, etc.), make it reversative (*redoubtable*) or emphasise it (*extraordinary, hyperthermic*, etc.)

The following WFTC shows different word-formation types and morphological types for adjectives falling into the conceptual category of Location:

Word-formation types:	Examples:	Total number of examples (19)	PR (100%)
location – location	<i>subconscious</i> (HS8 E22) <i>intercontinental</i> (BBT S5 E2)	19	100%
Morphological types:	Examples:	Total number of examples (19)	PR (100%)
prefix + stem		19	100%
<i>inter-</i> + adjective	<i>inter-sectoral</i> (AAS 29)	13	
<i>intra-</i> + adjective	<i>intra-regional</i> (LID 453)	1	
<i>pre-</i> + adjective	<i>prefrontal</i> (FRI 281)	1	
<i>sub-</i> + adjective	<i>subconscious</i> (HS8 E22)	1	
<i>trans-</i> + adjective	<i>transatlantic</i> (NG 23)	3	

Table 3 – Morphological productivity of Location at the level of word-formation rules

We recorded one word-formation type in this WFTC. The only analysed word-formation type was [location – location]. The morphological type, prefix + stem, showed the interaction of 5 different prefixes with simple and complex adjectives. The results in this WFTC align in the same way as the results in the previous WFTC, i.e., all prefixes expressed location and only inserted the meaning without changing the conceptual category of adjectives. Their meanings differentiated, for example, between the location that included multiple entities (*inter-sectoral*) or a single entity (*intra-regional*).

We continue our analysis by presenting word-formation types and morphological types for adjectives that fall into the conceptual category of Quantity. The analysis is presented in the following table:

Word-formation types:	Examples:	Total number of examples (13)	PR (100 %)
quantity – quality	<i>suboptimal</i> (EEG 154)	3	23.07%
number – quality	<i>bisexual</i> (TS 29/4)	3	23.07%
quantity – location	<i>multi-locational</i> (EEG 154)	3	23.07%
Morphological types:	Examples:	Total number of examples (13)	PR (100%)
prefix + stem		13	100%
<i>bi-</i> + adjective	<i>bilateral</i> (HS8 E21)	4	
<i>extra-</i> + adjective	<i>extrawide</i> (DBF 101)	1	
<i>in-</i> + adjective	<i>infinite</i> (ICS 193)	1	
<i>macro-</i> + adjective	<i>macro-institutional</i> (EEG 154)	1	
<i>mono-</i> + adjective	<i>monocultural</i> (NG 34)	1	
<i>multi-</i> + adjective	<i>multi-national</i> (AAS 13)	3	
<i>sub-</i> + adjective	<i>subatomic</i> (NG 19)	2	

Table 4 – Morphological productivity of Quantity at the level of word-formation rules

There are 6 different word-formation types in this WFTC. The same PR is shared by 3 types: [quantity – quality], [number – quality] and [quantity – location] with 23.07% respectively. All the other word-formation types scored lower than

the aforementioned ones. Morphological analysis shows the interaction of 7 different prefixes with simple or complex adjectives. This cluster exemplifies various characteristics that prefixes show when inserting semantic pieces of information. Some prefixes can be recorded in different clusters, i.e., conceptual categories, not changing their conceptual category. Such prefixes are, in our case, *extra-* and *in-*, prefixes that express quantity and negation respectively in this cluster but also with adjectives falling into the conceptual category of Quality. Some prefixes have numerous meanings such as *sub-*, which, in this cluster expresses quantity, but with adjectives falling into the conceptual category of Location, it expresses location. We also have prefixes that change the quality expressed by adjectives and influence the conceptual category, i.e., cluster (*bisexual – attracted to both men and women, macro-institutional – referring to the overall organisation of institutions, monocultural – referring to the growth of a single organism, multi-national – including several nationalities*), which makes them as relevant for the meaning as the adjective itself.

Our next WFTC shows the analysis of adjectives falling into the conceptual category of Time:

Word-formation types:	Examples:	Total number of examples (11)	PR (100%)
time – time	<i>neoclassical</i> (AAS 17)	6	54.54%
time – quality	<i>postconventional</i> (LPM 108)	3	27.27%
time – action	<i>preoperative</i> (FRI 278)	2	18.18%
Morphological types:	Examples:	Total number of examples (11)	PR (100%)
prefix + adjective		11	100%
<i>neo-</i> + adjective	<i>neo-Darwinian</i> (AAS 6)	5	
<i>post-</i> + adjective	<i>postoperative</i> (FRI 278)	3	
<i>pre-</i> + adjective	<i>prehistoric</i> (NG 22)	3	

Table 5 – Morphological productivity of Time at the level of word-formation rules

There are 3 different word-formation types in this WFTC and we find 3 prefixes interacting with various complex adjectives. The highest productivity rate is achieved

by [time – time] with 54.54% followed by [time – quality] (27.27%) and [time – action] (18.18%). Some prefixes just insert the information without changing the conceptual category of the stem (*neoclassical*), but some prefixes found in the analysis help us understand the timeline better, for example, whether the description of time refers to before (*preoperative*) or after (*postoperative*), emphasising as well the importance of the influence the prefixes have on the change that happens with the conceptual category of the stem. The prefix *pre-* can be seen in this cluster as well as within the conceptual category of Location, which exemplifies numerous meanings that some prefixes might insert, in this particular case, Time (*prehistoric, preoperative*) or Location (*prefrontal*).

Our analysis continues with adjectives that fall into the conceptual category of State:

Word-formation types:	Examples:	Total number of examples (9)	PR (100 %)
negation – state	<i>unaware (NG 22)</i>	9	100%
Morphological types:	Examples:	Total number of examples (9)	PR (100%)
prefix + stem <i>un-</i> + adjective	<i>unhygenic (BBT S5 E2)</i>	9	100%

Table 6 - Morphological productivity of State at the level of word-formation rules

We find one word-formation type in this WFTC and we analysed the interaction between only one prefix (*un-*) and various simple or complex adjectives, all expressing state. The prefix *un-* is a very frequent prefix with adjectives that fall into the conceptual category of Quality and we find it there with the same meaning as in this cluster. The overall meaning of the adjective is sometimes already known from the stem itself and the prefix makes it more defined, which is the case in this cluster as well as in the majority of clusters where prefixes do not change the conceptual category of adjectives.

4. CONCLUDING REMARKS

The analysis included 267 examples of different complex adjectives containing various adjective-forming prefixes. After identifying the semantic concepts for every analysed adjective, we categorised them into 5 word-formation type clusters (Quality, Location, Quantity, Time and State). Every cluster offered two pieces

of information: the number of word-formation types and morphological types. All clusters recorded only one morphological type (prefix + stem), which is not surprising given that the analysis was focused on the interaction of prefixes and stems not going into the stem structure analysis.

After the analysis of word-formation types, we can say there is no clear link between the number of analysed examples and the number of word-formation types. The most productive WFTC in terms of analysed examples was *Quality* with 215 adjectives, but not in terms of word-formation types with only 4 recorded. *Quantity*, nevertheless, with only 13 analysed examples was the most productive WFTC in terms of word-formation types with 6 recorded in the analysis. The highest productivity rates of different word-formation types in different word-formation type clusters showed that in the majority of examples the concept was expressed by the stem and usually just refined by prefixes. The only exceptions were *Quantity* and *Time* where the interaction between prefixes and stems in some examples put an equal emphasis on both elements when determining the WFTC.

The morphological analysis included 31 adjective-forming prefixes occurring in one or multiple word-formation type clusters. We cannot say that there is a link between the number of analysed prefixes and the number of word-formation types. The most productive WFTC in terms of analysed prefixes was *Quality* with 20, but only 4 word-formation types, while *Quantity* records 7 prefixes and 6 word-formation types. In all the analysed examples, the stem was always realised by various simple or complex adjectives.

In conclusion, our research has successfully supported the hypothesis that prefixes in English are an effective means of enhancing semantic information in word-formation. Our analysis of the characteristics of adjective-forming prefixes has demonstrated that they refine the core meaning of stems without changing their conceptual category (*amoral, intercontinental, unbeautiful, etc.*). Additionally, prefixes can convey different meanings across various conceptual categories (*uneasy, unaware, subconscious, suboptimal, etc.*) and can even influence the overall conceptual category of the resulting word becoming equally important as the stems themselves (*bisexual, preoperative, postoperative, etc.*). The findings of our study contribute to a better understanding of the role of prefixes in enriching the lexicon and improving communicative precision in the English language. By examining the patterns of semantic interactions and morphology in word-formation, our research provides valuable insights into the mechanisms by which English words are formed. Overall, our study underscores the importance of prefixes in English word-formation and highlights their significance as a tool for conveying nuanced meanings.

References

1. Anthony, L. (2014) *AntConc (Version 3.2.4)*. [Computer Software]. Tokyo, Japan, Waseda University. <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/> [Accessed 12th May 2022].
2. Aronoff, M. (1983) Potential words, actual words, productivity and frequency. *Proceedings of the 13th International Congress of Linguists*, 163–171.
3. Aronoff, M. (1976) *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
4. Baayen, H. R. (1992) Quantitative aspects of morphological productivity. *Yearbook of Morphology 1991*. Dordrecht, Kluwer, 109–149.
5. Baayen, H. R. & Neijt, A. (1997) Productivity in context: a case study of a Dutch suffix. In *Linguistics* 35, 565–587. DOI: 10.1515/ling.1997.35.3.565.
6. Baayen, H. R. & Renouf, A. (1996) Chronicling *The Times*: productive lexical innovations in an English newspaper. *Language*. 72, 69–96. <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~hbaayen/publications.html> [Accessed 10th January 2013].
7. Baayen, H. R. (1993) On frequency, transparency and productivity. *Yearbook of Morphology 1992*. Dordrecht, Kluwer, 181–208.
8. Baayen, H. R. (1994) Derivational Productivity and Text Typology. *Journal of Quantitative Linguistics*. 1, 16–34. DOI: 10.1080/09296179408589996.
9. Bauer, L. (2004) *Morphological Productivity*. Cambridge, Cambridge University Press.
10. Du, L. & Zhang, X. (2010) A Survey of the Measurements of Morphological Productivity. *English Language Teaching*. 3 (1). Dalina, China. DOI:10.5539/elt.v3n1p60.
11. Fernández-Domínguez, J., Díaz-Negrillo, A. & Štekauer, P. (2007) How is Low Productivity Measured?. *Atlantis*. www.atlantisjournal.org/archive/29.1./2007fernandez_diaz_stakauer.pdf [Accessed 10th January 2013].
12. Grzega, J. (2002) Some Thoughts on a Cognitive Onomasiological Approach to Word-Formation with Special Reference to English. *Onomasiology Online*. 3, 1–29. <https://www1.ku.de/SLF/EnglVglSW/OnOn.htm> [Accessed 20th March 2013].
13. Harris, Z. S. (1951) *Methods in Structural Linguistics*. Chicago, IL and London, University of Chicago Press.
14. Hay, J. & Baayen, H. R. (2002) Parsing and Productivity. *Yearbook of Morphology 2001*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers. <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~hbaayen/publications.html> [Accessed 20th January 2013].
15. Hay, J. & Baayen, H. R. (2003) Phonotactics, parsing and productivity. In *Revista di Linguistica* 15 (1). <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~hbaayen/publications.html> [Accessed 10th January 2013].
16. Lieber, R. (1981) *On the Organization of the Lexicon*. Bloomington. MIT PhD Dissertation. Bloomington, Indiana University Linguistics Club.
17. Plag, I. (2003) *Word-Formation in English*. Cambridge, Cambridge University Press.

18. Plag, I., Dalton-Puffer, C. & Baayen, H. R. (1999) Productivity and register. *English Language and Linguistics*. 3, 209–228.
19. Štekauer, P. et. al. (2005) Word-formation as creativity within productivity constraints: sociolinguistic evidence. *Onomasiology Online* 6, 1–55. <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/stekauer1051.pdf> [Accessed 20th March 2014].
20. Štekauer, P. (2005a) Onomasiological Approach to Word Formation. In: P. Štekauer & R. Lieber (eds.). *The Handbook of Word-Formation*. Netherlands, Springer, pp. 207–232.
21. Štekauer, P. (2005b) *Meaning Predictability in Word Formation. Novel, context-free naming units*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
22. Yule, G. (1996) *The study of language. Second Edition*. Great Britain, Cambridge University Press.
23. Žarković Mccray, M. (2022) Morphological Productivity of Compound Nouns in English at the Level of Word-Formation Types. *Наука и стварност. Зборник radova sa naučnog skupa*. Књига 15. Пале, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 459–477.
24. Žarković Mccray, M. M. & Kujundžić, M. R. (2022) Morfološka produktivnost složenih imenica u engleskom jeziku na nivou pravila tvorbe. *PHILOLOGIST – journal of language, literary and cultural studies*. 25, 49–67. DOI: 10.21618/fil2225049z.
25. Žarković, M. M. (2017) Razlika između takozvanih morfološki mrtvih i određene grupe neproduktivnih prefiksa u tvorbi imenica i pridjeva u engleskom jeziku. *Radovi Filozofskog fakulteta. Filološke nauke* 19. Pale, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 83–100.
26. Žarković, M. M. (2019a) Razlika između takozvanih morfološki mrtvih i određene grupe neproduktivnih sufiksa u tvorbi imenica i pridjeva u engleskom jeziku. *Nauka i stvarnost. Zbornik radova*. Knjiga 13. Pale, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 312–332.
27. Žarković, M. M. (2019b) Produktivni prefiksi u tvorbi imenica u engleskom jeziku. *Radovi Filozofskog fakulteta (časopis za humanističke i društvene nauke)* 21. Pale, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 151–171.
28. Жарковић, М. (2017) Како мјерити морфолошку продуктивност творбених процеса у енглеском језику без Бајенових формула. *Наука и стварност. Зборник Радова*. Књига 11. Том 1. Пале, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 273–291.

Corpus:

Newspaper register [Accessed from April through August 2013]:

1. www.theguardian.co.uk. (TG)
2. www.telegraph.co.uk (DT)
3. www.thesun.co.uk (TS)

Literary register [Retrieved from <http://www.freebookspot.es/>, accessed in April 2013]:

1. Groff, L. (2009) *Delicate Birds and Other Stories*. Hyperion
2. *Lucky Chow Fun (DBLCF)*
3. *L.DeBard and Aliette (DBLDA)*
4. *Majorette (DBM)*
5. *Blythe (DBB)*
6. *The Wife of the Dictator (DBTWD)*
7. *Watershed (DBW)*
8. *Sir Fleeting (DBSF)*
9. *Fugue (DBF)*
10. *Delicate Edible Birds (DBDEB)*
11. Hayes, S. (2011) *The Start-Up. The Anti-Social Network*. Backlit Fiction (*ASN*).
12. Casey, R. (2012) *What We Saw*. Higher Bank Books. Amazon Kindle Edition (*WWS*).
13. Keplinger, K. (2013) *Secrets and Lies*. New York: Poppy, Hachette Book Group.
14. *People Worth Knowing (SLPWK)*

Academic register [Retrieved from <http://www.freebookspot.es/>, accessed in June 2013]:

1. Ginges, J. & Atran, S. (2009) Noninstrumental Reasoning over Sacred Values: An Indonesian Case Study. In: D. Bartels, C. Bauman, L. Skitka & D. Medin (eds.) *Moral Judgement and Decision Making*. San Diego, Eslevier, pp. 193–206.
2. Bilz, K. & Nadler, J. (2009) Law, Psychology, and Morality. In: D. Bartels, C. Bauman, L. Skitka & D. Medin (eds.) *Moral Judgement and Decision Making*. San Diego, Eslevier. (*LPM*), pp. 101–131.
3. Connolly, T. & Hardman, D. (2009) “Fools Rush In”: A JDM Perspective on the Role of Emotions in Decisions, Moral and Otherwise. In: D. Bartels, C. Bauman, L. Skitka & D. Medin (eds.) *Moral Judgement and Decision Making*. San Diego, Eslevier. (*FRI*), pp. 275–306.
4. Boschma, R. & Martin, R. (2010) The aims and scope of evolutionary economic geography. In: R. Boschma & R. Martin (eds.) *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing Limited. (*AAS*), pp. 3–39.
5. Stam, Erik. (2010) Entrepreneurship, evolution and geography. In: R. Boschma & R. Martin (eds.) *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing Limited. (*EEG*), pp. 139–161.
6. Hassink, R. (2010) Locked in decline? On the role of regional lock-ins in old industrial areas. In: R. Boschma & R. Martin (eds.) *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing Limited. (*LID*), pp. 450–468.

7. Carpenter, B. E. (2013) *NETWORK GEEKS: How They Built the Internet*. New York, Copernicus Books Springer Science+Business Media. (NG), pp. 9–79.

TV register [Accessed in April 2013]:

1. *HOUSE* (2012), (Season 8, Episodes 18, 19, 20, 21 and 22) Retrieved from <http://clinic-duty.livejournal.com/> (*H*)
2. *THE VAMPIRE DIARIES* (2010-2011), (Season 2, Episodes 5, 7, 16, 19 and 22) Retrieved from http://vampirediaries.wikia.com/wiki/Season_Two (*VD*)
3. *TWO AND A HALF MEN* (2009), (Season 7, Episodes 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 and 10) Retrieved from <http://torrentz.eu/> (*TAHM*)
4. *THE BIG BANG THEORY* (2011), (Season 5, Episodes 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 and 10) Retrieved from <http://bigbangtrans.wordpress.com/> (*BBT*)

Maja M. Žarković Mccray
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
Katedra za anglistiku

MORFOLOŠKA PRODUKTIVNOST PREFIKSA U TVORBI PRIDJEVA U ENGLESKOM JEZIKU NA NIVOU PRAVILA TVORBE

Rezime

Rad se bavi proučavanjem morfološke produktivnosti prefiksa koje se koriste za tvorbu pridjeva na nivou pravila tvorbe. Produktivnost na nivou pravila tvorbe predstavlja proučavanje produktivnosti na nivou tvorbenih tipova i morfoloških tipova. Osnovni cilj rada jeste ponuditi informacije o interakciji različitih semantičkih koncepata, što je suština proučavanja produktivnosti na nivou tvorbenih tipova, zajedno sa različitim morfološkim strukturama koje se se proćavaju na nivou morfoloških tipova. Nakon analize korpusa koji se sastoji od tekstova preuzetih iz novinskog, književnog, stručnog i televizijskog registra, dolazimo do 267 primjera pridjeva i, uz upotrebu deskriptivno-analitičke i statističke metode, zaključujemo da pridjevi koje smo pronašli u korpusu mogu da se svrstaju u pet različitih tvorbenih skupova (kvalitet, lokacija, kvantitet, vrijeme i stanje). Najveću stopu produktivnosti bilježe tvorbeni tipovi gdje stem određuje koncept za cijeli skup, a prefiksi su tu samo da dodatno pojašne značenje. Jedini izuzeci bili su skupovi kao što su kvantitet i vrijeme, gdje smo pronašli tvorbene tipove u kojima je koncept zavisio podjednako od stema i od prefiksa. Analiza morfoloških

tipova pokazuje da prefiksi koji ubacuju dodatne semantičke poruke u strukturu riječi bilježe najveći stepen produktivnosti i da mogu da se pojave u jednom ili više skupova. Jedini izuzeci pronađeni su sa skupovima kao što su kvantitet i vrijeme.

► **Ključne riječi:** morfološka produktivnost, tvorbeni skupovi, pravila tvorbe, tvorbeni tipovi, morfološki tipovi, prefiksi u tvorbi pridjeva u engleskom jeziku.

Preuzeto: 9. 9. 2022.
Korekcije: 21. 4. 2023.
Prihvaćeno: 22. 4. 2023.

Mathias Okey Chukwu¹
University of Nigeria, Nsukka
Faculty of Arts
Department of English and Literary Studies

DISCURSIVE CONSTRUCTION OF IDENTITY IN NIGERIAN NEWSPAPER REPORTS ON PIPELINE VANDALISM

Abstract: Scholarly works on pipeline vandalism have paid extensive attention to empirical questions of causes and consequences. But there remains a dearth of studies on the representation of the acts of vandalism in newspapers, which is necessary for evaluating what message about the problem is being disseminated to the citizens and how that could contribute to resolving the problem or sustaining it. This paper examines the identity construction for critical social actors in Nigerian newspaper reports on pipeline vandalism. Sixteen –news samples were purposively selected from three newspapers: The Tide, New Waves, and The Guardian published between 2015 and 2019. Theoretically, the study is anchored on a combination of Fina’s (2011) identity process and van Dijk’s (1995, 2006a, 2006b) in-group/out-group description. The analysis involved accounting for the deployment of group self-schemata (van Dijk, 1995, 2005) and ideological strategies (van Dijk, 2006) in realising the three identity processes of indexing, positioning, and local occasioning established by Fina (2011). The study finds that through a combination of media identity ascription and social actors’ positive-self description in the news reports, each of the major stakeholders in the conflict assumes an identity of innocence and responsible entity while shifting the blame to others. It concludes therefore that this could be responsible for the difficulty in ending the conflict.

Keywords: Discursive identity construction, pipeline vandalism, newspaper reports, media discourse, Niger Delta, conflict

¹ mathias.chukwu@unn.edu.ng

1. Introduction

Despite established reservations about media news over their truth value (Fairclough, 1995; Cotter, 2015), media reports play crucial roles in modern societies. They are the major sources of information in society (Singh & Singh, 2017) with a capacity to reach a wide audience and influence their views on social issues. With their privileged access to the recesses of political power and leadership, their work projects them as custodians of knowledge and draws citizens to depend on them for knowledge of events and social actors in such events. In conflict situations, citizens' dependence on them increases as they become literally the sole reporters of the events with access to the actors involved in the conflict, and sometimes the conflict scenes.

As it is with discourses of all types, news reports are sites of meaning construction, transforming events and actions into multiple layers of stories, negotiated and delivered through language. While they are published as objective reports of actual events, they betray the writers' habits of thought involving personal interpretations of actions and actors that fit into the news writers' journalistic model which becomes a strong influence on society's social cognition (van Dijk, 1993). In these interpretations, the excerpts of social actors' speech on the particular event being reported are deployed to affirm the writer's view and angle to the story.

Pipeline vandalism is one of the major news items in Nigerian newspapers occurring virtually at all times across the year, but also increasing within certain periods that reflect the Nigerian election cycle (Newsom, 2011). Its constant presence in the news may be due to the Nigerian economy's dependence on crude oil production and sales. The implication of this dependence is that whatever leads to the disruption of oil production incidentally affects the entire nation and is, therefore, a matter of interest for the citizens.

Reporting the events of pipeline vandalism also involves, necessarily, the reports on the social actors who are stakeholders in the events; it involves each social actor projecting their own self-identity and what they perceive others to be (Fina, 2011). Since the conflict is human-induced and sustained, the roles played by the major stakeholders determine, to a large extent, whether there could be an end to the conflict. How the major actors represent themselves in the public site of news reports and how the media projects them to the public could be a way to see the habit of thought that sustains the conflict. This study, therefore, explores the identities constructed for and by the social actors in the newspaper reports of pipeline vandalism with a view to understanding how those affect the

resolution of pipeline vandalism and accompanying oil spills in the Niger Delta region (henceforth ND) of Nigeria.

2. The context of pipeline vandalism in Nigeria

Oil pipeline vandalism is a critical aspect of the general ND crisis in Nigeria that is connected to resource ownership and distribution. Prior to the discovery of crude oil in commercial quantities in 1956, in the ND region of Nigeria, the nation's economy depended much on agriculture (Alley, Asekomeh, Mobolaji & Adeniran, 2014; Paul, 2014). But with increased oil production in the ND also came increased damage to the local environment and attendant dislocation of the people due to the destruction of means of livelihood for the locals. Oil spills due to operational challenges and ruptures were high and devastating. For instance, Aroh, Ubong, Eze, Harry, Umo-Otong & Gobo (2010) report that between 1970 and 1979, 880,500 barrels of oil spilt into the environment, polluting the air and the water, and damaging the farmlands. In 1980 alone, 400,000 barrels of oil spilt at Texaco Escravo Funiva due to operational failure. In the incident, about 321 communities were displaced while 18 people were killed instantly.

While the nation made a lot of money from crude oil exports, there was no consequential attention to the people of the ND and their living condition which was being destroyed through oil production (Douglas & Okonta, 2018; Inokoba & Imbua, 2010). The people protested against their situation, first through writings that called the attention of the world to the injustice. The protestation soon developed into armed struggle by the youths of the ND who began to kidnap oil companies' staff for ransom. Eventually, what began as protests against social injustice became a massive criminal enterprise with huge investments from local power brokers. Export crude oil pipelines are broken to siphon oil which the merchants sell in the black market on the high seas.

The devastating consequence of this situation is that oil spills, both from the operational failures of the multinational oil companies (henceforth MOCs) and from the sabotage breaches of the pipelines by the ND youths, destroyed the local people's livelihoods. The farmlands and water bodies are polluted, making it difficult for both crop farming and fishing which are the people's economic stay. The health of the people is also seriously jeopardised due to both gas flaring and scarcity of potable water (Ordinioha & Brisibe, 2013). In some instances, fire incidents erupt from ruptured pipelines and kill many of the residents, while wounding others who would need to travel for very long distances in order to access basic medical

services. The situation is made more complex by the blame game usually introduced by the stakeholders to shirk responsibility and leave the victims to a hopeless fate. This informs the necessity to examine the reports of different instances of pipeline vandalism and see what identities the major actors in the conflict bear that tend to inhibit any serious attempt to stop the humanitarian crisis.

3. Review of related literature

The causes and consequences of pipeline vandalism on Nigerians and their environment constitute the major focus of extant studies on pipeline vandalism. These studies often source their data through observation of the environment of pipeline vandalism and interaction with natives of the ND (Lawal & Ese 2012; Okpo & Eze (2012; Okoli & Orinya, 2013; Mmeje, Ayuba & Mohammed, 2017). While Lawal & Ese (2012) trace the cause of pipeline vandalism to a history of neglect of the ND people, Okoli & Orinya (2013) suggest that beyond a quest for social justice by the ND people, an unbridled quest for wealth by criminally minded individuals and corruption by state actors and officials of the MOCs are the root causes of the problem. They (Okoli & Orinya, 2013), however, note that there is a high level of poverty in the rural communities that make the people vulnerable to being involved in such a crime. In Okpo & Eze (2012), this poverty of the people is weaved into a cycle of cause and effect where the state and the MOCs' neglect of the people is said to cause poverty among the people, which in turn leads to pipeline vandalism. Meanwhile the more pipelines that are broken, the more lands and water bodies are destroyed and the more the people recede into poverty. Hence, the consequences are felt on the environment, economy, and security of the nation (Mmeje, Ayuba & Mohammed, 2017).

These studies relate to the present work by establishing the nature of pipeline vandalism in the ND in terms of the roles of various social actors. Nevertheless, their focus on causes and effects implies that they source their data by physical observations of the scenes and interactions with stakeholders. The present study moves further to examine how the social actors and their roles are represented in newspaper report discourse.

Extant studies on discourse and identity have examined identity as a phenomenon constantly under negotiation in people's speeches and writings. From the perspective of discourse participants' role in identity construction, Melefa, Chukwumezie & Adighibe (2017) and Jakaza (2020) establish that discourse participants use speech and writing to construct personal identities contextually. That is, the identity of

participants in a discourse is usually situated within the context of the discourse. This finding connects to a fundamental position in the present work which is that an analysis of the social actor identities in newspaper reports of pipeline vandalism could reveal certain covert issues about the conflict.

Another group of earlier studies also ascribe identity construction in the media to the media discourse producers. In John and Dumanig (2013), Mau, Taharab, and Farida (2019), and Liu and Jia (2020), it is suggested that what consumers of media discourse often see and understand about social actors represented in the discourse is as determined by the media's deliberate linguistic choices. For instance, Mau, Taharab & Farida's (2019) study of identity construction for rape victims and rapists shows that the media often describe the victims with pseudonyms to protect their identity while the rapists are described in some discreet details. This suggests that identity construction through discourse production could point to a writer's evaluation and tacit judgment on an event and the social actors involved. It is on the basis of this role played by the media that Sooben & Rawjee (2013) in their exploration of gender identity in an ethnic newspaper in South Africa posit that media reports on women is largely responsible for a wrong perception of their status in society. This position is also in tandem with Liu & Jia (2020) where it is established that Chinese English-medium newspapers capture and project to the world a specific Chinese national identity by means of transitivity processes.

The findings of the reviewed literature on media identity construction point to the fact that what is known or unknown about social actors in the media is largely determined by the writers. None of the studies, however, has accounted for the co-constructed identities of social actors in Nigerian newspaper reports on pipeline vandalism, as a way of trying to understand why the conflict appears intractable, and perhaps, as a way to begin the needed search for solutions. This study focuses on this by exploring the discursive processes of identity construction in newspaper reports on pipeline vandalism.

4. Theoretical framework

This study is anchored on a combination of Fina's (2011) Identity Process, and van Dijk's (1995, 2006a, 2006b) In-group/ Out-group description. Three of Fina's identity processes in discourse are found to be relevant to this study. These are indexicality, local occasioning, and positioning. The process of indexicality refers to the use of language in such a manner that the speaker is identified as relating to a known idea or social group. A typical example could be the level of formality in a

speaker's language. Local occasioning is tied to the local context of the discourse. It refers to the fact that when people speak, they speak in a context, and this context confines them to assume certain identities while attributing other identities to other people within the same context. In the case of positioning, a speaker assumes an identity or assigns one to others based on the position each occupies in the discourse. Hence it is also known as the relational process (van Dijk, 1995; Fina, 2011). This process is realised through what van Dijk (1995, 2005) calls group self-schemata which includes self-identity description, goal-descriptions, norm and value descriptions. These are value-driven identity perceptions often used by social actors in projecting an identity for themselves, but also used by other discourse participants like the media narrator in aligning with an identity presentation of another social actor.

In analysing the processes involved in identity constructions in the reports of pipeline vandalism, account is also taken of the deployment of discourse strategies in such processes. These strategies are known in van Dijk (2006b) as ideological strategies but are used here as discourse strategies on the basis that they can be present in any discourse whether ideology is the focus or not. They are found useful in this study as the basic linguistic blocks upon which the discourses are built, and through which the identity processes are demonstrated. In this study, fifteen of them are found to have been used, namely generalisation, presupposition, irony, hyperbole, national self-glorification, positive self-description, implication, evidentiality, actor description, topos, euphemism, categorisation, polarisation, disclaimer, and negative other-presentation. They are found to be useful in this study as they constitute the basic linguistic tools.

5. Data collection

The data for this study were obtained from three English-medium Nigerian newspapers: *The Tide*, *New Waves*, and *The Guardian*. While the first two are locally published in the ND where the conflict is domiciled and have limited circulation, the last one is published outside the ND and has a nation-wide circulation. These three newspapers were purposively selected for their consistency in reporting the ND conflict (Ononye & Osunbade, 2015)–which includes pipeline vandalism. In combining the two categories of newspapers, it was intended to find if there is any dissimilarity in the identities constructed for the stakeholders in the news reports. Sixteen samples published between 2015 and 2019 were purposively selected for the study as they were deemed sufficient for the needed analysis in line with the aim

of the study. These reports were downloaded from the websites of the newspapers and subjected to critical discourse analysis. The period 2015-2019 was a remarkable period of increased pipeline vandalism in the ND owing to the emergence of a militant group known as Niger Delta Avengers (Adeosun, Norafidah & Zengeni, 2016; Adishi and Hunga, 2017).

6. Findings and discussion

The analysis of identity construction in this study focuses on four major social actors in the reports who are given voice by the writers and could, therefore, be heard, namely the Federal Government, Nigerian National Petroleum Corporation, MOCs, and Host Community. They are able to speak and, therefore, self-describe themselves, just as they also receive identity ascription from the media narrator signaling that identity construction in newspaper reports of pipeline vandalism is a joint project between the social actors and the media narrators. The overarching projection from these characterisations is that they are all responsible stakeholders. Below is the analysis.

The Federal Government

The Federal Government is the central state authority in charge of oil mining and its proceeds. It issues licenses to the MOCs and collects royalties from oil mining on behalf of the regional (i.e. state) governments. Therefore, everything in the industry centres around it. When it features in the reports of pipeline vandalism, it is identified as a responsible entity. A typical example can be seen from excerpt 1 below.

Excerpt 1:

Every nation, every successful government must listen to the agitations of the people. We must keep talking, listening to the people and making appropriate response for sustenance of development and peace.

(*The Tide*, Oct. 3, 2016. <http://www.thetidenewsonline.com/2016/10/03/dialogue-best-option-to-end-pipeline-vandalism-minister/>)

Excerpt 1 is part of the speech of the Niger Delta Affairs minister at an opening ceremony of a retreat for top state actors in his ministry. In the speech, he constructs an identity of responsible governance for the Federal Government which he represents. He does this through local occasioning and positioning.

Within the context of the ND conflict which centres on the people's agitations for fair treatment and government's response or lack of it, the minister assumes a position that is expected to free his government of blame. To achieve this, he deploys the discourse strategies of generalisation and presupposition with which he constructs a syllogism that makes the feature he wants his government to be known for salient. This syllogism enables him to describe his government in a very positive frame without using direct expressions that say so. In talking about every successful government and the qualities that mark them in such light, the minister presupposes that, unquestionably, there are such governments and measuring gauge in existence, and that the reader should know him as one with the knowledge of such indices of success, with the implication that the reader should trust him and, by extension, the government he represents, as those who know what they are saying.

Having introduced what happens in every successful government, the minister moves to what happens in his own government as a member of a successful government. In it, they do not only listen, they talk, and respond to the people appropriately. This is a practice already enshrined in his government. They are not learning it from elsewhere. Hence "we must keep talking" It is to be seen here, that the minister has deployed both hyperbole and irony, for the positive responsive image of his government backgrounds the fact that the conflict which necessitates his comments is fueled by the people's mistrust of the government. But the hyperbole is strategically needed as a background for the deployment of national self-glorification implied by the minister's positive comparison of his government with other successful governments. This is heightened by the compulsive modal auxiliary verb "must" which modifies the indicated positive actions. In other words, the minister's government models a successful one, and does this obligatorily.

It is also important to note that as part of the positive self-description that has been seen as national self-glorification, the verb "keep" does not only imply *retain*, it has been used together with other activity verbs: "talking" and "listening" deployed in their progressive forms to imply ongoing activities. This is value and norm description for the Federal Government. That is, the verb phrase is used to suggest that the act of engaging the citizens in discussions is one thing that the government has been doing, and which it intends to continue because it is a mark of success for the government.

Furthermore, the binary pair of *talking* and *listening* introduces positioning and projects government's interaction with the people as dialogic. Here the minister draws on the discourse tool of implication to say that what his government does is not just listening, but engagement with the people. It is in this engagement that the

locus of power is clearly revealed to be with the government. Ordinarily, listening precedes talking as language skills and acts. The two also occur in that order in the context of a conflict where one appears as the peace maker while the other is the trouble maker. But the minister foregrounds the talking which they do. This suggests that it is the government that initiates these engagements and, therefore, dictates the terms. So they talk to the people, before listening to them. In this situation, talking to the people is not a response but an originating action. This is why there is something else in the positive acts of the government known as “appropriate response”. By virtue of this positioning, *appropriate response* is to be seen as the government’s practical action serving the discourse function of evidentiality for the identity of a responsible government deeply interested in the affairs of the people. By the reason of this identity construction, the government does not only clear itself of any guilt, with respect to the economic loss, and the environmental damage due to pipeline vandalism, it erases the fact that pipeline vandalism in the context of which it speaks is a protracted conflict.

Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC)

The NNPC together with its subsidiaries constitute a crucial state actor in the oil and gas industry. It is the official representative of the Nigerian state in the industry and, therefore, a major stakeholder in the ND conflict. Indeed, apart from the occasional speeches of the ministers and other state actors, it is the major voice of the Nigerian state in terms of policy direction and interests. Excerpt 2 below shows the response of one of the subsidiary companies to a fire incident. It demonstrates how the combination of media narrator’s reporting and the company’s deployment of the discourse strategy of actor description constructs an identity of responsible and responsive corporate organisation for the company, mainly through the process of indexicality.

Excerpt 2:

Sambo said even though the fire incident occurred far away from the NPDC oil well head, safety personnel of the company successfully extinguished the fire in a record time of three weeks.

“What happened was that **the oil that was being vandalised came out from the ground (sic). The most interesting thing is that we took care of it in record time without any fatality,**” he said. Sambo explained that “it took **the resilience and professionalism of NPDC personnel and professional divers from indigenous**

contractors to contain the inferno within three weeks. Putting out fire of that magnitude **usually takes up to seven months**, but in this case NPDC achieved **the feat in record time**, despite the challenging environment,” he added. The Managing Director pledged that the **company will continue to uphold best global (sic) acceptable safety measures** in its operations.

(*New Waves*, Nov. 7, 2019. <https://www.today.ng/business/energy/npdc-imo-oil-pipeline-fire-caused-vandals-261909>)

This excerpt is from the report of a speech by the Managing Director (MD) of the Nigeria Petroleum Development Company (NPDC), one of the subsidiaries of the NNPC. The context of the speech is an event organised for environmental safety, which he found suitable to address a recent case of fire explosion due to oil spill. In the first part of the excerpt, the media narrator leverages the strategy of actor description to project the company as a compassionate organisation which deploys its professional capacities to address problems that do not even concern it. This is achieved by the media narrator through perspectivation wherein the narrator first foregrounds a point of view which is delivered in an eye witness narration format, and then draws pieces of quotation from the actual speech in order to justify the point of view.

As a form of argumentation necessary to fully realise the identity being constructed, the narrator introduces pieces of information that are spatial in nature to express the relationship between the fire and the company. This is what is meant by the combined effect of the initial concession introduced by “even though”, and the announcement that the fire disaster occurred far from the company’s location. The phrasal concession *even though* is a kind of disclaimer that is intended to highlight the positive character of the company. It is as though to say: *ordinarily, the company should have nothing to do with the fire because it did not happen around their location and they were safe. But they had to deploy their resources to quell the fire because they are naturally compassionate.*

It is this sense of going outside of *their* responsibility to intervene in *other* people’s problems that accounts for the preference for the verb “occurred” used to describe the fire incidence. This choice is a strategic use of euphemism aimed to serve two related discourse functions: to firmly locate the fire incidence away from the company so as to emphasise that the company was not personally threatened by it, and to signal a movement of erasure, of the quantum of damage arising from the fire so as to focus the discourse on the *heroic* deeds of the company.

An alternative to *occurred* in the context of the incidence would be *started*, which could bear such other pieces of contextual information as the fact that a fire incidence of such magnitude does not concentrate in just one place until it is contained. Even though *occurred* can also be used to report an event of close proximity, its choice over an alternative *started* in the context of fire incidence of the magnitude being reported tends to localise the incidence to limited (specific) apace which may be impossible with the verb *start*. This is because it could suggest that the fire only *started* far away, but could still get to the company's location, since it cannot be determined how far a raging fire could go, if allowed to go on burning, particularly in an environment like the ND with oil pipelines criss-crossing the entire environment. This is to say that in this positive actor-presentation for NPDC, the media narrator represents the raging fire as belonging to the *other* who has now received the company's benevolence.

While the media narrator uses actor description to project the positive identity of the company, the actual speech of the MD utilises the strategy of positive self-presentation. In the first sentence of the quoted speech, it can be seen that the MD has deployed the ideological square of Us/Them polarisation earlier signaled in the media narrator's voice, so as to show clearly the positive identity of the company. The only discourse necessity for the sentence is to suggest that the fire is traceable to an act of vandalism, such that even though there is no mention of who the vandal is, the reader is expected to know the usual culprit. Hence this is a deployment of *topos*; that is, a taken-for-granted position within the ND conflict on the basis of which the reader is to further see how responsibly humane the company is. Hence in speaking of oil as coming out from the ground due to a pipeline being vandalised, the MD performs a tacit negative-other description as a background against which his company's good work is to be seen. A further proof that this is the sole target of the MD's speech could be seen in the gap between the narrative information content of this sentence and the next one which occurs consecutively with it as a part of the speech. Immediately after announcing that oil came from the ground due to a pipeline being vandalised, the MD quickly announced that his company was able to contain it. In narrative chronology, one would have expected other details of what transpired between the bursting of oil from the ground to the beginning of the fire, particularly since it is possible to have oil burst from the pipeline without a consequent fire incidence. But since the main intention of the MD is to project the bravery and expertise of his company as a process of indexing an identity of being responsible, he leads the reader to quickly see the effectiveness of his company in timely containing the fire, describing it as "the most interesting thing".

Like in the media narrator's construction of positive identity for the company, the MD's indexing of his company's identity as both humanitarian and professional is achieved through strategic layers of euphemism. One of these is seen in the phrase "took care of" with which he describes his company's handling of the fire. In deploying this phrase, the MD draws from the semantic field of love the images of attention, provision, and maintenance of good order, ultimately erasing the devastation arising from such inferno. It is in this erasure that the euphemism is made clear, for in order to praise the expertise of the company, the huge task of extinguishing an oil-sustained fire incidence that lasted for three weeks is described as a very easy work. This connects to the second layer of euphemism where the MD reports that there was no fatality. It is not imaginable that a three-week fire had no casualty, even if the meaning of *casualty* is delimited only to human victims, for it could be said that all environmental damage will ultimately affect humans. What the statement means, however, is that there is no immediate human fatality arising from the fire incidence. This is to guarantee, for the company, that the reader appreciates the great rescue function of the company, since acknowledging casualties would have undermined the high praise sought after by the company.

The third sentence of this excerpt which the media narrator conceives as an explanation introduces the identity process of indexicality, and raises further up, the identity of the company as humanitarian and responsible. The MD gives details that negate the euphemism of his previous comment. Here, it is seen that the constituents of the pronominal referent "we" that put out the fire also include another group: "divers from indigenous contractors". Using the discourse strategy of categorisation, the divers are separated from the company. That is, although they helped in the task of putting out the fire, they did their own work for pay, since they are "contractors". This is unlike *us* (NPDC) who laboured solely for the love of the people.

By means of goal description, the responsible actor identity for NPDC piques in the final part of the excerpt as the report returns to the media narrator's voice. Here, the MD is reported to have given the company's commitment to upholding the "best global (sic) acceptable safety measures in its operations". This pledge is a norm expression, implying that this is what the company is already known for. Nevertheless, what constitutes these globally accepted practices are presented as a given. The speaker does not see any need to include it as part of his *explanation*. Since it is something which the company is already doing, the reader is expected to see it as something good, considering that the identity already carved out for the company is as a thoroughly good and responsible group.

What emerges from the actor descriptions of NPDC by the media narrator in the reports, and the positive self-presentation from the MD is an identity of a committed player. The company is committed to the good of the environment and the people in whose environment the company does its business. This identity presupposes that NNPC and its subsidiaries are only part of the solution and never part of the problems, and shifts the blames of the conflict to the unnamed *other* who breaks pipelines and endangers the people's lives. By this the company erases completely its contribution to oil spills through operational errors, and presents the reader with an identity story where all that can be seen in an incidence of huge inferno that rages for weeks is the expert handling of the fire and nothing of the destruction.

Multinational oil companies (MOCs)

The MOCs constitute another major block of stakeholders in the Nigerian oil and gas industry and, therefore, the ND conflict. They are partners with the government in oil production and are affected by pipeline vandalism. Like the NNPC and its subsidiaries, they are also projected, not as capitalist business entities, but as very responsible humanitarian organisations interested in the well-being of the ND people and the Nigerian state. A typical example of this can be seen in excerpt 3 below.

Excerpt 3:

“We are concerned about the lives and safety of those involved in pipeline vandalism and crude oil theft as well as the environment. SPDC puts safety first and have constantly made appeals to those involved to stop destroying their lands and heritage from the spills and pollution arising from their activities. We are calling on government, communities and other stakeholders to stem the incessant attack on our oil assets in the Niger Delta,” he appealed. The general manager said that such illicit activities by **criminals had denied the company and country the needed revenue to drive business and development.** (*The Guardian*, Sept. 9, 2019. <https://guardian.ng/energy/shell-loses-n202m-daily-to-vandals-oil-thieves-gm/>)

Excerpt 3 is culled from the report of a media workshop organised by Shell Petroleum Development Company (SPDC) on pipelines right of way, encroachment and vandalism. The excerpt contains mainly the quoted speech of the General Manager (GM) of Shell Petroleum Development Company (SPDC).

In it, the identity process of positioning is effectively deployed to portray the company as being caring and responsible. The positioning processes are mainly achieved through the discourse strategy of polarisation linguistically indexed in the binary personal pronouns and possessive adjectives deployed to reference actors and actions in the discourse. There are the “we” and “our” against the “those” and “their”, some of which are used more than once in the excerpt. The inner circle represented as *we* and which includes the speaker and the company he represents is characterised with a certain unique attitude and actions in contradistinction to the *other*, as referred to in the speech to the ND people. In the first sentence of the excerpt, the GM represents the company as one with great interest in ecological well-being. Therefore, they are worried about the effect of pipeline vandalism on both the people who vandalise pipelines and the environment. This expression of concern is a form of value and norm description, positioning the company at a high pedestal of care, against which the *other* is to be seen as the norm violator. It is also a deft compassion move which serves to derogate those accused of vandalism as not knowing that they are harming themselves and their land. While the *other* is referenced in this sentence as one against whom the good qualities of the *we* are to be seen, the reference is initially vague, in that it is not clear who in particular is referred to as those who break pipelines and steal oil. But by means of value description enacted for the company, the particulars of the *other* are made clearer through the discourse strategy of implication.

In the value description, the MD states that the company prioritises “safety”. This is presented as a trademark solely associated with the company, and in relation to which any other of the company’s interest comes secondary. For this reason, the company is consistent in pleading with the *other*, who obviously does not share this value priority. Hence they are not only “involved in pipeline vandalism and crude oil theft”, they also destroy “their lands and heritage”, as a direct consequence of “their activities”. It is in the expression: *their lands and heritage* that the specifics of these destroyers are implicated. While *lands* are general and could be purchased by just anybody, *heritage* is ancestral and, therefore, suggests that the referent is the host communities. But because the event where the speech was made is a workshop mainly for journalists, the reference could as well refer to the ND people in general. *They* are the destroyers of pipeline and thieves of oil who pollute *their* environment through *their* activities.

Nevertheless, the professed interest in the people is not the only interest, it is only primal. So in the last sentence of the excerpt, another interest is mentioned, though represented structurally as being a lesser one for the company. The representation

of this interest is also anchored on the Us/Them ideological square. While the GM has earlier presented the attack as being on *their lands and heritage*, it is seen here that it is on “our oil assets”. That is, the lands belong to the people but the oil assets are those of the company. In this way, the GM represents the company as being in legitimate business which is being hindered by the “illicit activities” of “criminals”. The ordering of the company’s interest in the people and the environment and interest in business respectively is strategically meant to elevate the overly good character being constructed for the company; for while the mentioning of only the company’s interest in the human ecology would have made them appear hypocritical, juxtaposing the two announces them as ethical business people whose interest in profit making comes second to human and environmental welfare.

Oil-host communities

The oil-host communities constitute one more critical stakeholder in the general ND conflict to which pipeline vandalism is a part. Apart from what has been seen in the speech of the oil companies in a relational description, their major representation in the reports is through self-identity descriptions. In these, they acquire the identity of responsible stakeholders with a major responsibility in ensuring that there is no disruption in oil production. Excerpt 4 below exemplifies this.

Excerpt 4:

The people of the Olo community in the Emohua Local Government Area of Rivers State **have vowed to fight acts of pipeline vandalism and illegal bunkering in the area.** ... The address disclosed: “We affirm to abstain from and not to indulge in any acts of vandalism, kidnapping and any other uncouth and unscrupulous behaviour that is capable of hampering the peace and development of the communities.”

(*The Tide*, March 5, 2018. <http://www.thetidenewsonline.com/2018/03/05/community-vows-to-fight-pipeline-vandalism/>)

Excerpt 4 is a part of a speech made by a leader of an oil host community who represented the community in a public event. The major processes of identity construction in this excerpt are local occasioning and indexicality in which the identity of the host community relies heavily on the context. The first thing to note here is the detailed description by naming, of the Olo community, as different from the reference to host communities in excerpt 3 above. The significance of this is that rather than reference by generalising, the referenced community is

presented as one which has definite existence and can, therefore, be traced. The next is the media narrator's report of the community's commitment to a position of abstaining from oil pipeline sabotage as taking a vow to fight oil sabotage. The discourse function of this is to project the community as a partner with the state in securing the oil installations. This is further validated in the actual speech of the community leader through the deployment of implication to state a value position of abstinence from crime. Hence the verb used by the leader is "affirm", and what he affirms is that the community will stay off criminal acts that would damage the peace and development of the community.

Even though the community's avowed value of staying off oil-related crime would agree with the interest of other stakeholders in the oil and gas industry, it is a value driven by the interest of the oil host communities to ensure personal peace and development, and not to please or serve any other interest in the ND. Put differently, there is something already existing as "the peace and development of the communities" which the people do not want to lose. This connects in cohesion with the implication of using the verb *affirm*. The story it presents is that the community has upheld a value of not being part of crimes and that this has resulted in peace and development for the community. By presenting *peace and development of the communities* as normative in the host communities, the leader strategically activates evidentiality wherein they intensify the positive self-description of the host communities. The move is meant to interact with and repudiate what could be seen as a global negative identity ascription to the host communities within the ND conflict discourse, as in excerpt 3 above. It is a typical case of the dialogic nature of identity construction about which Fina (2011) notes that even in monologues, a speaker's identity could be signaling *another* (whether physically present or temporarily absent), either in complementary alliance, or in repudiatory opposition. The use of the evidentiality of normative peace and progress of the host community here, therefore, marks the construction of identity through the process of local occasioning where both identity and context meet and influence each other. In it, the positive self-presentation as a responsible social actor in the report is done within a context of threat, the threat of negative identity ascription, the threat of condemnation.

Conclusion

This study has examined the discursive construction of identity in Nigerian newspaper reports on the conflict of pipeline vandalism. The analysis revealed the

four major stakeholders identified in the newspaper reports of pipeline vandalism assuming the identity of a responsible entity, both through positive self-presentation and the media narrator's identity ascription. By presenting themselves as overtly responsible in their roles in the conflict through norm, value and goal descriptions, these social actors signal their reluctance to seek effective ways of ending the massive destruction arising from the conflict. This is because in all the instances of norm description as presented by the social actors themselves, what is implied is that they are doing well already and that they intend to sustain their actions, even when the said actions have not helped in any way to reduce the conflict.

The role of the media narrators in attributing innocence to the social actors makes them complicit in the conflict. In this, the present study aligns with Sooban & Rawjee (2013) on the role of the media in creating social cognition that is not true to material reality. By constructing an identity of innocence for these social actors, the blame for the lingering conflict is shifted to another who is usually absent in the discourse. Consequently, whatever any of the mentioned social actors does is projected as a great act of benevolence and goodwill. By this also, all of them who are in a position to take drastic actions towards ending the conflict are freed by their sense of innocence, while tremendous acts of economic and environmental crimes continue, and the conflict endures. These projections of innocence could then be said to encourage ecological destruction and attendant economic loss being suffered by the nation. Interestingly, not even the newspapers published in the ND have a different approach to identity for these social actors. As a result of this, there is no way to differentiate between the two categories of newspaper with regards to social actor identity construction in newspaper reportage on pipeline vandalism in the Niger-Delta area of Nigeria.

References

1. Alley, I., Asekomeh, A., Mobolaji, H. & Adeniran, Y. A. (2014) Oil price shocks and Nigerian economic growth. *European Scientific Journal*. 10 (19), 375–391.
2. Aroh, K. N., Ubong, I. U., Eze, C. L., Harry, I. M., Umo-Otong, J. C. & Gobo, A. E. (2010) Oil spill incidents and pipeline vandalization in Nigeria. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*. 19 (1), 70–87.
3. Cotter, C. (2015) Discourse and media. In: Tannen, D, Hamilton, H. E. & Schiffrin, D. (eds.) *The Handbook of Discourse Analysis*. West Sussex: Bloomsbury, 795–821.
4. Douglas, O. and Okonta, I. (2018) The Niger Delta: a people and their environment. <https://www.versobooks.com/blogs/3678-the-niger-delta-a-people-and-their-environment> [Accessed 13 February 2021].

5. Fairclough, N. (1995) *Media discourse*. London: Arnold.
6. Fina, A. D. (2011) Discourse and identity. In: van Dijk, T. (ed.) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Sage, pp. 263–282.
7. Inokoba, P. K. & Imbua, D. L. (2010) Vexation and militancy in the Niger Delta: the way forward, *J Hum Ecol.* 29 (2), 101–120.
8. Jakaza, E. (2020) Identity construction or obfuscation on social media: a case of Facebook and WhatsApp. *African Identities*. 1–23.
9. John, D. A. F. & Dumanig, F. P. (2013) Identity construction and code switching in English newspaper advertisements. *Search.* 5 (1), 57–71.
10. Liu, Y. & Jia, W. (2020) Critical analysis and identity construction of Chinese news Media from transitivity perspective. *International Education Studies.* 13 (1), 84–88.
11. Mau, M., Taharab, T. & Farida, M. (2019) Rape and identity construction in Indonesia digital news media. *European Journal of Research in Social Sciences.* 7 (2), 14–27.
12. Melefa, O. M., Chukwumezie, T. E. & Adighibe M. E. (2017) Discursive construction of identity in interactions among undergraduate students of University of Nigeria, Nsukka. *European Journal of Scientific Research.* 148 (1), 179–192.
13. Newsom, C. (2011) Conflict in the Niger Delta: more than a local affair, *United States Institute of Peace*. https://www.usip.org/sites/default/files/resources/Conflict_Niger_Delta.pdf [Accessed 17 May 2021].
14. Ordinioha, B. & Brisibe, S. (2013) The human health implications of crude oil spills in the Niger Delta, Nigeria: an interpretation of published studies. *Nigerian Medical Journal.* 54 (1), 10–16.
15. Paul, I. A. (2014) Petroleum and Nigeria's economy: a paradox of global reality since 1956. *Research on Humanities and Social Sciences.* 4 (16), 94–101.
16. Singh, N. & Singh, G. (2017) Role and impact of media on society: a sociological approach with respect to demonetization. *Impact.* 5 (10). 127–136.
17. Sooben, D. & Rawjee, V. P. (2013) Ethnic media and identity construction: the representation of women in an ethnic newspaper in South Africa. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies.* 2 (8), 697–702.
18. van Dijk, T. (1993) Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society.* 4 (2), 249–283.
19. van Dijk, T. (1995) Ideological discourse analysis, *New Courant.* 4, 135–161.
20. van Dijk, T. (2005) Discourse analysis as ideological analysis. In: Schäffner, C. and Wenden, A. L. (eds.) *Language and Peace*. Aldershot, Taylor & Francis, pp. 17–33.
21. van Dijk, T. (2006a) Ideology and discourse analysis, *Journal of Political Ideologies.* 11 (2), 115–140.
22. van Dijk, T. (2006b) Politics, ideology, and discourse. *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 728–740.

Матијас Океј Чукву
Универзитет Нигерије у Нсуки
Факултет умјетности
Одсјек за енглески језик и књижевне студије

ГРАЂЕЊЕ ИДЕНТИТЕТА У ДИСКУРСУ У ИЗВЈЕШТАЈИМА ИЗ ДНЕВНИХ НОВИНА У НИГЕРИЈИ О ВАНДАЛСКОМ УНИШТЕЊУ НАФТОВОДА

Резиме

Овај рад представља студију грађења идентитета у дискурсу. Познато је да учесници у комуникацији током размјене информација обично чине и много више од самог тог процеса. Њихов говор садржи још и информације о томе како они виде сами себе и своје поступке, као и то како виде остале учеснике у погледу предмета говора. Ова студија истражује грађење идентитета у извјештајима из дневних новина у Нигерији о вандалском уништењу нафтовода, при чему је циљ да се открије како би такви идентитети и ставови могли да допринесу необузданој природи вандалских чинова према нафтоводу.

Студија користи податке из извјештаја објављених на интернет страницама трију дневних листова у периоду између 2015. и 2019. године. Ради се о сљедећим дневним листовима: *The Tide*, *New Waves* и *The Guardian*. Прва два штампају се у делти ријеке Нигер (Нигерија), гдје се вади сирова нафта и гдје долази до вандалског уништења нафтовода, док се потоњи штампа ван наведеног подручја. Поред тога, прва два листа намијењена су локалном становништву, док се Гардијан продаје у цијелој Нигерији и један је од десет листова с највећим тиражом у земљи. Одабрали смо ове двије категорије дневних листова како бисмо утврдили да ли постоји разлика у типу идентитета који се гради у чланцима који се објављују у њима, а укупно се ради о шеснаест извјештаја које смо анализирали.

Анализа података, извршена помоћу споја Фининих (Fina, 2011) идентитетских процеса и Ван Дајкових (van Dijk, 1995, 2005) шема типа у групи / изван групе, открива да сви битни друштвени актери наведени у извјештајима преузимају идентитет невиних и одговорних учесника у конфликту. Овакав идентитет гради се у поменутих извјештајима уз помоћ 'позитивног самоописивања и приписивања идентитетских карактеристика које чине наратори у медијима (новинари)'. Током овог процеса, сваки друштвени актер одабацује кривицу за озбиљна оштећења нафтовода и приписује је неком другом, док се представља као онај

Mathias O. Chukwu

који вуче исправне потезе да би се осигурао мир у наведеном подручју. Закључак је, стога, да је тврдња о невиности главних актера у сукобу, уз коју иде одговарајући став да се понашају одговорно и исправно, главни разлог зашто се овом сукобу не види крај.

► **Кључне ријечи:** грађење идентитета у дискурсу, вандалско уништење нафтовода, извјештаји дневних листова, дискурс медија, делта Нигера, сукоб.

Preuzeto: 2. 10. 2022.
Korekcije: 29. 4. 2023.
Prihvaćeno: 14. 5. 2023.

Dijana D. Tica¹
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

MATTHEW ARNOLD'S 'THE FORSAKEN MERMAN' AND 'THE NECKAN' AS REFLECTIONS OF VICTORIAN FEARS

Abstract: Based on folk tales of Northern European nations, Arnold's poems 'The Forsaken Merman' (1849) and 'The Neckan' (1853), both tell a story of human women who marry sea creatures, mermen, and replace their home on the land with the mermen's underwater world. By crossing the boundaries between their worlds, they cause numerous problems, most significantly the tension resulting from their different religious beliefs. In 'The Forsaken Merman', Margaret, the merman's wife, fearing that her soul will be damned because of her marriage to a pagan, decides to rejoin the human world on the most important Christian holiday, Easter. In 'The Neckan', in order to comfort his wife, the Neckan goes to the human world to find a priest who would be willing to baptise him, but he is rejected because he is a 'monster' who cannot be saved.

The paper will examine the way in which Arnold's poems reflect the fears of the Victorian era as well as his own anxieties. This will be accomplished by comparing the two opposite worlds of the poems – the human world of everyday activities, rules, laws, and expectations; and the mermen's home, the mysterious, colourful, and peaceful world of sea-beasts. In addition, the paper will analyse the reversal of traditional gender roles and re-examine literary, cultural, and social stereotypes. The paper will also attempt to find a connection between the main topics of these poems and Arnold's life and career of a poet and literary critic.

Key words: male, female, Victorian, conflict, religion.

¹ dijana.tica@ff.unibl.org

1. Introduction: Symbolism of Merfolk

Mysterious and seductive, mermaids, sirens or sea-nymphs have found their way in many poems written by British and Irish authors. They appear in some of Shakespeare's plays such as *The Comedy of Errors*, *Henry VI* (Part 3) and *A Midsummer Night's Dream*, and in various poems such as Samuel Daniel's 'Ulysses and the Siren', Milton's 'Sabrina Fair' from his play *Comus: A Masque*, Keats's 'Lines on the Mermaid Tavern', Tennyson's 'The Mermaid', Arnold's 'The New Sirens', Yeats's 'The Mermaid' and 'A Drunken Man's Praise of Sobriety', Walter de la Mare's 'The Mermaids', 'Mermaid' and 'Sam', Robert Graves's 'Mermaid, Dragon, Fiend', and T. S. Eliot's 'The Love Song of J. Alfred Prufrock'.

What makes mermaids so captivating is their beauty, their divine-like powers, the duality of their nature as well as their watery home, the sea, which is also believed to be the place of human origin. According to Alexander (2012), the first recorded story involving a mermaid comes from Assyria, circa 1000 B.C.E. (p.15). In one version of the story, the goddess Atargatis fell in love with a human shepherd, and after giving birth to a human daughter, which severely shocked her, she threw herself into a lake but, being too beautiful to die, she was transformed into a mermaid and remained divine (Ibid). Although the mermaid can be benevolent and bring good luck, she is mostly perceived as malicious and dangerous. Dinnerstein (1976) defines her as 'treacherous, ... seductive and impenetrable representative of the dark and magic underwater world from which our life comes and in which we cannot live, [who] lures voyagers to their doom' (p.5).

On the one hand, the mermaid's power, according to Hayward (2018), comes from her phallic-shaped fishtail, which makes her a 'supercharged' femme fatale, seductress and villainess in regard to men (p.3). On the other hand, her seductiveness can be associated with her feminine qualities, such as her beautiful appearance and alluring song, which led many love-stricken sailors into their watery grave. The most famous example is that of Homer's Odysseus, who had to be tied to the ship's mast in order to be able to listen to the seductive Sirens' song without wanting to jump overboard. In addition, his sailors had to stuff their ears with wax for their own protection (Alexander, 2012:p.24). In addition, coming from the mystical and perilous but still enticing world of the sea, the mermaid can stand for 'a challenge or disruption to the existing order and to categorisation systems in the existing schema of religious and folk belief' (Campbell Galman, 2018:p.168). This is also true in terms of the mermaid's sex and gender, where she can be seen 'as an early symbol of hybridity, challenge and contradiction' (Ibid).

When it comes to the merman, the early Babylonians spoke of the man-fish god Ea (or Oannes), who, among other things, taught humankind agriculture and architecture; the Phoenicians honoured a half-fish, half-man god called Dragon, and ancient Greeks and Romans depicted similar creatures, the most famous of them being Triton, whose parents were gods Poseidon and Amphitrite, the sea rulers (Alexander, 2012:p.15–16). Most often he is depicted 'blowing a curly conch shell, ... and his music was said to control the seas' (Ibid, p.88). Furthermore, he has a triple pointed trident, which is considered a materialised symbol of patriarchal power and can both be used as a weapon and magic wand (Dundes & Dundes, 2000: p.124). Considering their looks and behaviour, Briggs (1977) states that mermen are wilder and uglier than mermaids, and generally not interested in mankind (p.290). They can also be bad husbands, even eat their own children if hungry, and they seem to personify the stormy sea (Ibid). On the other hand, according to Benwell and Waugh (1961) as cited in Briggs (1977), the Scandinavian Merman or *Havmand* is a handsome creature with a green or black beard, who lives on cliffs, shore hills, and in the sea, and is regarded as beneficent (Ibid).

Although the merman appeared quite early in human culture, Jilkén (2018) claims that he was not as impactful as his female counterpart (p.196). This marginalisation of the merman, according to Hayward (2017) as cited in Jilkén (2018), can be attributed to his anatomy – the lack of a visible penis on his fishtail makes him symbolically unmanly (p.196). Because of this marginalisation, mermen are present only in a handful of British poems, most famously in Tennyson's 'The Merman' and in Arnold's 'The Forsaken Merman' and 'The Neckan'. Still, the most prominent account involving these creatures can be found in a Danish ballad 'Agnes and the Merman' (*Agnete og havmanden*), which most probably served as a source for Arnold's poem 'The Forsaken Merman'.²

²The ballad tells of a young woman called Agnes who accepts the wedding proposal of a merman and follows him into the sea-world. After eight years of marriage and the birth of seven sons, Agnes hears the church bells ringing from above and demands to get back to the land. The merman allows her to go but imposes several conditions in an attempt to ensure her return. Still, Agnes breaks each of the conditions and decides never to return. The merman comes to the surface and begs Agnes to go with him, claiming that one of their children is sick and needs her. However, Agnes stays firm in her decision not to go back since she no longer cares for her children. The merman leaves, and shortly after Agnes is found lying dead on the beach (Kramer, 2016:p.15)

2. Matthew Arnold and His Age

Although most Victorian poets addressed the problems of their age, it can be said that Matthew Arnold was the one who actually suffered from the disease usually referred to as 'the modern malaise' or 'depression and *ennui*'. When he was a student at Oxford, he was overwhelmed by the waves of modern thought including 'eighteenth-century rationalism, German transcendentalism, the new geology, theories of evolution, religions of humanity, Benthamism, Newmanism, [and] Chartism', which left him 'in a darkness of confusion and perplexity, without compass or stars to steer by' (Houghton & Stange, 1968:p.404). This, together with the fact that he had a very serious, dedicated, hard-working, and deeply religious father,³ whom he both emulated and rejected, turned him into a divided man, a victim of a series of inner conflicts. On the one hand, 'he thought he *ought* to ... lead a life of intellectual analysis and criticism, of moral control and disciplined work, and of social and political achievement' (Ibid, p.405). On the other hand, he desired 'a life of sensuous and passionate experience, and of artistic contemplation' (Ibid). In addition, as he grew older and more mature, his sensitive spirit became troubled with a great number of things such as:

'the loss of traditional religious faith and its moral imperatives; the loss of Wordsworthian joy in man's unity with nature; the overwhelming growth of knowledge, technology, and industrialism, with the consequent harvest of enlightenment and skepticism, faith in 'progress' and fear of materialistic enslavement, rapid and bewildering change in outward and inward ways of life, the manifest gulf between wealth and privilege and poverty, misery, and social unrest, and, because of all these things, the immediate personal pressure of loneliness and uncertainty of direction.' (Bush, 1971:p.xiv)

The central fact of his experience was, according to Bush (1971), the loss of traditional Christian faith (p.xv).⁴ Unlike most of his contemporaries, he was aware of the fact that 'religion cannot remain dogmatically stationary in the face of a great

³ His father was Thomas Arnold (1795–1842), headmaster of the famous Rugby School, Regius Professor of Modern History at Oxford, and one of the pioneers in the Broad Church movement (Bush, 1971:pp.1–2)

⁴ Although Arnold became an agnostic, he still emphasised the significance of the Bible and the Anglican Church: 'The Bible, to Arnold, was a great work of literature like the *Odyssey*, and the Church of England was a great national institution like Parliament. Both Bible and church must be preserved not because historical Christianity was credible but because both, when properly understood, were agents of what he called "culture" – they contributed to making humanity more civilized.' (Abrams, 1993:p.1348)

revolution in scientific knowledge and that, in order to remain vital, sacred texts must be interpreted anew by each age' (Machann, 1998:p.102). In addition, he was attempting 'to rescue Christianity from anthropomorphism and other vulgar errors of popular theology' (Ibid, p.111). In his book *Literature and Dogma* (1873), he described religion as 'morality touched by emotion' and God as 'the enduring power ... which makes for righteousness' (as cited in Machann, 1998:p.112). He insisted on moral improvement based on one's consciousness. Unlike Hebraism, which focuses on righteousness, Christianity, with greater sweetness and reason, leads to right conduct, and the right conduct leads to joy (Ibid, p.112).

Besides, Arnold was also afraid that the blind pursuit of wealth of the middle-class as well as the frustrations of the working-class combined with their tendency to do what they please would dismantle the structure of society and eventually lead to anarchy and chaos. This concern is in the focus of his most famous work of social criticism, *Culture and Anarchy* (1869), which divides British society into three classes: Barbarians (aristocracy), Philistines (middle class), and Populace (working class), each with its distinctive qualities. Barbarians possess only exterior culture, which presents itself through their dedication to 'looks, manners, accomplishments, [and] prowess' (Arnold, 2006:p.76). Philistines are industrious, disciplined, and completely uninterested in culture. They stubbornly resist sweetness and light⁵ and instead 'prefer ... that sort of machinery of business, chapels, [and] tea meetings' (Ibid, p.75). When it comes to Populace, the majority of them are still uneducated, poor, and dangerous:

'But that vast portion, lastly, of the working-class which, raw and half-developed, has long lain half-hidden amidst its poverty and squalor, and is now issuing from its hiding-place to assert an Englishman's heaven-born privilege of doing as he likes, and is beginning to perplex us by marching where it likes, meeting where it likes, bawling what it likes, breaking what it likes.' (Ibid, p.78).

However, these classes still have some things in common. First, there is an element of each of these classes in the other two (Ibid); second, members of each class find happiness in doing what they like (Ibid, p.80); and third, there are in each of these classes *aliens*, people like Arnold, who mainly led by 'a general *humane* spirit, by the love of human perfection' (Ibid, p.81), rise above the interest of their respective class and, in that way, can serve as a bridge between different classes.

⁵The phrase 'sweetness and light' is an adaptation of Jonathan Swift's metaphor of the bee from his *The Battle of Books*, 'making sweetness stand for beauty of character and light for intelligence, with the additional connotation of spiritual illumination' (Machann, 1998:p.81).

The object of Arnold's most severe criticism are Philistines, the people from the rising middle-class and, unfortunately, the future leaders of the world. He exposes their materialism, selfishness, and their lack of humanity and compassion for the poor, but he thoroughly despises their narrow-mindedness, ignorance, and deliberate rejection of culture, which, in his opinion, is the only solution for the problems of society. He defines culture as 'a study of perfection [which] moves by force, not merely or primarily of a scientific passion for pure knowledge, but also of the moral and social passion for doing good' (Ibid, p.34). He opposes culture to machinery or material wealth. For him machinery represents hatred and leads to confusion, whereas 'culture looks beyond machinery, ... hates hatred, [and] has but one great passion, the passion for sweetness and light, [and] one yet greater, the passion for making them prevail' (Ibid, p.52). He believes that culture is a great equaliser since it enables people to rise above individual and class interests. It is resistant to ideology because it 'does not try to teach down to the level of inferior classes; it does not try to win them for this or that sect of its own, with ready-made judgments and watchwords' (Ibid). Actually, it 'seeks to do away with classes; to make all live in an atmosphere of sweetness and light, and use ideas ... freely, – to be nourished and not bound by them' (Ibid).

3. Matthew Arnold and His Poetry

Arnold's fears, insecurities, and profound inner conflicts are abundantly reflected in his poems. First, even as a very young poet, he was aware of the limitations and weaknesses of his poetry. In one of the 1852 letters to his fellow poet Arthur Clough, he states that his own poems 'have weight ... but little or no charm' (Arnold, 1993:p.78), while in another letter from 1853 he wonders why Clough likes his poem 'The Gipsy Scholar':

'[W]hat does it *do* for you? Homer *animates* – Shakespeare *animates* – in its poor way I think Sohrab & Rostum *animates* – the Gipsy Scholar at best awakens a pleasing melancholy. But this is not what we want.' (Ibid, p.92)

On the other hand, in a letter to his mother, he is quite optimistic about the place his poetry will have in the future although he is aware of the fact that the two leading poets of his age, Tennyson and Browning, possess better poetic qualities:

'My poems represent, on the whole, the main movement of mind of the last quarter of a century, and thus they will probably have their day as people become conscious to themselves of what that movement of mind is, and interested in

the literary productions which reflect it. It might be fairly urged that I have less poetical sentiment than Tennyson and less intellectual vigour and abundance than Browning; yet because I have perhaps more of a fusion of the two than either of them, and have more regularly applied that fusion to the main line of modern development, I am likely enough to have my turn as they have had theirs.' (Ibid, p.217)

Second, in the search of his true poetic expression, he combined elements of various artistic periods and, according to Bush (1971), became 'a mixture of eighteenth century rationality, Romantic idealism, Victorian skepticism, and ... modern existentialism' (p.xv). His literary role models were classical writers, such as Homer, Aristotle, Sophocles, as well as some Romantic poets like Goethe and Wordsworth, although his attitude to Romanticism as a movement was rather ambivalent. When it comes to his own age, he did not perceive it as poetical, which can be seen from his 1849 letter to his fellow poet Arthur Hugh Clough, in which he asks him to reflect 'how deeply *unpoetical* the age and all one's surroundings are. Not unprofound, not ungrand, not unmoving: – but *unpoetical*' (Arnold, 1993:p.52).

Still, he believed that poetry would have a crucial role to play in the future. Since religion and philosophy, in his opinion, were steadily declining under the attack of new theories and beliefs, he thought that poetry would eventually have to replace them: 'The future of poetry is immense, because in poetry, where it is worthy of its high destinies, our race, as time goes on, will find an ever surer and surer stay' (Arnold, 1970:p.299). In addition, poetry would be expected 'to interpret life for us, to console us, [and] to sustain us' (Ibid). It should also become 'a criticism of life' and provide an answer to the question 'how to live' (Ibid, p.330).

Finally, in terms of his tone and topics, Arnold is described as 'a user of elegiac notes' (Ristić, 1992:p.75), whereas his poetry is usually associated with the feelings of depression and *ennui* and perceived as:

'an experience of frustration, restlessness and futility; of deep fatigue in body and spirit; of isolation, cosmic and social, with an acute sense of loneliness; of the suffering and misery of existence...; and above all... of a poignant nostalgia for an earlier age of peace and faith and moral integrity... and for "his own early youth, and all its bounding rapture"' (Houghton & Stange, 1968:p.407)

Most of these emotions were already present in his first collection entitled *The Strayed Reveller*,⁶ and *Other Poems* (1849), which took everybody by surprise, even his sister, who did not expect such serious and melancholy topics from the

⁶Based on Arnold's behaviour at Oxford, it could be assumed that the title refers to him.

brother who in his Oxford days appeared as a carefree and witty dandy, more focused on fishing than studying. In this way, his first collection of poetry served as an introduction to the new Matthew, who turned out to be a profoundly divided man (Ibid, pp.404–405).

4. ‘The Forsaken Merman’ and ‘The Neckan’

One of the poems from Arnold’s first collection, a dramatic monologue titled ‘The Forsaken Merman’, instantly became a popular favourite. Most probably inspired by a Danish folk ballad titled ‘Agnes and the Merman’ (*Agnete og havmanden*),⁷ it tells a story of Margaret,⁸ a human woman, who, fearing that her soul will be damned because of her marriage to a merman, decides to abandon their sea home, desert her husband and children, and rejoin the human world on the most important Christian holiday, Easter. The poem focuses on her husband and children, who emerge from the sea and follow Margaret to land, hoping that they will manage to persuade her to change her mind. However, Margaret is firm in her decision to stay in the human world and save her soul, leaving the merman and their children to cope with her betrayal and abandonment.

The poem is rather complex and unusual, with ‘lyrical, dramatic and narrative elements’ (Ristić, 1992:p.85). It has often been placed among nineteenth-century ‘poems of the supernatural’ (Machann, 1998:p.21) and compared to Romantic narratives of Coleridge and Keats and to some of Tennyson’s poems, especially ‘The Mermaid’, ‘The Merman’, and ‘The Lady of Shalott’. Some of its main topics are the loss of a beloved person, loneliness, treachery, fear and insecurity, and the question Arnold poses to his readers, which, according to Grob (2002), presents ‘undoubtedly the most fundamentally urgent of Arnoldian problems’ is ‘how to know and live’ (p.55), or how to continue leaving after realising that your life has been fundamentally altered.

When it comes to ‘The Neckan’, this ballad was published in Arnold’s 1853 collection of poetry, and it is considered to be a companion-piece to ‘The Forsaken Merman’. According to Hyder (1980), *neckan* is a nonce word. He believes that it comes from the German word *Neck*, which can be connected with Old English *nicor*,

⁷ It is generally assumed that Arnold discovered this ballad in George Borrow’s 1825 review of J. M. Thiele’s collection *Danske Folkesagen* (Hyder, 1980:p. 7).

⁸ Some critics believe that Margaret was inspired by ‘Marguerite’, a girl Arnold fell in love with when he was in Switzerland, and whom he left in order to marry Frances Lucy Wightman. According to Bush (1971), Marguerite might be interpreted as a ‘symbol of Arnold’s youth and his capacity for being swept away by feeling’ (p.52).

used in *Beowulf* for 'water-monster' (p.12). Hyder thinks that Arnold wanted to use a word which would not be associated with that part of the body, so he created *neckan*. In addition, an instance of *necken* is present in a review of a collection of old Swedish ballads, where it means 'the Water-King', and *Necken* could be the German plural of *Neck* (Ibid, p.13). Speaking of the sources for this ballad, Hyder (1980) finds them in Jacob Grimm's *Deutsche Mythology* (1835), Benjamin Thorpe's *Northern Mythology* (1851), as well as in Thomas Keightley's *Fairy Mythology* (1828) (pp.13–14).

Although shorter and simpler than 'The Forsaken Merman', 'The Neckan' has many similarities with its more famous companion. Both of these poems are about male sea creatures who have children with human women, and their main topic is the 'disparity of religious faith in the creatures of the sea and mortals of the earth, the former being humanised' (Ibid, p.13). The poem starts with the Neckan playing a plaintive song on his harp of gold on the headlands along the Baltic Sea. He is singing about his wife, their wedding, and their life under the sea, but through this song he also expresses his sorrow caused by the cruel treatment of human knights and a priest, who do not want to accept him in their world although the Neckan is willing, for his wife's sake, to become a Christian.

4.1. Two Worlds in Conflict

Still, both of these poems primarily speak about conflicts or tensions which are the result of two opposite worlds coming together through the relationships of their characters and thus creating confused categories and upset boundaries. These worlds are sea and land, but metaphorically they represent a series of contrasting concepts such as: paganism and Christianity, monsters and humans, nature and civilisation, freedom and restraint, the heart (love) and the head (reason), the old and the new, the mysterious and the familiar, the magical and the realistic, Romanticism and Victorianism and, ultimately for Arnold, two different lives, on the one hand 'a life of the imagination' (Machann, 1998:p.22), experienced through his role of a poet, professor of poetry and literary critic and, on the other, the life of 'adult duties and responsibilities' (Ibid) of a husband and father, school inspector and social critic.

The world of the sea is presented as more attractive and pleasing than the land. In 'The Forsaken Merman', the first sharp contrast, according to Fulweiler (1992), is the one 'between the merman's free and colourful water-world and Margaret's walled and achromatous village' (p.207). The sea-world is associated with 'a red gold throne' (Arnold, 1942: p.81), 'a ceiling of amber, / A pavement of pearl' (Ibid, p.

83), the 'glistening beaches' (Ibid), and 'banks of bright seaweed' (Ibid); whereas the symbols of land are 'the white-wall'd town, / And the little grey church' (Ibid, p.80). Another contrast that Fulweiler (1992) notices is between the endless, unrestrained sea and the stuffy, overcrowded, and bounded land (p.207). While 'the great winds' (Arnold, 1942:p.80), 'the salt tides' (Ibid), and 'the wild white [sea]horses' (Ibid) represent freedom, 'the narrow pav'd streets' (Ibid, p. 82) and 'the small leaded panes' (Ibid) of the church stand for imprisonment. The third contrast, according to Fulweiler (1992), exists between 'the peaceful tranquility of life in the sea... [and] the ceaseless activity of the land' (p.208). The merman's family lives quietly below the surface, in '[s]and-strewn caverns, cool and deep, / Where the winds are all asleep; / Where the spent lights quiver and gleam' (Arnold, 1942:p.81). On the other hand, Margaret's town is full of noises of people's mundane, almost mechanical, activities. There is 'a murmur of folk at their prayers' (Ibid, p.82); the streets are 'humming' (Ibid), the spinning wheel is 'whizzing' (Ibid), and Margaret is 'singing' (Ibid, p.83).

Similar contrasts appear in 'The Neckan', where the beauty of the Baltic Sea and its inhabitants is presented through colours – the Neckan's harp is made of gold, the waves are green, the sea is full of 'shells and roses pale' (Ibid, p.227), and the Neckan's eyes are 'cold blue' (Ibid, p.228). On the other hand, the land is mostly devoid of colour. Its symbols are rather plain – 'castle, field, ... town' (Ibid, p.227), the chapel, and the bridge. The only two colours are the white of a mule the priest rides and the grey of the twilight. In regard to the activities of these two worlds, the sea is represented by the plaintive music of the Neckan's harp, whereas the knights of the land draw swords and the ladies scream after they see the Neckan in their church.

4.2. Reversing Roles and Challenging Stereotypes

Arnold's dissatisfaction with Victorian society as well as his anxieties and insecurities are channeled in these poems through the reversal of traditional gender roles and re-examination of stereotypes and expectations. The first unusual and surprising detail can be discovered in the titles of both poems. Instead of mermaids, who have been inspiring poets for ages, here we find the male versions of these mysterious creatures. Furthermore, unlike mermaids, who have been traditionally presented as beautiful and mesmerising but manipulative and dangerous creatures, femme fatales, and temptresses, the mermen in Arnold's poems are a force of good, devoted fathers, loving husbands, and overall sensitive and gracious non-humans

who have been betrayed or hurt by humans. Because of this humanisation of 'monsters', the reader starts rooting for the creatures of the sea and their animal instincts instead of supporting humans and their religious and moral standards.

The final shift of the reader's sympathies comes with Arnold's resolution of the merman's family dramas. Since the forsaken Merman stays with his beloved children in their watery home, stoically enduring the pain of separation,⁹ the reader naturally turns against Margaret who, for the sake of the salvation of her own soul, selfishly abandons her family. Similarly, the Neckan is left in tears after the priest refuses to baptise him, thus preventing his entrance into the human society. In this way, Arnold, a self-proclaimed 'alien' or an outcast from his own class, sides with other 'aliens', water-monsters, and exposes the prejudice of Victorians against all kinds of strangers by demonstrating that these 'creatures', although different and unknown, can still be kind and decent, and that there is no reason to fear them. At the same time, it can be said that Arnold 'monsterises' Margaret, thus turning something familiar and generally perceived as good into something cruel and heartless.

Another reversal of roles is connected with one of the most significant Victorian institutions – family. It is common knowledge that the middle-class Victorians created the image of a perfect family in which the wife was the feminine 'angel in the house', pure, chaste, moral, obedient, gentle, loving, and pious. Her domain was home, often referred to as 'the private sphere', and her main responsibility was taking care of the children. On the other hand, the 'masculine' middle-class husband would leave his home every day in order to enter 'the public sphere' of business and earn enough money to support his family and keep their reputation and social status. This practice was supported by the pseudo-scientific claims that women were less intelligent and more sensitive than men.

Naturally, sometimes these roles were not as clear-cut, and gender identities got mixed up. This was particularly the case with male poets, who, according to Morgan (2000), inhabited an ambiguous cultural space: 'as poets, they were expected to express deep feelings and explore private states of consciousness, yet this was identified in domestic ideology as the preserve of the feminine' (p.204). Morgan states that in 'The Forsaken Merman' Arnold uses the fairy-tale setting to question the Victorian doctrine of separate spheres. Here traditional gender roles are reversed since the mother is the one who 'ventures out into the social world while the father stays at home with the children' (p.205). For Morgan, with his

⁹ According to Grob's (2002) categorisation, the merman could be placed among 'the stoic wise man' (p.57), who does not despair after experiencing a severe life change, but learns to except it and continue living.

‘wounded but defiant masculinity’ (Ibid), the forsaken merman becomes ‘a figure for the male poet, ... bitterly nostalgic for a lost ideal harmony between man and woman, symbolised by the gap between the realms of land and sea (pp.205–206). Besides, the reversal of gender roles can be found in the decision made both by Margaret and the Neckan’s wife to marry non-humans, which results in their leaving their sphere, breaking some unwritten rules, and failing the expectations of their society. At the same time, the Neckan’s ‘masculinity’ seems to be diminished by his readiness to accept his wife’s religion in order to make her happy as well as by his plaintive song and teary eyes. In this way the Neckan can also be perceived as Arnold’s double or a sensitive, sympathetic, effeminate poet. Furthermore, as it has already been stated, as sea creatures with a fishtail and no discernible male genitalia, the Merman and the Neckan appear emasculated.

By reversing gender roles, Arnold once more goes against the prejudice of Victorian society regarding the type of behaviour typically expected of men and women. In this fashion he attempts to prove that people can be selfish or selfless regardless of their gender, and that expecting someone to behave in a certain way based just on their gender means denying them a chance to be their true selves or forcing them to pretend to be something else due to their fear of judgement. Moreover, although it seems that Arnold mainly favours the two mermen and their choices, it could be assumed that in this particular instance he sides with Margaret. Her decision to leave her ‘merhusband’ and re-enter the human world and Christian church might be perceived as her desire to achieve security, which is similar to Arnold’s resolution to leave ‘Marguerite’, his Swiss mistress, symbolic of the world of love, passion, and adventure (Romanticism), and return home and take the more conventional road of marrying a nice English girl and finding a steady, well-paid job of a school inspector (Victorianism).

4.3. A Religious Crisis

The reason why Margaret abandons her husband and children is the fear that she will end up in Hell because of her marriage to a godless sea creature. On the Easter morning she hears the church bell, which reminds her of Jesus’s resurrection and gives her hope that on this very day she can go back to the human world and be born again into Christian faith. She shares her fears with her husband: “I must go, for my kinsfolk pray / In the little grey church on the shore to-day. / ’Twill be Easter-time in the world – ah me! / And I lose my poor soul, Merman, here with thee” (Arnold, 1942:p.81). Her husband kindly suggests that she should go back,

pray, and return to him: 'Go up, dear heart, through the waves; / Say the prayer, and come back to the kind sea-caves' (Ibid). She smiles, goes up, and never returns. The following day her husband takes their children and rises from the sea in order to look for her. They reach the little grey church on the windy hill, climb on the graves and stones, look through the small leaded panes, and see her sitting by a pillar and praying. They try to call her but she does not respond '[f]or her eyes were seal'd to the holy book' (Ibid, p.82).

In the following stanza Margaret is seen sitting at her wheel in the humming town and singing her heart out. For a while she seems content and happy with her decision to sacrifice her love for the sake of salvation, but then, like Tennyson's Lady of Shalott upon seeing sir Lancelot, she drops her shuttle and steals to the window. She looks at the sand and the sea, remembers her little daughter, and starts crying – the act which 'humanises' her because it shows her struggling between two positive concepts: the love of her family opposed to the love of God and the need for stability and salvation:

'And her eyes are set in a stare;
And anon there breaks a sigh,
And anon there drops a tear,
From a sorrow-clouded eye,
And a heart sorrow-laden,
A long, long sigh,
For the cold strange eyes of a little Mermaid,
And the gleam of her golden hair.' (p.82)

The poem finishes with the Merman taking the children back to their sea home and imagining his alienated wife starting from her slumber and listening to the winds howl and the waves roar.

The question remains whether Margaret's sacrifice has served its intended purpose. According to Armstrong (1993), '[t]he church is the only authoritative moral imperative in the poem, but it disrupts all other relationships' (p.202). By choosing the land over the sea, Margaret has 'chosen not fulfilment but abstract moral authority, not arousal but amnesia' (Ibid). What she has failed to obtain is the real acceptance back into the human world. When she marries the Merman, she is excluded from her community but this does not change when she leaves him:

'The estranged person can neither return to the community which has been left nor *back* to the same position of estrangement in the sea. For both "places", and the people in them, have been materially altered. The moral imperative is

no longer clear. Margaret's estrangement effects a multiple alienation, of herself and of those around her. That is why both merman and human "mermaid" are "Forsaken" in the double meaning of having been deserted and having given up something.' (Ibid)

Other critics also believe that Margaret's return is useless. Whereas Harrison (2009) proclaims her religious beliefs misguided (p.82), Fulweiler (1992) argues that for her 'Easter is not a symbolic resurrection from death to life; it is, as she implies to the merman, only a legal observance to save herself' (p.210). Hence this most joyous Christian holiday symbolises her ironic failure to accept real life: 'She is reborn, not into life, but into spiritual death' (Ibid). Moreover, Fulweiler concludes that:

'[T]hrough exquisite irony Arnold shows that her choice of conventional morality and her timorous rejection of the depths of being cause her to commit the most shocking immorality, the Judas sin – treachery.' (Ibid)

In addition, analysing the Danish ballad on which Arnold's poem is most likely based, Kramer (2016) claims that Agnes's attempt to return to the human world and 'put back into place, [and] reassert the divisions' (p.27) between conflicting worlds,¹⁰ can be interpreted as her third and final transgression, the first one being her marrying a monster and the second giving birth to their 'monstrous offspring..., a product of an unholy union' (Ibid). Since the boundaries between the two worlds, according to Kramer, are figuratively upset and transgressed by Agnes's transgressions, the ultimate 'penalty is death, and Agnes, depending on the variant, is either found dead on the beach or half-buried in the sand by the seashore' (Ibid). On the other hand, in Arnold's poem the penalty consists of Margaret's permanent separation from her family and the state of never-ending unhappiness and dissatisfaction.

A different religious problem is presented in 'The Neckan' although the cause of it is the same – a Christian woman marries a water king and thus brings into contact their two opposite worlds. When on his wedding day the Neckan reveals in the chapel that he is not a knight but a creature from the sea waves, the humans become scared of him: 'The knights drew sword, the ladies scream'd, / The surplic'd priest stood dumb' (Arnold, 1942:p.227). Because of such reaction, the Neckan flees the chapel and takes his bride below the surface of the sea. However, his wife

¹⁰ According to Derrida (1995) as cited by Kramer (2016), it is not possible to separate the pagan from the Christian because these worlds are incorporated one into another, and the sharp distinctions and boundaries between them no longer exist. For him, 'Christianity is not the destruction or annihilation of the demonic and the orgiastic mystery, but instead its sublimation, its maintenance of the demonic, but by secreting it and hiding it away' (p. 28).

cannot accept the fact that her husband is a stranger, and she seems to regret her decision to marry him: “False Neckan shares my bed,” she weeps; / “No Christian mate have I.” (Ibid, p.228). Feeling guilty because he took her away from her home and human society, the Neckan rises to earth, seeking a priest who will baptise him and thus give him a chance to gain Heaven. However, the priest refuses to receive him into the Christian fold because he does not believe the Neckan can be saved: ‘Sooner shall this my staff bear leaves, / Than thou shalt Heaven behold’ (Ibid). The priest then rides off on his mule, leaving the Neckan in tears, still singing his plaintive song because of ‘the unkindness of Christian souls, who, better than those outside the Christian pale, should know the value of what in his noble praise of the virtue St. Paul calls “charity”’ (Hyder, 1980:p.17). Christians seem to have forgotten their Christian duty – to be merciful and accepting of others. Instead, they show their prejudice against sea ‘monsters’, who metaphorically present people who are discriminated because of their different religious beliefs even if these creatures are ready to accept Christian faith. This only proves that Victorian society disliked outsiders and foreigners of all kinds.

The ambiguous message of the poem is actually connected with Arnold’s equally ambiguous attitude towards church and religion. First, he disliked the religious practices of Puritans and their stern discipline and fake morality, which he referred to as Hebraism. Second, as can be seen from his works of religious criticism as well as from his famous poem ‘Dover Beach’, he was painfully aware that ‘[t]he sea of faith / ... [was] Retreating to the breath / Of the night-wind down the vast edges drear / And naked shingles of the world’ (Arnold, 1942:p.402). Because of this, many critics interpret Margaret’s desire to save her soul and return to religion as man’s inherent need for a firm belief system which will give his existence a purpose and help him overcome the curse and pain of loneliness (Šerbedžija, 1991:p.70). In addition, the poem testifies to the doubts and deep concern of Arnold and the whole generation of intellectuals and agnostics, who felt anxious and insecure because they lost their spiritual foundation by rejecting religion and who still failed to find the desired safety in the scientific view of life (Ibid). Whereas ‘Dover Beach’ suggests romantic love as a compensation for the loss of faith, ‘The Forsaken Merman’ does not offer such solution since Margaret trades marital and filial love for the salvation of her soul. Besides, faith saves neither the Neckan nor his family from Hell because as a representative of all strange creatures, he is considered unworthy of being received into the church. To conclude, Arnold’s depiction of Victorian society in these poems is rather gloomy and pessimistic since it appears that comfort can be found neither in marital love nor in institutionalised religion.

5. Conclusion: Lessons for the Modern Age

As one of the most intellectual people of his age, Matthew Arnold was painfully aware of all the fears that tormented his fellow Victorians as a result of new scientific and philosophical theories, new religious beliefs, and new ways of living and working. He was a conflicted man, caught between a series of opposite and contrasting ideas. As a student at Oxford, he was living the life of a carefree dandy, after which he published a collection of very serious and dismal poems. His father was a religious leader and a paragon of morality and Arnold lost his faith and became an agnostic. As a young man Arnold fell in love with a girl in Switzerland, whom he abandoned in order to marry a daughter of an English judge. His first love was poetry but he soon replaced it with the job of a school inspector. His favourite poets were Romantics such as Wordsworth and Goethe although he was well aware of the weaknesses of that artistic era. He was born into a middle-class family but was highly critical of middle-class values, especially of their greed, ambition, self-centeredness, narrow-mindedness, as well as their complete disregard of culture. Besides, he was supportive of the improvement of the working class but also afraid of their pent-up anger and their destructive anarchic power.

His unresolved internal conflicts and his inability to 'pick a side' are reflected in most of his poetry, especially in his 'mermen' poems since they bring into contact two different worlds. The problems that arise with this joining of the worlds are never resolved, and the characters usually remain unsatisfied and disappointed. The merman is forsaken, forced to live without his wife's love in his underwater cave. Margaret is miserable without her husband and children, and the only thing that keeps her alive is the hope that by returning to God and humans, she will gain a place in heaven. The Neckan is left in tears because he is not welcomed into the human world and Christian religion. His wife continues living in their underwater home but regrets the fact that she has married a stranger.

On the surface, it often appears that Arnold takes the side of the mermen because their world is more aesthetically pleasing and represents positive values such as freedom, love, passion and selflessness, whereas the world of people is depicted as white and grey, and it mainly represents middle-class values such as ceaseless, almost mechanical activity, from everyday jobs to regular prayers at church. Still, he occasionally sympathises with the two wives, especially Margaret, because as an agnostic and outcast from his own class and church, he understands her need to have something firm to believe in as well as her desire to belong somewhere in the times of turbulence, change, and doubt. In addition, the path that Arnold chose for himself proves that he also yearned for stability and security.

However, the most significant thing in regard to these poems is Arnold's decision to use mermen, water beasts, or monsters as his main characters. In this way he symbolically presents the world of 'others', who are quite often perceived as scary, threatening, inferior, and uncivilised by the majority groups unwilling to understand and accept them. Thus these poems can be associated with our modern world and the prejudice and fear that the majority of people still have in relation to migrants, who usually have a different skin colour and come from different religious background, or to people of a different sexual orientation, predominantly members of the LGBTQIA community. Moreover, Arnold's poems seem quite modern because he was suffering from 'the disease of the most modern society' (Houghton & Stange, 1968:p. 404) – depression or anxiety – which is generally a consequence of either personal insecurities and doubts caused by the lack of a firm identity and belief system, or of global problems such as wars, epidemics, overcrowding, and pollution. What Arnold was trying to accomplish is to teach people that different worlds often collide and intertwine and, since there is no turning back after this happens, people have to learn how to be more tolerant and welcoming. Finally, another message that Arnold was channeling through his poems is that anxiety, tensions, and conflicts are inevitable in the modern world, so people need to practice how to live with them or in spite of them, and to feel comfortable in insecurities or in the presence of the unknown or the other.

References

1. Abrams, M. H. (ed.) (1993) *The Norton Anthology of English Literature*, vol. 2, 6th ed. New York, W. W. Norton & Company.
2. Alexander, S. (2012) *Mermaids: The Myths, Legends, & Lore*. New York, Adams Media.
3. Armstrong, I. (1993) *Victorian Poetry: Poetry, Poetics, and Politics*. London, Routledge.
4. Arnold, M. (2006) *Culture and Anarchy*. Oxford's World Classics. Oxford, Oxford University Press.
5. Arnold, M. (1993) *Selected Letters*. Edited by Clinton Machann & Forrest D. Burt. London, Macmillan.
6. Arnold, M. (1970) *Culture and Anarchy and Other Selected Prose*. Edited by P. J. Keating. Harmondsworth, Penguin.
7. Arnold, M. (1942) *The Poetical Works of Matthew Arnold*. London, Oxford University Press.
8. Briggs, K. (1977) *An Encyclopedia of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies and Other Supernatural Creatures*. New York, Pantheon Books.
9. Bush, D. (1971) *Matthew Arnold: A Survey of His Poetry and Prose*. Masters of World Literature. London, Macmillan.

10. Campbell Galman, S. (2018) Enchanted selves: transgender children's use of mermaid imagery in self-portraiture. *Shima*. 12 (2), 163–180. DOI: 10.21463/shima.12.2.14.
- Dinnerstein, D. (1976) *The Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise*. New York, Harper Perennial.
11. Dundes, L. & Dundes, A. (2000) The trident and the fork: Disney's 'The Little Mermaid' as a male construction of an electral fantasy. *Psychoanalytical Studies*. 3 (2), 117–130. DOI: 10.1080/713692451.
12. Fulweiler, H. W. (1992) On Arnold's 'The Forsaken Merman'. In: Ristić R. (ed.) *Reading and understanding Victorian poetry*. Niš, Univerzitet u Nišu, pp. 207–210.
13. Grob, A. (2002) *A Longing Like Despair: Arnold's Poetry of Pessimism*. Newark, University of Delaware Press.
14. Harrison, A. H. (2008) *The Cultural Production of Matthew Arnold*. Athens, Ohio University Press.
15. Hayward, P. (2018) Mermaids, mercultures and the aquapelagic imaginary. *Shima*. 12 (2), 1–11. DOI: 10.2146/shima.12.2.03.
16. Houghton, W. E. & Stange, G. R. (eds.) (1968) *Victorian Poetry and Poetics*, 2nd ed. Boston, Houghton Mifflin.
17. Hyder, C. K. (1980) 'The Forsaken Merman' and 'The Neckan': another look. *Studies in English, New Series*. 1 (4), 5–19.
18. Jilkén, O. (2018) 'A phallus out of water': the construction of mer-masculinity in modern day illustrations. *Shima*. 12 (2), 195–207. DOI: 10.2146/shima.12.2.16.
19. Kramer, N. (2016) Agnes and the Merman: Abraham as monster. In: Nun, K. & Stewart, J. (eds.) *Kierkegaard's literary figures and motifs. Tome 1: Agamemnon to Guadalquivir*. Kierkegaard Research: Sources, Reception and Resources, vol. 16. London, Routledge, pp. 15–29.
20. Machann, C. (1998) *Matthew Arnold: A Literary Life*. London, Macmillan.
21. Morgan, T. E. (2000) The poetry of Victorian masculinities. In: J. Bristow (ed.) *The Cambridge companion to Victorian poetry*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 203–227.
22. Ristić, R. (1992) *Reading and Understanding Victorian Poetry*. Niš, Univerzitet u Nišu.
23. Šerbedžija, M. (1991) Esej u viktorskom periodu. In: Hadžiselimović O. et.al (eds.) *Engleska književnost – knjiga III*, Sarajevo, Svjetlost, pp. 55–77.

Дијана Тица
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за англистику

‘НАПУШТЕНИ ВИЛЕЊАК’ И ‘ВОДЕНИ КРАЉ’ МЕТЈУА АРНОЛДА КАО ОДРАЗИ ВИКТОРИЈАНСКИХ СТРАХОВА

Резиме

Инспирисане причама народа Сјеверне Европе, Арнолдове пјесме ‘Напуштени вилењак’ (1849) и ‘Водени краљ’ (1853) доносе причу о женама које се удају за морска створења, вилењаке, и мијењају свој дом на копну подводним свијетом вилењака. Преласком граница између њихових супротстављених свијетова, оне стварају низ проблема, од којих је најзначајнији тензија изазвана њиховим различитим религијским увјерењима. У ‘Напуштеном вилењаку’ Маргарета, вилењакова супруга, страхујући да ће бити проклета због свог брака са паганином, одлучи да се поново врати у људски свијет на најважнији хришћански празник, Ускрс. С друге стране, како би усређио своју супругу, водени краљ из истоимене пјесме одлази у људски свијет у нади да ће пронаћи свештеника који би био вољан да га крсти, али на крају је ипак одбачен због тога што је ‘чудовиште’ које не може да се спаси.

Рад истражује начин на који Арнолдове пјесме одражавају страхове викторијанске епохе, као и Арнолдову властиту анксиозност. Ово ће се постићи поређењем два супротстављена свијета – људског свијета свакодневних активности, правила, закона и очекивања; и дома вилењака, тајанственог, разнобојног и мирног свијета морских звијери. Поред тога, рад ће анализирати обрнуте родне улоге и преиспитати књижевне, културне и друштвене стереотипе. Рад ће такође покушати да пронађе везу између главних тема ових пјесама и Арнолдовог живота те његове каријере пјесника и књижевног критичара.

► *Кључне ријечи:* мушко, женско, викторијанско, конфликт, религија.

Preuzeto: 25. 3. 2023.
Korekcije: 19. 4. 2023.
Prihvaćeno: 21. 4. 2023.

Tatjana A. Dumitrašković¹
University of East Sarajevo
Faculty of Education in Bijeljina

RHETORIC AND POLITICS - THE POWER OF WORDS IN SHAKESPEARE'S *JULIUS CAESAR*²

Abstract: Shakespeare's play Julius Caesar emphasises the connection between rhetoric and politics. Some scholars, like Gayle Greene and Kim Ballard, point out that rhetoric in Julius Caesar is extremely important for the central political problems and character analysis. They also argue that Shakespeare implicitly criticises and condemns rhetoric that hides moral and political truth. Language is the most influential tool for seizing power in the play. Shakespeare well understands that power comes from those politicians who know how to manipulate the passions of the common people. Shakespeare's soldiers are at the same time skilful politicians who, by manipulating particular words and gestures, try to attain their own ambitious goals. Funeral speeches offer Brutus and Antony a chance to convince people of the value of their own ideology through the power of spoken words. Describing Caesar's murder as the result of the conspirators' efforts to maintain order in Rome, Brutus uses prose and parallelisms to create a sense of balance. Using blank verse, apostrophe, repetition and irony, Antony affects the feelings of the Roman people and causes them to revolt. Shakespeare emphasises that mastering rhetoric results in strong political power and control.

Key words: *Shakespeare, Julius Caesar, rhetoric, politics, power, manipulation*

1. Introduction

The term 'rhetoric' refers today, as it did in ancient to Elizabethan times, to the ability to persuade people through the skilful use of language. Rhetoric comes from ancient Rome and Greece, where it was an important device used in the process of governing, writing laws, and in philosophical discussions (Ballard, 2016). Rhetoric

¹ tatjana.dumitraskovic@pfb.ues.rs.ba

² The paper is based on the oral presentation given at the scientific conference "Language, Literature, Power", at the Faculty of Philosophy in Niš in May 2022

is first discussed by the Greek philosopher Aristotle in his book *On Rhetoric*. It is a comprehensive treatise on the art of persuasive speech. In his *Rhetoric*, Aristotle distinguishes three ways of appeal to an audience provided through speech. The speech can persuade either through the character (êthos) of the speaker, the emotional state (pathos) of the listener or the argument itself (logos). Aristotle also distinguishes three types of public speech: deliberative (political), forensic (legal), and epideictic (ceremonial). A deliberative speech is a speech in which the speaker advises the audience to do something or not to do something. In a judicial speech given in front of a court, the speaker either accuses or defends himself or someone else. An epideictic speech (e.g. funeral oration, eulogy) deals with praise or blame of someone trying to describe the actions of its subject as honourable or shameful (Rapp, 2022).

Mackay (2010) argues that rhetoric is a much valued skill in Renaissance England and that it is very important in the process of restoring classical learning to cultural life.

In the Renaissance, language is more used to persuade, than to prove something. Learned people admire the speeches of classical political leaders, and imitate them, mostly because of their aesthetic appeal and emotional colouring. Language is no longer exclusively connected to abstract philosophical thought. The main goal of the speaker is to convince the listener, and in order to achieve this, speakers can choose between the whole range of argumentative and stylistic resources. Many books on rhetoric were published in England in the mid 16th century, such as Wilson’s *The Art of Rhetoric* (1553) and Roger Ascham’s educational tract, *The Schoolmaster*. They usually deal with different aspects of rhetoric: setting up an argument, using different types of figurative language, and the teaching of Latin prose composition. These books also describe special rhetorical figures that can be used to make speaking more persuasive. The rhetorical figures are often known by their original Greek or Latin names. Some of them, for example, parallelism and repetition, are used in the speeches in Shakespeare’s *Julius Caesar* (Ballard, 2016).

Different kinds of stylistic figures indicate that rhetoric throughout history shares a common basis with literary language. Literary and rhetorical theories are very much connected during the Renaissance period (Mackay, 2010).

Rivers (1994) claims that throughout the ages, poetry and rhetoric by their powerful energy have challenged people to some kind of action. In the Renaissance, this connection is understood as the connection between the poet and the speaker, so that every poet is considered the ideal speaker.

Mackay (2010) argues that the overlapping of rhetorical and literary examples is most conveniently integrated in drama, which often combines artistic aims with the oratorical purpose of a particular speech. The addresses of Brutus and Antony to the Roman people after the assassination of Caesar in Shakespeare's *Julius Caesar* (3.2.13–34, 74–223) are a good example of this, for here, we have a dramatisation of oratory itself. The speeches of Brutus and Antony are rhetorical. Both use different techniques to influence people who listened to them: Brutus wants to influence their reason (logos) and Antony their emotions (pathos). While Brutus tries to shape his speech through figures of speech using parallelisms to create a sense of calm and balance, Antony prefers to use figures of speech such as apostrophe (addressing an individual who is not present) and repetition to stimulate the feelings of the crowd. These rhetorical differences are also expressed in literary form. Contrary to Antony who uses free verse, Brutus uses prose, trying to connect with his listeners on a conversational level rather than trying to raise his speech to a higher position. The main purpose of literary form is to create dramatic excitement.

In the Rome of *Julius Caesar*, the powerful use of rhetorical skills influence and deceive the common people. Some scholars, like Gayle Greene (1980) and Kim Ballard (2016) indicate that rhetoric in *Julius Caesar* is important for the central political problems in the play. They also argue that Shakespeare implicitly criticises rhetoric in the context of hiding political truth.

Based on these assumptions, the paper attempts to show the relations of political power and to identify the manifestations of these power struggles in the language and linguistic strategies of the characters, with special emphasis on the rhetorical contest between Brutus and Antony.

2. Shakespeare's *Julius Caesar*

Shakespeare's tragedy *Julius Caesar* describes one of the greatest turning points in the history of Western civilisation: Rome's transition from republic to empire. It offers important insights into this major historical event. The play is a dramatisation of the conspiracy of the Roman senators against Julius Caesar and the beginning of the civil war that culminated in the defeat of the conspirators Cassius and Brutus. During the celebration of the Ides of March 44 BC, conspirators, consisting of respectable Roman aristocrats, stab Caesar to death. After the assassination, the leaders of this conspiracy shout that the tyrant is dead and the political power is returned to the Senate. The most famous among the conspirators are Brutus and Cassius. Caesar's assassination marks the end of his nearly twenty-year reign. The

story of Caesar’s death and the political coup that follows is very much important for Shakespeare’s time. Shakespeare is believed to have written the play in 1599. Queen Elizabeth is sixty-six years old then. Since she has no heir, many are afraid that after her death a civil war may break out. In addition, due to fear of censorship, when it comes to issues related to a political nature, the story of Caesar is for Shakespeare a safe way to make comments on many important questions of his age.

Shakespeare’s main source for the play is Thomas North’s *English translation of Plutarch’s Lives of the Noble Greeks and Romans*. Plutarch writes biographies as a historian in the first century AD. According to his description, at least one or a few powerful men rule the Roman Republic. In his play, Shakespeare adopts the concept of the Roman republic, emphasising the activities and influences of a few notable individuals. Based on historical facts, we can assume that the conspirators are interested in the privileges of their class as much as in the high ideals of the Roman Republic. Caesar belongs to a group of patricians who support reforms that will bring a better life for the poor, such as a more just distribution of Roman wealth and land. He is an energetic and wise politician who has brought much good to the people of Rome. Caesar is so popular among the common people that he takes power in Rome without any resistance in 49 BC. During the following years, he brings a series of reforms in favour of the common people. The conspirators try to question his reforms and win back power in Rome. In *Julius Caesar* Shakespeare summarises the action, as he does in many of his historical plays, making some deviations from its source. For example, in Shakespeare’s play, Caesar’s triumph over Pompey’s sons happens in February at the time of Lupercalia, while in Plutarch this happens in October. Shakespeare has made this change to make Caesar’s murder in March look like a response to his increasing influence and arrogance. Further, in Shakespeare’s play, Brutus and Cassius run away from Rome immediately after Antony’s speech to the gathered crowd, while Plutarch says they left Rome a year after Caesar’s funeral.

The murder of Caesar was the biggest event in the political history of Rome and of Western civilisation with enormous political consequences. However, Shakespeare is interested in showing how soldiers are, at the same time, successful politicians. Using rhetoric, they deceive and manipulate ordinary people in order to achieve their own goals. The role of Brutus, Cassius, and Antony is, for Shakespeare, of particular importance.

3. Language - the most influential tool in the struggle of persuasion

Rhetoric is connected with some of the most public and the most private aspects of the play. Sometimes it is openly framed as oratory, and sometimes it adapts the figures of public speech to the most intimate contexts. Discussing the relationship between rhetoric and power, Gaily Greene (1980) argues that rhetoric in Shakespeare's *Julius Caesar* is essential to central political issues, characterisation, and culture. She also thinks that Shakespeare implicitly criticises both rhetoric and language that hide moral and political truth. Greene points out that Shakespeare was the perfect example of Renaissance eloquence; he uses more words in his plays than anyone before or after him, enjoying different rhetorical arrangements. Although he knows the power of language, he is also well aware of the danger that language can represent, which is reflected in its ability to corrupt, conceal and misinterpret. In *Julius Caesar*, Shakespeare expresses an ambivalence towards language and a complete awareness of its potential from multiple perspectives (pp.72–73).

Peltonen (2017) argues that Shakespeare emphasises the social depth of politics in Shakespeare's *Julius Caesar*, focusing on the skill of rhetoric. Two types of orators compete rhetorically in the play. One of them calms the restless crowd and the other incites them to rebellion. They use different styles of rhetoric: while Brutus' speech ignores the rule of adaptation to the crowd, Mark Antony's 'popular' rhetoric pays off. In contrast to its sources, Shakespeare's play increases the destructive potential of popular orators: Shakespeare makes Antony's speech cause civil war (p.163).

Ballard (2016) analyses some scenes of 'persuasion' in the play, showing how language works to move and motivate its listeners to actions by putting central political issues in the background. By a skilful use of words, Cassius manages to convince Brutus to agree to the conspiracy against Caesar. He is a shrewd politician whose motives are personal and not always in the interest of Rome. He uses rhetorical skills as a means of convincing others to help him achieve his goals. Cassius uses a whole series of persuasive tricks to convince Brutus to join the conspiracy. Cassius uses different tactics to persuade Brutus, one of which is emphasising his friendship with Brutus, trying to make him feel guilty because he attempts to preserve and maintain the friendship: '[Brutus,] bear too stubborn and too strange a hand / Over your friend that loves you' (1.2.36–37). Next, he cleverly uses the metaphor of himself as a mirror in which Brutus will see his true self: 'That you have no such mirrors as will turn / Your hidden worthiness into your eye, / That you might see your shadow' (1.2.56–58). Cassius also uses parallelism, playing on the equality of the names 'Brutus' and 'Caesar':

'Brutus and Caesar: what should be in that 'Caesar'?
Why should that name be sounded more than yours?
Write them together, yours is as fair a name;
Sound them, it doth become the mouth as well;
Weigh them, it is as heavy;
Conjure with 'em,
Brutus will start a spirit as soon as Caesar. (1.2.140–47).

'Sound', 'weigh' and 'conjure' are the words that keep the sentence structure parallel and contribute to the intensity of the scene. His opening rhetorical move is similar to the Socratic Method: he conducts the conversation by asking a specific question and then works out the answer using his own observations.³ Cassius as a skilful politician who is able to organise quickly a military action without any fear and with great determination, but he often lacks morality. Cassius encourages Brutus' natural tendency for self-analysis and gives him a conceptual framework in which Brutus could place his disturbing feelings about Caesar's increasing political influence (Ballard, 2016).

However, Brutus has to convince himself that the conspiracy is justified. Greene analyses Brutus' soliloquy (2.1.), where he tries to understand the whole situation, to find the real reasons for Caesar's death and looks up metaphors – like the one about the snake's egg – to convince himself that Caesar is dangerous. Although he believes that Caesar did not commit any specific offense (he even refuses the crown that is offered to him), Brutus concludes that the mere possibility of him committing an offense is reason enough to kill him. Brutus here uses rhetoric in a fascinating way. He tries to find his own reasons, using strange images. He uses adder, a snake compared to the word ladder, saying that one day or another the adder will try to climb the ladder of society and show its true character: 'It is the bright day that brings forth the adder; / And that craves wary walking' (2.1.14–15). The true nature of man cannot be hidden. Brutus brilliantly organises his speech and uses it to convince himself of the correctness of his thoughts and actions. It clearly indicates that he is evidently a skilled speaker. It is notable how Brutus' monologue begins and ends with the image of a snake. These metaphors lead to the idea that all the conspirators must stop Caesar's coronation by killing him until he becomes too dangerous. 'Rome', 'honour', 'name' are words with disturbing connotations that are capable of provoking strong reactions. They are powerful because they contain

³The **Socratic Method** is 'a form of dialogue/argument in which one participant asks strategic questions in an attempt to draw out the other's assumptions and ideas – hoping to reveal inconsistencies, gaps, and/or contradictions in support of more critical understandings' (Davis et al. 2021).

the dominant cultural values, thought and belief of the former ideals of Republican Rome. These words and concepts are also connected to Brutus' self-concept, determining the way he perceives himself and reality (Greene, 1980:pp.76–81).

Ballard (2016) thinks that Brutus is not only a skilled orator. Rhetoric defines him as a person and defines his relationship with other people. His wife Portia fully understands this. By trying to persuade Brutus to tell her his secret thoughts, she uses a logical, rhetorical style that she knows he will understand. In preparation for the assassination of Caesar, Brutus is openly against Cassius' opinion that Caesar's ally Mark Antony should also be killed. He again uses his rhetorical skills to convince the other conspirators that they are following the demand of the people ('the face of men'), their own maltreatment ('the sufferance of our souls'), and inevitability of historical events ('the time's abuse'); he insists they should be victims and not the butchers (2.1.166–180).

In funeral speeches, rhetoric gets its public use. The decisive event of the play is not the death of Caesar, but the funeral speeches after his death. Brutus and Antony address the audience in the Forum and their ability to win them over will shape the events until the end of the play. An analysis of the key scene of the funeral speeches will show how language works to 'raise' and 'fire' its listeners, all in order to 'conquer' political power by the orator, while the central political issues stay hidden in the dark (Ballard, 2016).

3.1. Funeral Speeches – a clash of words in a power struggle

Language is one of the most influential tools in the relationship between political power and society. When talking about attaining political power, the skilful use of language has a crucial role. Whenever words are used in a power struggle, those who can successfully manipulate it will definitely win. In *Julius Caesar*, the powerful ones definitely know how to use language for their benefit. This is a clash of words in the form of a speech between two powerful orators, one of whom (Brutus) uses language to justify a political coup and the other (Antony) wants to encourage the crowd in rebellion (Behnam, 2009:p.36).

Miola (2002:p.200) describes the famous scene of Brutus and Antony's address to the Roman people after the murder of Caesar in Shakespeare's *Julius Caesar* (3.2.13–34, 74–223) as the moment when rhetoric becomes truly crucial to the development of the play. Brutus' speech is constructed of measured prose, built on repetition, balanced sentences and phrases. He is calm and uses antithesis and parallelism to show how much he is guiltless and loyal to the state of Rome, and

to construct Caesar's ambition and guilt. He addresses the sense of justice and reason of the crowd by using a style that imitates the logic of a rational argument:

Not that I loved Caesar less, but I loved Rome more. Hath you rather Caesar were living,
and die all slaves, than that Caesar were dead, to live all freeman? As Caesar loved me,
I weep for him; as he was valiant, I honour him; but, as he was ambitious, I slew him. (3.2.19–23)

Wills (2011) argues that the rhetoric of Brutus' is so exaggerated that 'it approaches to what is comic elsewhere in Shakespeare' (p.54). He also notices that Brutus' speech is all about himself, his honour, his undoubted position. He mentions Caesar's ambition, but he gives no evidence for this. It seems that his saying is enough, and to doubt it would be to question Brutus' integrity. The response of the crowd to Brutus' speech is positive.

Miola (2002:pp.200–201) explains that while Brutus uses examples of what the theory often defines as figures of speech, employing parallelisms to provoke a sense of calm and balance, Antony prefers to use figures of speech such as the apostrophe to attract and upset the crowd. Speaking about Caesar's murder, he says: 'For Brutus, as you know, was Caesar's angel. Judge, O you Gods, how dearly Caesar loved him' (3.2.183–84). Antony first helps the common people remember that Brutus and Caesar were friends, and then he reminds the gods of how much Caesar loved the man who killed him. This sudden change in address contributes to the intensity of the scene. Antony's speech in blank verse delivered over Caesar's wounded and bleeding corpse is far more subtle than Brutus' is. By citing a series of examples, he shows the crowd that Caesar was not ambitious and thus criticises Brutus' behaviour. He speaks with emotional rhetoric using blank verse, interrupted by the repetition of the refrain 'Brutus is an honourable man':

'He [Caesar] hath brought many captives home to Rome,
Whose ransoms did the general coffers fill;
Did this in Caesar seem ambitious?
When the poor have cried, Caesar hath wept:
Ambition should be made of sterner stuff;
Yet Brutus says he was ambitious,
And Brutus is an honourable man.' (3.2.80–6)

Mark Antony keeps reminding Brutus that he is honourable until his irony becomes powerful, slowly doubting the truth of Brutus' words. This hidden irony also shows that Brutus may not be so honourable in Antony's eyes. He counts more on the emotions of the crowd than on their reason, and in order to turn them against the conspirators, he uses Caesar's will. Antony completes his speech with certain gestures and actions – a pause for self-control, the display of Caesar's bloody corpse, the reading of the will. His skilful speech arouses anger and resentment among the crowd (Miola, 2002:pp.200–201).

Greene (1980) thinks that Antony's power is the result of his understanding of irony, his skill in adapting his speech to the speech of the crowd, and his superior knowledge of the importance of emotion in rhetoric. His speech is realistic in shocking detail and dramatically provokes a variety of emotions, from grief at the loss of a leader and friend, a desire to honour the dead, to anger and revenge. At the end of this first long speech, Antony pauses, seemingly to calm down, but actually to assess the effect he has achieved on the crowd. Then he begins to use the techniques and props that will follow his further presentation: the testament, the bloody mantle, and Caesar's body. In the following speech (pp.171–199), he 'descends' among the crowd and makes a circle around the corpse, lifting the bloody mantle, feigning murder. Antony's language and everything he does are focused on evoking the work, with techniques contrary to Brutus', confusing and distancing. In a few minutes, the conviction of the crowd changed. Caesar, the 'tyrant' (3.2.69) became again the 'noble' Caesar. The 'honourable' Brutus, however, became a traitor in their eyes. All this shows that Antony, Brutus, and their allies must turn to war, not to words, to settle their differences (Greene, 1980:p.75).

Although both Antony and Brutus seem to be trying to justify their position in relation to Caesar's murder, Phoon (2004) notices that their goals are more pragmatic; they desperately try to win the trust of the crowd by imposing their ideologies. Brutus tries to calm the crowd and bring them under control, convincing them that they will benefit from the brave deeds committed by the conspirators. Antony, on the other hand, encourages them to see himself as a victim of subversion in a world where trust is impossible. By emphasising contradictory views about Caesar, they are contradicting each other. This leads to a general confusion, in which Antony wins, and the crowd accepts his ideology of subversion and protest. Discussing Antony's speech, Phoon argues that describing himself as an ordinary, simple man Antony puts himself in a position to show publicly his insincerity and superficiality. This is also the effect Antony is manipulating with: he is portraying

the concept of a world where nothing is what it seems. This means that everyone, including Antony and Brutus, is subject to suspicion (Phoon, 2004:p.37).

Through a clever use of rhetoric, Antony completely deconstructs Brutus' speech and shows the crowd that language can no longer be manipulated with poor metaphors and ideas. Antony is a master of language who has the power to make words mean what he wants them to mean. He 'shows' the crowd Caesar's true nature and lack of ambition. However, what the crowd can actually see is just another interpretation of the event. As an actor and contemporary politician, Mark Antony represents at the same time a modern demagogue and politician who, in a perfectly successful way, reinterprets someone else's truth. There is no fairness in the play, and from that point of view, Caesar's body and his testament are only weapons for persuading and stirring up. The rebellion that will come as the consequence of Antony's speech is only the result of this approach and the use of rhetoric. All of this helps us understand easier the main goal of characters like Antony. They take advantage of the political crisis because they will not think of killing their enemies without exception at the beginning of the fourth act. Antony is not speaking to give evidence about his friendship with Caesar; like a real demagogue and politician, he is speaking to obtain a powerful position at a crucial moment for Rome (Domenico, 2021:p.73).

Brutus, as we hear on several occasions from him and from others, is an honourable and reasonable man, a man who gives reasons and asks for reasons; this suggests that he will join the conspiracy with intent and only if he had good enough reasons. However, if we look at the scenes where we expect to find reasons for Caesar's murder — the scene where Cassius 'deceives' (1.2.) Brutus so he joins the plot; the soliloquy in which Brutus 'finds' a good reason for himself to join the conspiracy (2.1.); the scene in the Forum, where first Brutus, then Antony, 'stir up' (3.2.) the crowd - we find no reasons, only rhetoric that hides the real issues about Caesar's ambition and the justice of his death. Brutus' language tries to give a particular shape to reality. Accepting important themes as Cassius presents them, Brutus accepts enthusiastically words like 'honour' and 'Rome', using them as substitutes for a perfect assessment of complex reality. His own techniques, including complex rhetorical speech models, are ways he uses to avoid and distance himself from reality (Greene, 1980:pp.73–89).

As for the tone of both speakers, Behnam (2009) notices that Brutus addresses the people directly using imperative verbs such as 'be silent' 'believe me', 'have respect', 'censure me' and 'awake'. In this way, he shows that he considers them responsible for the understanding of the speech. In contrast, the frequent presence

of the word 'I' in Antony's speech makes it resemble more of a soliloquy that does not consider anyone responsible. He expects the reaction of the people to his speech but tries to hide this expectation (Behnam, 2009:p.43).

Leithart (2004) emphasises the deception which plays an important political role in treating the Roman crowd, which is as important as any individual character. The play begins with a scene on the streets of Rome and a conflict between patricians and plebeians. Moreover, the crowd's response to Brutus and Anthony's funeral speeches is as important as the speeches themselves. Shakespeare well understood that those politicians who know how to manipulate the passions of the crowd gain power, and that it is very easy for some of them to control it. They shape events by influencing the crowd, and they do that with rhetoric, the way they speak, a kind of verbal deception. Long before the development of modern communications, Shakespeare becomes aware of the importance of propaganda in political life; he knows that a lot in politics depends on which term or expression is used in the name of certain activities. Debates about words may seem symbolic, but such symbols are essential in politics.

Greene (1980) concludes that in *Julius Caesar*, the negative potentials of language are very much emphasised and that they get their power from human weakness, a corrupt will and unreason. Rhetoric is an instrument of appearance that can reshape and reinterpret reality and move people to react in different ways. In the funeral speeches, Shakespeare shows the tremendous power of language to move the crowd, even when it is not in their best interest. Brutus first convinces the crowd with logical and penetrating questions, and then Antony does so with his strong appeal to emotion. Both speakers use words to formulate facts in their favour and it is through language that they can 'guide' people's thoughts and actions in the direction that suited them. Indeed, when Antony was looking for a way to evoke the image of Caesar's power in his speech, he did not refer to his sword, weapons or wealth, but to the power of his words. Shakespeare points out that power rests on language – language is what moves people to action (Greene, 1980:pp.73–92).

3.2. Manipulation of words, symbols and facts in the context of political success and historical interpretation of Caesar's assassination

As for the importance of rhetoric, Leithart (2004) points out language and symbols. Language is one means of gaining political power, and manipulation of symbols is another. Brutus is completely unaware of the wishes of the Roman crowd. He gives a speech in favour of murder and it goes well for him, since a few want to

make him Caesar. However, the speech itself is not adequate because its essence is that any Caesar is a danger to Rome. A lack of agreement between Brutus' reasons and the reaction of the crowd shows the total failure of his communication. On the other hand, Antony gains the trust of the crowd not with arguments, but with drama, symbols, memories, and exciting movements. He brings Caesar's body to the Forum and uncovers it at the crucial moment. He cries publicly. The key formula for political success in Rome will be to control the crowd, and this can be achieved through the skilful use and manipulation of words and symbols.

In the context of the use of manipulation, it would be interesting to refer to the interpretation of the historical event of Caesar's assassination, given by the American historian, lecturer and literary critic Michael Parenti. Parenti (2003) studies Caesar's assassination in the context of social history. He sees Caesar's assassination as a political murder, a dramatic consequence of a long-term struggle between a wealthy minority and reformers supported by the majority of people, and not as most historians, under the influence of the propaganda of the rich and powerful political – economic elite, he tried and is still trying to present it to us. Parenti considers Brutus' statement and the statements of the conspirators in general that Caesar was killed because of his love of power to be nonsense. He also claims that Caesar was not killed because of his ambition, but because he was a threat to the aristocratic oligarchy. Parenti offers a radical new interpretation of the context of Caesar's assassination in relation to classical interpretations. He observes Caesar's assassination in the context of the class struggle that takes place in the last period of the Roman Republic. The generally accepted view about the conspirators who want to restore republican liberties by killing a despotic usurper still prevails among historians. Parenti offers an alternative explanation: the aristocrats – senators kill Caesar because they see him as a popular leader who is a threat to their interests. Steeped in wealth and luxury, they are hostile to any form of democracy in Rome. They value the Republic as long as it supports their way of life and reject as demagogues and usurpers dedicated leaders who stand up for the interests of the people. From this point of view, the act itself is more an act of treason than the killing of a tyrant, a dramatic manifestation of a long-term struggle between wealthy conservatives and reformers supported by the common people. Parenti believes that Caesar's sin is not in undermining the Roman constitution but in trying to limit its abuse by a few. Therefore, he suffers the fate of many reformers before and after him. What is surprising is that most modern historians adopt the views of the Roman aristocracy and view the conflicts in ancient Rome from the perspective of the elite rather than the common people fighting for their interests. Parenti shows how skilful manipulation of historical facts

and favouring only one point of view can help one social class to present a historical event in a way that suits them (Parenti, 2003).

This is exactly what Shakespeare's Brutus and Mark Antony do in their speeches addressed to the Roman crowd, after Caesar's murder, and this is where we find Shakespeare's implicit criticism.

4. Conclusion

Manipulating words and gestures is a sure way to win power. In addition to being soldiers, Brutus and Antony are also very skilled and experienced politicians who try to manipulate the crowd with the political use of language in order to achieve their own goals and ambitions. This is exactly where Shakespeare's criticism lies. In funeral speeches, Antony is more successful than Brutus is. He better knows the psychology of the crowd and manages to 'put it under control' with his skilful rhetoric and win it over to achieve his goal.

However, Antony wins not only because he shows good rhetorical skills but also because he moves around and gets closer to the gathered Romans. Antony is also able to show the reasons why Brutus killed Caesar and how he committed the murder by showing Caesar's wounded body and his will. These gestures help him to persuade and stir up the Romans to a rebellion.

Shakespeare shows how much power is achieved by politicians who manage to gain the trust of the crowd by using various verbal deceptions and expressions that support them, without convincing arguments. The funeral speeches of both Brutus and Antony are not just words spoken in order to show their inner feelings. They are distinct 'discussions' that are planned in a clever and deceitful way to manipulate and control the logic (in the case of Brutus) and the emotions (in the case of Antony) of the people who are only tools in their political game.

Sources

1. Shakespeare, W. (1992) Julius Caesar. In: *The Illustrated Stratford Shakespeare*. London, Chancellor Press, pp. 752–776.

References

1. Ballard, K. (2016) *Rhetoric, Power and Persuasion in Julius Caesar*. <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/rhetoric-power-and-persuasion-in-julius-caesar> [Accessed 15th August 2022].

2. Behnam, A. (2009) Verbal Power Duel: Verbal Combat Strategies in Shakespeare’s *Julius Caesar*: Brutus Versus Antony. *Kemanusiaan: The Asian Journal of Humanities*. 16, 35–57.
3. Davis, B. & Francis, K. (2021) Discourses on Learning in Education: Making Sense of a Landscape of Difference. *Frontiers in Education*. 6:760867. DOI: 10.3389/educ.2021.760867
4. Domenico, M. (2021) Shakespeare’s Julius Caesar Wounds, Reasons, Persuasion. *Tesi di Laurea in Letteratura Ingles*. Universita Del Salento. https://www.academia.edu/59464092/Shakespeares_Julius_Caesar_Wounds_Reasons_Persuasion [Accessed 27th August 2022].
5. Greene, G. (1980) The Power of Speech/To Stir Men’s Blood: The Language of Tragedy in Shakespeare’s Julius Caesar. *Renaissance Drama*. 11, 67–93.
6. Leithart, J.P. (2004) Introduction to Julius Caesar. https://theopolisinstitute.com/leithart_post/essay-introduction-to-julius-caesar/ [Accessed 12th August 2022].
7. Mackay, H. (2010) *Shakespeare and Renaissance Drama*. Edinburgh Gate, Pearson Education Limited.
8. Miola, S. R. (2002) Shakespeare’s Ancient Rome: Difference and Identity. In: Hartaway M. (ed.) *The Cambridge Companion to Shakesperare’s History Plays*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 193–214.
9. Parenti, M. (2003) *The Assassination of Julius Caesar: A People’s History Of Ancient Rome*. New York, The New Press.
10. Peltonen, M. (2017) Popularity and the art of rhetoric: Julius Caesar in context. In: Fitter C. (ed.) *Shakespeare and the Politics of Commoners Digesting New Social History*. Oxford University Press, pp. 163–179.
11. Phoon, A. (2004) A Vision Fair and Fortunate: Ideology, Politics and Selfhood in Julius Caesar. *Sydney Studies in English*. 30, 21–40.
12. Rivers, I. (1994) *Classical and Christian Ideas in English Renaissance Poetry*. 2nd edn. London, Routledge.
13. Rapp, C. (2022) Aristotle’s Rhetoric. In: Zalta N. E. (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/aristotle-rhetoric> [Accessed 10th December 2022].
14. Wills, G. (2011) *Rome and Rhetoric: Shakespere’s Julius Caesar*. Yale University Press.

Татјана Думитрашковић
Универзитет у Источном Сарајеву
Педагошки факултет у Бијељини

РЕТОРИКА И ПОЛИТИКА - МОЋ РЕЧИ У ШЕКСПИРОВОМ ЈУЛИЈУ ЦЕЗАРУ

Резиме

Шекспирова драма Јулије Цезар наглашава везу између реторике и политике. Неки критичари, попут Гејли Грин и Ким Балард, тврде да је реторика у Шекспировој драми *Јулије Цезар* од суштинског значаја за централне политичке проблеме и анализу ликова. Они такође мисле да Шекспир имплицитно критикује реторику која крије моралну и политичку истину. Коришћење специфичног језика и манипулација значењем речи сигурна су средства за стицање политичке моћи у драми. Шекспир добро разуме да моћ долази од оних политичара који знају да манипулишу страстима обичног народа. Шекспирови војници су истовремено и вешти политичари који манипулисањем одређеним речима и гестовима покушавају да остваре сопствене амбициозне циљеве. Погребни говори нуде Бруту и Антонију прилику да убеду људе у вредност сопствене идеологије снагом изговорених речи. Описујући Цезарово убиство као резултат напора завереника да одрже ред у Риму, Брут користи прозу и паралелизме да створи осећај равнотеже. Користећи слободни стих, апострофу, понављање и иронију, Антоније утиче на осећања римског народа и изазива његову побуну. Шекспир наглашава да успешно коришћење реторичке вештине доноси снажну политичку моћ и контролу.

► **Кључне речи:** Шекспир, Јулије Цезар, реторика, моћ, политика, манипулација.

Preuzeto: 2. 2. 2023.
Korekcije: 4. 3. 2023.
Prihvaćeno: 21. 4. 2023.

Jelena V. Šajinović Novaković¹
Emir Z. Muhić
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

SEMANTIC AND PRAGMATIC FEATURES OF *OBVIOUSLY* AND *APPARENTLY*

Abstract: In this paper we are going to show how disjuncts obviously and apparently from the same category of truth-orientated disjuncts behave in different contexts. We are also going to measure the frequency of their occurrence, determine the meanings they convey and observe the position they take. Both disjuncts 'present comment on the truth value of what is said, expressing the extent to which, and the conditions under which, the speaker believes that what is saying is true' (Quirk et al, 1985:p.620). The primary function of these two is to modify the whole sentence, but they can also highlight the meaning of the modal expression they are used with. The comment expressed by obviously does not intend to convince the interlocutor to trust the speaker's judgement but to act as an eye-opener for interlocutors to discern the truth themselves based on the evidence given. The comment expressed by apparently relies either on speaker's perception of things or someone else's perception which is not to be believed blindly without questioning. In other words, apparently 'qualifies claims based on reported information and inference' (Rozumko, 2019). Hence conviction expressed by it drifts from the truth conveying a certain degree of doubt.

Keywords: obviously, apparently, truth value of the proposition, judgements, convictions.

1. Introduction and methodology

The English epistemic system deals with judgements. The English evidential system deals with judgements too. These two notions are sometimes difficult to

¹ jelena.sajinovic-novakovic@ff.unibl.org

separate because their essence is more or less the same: to express speaker's attitude to the content of the proposition with respect to the notion of certainty. That attitude may rely on the speaker's own sources of information or on 'the source of information which is external to the speaker' (Rozumko, 2019:p.41). Linguistically speaking, that attitude may be expressed by various linguistic means, but it is usually expressed with the help of modal auxiliaries and modal adverbs. Here we compare two such adverbs, *obviously* and *apparently*.

Modal adverbs like *obviously* and *apparently* are referred to as stance adverbials (Biber et al, 1999:p.549) that mark the speaker/writer's assessment of the proposition in the clause expressing the level of doubt or certainty. *Obviously* is a content disjunct (Quirk et al, 1985:p.620) which expresses a degree of truth with conviction. *Obviously* means a fact that can easily be noticed or understood (LDCE). Using it, speakers connect their judgements and convictions with evidence that can be somehow perceived by the speakers themselves and does not have to be part of general perception. Yet, it is a bit of a paradox 'when the speaker opens with *Obviously*... what follows may well not be obvious at all' (Hoye, 1997:p.286). In Hoye's classification (1997:p.242), *obviously* is one of the evidential adverbs 'whose role is not simply to reinforce the modality but to provide an evidential submodification of an epistemic system which is essentially judgement-based'. *Obviously* gives comment which helps speakers make their interlocutors agree showing in this way that they assume that what they are saying is obvious. The comments they make may be based on audio, visual and mental perception.

Like *obviously*, *apparently* is also a content disjunct whose meaning is equalled with 'it appears' or 'it seems', and these do not express certainty (Quirk et al, 1985:p.623). *Apparently* can also be used to say that you have heard something is true although you are not completely sure about it (LCDE). The speaker uses it to quote someone else's perception, present a hearsay evidence, something they have heard from other people but do not know to be definitely true or correct. Hoye (1997), and Downing & Locke (2006) classify *apparently* as one of evidential adverbs which 'signal the source of knowledge or information which ranges from the speaker's own experience or belief to the beliefs or accounts of others' (Downing & Locke, 2006:p.73).

Describing the features of modal adverbs in *Adverbs and Modality in English* (1997), Hoye argues that they can occur in a sentence-initial position which is syntactically peripheral to clause structure and sentential in scope. Halliday sees this kind of fronting as a logical thing for 'if the speaker includes within the message some element that expresses his own angle of judgement on the matter it is natural

for him to make this his point of departure' (Halliday, 1985:p.50). While the initial position of these adverbs signals the point of departure, final position gives the effect of post-commenting.

Focusing of modal values can also be intrasentential (Hoye, 1997) when modal adverbs highlight the meaning of the modal auxiliary from the same semantic category.

In order to observe the behaviour of these two truth-orientated content disjuncts and their usages we analysed the two-million-word corpus of short stories, and spoken language, one million each. The corpus used was compiled by the authors of this paper and it comprises the selections of short stories from American and British literature, and transcriptions of celebrity speeches taken from the official BBC website. The analysis has been carried out using contrastive method.

2. Findings and discussion

The analysis shows that *obviously* is more frequent in spoken language (with 1297 instances) than in written (only 61 instances) whereas *apparently* has a similar frequency of occurrence in written and spoken language (45 vs 30).

The vast majority of examples of *obviously* and *apparently* found in the corpus is used in affirmative environments. However, this does not mean that *obviously* and *apparently* cannot occur in negative environments as well. *Obviously* and *apparently* cannot be prefixally negated but their environment can be made negative by negating the verb, in which case modal adverbs are not affected by the negation and 'lie outside the scope of negation' (Hoye, 1997:p.186) as in (1), or by using non-verbal negator *not* which always follows a modal adverb (2):

(1) *Obviously I can't do the whole lot myself.*

(2) *You had thought there was an unspoken understanding of no touching, but apparently not.*

When used with a negative verb, *obviously* may provide a contrast between what speaker believes was true on the one side and what turns out to be true on the other side:

(3) *Obviously the conclusion was not one which I or any of us were seeking.*

Like some other modal adverbs (*surely* for example), *obviously* can seek reassurance from the interlocutor in the form of a question which comes either at the beginning or at the end of the sentence (4). Within the frame of this survey, we found no examples of *apparently* used for this purpose:

(4) *TB: You are obviously going to enter this family, the most famous royal family in the world. William's mother was this massive iconic figure. The most famous figure of our age, is that worrying? Is that intimidating? Do you think about that a lot both of you, you particularly Kate, obviously?*

The survey shows that the comments speakers make by using *obviously* are mainly based on their mental perception of things (5). In a smaller number of instances, these comments rely on the speaker's audio (6) and visual perception of a matter (7):

(5) *Yeah, obviously I would be disappointed if nothing changed.*

(6) *Obviously we're not deaf.*

(7) *Obviously they were expected – their table was ready, and a third place, was quickly added.*

Apparently qualifies claims based on the speaker's knowledge, whether it be indirect or direct knowledge. To be used indirectly with reportive meaning *apparently* does not have to be combined with one of the verbs of communication (like *speak, talk, tell* and *say*) even though these verbs support its reportive meaning. It can be used with some other parts of speech (prepositions for example) whose meaning clearly indicates that something has been stated by someone else:

(8) *According to the scullery maid she was still bedridden; apparently her labor had been complicated.*

It is possible to use *apparently* with no exact source of information to open a remark whose aim is to make interlocutors or listeners laugh. The remark does not reflect the real state of affairs and does not rely on the information the speaker himself got or was told. That is why *apparently* in such cases functions as a rumour marker which can be paraphrased with *it is said*. Interviewing Anthony Hopkins about his most famous line from *The Silence of the Lambs* when he tells agent Clarice Starling “I ate his liver with some fava beans and a nice chianti“ the interviewer wanted to know whether he has ever eaten a fava bean in real life:

(9) *I don't even know what a fava bean is like. And I'm not a vegetarian. I don't know what fava beans are. Are they like baked beans? I don't know.*

MORGAN: *Apparently, sales of fava beans just collapsed after that film.*

When speakers establish a causal relation with a previous sentence using *apparently*, then the meaning of *apparently* relies on a direct source of information. The conclusions speakers reach are their own, based on their perception of a matter but are not necessarily a hundred percent true:

(10) *The toaster popped up before the toast was ready, as it always did. Something was wrong with the timer, apparently.*

Both adverbs can be used as a single-word response. It is more a characteristic of *apparently* than of *obviously* to be used like this. However, it should be noted that on such occasions they rarely occur alone, no matter the answer (11) but rather in combination with the adverbs *yes* (12) and *no* (13). *Yes* always comes before the adverb, whereas *not* follows:

(11) *Well, the Bank of England has looked at this and said there is a benefit that can be measured either way. A benefit, obviously.*

(12) *Well, the Bank of England has looked at this and said there is a benefit that can be measured either way. A benefit, yes obviously.*

(13) *He kissed her with some force on the lips. Was it palpable there on the lips, as a shock of cold perhaps? Apparently not.*

Obviously and *apparently* are very mobile within a sentence, which means that they can be used in a sentence-initial, medial and final position depending on the semantic function they have. The first and the last position signal the speaker's authority. Placing them initially means that speakers want to show that their views are strong enough to be believed (14). Typically, *obviously* occurs initially in spoken language and *apparently* only when the speakers express judgements based on their direct knowledge (15). Placing these adverbs in final position functions like a reminder that the attention should be paid to what has just been said as in (16) and (17):

(14) *Obviously they were important to the people who used to live here.*

(15) *It is a cool cover, although I was a bit worried about it making surviving the airplane trip to New York. Apparently this is tougher than a normal paper cover.*

(16) "So you didn't just hire a tourist to keep the neighbors away from your party?"
"Well, yes and no. We had a few other candidates, obviously.

(17) *ANDY MURRAY: I have never noticed that before. I mean, there was maybe one time today when there was a fly went just as I was about to serve, but I have never noticed that before, and I didn't realize that was an issue for some of the players. Never seen it before.*

Q. Flying ants, apparently.

On the other hand, medial position is rather unmarked. This is the position *apparently* frequently takes in written language (18). According to the data from the survey, *obviously* does not tend to occur medially in written language.

(18) *On the other hand, one of those infants in, say, Ethiopia, can't weigh more than a pound or two. But the loss at death, apparently, will be the same.*

When *obviously* and *apparently* occur with a negative complex predicate, they tend to follow the subject rather than the auxiliary which they would normally do when occurring with a positive complex predicate:

(19) *You are a sad little man who has achieved a position of power accidentally by backing into it. Circumstances demanded leadership and you obviously could not provide it, and I hope they get rid of you too.*

Modal adverbs have a very close connection with modal auxiliaries particularly those from the same category. Since epistemic *must* makes judgement upon the evidence, it is reasonable to expect it will attract adverbs like *obviously*. All examples of *must* in the Survey have past reference and the structure *must* + *past infinitive* even though the modality (judgement) is not in the past:

(20) *Yeah, I didn't see the match, but he obviously must have played very well.*

Must is not the only modal *obviously* shows tendency to occur with. It also occurs with other epistemic modals like *will/would* (21a/21b), quasi modals like *be going to* (22) and with modal lexical verb *want to* (23). Modal epistemic *will* expresses confidence and is likely to be found in the written and spoken language. Unlike modal *will*, modal epistemic *would* suggest that something would be done without confidence (21b). The *be going to* structure (22) which conveys likelihood and *want to* structure (23) which conveys volition are likely to be found in spoken language. Almost all examples of the previously mentioned structures occur in the first person:

(21a) *Obviously I'll be having conversations with branches.*

(21b) *Obviously I'd love to try and win that.*

(22) *Well obviously I'm not going to discuss tax measures ahead of the Budget, Andrew, but we, recognise the challenge for young first time buyers, that in many parts of the country deposits are now*

(23) *Obviously I want to try to get to the final.*

Obviously also harmonises with modal lexical verbs like *think*. Modal lexical verbs share some linguistic features with modal adverbs like that of modifying proposition from outside and expressing the speaker's attitude toward it. The choice

of the modal lexical verb influences this bond. For example the verb *think* reflects cognitive process of reasoning with knowledge and it enables speaker to express a particular opinion or belief regarding the truth. *Apparently* on the other hand shows no tendency to establish ties with modal lexical verbs:

(24) *ANDY MURRAY: No, not today. I think obviously still recovering a little bit from the first few days of the tournament.*

The speaker may use *obviously/ apparently* and dynamic *can* to express his own conviction that some entity, animate (25) or inanimate (26) has the ability or quality to do something:

(25) *Now, once we're out of the European Union obviously we can then decide how we spend that money.*

(26) *The launch of the Adblock Plus Android browser which can apparently block Facebook ads, a carrier-backed plan to block ads at a network level, Apple looks like it is going to allow ad blocking on iPhones, and so on.*

Dynamic possibility can also be expressed with the structure *obviously + modal could + past infinitive* where past infinitive suggests unreality and can be seen as the continuation of a conditional (see Palmer 1979) whose second part would mean *if circumstances allowed me*:

(27) *I played some decent stuff there. Obviously could have been a bit better.*

Modal adverbs occur in apodosis only. Apodosis is that part of a conditional sentence that enables speakers to draw conclusions based on the conviction they hold (28). In almost all examples of *obviously* found with conditional sentences, *obviously* behaves like the opener of the conditional clause (29) which gives comments on what we as speakers are saying enabling us to sound more convincing whether stating general truth, predicting a possible result or responding to a possible hypothetical situation. We found no instances of *apparently* used like this.

(28) *If you're to get to the final, then it obviously has an affect.*

(29) *Obviously, if you're to get to the final, then it has an effect.*

Obviously can occur as a discourse marker together with clausal items *I mean*, and *you know* in spoken English:

(30) *Well, yeah, I mean, obviously if you see a result or hear, you know, the fans, then you think about it. That's natural.*

(31) *Obviously, you know, when Wimbledon comes 'round, maybe a little bit more rested, a little bit more practice and preparation, you know, I won't give my opponents those opportunities that I have done this week.*

In the same type of discourse both *obviously* and *apparently* combine with a discourse marker *well* which expresses hesitation. Yet, the overall meaning of the proposition is not changed:

(32) *Well, apparently at the beginning he actually intended to write a novel about Karenin.*

The expression *well obviously* can also be found in spoken language to express the speaker's wish to sound less assertive and wash his hands of making firm convictions:

(33) *Well obviously there are individual cases where it looks as though the system is not working..*

Another feature of *obviously* which is realised in spoken language especially when *obviously* occurs in initial position is its ability to tie itself to central coordinators *and* and *but*:

(34) *And obviously this is a piece of negotiating strategy that we're seeing in Brussels.*

(35) *But obviously not quite as experienced as John.*

When *apparently* is used with central coordinators, which is a very infrequent situation, then it shows contrast:

(36) *We know that the Imam in his local mosque used the prevent strategy again to get in touch and say this guy is out of control, he's dangerous and apparently nothing happened.*

(37) *You had thought there was an unspoken understanding of no touching, but apparently not.*

3. Conclusion and Implication

In this paper, we tried to show similarities between modal adverbs *obviously* and *apparently*. Modal adverbs *obviously* and *apparently* belong to the same class of truth-orientated disjuncts, but their meanings vary. They both express speaker's attitude to the content of the proposition with respect to the notion of certainty. But *apparently* expresses a lower level of conviction than *obviously*. *Obviously* relies on the speaker's knowledge about a matter which mainly depends on their mental perception. *Apparently* also qualifies claims based on the speaker's knowledge, whether it be their own knowledge or the knowledge acquired by someone else and then reported. One of the indirect uses of *apparently* refers to the knowledge acquired from no exact source of information with the intention to make listeners or interlocutors laugh. *Obviously* and *apparently* modify lexical-grammatical means

of expressing modality they combine with. They harmonise with modal auxiliaries and some other structures that convey epistemic modality and volition. Speaking of harmony, only *obviously* harmonises with modal lexical verbs like *think* and *want to*. Both *obviously* and *apparently* are mainly used in declarative sentences, but *obviously* can be used in interrogative sentences to ask for reassurance. In spoken language, they can be used as a single word response, with *apparently* being used more frequently. That is the characteristic it shares with some other truth-orientated disjuncts like *certainly* and *surely*. Both adverbs are mobile within a sentence. When used initially, they may turn into discourse markers. *Apparently* is used initially only when the speaker expresses judgement based on their direct knowledge, whereas medial position is the typical position *apparently* takes in written language.

This mini research on modal adverbs *obviously* and *apparently* will, we believe, contribute to the studies of modality of adverbs and encourage further researches on this topic especially cross-linguistic ones in the field of translation studies for it seems that such comparative researches could shed more light on modal-adverb systems in general.

References

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad S., & Finegan, E. (1999) *Longman Grammar of Spoken and Written Language*. London, Longman.
2. Downing, A. and Locke P. (2006) *English Grammar*. London and New York, Routledge.
3. Halliday, M.A.K.(1985) *An Introduction to Functional Grammar*. London, Edward Arnold.
4. Hoyer, L. (1997) *Adverbs and Modality in English*. London, Longman.
5. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & Svartvik J. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, Longman.
6. Palmer, F. R. (1979) *Modality and the English Modals*. London and New York, Longman.
7. Rozumko, A. (2019) *Modal Adverbs in English and Polish: A Functional Perspective*. Białystok, Uniwersytet w Białymstoku.

Dictionaries

1. *Longman Dictionary of Contemporary English*, 5th Edition (2009), Pearson Longman.

Jelena V. Šajinović Novaković
Emir Z. Muhić
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet
Katedra za anglistiku

SEMANTIČKE I PRAGMATIČKE ODLIKE MODALNIH ADVERBA *OBVIOUSLY* I *APPARENTLY*

Rezime

Rad se bavi semantičko-pragmatičkim odlikama modalnih priloga *obviously* i *apparently* u korpusu pripovijedaka i govornom jeziku. Pomenuti adverbi pripadaju istoj vrsti disjunkta kojom govorno lice iznosi svoj stav vezan za istinitosnu vrijednost propozicije, a na osnovu informacija koje je govorno lice dobilo direktno, mentalnom, audio ili vizuelnom percepcijom stvari, ili posredno, prenošenjem tuđih opažanja. U radu se porede sličnosti i razlike koje ova dva adverba ispoljavaju u pomenutim tipovima diskursa kada se nađu u ulozi modifikatora cijele rečenice, ali u funkciji modifikatora glagolske fraze, prvenstveno modalnih i modalno-leksičkih glagola.

► **Ključne riječi:** *obviously*, *apparently*, istinitosna vrijednost propozicije, sudovi, ubjeđenja.

Preuzeto: 21. 3. 2023.
Korekcije: 30. 4. 2023.
Prihvaćeno: 4. 5. 2023.

Jasna M. Jurišić Roljić¹
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

PRODUCTIVITY AND FREQUENCY OF SOME LATINATE VERB PREFIXES IN ENGLISH AND SERBIAN

Abstract: The Latin language was the Lingua Franca of the ancient world, and the precursor of Romance languages. As such, it had a huge influence on European languages, and we can find elements of Latin both in English and in Serbian. In this paper, four Latinate verb prefixes with spatial and temporal meanings have been examined, and those are: trans-, re-, intra-, and post-, and their frequencies and productivities in both languages have been calculated. The analysis was made on the English corpus BNCweb, and the Serbian corpus srWaC, based on the hypothesis that these prefixes would be more frequent and productive in English, which was more exposed to Latin and Romance languages.

Key words: verb prefix, frequency, productivity, morphology, corpus linguistics

1. Latinate verb prefixes in English and Serbian

As languages change and come into contact with other languages, today 'there are no unfamiliar semantic knots among cultural patterns of the world' (Đuliman, 2019:p.122). This can also be applied to verb prefixation, which means that the presence of foreign prefixes with the same semantics, both in English and in Serbian, mirrors the cultural diversity in those languages because most verbs that contain foreign prefixes are loanwords.

Due to the fact that Romance languages have had a significant influence on English, it is no surprise that English contains a considerable volume of Romance, mainly Latinate, affixes. The list of affixes of Greek origin is a bit shorter. Bauer et al., list the following Latinate prefixes with spatial and temporal meanings: *ante-*,

¹ jasna.jurismic.roljic@flf.unibl.org

circum-, *contra-*, *counter-*, *inter-*, *meta-*, *on-*, *para-*, *post-*, *pre-*, *retro-*, *sub-*, *super-*, *sur-*, *trans-* (2013:p.334), to which Dikson (2014) adds *re-*.

Most of those prefixes can be found in the Serbian language as well, and most of them have been the result of the influence of German, French, and English. Klajn (2002) notes the following verb prefixes with spatial and temporal meanings: *ko-*, *pre-*, *re-* and *trans-* concluding that all of them are unproductive in Serbian. Although he does not mention *inter-* it is by all means present in the Serbian corpus.

2. Semantic analyses of the prefixes and the most frequent verbs

The four prefixes were analysed in the BNCweb and srWaC. In order to obtain relevant results, I chose corpora which are POS-tagged, balanced and lemmatised. Using regular expressions, I determined the most frequent verbs containing the four prefixes. The following is a semantic overview of each affix, which will be followed by the corpus analyses.

Inter- is a Latinate verb prefix that has the spatial semantics of the preposition ‘between’ (Dixon, 2014:p.139), which is obvious in the following examples *interface*, *interpose*, *intertwine*. Nowadays, however, it is more used with the meaning ‘having an effect on each other’ (*interconnect*, *interact*). Among the most frequent verbs prefixed with *inter-*, in the BNCweb there are *interpret*, *interview*, *interrupt*, *interfere*, and *intervene*.

In Serbian, the most frequent verbs are *interesovati*, *intervenisati*, *interpretirati*, *intervjuisati*, and *internacionalizovati*. Although we can find hybrid verbs in English (those that have an English base and Latinate prefix), that is not the case in Serbian where *inter-* combines with Latinate bases exclusively.

The **trans-** prefix has the spatial semantics of the preposition ‘across’ and is commonly used with verb and adjective bases, both Romance and English. The most frequent verbs in English are *transfer*, *transform*, *translate*, *transmit*, and *transport*. The first verb with an English base is *transput* and it is 25th on the frequency list. The most common verbs in Serbian with this affix are *transformisati*, *transportovati*, *transferisati*, *transponovati*, and *transcendirati*. None of the verbs from srWaC has a Serbian base.

Although *re-* has the spatial semantics of the adverb ‘back’, today it is mainly used in its temporal meaning “doing the activity of the base again”. The prefix is highly used in English and according to Dixon it has also been attached to English bases since the Middle English period (2014:p.169). Yet, the most frequent verbs containing *re-* are those with Romance bases: *require*, *remain*, *remember*, *receive*,

and *return*. *Re-* is among those rare verb prefixes which occur in multiprefixed verbs such as *reimprison*, *reinflect*, *reinspect*, *rerelease*.

As for Serbian, the most common verbs with this affix are *reagovati*, *registrovati*, *rekonstruisati*, *rezervisati*, and *reflektovati*. Since Serbian does not have an affix with the same temporal meaning, *re-* can be ordinarily found with Serbian verb bases such as *reizbacivati*, *reobrazovati*, *reimenovati*, *reobračunati*, *reotvarati*, *reupotrebljavati*, *reuspostaviti*. Under the influence of English, we can find words in Serbian such as *reskenirati*, *resortirati*, *restrimovati*.

The prototypical semantics of the affix *post-* is spatial and connected with the preposition 'behind', but it is mostly used in its temporal meaning, which is 'after'. English has a rival prefix *after-* that precedes adjective and noun bases. The most frequent verbs prefixed with *post-* in BNCweb are *postpone*, *postcode*, *postmark*, *postdate*, and *postmultiply*. In srWaC, those verbs are *postproducirati*, *postponovati*, *postmodernizovati*, *postprocesirati*. There are also four tokens with the Serbian base: *postprodati*, from which the noun *postprodaja* has been derived.

3. Calculating productivity of the prefixes

The analysis of the four Latinate prefixes was conducted using the resulting frequency values. The productivity of each prefix has been calculated through two methods: productivity 'in the narrow sense' and the Q-method, after which the results have been compared.

Chitashvili and Baayen (1993) have offered a formula for calculating morphological productivity which includes the number of hapaxes², because hapaxes are closely related to the formation of neologisms. According to the authors, productivity 'in the narrow sense' shows one component of morphological productivity, which is the probability of occurrence of new types (p.186):

$$P = n_1 : N$$

In this formula *P* stands for productivity, *n₁* is the number of hapaxes and *N* represents the total number of tokens³ of complex words in a sample.

The Q-method of calculating productivity relies on the ratio of type⁴ frequency and token frequency. Chitashvili and Baayen (1993) developed it for cases in which the number of hapaxes is approximately half the total number of lemmas analysed

² Hapax legomenon (Old Greek ἁπαξ λεγόμενον), a linguistic unit that is recorded as having been used only once.

³ Token is an individual occurrence of a linguistic unit in a corpus.

⁴ Type is an abstract category of linguistic item or unit.

in a corpus which is large enough. This is particularly suitable for analysing affixes, which usually show such distribution of hapaxes. In the following formula:

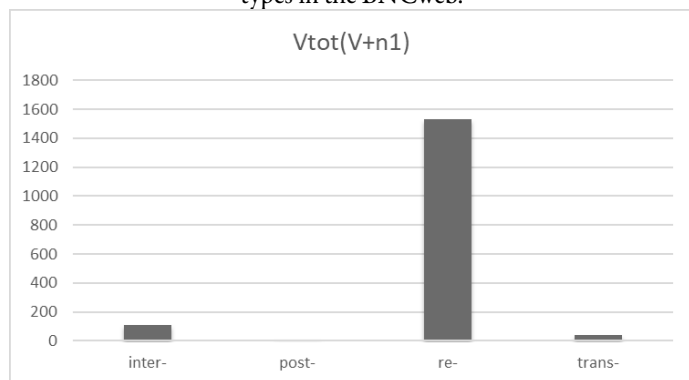
$$Q = V/N$$

Q stands for productivity that is calculated as a ratio of type frequency (V) and token frequency (N).

4. Analysis results

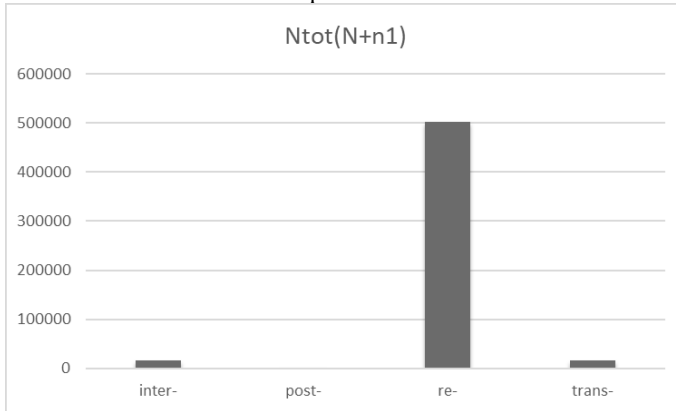
After extracting data from BNCweb using the *NoSketchEngine*⁵, and from srWaC using regular expressions, I obtained frequency lists for each prefix in which verbs were grouped according to lemmas. The lists were saved in the CSV format and thoroughly cleaned in order to obtain reliable data which included types, tokens, and hapaxes. Applying the formulae for ‘productivity in the narrow sense’ and the Q-method, the productivity of each prefix was calculated. Finally, all the results are visually presented in the following graphs and tables.

Graph 1: Comparing prefixes inter-, post-, re-, and trans- in terms of total number of types in the BNCweb.

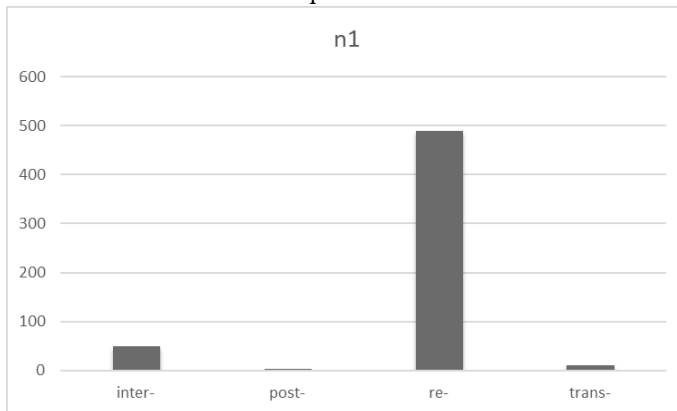
⁵ Link to *NoSketchEngine*: <https://nlp.fi.muni.cz/trac/noske>

Graph 2: Comparing prefixes *inter-*, *post-*, *re-*, and *trans-* according to the number of tokens with hapaxes in the BNCweb

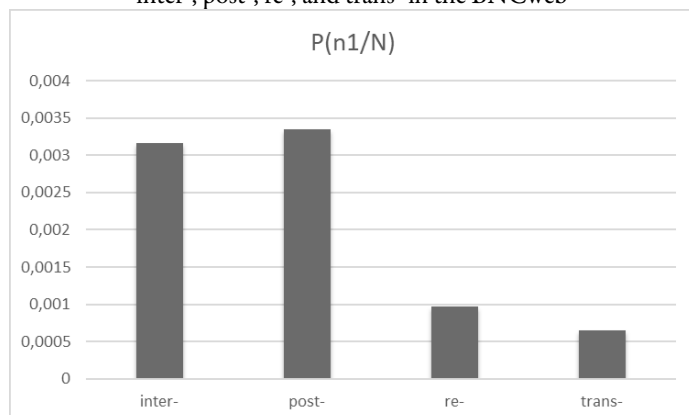
Graphs 1 and 2 show that the prefix *re-* is considerably dominant in frequency compared to the rest of the prefixes analysed when observing both types and tokens. The prefix *inter-* has a higher frequency of types, while *inter-* and *trans-* are similarly frequent.

Graph 3: Comparing prefixes *inter-*, *post-*, *re-*, and *trans-* according to the number of tokens with hapaxes in the BNCweb.

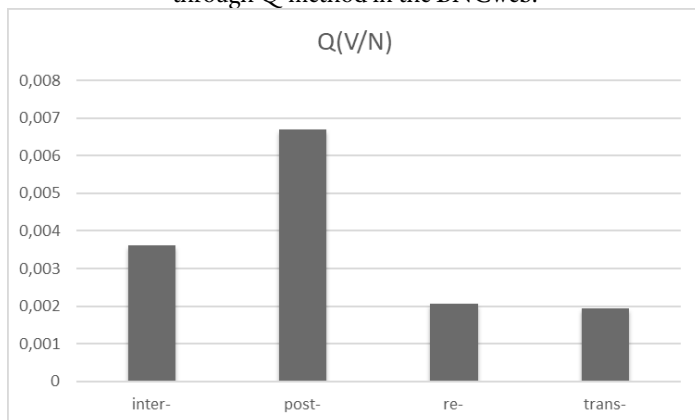
Graph 3 clearly shows the relationship of frequency and hapax number: a prefix that occurs multiple times in the corpus will have a higher number of hapaxes, which are an indicator of productivity.

Graph 4: Productivity 'in the narrow sense' of prefixes inter-, post-, re-, and trans- in the BNCweb

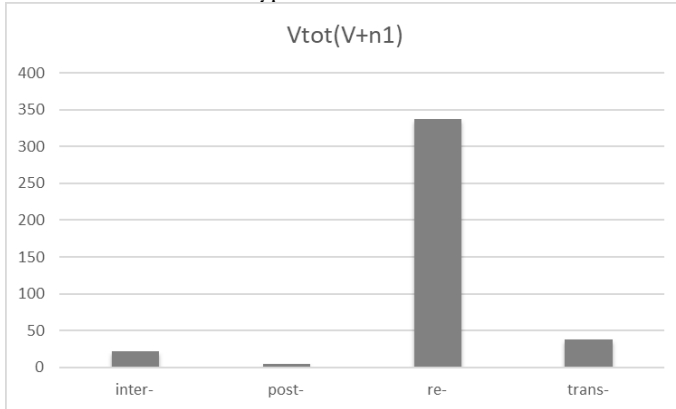
When calculating productivity of the morphological process of verb prefixation through the two formulae, both methods prove that the prefix *post-* is the most productive in the BNCweb corpus. It is followed by *inter-*, while *re-* is slightly more productive than *trans-*.

Graph 5: Productivity of prefixes inter-, post-, re-, and trans- through Q-method in the BNCweb.

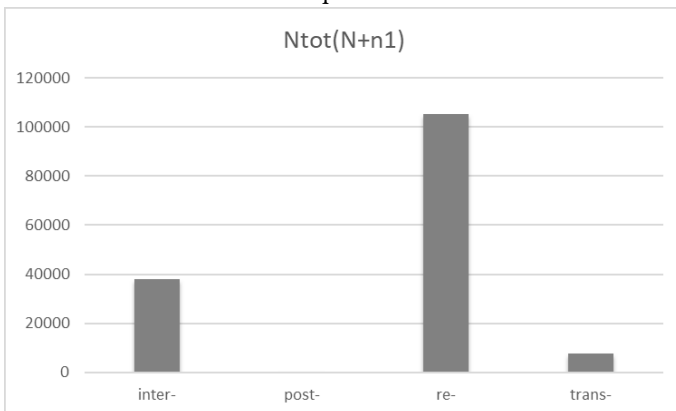
The graphic presentation of the Serbian corpus analysis shows the following results:

Graph 6: Comparing prefixes *inter-*, *post-*, *re-*, and *trans-* in terms of total number of types in the srWaC.

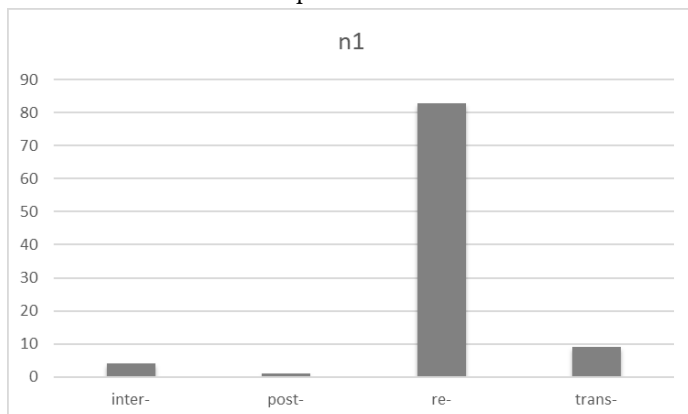

If we observe the total number of types and tokens of those prefixes in Serbian, *re-* is far more frequent than *trans-*, *inter-*, and *post-*. As for the total number of tokens, *inter-* is more frequent than *trans-*, while values for the prefix *post-* are so low that they cannot be graphically presented because there are only 5 tokens in the Serbian corpus.

Graph 7: Comparing prefixes *inter-*, *post-*, *re-*, and *trans-* in terms of the number of tokens with hapaxes in the srWaC.

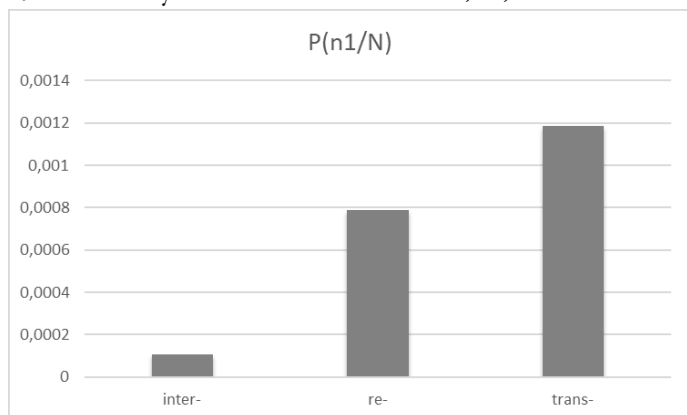
Graph 8: Comparing prefixes inter-, post-, re-, and trans- in terms of number of tokens with hapaxes in the srWaC

Since the prefix *re-* is the most frequent, it has the largest number of hapaxes.

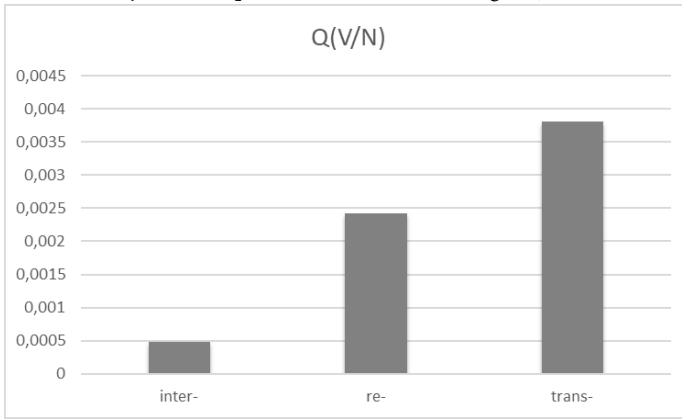
The values for the affix *post-* significantly deviate from the rest of the data in the srWaC, which is why this affix is considered to be a statistical outlier, and it has not been included in productivity calculations. Analysis of the productivity 'in the narrow sense' shows that the most productive prefix in the Serbian corpus is *trans-*.

Graph 9: Productivity 'in the narrow sense' of inter-, re-, and trans- in the srWaC.

The same conclusion is reached when calculating productivity using the Q-method, which does not include hapaxes (Graph 10).

Graph 10: Productivity of inter-, post-, re-, and trans- through Q-method in the BNCweb.

As all the previous graphs have shown, in the morphological process of verb derivation with the four prefixes, the most productive affix is *post-* in the BNCweb, while in the srWaC it is the affix *trans-*. The prefix *re-* is the most frequent one in both corpora.

Table 1: Overall results of analysis of inter-, post-, re-, and trans- in the BNCweb

Prefiks	$V_{tot}(V+n1)$	V	$N_{tot}(N+n1)$	N	n1	$P(n1/N)$	$Q(V/N)$
inter-	107	57	15851	15801	50	0.00316436	0.00360737
post-	12	8	1198	1194	4	0.00335008	0.00670017
re-	1530	1041	502946	502457	489	0.00097322	0.00207182
trans-	40	30	15434	15424	10	0.00064834	0.00194502

Table 2: Overall results of analysis of inter-, post-, re-, and trans- in the srWaC.

Prefiks	$V_{tot}(V+n1)$	V	$N_{tot}(N+n1)$	N	n1	$P(n1/N)$	$Q(V/N)$
inter-	22	18	37840	37836	4	0.000105719	0.000475737
post-	5	4	11	10	1	0,4	0,4
re-	337	254	105199	105116	83	0.000789604	0.002416378
trans-	38	29	7607	7598	9	0.001184522	0.003816794

5. Conclusion

The results prove that the hypotheses was correct: the number of Latinate prefixes with spatial and temporal meaning is larger in the British corpus than it is in Serbian. Prefixes *inter-*, *trans-*, *re-*, and *post-* are more frequent and more productive in the English language. The analysis of the English corpus proved that the Latinate prefixes analysed in this research tend to attach to English bases, which is not surprising considering the fact that English was under the strong influence of Latin, Norman and French.

In the Serbian corpus, only the prefix *re-* combines with Serbian bases in a statistically significant quantity. Also, a modern trend in Serbian indicates the increase of Latinate prefixes as a result of the influence of English, and this trend would surely be a very interesting topic for future research.

References

1. Bauer, L., Lieber, R. & Plag, I. (2013) *The Oxford Reference Guide to English Morphology*. Oxford, Oxford University Press.
2. Chitashvili, R. J. & Baayen, H. (1993) Word Frequency Distributions. In Hřebicek, L. & Altmann, G. (eds.) *Quantitative Text Analysis*. Trier, WVT, 54–135.
3. Dixon, R. M. W. (2014) *Making New Words: Morphological Derivation in English*. Oxford, Oxford University Press.
4. Đuliman, S. (2019) Semantička transpozicija humora u prevodu TV serije “Blackadder” na bosanski jezik. *DHS Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*. 3, 115–130.
5. Клајн, И. (2002) *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад, Матица српска. / Klajn I. (2022) *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo I, Slaganje i prefiksacija*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad, Matica srpska.

Corpora

1. British National Corpus <http://bncweb.lancs.ac.uk/> [Accessed in February 2023]. <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
2. Ljubešić, N. & Klubička, F. (2016) *Serbian web corpus srWaC 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1063> [Accessed in February 2023].

Jasna Jurišić Roljić
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet
Katedra za anglistiku

PRODUKTIVNOST I FREKVENTNOST NEKIH GLAGOLSKIH PREFIKSA LATINSKOG PORIJEKLA U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Latinski jezik bio je jezik sporazumijevanja starog svijeta, ali i preteča današnjih romanskih jezika. Kao takav, imao je veliki uticaj na sve evropske jezike, pa elemente latinskog nalazimo i u engleskom i u srpskom jeziku. U ovom radu ispituju se četiri glagolska prefiksa sa značenjem vremena i prostora koja su latinskog porijekla: *trans-*, *re-*, *intra-* i *post-*, izračunava se njihova frekventnost i produktivnost. Ispitivanje se vrši na korpusu engleskog jezika BNCweb i korpusu srpskog jezika srWaC, a polazi se od pretpostavke da će ovi prefiksi biti brojniji i produktivniji u engleskom jeziku, koji je u većoj mjeri bio izložen latinskom i romanskim jezicima. Korištenjem formula za *produktivnost u užem smislu* i *Q-metodu*, izračunata je produktivnost navedenih prefiksa, a zaključci o frekventnosti izvedeni su nakon temeljitog prečišćavanja podataka ekstrahovanih iz korpusa. Analiza prefiksa potvrđuje početnu pretpostavku, a u oba korpusa izdvaja se prefix *re-* kao dominantno najučestaliji.

► **Ključne riječi:** glagolski prefiks, frekventnost, produktivnost, morfologija, korpusna lingvistika.

Preuzeto: 23. 3. 2023.
Korekcije: 9. 5. 2023.
Prihvaćeno: 12. 5. 2023.

Dejan M. Milinović¹
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

ANIMAL SIMILES EXPRESSING HUMAN TRAITS IN ENGLISH AND SERBIAN

Abstract: This paper provides a contrastive analysis of adjectival as ... as similes in English and adjectival comparisons with kao in Serbian, in which the tenor is a human being and the vehicle is an animal stereotypically associated with the given trait, to examine the extent to which specific groups and types of animals are used to express the same or similar human traits in the two languages. A total of 69 English and 39 Serbian similes motivated by animals were examined and categorised according to the meaning of the adjectives used for comparison. The analysis shows that they are used to express a wide range of human characteristics, including behaviour, prowess, state and appearance. Almost half of the English similes and a third of the Serbian similes refer to behaviour, and more than half of the similes in each category in both languages have a negative connotation. Wild animals are more often attributed prowess and power, while farm animals are predominantly seen with subservient features. The findings are indicative of and congruent with the important role that animals play in human language perception. Animal similes not only provide a colourful and creative way of expressing human characteristics but also reflect cultural attitudes towards certain traits and animals.

Keywords: *human traits, comparison, similes, animal similes, English, Serbian*

1. Introduction

As a device for reinforcing meaning, similes have been an indispensable weapon in the speaker's arsenal probably for as long as languages have been spoken, and perhaps, in some form, even longer than that, if we consider the likely possibility that early humans used onomatopoeic sounds to indicate features that resembled

¹ dejan.milinovic@ff.unibl.org

those belonging to objects whose sounds were being mimicked. Like other types of metaphors, similes are used to highlight features of a given lexical item by comparing the item to one to which those features are traditionally and stereotypically, though not always accurately, assigned in the broader language community.

With the divergence of the human population came the diversification of the languages spoken. As a result, of course, came the cultural and sociological dissimilitude, which is also reflected in the types of meaning associated with the objects surrounding us. Such differences in the use of metaphors relating to the same vehicles have been causing a great deal of trouble later on in inter-cultural contact, making the work of translators and interpreters much more difficult, but consequently much more needed. Hayakawa (1952) illustrates the issue of the communicative value of metaphors in the following excerpt:

“The inaccuracy or inappropriateness of the informative connotations of our words are irrelevant from the point of view of affective communication. Therefore, we may refer to the moon as “a piece of cheese,” “a lady,” “a silver ship,” “a fragment of angry candy,” or anything else, so long as the words arouse the desired feelings towards the moon or towards the whole situation in which the moon appears. This, incidentally, is the reason literature is so difficult to translate from one language to another—a translation that follows informative connotations will often falsify the affective connotations, and vice versa, so that readers who know both the language of the original and the language of the translation are almost sure to be dissatisfied, feeling either that the “spirit of the original has been sacrificed” or else that the translation is “full of inaccuracies” (pp.120–121)

Most, if not all languages today make use of similes in some way, and the way features are associated to the referent noun greatly depends on the cultural notions surrounding the noun in question. The way we shape our perception of the world, the way we collectively progressively construct our culture inevitably draws from the world around us, leans on things we are exposed to and in contact with on a daily basis.

Since the earliest human societies, animals have been one of the focal points of that contact. From co-existing to hunting, from taming to farming, from consuming to loving, the diversity of our interaction with animals has shaped our perception of animals and hence the meaning we assign to them.

The purpose of this study is contrastive analysis of subsets of similes in the English language and the Serbian language by which human traits are expressed

by comparison to whatever animal is traditionally associated with the given characteristics within these language systems.

The working assumption, based on the expressions usually heard in the two languages, is that there will be some overlapping and common ground in terms of how these features are assigned to animals based on their living conditions (wild or domesticated), life style (e.g. predator or prey), size or other stereotypical imagery: domesticated animals will be more associated with characteristics of ineptitude and servitude, while wild animals will be more associated with characteristics of aggression, prowess and freedom; large animals will be more associated with healthiness and strength; small animals that rely on foraging will be associated with poverty, etc.

This assumption will be put to the test by comparing human traits commonly associated with specific animals in English and in Serbian, with some examination of the origins of the found comparison phrases in relation to the speakers' surroundings.

2. Theoretical background

Similes are a common rhetorical device used in language and literature to compare two seemingly unrelated things, or more precisely, to compare one that is not usually associated with a feature to another which is stereotypically associated with that feature – in other words, invoking a familiar image to fortify the meaning to be conveyed.

To distinguish the constituent elements of the simile structure, Potebnya (1914), as cited by Magamdarov, et al. (2019) lays out the following nomenclature:

‘The logical comparison procedure involves the following components: 1. Comparandum – a concept that requires clarification; 2. Comparatum – a concept explaining the original concept; 3. Tertium comparationis – the fundamental third element connecting the explained and explaining concepts (2019).’

The terms “tenor” and “vehicle” were first introduced in the field of linguistics to describe the two components of a metaphor by the British philosopher and literary critic I.A. Richards (1936:p.96). The “tenor” refers to the subject or concept that is being described or explained through the use of the metaphor. It is the thing that the metaphor is trying to illustrate or clarify. The “vehicle” refers to the image, concept or thing that is used to convey the meaning of the metaphor. It is the means by which the tenor is represented. Richards chose these terms because they evoke the idea of a relationship between two things, much like a person driving a vehicle

to get to a destination. The tenor is the destination or goal, while the vehicle is the means of transportation used to reach that destination. Since Richards introduced these terms, they have become widely used in the study of metaphor and adopted by many other scholars and theorists in the field, hence those will be the terms used in this paper as well.

2.1. Similes in reference books

A simile is defined as ‘a figure of speech comparing two unlike things that is often introduced by like or as (as in *cheeks like roses*)’ (Merriam-Webster Dictionary, 2023), ‘a word or phrase that compares something to something else, using the words *like* or *as*’ (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2023), or ‘an expression which describes a person or thing as being similar to someone or something else’ (Collins COBUILD Advanced Learner's Dictionary, 2023). What is common in these definitions is that they do not take into account the substantial difference in the degree of association of the comparing feature to the vehicle and to the tenor.

On the other hand, in their authoritative dictionary of the Serbian language, Stevanović, et al. (1990), make this distinction by defining the Serbian word for simile/comparison – *poredba*, as a ‘figure of speech which achieves emphasis by comparing something unknown or lesser known with something familiar’ (p.724).

Grammar books available to the author of this paper did not prove to be a prolific source for examining similes, with only a few authors mentioning comparisons with the positive form of adjectives, and one that analyses comparison structures in more detail, but still only at a technical, structural level.

In their section on the word *as*, Carter and McCarthy (2006) only briefly mention that, as a preposition, it is used ‘with a meaning of equivalence or comparison’ (p.51); in a handful more words, Thompson and Martinet (1986), covering adjectives in the third chapter, say that ‘with the positive form of the adjective, we use *as ... as* in the affirmative and not *as/not so ... as* in the negative’ (p.39).

Comparison constructions are treated in more detail, albeit at a syntactical level and without any reference to similes, by Huddleston (1984) and Huddleston and Pullum (2002; 2005).

Stanojčić & Popović (2000) reference comparison structures:

‘Since qualifying words indicate characteristics of variable intensity, they can be compared, i.e. they belong to scalable words. Thus, another way of characterising their meaning is through the use of comparison, i.e., a comparison structure.

If the compared things are equal (or similar), the qualifying word is a positive, and the notion used for comparison is expressed with a nominal constituent in the genitive case using the preposition *poput* or –more frequently – in the nominative case using the comparison particle *kao*.’ (p.258)

Piper & Klajn (2013) also lay out the syntactic structure:

‘The equative is a form of the positive used in an equative syntactical construction, in such a way that it takes part in expressing an equal degree of a feature in the members of comparison, [...] along with the other grammatical and lexical tools of expressing that meaning in the same sentence.’ (p.134)

What these two grammar books have in common is again the reference of equality, lacking the asymmetrical association of the compared feature in the metaphor tenor and vehicle, and they still only deal with similes on a technical level. It should be noted here that no distinction is being made between the concepts of simile and literal comparison.

2.2. Simile is (not) a type of metaphor

For a more substantial examination of similes, we turn to metaphor theorists, since the question of whether similes are a type of metaphor or not, or the other way around, is a matter of scholarly debate.

For instance, Black (1962:pp.31–37) discusses and dismisses other existing views of metaphor – the “substitution view” (p.31), where the metaphoric expression is merely a substitute for one with a literal meaning; and its special case, the “comparison view” (p.35), in which the ‘writer holds that a metaphor consists in the *presentation* of the underlying analogy or similarity’ [emphasis in the original] (p.35), which would include similes – and supports the “interaction view”, according to which similes stand on their own ground, although he concedes that ‘no doubt the line between some metaphors and some similes is not a sharp one’ (p.37).

Bredin (1998) asserts that though similes differ from ordinary comparisons in that they are not symmetrical (p.74), but rather predicative comparisons (p.75), they are, ‘none the less, a mode of comparison, and this is why they are quite different from metaphors, which are not comparisons in any shape or form’ (p.77), going on to say:

‘Simile has always been overshadowed by metaphor. Even when metaphor has been mistakenly defined as a disguised or elliptical simile, simile has still been

given a back seat, as if its very explicitness made it, somehow, less interesting. Of course the two figures are not altogether without a degree of likeness: both of them, after all, establish a connection between two (or more) different objects. But there the likeness ends. For simile compares the objects but metaphor conceptually assimilates them to one another. It is misleading even to suggest that simile may be a stage on the road to metaphor. It is not a half-way house, but the fruit of a process that is independent and complete in itself, and which establishes a relatedness among things that is different in kind, not just in degree, from that of metaphor.' (p.78)

On the other hand, Ricoeur (2003:pp.26–30) examines and agrees with Aristotle's "subordination of simile to metaphor" (p.28), concluding that the only difference between the two is in the explicitness of the comparator in similes. That similes and metaphors are merely two forms of expressing the same device is also the view of Lakoff and Turner (1989):

'It is extremely common to see metaphor as a matter of linguistic expressions alone and not of conceptual structure. This is the assumption behind the grammar-school distinction between metaphor and simile. [...]

This attempt to define metaphor in terms of syntactic form misses entirely what metaphor is about: the understanding of one concept in terms of another. Statements of both forms can employ conceptual metaphor. The kind called a simile simply makes a weaker claim. [...] On the whole, the syntactic form of an utterance has little, if anything, to do with whether metaphor is involved in comprehending it.' (p.133)

Ultimately, whether they are indeed a type of metaphor, or a distinct stylistic device, similes are an effective tool to provide vivid attribution of a feature associated with a vehicle to another object, the tenor – much more so than, say, modifying an adjective with an intensifier, because they 'are easy to understand. If you see the phrase as dead as a doornail, you don't need to know what a doornail is, simply that the whole phrase means *totally dead*' (McCarthy & O'Dell, 2017:p.200).

2.3. Animal similes

As said before, our lives have always been permeated by contact with, and exposure to, animals. We have had a long history of interacting with animals in a variety of ways. Initially, some were a threat, some were a meal, others a mystery. As time went on, some became bearers of cultural or religious significance. We

found ways to make friends with some animals, and began to make use of them for protection, hunting, transportation, labour, entertainment or affection. Others, we grew and bred and kept in large numbers for meat, milk, eggs etc.

The complexity of our relationship with animals is growing still, and it is no wonder then that we have integrated them so much into our linguistic patterns, one aspect of which pertains to similes.

Some animal similes are objectively motivated by the traits of the animals, either as natural attributes and usual behaviour. If one were to imagine a human performing the same kind of behaviour as sheep or cows, it would be seen as *silly* or *stolid*, respectively. Mice usually live in hiding and make an effort to not make noise or otherwise attract attention, and flee when noticed, so one may say they are indeed quite silent most of the time.

In other cases, the traits may be exhibited when in specific situations – hornets, for example, instinctively defend their nest by frantically attacking the invader, which corresponds to the personified trait of being in the mental state of mad/angry.

Many of these similes are not motivated by the animals' factual characteristics, but rather by the associations the language community makes and maintains about the given animals. When a peacock struts his feathers around courting a female, it is first personified through the assignation of a sense of pride over his plumage, and then the personified meaning is used to fortify an image of actual human behaviour. In the case of the eel, a physical trait, the mucous on its skin, makes it difficult to catch, and when the meaning is extended to humans, it comes to signify evasiveness and deceit as a personality trait.

Even further, some similes originated from rhyming (*as drunk as a skunk*, *as snug as a bug in a rug*), or from the animal's name resembling a noun carrying a specific feature (*as crazy as a loon* is likely to have been motivated by the meaning of the word *lunatic*). From the perspective of bugs infesting carpets, they live in a forest-like environment, but from the human perspective, they are embedded in a small, thick habitat and are hard to oust, which may even justify the simile. Similarly, skunks are unlikely to be or behave like they are inebriated, which indicates that this particular simile is not motivated by much else than rhyme. As such, these and other similar cases are not relevant for the purposes of this study.

3. Inventory of animal similes with as ... as

Language production can provide endless combinations, and even though metaphorical expressions rely on existing and established tropes, whose meaning

is rooted and routinely used by a language community, there will always be new comparisons being made, which is why one cannot compile an exhaustive list of animal similes, but rather one can only hope to have compiled a comprehensive one.

This paper only examines English similes of the *as* + *ADJECTIVE* + *as* + *NOUN* pattern and Serbian similes of the *ADJECTIVE* + *kao* + *NOUN* pattern as primary structures. The expectation here is that expanding the sample to include similes where the adjectival components are substituted for verbal ones with the use of other comparators, such as *like*, would not bring much added value to the study, but would rather predominantly showcase traits that are also expressed by the corresponding primary structures.

Searching the Internet for lists of animal similes in English begins to yield repetitive data already within the first ten hits, with three websites² depleting the pool of similes to the point where no new ones were found within the next four pages of results. Some similes were dropped due to synonymy. The consolidated list, after filtering out items motivated by little more than rhyming, provided 69 similes, expressing comparison of 52 different traits through 54 zoonyms.

The data for Serbian was assembled by compiling lists retrieved from two websites³ that appeared prominently in the search results, and filtering out items that do not fit the target structural pattern. In a few instances, the adjectival structure was derived from the verbal original, after lexicographical verification, in order to encompass as many similes as possible. The obtained list contained 35 attributes expressed in 39 similes with as many zoonyms.

Lacking a readily available organised inventory of similes is a limitation of this study, so the possibility remains that some similes have been missed. This should not, however, affect the results in a significant way.

4. Analysis

Out of the 52 traits expressed with animal similes in English, close to a half – 44.2%, to be precise – pertain to behaviour (26.9% with a negative and 17.3% with a positive connotation). Ten of the total number (i.e. 19.2%) concern prowess, or a lack thereof, while 25.0% declare a specific state. Six traits (11.5%) are features of appearance, two of which refer to looks and four to size.

² <https://eslvault.com/list-of-animal-similes/>
<http://www.livingeggs.co.uk/site/wp-content/uploads/2013/03/Similes-for-animals.pdf>
<https://owlcation.com/academia/animal-similes>

³ <https://prirodahrvatske.com/2018/12/23/izreke-s-zivotinjama/>
<https://opusteno.rs/knjizevni-kutak-f21/narodne-poslovice-i-poredjenja-sa-zivotinjama-t14845.html>

In Serbian, 34 traits were found, out of which 43.8% relates to behaviour (seven negative and seven positive), 18.8% to ability, 25.0% to state and 12.5% to appearance.

4.1. Behaviour

When it comes to behaviour, we can distinguish praise and criticism through positive and negative connotations.

In both languages, power is, as expected, assigned more to wild animals – *as brave as a lion* has a direct counterpart in Serbian, with *as fierce as a tiger* along the same note in English and *srčan kao soko* <*as brave/spirited as a falcon*> in Serbian. Goats are also admired in English for their skills on rocky terrain. The servient role of domestic animals is reflected in both languages in *as meek/gentle/innocent as a lamb* = *krotak kao jagnje* and *as loyal as a dog* = *vjoran kao pas*. And while the generic dog is loyal in English, a specific breed, the bulldog, is tenacious – a likely reflection of its origin of being bred in the UK for bull-baiting. Cats and kittens, on the other hand, are vehicles for playfulness in both languages. A hard-working person is *as busy as a bee* = *vrijedan kao pčela* in both languages, in English they are also *as eager as a beaver*, while in Serbian they are likened to moles and ants.

The other side of the coin reveals that animal similes are more prolific in highlighting people's negative behavioural characteristics, slightly in Serbian, but significantly so in English. There are two similes with a direct pair in both languages, *plašljiv kao zec* = *as timid as a rabbit* and *tvrdoglav kao magarac* = *as stubborn as a donkey*, and two traits expressed with different zoonyms. While anger is expressed in English through comparison with a hornet or a March hare, which is 'a brown hare in the breeding season, noted for its leaping, boxing, and chasing in circles' (Soanes & Stevenson, 2009), in Serbian it is a lynx, probably due to its feral nature. A tentatively matching trait can be seen in *as quiet as a mouse* and *šutljiv kao riba* <*as taciturn as a fish*> or *miran kao bubica* <*as tranquil as a bug*>. Other attributes in English expressed in this group reflect a variety of negative traits, from being *as cold as a fish* to *as silly as a goose/monkey/sheep*, while what remains in Serbian is *dosadan kao muha/uš* <*as boring as a fly/flea*>, *kradljiv kao vrana* <*as thievish as a crow*> and *otrovan kao kobra* <*as poisonous/toxic as a cobra*>.

4.2. Ability

In terms of ability, all three Serbian positive similes in the group have a direct match in English, giving us the following pairs: *brz kao zec* = *as swift as a hare*, *jak kao bik* = *as strong as an ox* and *mudar kao sova* = *as wise as an owl*. The remaining ones in English without a pair in Serbian are *as agile as a cat/monkey* <*pokretljiv/gibak kao mačka/majmun*>, *as fast as a gazelle/horse/jungle cat* <*brz kao gazela/konj/velika divlja mačka*> and *as graceful as a gazelle/swan* <*graciozan kao gazela/labud*>. Similes expressing ineptitude also present with one matching pair – *spor kao puž* = *as slow as a snail*, with the addition of tortoise in English for the same trait. There are two more in English: *as clumsy as a bear/elephant* <*nespretn kao medvjed/slon*> and *as weak as a kitten* <*slab kao mače*>, and one in Serbian denoting a lack of mental capacity: *glup kao guska/kokoš* <*as stupid as a goose/hen*>. There is one more matching pair, *as cunning/sly as a fox* = *lukav kao lisica*, but whether its connotation is positive or negative in meaning must be derived from the context, as both *cunning* and *lukav* can be construed as either crafty and ingenious or scheming and deceitful.

4.3. State

The human states expressed with animal similes are overwhelmingly negative in meaning. In Serbian, only one has a positive connotation, *slobodan kao ptica (na grani)* = *as free as a bird (in a tree)*>, and the other seven denote criticism, with only *siromah kao crkveni miš* having a counterpart in *as poor as a church mouse*. English offers two more similes for praise – *as happy as a clam/lark* <*srećan kao školjka/ševa*> and *as healthy as a bull/horse* with a tentative match to <*zdrav kao bik/konj*>, and a total of seven for negative or undesirable traits, including *as blind as a bat* <*slijep kao slijepi miš*>, which has obvious motivation, and *sick as a dog/parrot* <*bolestan kao pas/papagaj*>, the origins of which, are unclear. There seems to be no explanation why the dog would be any more sick than some other animal, while the parrot version is attributed to various sources:

‘The origin of this expression is uncertain. References to people being ‘as melancholy as a sick parrot’ have been found as early as the 17th century. In the 1970s in West Africa, there was an outbreak of the disease of psittacosis or parrot fever, which humans can catch from birds. At about this time, footballers and football managers started using this expression to say how they felt when they had lost a match.’ (Hands, et al., 2012)

4.4. Appearance

The remaining group of similes refers to looks, in which there is only one trait that is paired with the same animal in both languages: *debeo kao svinja* = *as fat as a pig*, and it does not take a lot of imagination to understand the motivation. For a similar meaning, English also offers *as big as a whale* and *as heavy as an elephant*, though only a fraction of their usage refers to human beings. Other similes in English are *as bald as a badger/coot*, *as hairy as a gorilla*, *as tall as a giraffe* and *as tiny as an ant*.

What is curious, though, is that all the remaining Serbian similes other than the one with a pig refer to colour: *bijel kao labud* <*as white as a swan*>, *crn kao gavran* <*as black as a raven*>, *crven kao rak* <*as red as a crab*>, *sijed kao ovca* <*as grey/white as a sheep*> and *šaren kao detlić* <*as colourful as a woodpecker*>. The latter is perhaps not used as much in this form for humans, but there is a colloquial version with the participial adjective *išaran*, for which the closest translation would be *variegated* or *doodled*, to depict a person with numerous tattoos.

5. Conclusion

While some scholars argue that similes and metaphors are two distinct devices, others maintain that similes are a type of metaphor that differ only in the explicitness of the comparator. Regardless of their classification, similes are an effective tool to provide vivid attribution of a feature associated with an archetypal object to another object where the feature is not regularly present.

The analysis of animal similes in English and Serbian shows that they are used to express a wide range of human characteristics, including behaviour, ability, and state. Both languages have similes that praise and criticise people, but negative connotations are more prevalent in both languages.

The use of animal similes to describe human behaviour is more common in both languages, with close to half of the total traits found in this category. This reflects the traditional human-animal relationship, where domesticated animals are seen more through a subservience lens, while wild animals are perceived as brave and powerful. This perception is mirrored in both languages, with the lion, tiger, and falcon being the epitome of courage, while domestic animals such as the lamb and dog are known for their loyalty and innocence, though work animals, horses and oxen, embody strength.

Negative behavioural traits are more frequently expressed through animal similes, especially in English. This reflects cultural differences between the two languages, but more importantly, also the human sense of superiority and supremacy over animals.

On the same note, the states being expressed through animal similes are mostly negative in both languages, with only a few positive ones found. This indicates that animal similes are used more often to criticise than to praise people for their current state.

Overall, the analysis of animal similes in English and Serbian highlights the important role that animals play in shaping human language and perception. Animal similes not only provide a colourful and creative way of expressing human characteristics but also reflect cultural attitudes towards certain traits and animals.

The initial expectation that there will be some direct equivalents in both languages has proven to be correct, with 14 instances of similes linking humans to the same animal with the same trait. There are also several cases where the *tertium comparationis* was the same trait, but the vehicle was a different animal. The overlapping happens for various reasons. Many of the similes are of old Greek, Latin or biblical origin, which would be their entry point into both languages. Others are motivated by the observable traits of the animals.

Similes that rely on cultural references or specific knowledge that may not be shared across cultures or languages may not be easily understood. As a result, translating similes can be a challenging task that requires a deep understanding of both the source and target languages and cultures, and this paper hopes to have shed some additional light on the matter.

A more extensive study might be warranted to corroborate these findings by examining their frequency and context in representative corpora.

Further research may also be carried out to confirm the expectation that verbal and other comparison structures with the same animals as vehicles will yield a sufficiently approximate distribution of features.

References

1. Black, M. (1962) *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. Ithaca, Cornell University Press.
2. Bredin, H. (1998) Comparisons and similes. *Lingua*. 105, 67–78.
3. Carter, R. & McCarthy, M. (2006) *Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide; Spoken and Written English Grammar and Usage*. Cambridge, Cambridge University Press.

4. Hayakawa, S. I. (1952) *Language in Thought and Action*. London, George Allen and Unwin LTD.
5. Huddleston, R. (1984) *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge, Cambridge University Press.
6. Huddleston, R. & Pullum, G. K. (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language Leatherbound Edition*. Cambridge, Cambridge University Press.
7. Huddleston, R. & Pullum, G. K. (2005) *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge, Cambridge University Press.
8. Lakoff, G. & Turner, M. (1989) *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago, University of Chicago Press.
9. Magamdarov, R., Barannikova, T. & Bitokova, S. (2019) Tertium Comparationis Of Comparative Combinations: Cognitive Analysis. In: Karim-Sultanovich Bataev, D., Aidievich Gapurov, S., Dogievich Osmaev, A., Khumaidovich Akaev, V., Musaevna Idigova L., Rukmanovich Ovhadov M., Ruslanovich Salgiriev, A. & Muslamovna Betilmerzaeva, M. (eds.) *Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*. 76, 437–446. DOI: 10.15405/epsbs.2019.12.04.60
10. McCarthy, M. & O'Dell, F. (2017) *English Vocabulary in Use Upper-Intermediate Book with Answers: Vocabulary Reference and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
11. Piper, P. & Klajn, I. (2013) *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi sad, Matica srpska.
12. Rakusan, J. (2000) Language constructs of animals and men in two cultures: Czech vs. English similes with animals in comparatum. *Multilingua*. 19 (3), 265–279.
13. Richards, I. A. (1936) *The Philosophy of Rhetoric*. New York, Oxford University Press.
14. Ricoeur, P. (2003) *The Rule of Metaphor: The Creation of Meaning in Language*. London, Routledge.
15. Stanojčić, Ž. S. & Popović, L. (2000) *Gramatika srpskoga jezika: udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
16. Stevanović, M., Marković, S., Matić, S. & Pešikan, M. (1990) *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika: O-P*. Novi Sad, Matica srpska.
17. Thomson, A. J. & Martinet, A. V. (1986) *A Practical English Grammar. 4th edition*. Oxford, Oxford University Press.

Sources

1. Ammer, C. (1997) *The American Heritage Dictionary of Idioms*. Boston, Houghton Mifflin.
2. Collins COBUILD Advanced Learner's Dictionary (2023) *Simile*. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/simile> [Accessed 1st March 2023].

3. ESL Vault (2023) *Big list of animal similes*. <https://eslvault.com/list-of-animal-similes> [Accessed 1st March 2023].
4. Hands, P., Walter, E. & Woodford, K. eds. (2012) *Collins COBUILD Idioms Dictionary*. Glasgow, HarperCollins Publishers.
5. Merriam-Webster.com dictionary (2023) *Simile*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/simile> [Accessed 1st March 2023].
6. Opušteno.rs (2012) *Narodne poslovice i poređenja sa životinjama*. <https://opusteno.rs/knjizevni-kutak-f21/narodne-poslovice-i-poredjenja-sa-zivotinjama-t14845.html> [Accessed 1st March 2023].
7. Oxford Advanced Learner's Dictionary Online (2023) *Simile*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/simile> [Accessed 1st March 2023].
8. Priroda Hrvatske (2018) *Izreke sa životinjama*. <https://priodahrvatske.com/2018/12/23/izreke-s-zivotinjama> [Accessed 1st March 2023].
9. del Rosario, MM. (2022) *List of Animal Similes*. <https://owlcation.com/academia/animal-similes> [Accessed 1st March 2023].
10. Similes for animals (2013) <http://www.livingeggs.co.uk/site/wp-content/uploads/2013/03/Similes-for-animals.pdf> [Accessed 1st March 2023].
11. Soanes, C. & Stevenson, A. eds. (2009) *Concise Oxford English Dictionary*. Oxford, Oxford University Press.

Dejan M. Milinović
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet
Katedra za anglistiku

FIGURATIVNE PRIDJEVSKE POREDBENE KONSTRUKCIJE SA ŽIVOTINJAMA U ENGLSKOM I U SRPSKOM JEZIKU KOJIMA SE IZRAŽAVAJU LJUDSKE OSOBINE

Rezime

Predmet ovog rada je kontrastivna analiza pridjevskih poredbenih konstrukcija sa *as ... as* u engleskom i sa *kao* u srpskom jeziku, u kojima se ljudsko biće po određenoj karakteristici poredi sa životinjom koja se stereotipno vezuje za tu karakteristiku, kako bi se ispitalo u kojoj mjeri se određene grupe i vrste životinja koriste u oba jezika za izražavanje istih ili sličnih ljudskih osobina. Ispitano je ukupno 69 pronađenih poređenja u engleskom i 39 u srpskom jeziku koja su motivisana životinjama i kategorisano prema značenju pridjeva koji su bili predmet poređenja. Analiza je pokazala da se poređenjima sa životinjama izražava veliki raspon ljudskih osobina, uključujući ponašanje, sposobnost, stanje i izgled. Skoro polovina poređenja u engleskom i trećina

u srpskom jeziku odnosi se na ponašanje, a preko pola poređenja u svakoj kategoriji u oba jezika ima negativne konotacije. Divlje životinje češće se vezuju sa sposobnošću i moći, dok se domaće životinje uglavnom vide u podređenim ulogama. Nalazi istraživanja ukazuju i poklapaju se sa značajem životinja u jeziku. Poređenja sa životinjama izvor su slikovitog i kreativnog izražavanja ljudskih karakteristika, ali i odraz kulturoloških odnosa prema određenim osobinama i životinjama.

► **Ključne riječi:** ljudske osobine, poređenje, životinje, engleski, srpski.

Preuzeto: 29. 3. 2023.
Korekcije: 16. 5. 2023.
Prihvaćeno: 19. 5. 2023.

Milena M. Vidosavljević¹,
Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić

FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN A DIGITAL ENVIRONMENT: TEACHERS' ATTITUDES AND BELIEFS^{2 3}

Abstract: Taking into account that traditional foreign language teaching is being moved to a virtual environment, the obligations of teachers are changing constantly. Their main tasks are to accept new technologies and develop their digital literacy. However, whether teachers will apply ICT in teaching practice depends on their personal and pedagogical attitudes and beliefs. When teachers' attitudes and beliefs are positive, new technologies become one of their important teaching materials. The opposite of this, with negative attitudes and beliefs about applying ICT in teaching, teachers reject them and do not enable students to acquire new skills and knowledge in a virtual environment. In that sense, we wanted to examine the foreign language teachers' attitudes about the use of ICT digital tools in Serbia. The results are obtained by the inferential analysis which is used to confirm or refute hypothesis about the possible conditioning of the identified factors. The results showed that positive attitudes of teachers have a positive effect on learning in a digital environment, but also that positive attitudes increase significantly with their education for the use of ICT. Finally, it was shown that teachers employed at the university have more negative attitudes about the advantages of language learning in a digital environment, in contrast to teachers employed in primary and secondary schools and in foreign language schools. In support of this, it is observed that training in this field is also necessary for teachers who work at faculties in order to increase awareness of the value of new technologies in the teaching process.

Keywords: foreign languages, language teaching, ICT, digital tools, teachers' beliefs, teachers' attitudes.

¹ mika_vido_88@yahoo.com

² The work was created within the scientific research work of NIO under the contract concluded with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the RS number: 451-03-47/2023-01/ 200020 dated 02/03/2023.

³ The research data originates from the doctoral dissertation entitled 'The role of teachers in the application and development of multimodal learning in foreign language teaching', which was defended in September 2021 at the Faculty of Philology, University of Belgrade.

1. Introduction

According to Unesco (Jimoyiannis & Komis, 2006), Information and Communications Technologies (ICT) have a huge influence on many social aspects such as: culture, economy, administration, education etc. Therefore, ICT and education became inevitably related. Taking into account that modern students or digital generations are familiar with ICT, it is impossible not to adapt a basic curriculum to their interests and ICT skills. Nowadays, these skills have the same importance as reading and writing. Moreover, ICT is also one of the essential parts of educational reform which refers to preparing teachers for teaching in a digital environment (Davis, 2003; Niemi, 2003; Pearson, 2003).

Istiani Sari et al. (2017) point out that the use of ICT in language teaching and learning improve the quality of education and increase the digital competencies of teachers and students in this technological era that is constantly progressing and changing.

In that sense, Vidosavljevic (2021) indicates that it is very significant to work on the teachers' and students' development of digital literacy which implies knowledge about how to find, select, analyse and adequately use digital information. Knowing how and with what purpose to use digital tools, teachers and students can contribute to their own development and learning. The benefits of using ICT are numerous, but whether students will use digital tools, create online projects and work on their tasks in an online environment, mostly depends on teachers' attitudes towards the use of modern technologies and accepting their pedagogical value.

Thus, Moursund & Bielefldt (1999; Jean Williams, 2015) consider that

'one of the prerequisites for acceptance and implementation of computers in an educational system is the positive attitude of both teachers and students toward their use. Having a positive attitude toward technology has been shown to be associated with increased classroom use of computers.' (p.71)

Finally, Jean Williams (2015) cites authors like Wentworth (1996), Ertmer and Hruskocy (1999), CEO Forum (1999), Moallem and Micallef (1997) who point out that the results of many studies have shown that the resistance to incorporating ICT use into the practice came from the teachers' attitudes. In that sense, some of the studies have demonstrated that

'the more positive teachers' attitudes toward computer use in instruction becomes, the more they tend to use computers. This contributes to a more positive attitude, which in turn motivates teachers to try additional computer-related instructional activities.' (Williams 2015:p.71)

Furthermore, proponents of educational technology initiatives are aware of this connection between teachers' attitudes and ICT use so quite often one of their many objectives is to organise professional developments which will help teachers to gain positive attitudes and notice the value of using ICT in education.

Bearing in mind the above, the goal of this paper is to briefly present research related to the mentioned topic as well as the results of the research, which was conducted in Serbia among teachers of foreign languages. Namely, in order to examine the attitudes of the above-mentioned respondents regarding new technologies, a questionnaire was used as a research method and the results were processed statistically, more precisely, by inferential analysis.

2. Theoretical Background

Undoubtedly, foreign language teaching today is increasingly focused on the use of modern technologies as one of numerous additional teaching materials. In that regard, Vidosavljevic (2022) indicates that taking into account that traditional learning in the classroom is being moved to a virtual environment, the obligations of language teachers are increasing constantly. Their main tasks are to develop their own digital literacy and accept modern technologies. However, whether teachers will accept and apply ICT in their teaching practice largely depends on their personal and pedagogical attitudes and beliefs. When teachers' attitudes and beliefs are positive, new technologies become their most important teaching materials, but when teachers have negative attitudes and beliefs about using ICT in teaching, they reject them and do not enable students to acquire new skills and knowledge in a digital environment.

Related to this topic, Prestridge (2012) used the principal component analysis (PCA) and qualitative method, i.e. an interview, to research language teachers' attitudes and beliefs in an Australian school. Four teacher groups were distinguished according to their ICT use in teaching practice. The results showed that the first group named 'foundational ICT users' had a basic view of teaching and learning with ICT, while the second group titled as 'developing ICT practices' believed that ICT as a didactic material can achieve established curriculum outcomes. The next group of skill-based teachers recognised the importance and value of ICT skills in their students who will be a part of the actual labour market in a digital environment. Finally, the last group consisted of teachers who did the most complex digital tasks and who demonstrated strong positive attitudes and beliefs about the value of ICT as didactic material. Generally, in this research, the majority of teachers were basic users of ICT and fell into the first category.

Knezek and Christensen (2002) conducted a similar research related to teachers' attitudes and beliefs. According to the obtained results, the authors represented different stages of adopting new technologies in teaching. On the one hand, one group of language teachers pointed out that they do not enjoy using computers, e-mails, etc. and they often feel anxious and have negative feelings. On the other hand, another group of respondents showed a high score in computer enjoyment, productivity, e-mailing, and a semantic perception of computers, which is the consequence of positive attitudes towards ICT.

Another research by Jimoyiannis and Komis (2006) was conducted in Greece with the aim of exploring teachers' attitudes and beliefs about ICT in education. In this study, 250 language teachers took part in the survey that was used. The results showed that the great majority of the teachers have positive attitudes toward applying ICT tools. The differences are visible in the beliefs of teachers based on their gender, specialisation, teaching experience, computer skills, ICT training, and computer ownership. Besides that, the results showed that some language teachers feared using ICT in their educational practice. However, three groups were distinguished by the analysis: a group of teachers who have highly positive attitudes about ICT in education, the second group of teachers whose attitudes are moderately positive, and the third group expressing negative or neutral beliefs.

Similarly, Mama and Hennessy (2013) intended to explore language teachers' attitudes and beliefs in relation to ICT using a qualitative and quantitative method. They identified four different teacher groups in relation to the value of the use of ICT in teaching and learning. Namely, three groups showed positive beliefs towards ICT in education, while the fourth group demonstrated negative beliefs. This last group believes that ICT has no benefit to teaching and learning, that it is unnecessary for education and extremely distracting for students.

Finally, Liton (2014) explored language teachers' attitudes towards ICT integration into pedagogy and the results showed that the majority of them had positive attitudes. Furthermore, language teachers highlighted that ICT integrated learning situations motivate students, enhance students' self-directed autonomy and teacher-student interaction. On the other hand, some senior language teachers have negative attitudes towards ICT integration which is the result of their own deficiency of digital skills and knowledge in using new technologies in the classroom.

3. Methodology

The data for this research were collected through a survey in a digital environment. Namely, the survey link was shared on the social networks *Facebook*

and *Instagram* into groups that bring together foreign language teachers, and in this way respondents could access the survey link and fill it out. The data collection lasted from May to September 2020. The participation in this survey was anonymous.

Foreign language teachers from all over Serbia participated in the research. 106 respondents participated in the survey, of which 90.6% were female teachers and 9.4% were male foreign language teachers. In the largest percentage, about 38.7% of the respondents were between 35 and 45 years old, while 30.3% of the respondents were aged 25 to 35, followed by 22.6% from 45 to 55 and 7.5% from 55 to 65. About 89.6% of the respondents live in urban areas, while 10.4% live in rural areas.

Concerning the professional training that was completed, 48.1% of the respondents have a degree in philology, 39.6% have a master's degree in philology, while a smaller percentage of respondents have a doctor of philological sciences title. Regarding the institution where they work, 42.5% of the respondents work in primary school, 25.5% in high school, 11.3% at a university, while the remaining number of respondents work in private foreign language schools. Furthermore, 43.4% of the respondents have from 10 to 20 years of work experience in teaching, 24.5% of the teachers have been working for over 20 years, while 19.8% have from 5 to 10 years and 12.3% have one to five years of work experience. Finally, the teachers who participated in this research teach the following languages: Arabic, English, Spanish, French, Italian, German, Russian and Swedish.

Using a survey as a research method, we intended to examine the foreign language teachers' attitudes towards the use of digital tools in Serbia. Furthermore, we will describe in detail the process of creating the survey, collecting and analysing the data. The target audience is described, and the inferential analysis's findings are presented. Through the survey which was created via *Google Form* under the title 'Digital literacy of foreign language teachers', we tried to examine teachers' attitudes towards the use of new technologies in foreign language teaching and learning in a digital environment.

The first section of the survey deals with the sociodemographic data of the respondents, focusing on their gender, age, as well as the environment they live in and teach. We are also interested in the data on the respondents' level of education, the institutions they work at, the years of their work experience and the foreign languages they teach.

The second section 'Learning/teaching foreign languages in a digital environment' aimed to examine the participants' attitudes to learning foreign languages in a digital environment, as well as towards the impact it has on students, their motivation, creativity, autonomy, critical thinking, cooperation

and development of language skills. In addition, we intended to examine teachers' attitudes about modern technology and digital literacy, i.e. the extent to which they organise teaching and create teaching materials using modes such as texts, images, sounds, videos, graphics in a digital environment. The aim of this part of the survey was also to examine the respondents' attitudes towards the role of teachers in using ICT, as well as how motivated teachers are to use new technologies and how they overcome difficulties and challenges when using them.

The third section of the survey entitled 'Use of technology in teaching foreign languages' aimed to examine whether the teachers have access to computers and the Internet in the institutions they work at and whether they recognise the benefits of using modern technologies in learning and teaching foreign languages. Having this in mind, we intended to gain insight into the current situation in educational institutions about the possibilities of using technology in foreign language classes. Also, using a Likert scale, the paper aimed to examine whether foreign language teachers use information and communication technologies (ICT) in classes, which educational platforms and applications they use, how often they use them, as well as to identify the benefits and risks of using technology in teaching.

Finally, the fourth section of this survey was created with the aim of investigating what changes foreign language teaching experienced as a result of the global Covid-19 pandemic. Bearing in mind that the data were collected in the midst of the coronavirus pandemic during the spring of 2020, which led to a sudden transition to online teaching and environment, we considered it very important to investigate the specificity of this moment, as well as how foreign language teachers found their way in the new circumstances.

In terms of the statistical analysis that was performed on the collected data, it is an inferential analysis. The inferential analysis was carried out for the purpose of examining the hypotheses about the possible conditioning of the identified factors. The hypotheses that were tested are as follows:

- Prediction of teachers' attitudes towards learning in a digital environment based on their ICT education;
- Prediction of teachers' attitudes about digitisation during the *Covid-19 pandemic* based on teachers' attitudes toward the use of ICT and education for their use;
- Differences in the dimensions of teachers' attitudes towards learning in a digital environment in relation to the institution where they work;
- Differences in the dimensions of teachers' attitudes towards learning in a digital environment in relation to years of work experience in teaching.

For this purpose, the method of multiple regression analysis was used for the first two hypotheses, while in the case of the second two hypotheses, one-factor analysis of variance - ANOVA - was carried out.

4. Results

Therefore, the survey data were subjected to inferential analysis, and the resulting research findings, as well as hypotheses and tables, are presented below.

4. 1. Hypothesis 1

Testing the relationship between teachers' attitudes towards learning in a digital environment and their education for the use of ICT was the first hypothesis. In this regard, the correlations that exist between these dimensions were low, however, statistically significant (see Table 1).

Table 1

Results of multiple regression analysis in the prediction of teachers' attitudes towards learning in a digital environment related to cognitive and conative factors based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	t	p	Summary model
Lightness of the use of ICT	-.202	-2.127	.036	$F_{(4,101)} = 2.97$ $p = .023$ $aR^2 = .070$
Positive attitudes of teachers towards ICT	.261	2,488	.014	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	-.121	-1.093	.277	
Education of teachers	.102	1.019	.311	

The results of the multiple regressions analysis showed that this first model of hypothesis from Table 1 was a significant model and that could explain the small percentage variance - 7%. Statistically significant predictors, in this case, are the dimension *Lightness of the use of ICT*, which had a low number of negative predictions, as well as the dimension *Positive attitude of teacher towards ICT*, which produced a favourable low prediction.

Thus, the first model of this hypothesis confirmed that the positive attitude of teachers towards ICT increases with a positive attitude towards learning in a

digital environment. However, teachers' positive attitudes towards ICT are slightly declining due to its ease of use. Specifically, teachers are less likely to question the pedagogical value of ICT when it is easier for them to use.

Table 2

Results of multiple regression analysis in the prediction of teachers' attitudes towards learning in a digital environment related to learning based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	t	p	Summary model
Lightness of the use of ICT	-.253	-2,662	.009	$F_{(4,101)}=2.75$ $p=.032$ $aR^2=.063$
Positive attitudes of teachers towards ICT	.018	.166	.868	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	-.036	-.327	.745	
Education of teachers	.211	2.107	.038	

Also, the multiple regression analysis results showed that another model from Table 2 was significant and it could explain 6.3% of the variance criteria. Statistically significant predictors, in this case, were the dimension *Lightness of the use of ICT*, which had a low number of negative predictions, while the dimension *Education of teachers*, accomplished a positive low prediction.

Namely, the second model of this hypothesis also indicated that with the ease of use of ICT, positive attitudes of teachers towards learning in a digital environment decrease, and increase with teacher training. In this sense, as teachers improve in this field, they become more aware of the value of ICT, and their attitudes change in a positive way.

Table 3

Results of multiple regression analysis in the prediction of the teacher's attitude about the role of digital competencies based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	t	p	Summary model
Lightness of the use of ICT	-.038	-.419	.676	$F_{(4,101)}=5.01$ $p=.001$ $aR^2=.133$
Positive attitudes of teachers towards ICT	.391	3,861	.000	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	-.012	-.115	.908	
Education of teachers	.087	.905	.368	

Further, the results of multiple regressions analysis showed that the third model hypothesis from Table 3 was significant and that it explained 13.3% of the variance criteria. A statistically significant predictor, in this case, was only the dimension *Positive attitudes of teachers towards ICT*, which had moderately strong predictions.

The conclusion drawn from the third model of the given hypothesis is that teachers' positive attitudes towards ICT are correlated with their positive attitudes towards the role of digital competencies. Therefore, teachers are more likely to want to acquire and further develop digital competencies when they cultivate positive attitudes towards ICT.

Table 4

Results of multiple regression analysis in the prediction of the teacher's attitude about the role of digital competencies in improving the teaching process based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	t	p	Summary model
Lightness of the use of ICT	.007	.076	.939	$F_{(4,101)} = 4.36$ $p = .003$ $aR^2 = .114$
Positive attitudes of teachers towards ICT	.359	3,509	.001	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	.021	.192	.848	
Education of teachers	.071	.730	.467	

Finally, the results of multiple regression analysis showed that the fourth hypothesis model from Table 4 was significant and explained 11.4 % of the variance criteria. This time also, statistically significant, the predictor was the *Positive attitudes of teachers towards ICT* dimension, which had positive and medium strength predictions.

Teachers' positive attitudes towards ICT and teachers' positive attitudes towards the role of digital competencies in enhancing the teaching process are found to correlate, according to this model. This demonstrated that teachers with positive attitudes are more cogniscent of the significance of the development of digital competencies in the classroom.

4. 2. Hypothesis 2

Based on teacher education for the use of ICT and attitudes related to their use, the second hypothesis called for testing the relationship between teachers' attitudes towards learning in a digital environment during the Covid-19 pandemic.

Specifically, the connections between these aspects were of low to medium power, and they were likewise measurably vital to an enormous degree. In spite of the fact that there was no statistically significant correlation between any of the dimensions, they were all retained in the regression function to investigate their potential contribution to the criteria's total variance.

Table 5

Results of multiple regression analysis in the prediction of students' motivation and communication with teachers during the pandemic based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	T	p	Summary model
Advantages - cognitive and conative	.083	.500	.618	$F_{(4,101)} = 7.76$ $p < .001$ $aR^2 = .340$
Advantages - learning language	-.049	-.298	.767	
Improvement of DC	-.030	-.253	.801	
Organisation of the teaching process	.237	2,046	.043	
Lightness use of ICT	.175	2.115	.037	
Positive attitudes of teachers towards ICT	.412	3,910	.000	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	.012	.124	.902	
Education of teachers	.192	2.206	.030	

Therefore, the results of multiple regression analysis showed that the first hypothesis model from Table 5 was significant and explained as much as 34% of the variance criteria. Statistically significant predictors were the following dimensions: *Organisation of the teaching process*, *Ease of use*, *Positive attitudes of teachers towards ICT* and *Education of teachers*. All of the aforementioned predictors had a positive direction and were all low.

Specifically, the first model of the given hypothesis suggested that students' motivation and communication with teachers would rise in tandem with improved teaching organisation, ease of use, and teachers' positive attitudes towards ICT. This means that using digital resources is made easier when teaching is organised at a higher level. Students' increased motivation and improved communication

with their teachers are both influenced by teachers' positive attitudes towards new technologies.

Table 6

Results of multiple regression analysis in the prediction of ease of access of students to information and materials during the pandemic based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	t	p	Summary model
Advantages - cognitive and conative	.303	1,750	.083	$F_{(4,101)} = 6.30$ $p < .001$ $aR^2 = .288$
Advantages - learning language	-.178	-1.038	.302	
Improvement of DC	.262	2.128	.036	
Organisation of the teaching process	-.005	-.038	.970	
Lightness of the use of ICT	.023	.270	.787	
Positive attitudes of teachers towards ICT	.141	1.287	.201	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	.276	2,812	.006	
Education of teachers	.104	1.144	.255	

Further, according to the results of the multiple regression analysis, the second hypothesis model from Table 6 was also significant and explained 28.8 % of the variance criteria. Statistically significant predictors, in this case, were the following dimensions: *Improvement of digital competence of teachers* and *Characteristics of teachers and learning in a digital age*. Namely, both coefficients were low and positive.

As a result, the second model of this hypothesis proved that students and their ease of access to digital information during the pandemic are positively impacted by teachers' development of digital competencies and leadership qualities like motivation and creativity. The preceding evidence corroborates the significance of the teacher's role in digital learning. As a result, when teachers in this field continue to grow, students who work in a digital environment also receive the necessary support.

Table 7
Results of multiple regression analysis in predicting the economy of learning during the pandemic based on teacher education for the use of ICT

Predictors	β	t	p	Summary model
Advantages - cognitive and conative	.154	.772	.442	$F_{(4,101)} = 1.76$ $p < .096$ $aR^2 = .055$
Advantages - learning language	-.129	-.651	.516	
Improvement of DC	-.094	-.665	.508	
Organisation of the teaching process	.203	1,463	.147	
Lightness of the use of ICT	-.045	-.458	.648	
Positive attitudes of teachers towards ICT	.102	.811	.419	
Characteristics of teachers and learning in a digital age	.149	1.316	.191	
Education of teachers	.111	1.061	.291	

Finally, the results of multiple regression analysis indicated that the third model of the hypothesis from Table 7 was significant and it explained only 5.5 % of the variance criteria. However, despite the fact that the model was statistically significant, no predictor was strong enough to predict significant contributions.

4. 3. Hypothesis 3

The next hypothesis referred to the examination of differences in the attitudes of teachers in relation to the institution in which they work. In this regard, bearing in mind that the distribution of respondents according to the type of institution is a relatively uniform, one-factor analysis of variance - ANOVA was conducted, and the results partially confirmed our hypothesis.

Table 8

Results of one-factor analysis of variance - ANOVA for examining the difference in attitudes towards learning in a digital environment in relation to the institution where the respondents are employed

		Sum square	df	Average	F	p
Advantages - conative and cognitively	Intergroup	5,230	5	1,046	1.894	.102
	Intragroup	55,213	100	.552		
	In total	60,443	105			
Advantages - learning tongue	Intergroup	8,061	5	1.612	2,586	.030
	Intragroup	62,343	100	.623		
	In total	70,404	105			
Promotion of digital competence	Intergroup	2,568	5	.514	1.122	.354
	Intragroup	45,761	100	.458		
	In total	48,328	105			
Organisation of the teaching process	Intergroup	9,322	5	1.864	3,814	.003
	Intragroup	48,888	100	.489		
	In total	58,210	105			
Lightness of the use of ICT	Intergroup	.453	5	.091	.519	.761
	Intragroup	17,448	100	.174		
	In total	17,901	105			
Positive attitudes of teachers towards the use of ICT	Intergroup	1,935	5	.387	.792	.558
	Intragroup	48,872	100	.489		
	In total	50,807	105			
Characteristics of teachers and learning in a digital age	Intergroup	.972	5	.194	.676	.643
	Intragroup	28,760	100	.288		
	In total	29,732	105			
Education of teachers	Intergroup	1,583	5	.317	.700	.625
	Intragroup	45,240	100	.452		
	In total	46,823	105			
Motivation and communication	Intergroup	2,089	5	.418	.547	.740
	Intragroup	76,327	100	.763		
	In total	78,416	105			
Access	Intergroup	2,935	5	.587	1.111	.360
	Intragroup	52,850	100	.529		
	In total	55,785	105			

Economy of learning	Intergroup	21,860	5	4,372	3.338	.008
	Intragroup	130,980	100	1,310		
	In total	152,840	105			

The results confirmed the existence of significant differences when it comes to the institution in which teachers work. On the following dimensions, there were differences between the groups: *Advantage - learning of languages*, *Organisation of the teaching process* and *Economy of learning*. POST HOC LSD analysis was carried out with the aim to investigate intragroup differences.

It was demonstrated that when it comes to the advantages of language learning in a digital environment related to language, teachers employed at the university have more negative attitudes compared to teachers employed in primary and secondary schools and in foreign language schools. On the other hand, private language teachers, do not differ from public language teachers. Additionally, a more negative attitude towards the organisation of the teaching process was observed, particularly among those who work in a non-school or private practice.

There was a difference between teachers from foreign language schools and those who work in primary and secondary school, as well as in college when it comes to learning during a pandemic and the economy of the learning process. Specifically, teachers who work in private schools tend to be more pessimistic than those who work in public schools. The differences that exist among the various other groups are not statistically significant.

4. 4. Hypothesis 4

The examination of differences in teachers' attitudes based on years of teaching experience was the last hypothesis. A one-factor analysis of variance (ANOVA) was used in this context. However, the hypothesis that there are differences in attitudes among the groups of respondents based on years of teaching experience was not supported in this instance.

Table 9

Results of one-factor analysis of variance - ANOVA for examining the difference in attitudes towards learning in a digital environment in relation to years of work experience in teaching

		Sum of squares	df	Average	F	P
Advantages - conative and cognitively	Intergroup	.816	3	.272	.465	.707
	Intragroup	59,627	102	.585		
	In total	60,443	105			
Advantages - learning tongue	Intergroup	1.258	3	.419	.618	.605
	Intragroup	69,146	102	.678		
	In total	70.404	105			
Promotion of digital competence	Intergroup	.853	3	.284	.611	.609
	Intragroup	47,475	102	.465		
	In total	48,328	105			
Organisation of the teaching process	Intergroup	1,483	3	.494	.889	.450
	Intragroup	56,727	102	.556		
	In total	58,210	105			
Lightness of the use of ICT	Intergroup	.421	3	.140	.820	.486
	Intragroup	17,480	102	.171		
	In total	17,901	105			
Positive attitudes of teachers toward the use of ICT	Intergroup	.677	3	.226	.459	.712
	Intragroup	50.131	102	.491		
	In total	50,807	105			
Characteristics of teachers and learning in a digital age	Intergroup	.078	3	.026	.090	.966
	Intragroup	29,653	102	.291		
	In total	29,732	105			
Education of teachers	Intergroup	1.363	3	.454	1.019	.387
	Intragroup	45,460	102	.446		
	In total	46,823	105			
Motivation and communication	Intergroup	4.010	3	1.337	1.832	.146
	Intragroup	74.406	102	.729		
	In total	78,416	105			
Access	Intergroup	.954	3	.318	.591	.622
	Intragroup	54,832	102	.538		
	In total	55,785	105			

5. Discussion and Conclusions

In order to examine foreign language teachers' attitudes towards the use of new technologies in language teaching and acting in a digital environment, an inferential analysis was carried out.

The inferential analysis revealed a greater number of hypotheses from the questionnaire named "Digital literacy of foreign language teachers". Namely, in the questionnaire, it was confirmed that positive attitudes of teachers have a positive effect on learning in a digital environment, but also that positive attitudes increase significantly with their education for the use of ICT. It was also confirmed that when teachers develop positive attitudes about ICT and when they are aware of the value of modern technologies, they have a greater desire to develop their own digital competencies. Therefore, only teachers who are aware of the importance and value of modern technologies can develop digital competencies, improve further in that field and create new learning.

Furthermore, during the initial period of the *Covid-19 pandemic*, it was confirmed that the use of digital resources, as well as students' increased motivation and improved communication with their teachers, are influenced by positive attitudes towards modern technologies and a higher level of teaching organisation. Ruiz-Aquino et al. (2022) also came to a similar conclusion. They intended to research the relationship between the attitude towards ICT and the use of virtual teaching-learning environments of 210 teachers at the University of Huánuco (Peru) during the *Covid-19 pandemic*. The results of the research showed that the use of virtual environments was positively and significantly related to the university teachers' attitudes towards ICT in the sample. In other words, the use of virtual environments rises with positive attitudes towards ICT.

Moreover, in our study, it was found that when teachers are continuously trained in the use of new technologies, then students also have appropriate support when working in a digital environment. This shows us exactly how important the role of teachers and their attitudes about ICT is and how much all of the above affects the digital work with students.

In addition to the above, it was shown that employed teachers at the university have more negative attitudes towards the advantages of language learning in a digital environment, in contrast to the teachers employed in primary and secondary schools and in private foreign language schools. In support of this, it has been observed that faculty teachers also require training in this area to raise awareness of the significance of new technologies to the teaching process.

Similar results about teachers' training were also obtained by Mura, Ferrari and Diamantini (2016) related to the subject. They suggest that:

'an effective training programme needs to address the change of pedagogical approach adopted from the teachers, the use of online communication tools and spaces as well as educational apps and tools and the reinforcement of a virtuous circle of feedback reception from the students that contribute to motivate the teachers actively involved in the process of change.' (p. 453)

Lastly, Sánchez-García et al. (2013) conclude that

'...an effective use of ICT in class cannot only rely on traditional teacher training courses, understood as a learning set of non-contextualised training contents... Consequently, we suggest that the effective use of ICT would depend on in-practice mentoring (i.e. guided practice) and peer collaboration that responds to specific real situations and not just be grounded in general non-contextualised teaching.' (p. 533)

The final hypothesis of this study, which is referred to as the examination of differences in the attitudes of teachers in relation to years of work experience in teaching (see Table 9), was not confirmed. On the other hand, Yavich and Davidovitch (2021) examined the perceptions and attitudes of 154 teachers towards tablets as digital pedagogical aids from an intergenerational perspective. The authors compared teachers from Generation Y and Generation X at the beginning of the COVID-19 pandemic in Israel. The research findings showed that teachers from Generation Y (aged 26-42) have more positive general attitudes towards the use of tablets as an integral part of the study programme and identify more advantages than their Generation X colleagues (ages 43-65).

In general, in order for foreign language learning to be adequately implemented in a digital environment, it is undeniable that teachers who have the desire and will to introduce new methods, recognise and understand the pedagogical value of ICT, develop digital competencies, and above all, have positive attitudes are needed. Therefore, whether new technologies will be used primarily depends on the teachers, their knowledge, beliefs and attitudes. The digital environment certainly requires versatile teachers who, in addition to basic knowledge and competence, nurture and develop creativity, motivation and leadership both in themselves and in their students. In this regard, it is necessary to conduct additional research on the situation in the field of foreign language teaching in Serbia, as well as on how willing teachers are to use new technologies, how they use them, how they improve their digital skills, whether the situation has changed since the *Covid-19 pandemic*, and how their previous attitudes and beliefs have been affected by the sudden transition to a virtual environment.

References

1. CEO Forum. (1999) *Professional development: A link to better learning*. <http://www.ceoforum.org/reports.cfm/> [Accessed 15th January 2023]
2. Davis, N. (2003) Technology in teacher education in the USA: what makes for sustainable good practice?. *Technology, Pedagogy and Education*. 12 (1), 59–84.
3. Ertmer, P. & Hruskocy, C. (1999) Impacts of a university-elementary school partnership designed to support technology integration. *Educational Technology Research and Development*. 47 (1), 81–96.
4. Jimoyiannis, A. & Komis, V. (2006) Exploring secondary education teachers' attitudes and beliefs towards ICT adoption in education. *Themes in Education*. 7 (2), 181–204.
5. Knezek, G. & Christensen, R. (2002) Influence of Home Access on Attitudes, Skills, and Level of Use for Teachers and Students in Technology Integrating Classrooms. In D. Willis, J. Price & N. Davis (Eds.), *Proceedings of SITE 2002-Society for Information Technology & Teacher Education International Conference*. Nashville, Tennessee, USA, Association for the Advancement of Computing in Education (AACE). pp. 2037–2038.
6. Liton, H. A. (2014) Exploring Teachers' Attitude towards ICT integration into ESP and EFL Classroom. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*. 11 (5), 3–18.
7. Mama, M. & Hennessy, S. (2013) Developing a typology of teacher beliefs and practices concerning classroom use of ICT. *Computers & Education*. 68 (1), 380–387.
8. Moallem, M. & Micallef, S. (1997) Instructional Technologists at Public Schools: A Study of the Role and Effectiveness of Technology Resource Teachers. In: *Proceedings of Selected Research and Development Presentations at the 1997 National Convention of the Association for Educational Communications and Technology*, pp. 14–18.
9. Moursund, D. & Bielefeldt, T. (1999) *Will new teachers be prepared to teach in a digital age? A national survey on information technology in teacher education*. Santa Monica, CA, Milken Exchange on Education Technology and the International Society for Technology in Education.
10. Mura, G., Ferrari, M. & Diamantini, D. (2016) *Training school teachers to the use of ICT – a preliminary study on motivation and attitude to innovation*. Papers presented at 2nd International Conference on Higher Education Advances, HEAd'16. Valencia, Universitat Politècnica de Valencia, pp. 453–460.
11. Niemi, H. (2003) Towards a Learning Society in Finland: information and communications technology in teacher education. *Technology, Pedagogy & Education*. 12 (1), 85–103.
12. Pearson, J. (2003) Information and Communications Technologies and teacher education in Australia. *Technology, Pedagogy & Education*. 12 (1), 39–58.
13. Prestridge, S. (2012) The beliefs behind the teacher that influences their ICT practices. *Computers and Education*. 58 (1) 449–458.

14. Ruiz-Aquino, M., Borneo Cantalicio, E., Alania-Contreras, R. D., Garcia Ponce, E. S., Zevallos Acosta, U. (2022) University teachers' attitudes towards ICTs and the use of virtual environments during the COVID-19 pandemic. *Publicaciones*. 52 (3), 121–133.
15. Sari, A. I., Suryani, N., Rochsantiningsih, D. & Suharno, M. (2017) Teachers' Perceptions towards Digital-Based Teaching Material. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*. 158, 136–143.
16. Sánchez-García, A. B., Mena Marcos, J. J., GuanLin, H. & Pinto Escribano, J. (2013) Teacher Development and ICT: The Effectiveness of a Training Program for In-service School Teachers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 92, 529–534.
17. Unesco (2000). *Informatics for Secondary Education. A Curriculum for Schools*, Paris, Unesco.
18. Vidosavljević, M. (2022) Teachers' attitudes about the use of new technologies in foreign language teaching. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta Prizren-Leposavić*. 17, 167–179.
19. Vidosavljević, M. (2021) Digitalna pismenost i učenje stranih jezika. *Baština*. 54, 87–103.
20. Williams, C. J. (2015) An Investigation of K-12 Teachers' Attitudes toward Computer Technology use in Schools. *Journal of Business & Economic Policy*. 2 (1), 71–87.
21. Yavich, R. & Davidovitch, N. (2021) Teachers' Attitudes to Use of Advanced Technological Tools as Teaching and Learning Aids: From an Inter-Generational Perspective. *The European Educational Researcher*. 4 (3), 329–354.
22. Wentworth, N. (1996) Educational technology: From curriculum course to the classroom. *Technology and Teacher Education Annual*, 335-358.

Милена М. Видосављевић

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

НАСТАВА СТРАНОГ ЈЕЗИКА У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ: СТАВОВИ И УВЕРЕЊА НАСТАВНИКА

Резиме

С обзиром на то да се традиционална настава страних језика премешта у виртуелно окружење, обавезе наставника стално се мењају. Поред многобројних задатака, наставници, између осталог, имају и задатак да прихвате нове технологије и раде на развоју дигиталне писмености. Међутим, да ли ће наставници примењивати ИКТ у наставној пракси првенствено зависи од њихових личних и педагошких ставова и уверења. Када су ставови и уверења наставника позитивни, нове

технологије постају један од њихових важних наставних материјала. Насупрот томе, негативним ставовима и уверењима о примени ИКТ у настави, наставници их одбацују и онемогућавају ученицима да стекну нове вештине и знања у виртуелном окружењу. С тим у вези, желели смо да испитамо ставове наставника страних језика о употреби ИКТ и дигиталних алата у Србији. Подаци за ово истраживање прикупљени су анкетом у дигиталном окружењу. Прикупљање података трајало је од маја до септембра 2020. и учешће у овој анкети било је анонимно. Подаци су подвргнути инференцијалној анализи чији је циљ да потврди или оповргне хипотезе о могућој условљености идентификованих фактора. У истраживању је учествовало 106 наставника страних језика са територије Србије. Крајњи резултати показали су да позитивни ставови наставника позитивно утичу на учење у дигиталном окружењу, али и да се позитивни ставови значајно повећавају образовањем наставника за коришћење ИКТ. Такође, резултати су показали да наставници запослени на универзитету имају негативније ставове о предностима учења језика у дигиталном окружењу, за разлику од наставника запослених у основним и средњим школама и у школама страних језика. У прилог томе, препорука је да се обуке из ове области повећају за наставнике који раде на факултетима како би се развила свест о педагошким вредностима нових технологија у наставном процесу.

► *Кључне речи:* страни језици, настава језика, ИКТ, дигитални алати, уверења наставника, ставови наставника.

Preuzeto: 19. 11. 2022.
Korekcije: 27. 3. 2023.
Prihvaćeno: 15. 5. 2023.

Branko Č. Crnogorac¹
University of Banja Luka
Faculty of Political Sciences

FORSTER'S ITALIAN NOVELS AS A TESTGROUND FOR *A PASSAGE TO INDIA*

Abstract: E. M. Forster is one of the authors whose auto-referentiality manifests itself on several levels, from the choice of themes regarding his novels and short stories, over his stylistic features, leitmotifs, symbols, and clear social engagement with concern to major global issues, to the transtextuality of his characters as, probably, the most outstanding one.

Through the prism of some key notions of colonial/postcolonial discourse, the paper deals with Forster's 'Italian novels' (A Room with a View and Where Angels Fear to Tread) as a testground for some of the themes and motifs elaborated in A Passage to India.

Key words: Forster's Italian novels, A Passage to India, cultural grammar, colonial mimicry, cultural contact.

1. INTRODUCTION

Edward Morgan Forster (1879-1970) has not been given much critical attention in the region of the former Yugoslavia. In most cases, he is only mentioned within discussions about the Bloomsbury Group, featuring prominent artists and intellectuals such as Virginia Woolf, Leonard Woolf, Vanessa Stephen, Adrian Stephen, Lytton Strachey, Roger Fry, and John Maynard Keynes, among others, who would meet on a regular basis for some 20 years and deal with issues regarding literature, philosophy, aesthetics, and art in general. Although they did not come up with any sort of formal programme, they exerted a strong influence on the cultural milieu of the period. This view of Forster through the prism of his association with this group is fairly unjustified, given that this is a person whose oeuvre is beyond any classification and of timeless value. On the other hand, the Anglo-Saxon criticism has deemed it quite differently. Although not such a prolific author by today's

¹branko.crnogorac@ff.unibl.org

standards, at least in terms of the number of novels he produced, he managed to draw the attention of critics by first two literary texts whose plots are set in Italy (Italian novels), as well as by a novel entitled *The Longest Journey*, with *Howards End* (1910) representing the pinnacle of that first artistic period of his life. It came, therefore, as quite surprising that his readership would have to wait for another fourteen years to indulge in his new novelistic achievement. Yet, the very emergence of *A Passage To India* made all that waiting justified.

The reign of Queen Victoria marks both the period of the greatest ascend of the British crown and, according to many, the period of greatest moral hypocrisy in the British society. The overall economic boom led to numerous qualitative changes in everyday life, one of the most significant ones being the fact that ultimate education was no longer out of reach for the underprivileged layers of society, those who cannot necessarily be associated with the Battle of Hastings. With reference to this, up until recently a degree from an Oxbridge classic philology department meant a sure shortcut to a prominent state position, or to a high position in any institution asking for a comprehensive overlook of social state of affairs. An inseparable ritual of the rise on the social ladder was a trip to France, Italy, or Greece for a half of a year or for a whole year, usually upon graduation from college. On the one hand, this could be seen as the establishment of tourism as an industry, but, on the other hand, as an indisputable expression of snobbery and arrogance.

2. SOCIO-HISTORICAL CONTEXT OF ITALIAN NOVELS

This stance is visible in both of the Italian novels, *A Room with a View* and *Where Angels Fear to Tread*, where the characters of the English people are subject to criticism, often in a satirical tone, with Forster infusing their interactions with other characters with most subtle elements of criticism of the English society, which has much wider repercussions. In that respect, the following account is of a hectoring scale:

‘We are perfide Albion, the island of hypocrites, the people who have built up an Empire with a Bible in one hand, a pistol in the other, and financial concessions in both pockets’ (Forster, 1920).

It is not limited by current political issues, its messages are timeless and devoid of exclusivity in geographical terms. Still, Forster was not an idealist, and the respective denouement of his novels leaves us with a bitter taste in our mouth, offering no place for optimism. Indeed, this disappointment with the global state of consciousness in the post-WWII period led him to abandon writing fiction at the peak of his

creative power. Like many other artists in those turbulent interbellum years, Forster decided that art was not sufficient enough a weapon in armed conflicts. Illustrative in this respect is the example of Wystan Hugh Auden and his poem 'Spain', an anti-war manifest from the beginning of the Spanish Civil War, which he demanded be excluded from his subsequent collections.

Furthermore, Forster harshly criticises the habit of touring France, Italy, Greece, and Switzerland, often without any respective background knowledge of these countries, the utmost authority for these philistine pilgrims being Cook's baedekers (guides). One of the leitmotifs of his oeuvre is 'muddle', and in the Italian novels that muddle is of a comic nature. It is here used under quotation marks since Forster referred to it as a sort of a philosophical notion, especially in *A Passage To India*. This is confirmed in a letter sent to William Plomer of 28 September 1934, where he states that 'he tried to show that India is an unexplainable muddle by introducing an unexplained muddle' (Forster, 1934). Nevertheless, he often uses it in both senses. With regard to that, this paper focuses on the criticism of English (British) society, primarily through a direct conflict with other cultures, which exposes all the flaws of the former. In depiction of this conflict, Forster resorts to numerous literary techniques, but characterisation seems to be his favourite tool.

With regard to this, one should point out that many of his protagonists bear autobiographical traits, with rare experiments featuring one-dimensional characters sinking into obvious symbolism, which reflects his influential theory of 'round' and 'flat' characters. By doing so, Forster always takes an individual as a starting point, avoiding generalisations, fully aware of the fact that the universe rests upon a myriad of microcosms, which, for Forster, are nothing but human beings. There are numerous examples of such a stance in his novels, not necessarily in the form of authorial aside. This brings us to recent critical accounts of Forster's novels, written within the colonial/postcolonial discourse, which prove that Forster is equally alive today as he was at the height of creativity. *A Passage To India* is widely acclaimed as his most popular novel outside the English-speaking world, in which the aforementioned issues and themes are internationalised, yet one cannot disregard the fact that much of that potential is present in other novels as well, primarily in the Italian novels, which, to a great extent, represent a general rehearsal for a master-piece on intercultural communication and understanding at a global level. This is discussed in detail in the sections to follow.

2.1. A ROOM WITH A VIEW

The choice of Italy as a setting for the aforementioned novels is not arbitrary, given the fact that the country represents the hereditary, through ancient Rome, of the old Hellenic culture, making it the cradle of modern European civilisation. Nevertheless, the trouble concerning a visit to Italy is of a double nature: first, Philistines cannot grasp the fact that the contemporary Italy is not an idealised empire of old times, and even if it were, it would be but a reflection of another culture; secondly, they are limited by their materialistic view of the world, preventing them from realising that there are things that resist the idea of being merely purchased or taken away but that, instead, need to be experienced, with a view to accepting and nurturing them.

A similar stance is found in Huxley's novel *Point Counter Point*, in a scene when Mark Rampion, the then poor, young, uncorrupted officer, tries to explain to his future wife, a young lady coming from a well-to-do family from the English countryside, what she has actually witnessed in Italy, although he himself had never been there. Yet, it is exactly that sort of intuitive and intrinsic purity of an artistic soul that is capable of understanding aesthetic values anywhere in the world. This scene is intensified by a perfectly pastoral setting, a view so endearing to Forster (a meadow near Cambridge in *The Longest Journey*, hills around Florence in *A Room With A View*, olive groves around Monteriano in *Where Angels Fear to Tread*). The purpose of such paragraphs is to offer a contrast to a somewhat sombre English scenery, to infuse it with a bit of light and radiance. In fact, it seems that the true conflict between these two concepts lies here, with rigid English traditionalism and its values, having served as a measure of humankind for centuries, being confronted with the Renaissance one, equally well-rooted but perverted as well. Both of them appear ideal on the surface, yet none of them is fully acceptable.

Forster's idea, though, is not to show a direct conflict, but to reveal each one's flaws, where the latter, as a paradigm of spirituality, is supposed to be experienced deep in one's heart, not merely visually. In that context, the reference to the "tactile Giotto" scene (Forster, 2000a) as an example of mechanical reception of sensory perception without any sort of understanding and, even more importantly, without ennobling oneself is but mandatory in critical terms. On top of that, there is Forster's remark on graduates in England, who, in his words, are in possession of everything but soul (Gardner, 1988). As a matter of fact, in this case Forster points to the issue of self-complacency, of self-isolation, of lack of understanding for everybody else, which leads one society into demise or, at best, in stagnation. This brings the

character of Charlotte Bartlet into the reader's mind, as an embodiment of that condescending, Victorian stance, who is not capable of performing even a useful act without leaving an impression of awkwardness, which produces a completely opposite effect. Such an act is a scene of changing the room with the Emerson father and son in *A Room With A View*, where, moral implications aside, there lingers an overwhelming issue of whether everything could have been less civilised but more beautiful and comfortable? Or, in other words, could one have avoided the 'muddle'? Here, it is necessary that the reader should understand 'civilised' as complicated, high-toned, but, above all, utterly in concord with the Victorian code that would not accept the organic unity of form and contents, preferring the former to the latter. Although designated as Italian, the novel does not teem with Italian characters, but Forster skillfully assigns them indicative cameo roles.

By referring to an already well-established stereotype about cold and unattractive Englishwomen with his comment that 'Italian girls only need to comb their hair back in order to be considered English' (Forster, 2000a), Forster complements the image of English people as a nation deprived of the sense for aesthetics. What is interesting in this particular case is that the comment is provided through the character of Signora Bertolini, which is one of the earliest examples of colonial mimicry in Forster's novels, the device more freely used in *A Passage To India*. In addition, the reply points to another concept of colonial studies inevitable in discourses deploying the encounter of two or more cultures, and that is cultural grammar. According to Bhabha (London, 1994), colonial mimicry is 'the desire for a reformed, recognisable Other, as *a subject of a difference that is almost the same, but not quite*'. In addition, In Bhabha's words, 'in order to be effective, it must continually produce its slippage, its excess, its difference' (London, 1994). With regard to this, Signora Bertolini's remark is a benign example of this phenomenon compared to instances appearing in *A Passage to India*, where it gains its full scale, due to the genuine colonial status of India, as opposed to the metaphysical one of Italy concerning the attitude of the British (English).

Essentially a love story, the novel, in the first part, revolves around the characters of Lucy and Cecil, with the character of George Emerson waiting for his chance. For his part, Cecil falls in love with Lucy on an institutional level, whereas George, naturally, only perceives her as a human being. The former seeks for her company in order not to fail social conventions, very much like Ronny Heaslop and Miss Adela Quested, who, as a British official, needs to meet all the more rigid social norms of Anglo-India. The key difference between Cecil and George lies in the fact that Cecil wants to fall in love with the Lucy that attended 'a spiritual training'

in Italy, and he is somewhat disappointed by her quick forgetting, that is, by her inability to list all the wonders of Italy and speak highly of them, which is exactly what is expected of her at receptions organised by Sawstonian aristocratic circles. In that respect, Lucy is a counterpart of Adela Quested, who is not impressed by the superior stance taken by Anglo-Indians in their relation to the local people of Chandrapore.

This becomes particularly visible in the second part of the novel, taking place in the idyllic scenery of the English countryside, where Sawston, as a London suburb, is situated. Yet, it is the other Italian novel, *Where Angels Fear to Tread*, that deals in more detail with this small town mentality, and in a much grimmer tone.

2.2. *WHERE ANGELS FEAR TO TREAD*

Offering an almost identical setting as the one depicted in *A Room With A View*, Forster implies that the two novels form organic unity, making it virtually impossible to mention one without the other. Nevertheless, the novel in question features some more important themes as regards Forster's oeuvre than the latter. At the same time, Forster most skillfully infuses this novel with facts that refer to the universal nature of certain categories, which is particularly elaborated in *A Passage To India*.

An attitude towards religion and relations among religions are some of the most notable issues raised by Forster in the aforementioned novel, and his interest in such matters is already visible in *Where Angels Fear to Tread*, through the character of Lilia. Her love affair and subsequent marriage with Gino, a poor private, is not troublesome only for financial reasons and with regard to her social status but also for the reason of a possible religious conflict. Unlike *A Passage To India*, whose social setting inevitably hints at likely divisions along this axis, the conflict in this novel features one of Forster's obsessions and deeply personal struggles, that of the divide within the Christian world and the loss of faith, especially within the Western denominations.

This topic is introduced in the beginning of the novel through the fact that Lilia is a Protestant while Gino is a Roman Catholic, where the church is solely understood in the former terms. When Harriet, the protagonist's sister-in-law, says that Lillia solemnly promised that she would attend the church on a regular basis, although it would be impossible to confirm given the physical distance between the two, it is nothing but a desire to establish control over one and fulfil social norms, for the sake of maintaining the required social etiquette. The true meaning of such

an interaction is best seen through the significance of public opinion in societies like that, and all those established on such grounds, such as the Anglo-Indian one as depicted in *A Passage to India*. In Laffin's words, 'public opinion is a major force that assesses, praises, or condemns the behaviour of an individual, leaving them little freedom of choice in directing their own conduct' (Giordano, 2001). The pinnacle of this discussion is represented by the description of the Marabar Caves in *A Passage To India*, in which the scarcity of light and the indeterminate nature of echoes, resonating with the same answer deprived of any sensible message or shape, is reminiscent of the profound crisis of the 20th-century faith, in particular in the West, resulting in the rise of a number of new philosophies, creeds, and spiritual movements embodied in the New Age.

Through the image of Kawa Dol, a tilting rock on top of the Marabar Caves, whose volatility reminds one of an uncertain direction Christianity might take in the near future, Forster conveys an idea, indeed a prophecy, of an uncertain future for the whole of mankind, given the inseparable nature of the colonial discourse, domineering the then Western world, and its Christian roots. The onset of WWII only proved this prophecy to be even more sinister than Forster the agnostic and cynic could have imagined.

Finally, another major issue that premieres in this novel and is explicated in *A Passage to India* is the issue of marginal groups. In more precise terms, it is the issue of the dynamic nature of the positions of the metropolis and the colony, with the latter assuming power over the former under certain circumstances. It is exactly the situation between Lilia and her husband Gino, where Lilia, double underprivileged in the Sawstonian environment as a woman and as a widow, all of a sudden, due to her financial independence, gains power over her poor husband. Subsequently, she feels the same power over Philip, her brother-in-law. Unfortunately, she exercises that power with such little concern for Philip's feelings and with such bitterness that the reader inevitably feels compassion for the former bully. This is replicated in *A Passage to India*, in the scene of trial of Dr Aziz, when Adela Quested accuses him of molesting her in one of the caves. In Adela's case, the relations of subordination are even more complex. It looks as if those proverbial worms of sounds from the Marabar Caves, wriggling and merging into each other just to wriggle again and merge for an eternity, symbolised the cyclic nature of colonial relations in the widest possible terms.

The minority, institutionally deprived of any rights, stands with their powerful weapon ready against the majority wielding the seeming power provided by the very institutions. On top of that, Lilia is trying to make some profound changes,

not realising that any reform not coming from within can only cause some even greater trouble. Again, in this respect, Mrs Moore and Adela Quested are their counterparts in *A Passage To India*.

The Civilian Club in Chandrapore is matched by the cafe on the central square in Monteriano, representing the hub of social activities, but only as regards to men. Gradually, Lilia comes to an understanding that women in Italy are nothing but decorative items, and that they are not expected to appear in public, unless under supervision of men or chaperons, as is the case with Lucy in *A Room With A View*. Thus, a subtle relation with the notion of purdah in India, which is referred to as 'the custom of keeping women in seclusion and clothing them completely in public, practised in most Hindu and Muslim societies' (Childs, 2002). The only difference is that in Italy, as opposed to India, this seclusion is only a recommendation, though it appears much graver than the actual ban, which brings us back to the power of public opinion. The women in Italy can be exposed to the eyes of other men, but it almost never happens, since their husbands never bring their company back home. In fact, they have no need to, given that the whole of social life takes place in cafes. As Forster bluntly (2000b) puts it, 'Italy is such a delightful place to live if you happen to be a man (p.53)

Feeling lonely in her hill house, Lilia engages in a futile battle for a more substantial life, aiming not at restricting someone else's liberties but enlarging her own. While her walks through a forest are mere eccentricity in England, they take on a completely different meaning in Italy, due to differences in respective cultural grammars. In Italy, they represent a case of violation of deeply rooted social norms, very much as the walks undertaken by Adela Quested and Mrs Moore in *A Passage To India*. For the sake of absorbing the damage made, Forster resorts to the introduction of the Other through the notion of foreignness, which renders Lilia as 'the privileged maniac, the tourist' (Forster, 2000b: p.54), who is pardoned due to her obvious difference. At home, she is treated in a similar manner by Gino, as they are, in his opinion, two different worlds. The trouble begins when these worlds come into contact, causing Gino to realise that her behaviour has imminent repercussions for his social position, again under the influence of public opinion.

3. CONCLUSION

Up until the 20th century, literary discussions had little to do with the outer world, relying mostly on aesthetical principles and formal features of a work of art, with its social context neglected, often not comprehended. Then, the unprecedented

development of literary and artistic thought, embodied in a multitude of theoretical accounts, reviews, and texts in general exploring the world of fiction and poetry and of performative arts from all possible angles reflected the milieu of vast socio-economic change, to which it, in turn, contributed to a large scale. Today, most of these schools, groups, and circles are known under the umbrella term of Modernism. Its huge scope of views of literature determined and, to a large extent, expanded the boundaries of literary studies, equipping them with the necessary metalanguage and providing it with academic outlines. Yet, the true global influence of literary criticism on the general readership and, subsequently, on matters concerning the spheres of life not having been previously associated with the world of fiction, as well as other scholarly disciplines, is made possible through the Establishment of Postmodernism, an even wider concept than Modernism itself, featuring, among other things, the field of colonial/postcolonial studies and discourse, in which the perception of the literary text makes a transition from a by-product of colonial rule to the key element upon which it rests and which essentially shapes it.

In that respect, Forster's oeuvre is more vivid than ever, not just his fictional pinnacle of *A Passage To India*. The first previews of these major issues are noticeable as early as in his Italian novels, through narrative passages and dialectical exchanges concerning the notion of identity, that is, the Other, in the widest sense of the concept. Though often taken as an inseparable whole in critical circles, each of the Italian novels offers a slightly different approach to the issues designated. In *A Room With A View*, they are treated in a predominantly benign fashion, where the cultural conflict between the two cultures is restricted to an anecdotal level, at times stereotypical, where Italy is but a symbol of a spiritual and aesthetical refuge offering a playground for stuffy Victorian scruples, whereas England is presented through the mentality of upper-class suburbia. Sawston, on the one hand, and Monteriano and, in part, Florence, on the other hand, function as wider social metaphors, as two physically distant yet metaphysically interconnected entities forever caught in an interplay of domination and subordination as a basic pattern of colonial/postcolonial discourse. An almost identical situation is found in *A Passage To India*, where the Civilian Club of the Anglo-Indian community and the local population of the town of Chandrapore lead seemingly independent lives, but it only takes a couple of newcomers from the metropolis to show that, under a calm surface, there is a vortex of bustling colonial relations in need of more complex interpretations.

In the end, the novels analysed offer Forster's craftsmanship to intertwine the two axes of political, social, and cultural relations in global terms, the East-West and North-South ones, in such a way that the needle of his compass imperceptibly goes

full circle, depicting the abundance and dynamics of the respective conflicts, leaving us, as the only constant, the faith in the power of an individual not to succumb to the pressures of their environment, no matter the price.

References

1. Forster, E. M. (1981) *Put u Indiju*. Transl. by Zlatko Crnčević. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.
2. Forster, E. M. (2000a) *A Room With A View*. London, Penguin Classics.
3. Forster, E. M. (2000b) *Where Angels Fear to Tread*. London, Penguin Classics.
4. Forster, E. M. (1935) Liberty in England. In: Childs, P. (ed.) (2002) *A Literary Sourcebook on E. M. Forster's A Passage To India*. London and New York, Routledge.
5. Forster, E. M. (1934) A Letter to William Plomer. In: Childs, P. (ed.) (2002) *A Literary Sourcebook on E.M. Forster's A Passage To India*. London and New York, Routledge.
6. Forster, E. M. (1920) Notes on the English Character. In: Childs, P. (ed.) (2002) *A Literary Sourcebook on E. M. Forster's A Passage To India*. London and New York, Routledge.
7. Gardner, P. (ed.) (1985) *E. M. Forster: Commonplace Book*. London, Wildwood House Limited.
8. Giordano, C. (2001) *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Transl. from German and English by Tomislav Bekić and Vladislava Gordić, respectively. Beograd, Biblioteka XX vek.
9. London, B. (1994) On Mimicry: Towards a Performative Theory of Colonial Authority. In: Childs, Peter (ed.) (2002) *A Literary Sourcebook on E. M. Forster's A Passage To India*. London and New York, Routledge.
10. Loomba, A. (2001) *Colonialism/Postcolonialism*. London and New York, Routledge.
11. Said, W. E. (2003) *Orientalism*. New York, Vintage Books (25th Anniversary Edition, with a New Preface by the Author).

Бранко Ч. Црногорац
Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука

ФОРСТЕРОВИ 'ИТАЛИЈАНСКИ РОМАНИ' КАО ОГЛЕДНО ПОЉЕ ЗА ПУТ У ИНДИЈУ

Резиме

Е. М. Форстер писац је чија је аутореферентност уочљива на неколико нивоа – од тематике његових романа и приповијетки, преко постојаности стилских обиљежја, лајтмотива, симбола и

јасне друштвене ангажованости, до транстекстуалности ликова као, вјероватно, најупечатљивијег обиљежја његовог опуса.

Кроз призму неких кључних појмова из колонијалног/постколонијалног дискурса, рад се бави Форстеровим 'италијанским романима' (*Соба с погледом* и *Тамо гдје се анђели не усуђују да кроче*) као огледним пољем за неке од тема и мотива детаљно разрађених у роману *Пут у Индију*.

► **Кључне ријечи:** Форстерови 'италијански романи', *Пут у Индију*, културна граматика, колонијална мимикрија, културни контакт, акултурација.

Primljeno: 30. 3. 2023.

Korekcije: 30. 5. 2023.

Prihvaćeno: 15. 6. 2023.

Драгомир В. Козомара¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

О СУДБИНИ ПОСТАКЦЕНАТСКИХ ДУЖИНА У ГОВОРУ БАСТАСА

Апстракт: На основу постојеће литературе о говорима херцеговачко-крајишког дијалекта недвосмислено се може закључити да се ремећење кодификованих правила о дистрибуцији постакценатских дужина подједнако често јавља у свим говорним типовима овог дијалекта, али, исто тако, и да су маркирана одступања према учесталости јављања и категоријама у којима се испољавају прилично компатибилна на читавој територији. Приказом чувања и нарушавања Даничићеве норме на примјерима из говора Бастаса, овим радом употпуњује се слика о судбини постакценатских дужина у западнијим српским говорима.

Кључне ријечи: говор Бастаса, акценат, постакценатска дужина, херцеговачко-крајишки дијалекат, западнији српски говори, сјеверозападна скупина херцеговачко-крајишког дијалекта.

1. Уводне напомене

1. Проучавајући говор Бастаса дужи низ година, аутор овог рада је за поменуто насеље у више наврата наводио податке важне за овакву врсту истраживања. Из тог разлога, овдје се упућује само на оне најважније, који ће бити парафразирани или директно преузети из раније објављених радова.

2. Село *Бастаси* административно припада општини Босанско Грахово, а налази се у доњем Ливањском пољу, у подножју планине Старетине, на путу између Ливна и Босанског Грахова. У Бастасима је до минулог грађанског рата живјело нешто мање од 200 становника, искључиво православне вјероисповијести. Пред крај 1994. године комплетно становништво је протјерано, а имовина је у потпуности уништена и опљачкана. Послије Дејтонског мировног споразума мањи број предратних становника уз помоћ међународне

¹ dragomir.kozomara@ff.unibl.org

заједнице обновио је имовину и вратио се у Бастасе. Будући да је повратничко становништво махом старије животне доби, природна селекција учинила је своје, тако да данас у селу живи свега седам становника.

3. Житељи Бастаса веома мало знају о свом поријеклу. Углавном су ‘чули’ да воде поријекло из Далмације, а и М. Петрић (1961:p.37) констатује да је у Ливањском пољу више од половине Срба ијекаваца поријеклом из Далмације. Помињући Бастасе, Петрић наводи и сљедеће:

Seljacі pričaјu da je selo dobilo naziv po potoku Bastašici, a i po tome što je ovdje bila nekakva rimska voјska koja se zvala Bas'. U selu, na mјestu zvanom Crkvina, otkopano je nekoliko fragmenata rimskih nadgrobnih spomenika. Ima i srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika; svi su bez natpisa i ornamentike. Po svemu sudeći, ovdje je postojalo jedno staro naselје (1961:p.72).

4. Према класификацији коју наводе П. Ивић и М. Драгичевић (в. Dragičević, 1986:pp.226–228; Ivić, 1996:p.146 и Dragičević, 2001:pp.86–87), говор Бастаса припада источној скупини сјеверозападног огранка источно-херцеговачког (херцеговачко-крајишког) дијалекта. Прилози аутора овог рада: необјављени дипломски рад *Фонетске особине говора села Бастаса* (Козомара, 2000), *Млинарска терминологија Бастаса* (Козомара, 2002), *Судбина вокалских скупина у говору Бастаса (код Босанског Грахова)* (Козомара, 2018), *Вокалске редуције у говору Бастаса* (Козомара, 2019), *Фонетске особине говора Бастаса* (Козомара, 2022), *Преношење акцената на проклитике у говору Бастаса* (Козомара, 2023), те коауторски рад из дијалекатске лексике *Ткачка лексика Бастаса* (Срњак & Козомара, 2018) досадашњи су радови који су за тему имали искључиво говор Бастаса. Н. Рамић је изучавајући јатовску проблематику у говорима југозападне Босне дио дијалекатске грађе навео и из говора Бастаса, који су му, између осталих, били један од пунктова истраживаног ареала (Ramić, 1999). М. Дешић у студији о западнобосанским ијекавским говорима (1976) међу истраженим пунктовима имао је Бастасима сусједну Нуглашицу. У вези са говором Бастаса треба поменути и рад Ђ. Чустовић о говору становништва Ливањског поља (1961). (Више података о свему наведеном в. у Козомара, 2022:pp.5–14.)

5. У раду у ком је на основу досадашњих дијалектолошких истраживања дат детаљан преглед статуса поста акценатских дужина у говорима сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта (Сукот & Козомара, 2022) може се запазити да се на највећем дијелу територије на којој се простиру ови говори устabiliло неколико типова одступања од Даничићеве нормe. Грађом коју

представљамо у овом чланку првенствено желимо да употпунимо податке из ранијих студија и стање које је специфично за говор Бастаса одредимо у оквирима западнијих српских говора, као и да га упоредимо са приликама у сусједним икавским говорима ливањско-дувањског типа.

II. Неколике напомене о акцентима у говору Бастаса

6. Говор Бастаса карактерише акценатски систем новоштокавског типа, што значи да се у његовој структури налазе четири акцента који се разликују по интонацији и трајању: краткосилазни (˘), краткоузлазни (˘˘), дугосилазни (˘˘˘), дугоузлазни (˘˘˘˘), те постакцентатска дужина (—) и неакцентована краткоћа.

7. Кад је у питању дистрибуција акцената, овај говор (као и сви западнији српски говори) врло је близак стандардном српском језику: једносложне ријечи скоро редовно имају силазне акценте, који су углавном везани за први слог и кад се јаве на вишесложним ријечима, узлазни акценти јављају се на свим слоговима вишесложних ријечи осим на ултими, која иначе ријетко постаје носилац акцента². Исп.:

*бр̄ат мој р̄ек̄о, д̄ит Раде, д̄обар ђ̄ак, в̄ади з̄уб̄, ј̄ак млад̄ић, п̄ун џ̄ак,
т̄о 'е ђ̄ав̄о, њ̄ма и т̄уш, џ̄рн ко Арап, ч̄ас п̄осла, в̄азда н̄ос̄о ш̄а̄л;*

*из Б̄еограда, на љеси в̄ис̄и, в̄р̄еба га, св̄а г̄арава, пр̄љају г̄дубови,
п̄осто д̄иректор, ж̄ивнуше̄ и њ̄ни, б̄ило л̄адно, а̄јде, Т̄одо^аре, љ̄вати
ме у лажи, џ̄рк̄о њ̄-стра̄, до Ш̄ол^није кућа̄;*

а̄јде, б̄она, виђали се, н̄е мош^{} доб̄ац^нти, б̄јежи у з̄аклон^нцу, пл̄ава му
ж̄ена, из Р̄амића, С̄ав̄ин п̄окојнӣ ђ̄аћа, шт̄а р̄адиш̄ т̄д̄л^ко, уг̄дст^нише̄
нас, Ђ̄рош и Ур̄шов^нца и сл.*

8. Ремећења правила о дистрибуцији акцената која се јављају у овом говору махом су позната из раније литературе у којој су описивани Бастасима структурно блиски говори³. У суштини, тичу се појаве силазних акцената ван првог слога у неким ријечима страног поријекла, затим у домаћим сложеницама, те у облицима генитива множине одређеног броја вишесложних именица:

² О развоју прозодијског система у српском језику в. у Ivić, 1991:pp.109–127 и литератури на коју је тамо упућено.

³ Слична одступања у сроднијим говорима в. нпр. у: Petrović, 1973:p.14; Dešić, 1976:p.208; Dragičević, 2007:p.29; Kozomara, 2016:p.661; Cukut, 2021:p.70 итд.

пѹкѡ апатѣнт, Пѣрѡ је у Аустрѡлији, вѡлѣ ми докумѣнти, бѣјѡ ми комадѡнт, бѣјѡ комунисто, прѣје бѣли стаблизѡтори, нѡјбољѣ студѣнт, телевизѡр ми у квѡру;

рѡдѣ истоврѣмено два пѡсла, за бѣвшѣ Југослѡвијѣ, нѣ би за Југослѡвију, жѣвѣм от пољопрѣвредѣ, бѡв⁴ли се пољопрѣвредѡм, ѣмѡ самопѡслуга; било Далмѡтинѡца на пазѡру, ѣшли код Нуглѡранѡ, нѡши ѡмладѣнѡца, јес вѣдијѡ Црногѡрѡца штѡ рѡдѣ⁴ итд.

III. О чувању стандардних поста акценатских дужина у басташком говору

9. Дистрибуција поста акценатских дужина у говору Бастаса (као и акцената) такође је веома блиска оној у српском књижевном језику. У дијалекатском материјалу који посједујемо мноштво је примјера који то поткрепују, а овдје ће, из разумљивих разлога, бити наведени само они репрезентативни⁵. Исп.:

из Бастѡја, вѡши кѹћа, до Вѣл⁴ки њѣва, ѣз Грковѡца, дѣсет⁴ дѡна, дѡдај ми мѡло ѣксѣра, не ѣди мѡкри нѡгѹ, ѡвѡки комадѡ бѣло, од ѡвогдѣшињи кѹруза, стѡ лѹди, стѡ ћѹди, ѡдѣмо дѡ Пѣуља, твѡди сѣнѡва, накупѣм чѣпѡва;

бѡбѣ Анђе, нѣ идѣ нѣкут бе-жѣнѣ, од Зѡр⁴цѣ дѡбила, нѣ знѡм јѣсти бес кѡш⁴кѣ, до кѹће Лѣл⁴нѡвкинѣ, нѣсам нѣд⁴лѣ ми, повр Нуглѡш⁴цѣ, нѣмѡ га до сѹбѡтѣ; са Бѡсѣл⁴кѡм врсн⁴ца, ѡде за Гѡѡм, нѣје са жѣнѡм, кѡ ће на крај са злѡт⁴цѡм, с плѣтећѡм ѣглѡм, прѣт кѹћѡм, пѡд нашѡм Лѹкѡм, јѣди рѹкѡм, рѡдѣ и сѹботѡм, бѣла с тѣткѡм;

кѡква му је будѹћност, ѡде нам млѡдѡст, ѡде мѡст ѹ пропѡст, да је врат⁴ти се у прѡшлѡст, прѡва случѡјност, штѡ дѡчека пѡ-старѡст⁶;

вѡзда јѡв⁴ла блѣзнѡд⁴, кѡс⁴ла се ѡтова за јѡвѡт, урѡни пѣлѡд⁴, трѡвци дѡђи по тѣлѡд⁴, тѡ су му ѹнучѡт;

⁴Још сличних примјера за говор Бастаса наведено је и у Козомага, 2023:р.318.

⁵Категорије у којима се поста акценатске дужине обавезно јављају у савременом српском језику в. у Nikolić, В., 1970:р.13.

⁶Редовно чување поста акценатске дужине код именица на -ост и иза дугих и иза кратких вокала у западнијим српским говорима биљежи је и Драгичевић у говору Лапачког поља и Бање Врућице (в. 2001₂:р.179, 2007:р.353, 2009:р.288), а у осталим говорима стање је неуједначено, тј. након кратких вокала дужина је обично очувана, а иза дугих често се неутралише (в. нпр. Dešić, 1976:р.184; Petrović, 1978:р.24; Cukut, 2021:р.74 и литературу на коју је тамо упућено).

òнда бјежање дође, ўзо блованье, ўбило гладованье, живи од заиманья,
доста ми је лутанья, рёко ми стрёго мирёванье, слабо му приманье;
вёл^ко чельаде, дёсна врата, йма жельезне грабље, онај зелёни тёпик,
јадни йсан настрада, била коњска кола, од ланьске год^не, македонско
вино купује, за Огњену Марију, у првој клупи, йду ў Црну Гору, шарена
сўкња;

кашње додато, заклан ў шуми, оста незаключана кўћа, потрпано ў
вреће, скёван о-дасака, ўбрато ў јесён;

ў другом разреду, од осмого мјесеца, прва жена му била, трећи му
син у војсци, пребаци у четврту, четрдесето је он годиште;

вдлимо му свй, гледају ме попр^нјекко, закаснй на аутобус, ймамо посла,
јавим се ћаћи, наломимо грана, одузму му дёзволу, окрене пйти,
припремамо се сйјати, радши ли й сутра, сакуптим сўвије грана, чим
сванё, ёто ме, тражё да се плати, утрнем свјетло, ц^нједи крё-зубе;
бираж кдју ћеш, занймај се мало, искидај тó наситно, намотај около,
дё, свирај ми једну, погледай нйза се, распитајде се мало, бёже ме
сачувај;

свё вакó клечећи, подклижем се печући ракију, прдопò нйјући, одё
пјёвајући, прдопашё не радёёћи, йзгуби дан тражёёћи те, сатра се
учёћи.

И мимо наведених примјера, постацценатске дужине у наведеним катего-
ријама ријечи чувају се готово без изузетка.

IV. О одсуству појединих Даничићевих дужина

10. У говору Бастаса одсуство неких постацценатских дужина које пропи-
сује Даничић у вези је са глаголским ријечима⁷.

⁷ Уколико занемаримо неутралисане старе дужине у облицима датива, инструментала и лока-
тива множине именица на -а, може се устврдити да у басташком говору у именским ријечима
фактички и нема одступања од Даничићеве норме. На основу прегледа из Сукот & Kozomara,
2022 јасно је да се овакве дужине не јављају ни у осталим српским говорима западно од ријеке
Босне. О њиховом присуству у источнијим новоштокавским говорима в. нпр. у Vuković,
1940:p.226; Nikolić, B., 1964:p.235 и 1969:pp.13–14; Nikolić, M., 1991:pp.79–81; Stanić,
1982:p.76; Remetić, 1985:pp.69–72; Nikolić, V., 2001:pp.265–266; Radovanović, 2006:p.246 и
литературу која је тамо наведена.

1) Према грађи којом располажемо, неакцентоване дужине никад се не јављају на вокалу *e* презентске основе код глагола прве Стевановићеве врсте ако облици глагола који се граде од такве основе имају дугоузлазни акценат⁸:

л^нјѐпо *вѣзе* (= лијепо прича), *вучеш се* ко пребѣјен, дѣбро *знáдем* читати, *знáдемо* ѝ мѣ такѡ, *знáдеш* тѣ свѣ, сáм *знáдеш*, *извѣземо* гоблѣнá, сáмо ў *кáртама крáде*, пѡмáло се и *крáде*, кад *мúзе* крáву, *мúзеш* ли тѣлету, *навúче* белáја нá се, не *обúчемо се* дѣбро, *озѣбеш* ли на двѡру, ѝ сáт *прѣде*, нѣће да се *пресвúче*, *привúчем се* ўж њѣга, *свúчем* пѡмáло чáлијѣ, и *стúче* га крúпа (= грáд), *стúчем* га (= побиједим) двѣ пáртије, *тúчемо* грá на бунáру, *јѣдво увúчем* кѡнац ў иглу, *утúче* (= кастрира) ѡвнове итд.

Потврде о јављању дужина у оваквој врсти глагола налазимо у говору Змијања, али је ‘ова појава изразитија у говору католичког живља него код православног, код кога је последнија краткоћа’ (Петковић, 1973:р185). У осталим западнијим говорима такве дужине потпуно су непознате (в. Sukut & Kozomara, 2022:pp.185–186).

2) Дужине уопште нису биљежене ни код облика презента глагола са ос-
новом на *-je-*:

нѣмѡј да те *бѣје* ћáћа, *бљúје* крв, *бѡлујемо* свú зѣму, нѣ *вјерујем* нѣком, штѡ ўтомáн (= узалуд) *гладујеш*, ако *зала’е*, ѣмá нѣко, *засије* свѣгá пѡмáло, чѣм *зашалује*, л^нјѣваћу, *кúје* ко стáри стáрац, не *кúпује*, *лáдујем* пѡд грохѣм, *лá’е* ко пáс, бѡгами *лудујеш*, *љѣтује* код њѣ, áј да *људујемо*, тáј ти не *мирује*, вáзда *мудрује*, *огрáћује* се ѡд мене, *ѡдá’е* ме кѡса, сáм се *ѡдá’еш*, *ѡдбије* жѣну, *ѡстá’е* до ср^нјѣдѣ, ѡни *јѣдú* а мѣ *пѣликујемо* (= гледамо са завишћу), *пљúје* свѣ рѣдом, *пѡдбијем* нѡгу, и *пѡтије*, *пѡстá’е* свѣ тѡгорѣ, нѣ *поштује* нѣ матѣр, тѡ *пѡштујем*, *прикујем* ћѣкојú лѣтву, кáт *пúтујеш*, *рáтује* вáзда око зѣмљѣ, *сáстá’емо се*, *тргује* по св^нјѣту, да нас *убије*, нѣ *убијемо се*, *удá’е* ми се ћѣр, чúјем да си бѣјѡ ѡвде, сúтра *шáлујемо*, *шúрује* сá њима.

Примјера за овакве дужине нема ни у говору Чечаве (Kozomara, 2009:р.535) и Шипова (Sukut, 2021:р.74), док је на преосталом дијелу стање неједначе-

⁸ Дужина типа *трѣсем* нова је ... Најпре су сви говори имали ситуацију која се може свести на формулу *трѣсем: рáдим*. У другој фази у севернијим млађим новоштокавским говорима настаје ситуација која се може свести на формулу *трѣсем: рáдим*. У трећој фази у севернијим млађим новоштокавским говорима настаје ситуација која се може свести на формулу *трѣсем: рáдим*’ (Nikolić, В., 1970:р.103).

но – у неким говорима преовлађују форме са дужином, а у другим је чешће њихово одсуство (исп. Sukut & Kozomara, 2022:pp.186–187).

V. Секундарне и аналошке дужине у говору Бастаса

11. Појава неситимолошких постакцентатских дужина много је чешћи узрок ремећења Даничићеве акценатске норме.

1) Дужење вокала пред сонантом као последица губљења полугласника у слабом положају редовно је у присвојним формама на *-ов/-ев*⁹:

бег̄ов по́сјед^т, *џсто̄ б^чједник̄ов* а̀лат, на *Бџгд̄ан̄ов* по́зив, *Нен̄ад Бџшк̄ов*, *бр̄ат̄ов* ми с̄ин, *б^жк̄ов* лист, *џн* је *бур̄азер̄ов*, *бӣће* и *Владимир̄ов* с̄ин, *В^вк̄ов* бр̄ат, *глад̄ов* ко̀лац, *дид̄ов* шта̀п, *џзела* *д^жевер̄ов* д̄ӣјо, *џн* је *Додик̄ов*, *Дра̄го Б^ђуџан̄ов*, *Зекан̄ов* До̀лац, *Бра̄цо Зеч̄ов*, *Игор̄ов* пл̄ан, *Илиш̄ов* џкрајак, см̄етн̄о ко *Јовк̄ов* м̄л̄ин, *Милан Јошан̄ов*, *Лӯјо ков̄ач̄ов*, *к^чм̄ов* *ћа̄ћа*, *тџ* је *мат^ччар̄ов* по̀сџ, по̀ко̄јни *Са̀во Милдӣов*, на *м^жж̄ов* ра̀чун, *пџдворник̄ов* до̀ручак, за *пџп̄ов* *ћџиф*, *пр^жјетел̄ов* џрас, *Илија секретар̄ов*, *сиром̄ак̄ов* терет, *Ср̄бин̄ов* тра̀ктор, за *тет̄к̄ов* ко̀мби, *Тодор̄ов* ро̀ђендан, та̀ман му *џјак̄ов* ка̀пут, по̀ко̄јни *Јџво Урдиш̄ов*, с̄једе на *чџек̄ов* са̀т, *Мӣшо иџмар̄ов*;

њег̄ов и *џсто̄*, *џшџ* у *њег̄ов* кра̀ј, ко да није *њег̄ов*, ко̄ је зна̄ за *њег̄ов* по̀сџ.

Овакве дужине карактеристичне су и за говор Баније и Кордуна (Petrović, 1978:p.24), те у говорима Шипова (Sukut, 2021:p.75). Преовлађују у говорима између Врбаса и Украине (Kozomara, 2016:p.664, а нису карактеристичне за говоре Змијања (Petrović, 1973:p.187), Лике (Dragičević, 1986:p.156 и 2009:p.289) и Поткозарја (Dalmacija, 1997:p.46). Колебања су забијежена у западнобосанским ијекавским говорима (Dešić, 1976:p.251).

2) Као у већини западних говора (в. Petrović, 1973:pp.186–187 и 1978:p.24; Dalmacija, 1997:p.46; Dragičević, 2007:p.353; Kozomara, 2016:p.664; Sukut, 2021:p.75), суфикс *-ин* у свим примјерима биљежен је са дужином:

Не̄ђо Ан̄ин, *Ањ̄елк̄ин* џнук, ко *ба̄бин* з̄уб^н, *ба̄кин* ко̀лач, *Бџбин* Јџво, *Бџин* ста̀н, *Вес̄ин* са̀т, *Бџкин* па̀сат, *Никола* је *Же̄љин*, *Илија Јовеш̄ин*, за *к^чмин* по̀сџ, *Мар̄ин* и *Мил̄ин* с̄ин, *матар̄ин* џјак, до̀бар *Мил^чин*

⁹У овом говору промјена *о* у *е* иза палаталних сугласника ријетка је појава, те се јављање секундарних акценатских дужина углавном везује за облике на *-ов*.

чò'ек, ù стр̄ин̄ин Губ̄ин, йм̄а т̄ат̄ин ч̄екић, òн је с̄ав т̄ет̄кин, Сл̄авко Тòмин, ни һ̄аћ̄ин ми га һ̄аћа није йм̄ò, није љ̄ун̄ин, Шòлин Ждр̄аловац; һ̄ез̄ин с̄ин је т̄амо, тò је һ̄ез̄ин смр̄ат, није һ̄ез̄ин већ мòј, з̄на̄ју да је һ̄ез̄ин, òн је һ̄ез̄ин.

У Лици је, међутим, потпуно непознато дужење оваквог и (Dragičević, 1986:p.156).

3) Колебање је веома често код суфикса *-ав* и *-ић*:

с̄ав б̄а^лав, òн̄ај м̄али пр̄аво б̄ер^лав, ко врт̄òг^лав, г̄ар^лав ко чаћ, в̄азда б̄ијò к̄и^лав, кад је йс̄ан һ̄òр^лав, ч̄у^лпав ко међет;

òс̄јекò један бр̄ест^ћ, гр̄аб̄ић н̄ајбољ̄е ùгрије, в̄ад^ла му з̄уб^ћ, л̄ан̄чић му к̄упи, пр̄ав̄и мòмчић, г̄ура пр̄ст^ћ у струју, б̄ијò т̄уда н̄ут^ћ;

в̄азда б̄ијò б̄а^лав, с̄ав сам знд̄ò^лав, к̄а^лав од глав̄е до п̄ет̄е, данас н̄ешто к̄и^лав, твр̄òдòг^лав ко јуне, е је т̄у^лпав, òста мл̄ат һ̄е^лав, и^лг̄ав је;

ùват̄им за òн̄ај врт̄ић, тò је дòбар м̄лад̄ић, в̄ав^лјек нòсò нòж̄ић, м̄етни на стò^лић, тр̄еба ми један ст̄уб̄ић.

Стање је, очекивано, доста неуједначено и у другим говорима (в. Sukut & Kozomara, 2022:p.191 и 192).

4) Дужине настале након контрахованих скупина из радних глаголских придјева на *-ав*, *-еò*, *-уò* (нпр. дог̄урò, р̄екò; дòвò, пòчò; и^{зò} се, кр̄енò и сл.) аналошки су се досљедно пренијеле и на фòрме у којима није дошло до сажимања. Исп.:

д̄аò га на з̄ан̄ат, св̄ашта з̄н̄аò, кр̄аò по с̄елу, пр̄ет кућом п̄аò, ст̄аò га бити, пр̄аво га тр̄аò; ј̄еò пòмало, кл̄еò га ù дрво, ù кам̄ен, крòшњу пл̄еò, с̄ј̄еò одмòрити, һ̄еò се ж̄ен^лти; дòшò ч̄им је ч̄ò;

б̄ијò в̄аљ̄ан, в̄ид^лò сам св̄ашта, зг̄азијò га вòз^л, св̄е изијò, ј̄ав^лò ми се, к̄упијò сам с̄икуру, л̄етијò траж^лти с̄ј̄емена, св̄е р̄едом љ̄убијò, м̄ислијò кòс^лти, одмòр^лò з̄еру, пòстијò ч̄итав пòст, једнòм се н̄а^лтијò, р̄аставијò с̄ане, склòнијò се пò-стреву, һ̄авла сам траж^лò, һ̄ијò дòвести Ђулију, ùијò је к̄ер, н̄ешто и^рвò^лчијò (= радио углавном бескорисно), ш̄и^лчијò кòље.

У принципу, ова појава распрострањена је у свим западнијим говорима (*Ibid.*:p.189).

5) Као у говору Змијања (Petrović, 1973:p.188), у 3. лицу множине аориста дужина се редовно изговара на посљедњем слогу:

вратише нам мило за драго, тамо нам не *дадоше*, мирово до-га не *дирнше*, ва̀ктом *до̀хоше*, *жѣ̀тише* по ко̀мат, *зава̀дше се*, *јѣ̀трѡс за̀ка̀снше*, *за̀ко̀наше* љ земљу, ду̀шмани све *за̀па̀лише*, сла̀тко *из̀жедоше* све, не *ја̀вше* се, ђни ми *ка̀заше*, *крѣ̀нуше* до̀лазти, ча̀сом све *ма̀коше*, и не *мр̀днуше*, *на̀зѝхоше* по ме, *на̀правше* рѐдове, *на̀удше* му, и не *на̀шалше се*, не *нудше се*, *ѡдоше* и ђни, *одрѣ̀дше* да ђн бу̀де пр̀ви, *окрѣ̀нше* на̀па̀ко, *о̀к̀длше* нас, *ѡсташе* кѣ̀мови до̀ касно, *паркѝраше* ко̀ла, *по̀пр̀ваше се* (= порваше се), *по̀ру̀чише* да до̀ђем, дѣ̀ца се *по̀јдаше* и *по̀женише*, *прекр̀стше се*, па нам *прикр̀ичаше*, не *пру̀жише* по̀моћи, *развѣ̀коше* ма̀јстори, *ра̀стадоше се*, кад *рѐкоше* да до̀лази, до̀бро *ру̀чаше*, *са̀браше се*, *са̀сјекоше* свѣ шѣ̀му, *сѣ̀доше* во̀ђе, *стр̀могла̀више се*, *сѣ̀дарше се* два̀ Милана, *уба̀цше* др̀ва, *у̀ватше се* љ коло, *угр̀лаше* обувени, *у̀дадоше* ѣ̀ри, не *у̀хоше* ни́зерѣ, све *у̀зеше*, *ру̀кѣ* не *мо̀гоше*, *укра̀доше* бѡга, *упр̀лаше* кѣ̀рови, *шчѐнаше* ме за̀ ру̀ке итд.

Овакав тип поста акценатских дужина непознат је у говору Лике (Dragičević, 1986:р.163 и 2009:р.290) и Поткозарја (Далмасија, 1997:р.46), а у осталим говорима присутно је колебање (в. у Sukut & Kozomara, 2022:р.190).

6) У функцији разликовног средства од трећег лица једнине, у трећем лицу множине футура првог досједан је неакцентовани квантитет:

ба̀цше га, *говѡрше* љ њему, *звѣ̀ше* вас, *крѣ̀нше* ва̀ктом, *ла̀гаше* док мо̀гу, *мѝслше* и ђни гла̀во̀м, *осрамѡтше се*, *прѐпашише* се мра̀ка и др.

Слично је и у другим говорима (*Ibid.*:р.190).

7) Неакцентована дужина у компаративу (па, логично, и суперлативу) прилога, која је редовна у свим западнијим српским говорима (*Ibid.*:р.192), и овдје је биљежена без изузетка:

ја̀ бр̀же-бѡље љ кућу, во̀ли му *више* нек ма̀тари, ни́кет ми ни́је би́ло *гѡре*, ту̀да ти је *на̀јближе*, *памѣ̀тније* би нам би́ло не и́ћи, *ра̀ђе* би ко̀сѣ̀жо нек то̀ ра̀дијо, *тѐже* ми сѐ и́зути, до̀ђи *чѐшише* и сл.

8) Покретни вокали *a* и *e* у говору Бастаса имају ненаглашени квантитет у неким замјеничким и прилошким ријечима ако им претходи кратки вокал: *ѡд ва̀шога* кѣ̀ма, ако *ѝкога* на̀ђе, *ко̀јога* си до̀шо мјесѐца, за *на̀шога* ва̀кта, ни́ђе ни́кога, од *ни́чега* ствѡри, *ѡвога* мјесѐца, из *ѡнога* ра̀та, *ѡсташе* и-*сва̀кога* по̀мало, о-*сва̀чега* је сла̀ђи, око *сва̀чега*, ни́је ми до̀ *тога*, за *чѝјога* је у̀дата, зва̀ли *штѡкога*;

нè зна̄м ка̄да̄ би мо̄гла, òвда̄ не прòлазӣ, порèни òдовда̄, òдонда̄ ће кйша, òнда̄ до̄ћи на прèло, òсада̄ ћемо дрүкчӣје, òткада̄ сам га че̄кала, штà-ш са̄да̄;

ако би й̄ком̄е, тѐб^н би, у ка̄јом̄е-ш рад^нти, н̄еком̄е свѐ стàн̄е у òбрас, н̄й̄ком̄е се нй̄је зàмјер^нла, у òвом̄е вàкту, òнам̄е твòме чòеку, свàком̄е пòмогò, трѐба ўкра̄ј стàти тòм̄е, у чй̄јом̄е вòз^нлу, й̄шли штòком̄е; н̄ем̄ам ка̄д̄е, ка̄д̄е сте кòс^нли, лàкò је са̄д̄е.

На сличне потврде у другим говорима упућено је у Sukut & Kozomara, 2022:p.193.

9) Дужења вокала испред енклитике *је* (и именског и глаголског поријекла) сасвим су обична у ријечима које имају отворен слог:

Здр̄авкò је нашò, Мир̄а̄ је рòђена у јӯлу, ка̄кв̄а̄ је гўжва, кòм̄е је дò тог̄а, и Ст̄а̄ноја̄ је одòзгò, стр̄ина̄ је одгòила, т̄еб̄е је р̄ет й̄ћи;

бй̄ло̄ је свàшта, да̄валò̄ је и пòмоћи, зн̄ла̄ је и нòћ^нти вòђе, убй̄јалò̄ је свàкò^н мўкòм̄;

òм̄е је прèпаде, òòбрò̄ је, бòлан, лàкò̄ је наљутити, ка̄кò̄ је бй̄ло, кàснò̄ је сàт, прй̄ј̄е̄ је бй̄ло дрүкчӣје.

Дужења испред енклитике биљежена су и у другим говорима (в. нпр. Dešić, 1976:p.83; Dragičević, 1986:p.76; Kozomara, 2016:p.665).

10) У грађи се нашло и неколико примјера дужења испред енклитике *ли* у 1. лицу јединине презента глагола *моћи* и *хтјети*:

мòг̄у л^н те звàти, мòг̄у ли јà прèћи, мòг̄у ли јà вàкò й̄ћи, òћу л^н й̄ ја, òћу ли знàти тò.

11) Енклитички облици личних замјеница *она* у дативу и *они* у генитиву, дативу и акузативу, без обзира на ријеч која слиједи након њих, биљежени су увијек са дужином:

àјде *јòј* реди, брзо *јòј* дòдија, вòлим̄ *јòј*, дангуб^нће *јòј* ў кући, запр^нјети *јòј*, ц^нјена *јòј* вèл^нка;

гòворӣ *им̄*, да *им̄* је до̄ћи, зàвид̄е̄ *им̄*, ка̄д̄ *им̄* се вра̄ћа̄, прèда̄ *им̄* кључе, тò̄ *им̄* је и пàсало;

а да *ӣ* је нàћи, знàдете ли *ӣ*, й̄м̄а̄ ли *ӣ*, па *ӣ* сј̄етовала, сàд̄ *ӣ* је вй̄ш̄е, тўда̄ *ӣ* й̄м̄а̄ дòста.

Дужина се јавља и на енклитикама *ме*, *се* и *га*, а најчешће се то дешава кад се нађу испред редуковане енклитике *је*:

бра́нијо̄ ме̄, за̀па̄мт^нла ме̄ д̀добро; б́ило с̄е̄ за̀рат^нло, д̀шло с̄е̄ д̀ крува;
о̄н га̄ ошк̀ло̄, М́ира га̄ разбу̀д^нла и сл.

Слично је и у посавским говорима (в. Kozomara, 2016:р.665).

(За говор Бастаса у остатку старих деклинационих форми карактеристичне су и дужине типа: у к̀дл̄ије, њ̀егов̄ије с̄ӣно̀ва̄, д̀вије л̄у̀д̄и, ц̀р̄није да̀на̄; у д̀п̄анӣц̄ӣм, са Ш̄егр̄т̄ӣм и сл. Детаљно тумачење о њима в. у Ramić, 1991₁ и 2010, гдје је на више мјеста скренута пажња на овакав тип дужина, а за сличну појаву у осталим говорима у Cukut & Kozomara, 2022:р.193.)

VI. Закључне напомене

12. Изложена дијалекатска грађа показала је да се у говору Бастаса веома добро чувају постакценатске дужине које је кодификовао Даничић. Историјски гледано, наведено непостојање квантитета код облика глагола прве Стевановићеве врсте и глагола са основом на *-je-* (што су, у принципу, једина одступања од Даничићевих правила) тешко се може и довести у везу са неутрализацијом постакценатских дужина, које, судећи по њиховом веома досљедном јављању у свим осталим позицијама, очигледно никада и нису биле уопштене у басташком говору¹⁰. Због наведених чињеница, није погрешно рећи да у говору Бастаса у суштини и нема укидања неакцентованог квантитета.

13. За разлику од неких других говора гдје је губљење квантитета увелико нарушило прозодијску норму српског језика (нарочито се ту пажња скреће на познато губљење квантитета у српским говорима из екавске скупине), у говору Бастаса дужине не само да су се очувале него се развио и петрификовао не тако мали број постакценатских дужина које нису етимолошке и које су веома стабилне – у суштини, у говору се употребљају без изузетка.

14. Кад се упореди стање са општим просјеком који налазимо у западнијим српским говорима, може се констатовати да су одступања која су овдје наведена углавном већ потврђена у ранијим радовима. Прецизније лоцирање басташкога говора (као ни осталих српских говора западније од ријеке Босне) у неки говорни тип засад није могуће јер доступна грађа о западнијим говорима ни изблиза није употпуњена да би се маркирале чвршће изоглосе. С тим у вези посебно треба нагласити да су у наобимнијој и најважнијој монографији – *Западнобосанским ијекавским говорима* (Dešić, 1976) дате само основне

¹⁰О колебању приликом нормирања оваквих акценатских дужина, њиховом поријеклу, те стању у дијалектима доста је написано (о томе в. у Stevanović, 1991:pp.94–101 и литератури коју је тамо навео).

напомене о акцентима, те да остаје задатак да се за прецизније дефинисање обаве додатна истраживања.

15. Врло слично стање као у говору Бастаса налазимо и у сусједним икавским говорима ливањско-дувањскога говорног типа¹¹. Ако се занемаре ситнији изузеци, дискриминанте по којим се разликују ови говорни типови тичу се глагола на *-јем*, који у икавским говорима, ‘без обзира на то које су врсте, имају обично дуг вокал у наставку презента’: *ткàјѐм, ткàјѐ, сàјѐм...* (Ramić, 1999₂:р.339), те по наставку *-о* у мушком роду раднога глаголског придјева, који је најчешће кратак ако није настао контракцијом (*Ibid.*: р.340).

VII. Приказ поста акценатских дужина у говору

Бастаса на примјеру везаногa говора

Зна́деш ти́ свѐ како́ је било́, нѐмам ти́ ја́ штà причати́. Чѐм се д’јѐте ма́ло подигнѐ, ђдма́ се глѐдало штà би мо́гло привр’јѐдити у́ кући́. Једни́ ишли́ јањц’ма, дру́ги чу́вали гѐведа, трѐћи прàсат и тàко́.

Ја ка-сам се ўдàла, свѐ сам знàла рàд’ти и ни́је било́ жѐнско́к пѐсла да нисам знàла. А Б. ђт’шѐ у Аустрију́ па сам мѐрала и ђнѐ што женски́ћи нѐкет нису рàд’ли. Ђвдан чу́вај блага́, копај, сѐ, обеђавај око свàчега́, кўвај рúчак, спрѐмај дјѐцу у́ шко́лу... Ма́, садѐ је ђвијем жѐнами ко у рàју. Полѐти сјѐди, полѐти лези... А ѝ ондà сам ја́ вàзда глѐла да ми дјѐца бѐднў ўредна. Ако се нѐма́ и не кўпује, мѐра бѐти чѐсто па нек је и ђкрплѐно.

...

Кад је бѐјѐ млàт, пѐјѐ је Б. прѐје, бѐже сачу́вај. Пѐслије кат је прѐстѐ, вàзда ми бѐјѐ дѐбар. Оти́ђи у Аустрију́ и врат’ се дўжан, свѐ попи́. Пѐзајми́ од лўди́ да дѐђе кўћи... Е пѐслије прѐстѐ пѐти и л’јѐпо смо жѐв’ли. Ѐмали свѐ. Да се нѐ зарати́, мо́гли смо уживати́.

Нѐком ја́ тѐ нисам хѐла причати́. Вàзда сам ја́ говѐр’ла да ми је дѐбар. А нѐси му мо́гѐ сàкр’ти рàкију. Ја́ сàкријем под ўли́ште, ђн јѐпѐт нађѐ и пѐпије. И знàѐ бѐти и ўсѐван. Мѐни било́ дѐд’јало, трѐба гѐ’ити дјѐцу, трѐба рàд’ти, а ђн нѐ дàва́ у́ кућу.

¹¹ Примјере чувања, губљења и појаве поста акценатских дужина у ливањско-дувањском говорном типу в. у Ramić, 1999₂:рр.338–340).

Једн̄ом се напӣјо̄ и нешто му дошло тешко и каже̄ мени: ‘Ајмо се ми љб“ти.’ А ја̄ једво̄ дочек̄а. Реко: ‘Ајмо.’ И бѣгами љзе̄ он̄ пиштѣљ и два̄ мѣтка и љдемо̄ ми гѣре у он̄ӯ нашу Башч“цу да нас љбије. Йдемо̄ ми, ја̄ плачѣм, али нећу да одустанѣм. Накѣ ми п̄аде̄ на памѣт шт̄а ће бити з дјецѣм. Кажем̄ му ја̄: ‘Ајмѣ, Б., кѣ ће нам дјѣцу глѣти ка-се ми љбијемо?’ И како̄ ја̄ тѣ рече, он̄ вако̄ ставӣ прст на чѣло и љ он̄ рече: ‘Да, бѣк те ј..., кѣ ће дјѣцу глѣти!’

И тако̄ одустанѣмо, не љбијемо се и, ва̀ла мѝломе бѣгу, свѣ бѣло дѣбро кат је прѣсто̄ пѣти. Пѣслије се запослӣ на трѣсету, дѣби пѣмзију, и даљѣ с̄ам знадеш̄ како̄ је бѣло. Дјѣца се поудашӣ и пожѣн“шӣ и свѣ јѣпѣ дѣбро.

Литература

1. Вуковић, Ј. (1940) Акцент гвора Пиве и Дробњака. *Српски дијалектолошки зборник*. X, 187–417.
2. Далмација, С. (1997) *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука, 1–264.
3. Даничић, Ђ. (1925) *Српски акценти*. Београд – Земун.
4. Дешић, М. (1976) Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*. XXI, 1–316 + карте.
5. Драгичевић, М. (1986) Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник*. XXXII, 7–241.
6. Драгичевић, М. (2001₁) Најзападнији српски говори данас. *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*. I, 79–89.
7. Драгичевић, М. (2001₂) Биљешке о неакцентованим дужинама у говору Срба Лапачког поља. *Српски језик – студије српске и словенске*. VI, 177–183.
8. Драгичевић, М. (2007) О говору Срба Бање Врућице крај Теслића I (фонетске и морфолошке особине). *Српски дијалектолошки зборник*. LIV, 323–401.
9. Драгичевић, М. (2009) Акценти ријечи у говору Срба Лапачког поља. *Српски дијалектолошки зборник*. LVI, 277–371.
10. Ивић, П. (1991) *Из историје српскохрватског језика, Изабрани огледи II*. Ниш, Просвета.
11. Ивић, П. (1996) О језику. *Република Српска Крајина*. Книн – Београд, pp. 143–158.
12. Козомара, Д. (2000) *Фонетске особине гвора села Бастаса*. Дипломски рад у рукопису. Филозофски факултет Универзитета у Бањалуци.
13. Козомара, Д. (2002) Млинарска терминологија Бастаса. *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*. II–2, 197–200.

14. Козомара, Д. (2009) Акценатске особине говора Чечаве. *Српски језик – студије српске и словенске*. XIV, 533–547.
15. Козомара, Д. (2022) Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине. *Српски дијалектолошки зборник*. LXIII, 579–733.
16. Козомара, Д. (2018) Судбина вокалских скупина у говору Бастаса. *Српски језик – студије српске и словенске*. XXIII, 513–522.
17. Козомара, Д. (2019) Вокалске редукције у говору Бастаса. *Наш језик*. Књ. 50, св. 2, 657–664.
18. Козомара, Д. (2022) Фонетске особине говора Бастаса. *Српски дијалектолошки зборник*. LXIX, 1–102.
19. Козомара, Д. (2023) Преношење акцената на проклитике у говору Бастаса. *Зборник научних радова у част проф. др Мирку Скакићу*. Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, pp. 315–333.
20. Николић, Б. (1964) Сремски говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XIV, 201–412.
21. Николић, Б. (1969) Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVIII, 1–71.
22. Николић, Б. (1970) *Основи млађе новоштокавске акцентуације*. Библиотека ЈФ, Нова серија 1. Београд.
23. Николић, В. (2001) *Моравички и горњостуденички говори*. Београд.
24. Николић, М. (1991) Говори србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник*. XXXVII, 1–549.
25. Петрић, М. (1961) Porijeklo stanovništva. *Glasnik Zemaljskog muzeja i Sarajevu, Etnologija*. 21–90.
26. Петровић, Д. (1973) О говору Змијања. *Библиотека Зборника за филологију и лингвистику*. XIV/1–2 и XV/1–2. Нови Сад, Матица српска.
27. Петровић, Д. (1978) *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб, Матица српска – Просвјета.
28. Радовановић, Д. (2006) Морфолошке особености говора средње Колубаре. *Српски дијалектолошки зборник*. LIII, 189–374.
29. Рамић, Н. (1991₁) Стање континуаната јата у говору Срба доњег Ливањског поља. *Српски језик – студије српске и словенске*. IV, 419–446.
30. Рамић, Н. (1999₂) Ливањско-дувањски говорни тип. *Српски дијалектолошки зборник*. XLVI, 263–426.
31. Рамић, Н. (2010) *О јатовским изоглосама*. Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.
32. Реметић, С. (1985) Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* XXXI. XIX + 555.
33. Станић, М. (1982) Ускочки акценат. *Српски дијалектолошки зборник*. XXVIII, 63–191.
34. Стевановић, М. (1991) *Књига о акценту књижевног језика*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

35. Црњак, Д. & Козомара Д. (2018) Ткачка лексика Бастаса. *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу*. Бања Лука, Филолошки факултет, pp. 124–141.
36. Цукут, С. (2021) Српски говори Шипова. *Српски дијалектолошки зборник*. LXVIII, 1–158.
37. Цукут, С. & Козомара Д. (2022) Језичко наслеђе у западним српским говорима (статус постакценатске дужине). *Наслеђе и идентитети* (Тематски зборник радова). Центар за фолклористику и студије културе (ЦЕФИКС), Бања Лука, Филолошки факултет, pp. 183–196.
38. Чустовић, Ђ. (1961) Narodni govor. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*. 91–117.

Драгомир В. Козомара
Универзитет у Бања-Луке
Филолошки факултет

О СУДЬБЕ ЗАУДАРНЫХ ДОЛГОТ В РЕЧИ БАСТАСА

Резюме

На основании собранного диалектного материала о речи Бастаса, деревни на юго-западе Боснии, автор статьи отмечает, что по распределению заударных долгот эта речь очень похожа на стандартный сербский язык и другие речи восточно-герцеговинского (герцеговинско-краинского) диалекта, к группе которого она принадлежит по своей структуре.

Основные отклонения от просодической нормы сербского языка в речи Бастаса сводятся на пример к следующему:

1) Заударные долготы утрачиваются на гласной *e* в основе настоящего времени у многочисленных глаголов первой группы Стевановича, если глагольные формы, построенные из такой основы, имеют долгое восходящее ударение: *извѣземо* гоблѣна̄, с̄амо̄ ӯ к̄артама̄ к̄ра̄де.

2) Они также утрачиваются в форме настоящего времени у глаголов с основой на *-je*: нѣ̄ в̄ѣрӯјем̄ н̄иком̄, з̄ас̄ӣје̄ свѣ̄га̄ п̄о̄мало̄.

3) Вторичные долготы регулярно встречаются в притяжательных формах, оканчивающихся на на *-ов* и *-ин*: на *Б̄о̄г̄д̄ан̄о̄в̄* п̄о̄зив̄, Н̄ен̄ад̄ *Б̄о̄ш̄к̄о̄в̄*; Н̄е̄ђо̄ *А̄н̄ин̄*, *А̄н̄ђ̄ел̄к̄ин̄* ӯнук̄.

4) Кроме того, вторичные долготы регулярно встречаются на последнем слоге слова в третьем лице множественного числа аориста: *з̄ав̄ад̄н̄ӣе̄ се̄*, *ј̄ӯтр̄о̄с̄ з̄ак̄ас̄н̄ӣе̄...*

В работе также описывается отношение речи Бастаса к соседним икавским говорам ливанско-дуванского типа.

- **Ключевые слова:** речь Бастаса, ударение, заударная долгота, герцеговинско-краинский диалект, западные сербские говоры, северо-западная группа герцеговинско-краинскога диалекта.

References

1. Crnjak, D. & Kozomara D. (2018) Tkačka leksika Bastasa. *Zbornik radova posvećen prof. dr Milanu Dragičeviću*. Banja Luka, Filološki fakultet, pp. 124–141.
2. Cukut, S. (2021) Srpski govori Šipova. *Srpski dijalektološki zbornik*. LXVIII, 1–158.
3. Cukut, S. & Kozomara D. (2022) Jezičko nasljeđe u zapadnim srpskim govorima (status postakcenatske dužine). *Nasljeđe i identiteti* (Tematski zbornik radova). Centar za folkloristiku i studije kulture (CEFIKS), Banja Luka, Filološki fakultet, pp. 183–196.
4. Čustović, Đ. (1961) Narodni govor. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*. 91–117.
5. Dalmacija, S. (1997) *Ijekavski govori Potkozarja*. Banjaluka, 1–264.
6. Daničić, Đ. (1925) *Srpski akcenti*. Beograd – Zemun.
7. Dešić, M. (1976) Zapadnobosanski ijekavski govori. *Srpski dijalektološki zbornik*. XXI, 1–316 + karte.
8. Dragičević, M. (1986) Govor ličkih jekavaca. *Srpski dijalektološki zbornik*. XXXII, 7–241.
9. Dragičević, M. (2001₁) Najzapadniji srpski govori danas. *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnosti*. I, 79–89.
10. Dragičević, M. (2001₂) Bilješke o neakcentovanim dužinama u govoru Srba Lapačkog polja. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*. VI, 177–183.
11. Dragičević, M. (2007) O govoru Srba Banje Vrućice kraj Teslića I (fonetske i morfološke osobine). *Srpski dijalektološki zbornik*. LIV, 323–401.
12. Dragičević, M. (2009) Akcenti riječi u govoru Srba Lapačkog polja. *Srpski dijalektološki zbornik*. LVI, 277–371.
13. Ivić, P. (1991) *Iz istorije srpskohrvatskog jezika, Izabrani ogledi II*. Niš, Prosveta.
14. Ivić, P. (1996) O jeziku. *Republika Srpska Krajina*. Knin – Beograd, pp. 143–158.
15. Kozomara, D. (2000) *Fonetske osobine govora sela Bastasa*. Diplomski rad u rukopisu. Filozofski fakultet Univerziteta u Banjaluci.
16. Kozomara, D. (2002) Mlinarska terminologija Bastasa. *Zbornik za srpski jezik, književnost i umjetnost*. II–2, 197–200.
17. Kozomara, D. (2009) Akcenatske osobine govora Čečave. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*. XIV, 533–547.
18. Kozomara, D. (2022) Fonetske i morfološke osobine srpskih posavskih govora između Vrbasa i Ukrajine. *Srpski dijalektološki zbornik*. LXIII, 579–733.

19. Kozomara, D. (2018) Sudbina vokalskih skupina u govoru Bastasa. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*. XXIII, 513–522.
20. Kozomara, D. (2019) Vokalske redukcije u govoru Bastasa. *Naš jezik*. 50 (2), 657–664.
21. Kozomara, D. (2022) Fonetske osobine govora Bastasa. *Srpski dijalektološki zbornik*. LXIX, 1–102.
22. Kozomara, D. (2023) Prenošenje akcenata na proklitike u govoru Bastasa. *Zbornik naučnih radova u čast prof. dr Mirku Skakiću*. Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet, pp. 315–333.
23. Nikolić, B. (1964) Sremski govor. *Srpski dijalektološki zbornik*. XIV, 201–412.
24. Nikolić, B. (1969) Kolubarski govor. *Srpski dijalektološki zbornik*. XVIII, 1–71.
25. Nikolić, B. (1970) *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd, Biblioteka JF, Nova serija 1.
26. Nikolić, V. (2001) *Moravički i gornjostudenički govori*. Beograd.
27. Nikolić, M. (1991) Govori srbijanskog Polimlja. *Srpski dijalektološki zbornik*. XXXVII, 1–549.
28. Petrić, M. (1961) Porijeklo stanovništva. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*. 21–90.
29. Petrović, D. (1973) *O govoru Zmijanja*. Biblioteka Zbornika za filologiju i lingvistiku. XIV/1–2 i XV/1–2. Novi Sad, Matica srpska.
30. Petrović, D. (1978) *Govor Banije i Korduna*. Novi Sad – Zagreb, Matica srpska – Prosvjeta.
31. Radovanović, D. (2006) Morfološke osobenosti govora srednje Kolubare. *Srpski dijalektološki zbornik*. LIII, 189–374.
32. Ramić, N. (1991₁) Stanje kontinuanata jata u govoru Srba donjeg Livanjskog polja. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*. IV, 419–446.
33. Ramić, N. (1999₂) Livanjsko-duvanjski govorni tip. *Srpski dijalektološki zbornik*. XLVI, 263–426.
34. Ramić, N. (2010) *O jatovskim izoglosama*. Kragujevac, Filološko-umetnički fakultet.
35. Remetić, S. (1985) Govori centralne Šumadije. *Srpski dijalektološki zbornik* XXXI. XIX + 555.
36. Stanić, M. (1982) Uskočki akcenat. *Srpski dijalektološki zbornik*. XXVIII, 63–191.
37. Stevanović, M. (1991) *Knjiga o akcentu književnog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
38. Vuković, J. (1940) Akcenat govora Pive i Drobnjaka. *Srpski dijalektološki zbornik*. X, 187–417.

Преузето: 29. 3. 2023.
Прихваћено: 15. 5. 2023.

Горан Б. Милашин¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

О КОНСТРУКЦИЈАМА С ПРИЈЕДЛОГОМ ПО У РОМАНИМА ГОСПОЋИЦА И ПРОКЛЕТА АВЛИЈА ИВЕ АНДРИЋА²

Апстракт: У раду су представљени резултати анализе синтаксичко-семантичких одлика конструкција с приједлогом по у романима Госпођица (1945) и Проклета авлија (1954) Иве Андрића. Основни задатак истраживања био је да се утврде значења и функције ових конструкција у поменутиим дјелима, те да се на основу издвојених примјера покушају проширити и допунити досадашње синтаксичко-семантичке анализе приједлога по у нашим граматицима и радovima, како старијим тако и рецентнијим. На теоријским основама когнитивне семантике, али и традиционалнијих приступа значењу приједлога, анализирано је 298 структура (213 из Госпођице и 85 из Проклете авлије), а закључено је како језик ових Андрићевих дјела, бар кад је ријеч о конструкцијама с приједлогом по, ни по чему не одступа од савременог језичког стања. Учено је, наиме, да су бројније локативне него акузативне конструкције, а да су најфреквентнији специјални локатив и локатив основа/критеријума. На крају рада указано је и на неприједлошку употребу ријечи по.

Кључне ријечи: *српски језик, приједлог по, Госпођица, Проклета авлија, Иво Андрић, локатив, акузатив.*

¹goran.milasin@ff.unibl.org

²Чланак је проистекао из семинарског рада *О приједлогу по у Госпођици Иве Андрића (прилог проучавању синтаксе и семантике приједлога по у савременом стандардном српском језику)*, написаног академске 2016/17. године под менторством проф. др Иване Антонић, у оквиру предмета Синтакса и семантика стандардног српског језика (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, ДАС).

1. Уводне напомене

1.1. У многим истраживањима савременог српског језика, нарочито синтаксичким и стилистичким, полази се од књижевних дјела Иве Андрића, што није необично нити случајно. Одавно је, наиме, уочено како текстове нашег јединог нобеловца одликују језгровитост, пуноћа и потпуност казивања (Živković, 1977), стилско савршенство једноставног језика (Bogdanović, 1999), а показало се, великим дијелом и због поменутих карактеристика, да су они веома погодни за утврђивање различитих правила и појединости системског карактера (в. нпр. Stanojčić, 1967; Alanović, 2013; Antonić, 2022 и др.). С тим у вези, и у овом раду, посвећеном синтаксичко-семантичким одликама конструкција с приједлогом *по*, емпиријску основу чине примјери ексцерпирани из два Андрићева романа: *Госпођица* (1945) и *Проклета авлија* (1954). Налази истраживања упоредиће се са описима ових конструкција у србистичкој, односно славистичкој граматичкој литератури, традиционалној и рецентној, како би се установило постоје ли евентуална одступања или се издвојени случајеви у потпуности уклапају у систем савременог српског језика.

1.2. Приједлози су веома фреквентне и изразито полисемичне језичке јединице, али су у лингвистици ‘по традицији истраживачко подручје од маргиналног интереса’ (Klikovac, 2006:p.21). Такав положај имали су ‘од првих спомињања у текстовима старих индијских и античких граматичара па све до појаве модерних лингвистичких теорија у прошлости стољећу’ (Matovac, 2013:p.1). С развојем генеративне граматике, а нарочито когнитивне лингвистике,³ ситуација се, ипак, знатно промијенила. Тако су приједлози постали веома важни, ‘нека врста пробе за експланаторну моћ новог, когнитивистичког приступа’ (Klikovac, 2006:p.21).⁴

1.2.1. Премда су заузимала периферни положај у истраживањима, не може се рећи да су значења приједлога у србистици потпуно занемарена. Она су

³ Приједлози су веома погодни за когнитивнолингвистичка истраживања, нарочито због њихове функције у концептуализацији просторних односа. О истраживањима приједлога у когнитивној лингвистици в. нпр. Klikovac, 2006:pp.21–24; Matovac, 2013:pp.50–95; Matovac, 2014a, као и тамо наведеноу литературу.

⁴ Представници когнитивнолингвистичког правца истичу како су традиционални приступи семантици приједлога неприкладни јер су то описи ‘који се онајприје темеље на навођену примјера различитих употреба, но без успостављања повезница међу тим употребама’ (Matovac, 2014a:p.5). С друге стране, когнитивисти настоје сва значења извести из прототипског просторног значења и створити семантичку мрежу, што је, сматрају критичари овакве анализе, донекле произвољно и одражава преференције и имагинације самог аутора (в. о томе Matovac, 2013:pp.60–62).

разматрана у граматикама нашег језика, али и у оквиру радова и монографија посвећених синтакси и семантици приједлошко-падежних конструкција,⁵ а рецентна граматичка литература (Antonić, 2005a; Piper & Klajn, 2015:pp.330–393) понудила је одговоре на многа важна питања о падежном систему српског језика и функцији коју приједлози у њему имају. Ивана Антонић у низу радова пажњу је посветила синтакси и семантици појединачних приједлога: *усред* (1999), *усред, насред и посред* (2005b), *од* (2006a), *до* (2007a; 2007b), *око* (2008a), *према* (2011) и *при* (2019), док се Нада Арсенијевић бавила приједлозима *о* (2011) и *код* (2017). Душка Кликовац (2006) анализирала је са становишта когнитивне семантике приједлоге: *у, из, унутар, сред (усред, насред, посред), изван/ ван, кроз* и (дјелимично) *по*, усредсредивши се на то како наведени приједлози развијају основни појам САДРЖАВАЊА. Ова ауторка разматрала је и значења приједлога *уз* (Klikovac, 2018:pp.41–72), *у* и *на* (Klikovac, 2018:pp.113–128) те *поврх* (Klikovac, 2019), такође из когнитивносемантичке перспективе. Тијана Ашић (2006) бавила се временском и просторном употребом приједлога *уз*. Заједно са Вераном Станојевићем она је разматрала и семантику приједлога *испред* и *пред*, испитујући параметре по којима се они разликују у погледу спацијалне локализације, али и апстрактнијих видова локализације (Ašić & Stanojević, 2008). Рајна Драгићевић у два рада (2012a; 2012b) извршила је исцрпну семантичку анализу десупстантивних приједлога у српском језику, а Вања Миљковић (2018) бавио се приједлогом *на* из когнитивносемантичког аспекта.

1.2.2. Приједлог *по* – балтословенски, свесловенски и прасловенски приједлог (Skok, 1972:pp.692–693; RJA ZU, 1931:p.107) – припада групи правих, немотивисаних приједлога. Његово је поријекло нејасно: у науци се доводи у везу с трима старим индоевропским приједлозима: **apo* – ‘ab, weg’, **upo* – ‘unter an etwas heran’ и **pos* – ‘unmittelbar bei, hinter’ (в. Ivić, 1951–1952:p.173, као и тамо наведену литературу). Осим тога, током историје језика јављао се уз три падежа – акузатив, датив и локатив, а такође и у неприједлошкој функцији. О овој језичкој јединици најисцрпније је у србистици писала Милка Ивић (1951–1952), а њен рад неким значењима допунио је Јован Вуковић (1954:pp.137–144). Локативним конструкцијама с приједлогом *по* у оквиру монографије посвећене овом падежу бавила се Татјана Батистић (1972). Предраг Дилпарић (2003) и Јањис Какридис (2014) писали су о овом приједлогу из дијахронијског угла. Когнитивна србистика није му посветила нарочиту пажњу. Нека његова

⁵ Исцрпан преглед раније србистичке/сербокроатистичке литературе о значењима приједлога дат је у Klikovac, 2006:pp.8–11.

маргиналнија значења (која имплицирају САДРЖАВАЊЕ) у српском језику из угла когнитивне семантике, како је поменуто, освијетлила је Душка Кликовац (2006:pp.240–242). Ни у славистици, према нашим сазнањима, није другачије – изузетак су описи приједлога *по* у полонистици (Bacz, 1999; Bacz, 2002) и у кроатистици (Matovac, 2013:pp.100–122; Matovac, 2014b). Због тога је циљ овог рада да се покуша представити синтакса и семантика српског приједлога *по*, односно конструкција у чијем је он саставу, са различитих теоријских становишта, а на примјеру двају Андрићевих романа. Теоријски оквир рада чини когнитивна семантика (в. нпр. Klikovac, 2006:pp.13–40; Matovac, 2013:pp.50–95; Matovac, 2014a), али ће се приликом анализе у обзир узимати србистички/сербокроатистички, односно славистички радови засновани на различитим теоријским приступима, прије свега: Batistić, 1972; Stevanović, 1989:pp.153–527; Antoniћ, 2005; Klikovac, 2006; Silić & Pranjковић, 2007; Piper & Klajn, 2015:pp.330–393; Matovac, 2013; Matovac, 2014b; Belaj & Tanacković Faletar, 2014; Oertle, 2016.

2. Синтакса и семантика конструкција с приједлогом *по* у Андрићевим романима *Госпођица* и *Проклета авлија*

Романи *Госпођица* и *Проклета авлија* Иве Андрића, иако невелики по обиму, показали су се као одлична емпиријска основа за истраживање синтаксе и семантике конструкција с ријечју *по*. Почетни инвентар примјера формиран је на основу увида у штампане изворе (Andrić, 1984a; Andrić, 1984b),⁶ а затим је упоређен с електронским извором ових Андрићевих дјела (Gralis-Korpus), како би се формирао коначан корпус за истраживање. Тако је издвојено укупно 298 структура (213 из *Госпођице* и 85 из *Проклете авлије*) у чији састав улази ријеч *по*, од чега највећи дио чине локативне конструкције (255 примјера), те ће се од њих и кренути.

2.1. Локатив с приједлогом *по*

У семантици се истиче да приједлози првенствено означавају просторне односе, а да конкретна-просторна значења и облици њиховог изражавања претходе (и структурно условљавају) многе апстрактније језичке садржаје и

⁶ Сви наводи у раду вршени су према овим штампаним изворима. У наставку текста они се доносе без упућивања на презиме аутора и годину издања. У загради се наводе скраћенице (G – *Госпођица*, PA – *Проклета авлија*) и бројеви страница ових двију књига.

њихове облике' (Piper, 2001:p.19).⁷ С тим у вези, приликом прегледа семантике конструкција с приједлогом / језичком јединицом *по* у овом раду категорија простора посматраће се као примарна семантичка категорија.

2.1.1. Спацијални (просторни) локатив. Модел *по* + N_{Lok} ⁸ као што је уочио Предраг Пипер (2001:p.73), има значење локализације на површини локализатора, с тим да, за разлику од модела *на* + N_{Lok} , истиче контакт са различитим тачкама на локализатору, тј. носи дистрибутивно значење,⁹ динамичког неди-рективног (Дјечачи трче *ПО игралишту*) или статичког типа (*ПО становима* горе свјетла). Дистрибутивност се, дакле, може сматрати темељним значењем овог приједлога у конструкцији с локативом (уп. и Belaj & Tanacković Faletar, 2014:p.448), али постоје и другачија мишљења. Неки аутори наводе да је основно значење ове структуре заправо супралокалност (в. Silić & Pranjković, 2007:p.245), јер се објекат локализације који је с њим у конструкцији налази на површини локализатора или се креће његовом површином, унутар његових граница (Играчке су разбацане *ПО поду*, Цијеле године путује *ПО свијету*). С друге стране, Дарко Матовац (2013:p.106) сматра како је перлативност, тј. кретање простором који се повезује с концептима ПУТА, у темељима значења приједлога *по* уз локатив.

Метафорична пресликавања просторних значења конструкције *по* + локатив на апстрактне сфере видљива су и у начинском и каузалном значењу (Од данас радимо *ПО новим правилима*; *ПО наговору* пријатеља кренуо је у теретану). Наиме, у овим конструкцијама локализатори унапријед предвиђају ток неког глаголског процеса, тј. одређују му метафоричке границе, баш као што у значењу основа/критеријума (Он је узоран само *ПО понашању*) 'представљају апстрактне сфере у којима се одређују квалитете номинативних референата

⁷ В. о томе опширније у Piper, 2001:pp.9–62, као и тамо наведеној литератури, одакле се јасно може закључити да нису когнитивисти први уочили везу између семантичке категорије простора (као конкретног домена) и апстрактнијих значењских категорија. Тај проблем разматран је и много раније, у оквиру различитих теоријских приступа, а нарочито треба у вези с тим истакнути значај теорије семантичких локализација.

⁸ Ради уштеде простора, у раду се користе симболи и скраћенице, а ово су њихова значења: Adj – пријдев (адјектив); Adj_{PosesAk} – пријдев (адјектив) посесивни акузатив; Adv – прилог (адверб); Cop – копула; Det_{SpacCijl} – детерминатор спацијални циљни; N – именица (номен); N_{Ak} – именица акузатив; N_{Dev} – именица девербативна; N_{Gen} – именица генитив; N_{Instr} – именица инструментал; N_{Lok} – именица локатив; ODet – обавезни детерминатор; Quant_{Num} – квантификатор нумерички; V – глагол пунозначни / предикација; V_{Egzis} – глагол егзистенцијални; V_{SemiCop} – глагол семикопулативни; [→] – трансформише се.

⁹ Ирена Грицкат (1955–1956:p.83) сматра да је дистрибутивну природу имала ријеч из које су се касније развили и приједлог *по* и (глаголски) префикс *по-*.

... док им изван тих сфера иста својства не могу бити приписана' (Belaj & Tanacković Faletar, 2014:p.450).¹⁰ Сличне су концептуалносемантичке природе и случајеви субјекатског локатива (Ситуација је *ПО председнику* прилично једноставна), гдје сфера перцепције, односно мишљења локализатора представља апстрактни простор унутар чијих се граница атрибутантима (*ситуација* из наведеног примјера) придружују особине означене пријевима у функцији семантичког језгра копулативног предиката (Belaj & Tanacković Faletar, 2014:p.450). Матовић (2013:p.112) сматра да се и у случајевима инструменталног локатива (*Послаћу ти књигу ПО другарици*) може говорити о сличној концептуалносемантичкој нарави: локализатор је апстрактни пут којим се објекат локализације креће, с тим што су овдје у питању живи локализатори.¹¹

Из анализираних романа издвојено је 85 примјера конструкција *по* + локатив у служби спацијалног детерминатора којим се изражава непосредна просторна локализација с обиљежјем простирања по површини локализатора. Модел већине ових конструкција јесте $N + V + \text{ПО } N_{\text{Лок}}$, а њиме се:

а) уз глагол *просути* и, по правилу, флаuidне, односно објекте локализације састављене од веома ситних честица, показује да је простирањем захваћена цијела површина локализатора или њен већи дио:

‘... и ту се преломи и проспе као црвен сјај *по расутој вароши*’ (G:p.11);¹²
‘... која је просута као шака зрња делом *по стрмим падинама околних брда*,
делом у равници око реке’ (G:p.85); ‘Из неких врата која се нагло отворише
истрча снажна, зајапурена жена са огромним лонцем у рукама и умало их
не запљусну помијама које широким покретом целог тела просу *по авлији*’
(G:p.183);

б) показује да је кретањем у различитим смјеровима захваћена цијела површина локализатора, односно већи дио ње:

‘... а *по зиду* се пење лоза или ружа пузавица’ (G:p.12); ‘Само немој, молим
те, с тим лицем да ми идеш *по сокаку*’ (G:p.99); ‘А затим је раширио руке
и стао да хода *по соби*’ (G:p.108); ‘Упоредо са тим замасима, помицала се

¹⁰ О синтаксичко-семантичком пољу ОСНОВА/КРИТЕРИЈУМА и интерференцији с квалификативним и каузалним значењем в. Антонић, 2011, нарочито рр. 170–171 и рр. 174–177, гдје се даје својеврсна реинтерпретација ставова изнесених у нашој литератури, па и оних датих у Антонић, 2005а.

¹¹ Милка Ивић учила је и примјере гдје су локализатори именице које не означавају жива бића, као у реченици: *Велизовић се доселио из Никшића на своју земљу коју је добио по миразу* (1951–1952:рр.186–187). И она значење посредништва доводи у везу са просторним, али и значењем основа/критеријума (Ivić, 1951–1952:p.190).

¹² У овом примјеру својеврсна флаuidност објекта локализације метафоричке је природе.

по блатном и разрованом плочнику слаба светлост са крупним, немирним сенкама' (G:p.192); 'Путовао је по малоазијској обали, ишао у Египат и на острво Род' (РА:p.59); '... трудећи се да изгледа као човек који без циља шета по пространој авлији' (РА:p.104); 'Шета, као сваког јутра, по дворишту' (РА:p.118) и др.;¹³

в) уз глаголе типа *претурати*, *растурити* или имперсоналне структуре *прича се*, *говори се*, односно њихове замјене засноване на метонимији (с именицама *прича*, *глас*), да је простирањем захваћено више појединачних тачака површине истог локализатора, односно његове унутрашњости:

'И док би он тако претурао јаја по сељаковој котарици' (G:p.70);¹⁴ 'Свашта се по граду говори' (G:p.80); 'Светлости су свуда по вароши плануле' (G:p.82); 'При дну авлије, по калдрми је, на белим чаршавима, било разасртро јериште' (G:p.90); 'Уопште, за Госпођицу је све ово што се дешавало, овде и по широком свету, било туђе, далеко и нестварно' (G:p.103); '... да ту дочекује велике личности и приређује пријеме и проводе о којима се у новинама пише и по народу'¹⁵ говори' (G:p.206); 'О њој су ишле приче по Стамболу' (РА:p.35); 'Кад кажем, настављао је Хаим, да су гласови стали да круже по Смирни, не треба, наравно, мислити да се то односи на целу многољудну варош' (РА:p.60) итд.;¹⁶

г) уз различите глаголе, када означава локализатор у множини, показује да је захваћено више истоврсних локализатора расутих у простору:

¹³ Спацијални локатив с овим значењем појављује се и као неконгруентни атрибут уз именицу *корак* (модел N + ПО N_{Lok}), односно девербативну именицу *шетња* (модел N_{Dev} + ПО N_{Lok}): '... него заиста мала, румена беба која се смеје и засмејава све око себе чинећи прве кораке по земљи' (G:p.170); 'На својим шетњама по авлији он тако редовно набаса на Хаима који, гоњен немиром и сав устрептао, непрестано мења место' (РА:p.110).

¹⁴ Овај примјер је специфичан јер је локализатор тродимензионални садржатељ, а радња се врши у унутрашњости предмета, тј. не захвата само површину.

¹⁵ У овом примјеру се ради о живом локализатору, а могла би се уочити и својеврсна агентивна улога [→ *народ* говори]. Додуше, то би се могло примјенити и на остале примјере са имперсоналним структурама типа *прича се*, *говори се* и сл. у којима се приједлог *по* појављује уз локатив именице *село*, *град*, *варош* итд., али се у тим случајевима онда мора говорити и о просторној метонимији: Свашта се по граду говори [→ Свашта град говори → Свашта људи у граду говоре].

¹⁶ Спацијални локатив с овим значењем појављује се у једном примјеру и као неконгруентни атрибут уз множински облик именице *ратиште* (модел N + ПО N_{Lok}): 'Ратишта по Галицији и Украјини гугала су босанске пукове' (G:p.103).

‘Оваквих кућа „предратног” београдског типа има још доста по удаљенијим улицама Београда’ (G:p.12);¹⁷ ‘Са њим је излазила на прва вечерња посела и забаве по рођачким и пријатељским кућама’ (G:p.28); ‘Госпођици је изгледало да ствари које су затворене по орманима и сандуцима штеде са њом заједно’ (G:p.44); ‘По крововима и прозорима ницале су све нове црне заставе’ (G:p.90); ‘Видим да по другим дућанима међу’ (G:p.91); ‘Само један трговчић рече јој онако преко рамена, спремајући робу по рафовима’ (G:p.120); ‘По разривеним улицама и рушевним, запуштеним кућама са видним траговима рата, ваљала се шарена бујица света’ (G:p.149); ‘И сада, осим тих мање-више јалових трчкања по министарствима, његов је главни посао ноћно седење са веселим друштвом’ (G:p.176); ‘И да је неко запитао хоће ли заиста ићи да се шуња по мрачним галеријама неких ноћних локала’ (G:p.181); ‘Претежну већину сачињавају цариградски хапсеници, прави избор најгорег од најгорег што га миже по цариградским пристаништима и трговима или се завлачи по јазбинама на периферији града’ (PA:p.16); ‘Разговор би почео рано, у топлој сенци једне надстрешнице, која је бивала све краћа, а настављали би га по другим склонитим местима велике авлије, бежећи од сунчеве жеге и гласних и насртљивих хапшеничких игара и свађа’ (PA:p.91); ‘Изгледао га је, чекао и немирно ходао по свим одељењима Авлије’ (PA:p.94); ‘После уобичајеног кратког поздрава, нестао је у једном од завијутака Проклете авлије, на којој су се по забаченим угловима већ хватале прве сенке сумрака’ (PA:p.96) и др.

2.1.2. Објекатски локатив. У корпусу је забиљежено неколико примјера типа оних које Ивана Антонић (2005a:p.279) сматра објектима локализатора (уп. и Stevanović, 1989:pp.509–510):

‘... гладио је по коси и питао топлим гласом’ (G:p.21); ‘... погладио је по коси као некад’ (G:p.23); ‘А он се снебива уместо да распали некога по челу’ (G:p.163); ‘Хладна, немирна језа нападала је час по врату час по леђима и продирала све дубље у тело’ (G:p.179); ‘... па тек онда стадоше да се бију дланом по стегну’ (G:p.190); ‘... Карађоз је могао одједном да промени држање и да стане да се удара по челу’ (PA:p.31); ‘Ваљија је био уверен да није погрешно и да је ударио по правом месту’ (PA:p.63); ‘Потапшао би га по рамену и умиривао, настојећи увек да разговору да шаљив и безазлен тон’ (PA:p.68); ‘... а фра Петар се усиљава да буде весело, тапше га по рамену’ (PA:p.117).

¹⁷ Ова конструкција грађена је по моделу: $\emptyset N_{Gen} + V_{Egizis} + ПО N_{Lok}$, тј. уз глагол *имати* упо-тријебљен са тзв. егзистенцијалним значењем (о конструкцијама овог типа в. Anтонић, 2005a:p.128).

У овим примјерима, уз глаголе (*по*)*гладити*, *ударити/ударати*, *распали-ти* ('ударити'), *бити* ('ударати'), *нападати*, (*по*)*тапшати*, дистрибутивна се компонента неутрализује, а конструкција добија адлативно значење, до синонимичности блиско објекатском.¹⁸ У њима се углавном исказује успостављање тактилних односа, локализатор је неки дио тијела, а субјекат при томе користи најчешће руке.¹⁹ Нешто је другачији случај у примјеру: 'Хладна, немирна језа нападала је час *по врату* час *по леђима* и продирала све дубље у тело', гдје је физиолошко стање/процес у функцији граматичког субјекта, а конструкцијом *по* + локатив изражава се локализатор стања/процеса. Једини примјер у којем локализатор није дио тијела, а ни шири локализатор није жив појам, јесте исказ с глаголом *ударити* у предикату: 'Валија је био уверен да није погрешно и да је ударио *по правом месту*'. Такође, у овом примјеру није изражен објекат, те треба правити разлику између таквих и примјера у којима је већ изражен шири локализатор у функцији објекта: Потапшао би *га по рамену*.

2.1.3. Темпорални локатив. Једно од подзначења темпоралног локатива с приједлогом *по* јесте и постериорност (в. Piper, 2001:р.137; Antoniћ, 2005а:р.288; Oertle, 2016:pp.224–225): Долазим *ПО Васкрсу*; *ПО завршетку рата* било је тешко. За ову употребу, додуше, каже се да је има све мање у савременом језику (Ivić, 1951–1952:р.193); 'она се већ осећа као сасвим архаична, задржана још у појединим, углавном књишким изразима' (Ivić, 1957–1958:р.156), али то би требало испитати на ширем корпусу. Барбара Бач (1999:pp.142–143) сматра да су у пољском језику овакве конструкције мотивисане концептом СЛИЈЕЂЕЊА, присутним и у просторном значењу (уп. Идем *ПО твојом трагу*, Воз се креће *ПО шинама*),²⁰ јер слиједити нешто у времену значи доћи послвије нечега, али Дарко Маговац истиче и мотивисаност концептом ПОДУПИРАЊА: ПОДУПИРАЊЕ у простору пресликава се на ПОДУПИРАЊЕ у времену, и то тако да локализатор претходи објекту локализације (2013:р.117; 2014b:pp.19–20).

¹⁸ О оваквим случајевима в. Piper, 2001:р.73; Arsenijević, 2012:pp.45–46, као и тамо наведену литературу.

¹⁹ Ово се односи на издвојене примјере. С друге стране, у српском су језику забиљежени и примјери у којима субјекат користи друге дијелове тијела или се као спроводник користи неко средство (в. Arsenijević, 2012:р.45).

²⁰ Барбара Бач (1999:р.142) као илустрацију концепта СЛИЈЕЂЕЊА у простору наводи пољске примјере: *Kominiarz idzie po drabinie* (Димњачар иде по мердевинама) те *Idę po twoich śladach* (Идем по твојим траговима/стопама). Дарко Маговац (2013:р.117) препознаје исти концепт у примјеру: *Трамвај вози по трачницама*, гдје објекат локализације слиједи просторна обиљежја локализатора.

Локатив с приједлогом *по* у функцији адвербијалне одредбе времена – темпоралног детерминатора којим се изражава посредна временска локализација, и то постериорност – забиљежен је само у пет примјера, од којих су три исказана основним моделом ($V + \text{ПО } N_{\text{Dev/Lok}}$), а два мало другачије – приједлогом *по* уз именицу *посао*, односно *рат*. И у тим је примјерима, ипак, ријеч о кондензацији временске клаузе с везником *пошто* / *након што* и свршеном предикацијом, као и у остала три, с тим да је свршеност предикације овдје исказана детерминатором (глаголским придјевом трпним у функцији конгруентног атрибута – *свршеном*):

‘... загушила га крв, другог дана *по доласку*’ (G:p.43); ‘*По свршеном послу* враћала се, бијена хладном јесењом кишом, грлећи грчевито кишобран’ (G:p.173); ‘С пролећа, треће године *по њиховом доласку у Београд*, стара госпођа је одједном пала у постељу’ (G:p.201); ‘Некако убрзо *по њиховом доласку* десило се да је полиција ухватила неко писмо упућено аустријском интернунцију у Цариграду’ (РА:p.12); ‘Али папа је тражио да му краљ Француске да гаранцију да ће му, *по свршеном рату*, вратити драгоценог заточеника’ (РА:p.86).

Ниска фреквенција конструкције *по* + локатив у анализираном корпусу иде у прилог мишљењу да то није уобичајена употреба у савременом српском књижевном језику.

2.1.4. Ситуациони локатив. То је локатив с приједлогом *по* именица којима се означавају неке атмосферске појаве (Antonić, 2005a:p.289), а у функцији је адвербијалне одредбе опште околности. О оваквим случајевима у когнитивној се семантици истиче: ‘Могући су и сценарији у којима границе оријентира унутар којих је дистрибуирана глаголска радња нису физичке, но то није запрека њиховој метафоричкој концептуализацији у просторним оквирима, а самим тиме и локативном кодирању’ (Belaj & Tanacković Faletar, 2014:p.449). И Милка Ивић сматра да је у основи овог значења заправо значење мјеста на коме владају одређене временске прилике (1951–1952:pp.179–180). Модел којим се ово значење изражава јесте: $V + \text{ПО } N_{\text{Lok}}$, а илуструју га следећи примјери из *Госпођице*:

‘Сваке недеље пре подне, *по лепом* као и *по ружном времену*, она одлази на гробље у Кошево’ (G:p.73); ‘Тек сутрадан пред подне стигле су у Земун, *по сивом и хладном дану*’ (G:p.134); ‘Готово сваког дана пре подне Госпођица се спуштала низ Његошеву улицу, *по снегу и блату, по киши и кошави*’ (G:p.152); ‘*По највећој лапавици или најљућој кошави* прелазила је цео Београд, уздуж и попреко, обилазећи куће, радње и надлештва’ (G:p.156).

Границе локализатора мање-више су јасне, а на овај начин реализује се концептуална метафора ВРЕМЕНСКЕ ПРИЛИКЕ СУ ОГРАНИЧЕНИ ПРОСТОРИ. У овим примјерима могло би се уочити и значење темпоралности: *по лепом* као и *по ружном времену* [→ кад је лепо као и кад је ружно време (на неком мјесту)], али је ипак примарније значење опште околности, тј. ситуације.

2.1.5. Каузални (узрочни) локатив. Локатив с приједлогом *по* у функцији адвербијалне одредбе узрока, тј. каузалног детерминатора, одређује реченичну предикацију с обзиром на експликативну околност типа узрок – узрок ефектор, узрок разлог и сл. (в. Ковачевић, 2012; Антонић, 2005а:р.294). У анализираним романима уочено је десет таквих примјера, с именицама *обичај*, *навика*, *жеља*, *нагон*, *казна*, *надахнуће* и *наредба*:

‘По обичајима који су тада владали, криминална хроника заузимала је много места у дневној штампи’ (G:р.9); *‘По обичају и ради севапа поклонише ми асуру на којој су лежали’* (РА, 114); *‘... тако да већ по навици жури’* (G:р.14); *‘... али он не само да се није отимао за то него је по својој жељи седео у овом Сарајеву’* (G:р.35); *‘По неком неразумљивом, али сигурном нагону, Госпођица прекине човека већ у половини његовог излагања својим јаким и звонким гласом’* (G:р.56); *‘Ту пристижу и сви они који су упућени по казни, као прогнаници, из западних покрајина’* (РА:р.16); *‘Радио је увек неочекивано, као по неком надахнућу’* (РА:р.31); *‘Магазу сам затворио, по наредби, као и сви остали’* (G:р.90); *‘Пустио сам их доста, и по наредби и на своју одговорност, да’* (РА:р.32); *‘Џем је израније познавао витезове, јер је, по наредби свога оца султана, водио са њима преговоре’* (РА:р.80).

Прва три примјера треба посебно издвојити због тога што локатив именица *обичај* и *навика* с приједлогом *по*, према мишљењу Милоша Ковачевића (2012:р.186), припада субпољу начинско-узрочне интерференције.²¹ С друге стране, у конструкцији *по казни* исти аутор препознаје интерференцију узрочног и циљног значења (Ковачевић, 2012:р.102). Уочено је већ у литератури како је у конструкцијама каузалног локатива с приједлогом *по* често имплицирано и обиљежје основа/критеријума (в. Антонић, 2005а:р.294). То се нарочито може видјети у посљедња три примјера [*ПО наредби* → НА ОСНОВУ ТОГА ШТА

²¹ У оваквим примјерима ријеч је, заправо, о усаглашености са неком праксом, а не начину вршења радње.

је наређено], а ова интерференција умногоме отежава прецизну синтаксичко-семантичку класификацију.

2.1.6. Локатив основа/критеријума. У нашој литератури не постоји јединствен став о категоријалној (не)аутономности синтаксичко-семантичког поља основа/критеријума. Оно се, наиме, најчешће подводи под узрочно или начинско поље.²² Интерференција ова три значења може се, природно, уочити и у примјерима из анализираног романа. Поменути су такви случајеви који су сврстани међу каузалне локативе, а, с друге стране, у неким примјерима локатива с приједлогом *по* са, чини се, доминантним значењем основа/критеријума могуће је уочити имплицираност обиљежја каузалности и квалификативности. Иначе, ово значење, уз спацијално, најзаступљеније је у корпусу (126 конструкција), а реализује се као адвербни детерминатор, али и уз неке именице и пријеве оцјене:

‘Знало се чија је која кућа и људи су се већином познавали, бар *по имену*²³ или из виђења’ (G:p.12); ‘У свему једнаке, сад се те куће разликују само *по спољашњем изгледу*’ (G:p.13); ‘*По чудној логици друштвеног живота и женске нарави*, она није одбијала од себе другарице, него напротив’ (G:p.27); ‘*И по способности и по везама*, Пајер је могао одавно да буде на важнијем положају него што је овај’ (G:p.35); ‘Тако се у почецима још издвајају поједини посетиоци, као засебни случајеви, изузетни и занимљиви *по својој судбини*’ (G:p.61); ‘Тај њен сан је с временом растао и мењао се и *по циљевима* са којима је ишао и *по средствима* којима се служио’ (G:p.67); ‘И управо кад је хтела да му одлучно каже да ће она радити *по својој глави* и према својим интересима’ (G:p.91); ‘... него је свак ослушкивао, настојећи да *по нечујном звуку* који се крије негде испод ње погоди’ (G:pp.93–94); ‘*По ситним, али несумњивим знацима* сад јасније види неповерење и нерасположење са којим је сусрећу и њени најближи’ (G:p.109); ‘*По држању и речима* оних који су је пакосно пецкали или отворено нападали наслућивала је колики мора да је њен грех у њиховим очима’ (G:p.126); ‘*По темпераментима, склоностима и схватањима* они се јако разликују’ (G:p.141); ‘Овде је предњом стајао дајца Владо, али неки дајца Владо *по њеној вољи*’ (G:p.165);

²² Будући да за основ/критериј једне глаголске радње могу да послуже различити елементи ванјезичке стварности, не чуди што се ово значење најчешће подводи под начинско (квалификативно), или под узрочно (каузално), тим пре што нису ретки ни примери који сведоче о високом степену интерференције, у савременом стандардном српском језику, нарочито у структурама са девербативном именицом као експонентом друге предикације’ (Antonić, 2011:pp.174–175). О овом проблему писано је и у Batišić, 1972:pp.165–173.

²³ Ова конструкција синонимична је инструменталу *именом* (Ivić, 1951–1952:p.182).

‘По захукнутим и орошеним прозорима осећало се да су све те просторије препуне загрејаног света који једе, пије, игра и пева’ (G:p.183); ‘Између апотекара и онога Палилуца који не мари стихове а који је, како се из разговора види, царински посредник *по занимању*’ (G:p.187);²⁴ ‘Како у то време није било других фратора који су из тих крајева стигли у Цариград, турска полиција је *по некој својој логици* ухапсила фра-Петра’ (РА:p.12); ‘Ту долази и туда пролази све што се свакодневно притвара и хапси у овом пространом и многољудном граду, *по кривици* или под сумњом кривице’ (РА:p.15); ‘По целом изгледу, *по миру и чистоћи*, то је био други свет, на хиљаду миља одавде, а ипак у самом суседству Авлије и невидљиво везан са њом’ (РА:p.28); ‘По том свом *необичном начину рада* он је био и много гори, тежи и опаснији, и у извесном смислу, понекад бољи и човечнији од ранијих управника’ (РА:p.29); ‘По свом *пореклу и васпитању*, у скученим границама својих посве скромних потреба, фра Петар никад није много мислио о вредности и облику ствари око себе, нити им је придавао неку важност, али ово није могао да не примети’ (РА:pp.45–46); ‘По *црвенкастој светлости на небу и на ретким вршцима китариса иза високог зида* видело се да сунце нагло залази тамо негде на другој страни невидљивог града’ (РА:p.49); ‘Ситни човек виче, а *по гласу* му се види да при том све поскакује, као што чине малени људи, да би оном што говоре дали више важности’ (РА:p.71); ‘Царев син, царев брат, цар и сам *по свом најдубљем уверењу и осећању*, и у исто време најнесрећнији од свих људи’ (РА:p.89); ‘И *по њој* се тај заселак и данас зове „Седам носила“, а пре тога се звао друкчије, не знам како’ (РА:p.109); ‘Али Хаим га гледа укоченим погледом својих *по положају* неједнаких зеница’ (РА:p.117) и др.

Локатив овог типа појављује се и као именски дио предиката уз копулативни глагол *бивати* (модел Сор + ПО N_{Lok}): ‘... и како варош и људи неме и сиве, и бивају све више *по њеној вољи и њеном укусу*’ (G:p.104). Оваква конструкција у подлози је наведеног примјера *неки дајца Владо по њеној вољи*, гдје *по* + локатив има функцију неконгруентног атрибута. Из значења основа/критеријума развиле су се и конструкције с девербативном именицом којима су у основи вербалне структуре с финитним глаголом типа *говорити/казивати*, а као илу-

²⁴ Конструкција *по занимању* улази у састав идиоматизованог копулативног предиката у којем се појављује номинатив као семантичка допуна (в. Antonić, 2005a:p.126).

страција може послужити један примјер из *Госпођице*: ‘По њеном казивању он је сједињавао у себи оне особине које су тада биле највише на цени’ (G:p.159).²⁵

2.1.6.1. Локатив основа/критеријума с приједлогом *по* забиљежен је и у именичким синтагмама, уз именице које означавају неку врсту сродства, а у оваквим конструкцијама Милка Ивић препознаје и значење посредништва (1951–1952:p.190):

Али њена баба *по оцу* била је Румунка, а баба *по мајци* Мађарица (G:p.35);
И тада увек помену њеног прадеда *по мајци* (G:p.70).

2.1.6.2. У анализираној грађи забиљежен је и један примјер израза *сам по себи*, који Милка Ивић (1951–1952:p.182) доводи у везу са значењем основа/критеријума и за који каже да се користи у ситуацијама кад треба истаћи да се нешто дешава без спољашњег утицаја: ‘... понављају речи и мелодије љубавне песме која је, *сама по себи* безначајна, никла богзна где и богзна кад’ (G:p.16).

2.1.6.3. Функцију адвербног детерминатора, са значењем основа/критеријума, могу преузети и релативизатори, што илуструју издвојени примјери:

‘Овај наш грађански свет, и иначе наследно оптерећен турским навикама нерада и словенском потребом за експесом, примио је сада још и аустријске формалистичке појмове о друштву и друштвеним обавезама, *по којима* се лични углед и класно достојанство човека заснивају на одређеној величини непродуктивних, бесмислених трошкова, често само празном и смешном луксузу без духа и укуса’ (G:p.53); ‘... о великим и малим плановима *по којима* би од оних који имају требало да се одузму милијарде у корист оних који немају ништа’ (G:p.127); ‘... да је она познала у животу икад ишта што на срећу личи и *по чему* би сада могла да је мери и цени’ (G:p.171) и др.

2.1.6.4. Ово значење имају и идиоматизоване структуре *по свему судећи* и *по свој прилици*, у вези с којима се може говорити о граматикализацији, тј. о преласку у самосталне партикуле, модалне операторе/ријечи – модификаторе

²⁵ На исти начин развила су се и субјекатска значења локатива с приједлогом *по*, која се, додуше, не помињу у Antonić, 2005a (в. §227). Међутим, случајеви субјекатског локатива с овим приједлогом дати су у Batistić, 1972:pp.97–98 и Alanović, 2012:pp.229–230. Нпр., *У последњем случају оне се разликују између себе по функцији и значењу* [→ У последњем случају њихова функција и значење разликују се између себе – преузето из Batistić, 1972:p.98]; *По њима, такав развој догађаја није могућ* [→ Они мисле да такав развој догађаја није могућ – преузето из Alanović, 2012:p.230]. Док су примјери Татјане Батистић спорни јер се њима заправо исказује критеријум из ког произлази реченична предикација, конструкција *по/према* + локатив из другог примјера, уз конструкцију *на* + локатив (*На теби је да одлучиш*), како наводи Миливој Алановић (2012:pp.229–230), представља субјекатски локатив у најчистијем облику, јер се њоме именује лице чији се закључак наводи.

на нивоу текста (блиске онима типа *вјероватно, сигурно*), а које Милка Ивић (1995) назива *одредбама додатног коментара*, јер нису предикатске, него реченичне одредбе:

‘... али да госпођица поред тога има *по свој прилици* органску ману срца’ (G:p.197);²⁶ ‘Њена срчана мана усталила се и, *по свему судећи*, све се више појачава’ (G:p.206).

Конструкција *по свему судећи* ипак још није сасвим граматикализована, будући да се може мијењати и ред ријечи у њој (*судећи по свему*). Она садржи приједлошки израз *судећи по*, забиљежен у још једном примјеру са значењем основа/критеријума: ‘*Судећи по изгледу* могло би се помислити да је напуштена или да чека купца’ (G:p.13). Овдје се, додуше, имплицира и кондиционалност (→ АКО/КАД би се судило по изгледу...).

2.1.6.4.1. Одредбом додатног коментара могла би се сматрати и конструкција *по изузетку*, а то потврђује могућа трансформација [→ што би било изузетак]:

‘Али опет се питам да није овог пута *по изузетку* истину казала’ (G:p.167); ‘Питала се: зар та мушка животиња не може да буде чиста и поштена ни за тренутак, бар *по изузетку*?’ (G:p.194).

У свим овим конструкцијама уочљив је концепт ПОДУПИРАЊА, који их заправо и повезује са значењем основа/критеријума.

2.1.7. Квалификативни локатив. Локатив с приједлогом *по*, као што је већ наглашено, често одређује реченичну предикацију у погледу начина реализације, али то значење углавном није примарно у таквим конструкцијама, него је имплицирано у локативу основа/критеријума. У анализираним романима издавају се три случаја код којих је квалификативно значење израженије, те би им се могла приписати функција адвербијалне одредбе начина:

‘... само да би могао да их *по необично ниској цени* [→ необично јефтино] продаје народу’ (G:p.114); ‘Пред њим се сакупљао свет у дугим редовима и чекао да *по „газда-Рафиној цени”* [→ тако што ће платити колико газда-Рафа цени] дође до мало хране’ (G:p.114); ‘А стари искусни управник му је одговарао мирно али *по истини* [→ истинито]’ (РА:p.26).

Ипак, и у овим се примјерима могу се уочити неке друге семантичке нијансе – квантификативно-компаративно, а такође значење основа/критеријума.

²⁶ Израз *по свој прилици* Стевановић је сврстао међу приједлошко-падежне конструкције с приједлогом *по* којима није могао приписати никакво значење (1989:pp.517–518), што би могла бити индиректна потврда тезе да се ради о функцији одредбе додатног коментара.

2.1.7.1. Квалификативно-компаративно значење препознаје се у локативу у функцији семантичког језгра предиката уз семикопулативни глагол *остати* (модел $V_{\text{SemiCop}} + \text{ПО } N_{\text{Lok}}$): ‘А на крају крајева, све је ипак остало *по старом* [→ као старо, непромијењено, као што је било]’ (РА:р.35).

2.1.8. Локатив с обиљежјем дистрибутивности. То је локатив с приједлогом *по* који подразумева дијелење једне количине на различите стране. Илуструју га два примјера из *Госпођице*:

‘... кад је цена земљишта овде била динар *по квадратном метру*’ (G:р.12);
‘Једнако је хтела да зна колико су платили овце *по комаду* и колики ће бити губитак’ (G:р.43).

2.1.9. Интенционални (намјерни) локатив. Значење интенционалности као једно од значења приједлога *по* с локативом, и то локативом именице *посао*, али и других именица сродног значења, издвојио је Михаило Стевановић (1989:р.514). Он је навео шест примјера с именицом *посао* који, према његовом мишљењу, то илуструју, а занимљиво је примјетити да су два преузета из Андрићевих приповједака. ‘У овим примерима’, каже Стевановић (1989), ‘напоредо с предлогом *по* сасвим би био на своме месту предлог *ради* – разуме се, с одговарајућим обликом генитива те именице’ (р.514). И у једном примјеру из Андрићеве *Госпођице* локатив именице *посао* с приједлогом *по* има у функцију интенционалног детерминатора којим се реченична предикација експликативно одређује с обзиром на циљ с којим агенс предузима оно што именује реченична предикација: ‘Умрла је од тифуса у унутрашњости Србије, где је отишла *по туђем послу*, заразила се и, погрешно лечена и слабо негована, подлегла зарази’ (G:р.206).²⁷

2.1.10. Кондиционални (условни) локатив. Ово значење локатива с приједлогом *по* није забиљежено у литератури. Међутим, два примјера из *Госпођице* могуће је посматрати као кондензаторе условне клаузе с везником *ако/уколико*:

²⁷ Оваква употреба приједлога *по* с локативом именице *посао* семантички је блиска употреби исте именице у моделу $V + (\text{Det}_{\text{СпакЦиљ}}) + \emptyset N_{\text{Instr}}$ – слободном инструменталу уз глагол кретања који може бити праћен и спацијалним – циљним детерминатором (нпр. *Ићи у Београд послом*). Облику слободног инструментала именице *посао* у овом моделу у србистичкој се литератури приписује функција циљног детерминатора (в. Antonic, 2005а:рр.271–272), али се истиче и блиска веза са семантичком категоријом узрока (Ivić, 1954:рр.92–93). То би се исто могло рећи и за конструкцију *по* + локатив именице *посао*. Наиме, пошто се циљно и узрочно значење уопште у језику преплићу (уп. Kovačević, 2012:рр.186–196), примјеру ексерципираном из *Госпођице*, као и сличним примјерима, могло би се приписати и значење каузалности.

‘Зато, своје гледај, тако да, *по могућности* [\rightarrow ако/уколико је могуће, ако/уколико постоји могућност], ништа што је твоје никад, ни за један минут не дође у зависност од добре воље других људи’ (G:p.25); ‘... склоњено је даље од људских руку, ногу, а *по могућству* [\rightarrow ако/уколико је могуће, ако/уколико постоји могућство] и погледа’ (G:p.44).

Условно значење овој конструкцији даје семантика именице *могућност/могућство*, а приједлог *по* у овом случају поново укључује концепте ПОДУПИРАЊА, ПУТА, ОДНОСНО ОСНОВА.

2.2. Акузатив с приједлогом *по*

2.2.1. Експликативни акузатив. То је, када је ријеч о примјерима из *Госпођице* и *Проклете авлије*, акузатив у функцији семантичке допуне (комплемента, експликатора) уз именице (*посљедица, исход*) по моделу N + ПО N_{Ак}, придјеве (типа *опасан, штетан* и *неповољан*) по моделу Adj + ПО N_{Ак}, те прилоге (*добро*²⁸ и *тешко*) по моделу Adv + ПО N_{Ак}:

‘И пошто га је тако поставила у најнепријатнији и најнеповољнији положај *по њега*’ (G:p.55); ‘Ја знам да је све ово што се догађа незгодно и тешко и да ће још теже бити, *по цио свијет*, а нарочито *по Србе*’ (G:p.89); ‘Све чешће је мислила о том свршетку рата и о последицама које би његов исход могао имати *по њу* и *њене интересе*’ (G:p.109); ‘Видело се да има неодољиву потребу да говори о гладовању и оскудевању широких маса народних и о тешким последицама које то мора имати *по државу, привреду* и *појединца*’ (G:p.114); ‘Ту су се помињале „лихварске камате”, „послови који не подносе свјетлости”, „бездушни пауци, штетни *по народ* и *друштво*”’ (G:p.129); ‘А боље би, чини ми се, било и *по њега* да је не зна ни он и да не испитује много шта је који султан некад радио, него да слуша оно што овај садашњи заповеда’ (РА:p.64); ‘... упао је огорчено кадија који је из искуства знао како штетни, и *по друштво* и *појединца* опасни могу бити људи који због своје ограничености неограничено верују у своју памет и проицљивост и у тачност сваког свог суда и закључка’ (РА:p.64).

2.2.2. Интенционални (намјерни) акузатив. Ријеч је о акузативу ‘у функцији интенционалног детерминатора којим се реченична предикација експликативно одређује с обзиром на намеру (циљ = сврху) с којом агенс

²⁸ Овај примјер је занимљив због тога што је једини у којем се конструкција *по* + локатив појављује као допуна лексеми с позитивном семантиком.

(идентификован: конкретан, уопштен или селективан) предузима оно што именује реченична предикација' (Antonić, 2005а:р.233), а претпоставља се 'да се предмет који је циљ или разлог кретања не само достигне него често и узме (или се на који други начин овлада њиме) те врати на полазиште, односно на мјесто на којему се налази говорник или онај о коме је ријеч у реченици' (Silić & Pranjković, 2007:р.227). У *Госпођици* су забиљежена два примјера интенционалног акузатива с приједлогом *по*:

'Ја прије ја послјије дође ђаво *по своје*' (G:р.72); 'Од свега остаде само страшна помисао да није сама, да ту у мраку стоји онај што, незнан и невидљив, целог живота вреба овакве као што је она, онај што пре или после долази *по новац*' (G:р.213).

Везу с локативним употребама приједлога *по* могуће је уочити и у томе што објекат локализације не задира у унутрашњост локализатора, већ се дистрибуира његовом ПОВРШИНОМ и тако њиме овладава, што значи да је темељно значење приједлога *по* значење супраадлативности (Matovac, 2013:р.119).

2.2.3. Квантификативни акузатив. Ово значење може се препознати у примјеру: 'Не, никако и *ни по коју цену* неће допустити да се нађе на страни која губи' (G:р.84),²⁹ али је оно овдје, између осталог, праћено и условноконцесивном семантиком.

Квантификација с обиљежјем дистрибутивности може се уочити и у примјерима гдје језичка јединица *по*, самостално или с препонираним приједлогом *од*, стоји уз индеклинабилне нумеричке и ненумеричке квантификаторе – у функцији адвербног, али и адноминалног детерминатора:

'... и да су двојица сарајевских зеленаша остали са безнадним потраживањем, сваки *по неколико стотина круна*' (G:р.60); 'Било је шест новчаница *по двадесет круна* и нешто ситнине' (G:р.121); 'Стегла је срце и стала да купује помало, на „црној берзи”, швајцарске франке, *по петнаест* и *по седамнаест динара*' (G:р.208); 'Ти франци нису заузимали много места, а већ после два месеца могла их је продати *по двадесет до двадесет и четири динара*' (G:р.208); 'А преко свега, као случајно просути, нижу се, све у потиљак, четири стотине и једанаест американских златника *од по двадесет долара*' (G:р.209).

Када је у саставу адвербног детерминатора, језичка јединица *по* функционише као приједлог и комуникативно је неопходна (а већ после два месеца могла их је продати *по двадесет до двадесет и четири динара*; * → а већ после два месеца

²⁹ Уп. пр. за акузатив мјере *Не дам куће ни по коју цијену* (Silić & Pranjković 2007:р.227).

могла их је продати *двадесет до двадесет и четири динара*) и синонимична је конструкцији *за + акузатив*. Међутим, у саставу адноминалног детерминатора није комуникативно неопходна, јер ту приједлог *од* може стајати без ње (четири стотине и једанаест американских златника *од по двадесет долара* → четири стотине и једанаест американских златника *од двадесет долара*), а јасно је и да је она ту употријебљена у неприједлошкој служби. У наредном дијелу рада више ће се говорити баш о таквим функцијама ове језичке јединице.

2.3. Неприједлошке функције језичке јединице *по*: ријечца *по*

Као што је већ у уводу речено, приједлог *по* јавља се у реченицама и у неприједлошкој функцији. Због тога у литератури постоје различита мишљења о томе којој врсти ријечи припада ова језичка јединица. Наша граматичка литература овакве случајеве најчешће интерпретира као прилошки употријебљен приједлог (уп. Антонић, 2005а:pp.228–229), а и у *Речнику српскога језика* Матице српске, на примјер, стоји да је ријеч о прилогу када се *по* појављује у значењима: '1. а. *узастопност вршења радње*: Иду корак по корак. б. *поступност у вршењу радње*: Зрно по зрно погача. 2. *начин вршења радње (с речју иза себе)*: То је речено по народски.³⁰ 3. *дистрибутивност, распоред вршења радње*: По двоје излазе из учионице. 4. *понављање вршења радње*: по стоти пут рећи' (RMS, 2011:р.922). У *Рјечнику хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности такође се истиче како ова ријеч 'каткад служи и као прилог' (RJAZU, 1931:р.107).³¹ Јован Вуковић (1954:р.143) каже да се ради о прилошкој употреби ријечи *по* у дистрибутивном значењу, односно дистрибутивној ријечци *по*. И Дарко Матовац (2013:pp.104–106; 2014б:р.10–11) сматра да није исправно посматрати *по* у овим случајевима као прилог јер није могућа употреба ове језичке јединице без комплемента, те да би се прије могло

³⁰ Ивана Антонић (2005а:р.226) ове примјере помиње у склопу квалификативног акузатива, уз образложење да је ријеч о моделу V + ПО Adj_{POSES/AK} – акузатив присвојног придјева с приједлогом ПО. Оваје би се, међутим, с дериватолошког становишта могло говорити о транспозицији (конверзији), тј. преласку придјева на *-ски* у прилог (за начин), што је уобичајен модел када је ријеч о адвербијализацији у српском језику (в. Клајн, 2003:р.385, као и тамо поменути литература). Тако се, уосталом, овакви примјери тумаче и у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (RSANU, 2017:р.551). Значење начина исказано конструкцијама овог типа повезано је с локативним начинским и каузалним конструкцијама с приједлогом *по*, гдје се, као што је речено, глаголски процес одвија унутар метафоричких граница локализатора.

³¹ У славистичкој, па и у србистичкој науци постоје дилеме у вези с тим да ли поједине лексеме припадају прилозима или рјечцама, тј. врло се често рјечце убрајају међу прилоге (в. о томе нпр. Kovačević, 2006:pp.300–306).

говорити о граматикализацији којом је настала партикула *по*. Као полазишна основа за овакво тумачење послужило му је и то што је ријеч *по* могуће испустити из конструкције, а да исказ остане прихватљив: *Свако јутро поједе по кифлу* [→ *Свако јутро поједе кифлу*].

У 20. тому *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (RSANU, 2017:pp.551–552) лексема *по*, када се појављује у примјерима овог типа, сврстана је међу рјечце, те су тако отклоњени ранији лексикографски пропусти. Чини се да је то најисправнији приступ због тога што *по*, као што је речено, не може бити самосталан дио реченичне структуре (из чега произлази да није прилог), а долази с различитим падежима, чак и с номинативом, при чему је његова рекција потпуно неутралисана (што значи да није ни приједлог), те само служи наглашавању дистрибутивности.

И у анализираним Андрићевим романима забиљежени су примјери у којима би се језичка јединица *по* могла сматрати партикулом – несамосталном, са дистрибутивним значењем. У наставку се представљају овакве конструкције.

2.3.1. Ријечца *по* уз темпорални акузатив. У грађи су пронађени примјери адвербијалне одредбе времена којима се изражава темпорална континуираност. Ово значење ‘подразумева понављање предикације у времену, али и са имплицирањем њеног трајања’ (Antonić, 2006b:p.66). Два су примјера издвојена у *Госпођици*, и то оба с именицом *дан* у акузативу и обавезним детерминатором квантификатором *цео* (модел V + ПО ОDet N_{Ак}), док се у једном примјеру из *Проклете авлије* појављује ријечца *по* уз прилошку синтагму у којој је управна ријеч пронумерички квантификатор *неколико*:

‘... али испуњена је њиме цела, док га снови, и још сутра *по цео дан* [→ цео дан]’ (G:p.77); ‘А сутра живи *по цео дан* [→ цео дан] под утиском тога сна’ (G:p.78); ‘Многи су од њих провели *по неколико мјесеци* [→ неколико мјесеци] у Проклетој авлији и познавали Карађоза’ (РА:p.119).

Осим континуираности, међу ексцерпираним примјерима има и оних који изражавају темпоралну фреквенцију. Међутим, они најчешће долазе са индеклинабилним формама (нумеричким квантификаторима – *три*, *петнаест* и пронумеричким – *безброј*, *неколико*, уз које стоје именице *пут* и *дан* у облицима мале и велике множине). Именица *пут* појављује се у акузативу само ако јој је детерминатор редни број (*други*, *трећи* и *четврти*).³² Језичка јединица *по* у свим овим случајевима употријебљена је као партикула:

³² Примјери с именицом *пут* имају и нијансу квантификативног значења јер указују на број понављања радње изражене предикатом (уп. Antoniћ, 2005a: 228).

‘... а затим је несвесно и нечујно понавља и окреће у себи, *по безброј пута* [→ безброј пута] – крпеж, трпеж!’ (G:p.16); ‘... а Конфорти је из своје канцеларије у Тканини телефонирао *по неколико пута* [→ неколико пута]’ (G:p.114); ‘Дешавало се да не дође *по петнаест дана* [→ петнаест дана], заузета на другим странама својим многобројним везама и обавезама, па би онда дошла *по три пута* [→ три пута] у два дана’ (G:p.161); ‘И све би хтео, и *по трећи* [→ трећи] и *по четврти пут* [→ четврти пут], да каже како је лепо умео да прича’ (РА:p.11); ‘Све испретурано и изломљено, нешто испуштено, а нешто опет *по три пута* [→ три пута] поновљено, шарено, живо, не увек јасно, али са множином свакојаким појединости’ (РА:p.52); ‘Свима је изгледало да им то Тахирпаша и мртав, сад *по други пут* [→ други пут], отима још једну Гркињу’ (РА:p.58); ‘Да га не стану испитивати због разговора са Ђамилом и да га тако и *по други пут* [→ други пут] не увуку невина у бесмислену истрагу’ (РА:p.104).

2.3.2. Ријечца *по* уз квантификативни акузатив. То је, када је ријеч о примјеру из *Госпођице*, акузатив с нумеричким квантификатором и партикулски употријебљеним *по* (модел V + ПО Quant_{Num} N_{Ak}) с обиљежјем дистрибутивности који подразумева дијелење једне количине на једнаке дијелове на различите стране: ‘... да плаћају *по једну круну* [→ једну круну] на десет круна и на недељу’ (G:pp.61–62).

Ово значење препознаје се у двјема конструкцијама које би се могле сматрати и адвербијалним одредбама начина, али у њима дистрибутивна партикула *по* долази са интензификатором *све* у препозицији и индеклинабилном формом (*петнаест, двадесет и тридесет*), односно номинативом бројне именице (*двојица-тројица*):

‘А ноћу се сва та гомила сатерује у ћелије, све *по петнаест, двадесет и тридесет њих* [→ *петнаест, двадесет и тридесет њих*] у једну’ (РА:p.17); ‘У току идућих неколико дана пуштени су сви, све *по двојица-тројица* [→ *двојица-тројица*] одједном’ (РА:p.40).

2.3.3. Ријечца *по* уз објекатски акузатив. У двама примјерима из *Проклете авлије* партикула *по* појављује се уз објекат: у једном уз пронумерички квантификатор *неколико*, а у другом уз акузатив нумеричког квантификатора *један* (супстантив *цигарета* је елидиран):

‘И сваки пут би изговорили *по неколико безначајних речи* [→ неколико безначајних речи]’ (РА:p.47); ‘Ајде да запалимо *по једну* [→ једну] и да треснемо рђом о земљу, мајка му стара!’ (РА:p.116).

Слична је и употреба партикуле по уз акузативну синтагму у оквиру перифрастичног предиката: 'Изменили су по коју реч [→ Попричали су] и на том језику' (РА:р.47).

2.3.4. Конструкције *X по X*. Посебну врсту изражавања дистрибутивног значења представљају структуре у којима се понављају ријечи што означавају дио количине или број јединки, а којима Ивана Антонић (2005а:р.229) приписује квантификативно значење. У њима се може препознати сукцесивни карактер дистрибутивности. Милка Ивић (1951–1952:р.200) сматра да се понављањем језичких јединица отклања двосмисленост: јасно су издвојени случајеви као: *једем једну по једну крушку* = 'крушке једну за другом', од случајева као: *једем по једну крушку* = 'сваки пут, обично по једну крушку'. У анализираним Андрићевим романима појављују се четири овакве конструкције, једна акузативна (*кап по кап*),³³ једна генитивна, у вези са логичким субјектом (*једне по једне*), те двије номинативне (*алатка по алатка, сламка по сламка*), све у функцији адвербијалне одредбе начина:

'... као да крв од ње одлази *кап по кап*' (G:р.41); '*Једне по једне* нестало је са Теразија оних сарафских радњи' (G:р.204); 'И све тако редом, *алатка по алатка*, а на крају сваке реченице записани предмет тупо јекне, бачен на гомилу грубо испретураног алата, која лежи на малом храстовом стругу покојног фра-Петра' (РА:р.11); '*Сламка по сламка*, и пласт би разнели (РА:р.108)'

Ови примјери потврђују специфичну природу језичке јединице *по*, која, дакле, не стоји само уз акузатив или локатив. Може се, као сасвим оправдано, у вези с тим прихватити образложење Милке Ивић, која с разлогом претпоставља да се у старом језику уз дистрибутивно *по* појављивао акузатив, па су се глаголска и приједлошка рекција најчешће поклапале, а да је језичко осјећање случајну конгруенцију облика (нпр. *једну по једну* у реченици *Дајем вам једну по једну крушку*) могло протумачити као обавезну, те образовати изразе попут: *једна по једна, једној по једној* и сл., тј. да и поновљену ријеч стави у зависност од глаголске, а не приједлошке рекције (Ivić, 1951–1952:pp.200–201).

³³ Не би се овдје могла сасвим искључити ни номинативна интерпретација, мада је то тешко тврдити због синкретизма акузатива и номинатива јединице кад је именица *кап* у питању. Уп. У *бразде, капља по капља, мутан се роси зној* (Сорић, 1944:р.4). То су, најчешће, у српском језику фразеологизоване структуре (нпр. *Зрно по зрно* – погача, *камен по камен* – палача).

Међутим, као што и Матовач (2014b:р.10) примјећује, посебан проблем у вези с овим конструкцијама представља то што у њима није могуће изоставити *по*, а ситуацију додатно отежава то што се овакве конструкције, као што је речено, могу појавити у различитим падежима – дативу: Прилазим *једној по једној*; инструменталу: Разговарају с *једном по једном*, па чак и у номинативу: *Једна по једна* излази из собе, што би нарочито требало да указује на то да није ријеч о приједлогу (Матовач, 2014b:р.10). Ипак, *по* ни у овим случајевима није самосталан дио реченице (што га искључује из прилога), а не утиче ни на рекцију (што га искључује из приједлога), те се због свега тога чини најисправнијим сматрати га и овдје несамосталном партикулом с дистрибутивно-сукцесивним значењем, као што је то учињено у RSANU, 2017.

3. Закључак

3.1. Ово истраживање имало је два циља: 1) да се пружи увид у примјере конструкција с приједлогом *по* у Андрићевим романима *Госпођица* и *Проклетта авлија*, те 2) да се, на основу издвојених примјера, евентуално прошире и допуне досадашње анализе у нашим граматицама и радовима, како традиционалним тако и рецентнијим. Иако је основни теоријски оквир чинила когнитивна семантика, заправо су примијењени различити теоријски приступи да би резултат истраживања био што бољи и потпунији.

3.2. Осврт на литературу указао је на велики број проблема који се тичу овог приједлога. Један од основних јесте његова дистрибуција у систему падежних облика у синхронији и дијахронији, будући да се у нашем језику током историје јављао уз три падежа (датив, акузатив и локатив), а данас, бар кад је ријеч о стандардном језику, само уз два (акузатив и локатив). Други велики проблем јесте то што се он понекад јавља у неприједлошкој функцији, а на различите начине одређивана је врста ријечи којој у таквим случајевима припада.

3.2.1. Ни када се говори о синтаксичко-семантичким одликама самог приједлога *по* у литератури не постоји сасвим уједначен став. Темељним значењем овог приједлога сматрају се или дистрибутивност, динамичког или статичког типа, или супралокалност, а понекад и перлативност. Ипак, његовим се суперсхематичним значењем, које обухвата конструкције с оба падежа, може сматрати просторни однос између локализатора и објекта локализације у којем је локализатор повезан с концептом ПОВРШИНЕ, а објекат локализације с концептом (дефокусираног) ПУТА.

3.3. С друге стране, и анализа 298 структура (213 из *Госпођице* и 85 из *Проклете авлије*) потврдила је мишљење да приједлог *по*, ‘према морфолошким, синтаксичким, и семантичким особеностима ... спада иначе међу најзанимљивије језичке јединице у српском језику’ (Antonić, 2008b:р.163). Из овог дијела рада може се закључити како језик у анализираним Андрићевим текстовима, бар кад је ријеч о конструкцијама с приједлогом *по*, ни по чему не одступа од савременог језичког стања, исцрпно описаног у рецентној србистичкој литератури.

3.3.1. Највећи дио примјера припада локативним конструкцијама. Кад је ријеч о значењима, најфреквентнији су спацијални (85) и локатив основа/критеријума (126), а забијежени су и примјери објекатског, темпоралног, ситуационог, каузалног, квалификативног (начинског), дистрибутивног, циљног и кондиционалног локатива.

3.3.2. Много је мањи број акузативних конструкција. Међу њима су издвојене оне са експликативним, интенционалним и квантификативним значењем. На самом крају рада указано је и на проблем неприједлошке употребе ријечи *по*, нарочито у конструкцијама *X по X*, које могу стајати у различитим падежима, што отежава сврставање тако употријебљене језичке јединице *по* у неку од врста ријечи, али ју је најисправније, према нашем мишљењу, сматрати несамосталном партикулом.

3.4. Језичка јединица *по*, у приједлошкој и неприједлошкој функцији, као што се показало, веома је занимљива за морфолошка, синтаксичка и семантичка истраживања. Чини се како би ову анализу додатно обогатио и осврт на префикс *по-*, понајприје глаголски, како би се видјела његова семантика, као и утицај на валентност ријечи у чијем је саставу, што остаје за нека будућа истраживања.

Извори

1. Andrić, I. (1984a) *Gospođica* [Sabrana djela Ive Andrića, knj. treća]. Sarajevo, Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Misla – Pobjeda.
2. Andrić, I. (1984b) *Prokleta avlija* [Sabrana djela Ive Andrića, knj. četvrta]. Sarajevo, Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Misla – Pobjeda.
3. Gralis-Korpus. (2006–) <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/search> [Pristupljeno 6. juna 2017].
4. Ђопић, Б. (1944) Прича о шест стотина орача. *Глас Народноослободилачког покрета у Босанској Крајини*. 2 (16), 4.

Рјечници

1. RJAZU. (1931) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 10. Zagreb, JAZU.
2. РСМ. (2011) *Речник српскога језика* (измењено и допуњено изд.). Нови Сад, Матица српска.
3. РСАНУ. (2017) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 20. Београд, Институт за српски језик САНУ.
4. Skok, P. (1972) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 2. Zagreb, JAZU.

Литература

1. Алановић, М. (2012) Субјекатски локатив: класификационе недоумице. *Филолог*. 5, 224–233.
2. Алановић, М. (2013) Односне реченице у роману *На Дрини ћуприја*: синтаксичке, семантичке и стилске функције. У: Тошовић, В. (ур.) *Andrićeva ĆUPRIJA / Andrićs BRÛSKE: Zbornik radova sa simpozijuma „Na Drini ćuprija”, 4–6. oktobra 2012, Višegrad*. Грач – Банја Лука – Београд, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Beogradska knjiga – Svet knjige, pp. 653–675.
3. Антонић, И. (1999) Temporalni genitiv s predlogom USRED. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 42, 133–139.
4. Антонић, И. (2005а) Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., & Тошовић, Б. *Синтакса савременога српског језика: Проста реченица* (У редакцији академика Милке Ивић). Београд, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, pp. 119–300.
5. Антонић, И. (2006а) Предлог ОД у стандардном српском језику. *Научни саставак слависта у Вукове дане*. 35 (1), 129–144.
6. Антонић, И. (2005б) Предлози УСРЕД, НАСРЕД, ПОСРЕД у савременом стандардном српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 67, 129–136.
7. Антонић, И. (2006б) Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. У: Пипер, П. (ур.) *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 1]. Београд, САНУ / Одељење језика и књижевности, pp. 47–70.
8. Антонић, И. (2007а) Синтакса и семантика предлога ДО. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 50 (1–2), 31–43.
9. Антонић, И. (2007б) Предлог ДО у стандардном српском језику. У: Гочев, Г. Н. (ред.) *Славјанските предлози*. Велико Търново, Издателство ИВИС, pp. 121–137.
10. Антонић, И. (2008а) Синтакса и семантика предлога ОКО. У: Радовановић, М., & Пипер, П. (ур.) *Семантичка проучавања српског језика* [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 2]. Београд, САНУ / Одељење језика и књижевности, pp. 161–179.

11. Antonić, I. (2008b) Sintaksa padeža. U: Piper, P., & Radovanović, M. (ur.) *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd, Biblioteka XX vek, pp. 145–181.
12. Антонић, И. (2011) Синтакса и семантика предлога ПРЕМА. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 54 (2), 161–178.
13. Антонић, И. (2019), Синтакса и семантика предлога *при*. *Наш језик*. 50 (2), 259–268.
14. Антонић, И. (2022) *Временски односи у језику Андрићеве нарације*. Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
15. Арсенијевић, Н. (2011) Синтакса и семантика предлога О. У: Ружић, В., & Павловић, С. (ур.) *Зборник у част Гордани Вуковић: Лексикологија, ономастика, синтакса*. Нови Сад, Филозофски факултет, pp. 363–377.
16. Арсенијевић, Н. (2012) *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад, Филозофски факултет.
17. Арсенијевић, Н. (2017) Конструкција с предлогом *код* у Андрићевом роману *Госпођица*. У: Тошовић, В. (ур.) *Andrićeva GOSPOĐICA / Andrićs FRÄULEIN: Zbornik radova sa simpozijuma „Andrićeva Gospođica”, 17–19. novembra 2016, Beograd*. Graz – Banja Luka – Beograd, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – Nmlibris, pp. 589–602.
18. Ашић, Т. (2006) Временске и просторне употребе предлога уз. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35 (1), 145–157.
19. Ашић, Т., & Станојевић, В. (2008) О предлозима *испред* и *пред* у српском језику. У: Радовановић, М., & Пипер, П. (ур.) *Семантичка проучавања српског језика [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 2]*. Београд, САНУ / Одељење језика и књижевности, pp. 129–150.
20. Batistić, T. (1972) *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik [Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3].
21. Bacz, V. (1999) Three-case prepositions in Polish: The semantics of PO. *LACUS Forum*. 25, 137–147.
22. Bacz, V. (2002) On the image-schema proposals for the preposition PO in Polish. *Glossos*. 3, 1–19.
23. Belaj, V., & Tanacković Faletar, G. (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb, Disput.
24. Богдановић, М. (1999) Иво Андрић: *Немири*. У: Вучковић, Р. (ур.) *Зборник о Андрићу*. Београд, Српска књижевна задруга, pp. 13–21.
25. Вуковић, Ј. (1954) Прилози за проучавање употребе падежа с предлозима. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. 2 (2), 132–149.
26. Грицкат, И. (1955–1956) Деминутивни глаголи у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*. 21 (1–4), 45–96.

27. Диопарић, П. (2003) Неки аспекти употребе предлога *по* са дативом и локативом у старословенским споменицима. У: Остојић, Б. (ур.) *Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани“: Зборник радова са научног скупа „Конкуренција језичких средстава и језичка норма”, 10–11. октобра 2002, Подгорица*. Подгорица, ЦАНУ. pp. 329–338.
28. Драгићевић, Р. (2012а) О именицама у служби предлога. *Јужнословенски филолог*. 68, 91–111.
29. Драгићевић, Р. (2012б) Семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику. У: Драгићевић, Р. (ур.) *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: Зборник радова са четрнаесте међународне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, 28–30. маја 2012, Београд*. Београд, Филолошки факултет. pp. 73–89.
30. Oertle, S. (2016) *Die slavischen Verbalpräfixe und Präpositionen: Polysemie und Grammatikalisierung*. Herne, Gabriele Schäfer Verlag.
31. Živković, D. (1977) Nekoliko stilskih odlika proze Ive Andrića. У: Milanović, B. (ur.) *Andrić u sujetlu kritike*. Sarajevo, Svjetlost, pp. 182–203.
32. Ивић, М. (1951–1952) О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*. 19 (1–4), 173–212.
33. Ивић, М. (1954) *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, Научна књига [Српска академија наука: посебна издања, књ. 227; Институт за српски језик, књ. 2].
34. Ивић, М. (1957–1958) Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*. 22 (1–4), 141–166.
35. Ivić, M. (1995) Odredbe „dotadnog komentara”. У: Ivić, M. *O zelenom konju: novi lingvistički ogledi*. Beograd, Biblioteka XX vek, pp. 283–297.
36. Kakridis, Y. (2014) Old Dative or New Locative? The Syntax of the Preposition ‘po’ in Dečani 88, fol. 1r–81r. *Археографски прилози: Зборник радова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије*. 36, 21–39.
37. Kličovac, D. (2006) *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike* (2. izd.). Beograd, Filološki fakultet.
38. Кликовац, Д. (2018) *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*. Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије.
39. Кликовац, Д. (2019) О предлогу *поврх*. *Наш језик*. 50 (2), 237–258.
40. Ковачевић, М. (2006). Припредикатска употреба партикула *већ, још и више*. У: Ковачевић, М. *Списи о стилу и језику*. Бања Лука, Књижевна задруга, pp. 300–331.
41. Ковачевић, М. (2012) *Узрочно семантичко поље* (2. изд.). Београд, Јасен.
42. Matovac, D. (2013) *Semantika hrvatskih prijedloga* [Doktorska disertacija]. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
43. Matovac, D. (2014а) Kognitivnolingvistički pristup proučavanju prijedloga. *Labor*. 17, 5–32.

44. Matovac, D. (2014b) The semantics of the preposition *po* in the Croatian language. *Croatica et Slavica Iadertina*. 10 (1), 3–29.
45. Miljković, V. (2018) Kognitivne sheme i prostorno iskustvo: Slučaj predloga *na* u savremenom srpskom jeziku. U: Lopičić, V., & Mišić Ilić B. (ur.) *Jezik, književnost, prostor: Tematski zbornik radova sa naučne konferencije „Jezik, književnost, prostor”, 28–29. aprila 2017, Niš*. Niš, Filozofski fakultet, pp. 505–519.
46. Piper, P. (2001). *Jezik i prostor* (2. izd.). Beograd, Biblioteka XX vek.
47. Пипер, П., & Клајн, И. (2015) *Нормативна граматика српског језика* (ијекавско изда., измењено и допуњено према 2. екавском изда.). Нови Сад, Матица српска.
48. Silić, J., & Pranjković, I. (2007) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2. izd.). Zagreb, Školska knjiga.
49. Stanojčić, Ž. S. (1967) *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd, Filološki fakultet.
50. Стевановић, М. (1989) *Савремени српскохрватски језик II: Синтакса* (4. изда.). Београд, Научна књига.

Goran B. Milašin
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

CONSTRUCTIONS WITH THE PREPOSITION *PO* IN THE
FOLLOWING NOVELS: *THE WOMAN FROM SARAJEVO*
(*GOSPOĐICA*) AND *THE DAMNED YARD* (*PROKLETA*
AVLIJA) BY IVO ANDRIĆ

Summary

This paper presents the analysis results of syntactic and semantic features of constructions with the preposition *po* in *The Woman from Sarajevo* (*Gospođica*, 1945) and *The Damned Yard* (*Prokleta avlija*, 1954) by Ivo Andrić. The main goal of the research was to determine the meanings and functions of these constructions in the novels that form the corpus of the research, but also to try to expand and supplement, on the basis of selected examples, the previous syntactic and semantic analyses of the preposition *po* in our older and also more recent grammars and linguistic articles. By using both the theoretical framework of cognitive semantics and the theoretical foundations of more traditional approaches to the meaning of prepositions, 298 constructions (213 from *The Woman from Sarajevo* and 85 from *The Damned Yard*) were analysed, and it was concluded that the language of Andrić's works, at least when it comes to constructions with the preposition *po*, is not different from the contemporary Serbian language. Namely,

it was observed that there are more locative than accusative constructions with the preposition *po*, and that the most frequent are the spatial locative and the base/criterion locative. At the end of the paper, we pointed out the non-prepositional function of the word *po*.

► **Keywords:** Serbian language, preposition *po*, *The Woman from Sarajevo*, *The Damned Yard*, Ivo Andrić, locative case, accusative case.

Sources

1. Andrić, I. (1984a) *Gospodica* [Sabrana djela Ive Andrića, knj. treća]. Sarajevo, Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislal – Pobjeda.
2. Andrić, I. (1984b) *Prokleta avlija* [Sabrana djela Ive Andrića, knj. četvrta]. Sarajevo, Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislal – Pobjeda.
3. Čopić, B. (1944) Priča o šest stotina orača. *Glas Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskoj Krajini*. 2 (16), 4.
4. Gralis-Korpus. (2006–) <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/search> [Pristupljeno 6. juna 2017].

Dictionaries

1. RJAZU. (1931) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 10. Zagreb, JAZU.
2. RMS. (2011) *Rečnik srpskoga jezika* (izmenjeno i dopunjeno izd.). Novi Sad, Matica srpska.
3. RSANU. (2017) *Rečnik srpskohrvatskog i narodnog jezika*, knj. 20. Beograd, Institut za srpski jezik SANU.
4. Skok, P. (1972) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 2. Zagreb, JAZU.

References

1. Alanović, M. (2012) Subjekatski lokativ: klasifikacione nedoumice. *Filolog*. 5, 224–233.
2. Alanović, M. (2013) Odnosne rečenice u romanu *Na Drini ćuprija*: sintaksičke, semantičke i stilske funkcije. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva ČUPRIJA / Andrićs BRÜCKE: Zbornik radova sa simpozijuma „Na Drini ćuprija”, 4–6. oktobra 2012, Višegrad*. Grac – Banja Luka – Beograd, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Beogradska knjiga – Svet knjige, pp. 653–675.
3. Antonić, I. (1999) Temporalni genitiv s predlogom USRED. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 42, 133–139.
4. Antonić, I. (2005a) Sintaksa i semantika padeža. U: Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., & Tošović, B. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: Prosta*

- rečenica (U redakciji akademika Milke Ivić). Beograd, Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, pp. 119–300.
5. Antičić, I. (2005b) Predlozi USRED, NASRED, POSRED u savremenom standardnom srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. 67, 129–136.
 6. Antičić, I. (2006a) Predlog OD u standardnom srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 35 (1), 129–144.
 7. Antičić, I. (2006b) Temporalna determinacija nominalnom formom u akuzativu u standardnom srpskom jeziku. U: Piper, P. (ur.) *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika* [Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija, knj. 1]. Beograd, SANU / Odeljenje jezika i književnosti, pp. 47–70.
 8. Antičić, I. (2007a) Sintaksa i semantika predloga DO. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 50 (1–2), 31–43.
 9. Antičić, I. (2007b), Predlog DO u standardnom srpskom jeziku. U: Gočev, G. N. (red.), *Slavjanskite predlozi*. Veliko Trnovo, Izdatelstvo IVIS, pp. 121–137.
 10. Antičić, I. (2008a), Sintaksa i semantika predloga OKO. U: Radovanović, M., & Piper, P. (ur.) *Semantička proučavanja srpskog jezika* [Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija, knj. 2]. Beograd, SANU / Odeljenje jezika i književnosti, pp. 161–179.
 11. Antičić, I. (2008b) Sintaksa padeža. U: Piper, P., & Radovanović, M. (ur.) *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd, Biblioteka XX vek, pp. 145–181.
 12. Antičić, I. (2011) Sintaksa i semantika predloga PREMA. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 54 (2), 161–178.
 13. Antičić, I. (2019) Sintaksa i semantika predloga pri. *Naš jezik*. 50 (2), 259–268.
 14. Antičić, I. (2022) *Vremenski odnosi u jeziku Andrićeve naracije*. Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
 15. Arsenijević, N. (2011) Sintaksa i semantika predloga O. U: Ružić, V., & Pavlović, S. (ur.) *Zbornik u čast Gordani Vuković: Leksikologija, onomastika, sintaksa*. Novi Sad, Filozofski fakultet, pp. 363–377.
 16. Arsenijević, N. (2012), *Padeži pravog objekta u standardnom srpskom jeziku*. Novi Sad, Filozofski fakultet.
 17. Arsenijević, N. (2018) Konstrukcija s predlogom kod u Andrićevom romanu *Gospođica*. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva GOSPOĐICA / Andrićs FRÄULEIN: Zbornik radova sa simpozijuma „Andrićeva Gospođica”, 17–19. novembra 2016, Beograd*. Grac – Banja Luka – Beograd, Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – Nmlibris, pp. 589–602.
 18. Ašić, T. (2006) Vremenske i prostorne upotrebe predloga uz. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 35 (1), 145–157.
 19. Ašić, T., & Stanojević, V. (2008) O predlozima ispred i pred u srpskom jeziku. Radovanović, M., & Piper, P. (ur.) *Semantička proučavanja srpskog jezika* [Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija, knj. 2]. Beograd, SANU / Odeljenje jezika i književnosti, pp. 129–150.

20. Bacz, B. (1999) Three-case prepositions in Polish: The semantics of PO. *LACUS Forum*. 25, 137–147.
21. Bacz, B. (2002) On the image-schema proposals for the preposition PO in Polish. *Glossos*. 3, 1–19.
22. Batistić, T. (1972) *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik [Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3].
23. Belaj, B., & Tanacković Faletar, G. (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb, Disput.
24. Bogdanović, M. (1999) Ivo Andrić: *Nemiri*. U: Vučković, R. (ur.) *Zbornik o Andriću*. Beograd, Srpska književna zadruga, pp. 13–21.
25. Dilparić, P. (2003) Neki aspekti upotrebe predloga *po* sa dativom i lokativom u staroslovenskim spomenicima. U: Ostojić, B. (ur.) *Peti lingvistički skup „Boškovićeve dani”: Zbornik radova sa naučnog skupa „Konkurencija jezičkih sredstava i jezička norma”, 10–11. oktobra 2002, Podgorica*. Podgorica, CANU, pp. 329–338.
26. Dragičević, R. (2012a) O imenicama u službi predloga. *Južnoslovenski filolog*. 68, 91–111.
27. Dragičević, R. (2012b) Semantička analiza desupstantivnih predloga u srpskom jeziku. U: Dragičević, R. (ur.) *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima: Zbornik radova sa četrnaeste međunarodne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista, 28–30. maja 2012, Beograd*. Beograd, Filološki fakultet, pp. 73–89.
28. Grickat, I. (1955–1956) Deminutivni glagoli u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. 21 (1–4), 45–96.
29. Ivić, M. (1951–1952) O predlogu *po* u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. 19 (1–4), 173–212.
30. Ivić, M. (1954) *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*. Beograd, Naučna knjiga [Srpska akademija nauka: posebna izdanja, knj. 227; Institut za srpski jezik, knj. 2].
31. Ivić, M. (1957–1958) Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. 22 (1–4), 141–166.
32. Ivić, M. (1995) Odredbe „dodatnog komentara”. U: Ivić, M. *O zelenom konju: novi lingvistički ogledi*. Beograd, Biblioteka XX vek, pp. 283–297.
33. Kakridis, Y. (2014) Old Dative or New Locative? The Syntax of the Preposition ‘po’ in Dečani 88, fol. 1r–81r. *Arheografski prilozi: Zbornik radova Odeljenja za arheografiju Narodne biblioteke Srbije*. 36, 21–39.
34. Klikovac, D. (2006) *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike* (2. izd.). Beograd, Filološki fakultet.
35. Klikovac, D. (2018) *Srpski jezik u svetlu kognitivne lingvistike*. Beograd, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
36. Klikovac, D. (2019) O predlogu *povrh*. *Naš jezik*. 50 (2), 237–258.

37. Kovačević, M. (2006). Pripredikatska upotreba partikula *već, još i više*. U: Kovačević, M. *Spisi o stilu i jeziku*. Banja Luka, Književna zadruga, pp. 300–331.
38. Kovačević, M. (2012) *Uzročno semantičko polje* (2. izd.). Beograd, Jasen.
39. Matovac, D. (2013) *Semantika hrvatskih prijedloga* [Doktorska disertacija]. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
40. Matovac, D. (2014a) Kognitivnolingvistički pristup proučavanju prijedloga. *Labor*. 17, 5–32.
41. Matovac, D. (2014b) The semantics of the preposition *po* in the Croatian language. *Croatica et Slavica Iadertina*. 10 (1), 3–29.
42. Miljković, V. (2018) Kognitivne sheme i prostorno iskustvo: Slučaj predloga *na* u savremenom srpskom jeziku. U: Lopičić, V., & Mišić Ilić, B. (ur.) *Jezik, književnost, prostor: Tematski zbornik radova sa naučne konferencije „Jezik, književnost, prostor”, 28–29. aprila 2017, Niš*. Niš, Filozofski fakultet, pp. 505–519.
43. Oertle, S. (2016) *Die slavischen Verbalpräfixe und Präpositionen: Polysemie und Grammatikalisierung*. Herne, Gabriele Schäfer Verlag.
44. Piper, P. (2001) *Jezik i prostor* (2. izd.). Beograd, Biblioteka XX vek.
45. Piper, P., & Klajn, I. (2015) *Normativna gramatika srpskog jezika* (ijekavsko izd., izmijenjeno i dopunjeno prema 2. ekavskom izd.). Novi Sad, Matica srpska.
46. Silić, J., & Pranjaković, I. (2007) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2. izd.). Zagreb, Školska knjiga.
47. Stanojčić, Ž. S. (1967) *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd, Filološki fakultet.
48. Stevanović, M. (1989) *Savremeni srpskohrvatski jezik II: Sintaksa* (4. izd.). Beograd, Naučna knjiga.
49. Vuković, J. (1954) Prilozi za proučavanje upotrebe padeža s predlozima. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. 2 (2), 132–149.
50. Živković, D. (1977) Nekoliko stilskih odlika proze Ive Andrića. U: Milanović, B. (ur.) *Andrić u svjetlu kritike*. Sarajevo, Svjetlost, pp. 182–203.

Преузето: 14. 3. 2023.
Прихваћено: 3. 4. 2023.

Božinka Petronijević¹
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet

FRAZEOLOGIZMI U ROMANU *MEDEA. STIMMEN* KRISTE VOLF – ORIGINAL I PREVOD. PRILOG RAZGRANIČENJU KONTRASTIVNE FRAZELOGIJE I TRANSLATOLOGIJE

Apstrakt: Predmet istraživanja priloženog rada čine frazeologizmi/frazeme kao podvrsta leksičkih jedinica (LE) u sistemu i tekstu nemačkog jezika te njihovi prevodi na srpski/’bosanski’ jezik. Polaznu tezu čini hipoteza da na nivou jezika kao sistema nauka (kontrastivna frazeologija) prepoznaje korespondente kao LE, koji se delom poklapaju, ali ne i po pravilu, a na relaciji teksta, originala i prevoda, javlja se uspostava ekvivalencije, sa korespondentom ili bez njega. U književnom tekstu kao originalu moguće su i neleksikalizovane frazeme kao okazionalizmi, koji se po obliku ne razlikuju od (leksikalizovane) LE, a njihov broj i vrsta zavisi od samog autora, u navedenom slučaju autorke Kriste Volf (Christa Wolf) i njene izražajne kreativnosti. U analiziranim tekstovima (T1, T2 i T3) isključivo se javljaju glagolski frazeologizmi, u nemačkom sa infinitivom kao nukleusom, dok je u srpskom moguć i glagol u finitnom obliku kao nukleus. U samom tekstu, i jedni i drugi, i u jednom i drugom jeziku, stoje kao realizovane verbalne fraze ili rečenice.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija; frazema/frazeologizam/frazeoleksem kao LE; jedinica leksikona i teksta; ustaljena fraza sa najčešće jednom sememom; verbalni frazeologizam u infinitivu kao LE u rečniku; original (T1), prevod (translat) – T2, T3, glagol u finitnom obliku; korespondent; ekvivalent; Christa Wolf, Vahidin Preljević, Mirjana Milošević-Vitman.

¹ Redovna profesorka u penziji na Filološko-umetničkom fakultetu (FILUM) u Kragujevcu; imejl-adresa: cristivoje@sbb.rs

1. Uvodna razmatranja

Priloženi rad se na ovom mestu neće baviti *opštim* pitanjima frazeologije i frazeologizmima; na tu temu danas postoji obimna građa, a o njoj samo u Srbiji u poslednje vreme svedoče četiri disertacije: iz 2012. godine rad Branislava Ivanovića, iz 2017. Saše Marjanovića, iz 2018. Marije Stanojević-Veselinović, te iz 2021. disertacija Mirjane Zarifović-Grković. *Kontrastivna frazeologija* u ovim doktorskim tezama tek sada dobija na značaju, a donedavno se smatrala i još uvek se smatra relativno mladom i delom skoro zapostavljenom naučnom disciplinom. Za takvo stanje stvari razlozi su brojni, a mogu se objasniti primarno činjenicom da su obe naučne discipline, kako kontrastivna lingvistika tako i frazeologija, relativno mlađe naučne discipline čiji počeci sežu u sedamdesete godine 20. veka. Istraživanja su u to vreme bila usmerena primarno na sistem nemačkog jezika u sinhroniji sa prevagom sintakse i tzv. *teorije valentnosti*. *Kontrastivna frazeologija* generalno, a posebno ona vezana za jezički par *nemačko-srpski* i obrnuto, daleko zaostaje za disciplinama poput *sintakse* ili *derivatologije* (Engel/Mrazović, 1986), zasnovane na strukturalizmu kao metodi (detaljnije o ovome kod Petronijević, 2018). Upravo ta metoda bila je teže primenjiva na frazeologiju i ona bi mogla biti razlog njenog zaostajanja kao segmenta kontrastivne lingvistike. Međutim, poslednjih godina može se primetiti pojačano interesovanje za pojedinačne aspekte frazeologije u kontrastu *nemačko-srpski*, u oba smera, a što je primetno i kod drugih jezika, gde nemački ne mora uvek biti polazni jezik. Po pravilu, reč je o naučnim *člancima* i *rečnicima*, kako ističu Bunčić i Golubović (2009), iz čega jasno proističe da u domenu frazeologije generalno, a posebno kontrastivne frazeologije, još uvek ne postoji metodološko-teorijski opšteprihvaćen naučni aparat. Zbog te činjenice ovaj domen lingvistike ostaje i dalje predmet naučnih istraživanja, posebno u delu koji se graniči sa *translatologijom*. Istraživanja frazeologizama na književnom tekstu, u *originalu* i *prevodu*, i njihova usporedba sa postojećim *frazeološkim rečnicima* za predmetni jezički par, nužno će pružiti odgovor na mnoga dosad neodgonetnuta ili nepostavljena pitanja.

Motivisani nedavnom odbranom doktorske teze Aleksandra Đokanovića na Filološkom fakultetu u Beogradu (28. 9. 2022), za predmet našeg istraživanja odabrali smo roman Kriste Volf (Christa Wolf) *Medea. Stimmen* u originalu i u dva prevoda na *srpski* odn. *'bosanski' jezik*. Cilj nam je bio ne samo da utvrdimo broj, tip i stilističku vrednost u originalu zastupljenih frazeoloških jedinica kojima se autorka koristi, već u prvom redu njihove *ekvivalente* u srpskom (T3) i *'bosanskom'* jeziku (T2) te iz toga proizlazeće odgovore na temu *slika* i *sinonimi*.

2. Frazeologizam/frazema kao leksička jedinica

Frazeologizam/frazema kao leksička jedinica (LE) u lingvističkoj literaturi najčešće se sreće kao termin za ustaljenu (fiksnu) sintaksičku strukturu (frazu) sa najčešće jednom sem-strukturom (sememom), što ga dovodi u vezu sa leksemom, neretko i kao sinonimom, posebno u slučaju izomorfije u sistemu nemačkog jezika. Otuda u germanističkoj frazeologiji, ali ne i u srpskoj, i naziv *frazeoleksem* (nem. *Frazeolexem*) (FL), umesto *frazeologizam*, s akcentom na njemu kao podvrsti lekseme (Wotjak, 1992:p.51); međutim, nije u literaturi, posebno ne u germanističkoj, redak ni naziv *frazem* (nem. *Phrasem*) (Dobrovolskij, 1994; Donalis, 1994; Korhonen, 2007; Petronijević, 2007); ovaj naziv se ni po čemu ne razlikuje od napred navedenog termina *frazeologizam*, izuzev što se on uklapa u paradigmu: fonem, morfem, leksem i slično.

U srbistici se, na drugoj strani, osim termina *frazeologizam*, sreću i drugi nešto stariji nazivi, poput: *frazeološka jedinica*, *idiom*, *idiomatski izraz*, mada se u novije vreme može sresti i termin *frazem*; prema našem viđenju oni ne izražavaju uvek isto, što nije slučaj sa germanističkom terminologijom, u kojoj ove LE, nezavisno od naziva, podrazumevaju ustaljenu frazu kao leksički formativ od najmanje dve konstituente sa jednim pridruženim značenjem (sememom kao sem-strukturom) nezavisno od konstituente, od stepena providnosti i od stepena motivisanosti između njih; Burger (1982) zato ove deli u tri grupe: a) nemotivisane, b) delom motivisane i c) motivisane (Donalis, 1994:p.346). Ali kako su frazeološki *formativi* po obliku *fraze*, literatura, u zavisnosti od njihovog nukleusa kao vrste reči, razlikuje, pozivajući se pre svega na Burgera (1982), sledeće (morfosintaksičke) frazeologizme: *nominalne*, *verbalne*, *adjektivalne*, *adverbijalne*, *ali i konjunkcionalne*. Ovi poslednji ilustrovani su tako sledećim primerom – *wenn auch*, misleći očigledno na subjunktor *wenn* kao nukleus (Dobrova, 2016:p.19). Nijedan od navedenih tipova frazeologizama, međutim, ne nastaje prema određenom sintaksičkom modelu, već kao gotova leksička jedinica (LE) ulazi u leksikon, bio on *opšti* ili *prevodni* (Fleischer, 1997:pp.61–62). Novonastali ili novonastajući tip rečnika – *kontrastivni rečnik* za jezički par *nemačko-srpski / srpsko-nemački* (Đorđević & Engel, 2013) spada isključivo u domen morfosintaksičkog sistema dva jezika u kontrastu, i sveden je još uvek na *glagol* (*V*) kao *nukleus* verbalne fraze. Drugih rečnika ovog tipa još uvek nema, ali zato ima sve više ‘prevodnih rečnika’ (Übersetzungswörterbuch). Ovaj naziv preuzet je očito iz nemačkog jezika, mada je najčešće reč o *dvojezičnim leksikonima* sa *korespondentima* ili *ekvivalentima* kao centralnom relacijom (Duda et al., 1986). Iz vlastite perspektive autora dva *prevodna* (*dvosmerna*) *rečnika*

(Petronijević, 2007; Petronijević & Vujčić, 2021) i jednog *opšteg interlingvalnog* (rečnika) NEMAČKO-SRPSKI i SRPSKO-NEMAČKI (1993), čini nam se da su interlingvalni leksikon i ekvivalent *upitni*, jer oni samo delom pokrivaju sadržaj prevodnog rečnika. *Prevodni rečnik vs. interlingvalni* otvara neminovno i problem razgraničenja između *korespondenta* i *ekvivalenta*. Svaki ekvivalent nije i korespondent; svaki *korespondent* je *leksikalizovana* LE, a ekvivalent nije; on bi mogao biti i *okazionalan*, van sistema. To se najbolje vidi na književnom tekstu; što je stepen okazionalizma viši, to je i kreativni izraz autora izraženiji. Detaljna analiza originala T1 (*Medea. Stimmen*) i navedena dva *prevoda* (T2) i (T3) sve to će pokazati na najbolji način.

3. Frazeologizmi u originalu - (T1) - *Medea. Stimmen*

Tekst T1 ne obiluje mnogobrojnim frazemama/frazeologizmima, ali ih ima dovoljno da bi se mogli izvesti određeni zaključci za nemački jezik. U T1 prevagu imaju *verbalni frazeologizmi* nad drugima, a na tu pojavu u književnim tekstovima ukazuje i Belma Šator (2013:p.81) na primeru Andrićevog romana *Omer-paša Latas* na srpskom/‘bosanskom’ jeziku. U tekstu T1 beležimo četrnaest (14) takvih jedinica, od kojih trinaest (13) ima *glagol* (V) kao *nukleus* fraze i istovremeno kao *konstituentu* same frazeme/frazeologizma u *infinitnom* obliku, što potvrđuju sledeći primeri kao ilustracija:

- 1) j-d/etwas j-m *zum Verhängnis werden*
Das Weib *wird mir zum Verhängnis*. (Wolf, 2008:p.41)
- 2) *das Gras wachsen hören*
Klar *hört er das Gras wachsen*, der Herr oberster Astronom. (Wolf, 2008:p.41)
- 3) *etw. an die große Glocke hängen*
[...] sonst würde er jetzt nicht diese alte Geschichte, die noch dazu unbewiesen ist, aufwärmen und *an die große Glocke hängen*. (Wolf, 2008:p.42)
- 4) *keine Rede von etw. sein*
[...] konnte nur die Hände heben und beteuern, aber davon *konnte keine Rede sein*. (Wolf, 2008:p.42)
- 5) *es j-m an den Kragen gehen*
Anscheinend *soll* es nicht *mir an den Kragen gehen*. (Wolf, 2008:p.42)

6) *j-m etw. über sein*

[...], oder sollten wir einfach wieder abfahren, das Vließ, dieses dumme Fell, das *mir* schon *über war*, an seinem Ort belassen und uns zu Hause mit irgend einer Geschichte herauswinden. (Wolf, 2008:p.56)

7) *j-m über sein*

Natürlich *waren sie ihr über*. (Wolf, 2008:p.65)

Sve frazeme / svi frazeologizmi u infinitivnom obliku se u samom tekstu (T1) javljaju u finitnom obliku, glagol na drugom mestu, kao i svi drugi glagoli u rečenicima. U infinitivu stoje samo u slučaju ako ih regiraju modalni glagoli, kao u primerima (4) i (5), ili pomoćni glagoli.

U tekstu (T1) nismo zabeležili nijedan primer gde bi se *frazema/frazeologizam* javili u finitnom obliku kao LE, poput srpskog, npr., što ćemo dole videti i potvrditi; ovaj pojavni oblik, međutim, ne treba apsolutno isključiti iz sistema nemačkog jezika.

U T1 nailazimo i na frazeme koje Krista Volf (Christa Wolf) sama kreira, a koje ne srećemo u nemačkim rečnicima, npr. DUDEN (DUW, 1996:p.881); za razliku od ovog rečnika nemačkog jezika Mrazović & Primorac (1991:p.489) zapisuju delom modifikovanu frazemu koja otvara problem ustaljenosti, kao što je rod u pitanju. Up. sledeći primer kao ilustraciju za navedeni tip frazeologizama, a u tekstu ih ima 4; up. (8) i (9):

8) *aufihrem Kopf bestehen*

Ich bin keine junge Frau mehr, aber wild noch immer, das sagen die Korinther, für die ist eine Frau wild, wenn sie *aufihrem Kopf besteht*. (Wolf, 2008:p.18)

9) *aufseinem Kopf bestehen*

Aber wer auf *seinem Kopf bestand*, war Fraulein Kitty (Mrazović & Primorac, 1991:p.489)

Frazema pod (8) očito je neleksikalizovana i kao takva može se interpretirati kao *okazionalizam*, bez obzira na to što nam se čini da ne pokazuje visoku konotativnost, ali ne isključuje ni značajnu dozu providnosti. Nažalost, takvih primera sa *okazionalnim frazemama* u tekstu originala (T1) nije bilo puno. Razlog možda leži i u rečnicima, opštim i, posebno, frazeološkim, koji takve lekseme ne beleže ili bar ne na ispravan način. To otvara i slobodu za autore prevoda i tvorbu novih frazeologizama, posebno u T2.

4. Frazeologizmi u prevodu

4.1. Frazeologizmi u prevodu T2 – Medeja. Glasovi (Preljević, 2001)

U T2 pod navedenim naslovom (2001) iz pera Vahidina Preljevića, beležimo 15 frazeologizama, jedan više u poređenju sa originalom; usporedbom T2 sa originalom (T1) dolazi se lako do spoznaje da se, generalno, broj *korespondenata* u originalu i prevodu ne poklapa. Nedostajući frazeologizam za

6a) *ne govoriti istinu*

Dakle, ja sam kao siguran da oni koji je okrivljuju *ne govore istinu?* (Preljević, 2001:p.40)

u T1 je glagol (V) *lügen (lagati)*, koji u svojoj sem-strukturi nosi negativnu konotaciju, što ne važi i za 6a); *frazeologizam* u 6a) je istovremeno i *frazeologizam* i *parafraza*, koja ne pokazuje konotaciju pa se tako može reći da je u navedenom slučaju reč o *parcijalnoj ekvivalenciji*; frazeologizam u 6a) funkcira kao *hiperonim* u odnosu na *glagol iz originala* kao njegov *hiponim*. Uporedi:

6) *lügen*

Also, sei ich überzeugt, daß die, die sie beschuldigten, *lügen?* (Wolf, 2008:p.42)

Inače *frazeologizmi* kao LE i u sistemu prevodnog jezika javljaju se u *infinitivnom* obliku, a u samom prevodu (T2), dakle, u *tekstu*, u *finitnom*; *infinitiv* u LE stoji u prevodu za razliku od nemačkog originala na *početku verbalne fraze*, a u prevodu u *finitnom* obliku, onako kako ona važi za rečenicu. Up.:

7a) *misliti svojom glavom*

Ah, majko, ja više nisam mlada žena, ali sam još divlja, to kažu Korinćani, za njih je žena divlja ako uporno *misli svojom glavom*. (Preljević, 2001:p.17)

8a) *čuti kako trava raste*

On jasno *čuje kako trava raste*, gospodin najviši astronom. (Preljević, 2001:p.37)

9a) *udarati na sva zvona*

[...] inače on ne bi puštao onu priču, koja je, uz to, još neprovjerena, i *udarao* sa njom *na sva zvona*. (Preljević, 2001:p.40)

Ukoliko *frazeologizam u infinitivu* regira neki drugi glagol, poput modalnog ili auksiliarnog kao u 2a (*biti*), on i dalje stoji u obliku infinitiva. Uporedi:

2a) doći kome ko/što glave

Ova žena će mi doći glave. (Preljević, 2001:p.39)

U tekstu (T2) primetne su još dve pojave nezabeležene u originalu: glagolska frazema kao LE u *finitnom obliku* bez korespondenta u T1, poput:

10a) nema ni govora (o čemu)

[...] nisam mogao podići ruke i ustvrditi da o tom nema ni govora. (Preljević, 2001:p.40)

ali i leksikalizovane LE kao *ekvivalenti* namesto okazionalne jedinice u T1. Vidi:

1) auf eigenem Kopf bestehen

Ich bin keine junge Frau mehr, aber wild noch immer, das sagen die Korinther, für die ist eine Frau wild, wenn sie auf ihrem Kopf besteht. (Wolf, 2008:p.18)

1a) misliti svojom glavom

Ah, majko, ja više nisam mlada žena, ali sam još divlja, to kažu Korinćani, za njih je žena divlja ako uporno misli svojom glavom. (Preljević, 2001:p.17)

Primeri koji slede kao prevodi: 13a), 14a), 15a)

13) j-m kalt werden

Mir wird kalt. Eindringlich beshwöre ich sie, sich nicht gegen die Gesetze von Korinth zu vergehen. (Wolf, 2008:p.170)

13a) slediti se kome krv u žilama

Meni se sledi krv u žilama. Oštro je preklinjem da ne krši zakone Korinta. (Preljević, 2001:p.160)

14) j-m etwas durch den Kopf gehen

Vielleicht wird dem, der geduldig ist und warten kann, für jeden Verlust ein Gewinn, für jeden Schmerz eine Freude geschenkt, solche Gedanken gingen mir durch den Kopf, [...] (Wolf, 2008:p.181)

14a) vrzmati se kome što po glavi

Možda će onome ko je strpljiv i može čekati za svaki gubitak biti poklonjen nekakav dobitak, a za svaki bol nekakva radost, takve misli su mi se vrzmale po glavi, [...] (Preljević, 2001:p.171)

15) in Tränen ausbrechen

Als ich Glauke einmal diese Übung anempfahl, brach sie nach kurzer Zeit in Tränen aus, weil sie sich innerlich nicht lösen konnte von der Vorstellung,

den langen öden Wüstenweg in Richtung der Totenstadt zu gehen. (Wolf, 2008:p.185)

15a) *udariti u plač*

Kada sam Glauki prvi put preporučila ovu vježbu, ona je nakon kraćeg vremena *udarila u plač* jer se iznutra nije mogla osloboditi predodžbe da dugim pustim pustinjskim putem ide prema gradu mrtvih. (Preljević, 2001:p.174)

pokazuju da je slika u T2 jača u odnosu na original, te da joj jačinu daju glagoli kao nukleusi: *slediti se, vrzmati se, udariti*; njihov odabir zavisi od prevodioca i slike koju on sebi stvara na osnovu originala. Iz toga proističe i *specifičnija sem-struktura* frazeo-LE u T2, što govori u prilog *parcijalne ekvivalencije* između originalnih i prevodnih LE.

4.2. Frazeologizmi u prevodu T3 (Milošević-Vitman, 2001)

Prevod T3, pod istim naslovom kao i T2 (*Medeja. Glasovi*), iz pera Mirjane Milošević-Vitman, već pri površnoj analizi pokazuje da je T3 nešto mirniji, ali i malo problematičniji. Autorka ga čini takvim bilo da na mnogim mestima izostavlja frazeologizme, u poređenju sa T1 i T2, i umesto frazeoloških LE koristi glagole ili frazeme, koje ne beleži nijedan frazeološki rečnik sa naše navedene liste, pa samim tim mi ih ne možemo svrstati u frazeme. Mali je broj frazeologizama koji se poklapa u T2 i T3, ali ih ima, poput: 1a/1b, 2a/2b 11a/11b, 12a/12b; Upore di:

1a) *misliti svojom glavom*

Ah, majko, ja više nisam mlada žena, ali sam još divlja, to kažu Korinćani, za njih je žena divlja ako uporno *misli svojom glavom*. (Preljević, 2001:p.17)

1b) *misliti svojom glavom*

Ah, majko. Nisam više mlada, ali sam još uvek divlja, tako kažu Korinćani, njima je divlja ona žena koja *misli svojom glavom*. (Milošević-Vitman, 2001:p.16)

2a) *doći kome što/ko glave*

Ova žena *će mi doći glave*. (Preljević 2001:p.39)

2b) *doći kome što/ko glave*

Medeja će mi doći glave, rekao sam otvoreno Akamasu. (Milošević-Vitman, 2001:p.35)

Na drugoj strani primer:

3b) *čuti travu kako raste*

Jasno je da on *čuje travu kako raste*, taj gospodin vrhovni astronom. (Milošević-Vitman, 2001:p.35)

pogrešno je prevedeni frazeologizam; ne potvrđuje ga u ovom obliku nijedan dole navedeni frazeološki rečnik; u osnovi je problematična njegova sintaksička struktura, koja u ovom obliku nije srasla i kao takva ne postoji; stiče se utisak da autorki T3 jezik (srpski) nije maternji. Isto važi i za 4b), ne beleži ga nijedan dole navedeni frazeološki rečnik, a problem će biti u glagolu *oglasiti*, koji leksikografija ne vidi kao nukleus srasle glagolske fraze:

4b) *oglasiti* što na *velika zvona*

[...] jer on ne bi inače podgrejavao tu staru priču, za koju čak ne postoje ni dokazi, i *oglasio je na velika zvona*. (Milošević-Vitman, 2001:p.35)

Kao prirodni govornik srpskog jezika mi ga ne bismo isključili kao moguću varijantu u budućnosti.

I frazeologizam pod:

5b) *ne može biti ni govora* (o čemu)

[...] uspeo sam samo da podignem ruke i da se zakunem da o tako nečem *ne može biti ni govora*. (Milošević-Vitman, 2001:p.36)

ne potvrđuje nijedan rečnik; i kod njega je sporan nukleus. Primer, pak, pod 6b) *isključuje frazeologizam* te se kao i u originalu, (6), pojavljuje glagol *lagati*; on je istovremeno i korespondent i apsolutni ekvivalent originalnoj LE *lügen*. Ovaj glagol ukazuje na *parcijalnu sinonimiju* sa 6a), koju ne potvrđuje nijedan rečnik.

6a) *ne govoriti istinu*

Dakle, ja sam kao siguran da oni koji je okrivljuju *ne govore istinu*? (Preljević, 2001:p.40)

6b) *lagati*

Znači li to da sam ubeđen da *lažu* oni koji je optužuju? (Milošević-Vitman, 2001:p.36)

Pre bi bilo da su 6b) i 6a) *parcijalni sinonimi*, te da je u 6a) reč o parafrazi, po nama po obliku *frazema* iako je nijedan frazeološki rečnik ne beleži, ni kao LE ni kao frazeologizam. I primer pod:

7b) *dozlogrditi* kome što

Pitali smo se da li da se upustimo u pustolovinu koja je, toga smo bili svesni, mogla da postane opasna ili da se, naprosto, vratimo, da runo, to glupavo krzno koje *mi beše dozlogrdilo*, ostavimo na njegovom mestu, a da za naše kod kuće nađemo neki izgovor (Milošević-Vitman, 2001:p.47)

isključuje *frazeologizam* kao LE u T3; kao i u slučaju 6b) autorka i ovde koristi glagol, *dozlogrditi*, kao *parcijalni ekvivalent* za 7), odnosno *parcijalni sinonim* za 7a). Njegova sem-struktura je specifičnija i izražava nešto viši stepen negativne konotacije. Uporedi:

7) *j-m etw. über sein*

[...] oder sollten wir einfach wieder abfahren, das Vließ, dieses dumme Fell, das *mir schon über war*, an seinem Ort belassen und uns zu Hause mit irgend einer Geschichte herauswinden. (Wolf, 2008:p.56)

7a) *biti kome što na vrh glave*

Trebamo li se upustiti u pustolovinu koja bi, kako smo dobro shvaćali, mogla postati opasna, ili bismo trebali jednostavno otputovati, a runo, to prokleta krzno *bilo mi je već na vrh glave*, ostaviti na svom mjestu i naći kakav izgovor kod kuće. (Preljević, 2001:p.52)

Ništa drugačije nije ni u primeru:

8) *j-n übers Ohr hauen*

Diese albernen Kunststücke, mit denen sie die Leute *übers Ohr hauen*. (Wolf, 2008:p.64)

8a) *vući koga za nos*

Šta te je to naučio tvoj Hejron? Tim smiješnim pothvatima kojima *vuku* ljude *za nos*? (Preljević, 2001:p.60)

8b) *varati koga*

Čemu te je uopšte učio Hiron? Zar tim glupim trikovima kojima se *varaju* ljudi? (Milošević-Vitman, 2001:p.60)

I u ovom primeru autorka *frazeologizam* iz 8) i 8a) zamenjuje *glagolom* koji je *hiperonim* i istovremeno *parcijalni ekvivalent* i *parcijalni sinonim* za 8) i 8a). U dole navedenim rečnicima nije zabeležena nijedna od LE kao ekvivalent originalnoj. *Glagol* namesto frazeme stoji i u 13b):

13) *j-m kalt werden*

Mir wird kalt. Eindringlich beshwöre ich sie, sich nicht gegen die Gesetze von Korinth zu vergehen. (Wolf, 2008:p.170)

13a) *slediti se kome krv u žilama*

Meni se sledi krv u žilama. Oštro je preklinjem da ne krši zakone Korinta. (Preljević, 2001:p.160)

13b) *slediti se*

Sledih se. Najusrdnije je preklinjem da se ne ogrešuje o zakone Korinta. (Milošević-Vitman, 2001:p.140)

semantički se samo delom poklapa sa originalnom LE, izražava viši stepen stanja u odnosu na original, ali nešto slabiji u odnosu na 13a); reč je, dakle, o *parcijalnim ekvivalentima* i *parcijalnoj sinonimiji*.

U T3 (primer 14b) srećemo *korespondent* i *apsolutni ekvivalent* sa T1 (14):

14) *j-m etwas durch den Kopf gehen*

Vielleicht wird dem, der geduldig ist und warten kann, für jeden Verlust ein Gewinn, für jeden Schmerz eine Freude geschenkt, solche Gedanken *gingen mir durch den Kopf*, [...] (Wolf, 2008:p.181)

14b) *prolaziti kome što kroz glavu*

[...], možda će za svaki gubitak dobiti na poklon dobitak, za svaki bol radost, takve misli *prolazile su mi kroz glavu*, dok sam se, zajedno sa mnogobrojnim Korinćanima, [...] pela putem koji vodi do Artemidinog svetilišta. (Milošević-Vitman, 2001:pp.149–150)

bez poklapanja sa T2 u 14a); razliku u sem-strukturi uzrokuje glagol *nukleusa – vrzmati se*, koji je *konotativno* markiran i jači u izrazu i slici u odnosu na 14) i 14a):

14a) *vrzmati se kome što po glavi*

Možda će onome ko je strpljiv i može čekati za svaki gubitak biti poklonjen nekakav dobitak, a za svaki bol nekakva radost, takve misli *su mi se vrzmale po glavi*, [...] (Preljević, 2001:p.171)

Slična slika dotiče i 15, 15a i 15b); u sva tri primera radi se o *glagolskim frazemama*:

15) *in Tränen ausbrechen*

Als ich Glauke einmal diese Übung anempfahl, *brach* sie nach kurzer Zeit *in Tränen aus*, weil sie sich innerlich nicht lösen konnte von der Vorstellung, den langen öden Wüstenweg in Richtung der Totenstadt zu gehen. (Wolf, 2008:p.185)

15a) *udariti u plač*

Kada sam Glauki prvi put preporučila ovu vježbu, ona je nakon kraćeg vremena *udarila u plač* jer se iznutra nije mogla osloboditi predodžbe da dugim pustim pustinjskim putem ide prema gradu mrtvih. (Preljević, 2001:p.174)

15b) *briznuti u plač*

Jednom prilikom sam preporučila Glauki ovu vežbu, ali je ona ubrzo *briznula u plač* zato što nije uspjela da se otrgne predstavi da korača dugim, usamljenim, pustinjskim putem u pravcu grada mrtvih. (Milošević-Vitman, 2001:p.153)

čija razlika u značenju proističe iz razlike u *značenju nukleusa* svake pojedinačne LE. Kod ovog tipa frazeologizama čini se da *glagol kao nukleus* ima centralnu ulogu u sem-strukturi same frazeme te da je tako moguće da autorka prevoda (T3) prevagu daje samim glagolima, najčešće kao hiperonimima, nad frazemama. Up. sve napred navedene primere.

5. Frazeološki rečnici

Frazeologizme u tekstovima T1, T2 i T3 proveravali smo u *frazeološkim rečnicima* koji su nam stajali na raspoloženju; reč je o frazeološkim rečnicima koje smo teorijski razmatrali u više naših radova, posebno u članku pod nazivom ‘Teorija i praksa nemačko-srpske/srpsko-nemačke frazeografije’ (Petronijević, 2016). U njemu su detaljno razlučeni pojmovi *prevodni vs. kontrastivni rečnik* i zato ovde izostaje ta teorijska rasprava; od njih ukupno pet (5), nastalih u periodu od 1988. do 2021. godine, tri su *kontrastivna*: (1), (2) i (4) i dva *prevodna* (3) i (5) – redom kako slede.

1. Matešić J., et al. (1988) *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske / München, Verlag Otto Sagner.
2. Mrazović, P. & Primorac R. (1991) *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, drugo izdanje, Beograd, Naučna knjiga.
3. Petronijević, B. (2007) *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*, Beograd, Jasen.
4. Weinberger, Helmut (2012) *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch* angeordnet nach semantischen Gruppen, Wien, facultas.wuw.
5. Petronijević, Božinka, Nikola Vujčić (2021) *Phraseologisches Übersetzungswörterbuch Deutsch-Serbisch / Serbisch-Deutsch*. Prevodni frazeološki rečnik nemačko-srpski / srpsko-nemački, Berlin, Frank&Timme.

Navedeni rečnici na najbolji način ilustruju razvoj *frazeologije* za jezički par *nemačko-srpski*; kao jezik cilj (JC) fungiraju nazivi srpskohrvatski (2) i srpski (5), a kao jezik-izvornik (JI) hrvatski, nemački, srpski i kopulativni naziv Kroatisch/Serbisch (4), iako se suštinski ne razlikuju.

Poseban problem u navedenim frazeološkim rečnicima predstavlja njihovo ustrojstvo. U rečniku (1) LE su *alfabetski* poređane, naizmenično *imenica i glagol*, bez teksta; u (2) je ustrojstvo *alfabetsko*, najčešće *imenica* sa tekstom u JI, ali *bez prevoda*; *prevodni rečnici* (3) i (5) su *alfabetski* uređeni, ali prema nukleusima fraza u kojima stoje frazeologizmi. Rečnik pod (4) je poseban i u ovom obliku u literaturi nije zabeležen do sada; reč je o frazeološkom, ali *onomasiološkom* rečniku, koji je uređen prema značenju.

6. Zaključna razmatranja

Književni tekstovi čine idealnu podlogu za analizu i dublja razmatranja frazema/frazeologizama kao podvrste leksičkih jedinica. Prevagu u njima imaju generalno *glagolske frazeme*, a to potvrđuju i sva tri ovde analizirana teksta (T1, T2 i T3). U njima se one javljaju primarno kao *leksikalizovane* LE sa mogućim jednočlanim *sinonimom*, najčešće kao *hiperonimom*; kreativnost autora originala, međutim, produkuje često i *neleksikalizovane* frazeme kao *okazionalizme*. Iz te činjenice proizlazi da se frazeologizmi iz originala (T1) i prevoda (T2 i T3) ne poklapaju uvek kao formativi jer samo tako može da se objasni zapažanje da u prevodu (T2) prevagu imaju isključivo *glagolske fraze* kao formativi, dok tekst T3 ove najčešće zamenje *glagolom*. To istovremeno pokazuje da jednom formativu u originalu (T1) može u prevodu da odgovara više njih koji su po svojoj sem-strukturi međusobno *sinonimi*, najčešće *parcijalni*. *Apsolutni ekvivalenti* su samo delom zastupljeni u navedenim tekstovima. O njima govorimo ako im se strukture na formalnom (morfosintaksičkom) i semantičkom planu poklapaju i pokazuju istu *sliku*. U ostalim slučajevima, kao u T3, npr., najčešće je reč o *parcijalnoj sinonimiji* sa frazemama iz T2 i *parcijalnoj ekvivalenciji* sa LE iz T1. *Nulte ekvivalente* nismo zabeležili.

Sources

1. Wolf, Christa (2008) *Medea. Stimmen*, Frankfurt am Main: Surkamp Verlag.
2. Volf, Krista (2001) *Medeja. Glasovi*, Sarajevo: Svjetlost (prevod: Vahidin Preljević)
3. Volf, Krista (2001) *Medeja. Glasovi*, Beograd: Stubovi kulture (prevod Mirjana Milošević- Vitman)

References

1. Bukovčan, D. (2015) Wer sitzt hinter schwedischen Gardienen und wer spielt Klavier. *Jezikoslovlje*. 16 (1). (<https://hrcak.srce.hr/140156>)
2. Bunčić, D., B. Golubović (2009) *Südslavische Phraseologie – südslavistik online*. Dostupno na: <http://www.suedslavistik-online.de/01/>, pristupljeno 20. 10. 2022.
3. Burger, H. (1982) *Klassifikation: Kriterien, Probleme, Terminologie*. In H. Burger (Hrsg.) et al. *Handbuch der Phraseologie*. Berlin: de Gruyter, pp. 20–60.
4. Dobrova, E. A. (2016) *Deutsche und russische Phraseologismen mit Farbkomponenten aus linguokultureller Sicht*. Dostupno na: <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/3060/1/sto42605.docx> [Pristupljeno 26. oktobra 2018].
5. Dobrovolskij, D. (1994) Phrasem-Konstruktionen in Parallelcorpora, Prinz, M. / Richter Vapaatalo, U. (Hgg.): *Idiome, Konstruktionen, 'verblümete Rede'*. Beiträge zur Geschichte der germanistischen Phraseologieforschung, Stuttgart, pp. 327–340.
6. Donalis, E. (1994) *Diskussion Idiom, Phraseologismus oder Phrasem*. Dostupno na: https://idspub.bszbw.de/frontdoor/deliver/index/docId/777/file/Donalies_Idiom_1994.pdf [Pristupljeno 20. oktobra 2022].
7. Duda, W., et al. (1986) Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie. Überlegungen zu einem neuen russisch-deutschen Wörterbuch. In: *Linguistische Studien. /ZISW/*. Reihe A: Arbeitsberichte 142, Berlin: Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, pp. 1–121.
8. Đokanović, A. (2022) *Postmoderne Bearbeitung des Argonautenmythos in den Romanen Ein fremder Stamm hat mich geraubt von Willem Brakman, Medea. Stimmen von Christa Wolf und Das goldene Vlies von Borislav Pekić*. Beograd, Filološki fakultet (neobjavljena disertacija).
9. Engel, U. & P. Mrazović (1986) *Kontrastive Grammatik deutsch-serbokroatisch*. Novi Sad, Filozofski fakultet.
10. Đorđević, M. & Engel, U. (2013) *Srpsko-nemački rečnik valentnosti glagola. Wörterbuch zur Verbvalenz Serbisch-Deutsch*. München/Berlin/Washington, D.C.: Verlag Otto Sagner.
11. Fleischer, W. (1997) *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen, Max Niemer Verlag.
12. Ivanović, B. (2012) *Recesivna obeležja nemačkih frazeologizama i tendencije nivelacije prema savremenom jezičkom stanju* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd, Filološki fakultet.
13. Keil, M. (2012) *Wort für Wort. Repräsentation und Verarbeitung verbaler Phraseologismen*, Tübingen, Max Niemayer Verlag. <https://books.google.rs/books?isbn=311165229> [Pristupljeno 26. oktobra 2018].
14. Korhonen, J. (2007) Phraseme im Sprachgebrauch und in der Übersetzung. In: *Phraseologie – Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, pp. 574–589.

15. Marjanović, S. (2017) *Poredbene frazeme s komponentom comme / kao u francuskom i srpskom* <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9115?show=full> [Pristupljeno 26. oktobra 2018].
16. Petronijević, B. (2016) Teorija i praksa nemačko-srpske i srpsko-nemačke frazeologije i frazeografije. U: *U Carstvu reči – jezici i kulture*. Filološki fakultet u Beogradu – FOCUS – Forum za interkulturalnu komunikaciju, pp. 80–95.
17. Petronijević, B. (2018) Prevodna leksikografija – frazeološki rečnici i njihova struktura. Banja Luka, *Filolog* IX.
18. Šator, B. (2013) Strukturna tipologija frazema u djelu *Omer-paša Latas* Ive Andrića i njihovi njemački prevodni ekvivalenti. *Književni jezik*. 24/1–2. <https://izj.unsa.ba/files/2013-24-1-2/5-BelmaSator65-84.pdf>
19. Stanojević-Veselinović, M. (2018) *Komparativni frazeologizmi za jezički par srpsko-nemački*. https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10514?locale-attribute=sr_RS [Pristupljeno 26. oktobra 2018].
20. Turk, M. & Opašić, M. (2008) Supostavna raščlanba frazema. *Flumensia*. 20 (1), 19–31 <https://hrcak.srce.hr/27263>
21. Wotjak, B. (1992) *Verbale Phraseolexeme in System und Text*, Reihe Germanistische Linguistik, Band 125. Dostupno na: <https://books.google.rs/books?isbn=311137032> [Pristupljeno 20. oktobra 2022].
22. Zarifović-Grković, M. (2021) *Sedam smrtnih grehova u nemačkoj i srpskoj frazeologiji: kontrastivna i konceptualna analiza* (neobjavljena doktorska disertacija). Novi Sad, Filozofski fakultet.

Božinka Petronijević
Universität Kragujevac
Fakultät für Philologie und Kunst

PHRASEOLOGISMEN IM ROMAN *MEDEA. STIMMEN*
VON CHRISTA WOLF – ORIGINAL UND TRANSLAT. EIN
BEITRAG ZUR ABGRENZUNG VON KONTRASTIVER
PHRASEOLOGIE UND TRANSLATOLOGIE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Roman *Medea. Stimmen* von Christa Wolf sind verhältnismäßig nicht so viele Phraseologismen vorhanden. Vorwiegend kommen sie als *lexikalisierte verbale Phrasen* vor, möglich mit einem *Verb-Synonym* als Hyperonym; daneben sind auch okkasionelle, *nicht lexikalisierte* Phrasen-Formative vorzufinden. Durch Translation aus dem Deutschen ins ‘Bosnische’ bzw. Serbische ändert sich ihre Zahl und Struktur; in *Medeja. Glasovi*, übersetzt von Vahidin Preljević, überwiegen *lexikalisierte Verbal-Phrasen*, zum Teil absolut äquivalent

mit den LE im Originaltext, zum Teil nur partiell. Im zweiten, serbischen Text, unter dem gleichen Namen – *Medeja. Glasovi*, übertragen ins Serbische von Mirjana Milošević-Wittmann, sinkt die Zahl der Phraseologismen; statt der Verbalphrasen als Formative benutzt die Autorin die *Verben*, die mit den Einheiten im Originaltext *nur partiell äquivalent* sind. Im Vergleich zu den LE-Phrasemen bei V. Preljević stehen diese in *partieller Synonymie*. Damit verliert dieser Text zum Teil an Kreativität und Aussagekraft.

► **Schlüsselwörter:** Phraseologismen; lexikalisierte Verbalphrasen; Okkasionismen; Verben als Teiläquivalente und Teilsynonyme von verbalen Phrasem-LE.

Božinka Petronijević
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

**PHRASEOLOGISMS IN THE NOVEL *MEDEA. VOICES*
BY CHRISTA WOLF – ORIGINAL AND TRANSLATION.
A CONTRIBUTION TO DISTINGUISHING BETWEEN
CONTRASTIVE PHRASEOLOGY AND TRANSLATOLOGY**

Summary

There are relatively few phraselogsims in the novel *Medea. Voices* by Christa Wolf. They appear mainly as *lexicalised verbal phrases*, possibly with a *verb synonym* as a hyperonym; in addition, there are also occasional, *non-lexicalised* phrase-formatives to find. Their number and structure changes in translations from German into ‘Bosnian’ or the Serbian language; in *Medeja. Glasovi*, translated by Vahidin Preljević, *lexicalised verbal phrases* prevail, some of them absolutely equivalent to the lexical units (LU) in the original text, others only partially. In the second, Serbian text, under the same name – *Medeja. Glasovi*, translated into Serbian by Mirjana Milošević-Wittmann, the number of phraseologisms decreases; instead of verbal phrases as formatives, the author uses *verbs* which are *only partially equivalent* to the units in the original text. Compared to V. Preljević’s LU-phrasemes, these are *partially synonymous*. As a result, the text loses some of its creativity and expressivity.

► **Key words:** phraseologisms; lexicalised verbal phrases; occasionalisms; verbs as partial equivalents and partial synonyms of verbal phraseme-LU.

Preuzeto: 13. 11. 2022.
Korekcije: 3. 2. 2023.
Prihvaćeno: 26. 2. 2023.

Ирена М. Пантић¹
Академија струковних студија
косовско-метохијска, Одсек Пећ, Лепосавић

ЕНГЛЕСКИ ЗАМЕНИЧКИ ОБЛИК *ANU* И ЊЕГОВИ СРПСКИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

*Апстракт: Рад представља контрастивну анализу енглеског заменичког облика *anu* и облика у којима се он реализује у српском језику. Поред тога, бави се и сложеницама у које *anu* ступа са речима различите морфолошке врсте (*body, thing, one, where...*) у процесу композиције. На основу упоредне анализе паралелног књижевног корпуса видеће се које су то форме српског језика које могу најпрецизније да пренесу изворни смисао. Будући да српски језик по својој структури нема одговарајући формални кореспондент, тј. једночлани израз који би и обликом и смислом потпуно парирао енглеском, видеће се колико је разграната понуда преводних еквивалената коју српски језик пружа. Дужна пажња биће поклоњена откривању лингвистичког окружења (одрична, упитна и потврдна реченица) у којем ови облици могу одговарати неодређеним, општим или одричним заменицама, или чак имати референцу личних или показних заменица. Жеља ауторке је да се на тај начин код матерњих говорника српског језика подигне свест о постојању сложених структура које по својој семантици одговарају енглеском неодређеном заменичком облику *anu* и његовим сложеницама.*

Кључне речи: *anu, заменица, заменички облик, неодређени, еквивалент, енглески језик, српски језик, сложеница.*

1. Увод

Према подацима из Оксфордског речника енглеског језика (OED), заменички облик *anu* присутан је у језику још из раног староенглеског² периода у облику *ænig*. Како је *anu* германског порекла, у сличном облику и значењу

¹ irena.pantic@akademijakm.edu.rs

² Староенглески (*Old English*) период развоја енглеског језика оквирно траје од појаве најранијих писаних споменика (IX век) до 1150. године. Сматра се да се језик још у VII веку (рани старо-

данас постоји и у холандском (*eenig*) и немачком језику (*einig*). Сложенице које *any* образује нешто су млађе по постању. Њихово присуство у језику речник датира у средњоенглески³ период. Најстарије међу њима су сложенице са *-body*, настале у XI и са *-way*, настале у XII веку. Сложенице са *-thing*, *-one* и са *-where* у енглеском су од XIV века. Конкретност у значењу ових сложених заменица у односу на њихов први део (*any*) учврстила им је позицију у језику (Curme, 1935:p.15).

Прегледањем бројних граматика на енглеском и српском језику уочено је да је категоризација облика *any*, тј. његово сврставање у одговарајућу језичку класу (заменица, детерминатор, прилог, квантификатор и др.) питање око којег аутори тешко постижу консензус. Још је тридесетих година прошлог века уочено да *any* припада групи језичких јединица које су ученицима енглеског језика тешке, не само због шароликог значења, већ и због тога што је свако од тих значења обележено специфичном граматичком употребом (Palmer, 1938:p.8). Консултујући неке од популарнијих граматика енглеског језика код нас, учили смо врло разноврсну класификацију и улогу облика *any* и његових сложених облика.

Већ почетком XX века уочено је да *any* може да се користи и као заменица и у функцији придева (Opions, 1904:p.149), али и да његова конверзија у именицу није тако рестриктивна (Kruisinga, 1911). Тиме је традиционална класификација заменица постала отворена за критиковање (Kruisinga, 1932:p.127). Граматичари тридесетих година прошлог века (Curme, 1935; Palmer, 1938) имали су групу неодређених придева ограничавајућег значења (*indefinite limiting adjective*) који имају улогу неодређене заменице (Curme, 1935:p.30). Ту спадају *any*, *anyone*, *anybody*, *any one*, мада се *any* убраја и у регуларне неодређене придеве (Curme, 1935:p.57). *Any* је описиван као детерминатор, као детерминатив⁴ и као прилог за степен⁵ (Palmer, 1938:p.8). Као детерминатор *any* се користи и као именички модификатор (*noun modifier*) и као именичка замена (*noun-substitute*). Као детерминатив еквивалент је броју *one* за неброји-

енглески) одвојио од старогерманског, али из тог периода не постоје споменици. Пре старогерманског на острву се говорио келтски.

³ Средњоенглески (*Middle English*) период траје од 1150. до 1500. године.

⁴ Назив 'детерминатив' користи се за све придевске заменице или прономиналне придеве који детерминирају нешто у вези са именицом, а да је притом не описују.

⁵ *Any* као прилог за степен (*adverb of degree*), за разлику од других прилога, користи се само да модификује придев/прилог испред којег стоји, и то у компаративу (*any longer, any better, any more interesting*).

ве именице у множини. Као прилог за степен користи се само у питањима, одричним реченицама или реченицама којима се изражава сумња или услов.

Граматикуе друге половине XX века (Zandvoort, 1962; Jespersen, 1965; Long, 1969; Quirk et al., 1972; Palmer, 1976; Thompson & Martinet, 1991), такође врло шаролико детерминишу проблематику. *Any* као једна од неодређених заменица може да искаже различит степен неодређености (Zandvoort, 1962:p.168). Као прономинални квантификатор може да се користи и самостално, као именица, придев и заменица (Jespersen, 1965:p.580 и Thompson & Martinet, 1991:p.67). Поред улоге неодређеног детерминатора уз бројиве и небројиве појмове у оба броја, *any* може да има и недекларативну⁶ заменичку улогу, али и улогу интензификатора (Quirk et al., 1972:p.364). Као општи детерминатор *any* може бити употребљен придевски, заменички (Palmer, 1976:p.48) или као неодређени партитив (Palmer, 1976:p.60). У мањини су аутори који су организовали своја језичка испитивања следећи систем граматичких форми, а не значења. Лонг (1969) сврстава *any* у групу заменица, а даље у подгрупу детерминаторских заменица за неодређеност. Увиђа да овако прецизно одређивање има своје недостатке и ограничења, јер се значење неодређености често преклапа са значењем количине и броја, посебно када се *any* користи као детерминаторски модификатор. Тада његово значење одговара семантичком контексту неодређеног члана *a* 'неки, није битно који' (p.45).

Граматикуе XXI века (Carter & McCarthy, 2006; Downing, 2015) доносе донекле измењену класификацију. *Any* називају неодређеном квалитативном заменицом (*indefinite qualifying pronouns*). Хипероним свих квалитативних заменица био би заменски облик⁷ (*substantive form*), будући да он обједињује све речи којима се избегава понављање већ поменутих речи, израза, фраза из текста (Carter & McCarthy, 2006:p.248). У погледу функције, *any* и његове сложенице називају се недекларативним речима јер се све користе у нефактичком значењу у смислу неиспуњења или потенцијалности у одричним, упитним, условним и поредбеним реченицама. По врсти сматрају се детерминаторима/заменицама (Downing, 2015:p.24). Значење им је такво да као заменице директно упућују на неодређену особу или појам, и то онај који није присутан у дотадашњем дискурсу. У том смислу чак могу да се понашају више као именица са постмодификатором, него као заменица (Downing, 2015:p.372).

⁶ *Non-assertive* – недекларативан облик са негацијом као алтернација негативном облику (*no, nothing, nobody, no one, nowhere, no more, none*) без негације.

⁷ Супституент (Piper, 1983:p.8), реч-заменјивач (Klajn, 1978:p.24)

Ситуација са сложеним облицима у смислу морфолошке класификације знатно је стабилнија. Именичко-заменичке сложенице са *-body*, *-one* и *-thing* настале су простим срastaњем, те њихов облик не тражи никакав посебан третман (Kruisinga, 1932:p.330). Референца сложених неодређених заменица може да буде општа, као *anyone*, и посебна, као *anybody* (Carter & McCarthy, 2006:p.391). Сложенице аниматне референце (*-body* и *-one*), за разлику од сложеница са неаниматном референцом (*-thing*), могу да добију генитивни наставак (Zandvoort, 1962:p.183). Иако су по облику у једнини, могу да се користе и са глаголом у множини⁸ (Carter & McCarthy, 2006:p.549).

Поред сложених заменица, аутори говоре и о сложеним везницима *anyway* (може бити и везник и прилог) и *anyhow* (Carter & McCarthy, 2006:p.259; Quirk et al., 1972:p.674). Међу сложеним прилозима наводе месне *anywhere* и *anyplace*, временске *anywhen* и *anytime*, ређе за начин *anyhow* (Curme, 1935:p.18, Quirk et al., 1972:p.364), као и за правац из *anywhence* или до неке тачке *anywhither* (Jespersen, 1965:p.621). Прилошку употребу може да има и *anything*⁹ (Zandvoort, 1962:p.183).

С друге стране, граматике енглеског језика написане на српском¹⁰ за ниво Б2 и више углавном се са оскудицом односе према проблему поливалентности облика *any*. Помињу га као неодређену заменицу и као неодређени придев (Filipović, 1959:p.68, Mirić & Popović, 1992:p.72) и као подгрупу неодређених придева за количину (Mihailović, 1988:p.62). Сви аутори назначавају разлике у смислу бројивости именице (бројиве, небројиве) и лингвистичког окружења у којем се та именица налази (потврдне, упитне и одричне¹¹ реченице). Сложенице са *-body* и *-one* за бића и са *-thing* за предмете наводе се искључиво као неодређене заменице (Filipović, 1959:p.69, Mihailović, 1988:p.89, Mirić & Popović, 1992:p.77). Тек се у новије време (Ђорђевић, 2007:p.81) уводи преименовање класе заменица у класу *заменичких облика*¹². Термин ‘заменица’ представља врсту речи са функцијом номинала,¹³ а термин ‘заменички облик’ само форму која може имати више функција. Заменице се садрже у заменичком

⁸ If *anybody* knocks at the door, tell *them* I'm out; *Anybody* didn't get your breakfast, didn't *they*?

⁹ He looked *anything but* pleased (*anything but* = not at all).

¹⁰ Filipović, 1959; Mihailović, 1988; Mirić & Popović, 1992; Ђорђевић, 2007.

¹¹ Ауторке Мирић и Поповић равноправно користе термине одричне, одречне и негативне реченице.

¹² Заменички облик ширег је опсега него класа заменица. Покрива све три функције – заменичку (функцију номинала), детерминаторску и мешовиту (функцију номинала и детерминатора).

¹³ Номинали – облици са функцијом именице у реченици.

облику, док обрнуто није случај, тј. термин ‘заменица’ је хипоним термина ‘заменички облик’. Нашу пажњу привлаче неодређени облици са заменичком функцијом – *anybody, anyone*, аниматне референце, и *anything, any one*, неаниматне референце, као и са мешовитом функцијом – *any, anybody's, anyone's*. Будући да немају сопствено значење, ове речи припадају функцијским речима са карактеристикама затворене класе.

Избегавање аутора да помену те језичке категорије сврстају у једну групу и одговарајуће је именују иде под руку са израженом полисемичношћу описиваних облика. Чини се да би њихово груписање у конкретну језичку категорију било растељив и никад довољно прецизан посао.

Слична двострука природа заменица препознаје се и у србистици. Пипер (Piper, 1983) говори о заменичким прилозима – посебном језичком подсистему речи са двојаким природом, заменичком и прилошком. То су заменичке речи које могу бити носиоци неких од главних синтаксичких функција у реченици. Непостојање јасних граница и у смислу њиховог садржаја и у смислу њиховог обима доводи до различитог тумачења њихових граматичких особина (Piper, 1983:p.7). Иако се о овим заменичким системима у литератури релативно слабо пише, по својој фреквентности у језичкој комуникацији и разноврсности категорија значења, оне никако нису речи периферног значаја (Piper, 1983:p.10). О заменичким прилозима – прилозима са особинама заменица говори и Клајн (Klajn, 1985:p.34), иако их због њихових морфолошких и семантичких обележја не сврстава у заменице. Пешикан (Pešikan, 1967) и Стевовић (Stevović, 1973) обрађују их кроз семантичку класификацију заменица.

Логичка функција коју *any* и његови сложени облици могу да имају истакнутија је него структурална функција, те се стога не може повући јасна линија демаркације између различитих граматичких функција. Облик *any* може да се дистрибуира кроз неколико класа речи и да има бројне различите функције унутар реченичне структуре. Из тог разлога неопходно је наћи што сврсисходније решење којим би се све оне објединиле у једну општу категорију, а потом прецизирала употреба сваког појединачног случаја. С тим у вези, трагање за идеалном класификацијом чини се прилично бесперспективним. Најрационалнијим се чини обједињавање свих форми у групу *заменичких облика*, као што то у светлу савремене морфологије чини Ђорђевић (2007:p.81). Поред тога, у истом је терминолошком реду и наслања се на Пиперов термин *заменичке речи*.

За стварање целовите слике о некој језичкој форми, поред облика и значења, неопходна је и њена употреба, јер свака реч ‘оживи’ тек у тексту и ситуацији у

којој је употребљена (Piper, 1983:p.30). Стога ће овде даља анализа бити вршена не на основу појединачних облика, већ на основу конструкција у којима се они налазе. То значи да ће корпусни садржај бити организован са освртом на окружење у којем се ти облици налазе. Под тиме подразумевамо значење реченице у којој су употребљени (потврдна, упитна, одрична), врсту речи која им претходи или следи и др. Тек тада би се могло рећи да процес контрастирања два језичка система са циљем откривања преводних еквивалената енглеских заменичких облика у српском има оправдање.

Жеља ауторке је да се овим радом пружи увид у формално-семантичко-структурални опис неких неодређених заменичких конструкција у енглеском и српском језику и тако помогне у изучавању језичких универзалија, олакша процес превођења и да педагошки значај учењу енглеског као страног, али и српског као страног или наследног језика.

2. Методологија рада

Методолошки приступ раду обележен је синхронно-дескриптивно-контрастивном природом истраживања. Због поменуте мултифункционалности облика *ану*, овде је одлучено да се његово испитивање изврши у оквиру паралелног књижевног корпуса. Материјал за рад обезбеђен је у 304 корпусне јединице (просте и сложене) на енглеском и српском језику. Како је циљ био да се актуелизује материјал за рад, изабран је савремени британски роман *The Sense of an Ending* Џулијана Барнса (Julian Barnes) из 2011. године и његов превод на српски *Ово личи на крај* (прев. Зоран Пауновић). Овде ће бити приказане све еквивалентне форме у којима се поменути облици реализују у српском језику. Преводни еквиваленти на језику циља (овде српски) имају значење и ефекат који се подударују с лексичким елементом језика извора (овде енглески), без обзира на њихову форму.¹⁴

Након селекције и обраде материјала, извршена је његова организација према два критеријума – према критеријуму присутности и критеријуму учесталости. Направљен је преглед опште дистрибуције и присуства сваке корпусне јединице, а потом је то представљено табеларно. У прилог одлуци о нумеричком приказу дистрибуције облика ишла је чињеница да су тако представљени подаци транспарентни и лако упоредиви. Поред тога, њихова

¹⁴ При контрастивној анализи језика из различитих језичких породица прави се разлика између преводног еквивалената (елементи подударног значења) и формалног кореспондента (елементи подударне и форме и значења).

типичност и тенденције тако се могу генерисати на читаву врсту. С обзиром на то да је један од основних циљева овог рада био истражити начине превођења енглеског облика *any* на српски језик, анализа је организована на начин да може да има употребну вредност на пољу транслатологије. Стога је посебна пажња посвећена синтаксичком окружењу у којем се издвојени облици јављају (потврдне, упитне, одричне реченице).

Анализи корпуса претходила је организација корпусног материјала према значењу издвојених лексичких јединица. Корпусна грађа потврдила је присуство детерминаторског, прилошког и заменичког *any*. Од сложених облика детектоване су заменице *anything, anyone, anybody* и прилози *anyway* и *anywhere*. Сви заменички облици (*any, anything, anyone, anybody*) маркирани су према аниматној/неаниматној референци. Сваки пример дат је у оригиналном контексту и преведен.

3. Резултат анализе корпуса

Традиционалан став о употребљивости облика *any* и његових сложеница у одричним и упитним реченицама добио је пуну потврду у 64% реченица ове две врсте (48% у одричним и 16% у упитним). Међутим, знатно је и проширен у смислу њихове употребљивости у потврдним – 36%. Општа дистрибуција заменичког облика *any* и његових сложеница дата је у табели 1:

Облик <i>any</i> и сложенице					
	Одричне реченице	Упитне реченице	Потврдне реченице	Укупно	%
<i>any</i> (детерминатор)	24	18	24	66	43
<i>any</i> (прилог)	12	/	1	13	9
<i>any</i> (заменица)	3	/	/	3	2
=самостално	=39	=18	=25	=82	=54
<i>anything</i> (заменица)	22	4	6	32	21
<i>anyone</i> (заменица)	8	3	5	16	10,5
<i>anybody</i> (заменица)	/	/	1	1	0,6
<i>anyway</i> (прилог)	3	/	17	20	13
<i>anywhere</i> (прилог)	1	/	/	1	0,6
=у сложеницама	=34	=7	=29	=70	=45,7
укупно	73 (48%)	25 (16%)	54 (36%)	152	99,7%

Табела 1: Дистрибуција заменичког облика *any* и његових сложеница

Према подацима, у нешто више од половине примера *any* је употребљен самостално (82 примера – 54%), а остало (70 примера – 46%) у сложеницама (*anything, anyway, anyone, anybody, anywhere*). Функција заменичког облика *any* је мешовита, док сложени облици *anything, anyone, anybody* имају заменичку функцију. Сложенице *anyway, anywhere* припадају класи прилога.

У самосталној употреби заменички облик *any* има различита морфолошка остварења, најчешће као детерминатор (66 примера – 80%¹⁵), те као прилог (13 примера – 16%) и као заменица (3 примера – 4%), у реченицама све три врсте (у одричним 39, у упитним 18, у потврдним 25). У смислу еквиваленције конструкција са **детерминаторским *any***, интерпретације у српском су бројне. Овде ће за сваку бити дата српска преводна остварења, излистана према степу учесталости.

У одричним реченицама:

– изостављање из превода (13 примера – 54%)

No, they wouldn't be any help. (p.131)

Не, њих двојица не би били од помоћи. (p.119)

– одрична придевска заменица *никакав* (5 примера – 21%)

We haven't had any sort of falling-out since I sat in the front row of an oak-panelled municipal room and then did my job as a witness. (p.124)

Нисмо имали никакав озбиљнији неспоразум још од оног дана кад сам седео у првом реду храстовом оплатом обложене свечане општинске сале, а потом обавио своју дужност сведока. (p.112)

Остали преводни еквиваленти у одричним реченицама (одрична придевска заменица *ниједан*, општа придевска заменица *икакав*, одрична именичка заменица *ништа*, прилог *нимало*) забележени су у једном до два понављања.

– одрична придевска заменица *ниједан*

I didn't have any real evidence. (p.58)

Нисам имао ниједан прави доказ. (p.51)

– општа придевска заменица *икакав*

Margaret didn't have any problem reading me. (p.97)

Маргарет ми је читала без икакви потешкоћа. (p.87)

– одрична именичка заменица *ништа*

Also, I hadn't read any Stefan Zweig. (p.138)

¹⁵ Процентна вредност односи се на удео детерминаторског/прилошког/заменичког *any* у самосталној употреби, а не у оквиру укупног броја корпусних примера, као што је дато у табели.

Уз то, никад нисам читао ништа од Штефана Цвајга. (p.125)

– прилог за количину *нимало*

Not that this brought any comfort. (p.121)

Што није нимало утешно. (p.110)

У упитним реченицама:

– изостављање из превода (6 – 33%)

Do you have any clue as to Miss Ford's intention, or her wider state of mind? (p.90)

Да ли имате идеју о намерама госпођице Форд, или о њеном општем душевном стању? (p.82)

– неодређена придевска заменица *неки* (5 – 28%)

Did Veronica Ford give any reason for withholding it? (p.86)

Да ли је Вероника Форд навела неки разлог због кога га је задржала? (p.77)

Остали преводни еквиваленти (опште придевске заменице *икакав*, *било какав*, неодређена именичка заменица *нешто*, прилози *још*, *мало*) забележени су у једном до три понављања.

– општа придевска заменица *икакав*

Any further advice about that? (p.156)

Можеш ли да ми даш икакав савет тим поводом? (p.141)

– општа придевска заменица *било какав*

Did Robson have any other motives or reasons beyond the obvious ones? (p.31)

Да ли је Робсон имао било какве друге мотиве или разлоге осим очигледног? (p.25)

– неодређена именичка заменица *нешто*

Any advance on 'very nice'?' (p.47)

'Имаш ли да кажеш нешто, осим тога 'врло фина'?' (p.41)

– прилог за количину *још*

'Have you any other advice?' (p.90)

'Имате ли још неки савет?' (p.81)

– прилог за количину *мало*

Can you shed any light on this one? (p.156)

Можеш ли можда и то да ми мало разјасниш? (p.142)

Иако се из претходне анализе увиђа да су еквивалентни облици у одричним и упитним реченицама бројни, уочава се тренд изостављања превођења облика *any*. Такав манир објашњава се тежњом преводиоца да додавањем/одузимањем речи и обликовањем реченице постигне да она изгледа што природније на циљном језику.

У потврђеним реченицама издвојени су следећи преводни еквиваленти:

– општа придевска заменица *сваки* (7 – 29%)

Well, I probably would have found any girl who didn't shy away from me nice. (p.34)

Мада би ми вероватно била лепа свака девојка која не би побегла од мене. (p.28)

– изостављање из превода (5 – 21%)

If I tried to make any legal fuss about the diary, this would be part of her defence. (p.119)

Ако покушам да у ту причу с дневником упетљам и закон, биће то део њене одбране. (p.108)

Остали еквиваленти (опште придевске заменице *било који*, *било какав*, *какав год*, *ма какав*, прилози *како год*, *имало*, неодређена придевска заменица *неки*) забележени су у једном до три понављања. У примерима *any* има неодређену класификујућу референцу.

– општа придевска заменица *било који*

But there is one line of thought according to which all you can truly say of any historical event—even the outbreak of the First World War, for example—is that 'something happened.' (p.17)

Али постоји један правац размишљања по коме све што се може поуздано рећи о било ком историјском догађају – чак и о избијању Првог светског рата, на пример – јесте да се 'нешто догодило'. (p.13)

– општа придевска заменица *било какав*

'I don't dance', she said, part anthropologist, part layer-down of rules for any relationship we might have, were we to go out together. (p.34)

'Ја не ђускам', рекла је, делом као антрополог, а делом у настојању да успостави правила за било какав будући однос међу нама двома, ако почнемо да се забављамо. (p.29)

– општа придевска заменица *какав год*

I thought more often of Susie, and of the luck any parent has when a child is born with four limbs, a normal brain, and the emotional makeup that allows the child, the girl, the woman to lead any sort of life. (p.169)

Чешће сам размишљао о Сузи, и о томе каква је срећа за родитеља кад му се дете роди са свим удовима, с нормалним мозгом, и емоционалним склопом који омогућава детету, девојци, жени, да води какав год хоће живот. (p.154)

– прилог за начин *ма како*

But we had little experience of the form, so an arch self-consciousness often preceded any urgency of content. (p.33)

Нисмо, међутим, имали довољно искуства с том формом, па је прејака самосвест често односила превагу над сваким, ма како неодложним саопштењем. (p.27)

– прилог (прилошки скуп) за начин *како год*

The erotic principle, in any case, coming into conflict with the death principle. (p.19)

Како год било, еротски принцип долази у сукоб с принципом смрти. (p.15)

– прилог за количину *имало*

I was patient without any sense of being so; (p.160)

Био сам стрпљив без имало напора; (p.145)

– неодређена придевска заменица *неки*

I searched for any moment, incident or remark which might have seemed worthy of acknowledgement or reward. (p.82)

Дао сам се у потрагу за неким тренутком, догађајем или изговореном реченицом која би била вредна признања или награде. (p.74)

Српски превод конструкција са **прилошким *any*** такав је да је *any* углавном изостављен. У изворним реченицама одричног облика прилошка употреба (Eckersley & Eckersley, 1960:p.130) *any* забележена је у пратњи компаратива прилога (*more, longer, worse*) и позитива придева (*good*) чије значење наглашава. У српским реченицама поменуте конструкције изазивају значење на нивоу прилога/придева из изворних конструкција:

But it wouldn't have lasted any longer if Margaret had been more mysterious, I can assure you—and her—of that. (p.85)

Мада не би потрајало дуже ни да је Маргарет била мало више тајанствена, у то вас – као и њу – чврсто уверавам. (p.77)

I think she quite likes being a sympathetic ear, and also quite likes being reminded why she's glad not to be married to me any more. (p.123)

Мислим да јој је прилично драга улога саосећајног слушаоца, а да уз то воли и да се подсећа зашто јој је драго што више није удата за мене. (p.111)

Забележена је само једна употреба прилошког *any* у потврђеним реченицама. Поменута конструкција пренета је на српски на исти начин као у одричним реченицама – без одговарајућег еквивалента за *any*, већ само уз компаратив који следи:

But just saying this made me wonder if I *was* enjoying the day any longer. (p.49)

Али чињеница да сам то изговорио нагнала ме је да се запитам да ли још уживам у том дану. (p.43)

У упитним реченицама прилошко *any* није забележено.

Конструкције са заменичким *any* (обе референце, обележје [\pm Human]) у овом корпусу забележене су само у три примера, све у одричним реченицама. Њихове еквивалентне интерпретације јесу прилошки израз за количину *ни делић*, показна заменица *они* и изостављање из превода.

– прилошки израз за количину *ни делић*

When, at last, I replied to it properly, I didn't use any of that silly 'epistle' language. (p.58)

Кад сам му коначно написао одговор, нисам се послужио ни делићем оног глупавог 'епистоларног' језика. (p.51)

– показна заменица *оне*

I don't mean any of that First World War rubbish: (p.126)

Не у смислу оних баљезгарија из ратне поезије: (p.114)

– изостављено из превода

Not did any of them apply to Adrian. (p.64)

Као ни на Адријанов случај. (p.57)

Заменички облик *any* учествује у формирању сложених облика са различитим морфолошким категоријама – именицама, заменицама, бројевима, прилозима и др. У овом корпусном фонду присутни су *anything, anyone, anybody, anyway, anywhere*. Њихова бројност нешто је мања од броја самосталних облика (70 – 46%), али свакако сведочи о високој продуктивности овог заменичког

облика. Као и при самосталној употреби, добијен је велики број преводних еквивалената.

Сложена заменица *anything* (неаниматна референца, обележје [-Animate]) најчешћа је (46%¹⁶) међу сложеним облицима и друга најчешћа у укупном корпусу. У употреби је у реченицама сва три облика, али своје упориште има у одричним (75% свих реченица са овом сложеницом). Њене еквивалентне реализације у овој врсти реченица јесу:

– одрична именичка заменица *ништа* (8 – 35%)

I knew I couldn't change, or mend, anything now. (p.175)

Знао сам да ништа више не могу да изменим, нити да поправам. (p.159)

– општа именичка заменица *ишта* (6 – 25%)

I didn't secretly hope for anything out of it. (p.168)

Нисам се потајно надао да њиме ишта добијам. (p.153)

Са по једним или два понављања забележени су:

– општа придевска заменица *било који*

Not that I would have missed my own life for anything, you understand. (p.73)

Тиме не желим да кажем да бих ја из било ког разлога одбацио свој живот, то вам је свакако јасно. (p.65)

– општа именичка заменица *било ишта*

There seems no way of accessing anything else; (p.143)

Чини се да не постоји начин да се допре до било чега другог; (p.130)

– заменички скуп – прилог и неодређена именичка заменица *тако нешто*

She didn't have any dreadful suspicions or anything. (p.97)

Није гајила никакве страшне сумње или тако нешто. (p.88)

– одрична придевска заменица *никакав*

I could tell she wasn't going to reply to anything I said. (p.152)

Могоа сам да претпоставим да неће одговорати ни на какве моје речи. (p.138)

– речца *уопште*

I don't think anything at all makes it that. (p.52)

Мени се уопште не чини да је тако. (p.45)

¹⁶Процентна вредност односи се на удео овог сложеног облика међу осталим сложеницама, а не у оквиру укупног броја корпусних примера, као што је дато у табели 1.

У упитним реченицама заменица *anything* неупоредиво је ређа, тек четири примера. Преводи се:

– општом именичком замницом *шта* (три примера)

And is there anything wrong with that? (p.133)

Има ли ичег лошег у томе? (p.120)

– упитном именичком заменицом *шта* (један пример)

I see; anything else? (p.131)

Схватам; и шта још? (p.118)

У потврдним реченицама издваја се као еквивалент:

– неодређена именичка заменица *нешто* (3 – 67%)

And the only person—apart from Robson—whose life so far contained anything remotely novel-worthy was Adrian. (p.28)

А једина особа – ако изузмемо Робсона – чији је живот садржао нешто што је макар издалека било достојно романа, био је Адријан. (p.23)

Опште именичке заменице *било шта* и *све* забележене су само по једном:

– општа именичка заменица *било шта*

If you're that clever you can argue yourself into anything. (p.68)

Кад си тако паметан, можеш себе да убедиш у било шта. (p.60)

– општа именичка заменица *све*

I apologised for anything I might have done to make things awkward on the previous occasion. (p.136)

Извинио сам се за све чиме сам можда претходног пута учинио да се осети нелагодно. (p.122)

Сложена заменица *anyone* (аниматна референца, обележје [+Human]) бележи се у све три категорије реченица (23%¹⁷). У одричним је двоструко учесталија него у упитним и потврдним.

У одричним реченицама еквиваленти су јој:

– одрична именичка заменица *нико* (5 – 63%)

I don't want to upset anyone any more. (p.172)

Не желим више никога да ражалостим. (p.157)

– општа именичка заменица *ико* (2 – 25%)

I can't remember anyone at Bristol being obese. (p.153)

Не сећам се да је ико у Бристолу био гојазан. (p.139)

¹⁷ Удео заменице *anyone* међу осталим сложеницама.

– неодређена именичка заменица *неко* (само један пример)

...that life is a gift bestowed without anyone asking for it; (p.64)

...да је живот поклон дарован некоме ко га није тражио; (p.57)

У потврдним реченицама заменица *anyone* равноправно се интерпретира општим именичким заменицама *ико* и *свако*.

She knew me better than anyone else in the world. (p.123)

Познавала ме је боље него ико на свету. (p.111)

Not quite: anyone could see that what's-her-name was stringing you along until something better turned up. (p.131)

Не баш: сваком је било очигледно како те она како-се-зваше само држи на узици док се не појави нешто боље. (p.118)

У три издвојене упитне реченице добијене су две различите интерпретације заменице *anyone*:

– општа именичка заменица *ико*

So how might anyone write Robson's story in fifty years' time...? (p.31)

Како би онда ико могао да напише Робсонову причу после педесет година...? (p.26)

– неодређена именичка заменица *неко*

Where she lived and how, whether she lived with anyone, or had children. (p.139)

Где живи и како, да ли живи с неким, има ли деце. (p.126)

Употреба заменице *anybody* (аниматна референца, обележје [+Human]) забележена је једном у потврдној реченици (1%¹⁸), са српском реализацијом у општој придевској заменици *било ко*:

She thinks—she knows—that she's changed, and she has; though less to me than to anybody else. (p.93)

Она сматра – она зна – да се променила, што је и тачно; мада за мене мање но за било кога другог. (p.84)

У највећем броју прилог *anyway* (29%¹⁹) забележен је у реченицама потврдног облика – 85% примера са овим прилогом. У смислу еквиваленције остварује се у:

– прилошком скупу за начин *било како било* / *како год било* (6 – 35%)

¹⁸ Удео заменице *anybody* међу осталим сложеницама.

¹⁹ Удео прилога *anyway* међу осталим сложеницама.

So, anyway—and regardless of the barrister in my head—I emailed Veronica and suggested meeting again. (p.144)

Дакле, како год било – и упркос оном адвокату у мојој глави – послао сам Вероники имејл и предложио јој да се поново сретнемо. (p.130)

Бројни други еквивалентни облици забележени су тек по једном до два пута:

– речца *макар*

When Colin denounced the family, I mocked the political system, and Alex made philosophical objections to the perceived nature of reality, Adrian kept his counsel—at first, anyway. (p.20)

Кад би Колин осуђивао институције породице, а ја се ругао полоточком систему, док је Алес стављао филозофске примедбе на опажену природу стварности, Адријан је ћутао – макар у почетку. (p.16)

– речца *бар*

That’s what Phil Dixon had told us anyway. (p.28)

Тако нам је бар рекао Пикси Диксон. (p.23)

– речца *него*

And then: ‘Anyway, enough chit-chat’. (p.92)

А онда: ‘Него, доста је било ћаскања’. (p.83)

– речца *ипак*

But anyway. (p.96)

Па ипак. (p.87)

– речца *уосталом*

Anyway, Margaret doesn’t like surprises. (p.144)

Уосталом, Маргарет није волела изненађења. (p.131)

– предлошко-падежна конструкција у *сваком случају*

Yes, he said the way you made it obvious that you considered yourself his closest friend—closer, anyway, than the two of us—was absurd and incomprehensible. (p.131)

Да, рекао је како је начин на који си се трудио да покажеш како сматраш себе његовим најблискијим пријатељем – блискијим, у сваком случају, него што смо нас двојица – апсурдан и несхватљив. (p.118)

– прилог за начин *ионако*

The odder part was that it was easy to give this version of my history because that's what I'd been telling myself anyway. (p.88)

Чудније је било то што је било сасвим лако понудити такву верзију моје историје, пошто сам ионако и самог себе у то уверавао. (p.79)

У три издвојене одричне реченице (15%) појавила су се три различита преводна остварења:

– прилог за начин *ионако*

So how might anyone write Robson's story in fifty years' time, when his parents are dead and his girlfriend has disappeared and doesn't want to remember him anyway? (p.31)

Како би онда ико могао да напише Робсонову причу после педесет година, кад његови родитељи буду мртви, а његова девојка нестане, при чему ионако жели да га заборави? (p.26)

– прилог за начин *другачије*

I also liked the hypocrisy of a letter whose point was not just to tell me something I might not have found out anyway (or not for quite a while)... (p.57)

...па ми се допало и лицемерје писма чији циљ није био само да ми саопшти нешто што другачије не бих ни сазнао (или бар за још неко време)... (p.50)

– речца *бар*

Well, not in so many words, anyway. (p.113)

Или бар не с толико много речи. (p.102)

Употреба у упитним реченицама овом приликом није регистрована.

Прилог *anywhere* (1%²⁰) забележен је једном, у одричној реченици са реализацијом у месном прилогу *икуда*.

I thought at one point of contacting the borough's social-services department and asking if they had a care-in-the-community home which sheltered a man all covered in badges, but doubted this would get me anywhere. (p.158)

У једном тренутку помислио сам да се обратим заводу за социјални рад те општине и да упитам постоји ли ту негде у близини прихватилиште у коме је збринут човек прекривен бецевима; сумњао сам, међутим, да би ме то икуда довело. (p.144)

²⁰ Удео прилога *anywhere* међу осталим сложеницама.

Наведени еквивалентни облици показали су обиље преводних могућности за *any* и његове сложене облике. Ако би се пак инсистирало на грубом свођењу еквиваленције на једно најистакнутије решење, резултат испитивања изгледао би као у табели 2:

	Одричне реченице	Упитне реченице	Потврдне реченице
<i>any</i>	0 ²¹	0	сваки
<i>anything</i>	ништа	ишта	нешто
<i>anyone</i>	нико	- ²²	ико
<i>anybody</i>	/ ²³	/	било ко
<i>anyway</i>	-	/	било како било
<i>anywhere</i>	икуда	/	/

Табела 2: Заменички облик *any* и сложене реченице и њихови еквиваленти

То би значило да се заменички облик *any* углавном не преводи у српским одричним и упитним реченицама, док му је у потврдним еквивалент општа придевска заменица *сваки*. Сложеној заменици *anything* у одричним реченицама српски еквивалент је одрична именичка заменица *ништа*, у упитним општа именичка заменица *ишта*, а у потврдним неодређена именичка заменица *нешто*. Сложеној заменици *anyone* еквивалент у одричним реченицама јесте одрична именичка заменица *нико*, у потврдним општа именичка заменица *ико*, док се у упитним реченицама ретко користи, те су и еквиваленти ретки. Сложеној заменици *anybody* еквивалент у српским потврдним реченицама јесте општа придевска заменица *било ко*, док се у одричним и упитним реченицама изоставља из превода. Сложеном прилогу *anyway* еквивалент у потврдним реченицама јесте прилошки скуп *било како било*. У упитним реченицама прилог није коришћен, док је у одричним реченицама добио много различитих појединачно малобројних еквивалената, те се није могао извести један заједнички. Сложени прилог *anywhere* преводи се само у одричним реченицама где му је српски еквивалент прилог *икуда*, док се у упитним и потврдним реченицама не бележи.

²¹ Нулта еквиваленција (0).

²² Због малог броја примера са различитим преводима није могуће извести најчешћи/најистакнутији еквивалент (-).

²³ Није употребљен у овој врсти реченице (/).

Представе ли се резултати ове анализе из супротног смера, тј. из угла најчешћих појединачних еквивалената,²⁴ добио би се следећи преглед:

	Одричне реченице	Упитне реченице	Потврдне реченице	Укупно	%
нулти еквивалент	26	7	7	40	26
<i>ишта</i> (општа им. зам.)	7	3	/	10	7
<i>ништа</i> (одрична им. зам.)	9	/	/	9	6
<i>сваки</i> (општа прид. зам.)	/	/	8	8	5
<i>било како било</i> (прил. скуп)	/	/	6	6	4
<i>никакав</i> (одрич. прид. зам.)	5	/	/	5	3
<i>неки</i> (неодређ. прид. зам.)	/	5	/	5	3
<i>нико</i> (одрична им. зам.)	5	/	/	5	3
<i>ико</i> (општа им. зам.)	2	1	2	5	3
<i>нешто</i> (неодређ. им. зам.)	/	/	3	3	2
<i>свако</i> (општа им. зам.)	2	/	/	2	1,3
<i>било ко</i> (општа прид. зам.)	/	1	1	2	1,3
<i>неко</i> (неодређ. им. зам.)	1	1	/	2	1,3

Табела 3: Најчешћи еквиваленти заменичког облика *иу* и сложеница

4. Закључак

Закључујући анализу корпусног материјала, можемо рећи да је њом направљен покушај да се открије однос између енглеског и српског језика у погледу заменичког облика *иу* и његових сложеница, и тако осветле сви начини реализације испитиваних језичких јединица једног језика у другом. Интересантно је да у синтакси енглеског, а и српског језика, један исти облик често може да има више различитих функција у реченици. То значи да форма и функција неке језичке јединице не морају увек да се поклопе. Њихово значење у потпуности се реализује тек у интеракцији са језичким окружењем у којем се јављају. Још је у првој половини XX века уочено да контекст игра веома значајну улогу у енглеском језику, док је улога облика речи знатно мања (Crutge, 1935:p.15). Зато данас функционална граматика тежи повезивању форме са функцијом и значењем речи у контексту (Downing, 2015:p.3).

Ово контрастивно испитивање вршено је системски, с циљем да се појаве из енглеског језика конфронтирају одређеним језичким системима и струк-

²⁴ Еквиваленти који су се јавили само по једном овде нису евидентирани.

турама у српском. Потрага за одговарајућим српским еквивалентима ових заменичких облика показала се као непредвидив и узбудљив посао. Иако су корпусни подаци релативно опширни и ограничени на по 152 јединице из сваког језика, довољно су транспарентни и поуздани да дају увид у садржај и фреквентност проблематике. Уочава се да је присутност облика *any* у енглеском језику једнака присутности свих његових сложеница заједно, међу којима су најчешће *anything, anyone, anybody, anyway* и *anywhere*.

Може се закључити да на пољу контрастирања енглеског заменичког облика *any* и његових сложеница на српски језик не постоји одговарајућа кореспонденција. У игри је велики број алтернативних еквивалената. Зато се, како квалитет превода не би био угрожен, а циљани израз звучао што природније, посеже за различитим смисаоним решењима на стилском, семантичком и прагматичком нивоу. У смислу њихове српске еквиваленције, доминирају различите врсте заменица, што је у складу са заменичком функцијом²⁵ ових облика. Приметно је да однос између енглеских лексичких јединица и њихових српских еквивалената није реципрочан. Појављује се велики број разноврсних, појединачно не посебно честих, српских формата за сваку од наведених енглеских јединица. Поред наведене асиметричности еквиваленције, није ретка ни тзв. нулта еквиваленција – изостанак било какве лексеме у преводу на језик циља. Наиме, сваки четврти од испитиваних корпусних примера (26%) бива изостављен из српског превода. Овакав изостанак еквиваленције решава се на синтаксичким нивоу, у складу са стилским и прагматичким нормама језика, не угрожавајући прецизност у превођењу.

Све наведено сведочи о постојању не посебно високог степена подударности између система заменичких облика у ова два језика. Стога ове заменичке облике није могуће посматрати и анализирати засебно, већ искључиво у оквиру њихове реализације у конкретном текстуалном и синтаксичком контексту.

Sources

1. Barnes, J. (2011) *The Sense of an Ending*. New York, Vintage International, Vintage Books, A Division of Random House, Inc.
2. Barns, Dž. (2012) *Ovo liči na kraj*. Beograd, Geopoetika (prevod Zoran Paunović).

²⁵ Сложени заменички облици имају заменичку функцију, а облици просте форме и функцију заменице и функцију детерминатора (Ђорђевић, 2007:р.159).

References

1. Carter, R., & McCarthy, M. (2006) *Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide, Spoken and Written English, Grammar and Usage*. Cambridge, Cambridge University Press.
2. Crume, G. (1935) *Parts of Speech and Accidence*. Boston, D.C. Heath and Company.
3. Downing, A. (2015) *English Grammar A University Course*, Third Edition. London and New York, Routledge.
4. Đorđević, R. (2007) *Gramatika engleskog jezika*, 4. izdanje. Beograd, Čigoja štampa.
5. Eckersley, C. E., & Eckersley, J. M. (1960) *A Comprehensive English Grammar*. London, Longman Group Limited.
6. Filipović, R. (1959) *An Outline of English Grammar*. Zagreb, Školska knjiga.
7. Haspelmath, M. (2005) *Indefinite Pronouns*, Oxford, Oxford University Press.
8. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2005) *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge, Cambridge University Press.
9. Jespersen, O. (1965) *A Modern English Grammar on Historical Principles, Part VII, Syntax*. London/Copenhagen, George Allen & Unwin Ltd / Ejnar Munksgaard.
10. Klajn, I. (1985) *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 7.
11. Klajn, I. (1978) *Razgovori o jeziku*. Beograd, Vuk Karadžić.
12. Kruisinga, E. (1932) *A Handbook of Present-day English II, Accidence and Syntax*. Groning, Nooedhoff.
13. Long, R. (1969) *The Sentence and Its Parts: A Grammar of Contemporary English*. Chicago, The University of Chicago Press.
14. Mirić, V., & Popović, Lj. (1992) *Gramatika engleskog jezika sa vežbanjima*. Beograd, Naučna knjiga.
15. Mihailović, Lj. (1988) *Gramatika engleskog jezika (morfologija i sintaksa)*. Beograd, Naučna knjiga.
16. Onions, C. T. (1904, a reprint from 1965) *An Advanced English Syntax*. London, Routledge and Kegan Paul.
17. Oxford English Dictionary. www.oed.com [Accessed May 2021].
18. Palmer, H. E. (1938) *A Grammar of English Words*. London, Longmans, Green & Co.
19. Palmer, H. E., Blandford F. G. & Kingdon, R. (1976) *A Grammar of Spoken English*, 3rd Edition. Cambridge, Cambridge University Press.
20. Pešikan, M. (1967) O sistemu zameničkih reči. *Naš jezik* XVI (4). Institut za srpski jezik, Beograd, 245–267.
21. Piper, P. (1983) *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad, Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
22. Quirk, R., Greenbaum S., Leech G. & Svartvik J. (1972) *A Grammar of Contemporary English*. London, Longman Group Ltd.

23. Stevović, I. (1973) Prilozi kao vrsta reči (funkcija priloga), *Južnoslovenski filolog* XXX (1–2), Beograd, 615–623.
24. Thomson, A. J., & Matrinet A. V. (1991) *A Practical English Grammar*. Oxford, OUP.
25. Zandvoort, R. W. (1962) *A Handbook of English Grammar*, second edition. London, Longmans.

Irena M. Pantić

Kosovo and Metohija Academy of Applied Studies, Peć, Leposavić

ENGLISH INDEFINITE PRONOUN *ANY* AND ITS SERBIAN TRANSLATION EQUIVALENTS

Summary

This study aims to analyse a contrastive relation between the English indefinite pronoun *any* and its Serbian equivalents. Beside the simple pronoun *any*, the study also focuses on how its compounds with other words – nouns (*-body, -thing*), numerals (*-one*) and interrogatives (*-where*) are performed and translated into Serbian. In this sense, the study is result-oriented. In order to reveal the equivalence relevance and equivalence distribution in practice, the analysis was based on a parallel corpus. The source text ‘The Sense of an Ending’ by J. Barnes was confronted with the corresponding target text in Serbian ‘Ovo liči na kraj’, to investigate the appropriate forms.

Although belonging to different language families, English and Serbian have shown a significant degree of similarities and differences among the elements in scope. Indefinite pronouns are a linguistic universal. Thus they occur systematically in both English and Serbian. Nevertheless, the Serbian pronominal equivalents are not categorised only as indefinites, but they also have a negative (*niko, ništa, nikakav*), free-choice (*neko, nešto, neki*) and universal functions²⁶ (*svako, bilo koji, bilo kakav*). There is rarely any reciprocity in a direct Serbian implication for each English pronoun – an English indefinite pronoun usually has numerous Serbian equivalents. The proportion of the pronominal and non-pronominal (adverbs, particles, prepositional phrases, etc) Serbian equivalents is 2:1. Zero equivalence has appeared to be unexpectedly frequent – predominantly in negative and interrogative contexts. But even when the indefinites are not explicitly translated, due to stylistic and pragmatic differences between the two languages, there is equivalence at a syntactic level. The analysis revealed various equivalents, but they can be roughly brought down to the following: *any* is mostly omitted in

²⁶ Haspelmath, 2005:p.48.

Serbian negatives, and interrogatives, and translated as *svaki* in affirmatives; *anything* is translated as *ništa* in negatives, *išta* in interrogatives and *nešto* in affirmatives; *anyone* is translated as *niko* in negatives, and *iko* in affirmatives; *anybody* is translated as *bilo ko* in affirmatives; *anyway* is translated as *bilo kako bilo* in affirmatives; *anywhere* is translated as *ikud* in negatives. Such an asymmetry of equivalence shows that there is not obvious and apparent compatibility between English and Serbian indefinite pronouns.

The aim of this paper has therefore been to offer a better understanding of the various forms among the corresponding English and Serbian indefinite pronominals, in terms of their practical relevance.

► **Key words:** pronoun, pronominal, indefinite, equivalent, English language, Serbian language, compound.

Преузето: 24. 5. 2022.
Корекције: 30. 8. 2022.
Прихваћено: 2 .2. 2023.

Милан Д. Ивановић¹
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет

ШТА СУ ШИБОЛЕТНОНИМИ И ПОСТОЈЕ ЛИ ОНИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Апстракт: *Да ли је појам за који се употребљавају бугарски термин говорен етноним и англофонски термин shibbolethnonum оправдано увести и у српску ономастику и етимологију, у раду се испитује помоћу одговарајућих примјера из различитих варијетета српског језика: стандарда, народског регистра и неформалних варијетета урбаних средина (одн. разговорног стила и омладинског жаргона или сленга). Разврстани на 'праве' шиболетнониме, чија се више или мање јасна мотивација огледа у опонашању говорних обиљежја друге етничке или регионалне заједнице (Рускајци, баћушке), и 'неправе' шиболетнониме, који су замагљене мотивације или само описују говорна обиљежја Другога (Нијемци), примјери наведени у раду напосљетку и својим бројем показују да је увођење појма о којем је ријеч потребно, чак и ако се заузме став да је још један ономастички термин, поред мноштва већ прихваћених, непожељан.*

Кључне ријечи: *етноними, лексикологија, ономастика, терминологија, етимологија, шијак, хетеростереотипи, жаргон, српски језик.*

1. Увод

У словенским земљама ономастика је током посљедњих деценија нагло узнапредовала, знатно више и даље од исте науке на говорном простору енглеског језика (Gorjaev–Spiridonov, 2016:p.216). Ово нарочито важи за етнонимику (Fountain, 2017:p.105), као ономастичку дисциплину која се бави именима

¹ mipozega@yahoo.com

² Рад је проистекао из истраживања за докторску дисертацију *Етноними у српском језику и србистици: Значење, творба и рјечничка обрада*, израђену под надзором проф. Р. Драгићевић, као ментора, на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а одбрањену у истој установи пред комисијом коју су чинили проф. А. Милановић, проф. В. Станишић и виши научни сарадник Н. Ивановић.

народâ, племенâ и заједница народâ (*Срби; Његуши; (Јужни) Словени*), па и – у ширем смислу – називима становника физиографских и(ли) административних регија, укључујући земље, одн. државе (*Херцеговац; Црногорац*). Један од показатеља наглог развоја на који указујемо јесте и све богатији, а онда и све финији појмовно-терминолошки апарат.

У *Основном систему и терминологији словенске ономастике* (Vidoeski et al., 1983), као првом (заједничком) приручнику словенског именословног називља, обрађено је, рецимо, тек шест етнонимичких јединица. Поред основног назива, *етноним*, који је наведен уз најчешћи перифразни синоним *национално име*, обрађена су само два назива чији је смисао шири (*групни антропоним*), одн. *ужи (племенско име)*, те три назива који се тичу поријекла етнонимâ: *аутоетноним* или *ендогени етноним*, *алоетноним* или *егзогени етноним* и *етнонимизација*. У 33 године касније објављеном другом издању *Енциклопедије бугарске ономастике* (Balkanski–Сankov, 2016), која је и даље без премца у читавом словенском свијету (Suprun, 2011a:p.161), обрађене су пак десетине етнонимичких термина. Тако у њој налазимо не само називе који су у односу на *Основни систем* нови, а ипак на трагу старих, стога што се тичу поријекла етнонимâ и(ли) означавају њихову врсту,³ него и називе који су нови утолико што означавају појмовно занемариване појаве из филолошких и друштвенонаучних истраживања повезаних са етнонимиком. Такви су, нпр., термини *етноним призрак (призрачен етноним)* ‘1. непостојеће етничко име, погрешно рашчитано с којег старог рукописа; 2. име данас непознатог етноса’⁴ и *етнонимен мистификат* ‘име створено у скорије вријеме пренамјеном регионалног или професионалног назива да би се заједници на чије се припаднике тај назив односио измијенила етничка суштина’⁵.

Упркос похвалама које и претходни редови упућују носиоцима развоја именословне терминологије, ваља макар повремено поставити питање је ли употреба свих тих назива заиста оправдана, посебно с обзиром на чињеницу

³ Навешћемо само три примјера: *макроетноним / обиц етноним / събирателен етноним* ‘заједничко име више народа, пласмена итд. обједињених по било којем мјерилу’; *хороетноним* ‘етничко име које потиче од имена области или државе’; *антропоетноним* ‘етничко име које потиче од личног имена, обично давнашњег вође, одн. старјешине’.

⁴ Према *призрак* ‘привиђење, утвара, фантом’ (РВЕ). За неке примјере в. Komatina, 2020.

⁵ Аутори су примјере изабрали, што је и природно, у сагласју с бугарским погледом на прошлост. У чланку се стога истичу етноними *Гагаузи* (за групу која по њиховом суду представља украјинске и молдавске Бугаре), *Карашевци/Крашовани* (за групу која по њиховом суду представља румунске Бугаре), и, посебно, *Македонци* (за које се тврди да их је као нацију образовала Коминтерна).

да неки аутори ономастичаре ионако оптужују за тзв. птичји језик⁶ (Surpin, 2011b:p.134). Прилог једној таквој расправи био би и овај рад, у којем ће се преиспитати сврсисходност (употребе) термина *говорен етнимим*. Дефинисан као надимак за народ, племе итд. настао од типичне језичке, одн. дијалекатске особености његовог говора (Balkanski–Сankov, 2016:p.87), тај је термин у цитираој енциклопедији илустрован само ‘надимком’ *амуджи*, којим се Бугари муслимани или Помаци међу осталим Бугарима зову због употребе турцизма *амуджа* ‘стриц’.

Облик и значење наведеног термина проанализираћемо у другом поглављу, да бисмо их, ако је потребно, промијенили, па и замијенили неким прикладнијим. Потом ћемо, у поглављима од трећег до петог, предочити одговарајуће примјере из различитих варијетета српског језика – како стандарда и дијалеката, који су били у средишту пажње наших лингвистичких класика, тако и неформалних варијетета урбаних средина (одн. разговорног стила и омладинског жаргона или *сленга*), који се, збирно названи *жаргоном*, шире и дубље изучавају тек одскора (Ivanović, 2023). Коначан суд о сврсисходности (употребе) наведеног термина даћемо, како је и уобичајено, у закључку.

2. Варијанте термина и радна дефиниција

Као и српски придјев *говорни*, бугарски придјев *говорен* најједноставније је објаснити општом, творбеном дефиницијом ‘који се односи на говор’ (RBE). У посебним употребама такво се значење, међутим, остварује разнолико – не само семантемама ‘који је намијењен говору, одн. говорењу, гласовној артикулацији’: ~ *органи*, ‘који говори (насупротив слушаоцу, одн. саговорнику)’: ~ *лице*, ‘који се изражава говором, речима, исказан’: ~ *слика*, ‘који се говори, одн. изговара, усмени’: ~ *пошта* – него и семантемом ‘којим се говори, којим говори народ, својствен неформалним, разговорним ситуацијама’: ~ *језик*, ~ *облици* (RSA). Анализирајући термин *говорен етнимим* уз симулацију ситуације у којој би нам он био непознат, не бисмо, истина, декодирали прве четири семантеме, али бисмо посљедњу, пету, декодирали свакако прије него ону коју су придјеву *говорни*, одн. *говорен* намијенили аутори *Енциклопедије бугарске ономастике*.

⁶У питању је руски фразеологизам којим се означава професионални жаргон или ауторски идиолект преоптерећен терминима и стога неразумљив већини представника истог језика (Mokienko et al., 2005:pp.780–781).

Зато сматрамо да је далеко прикладнији термин који је П. Маконвел (2006) употребљавао бавећи се етнонимијом аустралијских старосједјелаца или Аборицина. Етнониме мотивисане неким обиљежјем из језика или дијалекта именоване заједнице он је, наиме, назвао *шиболетнонимима*, напоменувши да је то обиљежје према његовој грађи или *фонолошко*, али у облику које истакнуте лексеме, или баш *лексичко*, попут глаголâ говорења, показних замјеница или узвика, а у сваком случају обиљежје које је разликовно у односу на језике или дијалекте сусједних заједница, посебно заједнице именованца. У Маконвеловој интерпретацији такав етноним не мора бити ‘надимачки’, често штавише и није, а ни прозирност није обавезна будући да се мотивација с временом може замаглити, нарочито ако етноним који је испрва био егзогени, усвајањем у именованој заједници, постане ендогени.

Термин је сковао, и то ваља нагласити, аутор лично, као хапологишку сраслицу грецизма *ethnonym* и хебраизма *shibboleth*. Савремено значење овог хебраизма – ‘ријеч, израз, обичај и сл. којим се једна група људи разликује од других; лозинка’ (OLD) – развило се у енглеском језику и на први је поглед необјашњиво другачије од значења предлошка – ‘1. клас; 2. бујица; поток’, па је у филологији и лингвистици објашњено као реминисценција на један старозавјетни догађај, чији је исход одредила управо дијалекатска разлика. Ријеч је, наиме, о дијафонији која одражава различите судбине једног те истог прасемитског сугласника. Док је код ‘трансјорданских’ племена Израилевих тај сугласник задржан као безвучни шуштавац, код ‘цисјорданских’ (са западне обале Јордана) он је у познобронзано или гвоздено доба замијењен безвучним пискавцем (Rendsburg, 2013):

‘И Галад узе Јефрему бродове Јорданске. И кад који од Јефрема добјеже и рече: ‘Пусти ме да пријеђем’, рекоше му они од Галада: ‘Јеси ли од Јефрема?’ И кад он рече: ‘Нијесам’, онда му рекоше: ‘Реци *шиболет*’. А он рече: ‘Сиболет’, не могући добро изговорити. Тада га ухватише и заклаше на броду Јорданском. И погибе у оно вријеме из племена Јефремова четрдесет и двије тисуће.’ (*Судије*: 12/5–6)

Преузевши од П. Маконвела термин *шиболетноним*, нисмо ипак преузели и његову дефиницију. Да бисмо одговарајућем појму, разграничењем од сродних појава, што детаљније утврдили обим, поред етнонима који су непосредно мотивисани неким говорним обиљежјем именоване заједнице, исписивали смо, наиме, и етнониме који су неким говорним обиљежјем именоване заједнице мотивисани посредно. Другим ријечима, осим примјера

којим се маркирани говор Другога *отонаша*, у наставку ће бити предочени и они којим се такав говор само *описује*. Под Другим се овдје подразумева не само странац, туђин, попут Италијана и (донекле) Руса, него и онај ко је на ‘периферији’ националног простора, као што је Црногорац у односу на Србијанца или житељ (западне) Херцеговине у односу на житеља (уже) Хрватске.

Етноними ‘надимци’ се, како се могло и претпоставити, неће разлучивати од етнонимâ који су у службеној и уопште стандарнојезичкој употреби; то, уосталом – како и показују поједини предстојећи примјери – ионако не би било могуће, макар не до краја. Међу шиболетнониме се, ипак, неће уврштати називи мотивисани одразом старог самогласника јата (*ијекавац, екавац, икавац*) и упитно-односног замјеницом за ствари (*штокавац, чакавац, кајкавац*), будући да они, мада заиста указују на разликовно говорно обиљежје, нису развили етнонимско значење.

3. Примјери из језичког стандарда

Једини свесловенски и стога најстарији шиболетноним у српском језику био би *Нијемци* (ESSЈа, XXV:pp.103–104). И он би, међутим, био тек шиболетноним у ширем смислу будући да се њиме њемачки говор, и то изворно, само описује, као неразумљив – ‘несловени, они који говоре страним језиком, који не говоре него брбљају’.⁷ Кажемо *изворно* зато што је овакво тумачење дијакхроничко, одн. етимолошко, а не синхроничко, одн. деривациономорфолошко или творбено. Да одговарајућу заједничку именицу, *нијемац*, представници савременог српског језика не декодирају или декодирају другачије, показује нам, уосталом, и једна од интервенција коју је Комисија Архиепископског синода Српске православне цркве морала извршити на Караџићевом преводу *Новог завјета* (Stijović, 2014:p.75): уп. Вуково ‘Ако дакле не знам силе гласа, бићу нијемац онеме коме говорим, и онај који говори биће мени нијемац’ и Синодово ‘Ако, дакле, не знам значење гласа, бићу туђин онеме коме говорим, и онај који говори биће мени туђин’ (*1. Кор(inćanima)*: 14/11).

⁷ Као ономасилошка паралела често се наводи стгрч. βάρβαροι. Мање је битно, макар овдје, питање да ли етноним *Нијемци* стоји у опреци са етнонимом *Словени*, чије би етимолошко значење према томе било ‘они који говоре јасно, који се међусобно разумеју’. Таквом тумачењу словенског самоназива сучељено је, наиме, најмање једно конкуретно, чак врло убједљиво (в. нпр. Stanišić, 2006:p.132), али све и да је оно ‘истинито’, у нашем општем образовању, па и колективној свијести свеприсутно је пређашње: ‘Мој потпис је у Немачкој нечитак. А за нас су опет Немци немаци, бесловесни, док су Словени словесни’ (Živančević, 2006:p.148).

Имена двију (изворно) романофоних заједница југоисточне Европе – Цинцара и Ђића или Ђирибира(ца) – била би пак шиболетноними у ужем смислу. Прије него што ову тврдњу и докажемо, напоменућемо да се обје заједнице код нас помињу и под другим именима. Поред влашког,⁸ које је на овом поднебљу најстарије, мислимо прије свега на имена *Аромуни*, што је стари цинцарски самоназив, који је у међународну употребу увео Г. Вајганд ([1895] 1995), *Истрорумуни*, што је ознака коју су за истарске романофоне сковали романисти (Asachi, 1847; Mikloshich, 1861), и *Румери*, што је ознака коју су истарски романофони раније употребљавали као самоназив напустивши је постепено у корист хрватског идентитета (Vlagonić–Filipi, 2005). Цинцари су свој идентитет махом такође напустили у корист идентитета окружења, једино се још у Србији неколике стотине припадника те, некада повелике⁹ популације и даље изјашњавају баш као *Цинцари* (Ladević et al., 2014:p.101).

Иако се не зна сигурно гдје је и како настало, извјесно је да то име спада у шиболетнониме отуда што га низ аутора већ два вијека доводи у везу с цинцарским изговором појединих лексема (у првом реду броја *пет*, те замјеница *ко* и *шта/што*)¹⁰ и уопште високом учесталости пискавих африката у цинцарском лексичком систему. Још О. Д. Пирх ([1830] 2012:p.78), нпр., тврди да су Цинцари тако названи, ‘по свој прилици’, због сугласника /tʃ/ и /dʒ/, који њиховом језику дају особиту боју. Оцјењујући да је наведени аутор, када се овако ‘домишљао’, био ‘близу истине’, Д. Поповић (1937:p.16) додаје сљедећу опаску: ‘Нарочито се много чује глас *ц*, који се срета баш у речи *што*, која се у свим језицима много употребљава а која се у цинцарском каже *ци*’.

Лавира се, заправо, једино између тумачења по којем су пискаве африкате као цинцарско обиљежје регистровале Срби спрам (дако)румунског изговора и тумачења по којем су исто обиљежје регистровале Грци спрам сопственог изговора. Тако је по суду Г. Вајганда ([1895] 1995:p.226) етноним о којем је ријеч настао баш међу Србима, који на сјевероистоку ‘живе у најтешњим

⁸ Дуго су се ‘између Истре и Крита, Албаније и Румуније’ безмало сви полуномадски сточари чији језици чине румунску групу романске породице називали Власима; остала имена они су вјероватно добили ‘због сталног лутања од места до места, из једне области у другу’ (Antonijević, 1982:p.21), а ми додајемо – и због прелазака на друге, урбаније дјелатности, какве су у случају Цинцара биле трговачке и занатлијске. У Македонији се пак влашко име за Цинцаре и Мегленорумуне (или Мегленске Влахе) употребљава и даље, и то као службено (Trifunski, 1994:p.15; PNM).

⁹ По процјени Г. Вајганда ([1895] 1995:p.247) у докумановским границама било их је до пет хиљада, додуше међу безмало два и по милиона Срба и осталих.

¹⁰ Наведене лексеме у цинцарском језику гласе овако: *tsintsi* ‘пет’, *tsi* ‘1. шта, што; 2. ко, који; 3. зашто’ (Marinković, 2009).

везама са Дакорумунима', због чега им 'посебно упечатљиво звучи изговор консонанта *ts'* какав 'произлази из изговора речи *tsintc* 'пет', уместо дачког *tsintti*'. Слично налазимо у првом тому RJA (1880–1882): 'misli se da se Sincari tako zovu za to što govore *c* mjesto *č*: *cinc* mjesto *činč* (quinque)'. Другачије је мислио Ф. Ленорман (1864:р.243) тврдећи да се Аромуни називају и *Цинцарима* (у изворнику заправо стоји *Zivžaroi*) или *комарцима* зато што њихов пискави изговор Грке, међу којима живе, подсећа на зујање (инсеката). Овакву је претпоставку Е. Пико (1875:р.12) покушао да оповргне не само опаском да се Аромуни зову 'Tsintsares' (а не 'Zinzares') него и оцјеном да они у ствари не 'зује' нимало више од Грка. Иако је фонолошки статус секвенци /ts/ и /dz/ у средњогрчком и новогрчком, одн. њиховим дијалектима заиста дискутабилан – није, наиме, јасно како их треба третирати: као африкате или као сугласничке групе попут /ps/ и /ks/ – Пикоов покушај оповргавања није успио будући да је јасно и недискутабилно да су наведене секвенце, како год их третирали, и у језичком систему и у говору Грка неупоредиво рјеђе од секвенци попут /ps/ и /ks/ (Brauning, [1983] 2005:р.40; Drettas, 1998:р.66).

Биће, на крају, да је Ђ. Петровић (1994:р.141) погодила понудивши у извјесном смислу компромисну претпоставку, да су Срби етноним *Цинцари* позајмили 'највероватније од Грка из Епира', у којем је он у доба путовања Г. Вајганда ([1895] 1995:р.226) још могао 'понекад да се чује', али само 'у подсмешљивом тону'. Која је тачно лексема била подстицај за настанак овог етнонима, данас је вјероватно немогуће утврдити, али ако се прихвати да је по-сриједи број *tsintsi* 'пет', ваља размотрити претпоставку П. Скока (1922:р.211) да се он у тој улози обрео не само због звучања него и због значења, повезаног с трговином као цинцарским националним занимањем. У прилог томе, да се не помисли да се број *tsintsi* 'пет' могао чути само при мјерењу и плаћању робе, ми наводимо и овај податак: 'На њих се односи пословица *Пет Влаха – готов назар* (Саопшт. г. Кутиреца)' (Роровић, 1937:р.111).

Поријекло именâ којим зовемо Истрорумуне није спорно. Консензуално је мишљење да су 'još u svojoj staroj domovini' (у далматинском залеђу и Лици, гдје су живјели у дотурско доба) они названи *Бићи/Чићи/Чичи*, 'а u svojoj novoј domovini' и *Бирибир(и)и/Чирибир(и)и*; првим именом 'poradi česte upotrebe sloga *či*, која је за влашко нарјеђе тако карактеристична' (због палатализације), посебно у парадигми упитно-односне замјенице (и упитне рјечце) *če* '1. шта/што; 2. зар' < лат. *quid*; другим именом на основу употребе конкретних лексема (с ротацизмом): *čire* 'ко' < лат. *qui-ne* и *bire* 'добро, како треба' < лат.

bine (Ribarić, 1940:p.139, 141).¹¹ Интересантно је што се *Ђићима* данас назива и све становништво истарске висоравни Ђићарије, без обзира на поријекло (Vlagonić–Filipi, 2005), што би био примјер етнонимске полисемије настале преосмишљавањем и(ли) тзв. регресивном творбом, у овом случају извођењем хоронима од етнонима (*Ђићарија* творб. ‘област насељена Ђићима’), а онда суптракцијом хоронима до житељског назива – како је настала, нпр., и семан-тема *Влах* ‘становник Влашке’ (RSA).

4. Примјери из народског регистра

Помињући имена која су овдје по страном узору названа шиболетнонимима, О. Јесперсен ([1922] 1969:p.399) наводи и име *џије*, којим су истарски Италијани звали јужнословенске сусједе мотивисани одговарајућим глаголом нашег језика.¹² Вјероватно заузврат настао је, и то према млетачком I. л. јд. през. *digo* ‘кажем, велим’, шиболетним *дигићи*, којим су локални Јужни Словени звали италијанске сусједе (НЈР). Мада није забиљежен у РЈА, познато нам је, и то захваљујући штампи дигитализованој у Свеучилишној књижници у Загребу (PDSN), да се тај етноним макар у Ријечи учестало употребљавао најкасније крајем друге трећине XIX в. (§1). Свједочанства о широј употреби, на подручју Далмације и Лике, за сада су доста млађа (§2–3). Задржан из народског регистра, овај се шиболетним у говорима урбаних средина Хрватске употребљава и данас, штавише са деривационом парадигмом, коју чине не само одговарајући хипокористици *диго* и *диголи* ‘Италијан, одн. Италијанче’ него и хороним *Дигићуја* ‘Италија’ (RŽS).

(1) Poslije obieda riečka gospoda siedoše u karuce i odoše na Rieku. [...] Na to reče oberbaša: – Nebrinite se, gospodine! Ovo će 80 šerežanah [припадника граничне полиције] vagirima [ждрепчаницима] ondie potući Digiće i Ugričiće i goniti jih, kud hoćete, kamo li nebi oružjem. (*Danica ilirska*, 3. 8. 1867:p.118)

(2) U ime Dalmatinaca pozdravio ga neki Tacconi te izrazio nadu, da će se naskoro i cijela Dalmacija prisjedniti materi zemlji Italiji. [...] Samo da je u

¹¹ Уп. ERHSJ, I:pp.327–328; Dahmen, 1986:pp.245–246. За дефиниције и примјере употребе наведених лексема в. Kovačec, 1998.

¹² ‘A special subdivision of particular interest comprises those names, or nicknames, which are sometimes popularly given to nations from words continually occurring in their speech. Thus the French used to call an Englishman a *god-damn* (*godon*), and [...] during the Napoleonic wars the French were called in Spain *didones*, from *dis-donc* [...]. In Rovigno the surrounding Slavs are called *џије* from their exclamation *џиј* ‘listen, I say’.’

Jugoslaviji sloge i pameti, nebi digići bili tako kuražni. (*Virovitičan*, 5. 8. 1923:p.2)

(3) Samo su u stravu, kad ko spomene, da bi koji digić moga doći po konje u Liku (*Lička sloga*, 28. 6. 1936:p.4)

За разлику од шиболетнонима *чује* и *дигићи*, којима су се звале сусједне али етнички неблискородне групе, на овом су се поднебљу шиболетнонимом *шијаци* звале, и то међусобно,¹³ регионалне заједнице истог, нашег народа, о чему је научну и ширу јавност први обавијестио још В. Караџић:

‘Херцеговци зову Шијацима све Србље који не говоре као они (н. п. *лијено*, *млијеко*, *кољено*, него *лепо*, *млеко*, *колено* итд.); а Сријемци и Бачвани зову Шијацима Херцеговце, Далматинце и Хрвате. У Србији се кашто састану у вече Херцеговци и Шијаци (као н. п. на комидби), па се читаву ноћ надговарају, т. ј. Херцеговци приповиједају за Шијацима штогод човјек луђе и смјешније може измислити, а тако опет Шијаци за Херцеговце; и то се све чини у шали и у смијеху.’ (SR 1852:p.838; уп. SR 1818)

У међувремену је ово Вуково објашњење допуњено мноштвом података, и историјских и лингвогеографских, чији исцрпан преглед с неким сопственим увидима даје У. Шешум (2018). Тако на основу чињенице да су у Срему и Бачкој досељеници из западних крајева (Лике, Баније, Кордуна, Славоније, Босне, Далмације, Хрватске), а у Будиму и досељеници са самог запада данашње Србије од првих година XVIII в. и званично пописивани као *шијаци*, одн. *Шијаци* (Роровић, 1952:p.30, 34; Роровић, [1959] 1990:p.50; Gavrilović, 1969:p.93) – он претпоставља да се овај назив у народу учестало употребљавао најкасније крајем XVII в. (Šešum, 2018:p.84). За све вријеме од Вука наовамо у етимологисање се пак, тврђом да је ‘*Шијак* (од *Шијо)’ вјероватно ‘онај ко ‘заошијава’ [заноси] у говору’, колико нам је познато, упустио само А. Белић (1938:p.192).¹⁴

¹³ Етнониме попут овог Балкански и Цанков (2016:pp.135–136) одређују термином *етнонимен енантисем*, а илуструју именом *Загорци*, којим Бугари сјеверњаци зову Бугаре јужњаке и обротно.

¹⁴ Готово исту тврђу, додуше без референце на Белићев исказ, износе Г. Вуковић и Љ. Недељков (1983:p.33). Занемарујемо, разумије се, пучка тумачења, попут ових четирију из Славоније: ‘Нлача си, особито зимских, *Šijak* никада некупје, него си сâм *šije* – и odtud tvrde njeki, da je postalo ime *Šijak*. То је једно мненје. Други опет веде: ‘*Šijaci* ni u ljetu ni u zimi – što je doduše živa istina – nezamataju si, kao drugi ljudi, rubcem vrata [...], odkud i u nar. pjesmah mnogo puta jim se prišiva od šale naziv *golovrati* ili *gole šije* ljudi’ [...]’ (Korajac, 1868:p.146); ‘O postanku [...] ovoga imena slabo se što znade; jedni vele od šale, da se *Šijaci* zovu [тако] zato, što si košulje vežu otraga, na *šiji*; други опет, што је у *Šijaka* veoma debela i jaka *šija*’ (Klaić, 1878:p.69).

Да назив *шијак* одликује шиболет-мотивација – макар у ширем смислу, стога што се њиме говор Другога не опонаша, него описује као ‘заошијаст’ – ми и констатујемо на основу Белићевог тумачења. Ако би се убједљиво указало на мотивацију којег другог типа, овај назив више не бисмо могли сврставати међу шиболетнониме, као што ту нисмо сврстали ни називе *ијекавац* и *екавац*. Такав тест ‘надимак’ *шијак*, другим ријечима, не би издржао... иако је издржао тест којем га је подвргао управо У. Шешум (2018), приписавши му, и то с правом, врло развијену семасиолошку структуру, у којој је етнонимско значење само једно од многих. Тврђом да Вук ‘није открио његову многозначност и распрострањеност’, те да га је протумачио ‘у складу с областима у којима га је сусрео’, Шешум (2018:р.83), наиме, покреће излагање у којем називу *шијак* као равноправна приписује разна значења, и то житељских, професионалних и конфесионалних назива, редом: ‘становник устанцима ослобођене Србије, посебно Шумадије’ или ‘становник Славонске Пожеге и њене околине’; ‘ратар’; ‘православац’.

Житељско значење, нпр., потврђује чињеницом да су у доба Првог српског устанка и касније као *шијаџи* означавани сви житељи ослобођене Србије, посебно Шумадије, без обзира на поријекло, о чему за (Стару) Црну Гору свједоче и стихови ондје записане народне пјесме *Скопљак војити на Шумадију*: ‘С треће стране Петровић Ђорђија, / За њим има војске три стотине, / Све Шијака, крвава јунака’ (SNP IV:р.316–317). У истом значењу овај се назив употребљавао и у (црногорским) Брдима; Морачани су, нпр., и крајем XIX в. усмено чували сјећање на трогодишње избјеглиштво Карађорђевих сабораца користећи се временском одредбом ‘кад оно *Шијаџи* бијаху у Морачи’ (Јовићевић, 1896:р.238). Слично томе, испрва су екавски старосједиоци Славоније као шијаке означавали само икавце досељене из Босне током XVIII в., да би онда сви житељи Пожеге и њене околине (тзв. Пожештине), без обзира на изговор јата, добили исти назив, по којем се најкасније средином XIX в. и читава котлина почела звати *Шијачком* (Клаић, 1878:р.69; Когајас, 1868:р.147).

Да се ‘надимак’ *шијак* вјероватно давао не само ‘на основу разлике у изговору или због другачијег порекла’ него и ‘због географског положаја насеља’, тј. да се макар дијелом ‘везивао за равничарска [...] или бар жупнија села’, у којим је ‘заступљенија пољопривредна делатност’ било ратарство, Шешум (2018:р.87), опет с правом, закључује на основу чињенице да су га у ослобођеној Србији, најкасније у трећој четвртини XIX в., употребљавали становници космајских села да би означили становнике селâ ‘поближе Сави и Дунаву’ (Милићевић, 1876:р.125), а Таковци да би означили Колубарце и Ка-

черце (Filipović, 1960:p.15). Оба су назива при томе стајала у опреци према имену (*X*)ере, одн. називу (*x*)ера, које су сами становници космајских села и Таковци, међутим, одбијали од себе, просљеђујући их даље: ‘Око Космаја [...] рећи ће вам, да су Хере *горе око Рудника*. Око Рудника ће то име дати онима око Јелице и Чемерна, а тамо ће га пренети чак онамо преко границе данашње кнежевине’ (Milićević, 1876:p.125); ‘Ере за њих [Таковце] живе почевши од Овчарско-кабларске клисуре па даље према западу. Таковци, међутим, добро знају да Качерци [...] и њих зову Ерама’ (Filipović, 1960:p.15).

Да се овај назив, у опреци према називу *шокац*’ католик’, као ознака православних употребљавао у Босни, гдје га је забиљежио М. Мажуранић ([1842] 1938:p.58), Шешум (2018:p.88) указује на крају, наглашавајући ипак да се може говорити и ‘о поклапању ‘шијачких карактеристика’ са вероисповешћу, односно да су православни или живели у равнијем крају у односу на католике или говорили другачије од њих’. Штета је што на исти начин није примијећено да се становништво крајева наведених у претходном пасусу – мада углавном досељено истом, динарском струјом – у Србију досељавало у различитом броју и у различито вријеме. Није, другим ријечима, небитно што је у Шумадијској Колубари, у односу на друге наведене физиографске регије, ‘у етничком саставу становништва [...] било јаче учествовање панонских и босанских родова’, а ни то што је ‘од свих ранијих и познијих њених насељавања’ масовније било оно које је ‘настало одласком Аустријанаца [1739]’ (Петровић, Р., 1949:p.41, 55). У осталим наведеним физиографским регијама досељенички таласи највише тачке, наиме, досежу тек двије-три или чак четири генерације касније – крајем XVIII в., као на Космају (Drobnjaković, 1930:p.37), за вријеме Првог српског устанка, као у Качери (Rakić, 1905:p.773) или Драгачеву (Erdeljanović, 1902:pp.87–88; Јовановић, 1908:p.358), одн. након султанових хатишерифа кнезу Милошу из 1830. и 1833/1834, као на Златибору (Мићић, 1925:p.441).¹⁵ Отуда се могло десити, а вјероватно се и десило, да старији нараштаји динарске струје досељени у ниже, ратарске предјеле, пошто се одомаће, као шијачке означе млађе нараштаје исте, динарске струје досељене у више, сточарске предјеле. Да је и ту, *помаком на основу инференцијалне семе*,¹⁶ долазило до поклапања етнонима и професионалног назива (као што је истим механизмом долазило до поклапања етнонима и конфесионалног назива), показују нам, уосталом, етнографски записи из Семберије. Иако се у једном од њих заиста констатује сљедеће:

¹⁵ Не занемарујемо, наравно, врло вјероватну могућност да су оцртана досељавања била и етапна (в. нпр. Rakić, 1905:p.772; Drobnjaković, 1930:p.42).

¹⁶ В. Ivanović, 2021:p.320.

‘Kaže se: [...] Šijaci su ravanjci, tako ih zovu Brđe’ (Kajmaković, 1974:p.118), на основу само мало ранијег постаје јасно одакле заправо потичу такви називи: ‘Neki od kazivača govorili su mi da se sembersko stanovništvo deli na Šijake i Ere. Šijaci su, po njima, starinačko stanovništvo, dok su Ere doseljenici, Hercegovci’.

Према томе, разна значења назива *шијак*, мада добро документована и стога евидентна, нипошто нису равноправна, каквима се доимају током рецепције Шешумове анализе. При испитивању семасиолошке структуре овог назива, поред њених *квалитативних* аспеката, морамо дакле разматрати и *квантитативне*, одн. распоред значења, њихову старост и истакнутост.¹⁷ Будући да су сва значења – и житељско и професионално и конфесионално – сводива на етнонимско, да су из њега настала помацима на основу инференцијалне семе, баш као у врло сличној семасиолошкој структури етнонима *Власи*, одн. *Влах* (RSA), етнонимско је значење не само најстарије (у дијахронијском смислу) него и најистакнутије у реконструисаној свијести представника српског језика одговарајуће развојне фазе¹⁸ (у синхронијском смислу). Стога је назив *шијак* примарно етноним – као што је, не знајући за остала значења, а ни за ономастичку терминологију, мислио и Вук – а да ли припада категорији шиболетнонима, питање је које остаје отворено док се његова (опште)прихваћена етимологија не провјери конкурентн(и)јим тумачењима.

5. Примјери из колоквијалног стила и омладинског жаргона или сленга

Неформални језички варијетети урбаних средина, који се код нас уобичајено (додуше, више у ширијој, ‘лаичкој’ јавности него у самој лингвистици) означавају збирно, као *жаргон*, у својој лексици и ономастици релативно често опонашају говор Другога. Одговарајуће примјере налазимо не само у житељском називу *Загребћанин* ‘Загребчанин’ (RŽG), гдје се опонаша једно фонолошко обиљежје разних наших, углавном контактних говора, па и кајкавштине (Ivić, [1988] 2016:pp.20–21), него и у термину *гутентаговић* ‘наш човјек на привременом раду у Њемачкој, Аустрији или Швајцарској; повратник с таквог рада’ (RŽA), гдје се опонаша једно дискурсно обиљежје њемачког језика, како у говору германофоних тако и у говору оних који исти језик уче.

¹⁷ В. Ivanović, 2021:p.314.

¹⁸ У савременом српском језику овај се назив употребљава ограничено, у урбаним срединама само жаргонски: *шијак* ‘сељак’ (RŽA).

У жаргонској етнонимији такви су примјери и бројнији и разноврснији. Код трију налазимо перцепцијски истакнуте одлике граматике матичних језика (тачније, одлике које се истичу у *нашем* доживљају *њихове* граматике). Будући да те одлике налазимо у служби жаргонског суфикса српског језика, назваћемо их *шиболет-суфиксима*. Први је примјер (§4) у творбеној вези са етнонимом који је за одговарајући народ стандардизован, други (§5) у творбеној вези са етнонимом који се за одговарајући народ одавно употребљава као народски, а онда и као разговорни (§6), а трећи је непознате основе, изведен вјероватно према глаголу *ченчати* ‘(енгл.) размјењивати, трампити’, а помоћу италијанског наставка за инфинитив глагола друге конјугације, и то дјелимичним удвајањем (уп. *транге-франге* ‘шпекулације; ситна препродаја; трампа’ (RŽA; RŽI), *фен-си-шменси* ‘отмјено; помодно’ (RŽS)).

(4) *Рускајац* ‘Рус’ (RŽA; RŽG)¹⁹

(5) *Швабензи* ‘Нијемци; Њемачка’ (RŽG)²⁰

(6) *ченчере-менчере* ‘Италијани; Италијан’ (RŽS)

У низу жаргонских шиболетнонима опонашају се, ипак – како се и више очекује након примјера из осталих језичких варијетета – фонолошка и(ли) лексичка обиљежја говора Другога. У жаргонском називу за Црногорце (§7) опонаша се, нпр., и ијекавско јотовање (које је, додуше, својствено не само црногорским него и готово свим осталим ијекавским говорима) и један назив (чији је ареал доста ужи, али опет не само црногорски), за означавање свих мушкараца, посебно млађих, али нарочито оних који се истичу храброшћу (RSA). Може, дакле, бити да се оваквим називом репродукују и романтичарски стереотипи о Црногорцу као јунаку. Осталим примјерима овог типа (§8–10) опонашају се називи који се употребљавају у приснијем обраћању, па нам се и тако, можда, понешто саопштава о нарави датих заједница – о општој, неселективној предусретљивости Славонаца (§8), о изузетној предусретљивости

¹⁹ Битна разлика руске граматике у односу на српску јесу сачувани наставци за номинатив јединине сложене придјевске деklinације, наслијеђене из прасловенске заједнице (в. нпр. Matasović, 2008:р.220). Отуда је у руском језику, рецимо, *русская* (ж. р.), одн. *русское* (с. р.). На нашем су тлу, с друге стране, придјевски завршеци *-аја, -оје* итд. контраховани ‘пре писаних споменика, дакле пре XI–XII века’, због чега се условно може рећи да су сажети облици на *-а, -о* итд., попут *руска* и *руско*, код нас ‘у употреби од првих времена’ (Belić, [1950] 2006:р.248, 250).

²⁰ Овај се суфикс, ‘саињен од *немачког* наставка за инфинитив и *немачке* заменице 2. лица *ућиве једнине*’ (Bugarski, 2021:р.156), не употребљава искључиво као шиболет-суфикс; уп. *журкензи, сморензи, кркензи, шљокензи*.

Херцеговаца према онима с којим су родовски повезани (§9),²¹ те о очинском односу Руса према свим сусједним народима, а у случају Словена и несусједним (§10).

(7) *ћетић* ‘Црногорац’ (RŽI); ‘(навиј.) спортиста или навијач спортских клубова подгоричке *Будућности*’ (RŽG)

(8) *прика* ‘Славонац’ (Blagus-Bartolec 2015)

(9) *рођо, рођак, родијак* ‘Херцеговац’ (RŽS)

(10) *баћушка* ‘Рус’ (RŽA; RŽI; RŽG; RŽS); ‘СССР, одн. Руска Федерација’ (RŽA)²²

Посљедња четири шиболетнонима уједно представљају и једине примјере експресивних етнонима српског језика који у већини контекста (осим нпр. ироничног) нису пејоративни. Да не би било пренагњених закључака, наглашавамо да је баш тако и у руском језику: једини мелиоративни назив за странца јесте *братушки*, којим се од посљедње четвртине XIX в. и руског савезништва у рату с Турцима означавају сви Јужни Словени православне вјероисповијести – како Бугари, тако и Срби (Griščenko, 2015:pp.131–132).

6. Закључак

Етноними мотивисани говорним обиљежјем именоване заједнице разликковним у односу на заједницу именодавца (и остале сусједне заједнице) у српском су језику – као и у другим индоевропским и афроазијским језицима (McConvell, 2006:р.207) – релативно малобројни, тј. знатно рјеђи од етнонимâ чија је етимологија другачија. Мада их је највише у неформалном говору урбаних средина (тзв. жаргону), налазе се у свим језичким варијететима, укључујући стандард, гдје је макар један (*Нијемци*) практично незамјенљив. Стога је појам о шиболетнониму, као ономастичкој (и лексиколошкој) категорији, нашој лингвистици и те како потребан, чак и ако одговарајући термин није.

²¹ Да будемо прецизни, у питању је хетеростереотип (уже) Хрватске о Хрватима из (западне) Херцеговине. Ријеч је, дакле, о предрасудама о човјеку који је етнички исти, али регионално, а одскора и државно – Други, као и Црногорац у односу на Србију и, посебно, Београд (в. Ivanović, 2023 2023:р.186).

²² Према руском фамилијарном ословљавању ‘пријатељу, драги’, исх. ‘оче’ (RSR). Наведени шиболетноним, у ствари, није изворно жаргонски, него се задржао из неформалних регистара журналистичког и литерарног стила, што знамо захваљујући грађи дигитализованој у Универзитетској библиотеци ‘Светозар Марковић’ (PDIN). Најстарији примјери употребе у том корпусу, наиме, датирају из седме деценије XIX в.: ‘а међутим ће баћушка с једне стране у Галицију и Угарску, а с друге преко Прута [у Молдавију и Влашку]’ (*Застава*, 2/22, 15. 3. 1867:р.4).

Што су ближи стандарднојезичком статусу, шиболетноними су, међутим, по правилу све замањеније мотивације, а онда и све мање експресивни. За назив *шијак*, прије свега, нисмо сигурни ни да улази у ову категорију. И ако улази, он то чини само у ширем смислу, утолико што се њиме јатовска дијафонија не опонаша него описује. За стандардни етноним *Цинцари*, напротив, јесмо сигурни и да спада у ову категорију и да је настао опонашањем, али се и даље колебамо поводом говорних обиљежја у његовој мотивацијској бази, несигурни каква су она, фонолошка или лексичка, и која су тачно, ако уопште јесу лексичка.

Као (готово) свим категоријама, и овој је, дакле, својствено језгро, које чине 'прави' чланови – шиболетноними 'у ужем смислу'. У то језгро по нашем суду ваља сврставати једино шиболетнониме који су јасне мотивације, а стога и експресивни. Такви су, наравно, само скорије изведени (или значењски помјерени или позајмљени), углавном жаргонски примјери, којима се опонашају фонолошке (*ћетић*) и морфолошке (*Рускајац*, *Швабензи*, *ченчере-менчере*), а најчешће лексичке особености Другога (*дигић*, *ћетић*, *прика*, *рођо*, *баћушка*), одн. све оно што се у туђем говору региструје као релативно фреквентно, и то као другачије у односу на наш језик (у случају ознака за странце), одн. говор наших највећих урбаних центара (у случају ознака за становништво националне 'периферије').

Међу жаргонским шиболетнонимима истичу се примјери којим се опонашају именице што дата заједница употребљава као похвалне називе (*ћетић*) и у присном обраћању (*прика*, *рођо*, *баћушка*). Њихово је истицање двојако. Прво, они вјероватно (ре)продукују не само говорна обиљежја него и стереотипе о јунаштву, преудсретљивости и, уопште, заштитничкој нарави именованих заједница. Може се, према томе, констатовати да се шиболет-мотивација у етнонимији неријетко комбинује с другим, обичнијим типовима мотивације, те да је категорија шиболетнонима прототипски организована не само ка унутра него и ка споља. Потврду за такво виђење пружио би, под условом да му је прикладна етимологија коју смо понудили, и шиболетноним *ченчере-менчере*, који напротив (ре)продукује један негативни хетеростереотип, о Италијанима као народу који је склон мутним, сумњивим пословима. Друго, а у вези с првим, тим је шиболетнонимима (*ћетић*, *прика*, *рођо*, *баћушка*) експресивност начелно позитивна, што је у жаргону и уопште језику рјеђе,²³ а у жаргонској етнонимији малтене искључено, и што се, дакле, као одступање да објаснити једино чињеницом да је ријеч о регионалним заједницама истог народа (Црногорцима, Славонцима и Херцеговцима), одн. највећем блискосродном народу (Русима).

²³ В. нпр. Traugott–Dasher, 2002:p.282, као и Dragičević, 2017:p.272.

Извори

1. OLD: *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford – New York, Oxford University Press. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> [Приступљено 22. маја 2022].
2. ПДИН: *Претраживе дигитализоване историјске новине*. Београд, Универзитетска библиотека 'Светозар Марковић'. <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga> [Приступљено 22. маја 2022].
3. PDSN: *Portal digitaliziranih starih novina*. Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica. <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Search.aspx> [Приступљено 22. маја 2022].
4. ПНМ: *Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија 2021*. Скопје, Државен завод за статистика, <https://www.stat.gov.mk/pdf/2022/2.1.22.10-mk-en.pdf> [Приступљено 22. маја 2022].
5. РБЕ: *Речник на българският език, I–(XV)*, София: Институт за българският език 'Любомир Андрейчин', 1977–(2015).
6. РЖА: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)*, Београд: Zepeter Book World, ²2005.
7. RŽG: Borivoj Gerzić, *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*, Beograd: SA, 2012.
8. RŽI: Petrit Imami, *Beogradski frajerski rečnik*, Beograd: NNK International, ³2007.
9. RŽS: Tomislav Sabljak, *Rječnik hrvatskoga žargona*, Zagreb: Profil, ³2013.
10. РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–(XXI)*, Београд: Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–(2020).
11. РСР: Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, ³2008.
12. *Свето писмо Старога и Новога завјета* (прев. Ђ[уро] Даничић и Вук Стеф. Караџић), Биоград: Британско и инострано библијско друштво, 1868.
13. СНП IV: *Српске народне пјесме, IV: Пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу* (прир. Вук Стеф. Караџић), Беч: [ауторско издање], 1862.
14. СР 1852: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч: [ауторско издање], 1852.
15. НЈР: *Hrvatski jezični portal*, Zagreb: 'Znanje' – Sveučilišni računarski centar, <https://hjp.znanje.hr> [Приступљено 22. маја 2022].

Литература

1. Антонијевић, Д. (1982) *Обреди и обичаји балканских сточара*. Београд, Балканолошки институт САНУ.
2. [Asachi, G.] (1847) *Ист[р]о-Ромџниї. Календар пентру попурул ромџнск. VI, 24–25.*
3. Балкански, Т. & Цанков, К. (²2016) *Енциклопедия на българската ономастика*. Велико Търново, Великотърновски университет, Център по българска ономастика 'Николай Ковачев'.

4. Белић, А. (2006) *Изабрана дела, IV: Историја српског језика: Фонетика – Речи са деклинацијом – Речи са конјугацијом*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
5. Белић, А. (1938) Из живота речи. *Наш језик*. VI, 7–8, 177–201.
6. Vlagonić, S. & Filipi, G. (2005) Istroromunji. *Istarska enciklopedija*. Zagreb, Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', p. 344.
7. Vlagus-Bartolec, G. (2015) Jesu li svi Dalmoši blitvari, a Slavonci prike?. *Hrvatski jezik*. II, 3, 32–33.
8. Браунинг, Р. (2005) *Средњовековни и савремени грчки језик* (прев. Ј. Петровић). Београд, Карпос.
9. Вајганд, Г. (1995) *Аромунџи: Етнографска, филолошка и историјска истраживања такозваних Македородмана или Цинџара*, I (прев. П. Жебелан). Београд, Српско-цинџарско друштво 'Луњина'.
10. Видоески, Б. и др. (1983) *Основен систем и терминологија на словенската ономастика*. Скопје, Македонска академија на науките и уметностите.
11. Вуковић, Г. и Недељков, Љ. (1983) *Речник презимена Шпакашке (XVIII и XIX в.)*. Нови Сад, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике.
12. Гавриловић, С. (1969) Седиште штаба граничарског пука. У: Приџа, Р. (ур.) *Сремска Митровиџа: У част двадесеттетогодишњице ослобођења града*, pp. 93–117.
13. Горјев, С. О. & Спиридонов, Д. В. (2016) Итоги и перспективе ономастической науки (взгляд из Оксфорда). *Вопросы ономастики*. XIII, 2, 190–218.
14. Грищенко, А. И. (2015) Мелиоративные этнонимы в русском и других языках. *Хвала и хула в языке и коммуникации* (ред. А. Л. Федорова). Москва, Российский государственный гуманитарный университет, pp. 121–133.
15. Dahmen, W. (1986) Das Istroromänische. *Rumänistik in der Diskussion: Sprache, Literatur und Geschichte* (Hrsg. G. Holtus und E. Radtke). Tübingen, Gunter Narr, pp. 242–260.
16. Драгићевић, Р. (2017) Српска лексикологија данас: Садашње стање и перспективе. *Јужнословенски филолог*. LXXIII, 3–4, 259–290.
17. Drettas, G. (1998) *Aspects pontiques*. Paris, Association de recherches pluridisciplinaires.
18. Дробњаковић, Д. (1930) Космај. *Српски етнографски зборник*. XLVI, 1–96, 697–714.
19. Ердельановић, Ј. (1902) Доње Драгачево. *Српски етнографски зборник*. IV, 1–224.
20. ERHSJ: Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (prired. M. Deanović M. & Lj. Jonke). I–IV, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
21. ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. I–(XLI), Москва, Институт русского языка им. В. В. Виноградова – 'Наука', 1974–(2018).

22. Живанчевић, М. (2006) Присећања. *Летопис Матице српске*. CDLXXVII, 1–2, 148–171.
23. Ивановић, М. (2023) Гдје се и кад ‘ирваси’ могу назвати ‘стоком с истока’: Имена народа и регионалних група у неформалним урбаним варијететима српског језика. *Зборник Матице српске за славистику*. СIII, 169–191.
24. Ivanović, M. (2021) Kognitivna semantika u etimologisanju leksema bez istorije pisane upotrebe: Prilozi pitanju o porijeklu imenice ‘džora’. *Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies*. XXXI, 2, 311–328.
25. Ивић, П. (2016) Историја језика. *Целокупна дела X/3: Расправе, студије, чланци* (прир. М. Пижурица). Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, pp. 7–84.
26. Jespersen, O. (¹⁴1969) *Language: Its Nature, Development and Origin*. London, George Allen & Unwin.
27. Јовановић, К. (1908) Горње Драгачево. *Српски етнографски зборник*. XI, 311–426.
28. Јовићевић, А. (1896) Историја Мораче до 1820. године. *Браство*. VII, 215–248.
29. Кајмаковић, Р. (1974) Семберија. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. XXIX, 1–122.
30. Klaić, V. (1878) *Природни земљопис Хрватске*. I, Zagreb, Matica hrvatska.
31. Коваџес, А. (1998) *Istrorimumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*. Pula, Znanstvena udruga ‘Mediteran’.
32. Коматина, П. (2020) Славјанске етнониме ‘Баварског географа’ (историко-лингвистически анализ). *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. XXVII, 106–137.
33. [Корјас, V.] (1868) Šijaci: Slika iz života od – iljuške. *Dragoljub*. II, 145–147, 161–165, 177–181, 200–203, 214–217, 230–232.
34. Лађевић, П. (ур.) (2014) *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*. Београд: Републички завод за статистику.
35. Lenormant, F. (1864) Les pâtres valaques de la Grèce. *Revue orientale et américaine*. IX, 237–255.
36. Маџураић, М. (²1938) *Поглед у Босну*. Zagreb, Zaklada tiskare Narodnih novina.
37. McConvell, P. (2006) Shiboletnonyms, ex-exonyms and eco-ethnonyms in Aboriginal Australia: The pragmatics of onymization and archaism. *Onoma*. XLI, 185–214.
38. Маринковић, Р. (2009) *Cincarsko-srpski rečnik = Dictionar armânescu-sârbescu*. Београд, Српско-cincarsко друштво ‘Lunjina’.
39. Матасовић, Р. (2008) *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb, Matica hrvatska.
40. Mikloshich, F. (1861) *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, Die kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
41. Милићевић, М. (1876) *Кнежевина Србија*. I, Београд, Државна штампарија.

42. Мићић, Љ. (1925) Златибор. *Српски етнографски зборник*. XXXIV, 397–502.
43. Мокиенко, В. М., ред. (2005) *Русская фразеология (историко-этимологический словарь)*. Москва, Астрель – АСТ – Люкс.
44. Петровић, Ђ. (1994) Етнимон Аромун/Цинцар – пежоратив или не. *Зборник Матице српске за историју*. L, 135–145.
45. Петровић, П. (1949) Шумадиска Колубара. *Српски етнографски зборник*. LIX, 1–275.
46. Picot, Émile (1875) *Les Roumains de la Macédoine*. Paris, Ernest Leroux.
47. Пирх, О. Д. (2012) *Путовање по Србији у години 1829*. (прев. Д. Мијушковић). Београд, Службени гласник.
48. Поповић, Д. (2019) *Срби у Војводини: Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*. Нови Сад, Матица српска.
49. Поповић, Д. (1952) *Срби у Будиму од 1690 до 1740*. Београд, Српска књижевна задруга.
50. Поповић, Д. (2013) *О Цинцарима: Прилози питању постанка нашег грађанског друштва*. Београд, Штампарија Драг. Грегорића.
51. Ракић, М. (1905) Качер. *Српски етнографски зборник*. VI, 735–859.
52. Rendsburg, G. (2013) Shibboleth. *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, III (ed. by G. Khan). Leiden – Boston, Brill, pp. 556–557.
53. Ribarić, J. (1940) Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri. *Српски дијалектолошки зборник*. IX, 1–207.
54. Skok, P. (1922) О Румунјима. *Jugoslavenska njiva*. VI, 3, 209–221.
55. Станишић, В. (2006) *Увод у индоевропску филологију*. Београд, Чигоја.
56. Стијовић, Р. (2014) О лексици Синодовог превода Новог завјета у односу на лексику Вуковог превода. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LVII, 1, 69–81.
57. Супрун, В. И. (2011а) Подвиг болгарских оноματοлогов: Рецензия на книгу *Енциклопедия на българската ономастика: Към основите на българската ономастика*, Балкански Т., Цанков К., 2010. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. LXI, 7, 161–163.
58. Супрун, В. И. (2011б) Размышления над ономастической терминологией. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. LXII, 8, 133–138.
59. Traugott, E. & Dasher, R. (2002) *Regularity in Semantic Change*. Cambridge – New York, Cambridge University Press.
60. Трифуноски, Ј. (1994) *Заборављени Старобалканици: Цинцари у Републици Македонији*. Београд, Луњина – Мида спес.
61. Fountain, C. (2017) Naming Languages and Naming People: Ethnonyms and Ethnonymics in Missionary Works from New Spain. In: Helmer, Á. (ed.) *Textos, imágenes y símbolos: Lengua y cultura en la América virreinal*. Madrid, Iberoamericana – Frankfurt am Main, Vervuert, pp. 103–125.

62. Филиповић, М. (1960) Таково. *Српски етнографски зборник*. LXXV, 1–317.
63. Шешум, У. (2018) Контексти употребе термина ‘шијак’ код Јужних Словена у 18. и 19. веку. *Етноантрополошки проблеми*. XIII, 1, 83–92.

Milan D. Ivanović
University of Montenegro
Faculty of Philology

WHAT ARE SHIBBOLETHNONYMS AND DO THEY EXIST IN THE SERBIAN LANGUAGE?

Summary

Over the last decades, especially in the Slavic countries, onomastic disciplines and their terminologies have significantly improved. Therefore, in ethnonyms – a study of the names of peoples and, in a broader sense, the names of the inhabitants of physiographic and/or administrative regions – not only necessary terms, but also terms whose purposefulness is at best debatable, have been introduced. This paper examines whether such terms include the Bulgarian term *govoren etnonim* and the Anglophone term *shibbolethnonym*, which denote ethnonyms motivated by some speech characteristic of the community in question. The analysis is performed from the standpoint of Serbian onomastics and etymology using appropriate examples from different varieties of the Serbian language: the standard, rural vernacular, and informal varieties of urban environments (i.e. colloquial style and youth jargon or slang). Examples are classified into shibbolethnonyms ‘proper’, with more or less clear motivation reflected in the *imitation* of phonological, grammatical and/or lexical features in the speech of another ethnic or regional community (*Švabenci* infirm. ‘Germans’), and ‘false’ shibbolethnonyms, with blurred motivation or meaning which only *describe* the speech characteristics of the Other (*Nijemci* stnd. ‘Germans’). We particularly point to the examples which, in addition to speech characteristics, (re)produce positive stereotypes about the greatest closely related nation (*baćuška* ‘a Russian man’) and regional communities of the same, Serbian or Croatian people (*đetić* ‘a man from Montenegro’; *prika* ‘a man from Slavonia’; *rođo* ‘a man from Herzegovina’). Finally, based on the number and importance of the presented examples, it is concluded that the introduction of the notion in question is necessary, even if one takes the view that yet another onomastic term, in addition to many already accepted, may appear undesirable.

► **Key words:** ethnonyms, lexicology, onomastics, terminology, etymology, šijak, heterostereotypes, slang, Serbian language.

Sources

1. HJP: *Hrvatski jezični portal*, Zagreb, 'Знанје' – Sveučilišni računarski centar. <https://hjp.znanje.hr> [Accessed 22nd May 2022].
2. OLD: *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford – New York, Oxford University Press. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> [Accessed 22nd May 2022].
3. PDIN: *Pretražive digitalizovane istorijske novine*, Beograd, Univerzitetska biblioteka 'Svetozar Marković'. <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga> [Accessed 22nd May 2022].
4. PDSN: *Portal digitaliziranih starih novina*, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica. <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Search.aspx> [Accessed 22nd May 2022].
5. PNM: *Popis na naselenieto, domakinstvata i stanovite vo Republika Makedonija 2021*. Skopje, Državen zavod za statistika. <https://www.stat.gov.mk/pdf/2022/2.1.22.10-mk-en.pdf> [Accessed 22nd May 2022].
6. RBE: *Rečnik na bālgarskija ezik, I–(XV)*, Sofija, Institut za bālgarskija ezik 'Ljubomir Andrejčin', 1977–(2015).
7. RSA: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, I–(XXI)*, Beograd, Institut za srpsk(ohrvatsk)i jezik SANU, 1959–(2020).
8. RSR: Ivan Klajn i Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, Prometej, 32008.
9. RŽA: Dragoslav Andrić, *Dvosmerni rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*, Beograd, Zepet Book World, 22005.
10. RŽG: Borivoj Gerzić, *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*, Beograd, SA, 2012.
11. RŽI: Petrit Imami, *Beogradski frajerski rečnik*, Beograd, NNK International, 32007.
12. RŽS: Tomislav Sabljak, *Rječnik hrvatskoga žargona*, Zagreb, Profil, 32013.
13. SNP IV: *Srpske narodne pjesme, IV: Pjesme junačke novijih vremena o vojevanju za slobodu* (prir. Vuk Stef. Karadžić), Beč, [autorsko izdanje], 1862.
14. SR 1852: Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, Beč, [autorsko izdanje], 1852.
15. *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta* (prev. Đ[uro] Daničić i Vuk Stef. Karadžić), Biograd, Britansko i inostrano biblijsko društvo, 1868.

References

1. Antonijević, D. (1982) *Obredi i običaji balkanskih stočara*. Beograd, Balkanološki institut SANU.
2. Asachi, G. (1847) Ist[r]o-Romāniī. *Kalendar pentru poporul romānesk*. VI, 24–25.
3. Balkanski, T. & Cankov, K. (2016) *Enciklopedija na bālgarskata onomastika*. Veliko Tārnovo, Velikotārnovski universitet, Centār po bālgarska onomastika 'Nikolaj Kovačev'.

4. Belić, A. (2006) *Izabrana dela*, IV: *Istorija srpskog jezika: Fonetika – Reči sa deklinacijom – Reči sa konjugacijom*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
5. Belić, A. (1938) Iz života reči. *Naš jezik*. VI, 7–8, 177–201.
6. Blagonić, S. & Filipi, G. (2005) Istrorumunji. *Istarska enciklopedija*. Zagreb, Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', p. 344.
7. Blagus-Bartolec, G. (2015) Jesu li svi Dalmoši blitvari, a Slavonci prike?. *Hrvatski jezik*. II, 3, 32–33.
8. Brauning, R. (2005) *Srednjovekovni i savremeni grčki jezik* (prev. J. Petrović). Beograd, Karpos.
9. Dahmen, W. (1986) Das Istrorumänische. *Rumänistik in der Diskussion: Sprache, Literatur und Geschichte* (Hrsg. G. Holtus und E. Radtke). Tübingen, Gunter Narr, pp. 242–260.
10. Dragičević, R. (2017) Srpska leksikologija danas: Sadašnje stanje i perspektive. *Južnoslovenski filolog*. LXXIII, 3–4, 259–290.
11. Drettas, G. (1998) *Aspects pontiques*. Paris, Association de recherches pluridisciplinaires.
12. Drobnyaković, D. (1930) Kosmaj. *Srpski etnografski zbornik*. XLVI, 1–96, 697–714.
13. Erdeljanović, J. (1902) Donje Dragačevo. *Srpski etnografski zbornik*. IV, 1–224.
14. ERHSJ: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (prir. Mirko Deanović i Ljudevit Jonke). I–IV, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
15. ESSJa: *Etimologijski slovar' slavjanskix jazykov: Praslavjanskij leksičeskij fond*. I–(XLI), Moskva, Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova – 'Nauka', 1974–(2018).
16. Fountain, C. (2017) Naming Languages and Naming People: Ethnonyms and Ethnonyms in Missionary Works from New Spain. In: Helmer, Á. (ed.) *Textos, imágenes y símbolos: Lengua y cultura en la América virreinal*. Madrid, Iberoamericana – Frankfurt am Main, Vervuert, pp. 103–125.
17. Filipović, M. (1960) Takovo. *Srpski etnografski zbornik*. LXXV, 1–317.
18. Gavrilović, S. (1969) Sedište štaba graničarskog puka. U: Prica, R. (ur.) *Sremska Mitrovica: Učast dvadesetpetogodišnjice oslobođenja grada*, pp. 93–117.
19. Gorjaev, S. O. & Spiridonov, D. V. (2016) Itogi i perspektivy onomastičeskoj nauki (vzgljad iz Oksforda). *Voprosy onomastiki*. XIII, 2, 190–218.
20. Griščenko, A. I. (2015) Meliorativnye etnonimy v russkom i drugix jazykax. *Xvala i xula v jazyke i komunikaciji* (red. L. L. Fedorova). Moskva, Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, pp. 121–133.
21. Ivanović, M. (2023) Gdje se i kad 'irvasi' mogu nazvati 'stokom s istoka': Imena naroda i regionalnih grupa u neformalnim urbanim varijetetima srpskog jezika. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. CIII, 169–191.
22. Ivanović, M. (2021) Kognitivna semantika u etimologisanju leksema bez istorije pisane upotrebe: Prilozi pitanju o porijeklu imenice 'džora'. *Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies*. XXXI, 2, 311–328.

23. Ivić, P. (2016) Istorija jezika. *Celokupna dela*, X/3: *Rasprave, studije, članci* (prir. M. Pižurica). Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, pp. 7–84.
24. Jespersen, O. (¹⁴1969) *Language: Its Nature, Development and Origin*. London, George Allen & Unwin.
25. Jovanović, K. (1908) Gornje Dragačevo. *Srpski etnografski zbornik*. XI, 311–426.
26. Jovičević, A. (1896) Istorija Morače do 1820. godine. *Brastvo*. VII, 215–248.
27. Kajmaković, R. (1974) Semberija. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. XXIX, 1–122.
28. Klaić, V. (1878) *Prirodni zemljopis Hrvatske*. I, Zagreb, Matica hrvatska.
29. Komatina, P. (2020) Slavjanske etnonimy ‘Bavarskoga geografa’ (istoriko-lingvističeskij analiz). *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. XXVII, 106–137.
30. Korajac, V. (1868) Šijaci: Slika iz života od – iljuške. *Dragoljub*. II, 145–147, 161–165, 177–181, 200–203, 214–217, 230–232.
31. Kovačec, A. (1998) *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*. Pula, Znanstvena udruga ‘Mediteran’.
32. Lađević, P. (ur.) (2014) *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd, Republički zavod za statistiku.
33. Lenormant, F. (1864) Les pâtres valaques de la Grèce. *Revue orientale et américaine*. IX, 237–255.
34. McConvell, P. (2006) Shiboletnonyms, ex-exonyms and eco-ethnonyms in Aboriginal Australia: The pragmatics of onymization and archaism. *Onoma*. XLI, 185–214.
35. Marinković, P. (2009) *Cincarsko-srpski rečnik = Dictionar armânescu-sârbescu*. Beograd, Srpsko-cincarsko društvo ‘Lunjina’.
36. Matasović, R. (2008) *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb, Matica hrvatska.
37. Mažuranić, M. (²1938) *Pogled u Bosnu*. Zagreb, Zaklada tiskare Narodnih novina.
38. Mičić, Lj. (1925) Zlatibor. *Srpski etnografski zbornik*. XXXIV, 397–502.
39. Mikloshich, F. (1861) *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, Die kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
40. Miličević, M. (1876) *Kneževina Srbija*. I, Beograd, Državna štamparija.
41. Mokienko, V. M. (red.) (³2005) *Russkaja frazeologija (istoriko-etimologičeskij slovar’)*. Moskva, Astrel’ – AST – Ljuks.
42. Petrović, Đ. (1994) Etnikon Aromun/Cincar – pežorativ ili ne. *Zbornik Matice srpske za istoriju*. L, 135–145.
43. Petrović, P. (1949) Šumadska Kolubara. *Srpski etnografski zbornik*. LIX, 1–275.
44. Picot, É. (1875) *Les Roumains de la Macédoine*. Paris, Ernest Leroux.
45. Pirh, O. D. (2012) *Putovanje po Srbiji u godini 1829.* (prev. D. Mijušković). Beograd, Službeni glasnik.

46. Popović, D. (1990). *Srbi u Vojvodini: Od Karlovačkog mira 1699 do Temišvarskog sabora 1790*. Novi Sad, Matica srpska.
47. Popović, D. (1952). *Srbi u Budimu od 1690 do 1740*. Beograd, Srpska književna zadruga.
48. Popović, D. (1937). *O Cincarima: Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva*. Beograd, Štamparija Drag, Gregorića.
49. Rakić, M. (1905) Kačer. *Srpski etnografski zbornik*. VI, 735–859.
50. Rendsburg, G. (2013) Shibleth. *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*. III (ed. by G. Khan), Leiden – Boston, Brill, pp. 556–557.
51. Ribarić, J. (1940) Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri. *Srpski dijalektološki zbornik*. IX, 1–207.
52. Skok, P. (1922) O Rumunjima. *Jugoslavenska njiva*. VI, 3, 209–221.
53. Stanišić, V. (2006) *Uvod u indoevropsku filologiju*. Beograd, Čigoja.
54. Stijović, Rada (2014) O leksici Sinodovog prevoda Novog zavjeta u odnosu na leksiku Vukovog prevoda. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. LVII, 1, 69–81.
55. Suprun, V. I. (2011a) Podvig bolgarskih onomatologov: Recenzija na knjigu Enciklopedija na bałgarskata onomastika: Kăm osnovite na bałgarskata onomastika, Balkanski T., Cankov K., 2010. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*. LXI, 7, pp. 161–163.
56. Suprun, V. I. (2011b) Razmyšlenija nad onomastičeskoj terminologiej. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*. LXII, 8, 133–138.
57. Šešum, U. (2018) Konteksti upotrebe termina ‘šijak’ kod Južnih Slovena u 18. i 19. veku. *Etnoantropološki problemi*. XIII, 1, 83–92.
58. Traugott, E. & Dasher, R. (2002) *Regularity in Semantic Change*. Cambridge – New York, Cambridge University Press.
59. Trifunoski, J. (1994) *Zaboravljeni Starobalkanci: Cincari u Republici Makedoniji*. Beograd, Lunjina – Mida spes.
60. Vajgand, G. (1995) *Aromuni: Etnografska, filološka i istorijska istraživanja takozvanih Makedoromana ili Cincara*, I (prev. P. Žebeljan). Beograd, Srpsko-cincarsko društvo ‘Lunjina’.
61. Vidoeski, B. i dr. (1983) *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*. Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
62. Vuković, G. i Nedeljkov, Lj. (1983) *Rečnik prezimena Šajkaške (XVIII i XIX v.)*. Novi Sad, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
63. Živančević, M. (2006) Prisećanja. *Letopis Matice srpske*. CDLXXVII, 1–2, 148–171.

Преузето: 21. 6. 2022.
Корекције: 5. 2. 2023.
Прихваћено: 14. 2. 2023.

Данијела Г. Кулић¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Катедра за енглески језик и књижевност

Ана Ж. Кажанегра Величковић

Београдска академија пословних и уметничких струковних студија

Одсек пословних и информатичких студија, Катедра за стране језике

ПОЗИЦИЈА И УЛОГА ВЕШТИНЕ СЛУШАЊА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ СТРУКЕ: СТАВОВИ СТУДЕНАТА ПОСЛОВНОГ УСМЕРЕЊА

Апстракт: Рад се бави улогом језичке вештине слушања у процесу учења енглеског као страног језика, развијању језичких компетенција и унапређењу нивоа знања енглеског језика за потребе успешног младог човека у савременом пословном окружењу. Шири тематски оквир овог истраживања јесте развијање интегрисаних језичких вештина у настави енглеског језика струке код студената високих струковних школа пословног усмерења у Србији. У циљу утврђивања улоге вештине слушања у настави испитује се слушање са разумевањем стручних, комплексних и другачијих текстова; заступљеност наставника као извора аудитивног текста; мотивација студената; улога имплицитне ваннаставне вештине слушања; и важност употребе аудио-визуелних садржаја, те изложености аутентичном језичком материјалу у усвајању енглеског језика. Теоријски постулати верификовани су резултатима истраживања заснованог на упитнику на који су одговарали испитаници - студенти пословног усмерења Београдске академије пословних и уметничких струковних студија. Резултати су квантитативно обрађени статистичком методом, те интерпретирани и анализирани у односу на теоријски концепт предочен у раду. Увиди до којих се дошло употребљени су за извођење закључака и конципирање даљег тока и унапређења истраживања и наставних садржаја.

Кључне речи: *вештина слушања, слушање са разумевањем, енглески језик струке, наставни програм.*

¹ danijela.kulic@pr.ac.rs

1. Увод

У образовном контексту, нарочито у настави страног језика, слушање има веома важну улогу у усвајању језичког материјала и развоју језичке компетенције. Упркос традиционално маргинализованом статусу слушања као рецептивне језичке вештине (Nunan, 1991; Flowerdew & Miller, 2005), данас се ова вештина ревитализује кроз савладавање садржаја који потпомажу развијању ове вештине у настави.

У раду се акценат ставља на наставу енглеског језика струке (енгл. *English for Specific Purposes – ESP*) у оквиру високог струковног образовања, у погледу развијања и практиковања језичке вештине слушања. Да бисмо прецизно дефинисали енглески језик струке и разликовали га од општег енглеског језика (енгл. *English for General Purposes*), неопходно је истаћи да се ради о специфичном приступу учењу енглеског језика, који се базира на потребама полазника (Hutchinson & Waters, 1987:p.19). Енглески језик струке, сходно томе, дефинише се као приступ подучавању страног језика у коме све одлуке о садржини и методу подучавања зависе од разлога из којих полазник треба да научи страни језик. Теоријски гледано, језик струке као језички систем не разликује се од општег језика ни по чему сем по терминолошкој лексици. Скривенер наводи да језик струке није посебан језик, те да наставник треба да га подучава на начин на који подучава и општи енглески језик, али да користи лексику, примере, теме и контекст који су релевантни за студенте и развијање њихових специфичних вештина (Scrivener, 2011:p.310).

Теоријски део овог рада има за циљ да покаже у ком правцу се крећу размишљања и активности образовне праксе у циљу унапређења језичке вештине слушања, којима се настоји преобликовати курикулум наставе енглеског језика струке у оквиру високог струковног образовања. Истраживачки део рада бави се развојем језичке вештине слушања у настави енглеског језика струке код студената пословног усмерења Београдске академије пословних и уметничких струковних студија. Резултати показују да језичка вештина слушања није довољно заступљена у настави енглеског језика струке, чиме је и потврђена главна хипотеза, а анализирани су и аспекти у вези са дужином и сложености текста који се слушају у настави енглеског језика струке, позитивнијим ефектима аудио-визуелне улазне информације у односу на пуку аудио-информацију у развијању слушања са разумевањем, те значајем изложености аутентичном материјалу у настави страног језика.

2. Вештина слушања у настави страног језика

За наставника страног језика веома је важно да буде упознат са различитим врстама слушања како би могао свесно да их примењује у настави страног језика. Подела на основу процесуирања информација у мозгу у литератури се помиње као процесуирање одоздо (енгл. *bottom-up*) и процесуирање одозго (енгл. *top-down*) (Hedge, 2000; Buck, 2001; Vandergrift, 2004). Процесуирање одоздо јесте приступ у коме се користе знања и способности како би се дешифровали звуци, речи и граматика у значење. Другим речима, користимо све трагове који су доступни да бисмо закључили о значењу из говора који је у току (Hedge, 2000:p.230). Процесуирање одоздо примењује се у току вежбања минималних парова, кроз тестове изговора, слушање ради разумевања детаља, препознавање реда речи (Josifović Elezović, 2011:p.185). Процесуирање одозго укључује знање које слушалац уноси у текст, које се понекад назива информацијама ‘унутар главе’, за разлику од информација које су доступне у самом тексту. О значењу се закључује на основу контекстуалних трагова који потичу из познавања конкретне ситуације, тј. говорника, окружења, теме, сврхе изговореног текста, као и знања о ономе што је раније речено (Hedge, 2000:p.232). Типичне активности слушања одозго јесу: коришћење кључних речи да се одреди тема текста, доношење закључака о односу између учесника, схватање непознатих речи на основу контекста, препознавање фигуративног значења (Josifović Elezović, 2011:p.185).

Како неки аутори наводе (Scrivener, 2011; Harmer, 2007), слушање може бити екстензивно и интензивно. Екстензивно слушање обично подразумева да ученик сам одабере шта ће слушати и да то чини из задовољства и због општег побољшања знања језика. Интензивно слушање јесте употреба снимљеног материјала у учионици на основу којег студенти добијају различите задатке (Harmer, 2007:p.228). Аутор Пени Ур истиче да се у стварном животу дискурс ретко понавља, те сугерише да би требало да подстакнемо студенте да од једног слушања добију онолико информација колико им је потребно (Ur, 1996:p.108). У оквиру интензивног слушања, од посебног је значаја за наставу слушање *уживо*, јер су студенти у прилици да чују различите говорнике, укључујући и изворне говорнике језика који слушају. Предности ове врсте слушања су очигледне, јер студенти могу да прекину говорника и да питају за појашњење, а такође могу својим изразом лица или понашањем указати на то да говорник прича или пребрзо или преспоро (Harmer, 2007:p.230). Студенти могу да унапреде вештину слушања комбинацијом екстензивног и интензивног

слушања. Практиковање и једне и друге врсте слушања од посебног је значаја, јер пружа студентима савршену прилику да чују гласове који нису гласови наставника, те им омогућава да стекну добре говорне навике које су производ слушања говорног енглеског који апсорбују, а који им помаже да побољшају свој изговор (Harmer, 2007:p.228).

За наставу страног језика релевантна је подела на интерактивно (реципрочно) и неинтерактивно (нереципрочно) слушање. Интерактивно слушање (разговори ‘очи у очи’ и телефонски позиви) јесте слушање у току којег се од слушаоца захтева да има активну улогу у интеракцији, да наизменично слуша и говори, и има шансу да од саговорника тражи појашњења, понављање или успорено изговарање изреченог језика. Улога наставника је централна. Примери вежбања интерактивног слушања јесу групне анкете, краћа представљања и говори, ћаскање и дискутовање на одређену тему, размена информација и ставова, интервјуисање и учествовање у интервјуу итд. Неинтерактивно слушање (слушање радија, телевизије, дискова, филмова, предавања, проповеди и слично) јесте слушање у току којег слушалац пасивно слуша неки монолог, говор или разговор. У контексту школе, диктат је за ученике страног језика неинтерактивна ситуација, а често се примењује јер је лак за провођење (Josifović Elezović, 2011:p.186).

У циљу оспособљавања студената да разумеју текстове које слушају на часовима страног језика, веома је важно подстицати употребу стратегија у току самог слушања. Како многи аутори сугеришу (O'Malley & Chamot, 1990; Flowerdew & Miller, 2005; Vandergrift, 1999; Rost, 2002; Blagojević, 2014), вештину слушања могуће је унапредити кроз примену стратегија учења које су укључене у све фазе часа. Благојевић (2014) наводи прву фазу као припремну фазу, где се истиче значај предвиђања теме и кључних речи које ће се користити у предавању. Следи активна фаза слушања у којој се примењују следеће стратегије: концентрисање на уводни део предавања, раздвајање релевантног од нерелевантног материјала, уочавање дискурских маркера (језичких сигнала) у току предавања, извођење закључака о значењу непознатих речи на основу контекста, елаборирање и повезивање претходног знања са новим информацијама (Blagojević, 2014:p.277).

Скривенер сматра да уколико ученицима поставимо јасан циљ у току слушања, можемо претворити обичан тест памћења у задатак слушања. Овакав приступ познат је као учење засновано на задатку (енгл. *task-based learning*), а за унапређење вештине слушања важно је: поставити задатак/питање, пустити снимак, добити повратну информацију, затим поставити други задатак, поново

пустити снимак, добити повратну информацију, итд. (Scrivener, 2011:p.170). С тим у вези је и *task-feedback circle*, приступ у којем се задаци/питања постављају укруг, почев од једноставних преко сложенијих задатака, све до нивоа када студенти не могу да одговоре на задатак. Скривенер истиче важност не само постављања низа задатака и проверавања да ли су студенти способни да одговоре на њих, већ и пуштање снимка изнова (Scrivener, 2011:p.174).

Кулић и Благојевић (2017) наводе да је приступ заснован на задацима један од најпогоднијих за истовремено развијање мултиписмености и интегрисаних вештина. Постоји велики избор задатака и активности, као што су: цртање мапа уз слушање усмених инструкција, читање новинског чланка како би се изабрала најбоља дестинација за одмор или слушање песме и размишљање о питањима која би се могла поставити текстописцу. Ученици на овај начин имплицитно стичу и усавршавају језичке вештине током извршавања задатака. У свом истраживању ауторке су представиле модел интегрисане наставе, а резултати су показали да је предложени модел имао позитивне и мотивационе ефекте на процес учења ученика, те да је већина ученика спремна да истражује нове технике, које укључују покрет, музику и визуелну слику (Kulić & Blagojević, 2017).

Од неизмерне важности за развој укупне вештине слушања јесте и имплицитно ваннаставно слушање. Многи аутори препоручују употребу аутентичних аудио-визуелних садржаја (Matsuo, 2015; Metruk, 2018; Demir & Tavit, 2021). Бајков и сарадници истичу као важну предност чињеницу да аутентични изговор изворних говорника никад није био толико доступан говорницима страног језика, те да нам Јутјуб омогућава да у удобности свог дома слушамо и репродукујемо гласове једног језика учећи од његових изворних говорника (Baikov et al., 2013:p.107).

Кулић и Савковић (2019) сугеришу да наставник може дати ученицима задатак да, слушајући песме на енглеском језику, испишу текстове тих песама, или да може да припреми погрешан текст песме, врло сличан оригиналу, и ученицима да задатак да, слушајући песму, пронађу грешке у тексту (Kulić & Savković, 2019:p.133).

3. Методолошки оквир истраживања

Истраживање које је проведено за потребе овог рада представља студију случаја која је обухватила 73 студента пословног усмерења Београдске академије пословних и уметничких студија. За обраду података коришћен је програм

за статистичку обраду СПСС вер. 20. Испитаници су говорници српског језика, а пословни енглески језик уче као први страни језик. У истраживању је коришћен одговарајући инструмент, упитник посебно конструисан за потребе овог истраживања. Упитник садржи 12 питања затвореног типа и нестандардизован је. Студенти су попуњавали упитник на часовима енглеског језика током марта школске 2021/22. године. За процену ставова студената коришћена је петостепена Ликертова скала. Питања су подељена на три тематске области у циљу утврђивања ставова студената у вези са дужином и занимљивошћу текста, те колико је лексика која се у тексту налази комплексна по њиховом мишљењу; сагледавања колико им слика / писане речи помажу у разумевању; истицања важности имлицитне ваннаставне вештине слушања за развој укупне вештине слушања.

3.1. Предмет истраживања

Предмет истраживања јесте улога језичке вештине слушања у настави енглеског језика струке у оквиру високог струковног образовања код студената пословног профила, те унапређење наставних активности увођењем садржаја који могу да поспеше развијање језичке компетенције и мотивисаност студената за учење овог језика.

3.2. Циљеви истраживања

Примарни циљ јесте утврђивање степена развоја језичке вештине слушања у настави енглеског језика струке код студената пословног усмерења Београдске академије пословних и уметничких струковних студија.

Да би се утврдили секундарни циљеви који су задати темом, било је потребно утврдити: 1) улогу наставника као извора аудитивног текста; 2) способност студената да разумеју стручни текст; 3) корелацију између комплексности лексике текста и могућности његовог разумевања; 4) мотивацију студената; 5) корелацију између занимљивости текста, његове дужине и разумевања; 6) улогу имплицитне ваннаставне вештине слушања; и 7) улогу изложености аутентичном језичком материјалу у усвајању енглеског језика.

3.3. Хипотезе истраживања

Истраживање полази од основне хипотезе којом се тврди да језичка вештина слушања није довољно заступљена у настави енглеског језика струке у оквиру високог струковног образовања код студената пословног усмерења у Србији.

Појединачне хипотезе које су постављене у раду јесу следеће: 1) дужина и комплексност текстова који се слушају у настави енглеског језика струке отежавају развијање вештине слушања; 2) аудио-визуелна улазна информација подстицајнија је од пуне аудио-информације у развијању слушања са разумевањем; и 3) изложеност студената аутентичном материјалу неопходна је у развоју језичке вештине слушања.

У складу са постављеним хипотезама, питања у анкети груписана су у три тематске категорије. Прва категорија обухвата питања која се односе на утврђивање ставова студената у вези са дужином и сложеносту текста, те њихове способности да разумеју текстове у зависности од степена сложености и количине стручних речи присутних у текстовима које слушају. Ова тематска категорија на индиректан начин тиче се мотивације студената, што се у овом случају доводи у везу са квалитетом текста, нарочито с обзиром на његову занимљивост и дужину, те заступљеност стручне терминологије. Друга категорија фокусира се на значај и улогу аудио-визуелног и писаног текстуалног материјала у разумевању наставних/језичких садржаја. С тим у вези је и заступљеност одређене врсте извора аудитивног текста, те улоге и присуства наставника као јединог извора аудитивног материјала. Трећа категорија тиче се имплицитне ваннаставне вештине слушања, која је од великог значаја за развој укупне вештине слушања, јер је изложеност аутентичном језичком материјалу оно што се свакако препоручује у процесу усвајања енглеског језика.

4. Резултати истраживања и дискусија

У овом делу рада биће представљени резултати истраживања до којих се дошло применом програма за статистичку обраду података СПСС вер. 20. Резултати су исказани у процентима (средња вредност) на узорку од 73 одговора студената. Приказана је анализа самоперцепције студената, а потом су одговори тумачени у светлу актуелне методолошке праксе наставе енглеског језика.

Будући да у учењу страног језика струке кључну улогу има развијање језичких компетенција, чији је интегрални део вештина слушања, неопходно је

било спровести истраживање које показује условљеност развијања вештине слушања разним факторима у настави који су узети у обзир при конструисању упитника и, сходно потребама, инкорпорирани у питања/тврдње у упитнику на које су студенти одговарали.

Први део упитника имао је за циљ утврђивање ставова студената о дужини и сложености текстова које слушају у настави енглеског језика струке, те разумевању стручних текстова. С тим у вези, испитивана је заступљеност аудио-визуелних садржаја у настави, као и улога наставника као јединог извора аудитивног текста. Као мерни критеријум примењена је петостепена Ликертова скала (1 – уопште се не слажем са исказом, 2 – углавном се не слажем са исказом, 3 – неодлучан/-на сам у вези са исказом, 4 – углавном се слажем са исказом, 5 – у потпуности се слажем са исказом). Добијени резултати приказани су у табели 1, а показују у којој су мери заступљени садржаји које испитаници сматрају тешким, незанимљивим, дугачким и бременитим стручном терминологијом. Такође, дат је и увид у врсту материјала за слушање који је доступан у настави енглеског језика струке.

Табела 1.

	1	2	3	4	5
У настави енглеског језика струке не користимо аудио-визуелна средства.	1,3%	1,6%	11,2%	22,6%	63,3%
Једини материјал за слушање у настави енглеског језика јесте предавање наставника на часовима.	2,4%	2,3%	6,4%	10,1%	78,8%
Текстови које слушамо на настави тешки су за разумевање.	23,5%	24,3%	3,2%	24,6%	24,4%
У текстовима које слушамо на настави има превише стручних речи.	26,9%	32,4%	3,8%	17,3%	19,6%
Текстови које слушамо на настави дугачки су и незанимљиви.	30,7%	38,4%	9,6%	12,2%	9,1%

Као што се може видети у табели, 63,3% испитаника изјаснило се безрезервно потврдно у вези са тврдњом ‘У настави енглеског језика струке не ко-

ристимо аудио-визуелна средства', док је 22,6% изабрало да се углавном слаже, 11,2% испитаника било је неодлучно, 1,6% студената углавном се није слагало, а 1,3% њих уопште се није слагало са тврдњом. На тврдњу 'Једини материјал за слушање у настави енглеског језика јесте предавање наставника на часовима', 78,8% испитаника одговорило је у виду потпуног слагања, 10,1% изабрало је да се углавном слаже, 6,4% било је неодлучно, 2,3% углавном се није слагало, а 2,4% изразило је потпуно неслагање.

Одговори у вези са исказом 'Текстови које слушамо на настави тешки су за разумевање' врло су уједначени, те је 24,4% студената одговорило да се у потпуности слаже са исказом, 26,4% се углавном слаже, 3,2% је неодлучно, 24,3% углавном се не слаже, а 23,5% уопште се не слаже са исказом, што се може тумачити различитим нивоима знања енглеског језика које испитаници поседују, што им отежава или олакшава разумевање текстова.

Када је у питању стручност лексике, уочено је већинско мишљење да такви језички садржаји нису у већој мери заступљени у настави. Са тврдњом 'У текстовима које слушамо на настави има превише стручних речи', 26,9% испитаника уопште се не слаже, 32,4% углавном се не слаже, 3,8% је неодлучно, 17,3% углавном се слаже, а 19,6% у потпуности се слаже са исказом.

Иста тенденција примећује се у одговорима на тврдњу која се тиче дужине и незанимљивости текстова: 'Текстови које слушамо на настави дугачки су и незанимљиви', где се већина или потпуно (30,7%) или углавном (38,4%) не слаже да су такви садржаји присутни на часовима, док се 9,1% у потпуности слаже, 12,2% углавном се слаже, а 9,6% испитаника неодлучно је у вези са исказом.

Стекавши увид у заступљеност одређене врсте садржаја у настави, анкета је даље испитивала став студената према таквим садржајима. С тим у вези је и други део упитника, који се посредно односи на мотивацију студената и њихов став о квалитету текста у смислу занимљивости и дужине, а утврђује се и колико им слика / писане речи помажу у разумевању.

Табела 2.

	1	2	3	4	5
Тешко ми је да разумем текст на енглеском језику уколико има много стручних речи.	13,5%	22,3%	4,5%	38,4%	21,3%
Тешко ми је да се фокусирам на слушање текста на енглеском језику уколико је текст дугачак и незанимљив.	2,2%	15,0%	4,0%	43,6%	35,2%

Тешко ми је да слушам текст на енглеском језику уколико немам писани текст пред собом.	8,8%	25,4%	3,1%	32,6%	30,1%
Лакше ми је да памтим текст на енглеском када је у питању аудио-визуелна презентација.	16,5%	12,4%	2,8%	29,7%	38,6%

На тврдњу ‘Тешко ми је да разумем текст на енглеском језику уколико има много стручних речи’, 21,3% испитаника одговорило је да се у потпуности слаже, 38,4% испитаника изабрало је да се углавном слаже, 22,3% њих углавном се није слагало, 13,5% анкетираних изразило је потпуно неслагање, док је 4,5% испитаних било неодлучно.

На тврдњу која се односи на дужину и незанимљивост текста и гласи ‘Тешко ми је да се фокусирам на слушање текста на енглеском језику уколико је текст дугачак и незанимљив’, 35,2% испитаника одговорило је да се у потпуности слаже, 43,6% изабрало је да се углавном слаже, 4,0% испитаника било је неодлучно, 15,0% њих углавном се није слагало, а 2,2% анкетираних изразило је потпуно неслагање.

Исказ којим се утврђује колико слика / писани текст помаже у разумевању: ‘Тешко ми је да слушам текст на енглеском уколико немам писани текст пред собом’, резултирао је у прилог писаног текста као помоћи у разумевању, где је 30,1% анкетираних одговорило потврдно у смислу потпуног слагања, а 8,8% изразило је неслагање. Њих 32,6% изјавило је да се углавном слаже, 25,4% да се углавном не слаже, а само 3,1% испитаника било је неодлучно.

На тврдњу која гласи ‘Лакше ми је да памтим текст на енглеском језику када је у питању аудио-визуелна презентација’, 38,6% испитаника изразило је потпуно слагање, 29,7% углавном се слагало, 2,8% било је неодлучно, 12,4% углавном се није слагало, а 16,5% уопште се није слагало са тврдњом.

Трећи део упитника односио се на имплицитну ваннаставну вештину слушања, којом се утврђује важност улоге аутентичних језичких садржаја у развоју укупне вештине слушања.

Табела 3.

	1	2	3	4	5
У слободно време слушам музику на енглеском језику и разумем стихове песама.	39,2%	9,3%	2,6%	13,7%	35,2%

*Позиција и улога вештине слушања у енглеском језику струке:
ставови студената пословног усмерења*

У слободно време гледам филмове, серије, документарне и емисије забавног карактера на енглеском језику.	4,0%	5,6%	0,3%	39,4%	50,7%
Користим енглески језик у говорној комуникацији са странцима кад год се нађем у стварној ситуацији или на друштвеним мрежама и порталима (Скајп, Зум, итд.).	35,3%	21,1%	4,0%	10,1%	29,5%

На тврдњу која се тиче изложености аутентичном језичком материјалу, а гласи ‘У слободно време гледам филмове, серије, документарне и емисије забавног карактера на енглеском језику’, 50,7% испитаника изразило је потпуно слагање, 39,4% њих суглавно е сложило, 0,3% испитаника било је неодлучно, 5,6% њих углавном се није слагало, а 4,0% изразило је потпуно неслагање са тврдњом.

Ставка која је гласила: ‘У слободно време слушавам музику на енглеском језику и разумем стихове песама’ наишла је на помало контроверзне реакције, што ће у делу текста који се бави тумачењем резултата бити продискутовано. Резултати су показали да је 35,2% испитаника изразило потпуно слагање, али се њих 39,2% у потпуности није сложило са тврдњом; 13,7% испитаника углавном се сложило, 9,3% углавном се није сложило, док је 2,6% било неодлучно.

Слична амбиваленција може се уочити у одговорима на тврдњу ‘Користим енглески језик у говорној комуникацији са странцима кад год се нађем у стварној ситуацији или на друштвеним мрежама и порталима (Скајп, Зум, итд.)’. Наиме, 29,5% анкетираних потпуно се сложило, док је 35,3% изразило неслагање. Од укупног броја анкетираних, 10,1% њих изјавило је да се углавном слаже, 21,1% да се углавном не слаже, док је 4,0% било неодлучно. Ови резултати биће анализирани у наредном одељку рада.

Резултати истраживања потврдили су основну хипотезу о недовољном развоју језичке вештине слушања у настави енглеског језика струке код студената пословног усмерења Београдске академије пословних и уметничких струковних студија. Од укупног броја, 63,3% испитаника изјаснило се да се у потпуности слаже са тврдњом да се у настави енглеског језика не користе аудио-визуелна средства, која су од неизмерне важности за развој вештине слушања, о чему је било речи у теоријском делу рада. Такође, велики проценат испитаника (78,8%) у потпуности се слаже са тврдњом да је једини материјал

за слушање у настави енглеског језика предавање наставника. Имајући у виду позитивну улогу коју опонашање има у учењу језика, присуство наставника као извора аудитивног текста јесте од значаја; међутим, недостатак изложености аутентичном језичком материјалу не иде у прилог развоју вештине слушања, како многи аутори тврде (Rost, 2002; Harmer, 2007). Прво, студенти су лишени контакта са оригиналним језичким изворима, а друго, изложеност разноврсним материјалима знатно је сужена када је наставник једини извор улазне аудио-информације. У складу са оваквом опсервацијом јесте и Ростова констатација да аутентични материјал пружа широк спектар информација, за разлику од скриптованог материјала, као што су уџбеници који се користе у сврху вежбања вештине слушања (Rost, 2002).

У тумачењу резултата који се односе на појединачне хипотезе, веома је важно узети у обзир чињеницу да су студенти похађали различите средње школе, те су на студије дошли са различитим нивоима знања енглеског језика. Ово треба имати у виду при тумачењу резултата истраживања, где одговори студената говоре у прилог различитим нивоима опремљености за разумевање комплексних, дугачких, стручних и мање забавних језичких садржаја. Одговори су врло уједначени што се тиче тврдње да су текстови тешки за разумевање, те се приближно исти проценат испитаника са тврђом слаже (23,5%) и не слаже (24,4%), што знатно компликује стицање општег увида и доношење генералног закључка. Одговори на тврђу да су текстови које слушају на настави дугачки и незанимљиви указују на то да се већина или потпуно (30,7%) или углавном (38,4%) не слаже са исказом, што је показатељ да треба наставити са таквом праксом, јер би дужи и незанимљиви текстови представљали препреку у разумевању садржаја, те развијању вештине слушања. Што се тиче заступљености стручне терминологије, већина (26,9% и 32,4%) мисли да такви језички садржаји нису у већој мери заступљени у настави, што може да буде смерница ка балансираном интензивирању таквих садржаја у циљу овладавања текстом одређеног нивоа сложености.

На тврђу да је лакше да памте текст на енглеском када је у питању аудио-визуелна презентација, 38,6% студената одговорило је да се у потпуности слаже са овим исказом, а 29,7% да се углавном слаже са исказом. Иако резултати не указују на драматичну превагу у корист ове тврдње, претпоставка се ипак може сматрати потврђеном. Пратећа компонента посматрана у овој тематској групи била је писана форма текста. Посматрана је њена улога у развијању вештине слушања као потенцијално отежавајућег или олакшавајућег фактора у процесу учења. На тврђу да им је тешко да слушају текст на енглеском уколико немају писани текст пред собом, испитаници су већином одговорили у прилог при-

суства ове форме (30,1% у потпуности се слаже, а 32,6% углавном се слаже са исказом), указујући на њену мотивациону улогу у усвајању језичког садржаја на енглеском језику. Будући да у живом говору не постоји могућност ослањања на писану форму, ово може представљати препреку у даљем развијању вештине слушања. Циљ је да се студенти оспособе да разумеју суштину разговора, песме, документарца без помоћи писаног текста. У почетним фазама вежбања слушања, слушање са датим текстом може бити мотивишући фактор, али како вежбе одмичу, тако се ученици морају ослобађати текстуалне подршке.

У тумачењу и разумевању резултата у вези са значајем имплицитне ваннаставне вештине слушања, испитаници су изразили позитиван став на тврдњу која гласи: 'У слободно време гледам филмове, серије, документарне и емисије забавног карактера на енглеском језику' (50,7% у потпуности се слаже, а 39,4% углавном се слаже). Међутим, за тврдњу која гласи: 'У слободно време слушам музику на енглеском језику и разумем стихове песама', 35,2% испитаника исказало је потпуно слагање, док се њих 39,2% уопште није сложило са овим ставом. Слични одговори добијени су за исказ 'Користим енглески језик у говорној комуникацији са странцима кад год се нађем у стварној ситуацији или на друштвеним мрежама и порталима (Скајп, Зум, итд.)', те је 29,5% анкетираних одговорило у виду потпуног слагања, а чак 35,3% испитаника изразило је неслагање. Разлог може бити различит ниво знања енглеског језика код испитаника и немогућност разумевања комплекснијих фраза на енглеском језику, што свакако отежава комуникацију и демотивишуће делује на развијање вештине слушања. С тим у вези, Бајков истиче важност изложености аутентичном изговору изворних говорника приликом употребе Јутјуба или гледања филмова са преводом или транскрипцијом, јер овакав начин учења језика резултује усвајањем нешто природнијег, 'разговорног' језика и лакшим, дугорочнијим памћењем, будући да се језик у оваквој ситуацији повезује са визуелно представљеним догађајима у филмовима, музичким спотовима, покретима тела и гестовима актера, итд. (Baikov et al., 2013).

5. Закључна разматрања

У оквиру датог истраживања пошло се од неколико хипотеза. Главна хипотеза која је постављена, а односила се на то да се језичка вештина слушања не развија у довољној мери у настави енглеског језика струке код студената пословног усмерења Београдске академије пословних и уметничких струковних студија, потврђена је (63,3% испитаника тврди да се у настави не користе ауди-

о-визуелна средства, а 78,8% да је наставник једини извор аудитивног текста). Посебна хипотеза којом се тврди да дужина и комплексност текстова који се слушају у настави енглеског језика струке отежавају развијање вештине слушања делимично је потврђена. Већина студената сматра да је дужина и комплексност текстова који се слушају у настави препрека развијању вештине слушања (35,2% изразило је потпуно слагање, а 43,6% углавном се слаже). Међутим, приближно исти проценат испитаника се слаже и не слаже са тврдњама да су текстови који се слушају у настави тешки за разумевање (24,4% у потпуности се слаже, 26,4% углавном се слаже, док се 23,5% уопште не слаже, а 24,3% углавном не слаже са исказом), те да у текстовима које слушају на настави има превише стручних речи (19,6% у потпуности се слаже, 17,6% углавном се слаже, док се 26,6% уопште не слаже, а 32,4% углавном не слаже са тврдњом). Резултати се могу објаснити различитим нивоима опремљености студената за разумевање комплексних, дугачких и стручних језичких садржаја, што указује и на различите могућности за унапређење вештине слушања. Хипотеза која се тичала важности аудио-визуелних средстава у развијању слушања са разумевањем потврђена је, те је већина студената на тврдњу да им је лакше да памте текст на енглеском када је у питању аудио-визуелна презентација одговорила потврдно (38,6% и 29,7%). Такође се већина сложила са исказом да им је тешко да слушају текст на енглеском уколико немају писани текст пред собом (30,1% и 32,6%). Хипотеза којом се тврди да је изложеност студената аутентичном материјалу неопходна у развоју језичке вештине слушања није потврђена, јер се показало да приближно исти проценат испитаника и користи и не користи енглески језик ван учионице, те је на тврдњу да у слободно време слушају музику на енглеском језику и разумеју стихове песама 35,2% испитаника изразило потпуно слагање, док се 39,2% њих уопште није сложило са тврдњом. Слични одговори добијени су на питање о комуникацији на енглеском језику ван учионице (29,5% користи енглески језик у говорној комуникацији са странцима, док 35,3% то уопште не практикује), што се опет може тумачити различитим нивоима знања енглеског језика, те мотивисаношћу студената за унапређење вештине слушања на овај начин.

Иако су резултати овог истраживања показали предности и мане педагошке праксе у настави енглеског језика струке Београдске академије пословних и уметничких струковних студија, у даљем истраживању требало би укључити већи број испитаника из исте популације, као и већи број школа са сличним или истим усмерењем како би се дошло до јаснијих потреба студената и евентуалних промена у програму наставе језика струке које би уследиле, а обухватиле би ставове студената у вези са унапређењем вештине слушања.

Намеће се закључак да треба неговати методски разноврсну наставу са акцентом на приступу заснованом на задацима, те унапређењу вештине слушања ван учионице у оквиру пројеката које задаје наставник који је подршка, као и презентовању пројеката у учионици где се критички посматрају и дескриптивно оцењују студентски радови.

Литература

1. Байков, В., Байков, Д., Крылова, Е. (2013) *Википедия и YouTube для всех*. Москва, ДМК Пресс.
2. Buck, G. (2001) *Assessing Listening*. Cambridge, Cambridge University Press.
3. Благојевић, С. (2014) Компетентност у разумевању предавања из струке на енглеском језику и како је увежбавати. Тематски зборник радова са конференције *Наука и савремени универзитет: Језик, књижевност и култура*. Филозофски факултет, Ниш, 272–281.
4. Vandergrift, L. (1999) Facilitating second language listening comprehension: acquiring successful strategies. *ELT Journal*. 53 (3), 168–176.
5. Vandergrift, L. (2004) Listening to learn or learning to listen. *Annual Review of Applied Linguistics*. 24, 3–25.
6. Demir, M. D., Tavil, Z. M. (2021) The effect of technology-based materials on vocational high school students' listening skill. *Journal of Language and Linguistic Studies*. 17 (1), Special Issue, 448–457.
7. Josifović Elezović, S. (2011) Preduslovi usavršavanja i vrednovanja veštine slušanja u nastavi stranog jezika. *Kultura polisa*. VIII (16), 175–190.
8. Кулић, Д., Савковић, К. (2019) Употреба Јутјуба у настави енглеског језика на средњошколском нивоу. *Баитина*. 49, 129–143.
9. Kulić, D., Blagojević, S. (2017) A New Concept in FLT: Developing Multiliteracies through Language Skills Integration. *Rethinking Tradition in English Language and Literary Studies*. 1, 65–80.
10. Matsuo, S. (2015) Extensive Listening inside and outside the classroom. *Humanities Review*. Nishinomiya, Kwansei Gakuin University, 20, 109–115.
11. Metruk, R. (2018) Extensive Listening Practice of EFL Learners with Authentic English Videos. *Teaching English with Technology*. 18 (4), 3–19.
12. Nunan, D. (1991) *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. Ed. C. N. Candlin, Prentice Hall.
13. O'Malley, J. M., Chamot, A. U. (1990) *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge, Cambridge University Press.
14. Rost, M. (2002) *Teaching and Researching Listening* (2nd ed.). Edinburgh, Pearson.
15. Scrivener, J. (2011) *Learning Teaching. The Essential Guide to English Language Teaching*. Oxford, Macmillan.

16. Ur, P. (1996) *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
17. Flowerdew, J., Miller, L. (2005) *Second Language Listening: Theory and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
18. Harmer, J. (2007) *The Practice of English Language Teaching*. Harlow, Pearson Education Limited.
19. Hutchinson, T. & Waters, A. (1987) *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
20. Hedge, T. (2000) *Teaching and Learning in the Language Classroom*. 1st ed. Oxford, Oxford University Press.

Danijela G. Kulić

University of Priština with a temporary seat in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy, Department of English language and literature

Ana Ž. Kažanegra Veličković

Belgrade Business and Arts Academy for Applied Studies
Department of Business and Information Studies, Department of Foreign Languages

THE POSITION AND ROLE OF LISTENING SKILLS IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES: BUSINESS STUDENTS' ATTITUDES

Summary

This paper deals with the role of listening skills in the process of learning English as a foreign language, developing language competences and improving the level of English knowledge for the needs of successful young people in a modern business environment. The broader thematic framework of this research is the development of integrated language skills in teaching English for specific purposes to business students of higher vocational schools in Serbia. In order to determine the role of listening skills in teaching, the following is examined: listening comprehension of professional, complex and long texts; the presence of the teacher as a source of auditory text; student motivation; the role of implicit extracurricular listening skills; the importance of using audio-visual content and exposure to authentic language material in the acquisition of the English language. The theoretical postulates were verified by the research results based on the questionnaire answered by the respondents – business students at the Belgrade Business and Arts Academy for Applied Studies. The results were quantitatively processed using the statistical method, and interpreted and analysed in relation to the theoretical concept presented in the work. Insights gained were used

to draw conclusions and to further design and improve the research and teaching contents.

► **Key words:** listening skills, listening comprehension, English for specific purposes, curriculum.

References

1. Baikov, V., Baikov, D., Krylova, E. (2013) *Vikipediia i YouTube dlia vsekh*. Moskva, DMK Press.
2. Blagojević, S. (2014) Kompetentnost u razumevanju predavanja iz struke na engleskom jeziku i kako je uvežbavati. Tematski zbornik radova sa konferencije *Nauka i savremeni univerzitet: Jezik, književnost i kultura*. Filozofski fakultet, Niš, 272–281.
3. Buck, G. (2001) *Assessing Listening*. Cambridge, Cambridge University Press.
4. Demir, M. D., Tavil, Z. M. (2021) The effect of technology-based materials on vocational high school students' listening skill. *Journal of Language and Linguistic Studies*. 17 (1 special Issue), 448–457.
5. Flowerdew, J., Miller, L. (2005) *Second Language Listening: Theory and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
6. Harmer, J. (2007) *The Practice of English Language Teaching*. Harlow, Pearson Education Limited.
7. Hedge, T. (2000) *Teaching and Learning in the Language Classroom*. 1st ed. Oxford, Oxford University Press.
8. Hutchinson, T., Waters, A. (1987) *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
9. Josifović Elezović, S. (2011) Preduslovi usavršavanja i vrednovanja veštine slušanja u nastavi stranog jezika. *Kultura polisa*. VIII (16), 175–190.
10. Kulić, D., Savković, K. (2019) Upotreba Jutjuba u nastavi engleskog jezika na srednjoškolskom nivou. *Baština*. 49, 129–143.
11. Kulić, D., Blagojević, S. (2017) A New Concept in FLT: Developing Multiliteracies through Language Skills Integration. *Rethinking Tradition in English Language and Literary Studies*. 1, 65–80.
12. Matsuo, S. (2015) Extensive Listening inside and outside the classroom. *Humanities Review*. Nishinomiya, Kwansei Gakuin University, 20, 109–115.
13. Metruk, R. (2018) Extensive Listening Practice of EFL Learners with Authentic English Videos. *Teaching English with Technology*. 18 (4), 3–19.
14. Nunan, D. (1991) *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. Ed. C. N. Candlin, Prentice Hall.
15. O'Malley, J. M., Chamot, A. U. (1990) *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge, Cambridge University Press.
16. Rost, M. (2002) *Teaching and Researching Listening* (2nd ed.). Edinburgh, Pearson.

Данијела Г. Кулић, Ана Ж. Кажанегра Величковић

17. Scrivener, J. (2011) *Learning Teaching. The Essential Guide to English Language Teaching*. Oxford, Macmillan.
18. Ur, P. (1996) *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
19. Vandergrift, L. (1999) Facilitating second language listening comprehension: acquiring successful strategies. *ELT Journal*. 53 (3), 168–176.
20. Vandergrift, L. (2004) Listening to learn or learning to listen. *Annual Review of Applied Linguistics*. 24, 3–25.

Преузето: 16. 12. 2022.
Корекције: 7. 3. 2023.
Прихваћено: 7. 3. 2023.

Lidija V. Beko¹
Univerzitet u Beogradu
Rudarsko-geološki fakultet

Dragoslava N. Mićović
Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu
Departman kriminalistike

ASPEKTI UNAPREĐENJA UDŽBENIKA ENGLSKOG JEZIKA ZA GEOLOGE NA UNIVERZITETSKOM NIVOU: CLIL VS. ESP

Apstrakt: Imajući u vidu ogroman značaj koji nastavni materijali imaju u jezičkoj učionici, rad se bavi analizom savremenih pristupa izradi udžbenika stranog jezika na univerzitetskom nivou. S obzirom na uticaj engleskog jezika kao svetskog jezika na kome se objavljuju gotovo sva najnovija istraživanja i dostignuća iz oblasti tehničkih nauka, pa i geologije, i ovaj primer udžbenika zasnovan je na engleskom kao zajedničkom jeziku najvećeg broja govornika. Smatramo, međutim, da on može biti preveden na druge jezike i time dati priliku da studenti uče istu oblast na dva ili više jezika, sa manjim kognitivnim opterećenjem, a povećanim uspehom. Takođe, od velike je važnosti da udžbenik ili jezički udžbenici prolaze kroz takva akademska i praktična podešavanja koja će suštinske nedostatke tradicionalne nastave zameniti korisnim i primenjivim obrazovnim modelima. Prateći takve ciljeve, rad pokušava da: 1) predstavi značaj razvoja nastavnih materijala putem principa vizuelnih vrednosti, autentičnosti i skafoldinga, 2) razjasni i rasvetli suštinske nedostatke tradicionalnih nastavnih materija poređenjem ESP i CLIL metode, 3) predstavi praktične predloge vežbanja i usvajanja jezika putem tri aktivnosti prilagođene navedenim principima.

Ključne reči: CLIL, ESP, udžbenik, autentičnost, vizuelne vrednosti, skafolding, jezičke aktivnosti.

¹ lidija.beko@rgf.ac.bg.rs

1. Uvod

Svaki kurs engleskog ili bilo kog drugog stranog jezika trebalo bi da, između ostalog, ima i odgovarajući udžbenik koji će se koristiti u nastavi. Dok je na tržištu na raspolaganju veliki broj gotovih udžbenika za kurseve opšteg engleskog jezika, koji su u najvećoj meri podeljeni prema uzrastu korisnika, gotovi udžbenici za engleski jezik posebne namene (engl. *English for Specific Purposes* ili *ESP*) na tržištu su dostupni samo za nekoliko oblasti, a najčešće je to poslovni engleski jezik, jezik za potrebe medicine, informatike ili menadžmenta, da navedemo samo neke. Za veliki broj oblasti zbog malog broja onih kojima je usko specijalizovani kurs engleskog jezika neophodan ovakav udžbenik ne postoji, najverovatnije zato što njegova izrada nije profitabilna za velike izdavačke kuće. To su slučajevi kada je neophodno da nastavnici koji podučavaju ovu vrstu jezika stupe na scenu kao autori udžbenika za svoje studente. Veliki broj nastavnika svestan je ove neophodnosti, ali i svih teškoća i rizika koje ovakav poduhvat nosi. Stoga smo želeli da u radu pažnju usmerimo na tri aspekta unapređenja udžbenika stranog jezika, u našem slučaju udžbenika engleskog jezika za geologe koji je izrađen po metodi CLIL. To su vizuelna vrednost udžbenika, autentičnost i skafolding. Kasnije u tekstu ovi aspekti biće ilustrovani odgovarajućim primerima iz udžbenika.

1.1. Vizuelna vrednost udžbenika

Na samom početku citiraćemo izraz ‘ne sudi o knjizi po koricama’, koji se odnosi na to da sud o vrednosti ne treba donositi samo po spoljašnjem izgledu, već po suštinskim vrednostima. Međutim, vremenom je prvi ili estetski utisak postao presudan, pa su time i vizuelni kriterijumi postali opredeljujući, što je naročito izraženo ako estetska komponenta u udžbeniku ima direktnu spregu sa funkcionalnom komponentom. O značaju vizuelnog obeležja udžbenika, kao najvažnije karakteristike nastavnih materijala, gledano od korica do korica, govorili su ugledni teoretičari Bernard i Zemak, Tomlinson, te Dadli-Evans i Sent Džonova još pre više decenija (Bernard & Zemach, 2003; Tomlinson, 1999, 2003; Dudley-Evans & St John, 2010). Grafički prikazi tekstualnog sadržaja, dijagrami, grafikoni, mape, tabele ili slike i fotografije, od velike su pomoći u izdavanju i organizaciji informacija, što po rečima Dadli-Evansa i Sent Džonove znači u najmanju ruku to da je vizuelna informacija i vizuelna organizacija udžbenika jedna od najvažnijih karakteristika nastavnog materijala (Dudley-Evans & St John, 2010). Ilustracije su jedan od najvidljivijih delova nastavnog materijala, posebno kada je reč o onim

materijalima u kojima je slika često jedini ili glavni izvor učenja, kao što je to slučaj sa geologijom. Shodno tome, kada je reč o učenju jezika struke u akademskom okruženju, specijalizovani udžbenici stranog jezika ne bi trebalo da budu izuzetak od pravila koja važe za učenje stručnog sadržaja na maternjem jeziku, što, međutim, u praksi nije slučaj i dovodi do zaključka da 'lokalno kreirani' udžbenici jezika struke vrlo često pate od značajnijih nedostataka vizuelne opremljenosti ili vizuelne dokumentovanosti.

1.2. Autentičnost

Autentičnost je termin koji često izaziva kontroverze kada su nastavni materijali u pitanju. Tačno značenje autentičnosti često je nejasno. Mnogi ga koriste za originalnost teksta, međutim, originalnost ne garantuje relevantnost ako ne odražava autentičnost svrhe ili upotrebu jezika u realnom životu. Drugim rečima, autentičnost materijala treba da bude praćena autentičnošću svrhe kako bi studenti razvili samostalnost u svim veštinama učenja. To, pre svega, znači da tekstovi treba da budu složeni i neupročšeni, jer pojednostavljeni tekstovi uvek rizikuju da stvore obmanjujući model neprirodnog i neprikladnog jezika. Pored toga, originalnost koncepata i naučne prakse ne treba da odslikava samo glavni tekst, već i prateće aktivnosti koje su zasnovane na tekstu i kao takve treba da odražavaju autentične pravce učenja u ciljanim jezičkim situacijama.

Na osnovu Krašenove 'hipoteze unosa ili input hipoteze' (Krashen, 1991:p.409), smatramo da je učenje u velikoj meri zasnovano, osim na materijalima, i na jeziku predavača, koji se često naziva 'teacherese' (Hopwood & Gallaway, 1999:p.175). Glavna karakteristika ovog jezika jeste da vrši funkciju upravljanja i kontrole i time ograničava i modelira opseg jezika koji student koristi. Autentični materijali mogu uneti u učenje širi spektar jezika od već postojećeg nastavnikovog registra, što se smatra ključnim za efikasno i razvojno učenje jezika.

U istoj ravni je razmišljanje Van Lira, koji ističe da je 'lako uneti prave delove jezika u učionicu, ali da je stvaranje autentičnih mogućnosti upotrebe jezika sasvim druga stvar' (Van Lier, 1996:p.126). Prema tome, jedan od načina osavremenjavanja materijala jeste taj da se zadaci i aktivnosti personalizuju kako bi podučavani sadržaji što efikasnije uspostavili vezu sa studentima i njihovim potrebama, podstičući ih na interakciju, istraživanje i razmišljanje o vlastitim i autentičnim potrebama. Slično sugeriše i Aleksander, koji kaže da je efikasna nastava 'dijaloška', kada koristi pravi potencijal razgovora, da je učionička praksa 'kolektivna', kada svi rade zajedno, 'recipročna' kada svi razmenjuju ideje, 'supportivna' kada bez straha svi stvaraju

zajedničku liniju istraživanja i razumevanja, i ‘svrsishodna’ kada je usmerena na vidljive i merljive ciljeve (Alexander, 2017; Alexander, 2018).

Dodatno, poteškoću ovog principa predstavlja nedostatak komercijalnih CLIL udžbenika za univerzitetsku nastavu za geologe. Širom Evrope, predavači su prinuđeni da stvaraju sopstvene materijale bez oslonca na prethodne, čak i ESP udžbenike, da sami kreiraju originalne materijale koji prate sve principe CLIL-a i domenskog znanja ili da neprerađene tekstove iz oblasti geologije koriste kao skripta u nastavi jezika za prvu priliku. O tome kako se u mnogim zemljama i danas nastavni materijali prilagođavaju CLIL-u na razne načine, pišu Del Pozo i Estebanez (Del Pozo & Estebanez, 2015:p.127), dok smo mi za potrebe nastave tokom pet godina pilotirali i testirali udžbenik *Engleski za geologe 1 i 2*, koji je u postupku objavljivanja i čije inovirane i autentične segmente ovim putem promovišemo i rasvetljavamo.

1.3. Skafolding

Uvodeći termin ‘kognitivna fluentnost’ u koncepte pedagoških iskustava, Unkelbah navodi da je lakoća sticanja kognitivnih iskustava ono što se ostvaruje izbegavanjem kognitivne opterećenosti ili preopterećenja (Unkelbach, 2006:p.339). Materijali mogu postići kognitivnu tečnost ili fluentnost, između ostalog, i obezbeđivanjem dodatnih mera skafoldinga koje omogućavaju da informacije i zadaci budu podeljeni na takve delove i oblike rada da pružaju podršku u učenju i usvajanju. Sam termin skafolding (engl. *scaffolding*) preuzet je u našu nastavnu praksu kao takav, naturalizovan, ali i preveden kao ‘potpomognuto učenje’, i oslanja se na ideju da pomoć u radu ili ‘skele’ treba da vode studente da postignu ono što su u stanju da dosegnu baveći se zadacima i situacijama koji predstavljaju ostvarivi kognitivni izazov (Gibbons, 2002:p.8). Sam termin ‘skafolding’ u čijem je korenu reč ‘skela’, ima obeležje privremenosti i time predstavlja ideju efikasnog premošćavanja ili nadogradnje. Modeli skafoldinga su brojni: to može biti tako što će se povezivati sa prethodnim znanjem, ili će se dodati novi savladivi kontekst iz različitih izvora, ili će se uvesti pomoćna sredstva putem kvalitetne vizuelizacije, što sve za krajnji cilj ima da pomogne studentima kako u usvajanju znanja, tako i u podsticanju da budu samostalni, tražeći i koristeći raspoložive tehnološke i ljudske resurse u stalnom učenju (Walqui, 2006:pp.169–178).

U kontekstu CLIL metode, Riv i saradnici vide predavača kao facilitatora ili posrednika koji postepeno prepušta kontrolu nad procesom učenja jezika onda kada studenti postanu intrinzično motivisani. Unutrašnja motivacija se narušava ili potkopava kada nastavnici preuzimaju punu kontrolu ili kada su orijentisani da

‘definišu šta studenti treba da misle, osećaju i rade’ (Reeve et al., 2004:p.148). Slično sugeriše i Edmondson, navodeći da su ‘dobri učenici jezika’ svesni sebe i načina na koji uče jezik: oni redovno ‘analiziraju gramatiku i stalno traže obrasce i pravilnosti’, ‘analiziraju ciljni jezik kao sredstvo komunikacije i prate svoj napredak’. Oni su, jednom rečju, ‘aktivni učenici’ (Edmondson, 2009:p.178). Oksfordova smatra da je upravo sticanje metakognitivnih, metaafektivnih i metasocijalnih strategija centralno mesto i uloga učenja koja vodi pomaganju učenicima da uče jezik preuzimajući punu odgovornost za svoje učenje (Oxford, 2011:p.5). U tom smislu, brojni naučnici tvrde da učenike treba podržavati i razumeti onda kada autonomno razvijaju oblik ‘privatnog govora ili jezika’ (engl. *private speech or languaging*) kako bi bolje upravljali razmišljanjem ili učenjem (Holec, 1981; Kohonen, 2009; Knouzi et al., 2010:p.24).

2. CLIL i ESP iz perspektive izrade udžbenika

Razlika između ESP-a (engl. *English for Specific Purposes* ili engleski za posebne namene) i CLIL-a (engl. *Content and Language Integrated Learning* ili integrisana nastava jezika i sadržaja) sastoji se u tome da svrha ESP-a nije da podučava naučni predmet na engleskom, već se priklanja ideji da su profesori engleskog, pre svega, predavači jezika. To znači da specifičnost ili posebnost jedne naučne oblasti nije isto što i podučavanje te oblasti na engleskom. Glavni cilj jednog kursa jezika za posebne namene jeste da se poduče i poboljšaju veštine jezika: čitanja, pisanja, slušanja i govora u datim oblastima specijalnosti, stalno imajući u vidu jezik kao primarni cilj. Na primer, podučavanje čitanja jeste cilj za sebe, da se poboljša čitalačka sposobnost studenta, a sadržaj je ili samo podloga ili, potencijalno, i dodatna motivacija.

Dakle, nezavisno od naučnih koncepata, mi učimo studente kako da čitaju jezik, ne ulazeći mnogo u dubinu sadržaja. Prateći, međutim, principe CLIL-a, sadržaj je integrisan sa učenjem i umesto da ima ulogu podloge, sadržaj dobija na važnosti jednako kao oblast jezika. Sadržaj je ovde glavni motivacioni faktor jer obezbeđuje puni smisao čitanja: čitanje zbog razumevanja, učenja i usvajanja znanja, a ne čitanje samo zbog poboljšanja čitalačkih sposobnosti. Prateći takve principe, nastavni materijali za geologe iziskuju veliku pripremu, jer studenti geologiju nisu imali u prethodnom školovanju, osim učenika srednje geološke škole, koja postoji samo u Beogradu, kada je reč o Srbiji. Takođe, nivo C1, koji se od polaznika kursa očekuje kao ishod, iziskuje od nas, predavača, da uskladimo visoko zahtevni geološki tekst sa efikasnim podučavanjem rečnika i pratećih koncepata, ako se želi da dominantna priroda integrisanog učenja bude u potpunosti ispoštovana i primenjena. Da sumiramo, uspeh u čitanju nije veština izolovana od učenja sadržaja,

a kako bi se obezbedila doslednost teorije i prakse, neophodno je da se paralelno pojača usvajanje rečnika, koji dominantno određuje sklad jezika i suštine. Kvalitet teksta, njegova modernost i najnoviji vokabular faktori su koji se moraju uzeti u obzir kada je izrada bilo kojeg CLIL udžbenika u pitanju, a to nužno vodi ka dodatnim aktivnostima usvajanja vokabulara.

Druga razlika između udžbenika engleskog jezika za posebne namene i udžbenika po CLIL metodi zasniva se na tome da je tradicionalni udžbenik, pa time i udžbenik engleskog jezika za posebne namene, zasnovan na strukturiranim jezičkim vežbama koje retko postižu da se studenti uključe aktivno i u većoj vremenskoj meri u razvoj jezičkih veština. Jedinstvenost obrasca organizacije podrazumeva uspostavljanje nefleksibilne strukture koja treba da se sledi, a koja prati šablon: tekst, rečnik, pitanja iz razumevanja i vežbanja vokabulara. Upotreba takvog striktnog obrasca prisutna je u većini pristupa podučavanju putem tradicionalnog ESP modela, gde je raznovrsnost vežbi, aktivnosti i zadataka upadljiv nedostatak. Drugim rečima, naglasak na lingvističkom cilju kada je o reč o tekstu pretvara tekst u izvor jezičkih elemenata, umesto u sredstvo informacija, kojim bi se aktivirale veštine zaključivanja, pogađanja iz konteksta, povezivanja prethodnog ili osnovnog znanja, pretraživanja glavne ideje itd. Jedan od najvećih doprinosa CLIL-a jeste da izbegava da materijali ili nastavne jedinice izgledaju isto, sa istom vrstom iluzije da jezik u životu ili u realnoj praksi izgleda tako.

Treći, veoma važan princip koji treba pratiti kada je CLIL u pitanju jeste vezan za ekspanziju geologije i rudarstva, odnosno ažuriranje udžbeničkih materijala. Ažurnost ili osavremenjavanje u skladu sa najnovijim trendovima u leksici jedna je od najznačajnijih vrednosti udžbenika. Da bi se ovaj standard postigao, potrebno je da se radi kontinuirana revizija tekstova, vežbanja i zadataka, modernizovanje veština uz pomoć obrazovnih tehnologija, kao i stalno dodavanje strategija učenja kojima se studenti osamostaljuju i pripremaju za život. Datum izdanja udžbenika rečiti je podatak koliko je jedan udžbenik savremen i on ujedno ukazuje na to koliko je podučavanje usklađeno u odnosu na bazično i savremeno.

3. Primeri aktivnosti iz CLIL udžbenika

Na osnovu svega navedenog, dalje u tekstu biće prikazani primeri aktivnosti iz udžbenika po CLIL metodi (koji je trenutno u procesu objavljivanja), a koji na najbolji način odslikavaju elemente izdvojene na početku teksta: vizuelnu vrednost, autentičnost i skafoldiranje. Svaka od aktivnosti predstavljena je iz dve perspektive – iz perspektive studenta i iz perspektive profesora.

3.1. Leksičke kartice

Leksičke kartice nisu novina same po sebi, ali čini se da su jedno vreme bile pomalo zapostavljene, naročito u radu sa studentima starijeg uzrasta. Kako je poslednjih godina uopšteno poraslo interesovanje za usvajanje vokabulara, leksičke kartice počele su da dobijaju na popularnosti, tako da i vrhunski autori na polju usvajanja vokabulara, kao što su Pol Nation (Nation, 2001) i Norbert Šmit (Schmitt, 1997) kažu kako su leksičke kartice korisne za učenje vokabulara. U tom smislu, Laufer i dr. (Laufer et al., 2005) iznose stav da je ‘korišćenje kartica [...] odličan način za brzo povećanje obima vokabulara’, te da možemo da ‘zaboravimo na sve kritike koje smo čuli o učenju napamet i prevođenju; istraživanja iznova i iznova dokazuju da je takvo učenje veoma efikasno’ (*Ibid.*).

3.1.1. Aktivnost studenata

Podučavanje papirnim i digitalnim leksičkim karticama ima za cilj da studenti, pored fokusa na formu, steknu jezičke navike preciznog i kontinuiranog učenja vokabulara. Na Rudarsko-geološkom fakultetu postoji ažurirana terminološka baza koja se razvija od 2010. godine i u kojoj studenti mogu pretragom dobiti kako reči visoke, tako i reči niske frekvencije, najnovije nazive instrumenata i mernih jedinica, a pojmovi se svakodnevno ažuriraju. Studenti se za korišćenje digitalnih kartica pripremaju ceo jedan semestar putem papirnih leksičkih kartica koje sami izrađuju prema zadacima na času. Nakon toga prelaze na digitalnu varijantu, a na taj način, učenje leksikona postaje akademski i profesionalno usmeravano i kontrolisano, jer baza poseduje i savremeni tehnički žargon i preporučenu akademsku verziju korisnih termina. U radu sa digitalnim karticama studenti rade prema svom tempu, jezičkim željama i potrebama, a mogućnost digitalne samoevaluacije daje im konkretne pokazatelje napredovanja i uvećanja rečnika. Primer jedne leksičke kartice dat je na slici 1 niže u tekstu. Na licu kartice nalazi se slika i linija na koju treba uneti zahtevani termin/reč. Na poleđini se nalaze linije na koje se upisuje odgovarajuća definicija, kao i sinonim i antonim.

3.1.2. Aktivnost profesora

Ugrađivanjem elektronskih veza rečnika i termina, reči se mogu uvežbavati i proveravati na mnogo načina, pomažući studentima da provere reči u odnosu na izvorne rečenice, koje kao davaoci primera pružaju vezu teme i prevoda. Veštine

učenja mogu se izgraditi na bazi tačnih i netačnih odgovora, ali i putem ispravljanja grešaka i obezbeđivanja potrebnih objašnjenja.

Predavač jezika skreće pažnju studentima da identifikuju karakteristike akademskog govora kao neemocionalnog, činjenično zasnovanog, nasuprot lično zasnovanom, zatim razdvaja odnose uzroka i posledice, utvrđuje konektore poređenja i kontrastiranja, tehnički žargon naglašava u svim adekvatnim prilikama, preuzima rečnik iz drugih naučnih disciplina koje su relevantne za datu naučnu oblast. Materijali izrađeni po metodi CLIL nastoje da putem leksičkih kartica rečnik struke i nauke učine što vidljivijim, najpre dekontekstualizovano, a zatim kontekstualizacijom u što većem obimu.

Slika 1: Primer leksičke kartice

3.2. Zanimanja

Vrlo često studenti nemaju kompletnu sliku o svim mogućnostima za zaposlenje koje pružaju studije koje pohađaju, u smislu dijapazona zanimanja kojima mogu da se bave nakon završenih studija i šta od aktivnosti podrazumeva svako pojedinačno zanimanje. U tom smislu, sledeća aktivnost je, takođe, nešto što povezuje teoriju i praksu i što ilustruje aspekte koje želimo da istaknemo u ovom radu.

3.2.1. Aktivnost studenata

Studenti spajaju akademsko znanje sa tržištem rada putem čitanja rečnika zvanja (engl. *Dictionary of Occupational Titles*), gde u opisu datog zanimanja, u ovom slučaju mineraloga, identifikuju znanja, potrebne kvalifikacije i veštine, terenski ili laboratorijski rad, individualni ili timski, kako bi putem T-grafikona najpre

dali podelu razloga za odabir i protiv odabira datog zanimanja. Na taj način vrši se preslišavanje i leksike i komunikativne dimenzije neophodne za argumentaciju, kao i kritičko mišljenje potrebno za logičko izlaganje. Studenti su u prilici da komunikaciju pretvore u kooperativno kolektivno razmatranje bez konkurentnih stavova, iako su svesni da će u realnom životu taj konkurentni deo morati da savladaju. Ovo je ujedno i prvi susret studenata sa pojedinim linijama rada u okviru rudarsko-geološke profesije, sa kojima nastojimo da aktivno suočimo studente od prvih kontakata sa jezičkim materijalima.

3.2.2. Aktivnost profesora

Sadržaj ove aktivnosti počiva na izbegavanju stereotipa u nastavnim aktivnostima, uz podsticanje studenata da izbegavaju diskriminaciju, klasne, rodne, kulturne ili rasne predrasude. Tim putem, studenti dodatno, uz jezik, grade interkulturalno znanje, veštine samostalnog prezentovanja i konstruktivnih stavova u pogledu struke i nauke od prvih časova učenja jezika i sadržaja. Kada se posmatraju u celini, profesionalni aspekti predstavljaju važan deo podučavanja jer pomažu studentima da razviju multimodalnu pismenost, najpre kada koriste brojne izvore informisanja, a zatim i na način na koji prezentuju svoje mogućnosti – i jezičke i tehnološke. Važno je da nastavni materijali aktivno promovišu važnosti jezičkog izvora, kao i da studenti u svojim akademskim, profesionalnim i civilnim aktivnostima poseduju adekvatan repertoar jezičkih mogućnosti i obrazaca.

Mineralogist	
	Geologist specialising in the study and classification of minerals, precious stones and gemstones. Typical activities include:
	• obtaining mineral samples from parent rock• using a variety of analytical techniques (visual, physical, chemical, X-ray) to determine both external (appearance) and internal (composition, crystalline structure) characteristics of specimens• identification and classification• theorising on the genesis, probably location and potential use of minerals.

Summer Internships

Mineraltech International is offering a limited number of internships in its analytical laboratories this summer.

We are looking for enthusiastic young geology students who are keen to enhance their theoretical knowledge of chemical and physical analytic techniques by spending time working with our experienced team.

The work will involve preparing samples for a full range of analyses, so applicants will need to have evidence of some experience of lab work, including specimen preparation and basic analysis. Successful applicants will work under the supervision experienced scientists and be able to learn from them as well as from the practical work they undertake.

(It has been said (and sung) that diamonds are a girl's best friend ... would you like to explore this relationship? Why not apply to attend our series of lectures and workshops on the formation of precious stones and gemstones and their use through history and into the future as jewellery, ornaments, and symbols of wealth, power and authority. And boys – don't be shy, and don't let the girls have all the fun – maybe you can make friends with a ruby or an emerald!)

Slika 2: Primer aktivnosti sa zanimanjima

3.3. Strip

Korišćenje naučnog stripa u nastavi jezika pokazalo se kao veoma efikasno jer je reč o multimodalnom tekstu koji kombinuje reči i slike da bi prikazao neku priču (Budiman, Sada & Wardah, 2018; Poai, 2018; Rengur & Sugirin, 2019; Sarma, 2016). Strip se može koristiti podjednako dobro za podučavanje vokabulara, gramatike, veština čitanja i pisanja, na primer, za modalne glagole i zamenice ili prebacivanjem upravnog u neupravni govor u govornim balonima (Da Silva, Dos Santos & De Araujo Bispo, 2017). Dalje u tekstu dat je primer jednog naučnog stripa iz udžbenika, koji takođe ilustruje sve ono što je već rečeno, pre svega o aspektima vizuelne vrednosti i autentičnosti, ali i skafoldinga.

The Case of a Mysterious Painting

Our story begins more than fifty years ago in Amsterdam. It was a lucky day for Andrew Brainerd, art collector who stumbled upon an interesting oil painting: A portrait of a young blond girl that curiously resembled Diego Velazquez's painting, L'Infante Marie-Marguerite. Brainerd didn't even blink when he paid \$8,300 for the painting, very excited about his new possession.

And why was he so excited? As a knowledgeable art collector, he was aware of the existence of an elusive L'Infante copy made by another famous painter, Edouard Manet. And when he came upon this remarkable piece of art, he immediately started his investigation.

Years passed without any meaningful discovery. Then Brainerd thought of contacting the famous microscopist, Walter McCrone. He asked McCrone to make an analysis of the painting, and the microscopist gladly accepted the challenge. Here is what his investigation looked like:

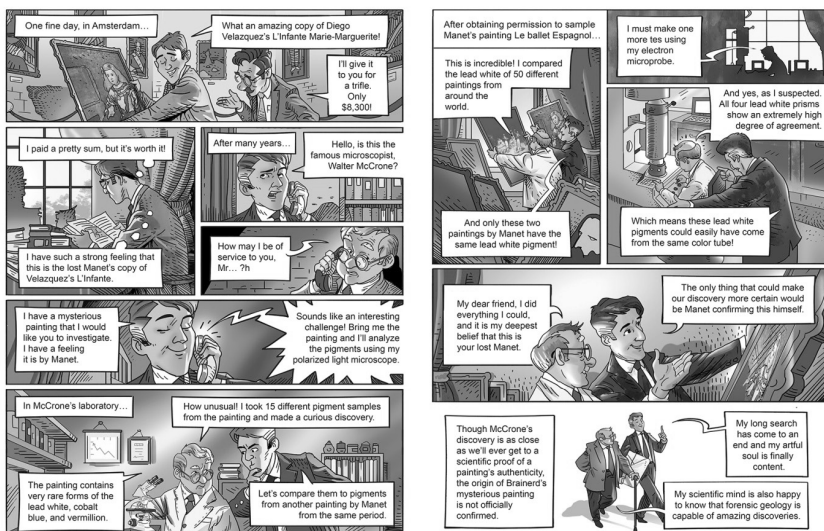
1) First, he took pigment samples from 15 different locations on the painting and found three very unusual pigments: a rare lead white that had unique hexagonally shaped prisms, a cobalt blue with a strangely low refractive index, and a vermilion that was exceptionally pure.

2) Next, McCrone got a permission to take pigment samples from another Manet's painting from the same period, Le ballet Espagnol. He compared pigments from both paintings and confirmed that they contained all three unusual pigments. Moreover, he discovered that only these two paintings had that same lead white among 50 other paintings that used a lead white pigment.

3) Finally, the microscopist did a trace element analysis using an electron microprobe and isolated four lead white prisms from both paintings. A high level of agreement between the prisms suggests that all the lead white pigments possibly came from the same tube.

McCrone's conclusion was that Brainerd's painting was most probably the 'lost Manet'. Though that is still not enough to officially claim the painting's true artist, this is the closest we'll ever get to proving a painting's authenticity using forensic geology.

Slika 3: Primer teksta uz strip

Slika 4: Primer naučnog stripa

3.3.1. Aktivnost studenata

Obrazovni kontekst ove aktivnosti zasnovan je na predznanju studenata kada je reč o stripu, jer gotovo da nema studenta koji nije čitao stripove ili pratio serije o kriminalnim aktivnostima. Ponuda istinite priče i pratećeg stripa podloga je kojom aktiviramo i stimuliramo studente da sa zanimanjem pročitaju predloženi narativ i prateći strip. Kako bi studenti razvili akademski govor, ali i prilagodili ga svakodnevnim govornim situacijama, praktikujemo sledeće aktivnosti: prepričavanje i sažimanje akademskim diskursom, prepričavanje i sažimanje događaja preuzimanjem različitih uloga, na primer, očevica, policajca, novinara, geologa, veštaka geoforezičara, zatim dopunjavanje priče korišćenjem opisa, detalja iz geologije, a koji se ne nalaze u stripu i narativu, čime se aktivira i dodatno stručno i kreativno znanje. Sve ovo otvara mogućnosti za samostalni i dodatni rad na istraživanju, na primer, šta se dogodilo u epilogu date priče u realnom životu, kada su u pitanju razrešenja, kazne ili posledice navedenog nedela. Za razliku od strukturiranog i šematizovanog učenja, po principu provere i bodovanja, ova vrsta aktivnosti pripada implicitnom učenju, gde studenti relaksirano i bez kognitivnog opterećenja učestvuju u multidisciplinarnom učenju, spajaju jezik sa drugim disciplinama, jezik sa slikama, jezik sa životnim situacijama i različitim govornim situacijama, kao i mogućnostima da sveukupno znanje o struci stalno preispituju i primenjuju na mnogo načina.

3.3.2. Aktivnost profesora

Aktivnost profesora u implementaciji gore prikazane oblasti geoforenzike putem stripa sastoji se u pokušaju da istraži mogućnosti individualističkog i kooperativnog učenja. Kooperativno učenje u ovom slučaju nije takmičarsko, ono se zasniva na samopoštovanju i poštovanju drugačijeg mišljenja, gde studenti korišćenjem stranog jezika u smislenim i motivišućim situacijama, koje samo naizgled imaju oblik razonode i zabave, koriste i istražuju veštine ispitivanja, rasuđivanja, komunikacije u raznovrsnom jezičkom okruženju, povezuju znanja i jezičke zahteve na novi način korišćenjem improvizacije. Nastavni materijali putem stripa mogu biti podsticajni za diskusiju, jer nude dijaloški oblik testiranja razmišljanja i formulisanja pitanja umesto samo davanja odgovora. Profesor uvek može ohrabrivati studente da objasne svoja razmišljanja, da povezuju znanja i prave analizu situacija, kultura i različitih ljudi u okruženju.

4. Zaključak

Sve gore navedeno upućuje buduće autore udžbenika da tradicionalna metoda sa dobrom praksom predstavlja temelje kvalitetnog podučavanja i nije ni u kom slučaju napuštena. Ona je zapravo unapređena intenzivnijim povezivanjem sa naučnim oblastima kojima se jezik bavi kroz CLIL metodu, sa novim obrazovnim tehnologijama, sa većim zahtevima koji se pred studente postavljaju u autentičnim, analitičkim, kritičkim i kreativnim aspektima učenja, kako bi u konačnom smislu njihove komunikativne i kognitivne kompetentnosti bile dovedene na nivo koji zadovoljava potrebe savremenog života. Iako bismo mogli navesti brojne razloge zbog kojih pisanje nastavnih materijala, pa time i udžbenika od strane predavača treba smatrati poslednjim прибежищем, u većini slučajeva takvi udžbenici su neophodan izvor rada i ideja, kreiraju se po meri korisnika, prilagođeni su aktuelnom trenutku i materijalnim mogućnostima polaznika kursa. Stoga se svim autorima udžbenika savetuje strpljenje ako u prvom nacrtu ne uspeju da dosegnu kvalitet materijala koji se od njih očekuje. Treba posvetiti dosta pažnje, strpljenja i rada kako bi se oblasti materijala revidirale, menjale, ispravljale, proširivale i poboljšavale. U istraživanju udžbenika engleskog jezika za geologe procena je bila da su tri aspekta – vizuelni kvalitet, autentičnost i skafolding – ključni principi koji jednako važe i za kratkoročne i dugoročne jezičke ciljeve. Raznovrsnost leksikona, uvođenje studenata u svet profesije i geoforenzike putem stripa, modeli su autentičnog putovanja kroz jezik i jezičke situacije. Takođe, da bi studenti razvili potpuno znanje akademskog

i stručnog jezika, potreban je sistematski napor od strane svih nastavnika kako bi program jezika za sve godine studija imao prateći jezički udžbenik sa dugoročno planiranim kognitivnim i lingvističkim ciljevima.

References

1. Alexander, R. (2008) *Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk*. Dialogos UK, 4th Revised edition.
2. Alexander, R. (2018) Developing dialogue: genesis, process, trial. *Research Papers in Education*. 33 (5), 361–398. <https://www.robinalexander.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/RPIE-2018-Alexander-dialogic-teaching.pdf> [Accessed 20th April 2022].
3. Bernard, R. & Zemach, D. (2003) Materials for Specific Purposes. In: Tomlinson, B. (ed.) *Developing Materials for Language Teaching*. Continuum London, pp. 306–323.
4. Budiman, P. G., Sada, C. & Wardah, W. (2018) Improving students' vocabulary by using comic strips in teaching narrative text. *Jurnal Pendidikan Dan Pembelajaran Khatulistiwa*. 7 (9), 1–8. <https://jurnal.untan.ac.id/index.php/jpdpb/article/view/28279/75676578327> [Accessed 20th April 2022].
5. Da Silva, A. B., Santos, G. S. D. & De Araújo Bispo, A. C. K. (2017) The comics as teaching strategy in learning of students in an undergraduate management program. *RAM. Revista De Administração Mackenzie*. 18 (1), 40–65. <https://doi.org/10.1590/1678-69712017/administracao.v18n1p40-65> [Accessed 5^h May 2022].
6. Del Pozo, M. & Estébanez, D. R. (2015) Textbooks for Content and Language Integrated Learning: policy, market and appropriate didactics? *Foro De Educación*. 13 (18), 123–141. DOI: 10.14516/fde.2015.013.018.007.
7. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (2010) *Developments in English for Specific Purposes: a Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
8. Edmondson, W. (2009) Language Awareness. In: Knapp, K., Seidlhofer, B. & Widdowson, H. G. (eds) *Handbook of Foreign Language Communication and Learning*. London, Mouton de Gruyter, pp. 163–190.
9. Hopwood, V. & Gallaway, C. (1999) Evaluating the linguistic experience of a deaf child in a mainstream class: a case study. *Deafness & Education International*. 1 (3), 172–187. DOI: 10.1002/dei.61.
10. Knouzi, I., Swain, M., Lapkin, S. & Brooks, L. A. (2010) Self-scaffolding mediated by languaging: microgenetic analysis of high and low performers. *International Journal of Applied Linguistics*. 20 (1), 23–49. DOI: 10.1111/j.1473-4192.2009.00227.x.
11. Kohonen, V. (2009) Autonomy, Authenticity and Agency in Language Education: The European Language Portfolio as a Pedagogical Resource. In: Kantelinen, R. & Pollari, P. (eds.) *Language Education and Lifelong Learning*. Joensuu, University of Eastern Finland, pp. 9–44.

12. Krashen, S. D. (1991) The Input Hypothesis: An Update. In: Alatis, J. E. (ed.) *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1991*. Washington, D. C., Georgetown University Press, pp. 409–431.
13. Laufer, B., Meara, P., & Nation, P. (2005) Ten best ideas for teaching vocabulary. *The Language Teacher*. 29 (7), 11–14. http://jalt-publications.org/tlt/issues/2005-07_29.7 [Accessed 20th April 2022].
14. Nation, I. S. P. (2001) *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
15. Oxford, R. (2011) *Teaching and researching language learning strategies*. London, Longman.
16. Poai, S. T. (2018) Teaching English vocabulary using comic strips. *Sintuwu Maroso Journal of English Teaching (JET)*. 4 (1), 51–58. <https://ojs.unsimar.ac.id/index.php/sintuwumarosoJET/article/download/153/138> [Accessed 20th April 2022].
17. Reeve, J., Jang, H., Carrell, D., Jeon, S. & Barch J. (2004) Enhancing Students' Engagement by Increasing Teachers' Autonomy Support. *Motivation and Emotion*. 28 (2), 147–169. DOI: 10.1023/b:moem.0000032312.95499.6f.
18. Rengur, Z. & Sugirin, S. (2019) The Effectiveness of using Comic Strips to Increase Students' Reading Comprehension for the Eighth Grade Students of SMPN 1 Pundong. In: *Proceedings of the 6th International Conference on Educational Research and Innovation (ICERI 2018)*, August 30–31, 2018, Yogyakarta, Indonesia, Atlantis Press, pp. 239–243. DOI: 10.2991/iceri-18.2019.49.
19. Sarma, L.S. (2016) Teaching English through comics. *Indian Journal of Applied Research*. 6 (6), 283–284. [https://www.worldwidejournals.com/indian-journal-of-applied-research-\(IJAR\)/fileview/June_2016_1464768478__90.pdf](https://www.worldwidejournals.com/indian-journal-of-applied-research-(IJAR)/fileview/June_2016_1464768478__90.pdf) [Accessed 5th May 2022].
20. Schmitt, N. (1997) Vocabulary learning strategies. In: Schmitt, N. & McCarthy, M. (eds) *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 199–227.
21. Tomlinson, B. (1999) Developing criteria for materials evaluation. *LATEFL Issues*. 147, 10–13.
22. Tomlinson, B. (2003) Materials Evaluation. In: Tomlinson, B (ed.) *Developing Materials for Language Teaching*. London, Continuum, pp. 15–36.
23. Unkelbach, C. (2006) The Learned Interpretation of Cognitive Fluency. *Psychological Science*. 17 (4), 339–345. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2006.01708.x.
24. Van Lier, L. (1996) *Interaction in the Language Curriculum: Awareness, Autonomy and Authenticity*. London, Longman.
25. Walqui, A. (2006) Scaffolding Instruction for English Language Learners: A Conceptual Framework. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 9 (2), 159–180. DOI: 10.1080/13670050608668639.

Lidija V. Beko
University of Belgrade
Faculty of Mining and Geology

Dragoslava N. Mićović
University of Criminal Investigation and Police Studies in Belgrade
Department of Criminal Investigation

**ASPECTS OF IMPROVING ENGLISH LANGUAGE
TEXTBOOKS FOR GEOLOGISTS AT THE UNIVERSITY
LEVEL: CLIL VS. ESP**

Summary

Bearing in mind the enormous importance teaching materials have in the language classroom, the paper deals with the analysis of modern approaches to creating foreign language textbooks at the university level. Considering the influence of the English language as a world language in which almost all the latest research and achievements in the field of technical sciences and geology are published, this textbook example is thus based on English as the common language of the largest number of speakers. We believe, however, that it can be further translated into other languages, thus providing students with the opportunity to study the same material in two or more languages, with more success and less cognitive load. Also, it is of great importance that language textbooks go through such academic and practical adjustments that will replace the essential shortcomings of traditional teaching with useful and applicable educational models. Following such goals, the paper tries to: 1) present the importance of developing teaching materials through the principles of visual values, authenticity and scaffolding; 2) clarify and shed light on the essential shortcomings of traditional teaching materials by comparing ESP and CLIL methods, and 3) present practical suggestions for practicing and acquiring the language through three activities adapted to the stated principles.

► **Keywords:** CLIL, ESP, textbook, authenticity, visual values, scaffolding, language activities.

Preuzeto: 21. 2. 2023.
Korekcije: 29. 4. 2023.
Prihvaćeno: 10. 5. 2023.

Dejan M. Milinović¹
Emir Z. Muhić
Dalibor M. Kesić
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

CULTURAL PREPONDERANCE OR SEMANTIC DUE DILIGENCE: TWO SIDES OF THE SAME COIN WITH A CONCEPTUAL TWIST

Abstract: Just as every culture is autonomous in the creation of its social values, it is likewise self-governing in the creation of customs and beliefs that define it. Some of those self-defining creeds are strongly entrenched in the use of language and communication. When an American executive places his/her feet on the desk, the message of authority and relaxation that is being sent is readily understood, while the same gesture in an Arabic country would have a totally different implication, one of disdain and insult. Such implications can be culture specific or culture ubiquitous. To better illustrate the dichotomy, it would be useful to recall Grice's views on the efficiency of communication as being dependent on adherence to four maxims. In his portentous article 'Logic and Conversation' (1975), he shows that prudence and intellect empower human kind in an obliging way to successfully generate and construe messages that are sent via conversational implicatures. This paper aims to explore the fine line that balances these two facets within the realm culture and translation.

Keywords: culture, conceptualisation, social values, dichotomies, ubiquity, cognition

1. Converging the differences

It takes a certain amount of coincidence to occur in order for two phraseological or metaphorical expressions to match both lexically and semantically in two

¹dejan.milinovic@ff.unibl.org

genealogically divergent languages. More frequently though, translators are intermediaries in negotiations between expressiveness and literalness. In order for a translator to boldly pursue the expressiveness path, he or she must be genuinely positive that they have considered all the implications and implicatures that such a ploy carries along. Translating *rakija* as *brandy* is not a perfect match, but at least no one will be offended. Translating *It's all Greek to me* as *To su za mene španska sela* again seems not to give rise to any cultural offence. Translating *When in Rome do as the Romans do* as *Kud svi Turci, tud i mali Mujo*, however, cannot be viewed through the same optics as there is a potential for cultural implicature depending on the history of the TL culture. In a culture which had a conflict with the Ottoman empire, such a rendering might invoke a negative connotation. In other cultures, however, which had no historic antagonism with it, such a translatorial substitution might be regarded as connotation-free and, as such, perfectly acceptable. This reinforces the notion of the need for translators' absolute confidence in their familiarity with both cultures before they embark on a meaning compensation strategy.

With metaphorical meaning however, the translator needs to become an inherent insider in the source language culture, which would enable him or her to parse expressions correctly within its own culture, and then subsequently function as an insider in the target language culture to make it possible for him or her to offset the metaphorical value. Here, one must wonder what happens to the culture-based element which operates as an important semantic feature in the source language.

2. Preserving the innuendo

In order to preserve the ingenuity and aesthetics of the source text, it is not enough to convey the implicatures unequivocally whereby an infringement of any of Paul Grice's maxims is altered into compliance with a conversational norm. In this respect, one should distinguish between implicit information and implicit meaning (Larson, 1984), which in a conventionalised speech may converge or diverge between languages. Likewise, utmost attention should be paid to the choice between a semantic and a pragmatic representation of the text. In other words, when they diverge, they may advance themselves to both a semantic and a pragmatic handling of the subject to their potential pellucidity and adequacy in the target language. In the case of the two languages this paper juxtaposes, an appropriate treatment of conversational acts between English and Serbian is an essential aspect of translation activity. While a semantic handling of a text necessitates imaginative solutions to safeguard adequacy and potential acceptability in the target text, every

pragmatic method ought to rely on thorough knowledge of conventionalised conversational norms in the target language to ensure suitability.

Similarly essential is the translator's attentiveness upon encountering the maxim of quantity in which the text is deliberately shaped to be underinformative or overinformative for communicative reasons. The use of customs of different cultures does not typically afford itself to literal translation, except where a serendipitous coincidence arises between the source language culture (SLC) and the target language culture (TLC). In certain instances, forsaking the maxim of quantity is such an easy and attractive way out from a semantic conundrum, that the translator unconsciously embraces literalness at the expense of conversational implicature in the TT. Sometimes, however, the use of literal translation would fall short of achieving the intended metaphorical interpretation and would remain within the constraints of literalness. Take for example the expression "It's water off a duck's back" meaning that "one is not affected by a certain event or unfolding of a situation" and the impossibility to translate it literally in Serbian.

In this case, ignoring the maxim of manner can be utterly perplexing in translation as there can hardly be any situation in which jousting or vagueness in the method of articulating a message would concur between languages, particularly in genealogically divergent groups of Indo-European languages such as Serbian and English. If the translator opts to insert a different phraseologism, it will give rise to competing conversational implicatures as they might mislead the reader into a different train of thought. The translator, however, might opt to use an expression that to some extent deviates from literary norms and shape the translation into "Šta se to mene tiče" or "To se mene ne dotiče" etc, which, truth be told, do not sound perfectly literal in Serbian, and as such do carry a certain expressive load, but still fall short of deploying a metaphor.

3. Capitalising on the aesthetic value

It would be impossible to convey the message in the example above without capitalising on the wordplay. The translator would thus have to render the message autonomously, notwithstanding the violation of the maxim of manner chosen by the text originator to enhance the effect of their product. Thus, sometimes, in their attempt to limit the forfeiture of the manner maxim, translators reluctantly accept a blurred version of disjointed literalness. This may sound like creating a polar opposition between foreignising and domesticating cultures which need to be reconciled in a way that ensures unambiguousness while not undermining the

imbedded cultural elements or, to go back to English and Serbian phraseologisms, coming up with a solution in which “the wolf does not die and the sheep do not perish” translated as “I vuk sit, i ovce na broju”.

No language is immune to violating the maxim of quality by invoking the faculty of metaphor, thus conversationally involving the matrimonial interpretation. Some of the more prominent translators, such as Hutchins, Kenny, Seleskovic and Gutt (1991), respectively have put forth different strategies. While the first two hold that translation ought to retain the conversational implicature by using the same metaphor, the second two see metaphor as mere communicative device, and the translator should be allowed to substitute a transferred meaning with a literal one. If we take into consideration Katan's (2014:p.26) views, in which he describes culture as a ‘shared mental model or map’ for interpreting reality and organising world experience, we might find a match in the seemingly divergent concepts. His view in the ‘cultural considerations and translation model of the world’, imply that it is a ‘system of congruent and interrelated beliefs, values, strategies and cognitive environments which guide the shared basis of behaviour’. The rest of the cited authors maintain that translation would have been more effective if it had preserved the conversational implicature by deploying the same metaphor in English.

During a common parlance, the text originator may want to utter only a segment of the message, leaving it up to the translator, to approach ‘the network of conceptual relations which underlie the surface text’ (Baker, 1992:p.218), in which case, it will be the recipient's erudition that will serve as the amalgam in filling the absent parts of the message. Take for example certain formulaic expressions existing in English and Serbian. The question “What's up?” or its similar version in Serbian “Šta ima?” do not really beg for a true and pertinent answer. Jargon users in both languages will know better than to take them literally. In such a situation, it does not refer to worldly processes or ongoing events, rather it is a form of a streetwise greeting, in which case successful translators need to be insiders in both cultures. In other words, they need to possess deep and intimate knowledge of the cultural experience in the SL, and be insiders in the target culture. Only then will they be able to resonate the corresponding cultural experience in the TL. According to Blakemore's (2002:p.71) observation, the fatic function, that is, conversational implicature, can only manifest itself when translators ‘go further than what is explicitly written, and metarepresent the ST thoughts about what he would think as relevant enough’.

4. Delving into the Cognitive Realms

The lodestone of this analytical probe into the inextricability between language and literature hails from the cognitivist provenance of intellectual thought and research methodology. It could be contended that the notion of conceptuality rests at the heart of human capacity for generative, creative, and deconstructive feats reflected in day-to-day communication with a relative magnitude of efficacy and admissible level of expediency (Muhić, 2013). This is a small-scale study of how language is used in literature so as to instantiate the underlying system and occasion a back-loop transfer of the in-use discourse into the system matrix. The lexical accrual of a language is best echoed in the realm of organic use.

Although literature is hardly unrehearsed, it does resonate language in its resplendent array of resources. Text as defined in Systemic-Functional Linguistics stands for underlying scaffolding emerging as a spontaneous corollary of a meaning-propelled raft of usage-based practices. It is a cyclically causal concatenation of instances in which the system is both engendered and reaffirmed through the materialisation of a hypothesised linguistic and communicative foundation.

A multitude of linguists have thus far made bold attempts at the recalibration of the basic premise of linguistic study of the unique human enterprise (Muhić, 2018). The Chomskyan approach to this phenomenon primarily centered around grammatical structure rather than use, and by extension, meaning. Geoffrey Leech and Jan Svartvik spearheaded the avant-garde of redefined linguistic priorities averring that ‘a new kind of grammar is needed’, which could provide an answer to a long-standing question “How can I use grammar to communicate?” (Leech & Svartvik, 1975). Having enumerated the manifest of variegated components constituting the aggregate of a grammatical system, significant weight was attached to the notion of “grammar in use”, whereby different types of meaning and different ways of organising meaning were systematically discussed. It signalled an epoch-making departure from employing exclusively a structural but rather communicative approach. This also meant that grammar could no longer be defined as ‘a set of rules that allow us to combine words in our language into larger units’ (Greenbaum and Nelson, 2002) or a syntactic framework describing admissible confluations to form ranking groupings i.e. syntagmata, clauses and discursive stretches². Grammar is by no means a source of arcane rules that cause mortification. It is a system of meaningfulness. This assertion is corroborated in at least two regards.

²The verb *describe* is purposely used here for it serves the role of distinction between the prescriptive tradition which stipulated acceptable norms and vehemently rejected *inadmissible* forms as ultimately incorrect thus precluding the organic progression and development of language.

The lexical system contains entries steeped in meaning. Those meanings rule delineated semantic domains in their own right and by means of grammar they are conveniently combined into a higher-ranking linguistic strata of organisation such as syntagmatic and clausal complexes allowing us to construct more elaborate instantiations of meaning. Grammar is a crucial expedient in the overall conceptual apparatus enabling us to access and actively engage the world (Langacker, 2008).

Traditional levels of grammatical, or more specifically, syntactic analysis are not to be roundly dismissed. For instance, the structure of a simple sentence conventionally referred to as a clause, dissecting a lexical caucus into phonological, syntactic semantic/conceptual domains, each of which has a distinct blueprint is a useful method of explication as to how linguistic rank-promotion and relegation transpires in natural communication. The structure of a given clausal construct is not a mere total of the above-mentioned levels of parsing. It is paramount to encode the relationships amongst them (Jackendoff, 2002). The extent of overlapping and interplay has to be ascertained, and in that manner a line of descent and merger will be traced paving the way for the apposite placement of structure in relation to the conceptual underpinnings.

Cognitive semantics is the mainstay of a usage-based, meta-functionally-oriented and conceptually-anchored cognitive school of linguistic thought, which emerged in the early 1970s as a herald of disapprobation and vexation at the dominant formal schools of linguistics at the time. Conceptualisation resides at the heart of human thinking and categorisation of extraneous stimuli. Cognitive linguistics is often seen as an open-ended and pliable framework since no traces of a uniform theory have as of yet been detected. Instead, a bracket of guiding precepts forming common viewpoints and assumptions came to be accepted engendering a gamut of complementary theoretical systems. As Evans and Green proposed, a “character sketch” of this scientific enterprise unifies approaches concerned with semanticity (Evans & Green, 2006) and organicism of applicability.

The precedence of conceptualisation notwithstanding, structure still bulks large in the overarching framework. The idea behind conceptualisation is best echoed in the elucidation stating that language reflects patterns of thought and insights into the organisational nature of thoughts are adequately provided by a dint of heuristic endeavours thus reaching the window into human cognitive faculties matchlessly belied in their instantiated form. As previously stated, text is functionally defined as data conveyed via written or spoken mechanisms, which in turn assume the role of embodiments of conceptual rudiments. Text is an immanent system surging towards the surface of recognisability. This is a highly theorised perspective but its merits are decidedly identified in everyday life (Kesić & Muhić, 2019).

5. Reaching for the Exophoric and Exoteric

To substantiate a concept to be held up as a genuine exemplary article such as the *Nation as a Family* conceptual scenario, use was made of the State of the Union Address by President Barack Obama delivered in televised coverage on the 24th of January, 2012. This was President Obama's fourth State of the Union speech. The speech is excerpted for the purposes of brevity and succinctness underscoring the conceptual highlights to be remarked upon in the conclusion. Key words are italicised. The transcript of the address is recoverable in its entirety at <http://www.presidency.ucsb.edu/>.

'We gather tonight knowing that this generation of heroes has made the United States safer and more respected around the world.

These achievements are a testament to the courage, selflessness, and teamwork of *America's* Armed Forces. At a time when too many of our institutions have let *us* down, they exceed all expectations. They're not consumed with personal ambition. They don't obsess over their differences. They focus on the mission at hand. They work together.

Imagine what *we could accomplish* if we followed their example. Think about the *America within our reach: a country that leads the world in educating its people; an America that attracts a new generation of high-tech manufacturing and high-paying jobs; a future where we're in control of our own energy and our security and prosperity aren't so tied to unstable parts of the world; an economy built to last, where hard work pays off and responsibility is rewarded.*

They understood they were part of something larger, that they were contributing to a story of success that every American had a chance to share, the basic American promise that if you worked hard, you could do well enough to raise a family, own a home, send your kids to college, and put a little away for retirement.

The defining issue of our time is how to keep that promise alive. No challenge is more urgent.

The state of our Union is getting stronger. And we've come too far to turn back now. We bet on American workers. We bet on American ingenuity. And tonight, the American auto industry is back.

Let's also remember that hundreds of thousands of talented, hard-working students in this country face another challenge: the fact that they aren't yet American citizens. Many were brought here as small children, are American through and through, yet they live every day with the threat of deportation.

Others came more recently, to study business and science and engineering, but as soon as they get their degree, we send them home to invent new products and create new jobs somewhere else. That doesn't make sense.

And nowhere is the promise of innovation greater than in American-made energy.

Building this new energy future should be just one part of a broader agenda to repair America's infrastructure. So much of *America* needs to be rebuilt. We've got crumbling roads and bridges, a power grid that wastes too much energy, an incomplete high-speed broadband network that prevents a small-business owner in rural *America* from selling her products all over the world.

Now, a return to *the American values* of fair play and shared responsibility will help protect our people and our economy. But it should also guide us as we look to pay down our debt and invest in our future.

The greatest blow to our confidence in *our economy* last year didn't come from events beyond our control. It came from a debate in Washington over whether the *United States* would pay its bills or not. Who benefited from that fiasco?

Now, some of this has to do with the corrosive influence of money in politics. So together, let's take some steps to fix that. Send me a bill that bans insider trading by Members of Congress. I will sign it tomorrow. Let's limit any elected official from owning stocks in industries they impact. Let's make sure people who bundle campaign contributions for Congress can't lobby Congress and vice versa, an idea that has bipartisan support, at least outside of Washington.

I'm a Democrat, but I believe what Republican Abraham Lincoln believed: That Government should do for *people* only what they cannot do better by themselves and no more. That's why my education reform offers more competition and more control for schools and States. That's why we're getting rid of regulations that don't work. That's why our health care law relies on a reformed private market, not a Government programme.

Because when *we act together*, *there's nothing the United States of America can't achieve*.

That's the lesson we've learned from our actions abroad over the last few years. Ending the Iraq war has allowed us to strike decisive blows against our enemies. From Pakistan to Yemen, the Al Qaida operatives who remain are scrambling, knowing that they can't escape *the reach of the United States of America*.

We've made it clear that America is a Pacific power, and a new beginning in Burma has lit a new hope. From the coalitions we've built to secure nuclear materials, to the missions we've led against hunger and disease, from the blows we've dealt to our enemies, to the enduring power of our moral example, America is back.

Anyone who tells you otherwise, anyone who tells you that *America* is in decline or that *our influence* has waned, doesn't know what they're talking about. That's not the message we get from leaders around the world who are eager to work with us. That's not how people feel from Tokyo to Berlin, from Cape Town to Rio, where opinions of America are higher than they've been in years. Yes, the world is changing. No, we can't control every event. But *America remains the one indispensable nation in world affairs, and as long as I'm President, I intend to keep it that way.*

Which brings me back to where I began. Those of us who've been sent here to serve can learn a thing or two from the service of our troops. *When you put on that uniform, it doesn't matter if you're Black or White, Asian, Latino, Native American; conservative, liberal; rich, poor; gay, straight. When you're marching into battle, you look out for the person next to you or the mission fails. When you're in the thick of the fight, you rise or fall as one unit, serving one nation, leaving no one behind.*

Each time I look at that flag, I'm reminded that *our destiny is stitched together* like those 50 stars and those 13 stripes. *No one built this country on their own. This Nation is great because we built it together. This Nation is great because we worked as a team. This Nation is great because we get each other's backs. And if we hold fast to that truth, in this moment of trial, there is no challenge too great, no mission too hard. As long as we are joined in common purpose, as long as we maintain our common resolve, our journey moves forward, and our future is hopeful, and the state of our Union will always be strong.*

Thank you, God bless you, and God bless the United States of America.'

6. Reaching for the ubiquity

The exemplificatory passages above corroborate several underlying conceptual strategies in the generation of meaning in the United States of America cognitive community and its political arena. The marked usage of the unifying pronoun *we* as a hallmark of the inextricable nature of the American state of affairs. The reiteration of the syntagmatic concatenations *America*, the *United States* and the *United States*

of *America* as another discursively cohesive mechanism. The possessive determiner *our* is recurrent and equally indicative of the nation as a family conceptual scenario as well as a stratagem of asserting the American value system. The United States is seen as a family whose values revolve around concept of rectitude and fair-handedness derived from American exceptionalism and manifest destiny. Consequently, being a member of the conceptual United States family is both a privilege and a duty to impart the ingrained ideational constituents onto other prospective members within the family and friends of the family i.e. allies and cooperative nations around the globe (Kesić & Muhić, 2015).

The terms 'fatic' or 'insider' can stand in opposition to the term 'outsider' which was first introduced by the linguist Kenneth Pike (1957). Other terms, such as 'etic', derived from phonetic, and 'emic', derived from phonemic, and similar derivations, came into being as a response to the 'need to include nonverbal behaviour in linguistic description' (Pike, 1957:p.18). In 2003, Anderson (p.391) underlined the importance of taking into consideration both the 'etics' - the superficial level of the language - and 'emics' - the symbolic level of the language - while dealing with the text at hand.³

Sources

1. Obama, B. (2012) Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. *The American Presidency Project*. University of California, Santa Barbara. <https://www.presidency.ucsb.edu/node/299426> [Accessed 31st April 2023].

References

1. Anderson, M. (2003) Ethnography as Translation. *Translation: Approaches to Translation Studies* 21. 389–396.
2. Baker, M. (1992) *In Other Words*. London, Routledge.
3. Blakemore, D. (2002) *Linguistic Meaning and Relevance: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge, Cambridge University Press.
4. Grice, H. P. (1975) Logic and Conversation. *Syntax and Semantics: Speech Acts*. 41–58.
5. Gutt, E.A. (1991) *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Oxford, Blackwell.
6. Hutchins, W. & Kenny, O. (trans) (1991) *Palace of Desire*. Cairo, The American University in Cairo Press.

³ Parts of the paper encompass building blocks previously published in other co-authors' research endeavours and have been repurposed and updated for the specific contextual and thematic context of the paper at hand.

7. Seleskovitch, D. & Lederer, M. (1989/1995) *A systematic approach to teaching interpretation*. Silver Spring, Md., Registry of Interpreters for the Deaf.
8. Katan, D. (2014) *Translating Cultures An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. London, Routledge.
9. Kesić, D. & Muhić, E. (2015) Concomitant Tutelage Disparities. In: Akbarov, A. (ed.) *The Practice of Foreign Language Teaching*, Newcastle-upon-Tyne, Cambridge Scholars Publishing, pp. 116–167.
10. Kesić, D. & Muhić, E. (2019) Connotative facets of meaning in translation within incongruent contexts. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 7 (1), 125–132. DOI: 10.22190/JTESAP1901125K.
11. Muhić, E. (2018) Metaphors, one author and the written word: suicidal fish swirling in the lochs of Albion and the Balkans. In: Muhić, E. (ed.) *Fenomenologija značenja: jezičke, socio-kognitivne i kulturološke dimenzije domaćeg javnog prostora*. Banja Luka, Rotari klub, pp. 128–133.
12. Muhić, E. (2013) Conceptual Scenarios in Contemporary American Political Discourse: (Not) Going It Alone. In: Akbarov, A. & Larsen-Freeman, D. (eds.) *Applying Intercultural Linguistic Competence to Foreign Language Teaching and Learning*. Sarajevo, IBU Publications, pp. 611–618.
13. Pike, K. L. (1957) *Axioms and Procedures for Reconstructions in Comparative Linguistics: An Experimental Syllabus*. Glendale, Calif, Summer Institute of Linguistics.

Dejan M. Milinović
Emir Z. Muhić
Dalibor M. Kesić
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of English

KULTUROLOŠKA NADMOĆ ILI SEMANTIČKA REVNOSNOST: DVIJE STRANE ISTE MEDALJE UZ KONCEPTUALNI OBRT

Rezime

Kulturološke i konceptualno-semantičke zajednice su u svojevrsnoj orbiti autonomije u stvaranju vlastitih društvenih vrijednosti, no one su podjednako nesputane u stvaranju običaja i vjerovanja koji ih definišu u intertekstualnoj relacijskoj poveznici koristeći, veoma često i subliminalno, sveopšti civilizacijski repozitorijum.

Uvjerena, vjerovanja i metanarativi snažno su ukorijenjeni u svakodnevici jezičke upotrebe, upotrebljivosti i komunikacijskih obrazaca. Kada američki

rukovodilac stavi noge na sto, poruka autoriteta i opuštenosti koja se šalje lako se razumije, dok bi isti gest u arapskoj zemlji imao potpuno drugačije implikacije, naime – prezir i uvredu. Takve implikacije mogu biti specifične ili sveprisutne za kulturu. Ovaj rad ima za cilj da istraži tanku liniju koja balansira ova dva aspekta u domenu kulture i prevođenja, kao i da sagleda kognitivno-kulturološke metanarative koji neprekidno stvaraju nove i potvrđuju već ustaljene semantičke trase.

► **Ključne riječi:** konceptualno-kulturološke zajednice, intertekstualne relacije, dihotomija, univerzalni sistem povezanosti, metanarativi, kognicija.

Preuzeto: 30. 3. 2023.
Korekcije: 31. 5. 2023.
Prihvaćeno: 12. 6. 2023.

Маја Г. Баћић Ђосић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за неохеленске студије

ЈЕЗИК И РОД – МУШКИ И ЖЕНСКИ ГОВОРНИ ОБРАСЦИ У ГРЧКОЈ СЕРИЈИ *ΜΗΝ ΑΡΧΙΖΕΙΣ ΤΗΝ ΜΟΥΡΜΟΥΡΑ*

Апстракт: *Телевизија представља доминантни медиј који може утицати на формирање ставова и друштвених идеологија, будући да се овим путем рефлектује и социолингвистичка стварност, те одржавају језичке идеологије, али и постојећи социјални стереотипи. Из тог разлога, може се говорити о тзв. женском и мушком говору, односно њиховим основним карактеристикама, који се у великој мери повезују са друштвеном моћи, тј. улогом коју појединац има у својој друштвеној или делатној заједници. Циљ овог рада јесте да испита да ли се путем грчких медија, а конкретније - телевизијског серијског програма, уочавају тзв. женски и мушки језички образци, као и постојање социјалних стереотипа усмерених ка женама. За потребе израде овог рада спроведено је квалитативно неекспериментално истраживање, чији је фокус био на анализи лингвистичког понашања протагониста грчке серије *Μην αρχίζεις την μουρμούρα* / Немој да звоцаш. Резултати добијени овим истраживањем показали су да је њихов одабир језичких образаца сразмеран друштвеној позицији, односно професионалном статусу, односно да се употреба тзв. женских језичких образаца повезује са хијерархијски нижом друштвеном позицијом, док је уочено и присуство одређених стереотипа усмерених ка женама.*

Кључне речи: *језик, род, стереотипи, медији, модерни грчки језик.*

¹ maya.bacic@hotmail.com

1. Увод

Језик представља основно средство за комуникацију и интеракцију са другим члановима друштвене заједнице, те успостављање међуљудских односа, што подразумева да он, као такав, не може и не сме бити посматран одвојено од говорника будући да рефлектује и њихово поимање света. Такође, језик, неретко, може имати функцију оруђа и механизма задуженог за промене у друштву (Γσιπλάκου, 2015:р.195)

Управо из наведених разлога, он чини и кључни елемент за обликовање веровања, ставова и идеологија које подразумевају претпоставке о роду, етничитету и/или моћи (Filipović, 2009:р.110; Cameron, 2003). Додатно, не треба заборавити ни да језик, између осталог, представља важно средство репродукције социјалних различитости, будући да се могу уочити бројне разлике у његовој употреби од стране појединаца различите животне доби, пола, образовања, порекла, социјалног сталежа итд. (Ασημακοπούλου, 2018:р.10; Παυλίδου, 2006:р.20).

Род, с друге стране, представља производ друштвеног контекста, тј. резултат односа појединца према себи и нормама заједнице (Eckert & McConnell-Ginet, 2003:р.6). Међутим, како традиционалне улоге налажу, од жена и од мушкараца се од раног детињства очекује да их испуњавају, што најчешће доводи и до поистовећивања рода и пола, те прихватања рода као природне појаве. За разлику од пола, род, као продукт друштвеног конструкта, биолошке карактеристике не сматра релевантним, већ укључује активан однос појединца према свом идентитету (Eckert & McConnell-Ginet, 2003:р.6; 11; Filipović, 2018:р.188).

Ипак, уочава се да се поистовећивање рода и пола огледа не само приликом свакодневних активности, већ и у језику и кроз језик, будући да лингвистичко понашање умногоме условљава одређивање идентитета и друштвеног статуса појединца (Рађеновић, 2012:р.316). Из тог разлога, од великог је значаја имати увид у однос између језика и рода, како би се могли анализирати и стереотипи који настају као продукт једног таквог односа. Свакако, појава и развој родних студија последњих деценија су у великој мери напредовали, те довели до померања фокуса са квантитативних приступа на квалитативне, иако се не може говорити о оптималној методи намењеној истраживањима чије је тежиште на испитивању интеракције језика и рода (Holmes, 1997:р.196).

2. Укратко о родним студијама

До појаве и развоја родних студија, односно до првих систематичних, критичких и аналитичких истраживања на пољу односа језика и рода, где се уочавају оне родне разлике које се могу срести у реалним ситуацијама, долази 1975. године, објављивањем књиге Робин Лејкоф *Језик и место жене*. Конкретније, ово дело иницира појаву прве фазе у развоју родних студија, која се још назива и *теоријом доминације*, будући да је њено тежиште на приказу доминантног језика мушкараца (Filipović, 2018:p.191), који одређује положај жена, пре свега статус и титуле које оне добијају од оца или супруга, док је фокус стављен и на парове речи где маркирани женски род добија негативну конотацију².

У оквиру друге фазе развоја родних студија долази до појаве *теорије различитости*, односно *модела две културе*, у оквиру које се тежи постављању жене у равноправнији положај у односу на мушкарце. Конкретније, разлике у говору мушкараца и жена посматрају се кроз призму постојања разлика у процесу социјализације. Дечаци и девојчице, дакле, од најранијег узраста слободно време углавном проводе са припадницима истог пола, што доводи до стварања различитих друштвених норми интеракције, односно разлика у комуникативним обрасцима³.

Међутим, накнадне студије показале су да одабир одређене конверзацијске стратегије не мора бити у директној вези са полом локутора (Bergwall, 1999:p.278), што је довело до стварања *теорије перформативности*, коју развија Батлер деведесетих година XX века. У складу са овим приступом, континуиран друштвени перформанс јесте тај који доводи до стварања родних разлика, а категорија рода креирана је како би он, у складу са моделом исправног и погрешног, имао улогу да контролише и регулише понашање појединца у

² Нпр. *професионалац* је експерт, а *професионалка* проститутка. Филиповић (Filipović, 2018:pp.190–191) истиче и примере семантичких парова где женски род има пежоративну конотацију попут *master*: господар/стручњак - *mistress*: господарица/љубавница. Додатно, наведена ауторка спомиње и феномен тзв. *девијантног језика жена* (у поређењу са наметнутим стандардима) (Filipović, 2018:pp.190–191). Конкретније, од раног детињства жене усвајају одређени начин говора, који се касније посматра као девијантан, чиме им право на равноправност бива ускраћено (Eckert & McConnell-Ginet, 1992:p.471).

³ Проблеми који се јављају у комуникацији која се одвија у њиховој каснијој животној доби, тј. приликом комуникације између одраслих мушкараца и жена, доживљавају се као продукт непоседовања адекватног и довољног знања припадника једне групе о интеракцијским нормама припадника друге групе (Eckert & McConnell-Ginet, 1992:p.466). Нпр. девојчицама међусобна интимност представља срж пријатељског односа, а дечаци се више базирају на испољавање физичке снаге. С тим у вези, жене су склоније изражавању емоција, док их мушкарци не вербализују (Tannen, 1990).

друштву. С тим у вези, уколико перформанс појединца није у складу са родним ознакама, наведена ситуација потенцијално имплицира низ последица (Buttler, 1988:p.528).

3. О стереотипима у вези са женским и мушким говором

Лингвистичко понашање и социјални идентитет припадника мушког и женског пола разликује се у зависности од прописа заједнице чији су они чланови (Holmes, 1992:p.201), што условљава и појаву стереотипа. Социјални стереотипи повезују се с карактеристикама који се приписују циљној групи, што значи да локутор, узимајући у обзир и прагматичке услове, изражава свој став у вези са функционисањем одређених језичких образаца (Eckert & McConnell-Ginet, 1999:p.190; Κωστούλα-Μακράκη, 2001:p.120).

Иако је развој родних студија допринео њиховом смањењу, није утицао и на њихов потпуни нестанак, те се и данас може говорити о онима који се тичу разлика у коришћењу језичких образаца од стране жена и мушкараца. С тим у вези, увржено је мишљење да лингвистичко понашање жена карактерише исказивање емоција, недовршеност исказа, израженија љубазност, жеља за сарадњом, избегавање сукоба, те ређа употреба опсцене лексике, али и стандардизованих језичких образаца (Haas, 1979:p.621; Mills, 2005:p.229)⁴. Такође, сматра се да оне говоре дуже, продукујући већи број исказа, док им је ближа и употреба оних глагола и језичких облика који изражавају несигурност и недостатак самопоуздања (попут *верујем, мислим, нисам сигурна, уколико не грешим* и сл.) (Lakoff, 1973). Осим тога, наведени стереотипи у вези са потенцијалним лингвистичким понашањем жена неретко доводе до стицања утиска како је њихов говор мање снажан и битан у односу на говор мушкараца, будући да се повезује са попустљивошћу, те их, самим тим, смешта на секундарно место у друштвеној хијерархији (Mills, 2005:p.32).

Насупрот томе, у складу са постојећим родним стереотипима,⁵ чешћа употреба опсцене лексике, жаргона, али и фокусирање на друштвене, политичке и економске теме, те концизнији искази, одлика су говора мушкараца, који је често наредбодаван, окарактерисан прекидањем саговорника, али и суздржа-

⁴Више о томе в. Holmes (1992:pp.206–212).

⁵Занимљиво је имати увид и у истраживање које је спровео Канакис (Κανάκης, 2008), а чије је тежиште на анализи лингвистичког понашања корисника друштвених мрежа хомосексуалне оријентације. Наиме, аутор запажа да одређени број њих избегава употребу стереотипно женских језичких образаца како би их њихови саговорници прихватили у већој мери, што неминовно имплицира маргинализовање женског пола.

вањем емоција. Такав говор не сматра се примереним женама, будући да отвара питање њиховог феминитета, односно његовог потенцијалног губитка (Coates, 1999). Мушкарци употребљавају колоквијалне изразе с циљем ојачавања статуса, али и учвршћивања доминације, што доводи и до стварања супериорнијег осећаја, будући да се више пажње посвећује оним локуторима који доминантно износе и бране своје ставове, слажу се Холмс и Лејкоф (Holmes, 1992:p.212; Lakoff, 1973:p.51).

Лингвистичко понашање појединца, дакле, доводи до појаве стереотипа и предрасуда, а самим тим и до критиковања појединих начина изражавања, али и формирања мишљења о интелигенцији, образовању, способностима и другим особинама локутора (Ανδρουλάκης & Ευδόπουλος 2008:pp.127–137). То значи да моћ језика јесте веома велика, будући да он служи не само за идентификовање с одређеним социјалним категоријама већ у великој мери може утицати и на изградњу идентитета. Ипак, Хараламбакис (Χαραλαμπάκης, 2001:p.140) сматра да се може говорити о оним разликама у лингвистичком понашању припадника два пола које су засноване на њиховим улогама у друштвеној заједници. Дакле, није пристрастан језик, већ они који га користе.

4. Приказивање жена у грчким серијама – претходна истраживања

Телевизија представља једно од најдоминантнијих и најпопуларнијих средстава информисања, те, истовремено, и добру полазну тачку за истраживања у вези са односом језика и рода, будући да се путем гледања телевизије, неретко, може срести велики број израза који служе не само за формирање језичких идеологија у заједници већ и ставова и самоперцепције појединца⁶. Стога, анализа начина на који се представљају мушкарци и жене јесте од веома великог значаја будући да телевизија, поред чињенице да служи за релаксацију и разоноду, доприноси и дисеминацији родних стереотипа (Daalmans, Kleemans & Sadza, 2017:p.367).

⁶ Резултати истраживања спроведеног 1978. године, чије је тежиште било на испитивању 'културног утицаја' који телевизија има на становнике у Сједињеним Америчким Државама, показали су да она заиста утиче на обликовање ставова, иако, свакако, поред ње постоје и други фактори (Gerbner et al., 1978). Начин на који телевизија утиче на обликовање перцепције гледалаца заснивао се на Гербнеровој претпоставци да што у већој мери људи проводе време уз овај медиј, то и њихов поглед на свет и друштвену стварност одражава ставове које он промовише (Barnparousis & Nikolaou, 2014:p.44).

Када је реч о грчким телевизијским програмима и серијама, иако грчко друштво одликује хетерогеност, ипак, може се запазити да телевизија на територији ове земље негује и промовише патријархалну идеологију, хомогенизацију и национални идентитет, који се доживљава као друштвена конструкција (Φτερνιάτη, Τσάμη & Αρχάκης, 2016:pp.86–89). Тако, неретко, путем телевизијских програма и серија, а због употребе одређених стереотипних језичких образаца,⁷ долази до стигматизовања појединих друштвених група. Додатно, запажа се да је представљање жена путем медија често засновано управо на наведеним стереотипима, што неминовно доводи и до њиховог већег учвршћивања, али и слања погрешне поруке о месту, значају и улози жене у друштвеној заједници (Καφίρη, 2002:pp.12–13).

Бавећи се детаљније истраживањима у вези са приказивањем жена у грчким серијама и филмовима, Карталу (Kartalou, 2000) и Стаму и Малеску (Stamou & Maleskou, 2007) примећују да се женама најчешће додељују послови стереотипно везани за жене и инфериорни у односу на мушкарце (нпр. медицинска сестра, секретарица). Интересантно је приметити и да поједине грчке серије неретко деле жене на традиционалне и прогресивне, будући да се традиционални женски идентитет конструише помоћу различитих категорија, попут нпр. породице (сестра, мајка, тетка) и брака (удата жена), као и категорија које женама додељују пасивне улоге (робиња), чиме се репродукује патријархални друштвени модел. Насупрот томе, прогресивни женски идентитет конструисан је категоријама које су повезане са јавном сфером, попут професије (пословна жена, запослена жена) или одређених покрета (феминисткиња) (Stamou, Maroniti & Dimas, 2012:pp.49–50).

⁷Када је реч о модерном грчком језику, с морфолошке тачке гледишта, одликује га одређен број именица које не поседују афиксе ради изражавања фемининатива (нпр. συνθέτης/композитор), већ се дистинкција рода изражава употребом одређеног или неодређеног члана у том роду (ο δικαστής/η δικαστής). Када је реч о изражавању професија, постоји извесан број именица у женском роду, нпр. δικαστίνα/судиница, међутим, оне имају негативну конотацију. Што се тиче семантичког и лексичког нивоа, запажа се да у овом језику постоје и изрази који, односећи се на жену, имају погрдну конотацију. Наиме, реч је о оним слојеницама где прву компоненту чини именица γυναίκα/жена (γυναικοπονηριές / женска лукавства), али и γυναικούλα/женица, γυναίκα του δρόμου, γυναίκα του πεζοδρομίου / проститутка, уличарка. Наведени изрази повезани су с етиком и наглашавају негативне особине (Τσοκαλίδου, 2001). С друге стране, речи настале деривацијом и композицијом, а које као прву компоненту садрже реч άντρας/мушкарац осликавају престиж, те нонос: άνδρειος/одважан, άνδραγάθημα/јунаштво, άντρίκιος/храбар и сл. Такође, у употреби је и именица κύριος/господин, док се κυρία/госпођа и δεσποινίς/госпођица повезују са брачним статусом жене. Разлике се могу уочити и на синтаксичком нивоу, будући да именица мушког рода увек претходи именици женског (κύριος και κυρία / господин и госпођа, Αδάμ και Εύα / Адам и Ева итд.), али и приликом генералне употребе мушког рода као немаркираног (οι φοιτητές της Σχολής / студенти факултета) (Πατσιούρα, 2021:р.17).

5. Методологија истраживања и добијени резултати

За потребе израде овог рада спровели смо неекспериментално квалитативно истраживање базирано на анализи лингвистичког понашања протагониста грчке серије *Μην αρχίζεις τη μουρμούρα*⁸. Конкретније, циљ овог истраживања јесте утврдити да ли се у појединим језичким обрасцима могу уочити неки од стереотипа према женама, док ћемо испитати и начин говорења, те дискурзивне стратегије двоје протагониста, имајући у виду и контекстуалне варијабле. Фокус анализе биће на утврђивању тзв. женских и мушких језичких образаца у њиховом лингвистичком понашању, док ћемо настојати да утврдимо да ли се уочава и варијабилност у њиховим дискурзивним одабирима, условљена друштвеним перформансом.

Тежиште истраживања је на одабраним дијалозима између ликова Хариса и Васо из све три сезоне у којима се појављују,⁹ како бисмо испитали да ли долази до евентуалне измене лингвистичког понашања током развоја ликова. На одабир ликова чије се лингвистичко понашање анализира утицала је чињеница да је реч о младим особама у двадесетим годинама, који у одређеној мери рефлектују и понашање других особа исте или сличне животне доби у Грчкој, чије је друштво и даље у великој мери у медијима окарактерисано као патријархално и које одликује велики број социјалних стереотипа, у складу са претходно изнетим тврдњама. Наиме, Харис је незапослени музичар који се усељава у стан своје партнерке и преузима обављање кућних послова. С друге стране, Васо је запослена као болничарка, која, доприносећи финансијски, на себе преузима традиционално мушку улогу у патријархалним заједницама.

5.1. Лингвистичко понашање Васо

Када је реч о језичким обрасцима које користи Васо, будући да је, како смо већ истакли, реч о запосленој жени чији партнер живи у њеном стану и није запослен, могуће је запазити одређени број мушких говорних образаца (Τσώτσου & Σταύρου, 2019:р.107) (табела бр. 1):

⁸ Серија је базирана на шпанској серији *Escenas de matrimonio* у продукцији Mediaset Espana & Alba Adriatica, а која је 2016. године снимљена и у Србији под називом *Немој да звоцаш*. Тежиште серије је на приказу сцена из свакодневног живота три пара различите животне доби (25–65 година старости). Такође, иако је снимљено девет сезона ове серије, наведени ликови појављују се у прве три. Други пар у првих пет сезона јесу Илијас, рачуновођа, и Марина, домаћица, средовечни брачни пар, док трећи пар чине Минас, пензионер, и Вула, домаћица.

⁹ Конкретније, реч је о дијалозима из четири епизоде прве сезоне серије, три епизоде друге сезоне и три епизоде треће сезоне. Appendix: <https://app.luminpdf.com/viewer/639c6ad2741bcdc2b2ae1cfb>.

Λογичκο закључивање	(Ap. 3¹⁰) <i>Αγάπη μου, το πρώτο βήμα για να λύσεις είναι να αποδεχτείς ότι έχεις πρόβλημα. / Лубави, први корак при решавању проблема јесте да прихватиш чињеницу да имаш проблем.</i> (Ap. 6) <i>Η αποταμίευση, Χάρη μου, είναι η βασική αρχή του χρηματοοικονομικού σχεδιασμού. Σου περιέχει ασφάλεια και μακροπρόθεσμα σου δίνει και τη δυνατότητα αξιοποίησης επενδυτικών ευκαιριών. / Штедња, мој Харисе, основни је принцип финансијског планирања. Пружа ти сигурност, а касније и могућност улагања.</i>
Наредбодавни тон	(Ap. 1) <i>Ένα ένα ρε Χάρη! Ακόμη δεν ήρθες!!! / Једно по једно, Харисе! Још увек ниси дошао!!!</i> (Ap. 1) <i>Οπότε, μέχρι να ξαναβρεις δουλειά εγώ αναλαμβάνω τα έξοδα του σπιτιού κι εσύ την καθαριότητα. / Дакле, док не будеш пронашао посао, ја преузимам на себе кућне издатке, а ти хигијену.</i> (Ap. 2) <i>Χάρη, η τηλεόραση ήτανε τέρμα. / Харисе, телевизор је појачан до максимума.¹¹</i> (Ap. 3) <i>Χάρη, μιλάω σοβαρά! Κι έχω κι αποδείξεις! / Харисе, озбиљно говорим! И имам и доказе!</i> (Ap. 3) <i>Χάρη, πρέπει να μιλήσουμε. / Харисе, треба да разговарамо.</i> (Ap. 3) <i>Ε αμάν, ρε Χάρη! Λοιπόν, Χάρη, στο λέω. Εμένα ο άντρας μου δε θέλω να είναι φαλακρός. Αν χάσεις έστω μια τρίχα παραπάνω από το κεφάλι σου, χωρίσαμε! / Е, аман, бре, Харисе! Дакле, Харисе, кажем ти. Не желим да ми муж буде ћелав. Ако изгубиш једну додатну длаку с главе, раскидамо!</i> (Ap. 5) <i>Τα οικονομικά θα τα αναλάβω εγώ. Εσύ το μόνο που έχεις να κάνεις είναι να μου δίνεις το μισθό σου κάθε μήνα. / Ја ћу преузети финансије. Ти све што треба да радиш јесте да ми дајеш своју плату сваког месеца.</i>

¹⁰ Наведена скраћеница односи се на Appendix, односно на нумерацију дијалога, као што је наведено у Appendix-у.

¹¹ Конкретан пример могао би се посматрати и као звоцање, које се може дефинисати као дискурзивна стратегија чија је основна одлика константно убеђивање које не ескалира у агресивнију

	(Αρ. 5) Με τα πρώτα χρήματα που θα βγάλεις θα αναλάβεις εσύ τα έξοδα του σπιτιού για ένα χρόνο για να 'ρθουν και τα δικά μου οικονομικά σε ένα μάλανς. / Не, бебице моја. Од првог новца који зарадиш, преузећеш на себе кућне трошкове на годину дана да би и моје финансије дошле у равнотежу. (Αρ. 8) Χάρη δεν γίνεται ο γάμος χωρίς νύφη, ρύζι και κουφέτα. / Харисе, нема венчања без младе, пиринча и бомбона¹². (Αρ. 8) Μα βρε Χάρη μου, σκέψου το λίγο. / Ма, бре, Харисе, размисли мало о томе.
Употреба императива	(Αρ. 3) Κοίτα εδώ! / Гледај ово! (Αρ. 3) Τα μαλλιά σου κοίτα! / Гледај своју косу! (Αρ. 7) Μη, μη, μη μου πεις! / Не, не, немој ми рећи!
Иронија	(Αρ. 2) Όχι, το ολόγραμμά μου είναι. / Не, то је мој холограм. (Αρ. 3) Κοιτάω... αλλά δε βλέπω / Гледам... али не видим.
Употреба првог лица¹³	(Αρ. 2) Κι εγώ όλη μέρα στη δουλειά. / А ја сам цео дан на послу. (Αρ. 4) Και που σου 'χω πει χίλιες φορές να πας να του μιλήσεις. / И за кога сам ти рекла хиљаду пута да идеш да разговараш с њим. (Αρ. 7) Θα το δω μόνη μου. / Сама ћу то погледати.
Употреба жаргонских израза	(Αρ. 3) Το πας για ροζάκι¹⁴. / Још мало па ћеш оћелавити на темену.

Табела 1: Васо и одабир мушких говорних образаца

стратегију убеђивања, те суочавање. Занимљиво је приметити и да се, из тог разлога, чешће приписује женским лингвистичким образцима (Soule, 2011:pp.196–198)

¹² Грчки обичаји приликом венчања подразумевају бацање пиринча на младенце, што се повезује са напретком. Такође, након обреда, гости од младеца добијају бомбоњеру, која се састоји од непарног броја бомбона увијених у тил.

¹³ Иако и у појединим осталим одабраним дискурзивним образцима има употребе првог лица, истичемо да су само наведени сврстани у ову категорију, имајући у виду контекст у конкретним епизодама серије.

¹⁴ Именица *ροζάκι* означава врсту посланице, но, када се користи у овом контексту, упућује на фризуру карактеристичну за припаднике појединих монашких редова у католичкој цркви. Тако, наведени исказ нисмо превели одговарајућим жаргонским у српском језику, будући да, колико нам је познато, говорници српског не користе жаргон како би описали наведени изглед.

Ипак, интересантно је приметити да се, поред великог броја језичких образа карактеристичних за стереотипно лингвистичко понашање припадника мушког пола, већ у првој сезони може уочити да Βасο у појединим ситуацијама употребљава и тзв. женске говорне обрасце (Holmes, 1992:р.363; Τσώτσου & Στάμου, 2019:pp.107–108). Ослањајући се на податке из табеле која следи, можемо запазити да се њихов број постепено повећава у другој (Αρ. 5, 6, 7), да би свој врхунац достигао у трећој сезони (Αρ. 8, 9, 10)¹⁵ (табела бр. 2):

Употреба хипοκοριστικά	(Αρ. 3) Αγαπούλα μου, υπάρχουνε κάτι αμπούλες σε φαρμακεία που τις βάζεις... / Љубавице моја, постоје неке ампуле у апотеци које стављаш... (Αρ. 5) Όχι, μωράκι μου. / Не, бебице моја. (Αρ. 5) Μην κουράζεις το δικό σου κεφαλάκι μ' αυτά. / Не мој ти своју главицу умарати тиме. (Αρ. 8) Πεταμένα λεφτά ημπομπονιέρα, ημπομπονιερούλα; / Зар је бачен новац бомбоњера, бомбоњерица? (Αρ. 8) Ενώ εγώ που είμαι κοριτσάκι, τα σκέφτομαι όλα. / Видиш? Ја, пошто сам девојчица, мислим о свему. (Αρ. 8) Είμαστε δύο ερωτευμένα πιτσουνάκια, συγκατοικούμε στην φωλίτσα μας. / Ми смо два заљубљена голупчића, заједно живимо у нашем гнездашцу.
Исказивање емоција	(Αρ. 3) Μωρό μου, το ξέρεις πόσο σε αγαπάω, ναι; / Бебо, знаш колико те волим, зар не? (Αρ. 7) Πού πάμε αν δεν μπορούμε ούτε καν να δούμε την καινούρια σεζόν μαζί; Δεν μπορώ ούτε να σε βλέπω. / Куда идемо ако не можемо заједно да погледамо ни нову сезону? Не могу ни да те погледам.
Избегавање опscene лексике	(Αρ. 6) Έλα ρε Χάρη, αφού δεν μπορώ να τα πω. / Ма, Харисе, не могу то да кажем. (Αρ. 6) Σου έχω κι εναλλακτική. Βρισιές σε ξένες γλώσσες. / Имам и алтернативу. Псовке на страним језицима.
Понављање питања	(Αρ. 1) Σκόνη; Ποια σκόνη, αγάπη μου; / Прашине? Какве прашине, љубави моја? (Αρ. 8) Ε τι θα σκεφτούνε; Ότι θα χωρίσουμε θα σκεφτούνε; / Шта да помисле? Помислиће да ћемо се растати?

¹⁵ Истичемо да не говоримо о укупном броју исказа наведених у датим табелама, већ о целокупном лингвистичком понашању протагониста у наведеним дијалозима.

	(Αρ. 9) Ε Χάρη, το μπλε; Το μπλε που με κάνει πάρα πολύ κούκλα; / Ε, Харисе, плаву? Плаву која ме много улепшава?
Позивање на емоције, исказивање немоћи	(Αρ. 2) Κι εγώ όλη μέρα στη δουλειά, θέλω όταν έρθω σπίτι να βρω λίγο την ησυχία μου. / А ја, цео дан на послу, желим да кад дођем кући имам мир. (Αρ. 4) Θες να πας να του το πεις; / Хоћеш да идеш да му то кажеш? (Αρ. 6) Ε τώρα γιατί μου το χαλάς βρε Χάρη; / А што ми сад квариш идеју, Харисе? (Αρ. 7) Καθόλου δε με υπολογίζεις, Χάρη; / Уопште ме не узимаш у обзир, Харисе?
Несигурност: употреба глагола који изражавају несигурност и ослањање на туђе ставове	(Αρ. 2) Ο μπαμπάς λέει ότι η τηλεόραση καίει πάρα πολύ ρεύμα. / Тата каже да телевизија троши много струје. (Αρ. 3) Χάρη, θα στο πω μια και έξω γιατί πιστεύω ότι η ειλικρίνεια είναι η βάση κάθε ζευγαριού. / Харисе, рећи ћу ти ово директно јер верујем да је искреност основа сваког пара.

Табела 2: Васо и одабир женских говорних образаца

5.2. Лингвистичко понашање Хариса

Харису је, будући да је, као што смо већ напоменули, незапослен и да остаје код куће док Васо ради, додељена традиционално женска улога, базирана на обављању свакодневних кућних послова. Из тог разлога, било је интересно анализирати да ли, и уколико да, у којој мери, овај лик користи и женске језичке образце (табела бр. 3):

Употреба хипокористика	(Αρ. 2) Ωραία, Βασούλα, τα μοίρασες τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες. / Добро, Васице, поделила си задужења и обавезе. (Αρ. 2) Εσένα, αγαπούλα μου; / Тебе, љубавице моја? (Αρ. 4) Εντάξει βρε μωράκι μου, τι να κάνουμε; / Добро, бре, бебице моја, шта да радимо?
Исказивање емоција	(Αρ. 2) Ήρθες, έρωτα της ζωής μου; / Стигла си, љубави мог живота? (Αρ. 2) Άσε, ο καημένος ο Γζων. / Пусти, јадан Џон.

Ποναβљање питања	(Αρ. 2) Εσύ δεν είπες, όμως, ότι θα μοιραζόμαστε και το σπίτι; / Али зар ниси рекла да треба да делимо и кућу?... Πώς το μοιραζόμαστε αφού τόση ώρα δεν έχω βρει πού στο καλό να βάλω το κοντραμπάσο μου; / Како је делимо када ја никако не налазим место за свој контрабас?
Πозивање на емоције, исказивање немоћи	(Αρ. 2) Δεν πας καλύτερα εσύ που είσαι γυναίκα και δε θα σε δείρει; / Зар није боље да идеш ти пошто си жена, па те неће ударити? (Αρ. 2) Να σκεφτούνε ό,τι θέλουνε, αγάπη μου, αλλά από μέσα τους. Εγώ τι φταίω; / Нек мисли шта год жели, љубави, али у себи. Што сам ја крив?

Табела 3: Харис и одабир женских говорних образаца

Међутим, развојем радње, запажамо да Харис у другој (Αρ. 5, 6, 7), а затим и трећој сезони (Αρ. 8, 9, 10) почиње постепено, у све већој мери, да користи стереотипне језичке образце карактеристичне за говор мушкараца (табела бр. 4):

Λογичко закључивање	(Αρ. 2) Άμα δεν έλεγε κάτι τέτοια ο μπαμπάς δε θα είχε τη δικιά του εταιρεία και ανασφάλιστους εργατες. / Καд тата не би тако нешто рекао, не би имао своју фирму и неосигуране раднике. (Αρ. 3) Τρεις μήνες έκασα. Πού να κουρευτώ εκεί πέρα; Μακρύ είναι το μαλλί. / Био сам три месеца. Где да се шишам тамо? Дугачка ми је коса. (Αρ. 3) Επίσης, κάποια μέρα θα γεράσω. / Такође, једном ћу и остарити. (Αρ. 4) Αυτό δεν είναι βρисиά. / То није псовка. (Αρ. 8) Ρε Βάσω, πεταμένα λεφτά είναι. / Бре, Βасο, то је бачен новац. (Αρ. 9) Τόσα φορέματα έχεις. Βάλε εκεί πέρα ένα άλλο. / Имаш толико хаљина. Обуци неку другу.
Наредбодавни тон	(Αρ. 7) Όχι, όχι, μαζί θα το δούμε! / Не, не, заједно ћемо га погледати!
Употреба императива	(Αρ. 3) Άσε μας ρε, Βάσω! / Пусти ме, бре, Βасο!
Иронија	(Αρ. 2) Κεφάλια, κεφάλια! / Баш си расположена! (Αρ. 3) Κι εσύ έχεις κρεατοελιές πολλές κι είσαι χοντρή, χοντρή κι άσχημη. / А ти имаш много брадавица и веома си дебела, дебела и ружна.

	(Αρ. 3) Και εξαφανίζεις κάτι ενοχλητικούς που σου λένε ότι έχεις φαλάκρα; / И помоћу њих отклањаш оне који ти говоре да ћелавиш? (Αρ. 3) Τι λες έτσι προληπτικά να αρχίσω από τώρα να κυκλοφορώ με το πι; Να του πάρω τον αέρα; / Шта кажеш на то да већ сад почнем да ходам са ходалицом? Да се привикнем? (Αρ. 4) Πας καλά; / Је л' теби добро? (Αρ. 6) Ωραία, και θα τον ρωτάς τον άλλο - Συγγνώμη, ποια ξένη γλώσσα μιλάτε για να μπορώ κι εγώ να σας βρίσω να ευχαριστηθώ κι εγώ, να ευχαριστηθείτε κι εσείς; / Добро, и питаћеш некога: 'Извините, који страни језик говорите да бих могла да вас опсујем како бисмо и ја и ви били задовољни?' (Αρ. 6) Και τι θα κάνεις; Θα βρίζεις με πιπ λες και είσαι σε σίριαλ με επιθυμητή γονική συναίνεση; / И шта ћеш да радиш? Користићеш реч <i>nip</i> да псујеш, као да си у серији за чије гледање је потребно одобрење родитеља?
Доминантан дискурс	(Αρ. 2) Όχι πάλι! / Не опет! (Αρ. 9) Το βρήκα. Άκου άκου, δε θα φάνε κουφέτα. Πώς σου φαίνεται αυτό. / Сетио сам се. Слушај, неће јести бомбоне. Како ти се то чини?
Стереотипи према женама	(Αρ. 4) Εσείς οι γυναίκες δεν το έχετε και πολύ με το παρκάρισμα. / Ви жене нисте баш вичне у паркирању.
Употреба жаргонских израза	(Αρ. 3) Βάσω, ξεκόλλα. / Васо, искулирај. (Αρ. 4) Ο τύπος είναι σαν τριαξονικό. / Тип је као трокрилни ормар. (Αρ. 4) Αα, είναι πολύ μεγάλος τρόμπας ο άνθρωπος. / Аа, човек је велики идиот. (Αρ. 5) Μα τσόνταρα τόσο καιρό; / Зар сам спонзорисао толико дуго?

Табела 4: Харис и одабир мушких говорних образаца

Дакле, на основу података изнетих у табели бр. 3 и табели бр. 4 можемо приметити да, као и случају лингвистичког понашања Васо, лик Хариса постепено бива измењен, те постаје доминантнији у дијалозима, користећи у

већој мери позивање на логичко закључивање, наредбодавни тон, иронију, не истичући емоције и заступајући личне ставове.

6. Дискусија

Ослањајући се на изнете податке, можемо приметити да нити лик Васо, нити лик Хариса, не карактерише искључиво један стил лингвистичког понашања, већ да је оно сразмерно улози коју имају у друштвеној заједници. Другим речима, евидентно је да оба лика бирају оне говорне обрасце и дискурзивне стратегије директно повезане управо са улогом коју имају, те да они нису условљени њиховим родом. Наиме, то значи да се велики број мушких говорних образаца примећује код Васо, док је једино она та која финансијски доприноси њиховој заједници, док, Харис, у тренутку када налази посао, постепено мења свој начин говорења, те почиње да избегава стереотипно женско лингвистичко понашање. Дакле, можемо закључити да њихово лингвистичко понашање рефлектује основне принципе теорије перформативности, будући да се на тај начин најбоље може објаснити варијабилност у њиховим дискурзивним одабирима, која зависи од тренутне ситуације, односа моћи, позиције у широј заједници, али и контекста.

Тако, језички обрасци које користи Васо показују да је она доминантнија, будући да је финансијски независна у почетним дијалозима, иако јој је додељено стереотипно женско занимање (болничарка). Управо наведено, дакле, упућује на чињеницу да је њен карактер представљен као динамичан и снажан, спреман да учврсти свој положај и да буде доминантан у оквиру заједнице којој припада. Другим речима, чешћа употреба мушких говорних образаца, те доминантно изношење својих ставова у тим ситуацијама имплицира да протагонисткиња настоји да учврсти свој друштвени статус, што доводи и до осећаја супериорности. Међутим, чак и приликом употребе мушких језичких образаца примећујемо да протагонисткиња избегава употребу опсцене лексике, док у занемарљивој мери користи и жаргонске изразе. Стога, можемо запазити да, доиста, њено наведено лингвистичко понашање није спонтано, већ је условљено друштвеним перформансом.

Такође, посматрајући дискурзивне одабире протагонисткиње од прве до треће сезоне, примећујемо да је интензитет и фреквентност употребе тзв. мушких језичких образаца обрнуто сразмеран јачању Харисове позиције у друштву, засноване на развоју његове каријере. У почетку он избегава сукобе, користи хипокористике, али и исказује емоције. Међутим, постепено учачавамо да ње-

гов лик, јачајући своју друштвену позицију, у све већој мери користи иронију, доноси закључке базиране на логичком расуђивању, користи жаргонске изразе, али и износи стереотипе према женама. Такође, занимљиво је приметити и да, иако ликови постепено мењају своје лингвистичко понашање, ипак не напуштају у потпуности почетне језичке обрасце, у зависности од ситуације у којој се налазе, а која умногоме утиче на одабир начина изражавања.

7. Закључна разматрања

Ослањајући се на претходно изнете податке, можемо потврдити ставове Стаму и Димопулу (Στάμου & Δημοπούλου, 2015) и Кафири (Καφίρη, 2002) у вези са стереотипним представљањем жена у грчким медијима путем кинематографије, односно телевизијских серијских програма, што се, иако не одмах, ипак уочава у већој мери у епизодама друге и треће сезоне. Међутим, мишљења смо да се, ипак, упркос чињеници да лик Васо представља еманциповану младу жену, у наведеној серији могу срести и стереотипи према женама који су наведени у претходном делу рада. Подаци да се њен лик, односно женски говор повезује са немогућношћу суздржавања емоција, фреквентнијом употребом хипокористика и израженом несигурношћу, указују на чињеницу да је грчко друштво и даље у одређеној мери патријархално, те да су стереотипи саставни део његове свакодневице.

С тим у вези, треба имати у виду да медији и данас рефлектују социолингвистичку стварност, одражавајући притом и поједине језичке идеологије, те стереотипе карактеристичне за одређену друштвену заједницу. То неминовно покреће и тему у вези са равноправношћу полова у модерном друштву, али и указује на дијахроничко питање у вези са местом и улогом жене у друштвеној заједници. Мишљења смо да би било значајно спровести и даља истраживања на ову тему, базирана на компаративној анализи лингвистичког понашања протагонисткиња и протагониста серија и кинематографских остварења у Грчкој и у Србији, с циљем добијања увида у социолошку и социолингвистичку ситуацију на територијама ове две културно и историјски блиске земље.

Λιτeράтуρα

1. Ανδρουλάκης, Γ., Ξυδόπουλος Γ. (2008) *Γλωσσική Ανάπτυξη. Εισαγωγικά θέματα Γλωσσολογίας*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
2. Barmparousis, C., Sousanna Maria Nikolaou, S. M. (2014) Gender representations of students fifth and sixth grade elementary school and television series (soap operas). In: *Evaluation of Quality Assurance in HEI using SPSS*, Athens, Piraeus University of Applied Sciences, pp. 44–58.
3. Bergwall, V. (1999) Toward a Comprehensive Theory of Language and Gender. *Language in Society*. 28 (2), 273–293.
4. Butler, J. (1988) Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*. 40 (4), 519–531.
5. Gerbner, G., Gross, L., Jackson-Beeck, M., Jeffries-Fox, S., Signorielli, N. (1978) Cultural Indicators: Violence Profile No. 9. *Journal of Communication*. 28(3), 176–207.
6. Daalmans, S., Kleemans, M., Sadza, A. (2017) Gender representation on gender-targeted television channels: A comparison of female-and male-targeted TV channels in the Netherlands. *Sex roles*. 77(5), 366–378.
7. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (1992) Think Practically, Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice. *Annual Review of Anthropology*. 21, 461–490.
8. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (1999) New generalizations and explanations in language and gender research. *Language in society*. 28 (2), 185–201.
9. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (2003) *Language and Gender*. Cambridge, CUP.
10. Kartalou, A. (2000) Gender: Professional and class identities in Miss Director and Modern Cinderella. *Journal of Modern Greek Studies*. 18, 105–118.
11. Κανάκης, Κ. (2008) Γλώσσα, Αρσενικότητα και Σεξουαλικότητα στο Διαδίκτυο. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*. 28, 159–170.
12. Καφίρη, Κ. (2002) *Φύλο και Μ.Μ.Ε.: Μελέτη επισκόπησης*. Αθήνα, ΚΕΘΙ.
13. Κωστούλα-Μακράκη, Ν. (2001) *Γλώσσα και κοινωνία. Βασικές έννοιες*. Αθήνα, Μεταίχιμο.
14. Lakoff, R. (1973) Language and Woman's Place. *Language and Society*. 2 (1), 45–80.
15. Λαμπροπούλου, Σ. (2014) Κοινωνικό Φύλο: Μέθοδοι και Προσεγγίσεις. Στο: *Ανάλυση Λόγου-Θεωρία και εφαρμογές*. 399–438.
16. Mills, S. (2005) Gender and impoliteness. *Journal of Politeness Research*. 1, 263–280.
17. Πατσιούρα, Χ. (2021) *Η κατασκευή έμφυλων ταυτοτήτων μέσα από τηλεοπτικές σειρές. Διπλωματική εργασία*. Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών.
18. Παυλίδου, Θ.Σ. (2006) Γλώσσα-Γένος-Φύλο: Προβλήματα, Αναζητήσεις και Ελληνική Γλώσσα, Στο: *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*. 10–31.
19. Рађеновић, А. (2012) Језик и род: како младићи говоре о девојкама?. *Анали Филолошког факултета*. 24, 315–331.
20. Soule, K. (2011) The What, When, Who, and Why of Nagging in Interpersonal Relationships. In: Galvin K. (ed.) *Making Connections*. New York, Oxford University Press, pp. 193–199.

21. Stamou, A., Maleskou, C. (2007) The representation of woman in Greek television: The case of television series. *The Social Sciences Tribune*. 13, 181–198.
22. Stamou, A., Maroniti, K., Dinas, K. (2012) Representing ‘traditional’ and ‘progressive’ women in Greek television: The role of ‘feminine’/‘masculine’ speech styles in the mediation of gender identity construction. *Women’s Studies International Forum*. 35 (1), 38–52.
23. Στάμου, Α., Δημοπούλου, Α. (2015) Κοινωνιογλωσσικές αναπαραστάσεις της κατασκευής του φύλου στον τηλεοπτικό λόγο: Η περίπτωση της σειράς Εργαζόμενη Γυναίκα. *Γλωσσολογία/Glossologia*. 23, 23–44.
24. Στάμου, Α., Τσώτου, Β. (2019) Γλωσσικά στερεότυπα σε κείμενα μαζικής κουλτούρας για παιδιά: Μια διαχρονική ανάλυση των γλωσσικών κωδικών σε ταινίες κινουμένων σχεδίων της Disney. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*. 12 (1), 95–133.
25. Tannen, D. (1990) Sex, Lies and Conversation. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1990/06/24/sex-lies-and-conversation/01cb17ba-1af7-4bf4-8a02-3d1b6c11648f/>.
26. Τσιπλάκου, Σ. (2015) Διδάσκοντας διάλεκτο σε ένα παιδαγωγικό πρόγραμμα κριτικού γραμματισμού: η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της Κύπρου. Στο: *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*. 187–210.
27. Τσοκαλίδου, Ρ. (2001) Γλώσσα και φύλο. Στο: *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα*. 1–3.
28. Filipović, J. (2009) Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali Filološkog fakulteta*. 21, 109–117.
29. Filipović, J. (2018) *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd, Zadužbina Andrejević.
30. Φτερνιάτη, Α., Τσάμη, Β. Αρχάκης, Α. (2016) Τηλεοπτικές διαφημίσεις και γλωσσική ποικιλότητα: Προτάσεις κριτικής γλωσσικής διδασκαλίας. Στο: *Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση*. 4 (1), 85–100.
31. Haas, A. (1979) Male and female spoken language differences: Stereotypes and evidence. *Psychological Bulletin*. 86 (3), 615–626.
32. Holmes, J. (1992) *An Introduction to Sociolinguistics*. London, Longman.
33. Holmes, J. (1997) Women, language and identity. *Journal of sociolinguistics*. 1 (2), 195–223.
34. Cameron, D. (2003) Gender Issues in Language Change. *Annual Review of Applied Linguistics*. 23, 187–201.
35. Coates, J. (1999) Women behaving badly: Female speakers backstage. *Journal of Sociolinguistics*. 3 (1), 65–80.

Maja G. Bačić Ćosić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Modern Greek Studies

LANGUAGE AND GENDER – MALE AND FEMALE
LANGUAGE PATTERNS IN THE GREEK SERIES *MHN*
APXIZEIS THN MOYPMOYPA

Summary

Television is a dominant medium that can influence one's attitude and social ideologies formation since it reflects sociolinguistic reality and maintains language ideologies and existing social stereotypes. For that reason, we can mention so-called female and male language patterns and their main characteristics, which are to a great extent associated with social power, i.e. the role that an individual has in his social community or community of practice. This paper aims to examine whether the Greek media and more specifically, the Greek TV series promote so-called male and female language patterns, as well as social stereotypes directed towards women. In this paper, we analysed the linguistic behaviour of the protagonists of the Greek series *Μην αρχίζεις την μουρούρα*. Qualitative non-experimental research based on the analysis of linguistic behaviour at the level of the characters' lexical choice, Vaso and Charis showed that their choice of language patterns is proportional to their social or professional status. In addition, we noticed the presence of certain social stereotypes, while it is evident that the use of stereotypical-female language patterns is associated with a hierarchically lower social position.

► *Key words*: language, gender, stereotypes, media, modern Greek language.

References

1. Androulakis, G., Xydopoulos, G. (2008) *Glossiki Anaptyxi. Eisagogika themata Glossologias*. Patras, Hellenic Open University.
2. Barmparousis, C., Sousanna Maria Nikolaou, S. M. (2014) Gender representations of students fifth and sixth grade elementary school and television series (soap operas). In: *Evaluation of Quality Assurance in HEI Using SPSS*, Athens, Piraeus University of Applied Sciences, pp. 44–58.
3. Bergwall, V. (1999) Toward a Comprehensive Theory of Language and Gender. *Language in Society*. 28 (2), 273–293.

4. Butler, J. (1988) Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*. 40 (4), 519–531.
5. Cameron, D. (2003) Gender Issues in Language Change. *Annual Review of Applied Linguistics*. 23, 187–201.
6. Canakis, C. (2008) Glossa, Arsenikotita kai Sexoualikitota sto Diadyktio. *Meletes gia tin elliniki glossa*. 28, 159–170.
7. Coates, J. (1999) Women behaving badly: Female speakers backstage. *Journal of Sociolinguistics*. 3 (1), 65–80.
8. Costoula-Makraki, N. (2001) *Glossa kai koinonia. Vasikes ennoies*. Athens, Metaihmio.
9. Daalmans, S., Kleemans, M., Sadza, A. (2017) Gender representation on gender-targeted television channels: A comparison of female-and male-targeted TV channels in the Netherlands. *Sex roles*. 77 (5), 366–378.
10. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (1992) Think Practically, Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice. *Annual Review of Anthropology*. 21, 461–490.
11. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (1999) New generalizations and explanations in language and gender research. *Language in society*. 28 (2), 185–201.
12. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (2003) *Language and Gender*. Cambridge, CUP.
13. Filipović, J. (2009) Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali Filološkog fakuteta*. 21, 109–117.
14. Filipović, J. (2018) *Moć reči: ogleđi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd, Zadužbina Andrejević.
15. Fterniati, A., Tsami, V., Archakis, A. (2016) Tileoptikes diafimiseis kai glossiki poikilotita: Protaseis kritikis glossikis didaskalias. In: *Proscholiki & Scholiki Ekpaideysi* 4 (1), pp. 85–100.
16. Gerbner, G., Gross, L., Jackson-Beeck, M., Jeffries-Fox, S., Signorielli, N. (1978) Cultural Indicators: Violence Profile No. 9. *Journal of Communication*. 28 (3), 176–207.
17. Haas, A. (1979) Male and female spoken language differences: Stereotypes and evidence. *Psychological Bulletin*. 86(3), 615–626.
18. Holmes, J. (1992) *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Longman.
19. Holmes, J. (1997) Women, language and identity. *Journal of sociolinguistics*. 1 (2), 195–223.
20. Kafiri, K. (2002) *Phylo kai MME.: Meleti episkopisis*. Athens: K.E.th.I.
21. Kartalou, A. (2000) Gender: Professional and class identities in Miss Director and Modern Cinderella. *Journal of Modern Greek Studies*. 18, 105–118.
22. Lakoff, R. (1973) Language and Woman's Place. *Language and Society*. 2(1), 45–80.
23. Lampropoulou, S (2014) Koinoniko Phylo: Methodoi kai Prosengiseis. In: *Analysi Logou-Theoria kai efarmoges*, pp. 399–438.
24. Mills, S. (2005) Gender and impoliteness. *Journal of Politeness Research*. 1, 263–280.
25. Patsioura, C (2021) I kataskeyi emphylyon taytotiton mesa apo tileoptikes seires. *H kataσκευη έμφυλων ταυτοτήτων μέσα από τηλεοπτικές σειρές*. Master's Thesis. Patras, University of Patras.

26. Pavlidou, Th-S. (2006) Glossa-Genos-Phylo: Provlimata, Anazitiseis kai Elliniki Glossa. In: *Glossa-Genos-Phylo*, pp. 10–31.
27. Rađenović, A. (2012) Jezik i rod: Kako mladići govore o devojkama?. *Anali Filološkog fakulteta*. 24, 315–331.
28. Soule, K. (2011) The What, When, Who, and Why of Nagging in Interpersonal Relationships. In: Galvin K. (ed.) *Making Connections*. New York, Oxford University Press, pp. 193–199.
29. Stamou, A., Maleskou, C. (2007) The representation of woman in Greek television: The case of television series. *The Social Sciences Tribune*. 13, 181–198.
30. Stamou, A., Maroniti, K., Dinas, K. (2012) Representing ‘traditional’ and ‘progressive’ women in Greek television: The role of ‘feminine’/‘masculine’ speech styles in the mediation of gender identity construction. *Women’s Studies International Forum*. 35 (1), 38–52.
31. Stamou, A., Dimopoulou, A. (2015) Koinonioglossologikes anaparastaseis tis karaskeyis tou phyloz ston tileoptiko logo: I periptosi tis seiras Ergazomeni Gynaika. *Glossologia*. 23, 23–44.
32. Stamou, A., Tсотou, V. (2019) Glossika stereotypa se keimena mazikis koulouras gia paidia: Mia diachroniki analysi ton glossikon kodikon se tainies kinoumenon shedion tis Disney. *Epistimoniki Epetirida Paidagogikou Tmimatos Nipiagogon Panepistimiou Ioanninon*. 12 (1), 95–133.
33. Tannen, D. (1990) Sex, Lies and Conversation. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1990/06/24/sex-lies-and-conversation/01cb17ba-1af7-4bf4-8a02-3d1b6c11648f/>.
34. Tsiplakou, S. (2015) Didaskontas dialekto se ena paidagogiko programma kritikou grammatismou; i ekpaideytiki metarrythmisi tis Kiprou. In: *I didaskalia ton neoellinikon glossikon poikilion kai dialekton stin prothovathmia kai deuterovathmia ekpaideysi: Theoritikes prosengiseis kai didaktikes efarmoges*, pp. 187–210.
35. Tsokalidou, R. (2001) Glossa kai phylo. In: *Encyclopaidikos Odigos gia ti glossa*. 1–3.

Преузето: 17. 12. 2022.
Корекције: 3. 3. 2023.
Прихваћено: 7. 3. 2023.

Anja Đ. Pravuljac¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet

PREVOĐENJE ZEITGEISTA: ZEROKALKAREOVI GRAFIČKI ROMANI U BOSNI I HERCEGOVINI

La cultura di massa è anticultura.
Umberto Eco

Apstrakt: U radu se istražuje problem prenosa kulturnih elemenata u književnom prevođenju na primjerima prevoda sa italijanskog jezika referenci iz popularne kulture u grafičkim romanima stripovskog autora Zerokalkarea u Bosni i Hercegovini. U radu se analiziraju rješenja prevoditeljke Anje Pravuljac u bosanskohercegovačkim izdanjima Zerokalkareovih grafičkih romana izdavača Agarthe comics. Analizirane su dvije grupe kulturnih izraza: nacionalni kulturni izrazi, vezani za italijansko kulturno podneblje, i generacijski kulturni izrazi, vezani za pripadnike određene dobi, a ne teritorije. S obzirom na to da autor u svom autobiografskom narativnom pristupu uveliko koristi reference iz popularne kulture, čime u čitaocu izaziva osjećaj kolektivne pripadnosti jednoj istoj zajednici, cilj traduktološke analize jeste da ispitivanjem primjera korištenih strategija u prevodima Zerokalkareovih grafičkih romana u Bosni i Hercegovini pokaže važnost prenosa istog 'duha vremena' koji preovladava u autorovoj originalnoj poetici i na dolazni jezik. Iako postoje malobrojna istraživanja prevoda Zerokalkareovih grafičkih romana na druge jezike, poput engleskog jezika (Polli, 2021), doprinos ovog istraživanja ogleda se u tome što je ono do sada prvo istraživanje prevoda Zerokalkareovih romana na srpskohrvatskom govornom području.

Ključne riječi: Zerokalkare, grafički roman, italijanski jezik, prevod, popularna kultura, transkultura, traduktološka analiza.

Uvod

Fokus ovoga rada usmjeren je na istraživanje uspjeha prevoda grafičkih romana jednog od najpoznatijih italijanskih stripovskih autora današnjice Zerokalkarea

¹anja.pravuljac@ff.unibl.org

u Bosni i Hercegovini. Cilj istraživanja jeste da se traduktološkom analizom sa italijanskog jezika ispitaju prevodilački problemi prenosa polazne kulture u dolaznu, naročito kada se radi o popularnoj kulturi, te da se prema tome predlože odgovarajuće strategije za prenos kulturnih elemenata na strani jezik. Analiza prevoda sa italijanskog jezika prvenstveno je fokusirana na kulturne elemente karakteristične za Zerokalkareovu poetiku, koji se mogu posmatrati i u kontekstu Zeitgeista kojem pripada autor, kao i njegovi čitaoci, odnosno različitim kulturnim, društvenim ili političkim fenomenima jednog doba, koji 'izražavaju jedinstven duh i jedinstvenu suštinu' (Popović, 2010:p.787).

Mikele Reh, poznatiji pod pseudonimom Zerokalkare, rođen je 1983. godine u Arcu. Nakon nekoliko godina provedenih u Francuskoj, seli se sa porodicom u Rim, tačnije u Rebibiju, naselje koje autoru postaje toliko važno da ga kasnije u svojim radovima nerijetko navodi kao referentnu tačku svoga života. Zerokalkare predstavlja svojevrsni fenomen italijanskog izdavaštva. Počinje svoju karijeru kao underground umjetnik u rimskim društvenim centrima, izrađujući koncertne plakate, naslovnice albuma i fanzina, a šira publika ga primjećuje nakon 2011. godine, kada njegov blog² postaje jedna od najposjećenijih veb-stranica u Italiji, te mu donosi prve značajne nagrade. Priznanja nastavljaju da se nižu i nakon početka autorove saradnje sa milanskom izdavačkom kućom Bao publishing,³ koja je do danas objavila 15 Zerokalkareovih knjiga, počevši od njegove prve knjige 2012. godine *La profezia dell'armadillo* do *No sleep till Shengal*, knjige objavljene 2022. godine. Za 2023. godinu Bao publishing je najavio izlazak i šesnaeste Zerokalkareove knjige naslovljene *Dopo il botto*. Zerokalkareov talenat postaje prepoznat i van granica Italije nakon 2015. godine, kada završava među polufinalistima najznačajnije italijanske književne nagrade Strega, a doživljava svoj vrhunac 2021. godine, kada američka produkcijska kuća Netflix realizuje autorovu animiranu seriju *Strappare lungo i bordi*, čime stiče i svjetsku slavu.

Zerokalkareove knjige do sada su prevedene na 13 svjetskih jezika i doživjele su mnoga međunarodna izdanja, bilo u obliku štampanih ili elektronskih knjiga⁴. Kada su u pitanju zemlje bivše Jugoslavije, Zerokalkareove knjige prevedene su i objavljene u tri države – u Srbiji, u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini. U Srbiji, izdavačka

²Vidi www.zerocalcare.it.

³Izdavačka kuća Bao publishing osnovana je 2009. godine, a danas se ubraja među najuspješnije italijanske izdavačke kuće stripova i grafičkih romana. Više podataka o izdavačkoj kući i njenim izdanjima može se pronaći na veb-stranici: www.baopublishing.it.

⁴Podaci o Zerokalkareovim međunarodnim izdanjima mogu se konsultovati na veb-stranici www.zerocalcarefc.it.

kuća Lavirint objavila je dvije Zerokalkareove knjige – *Armadilovo proročanstvo* 2015. godine te (*Skoro.*) *Svakog. Prokletog. Ponedjeljka.* 2020. godine⁵. U Hrvatskoj je objavljena prva Zerokalkareova knjiga *Pasančevo proročanstvo* 2019. godine⁶.

U Bosni i Hercegovini, izdavačka kuća Agarthi comics⁷ 2020. godine lansira novu ediciju grafičkih romana Atlantis, unutar koje počinje da objavljuje i Zerokalkareove knjige. Prva od objavljenih knjiga bila je *Zaboravi moje ime*, originalno objavljena 2014. godine u Italiji pod naslovom *Dimentica il mio nome*. Nakon nje, 2021. i 2022. godine Agarthi comics objavljuje i druge dvije Zerokalkareove knjige – *Među ruševinama (Macerie prime)* i *Među ruševinama – šest mjeseci poslije (Macerie prime – sei mesi dopo)*. S obzirom na to da se recepcija Zerokalkareovih knjiga u Bosni i Hercegovini u nekoliko godina nakon objave prve autorove knjige pokazala kao izuzetno uspješna, izdavačev plan je da u 2023. godini objavi još nekoliko Zerokalkareovih knjiga, od kojih su već prevedene i u procesu objave knjige *A babbo morto: Una storia di Natale* i *Lelenco telefonico degli accolti*, dok se nakon toga planira objava Zerokalkareove pretposljednje knjige *Niente di nuovo sul fronte di Rebibbia*.

Između ostalih faktora, globalni uspjeh Zerokalkareovih djela zasniva se i na autobiografskom pristupu njegovim knjigama, u kojima na autoironičan i humorističan način predstavlja sopstvene nedostatke, sa kojima se čitalac nerijetko može poistovjetiti. Takođe, sopstvene nesigurnosti i svakodnevne situacije u kojima se nalazi, autor često poredi i opisuje sa likovima ili scenama iz djela popularne kulture, poput filmova, serija, knjiga, video-igrice ili stripova, čime sa čitaocem, koji u pomenutim referencama prepoznaje sopstvene lektire, stvara neraskidiv osjećaj pripadanja jednoj istoj zajednici. Osjećaj kolektivne pripadnosti realizuje se i autorovim društveno angažovanim temama, kao i antifašističkim te antiimperijalističkim političkim stavovima⁸. Navedenim temama pridružuje se i angažovanost na lokalnom nivou, ne samo unutar granica Italije (poput samita G8 u Đenovi 2001. godine) već i unutar granica autorovog sopstvenog naselja Rebibije, gdje aktivno učestvuje u životu društvenih centara.

⁵Vidi Zerocalcare (2015) *Armadilovo proročanstvo*. Prevod i adaptacija Vladimir Tadić. Novi Sad, Lavirint; i Zerocalcare (2020) (*Skoro.*) *Svakog. Prokletog. Ponedjeljka*. Prevod i adaptacija Vladimir Tadić i Iva Dunčević. Novi Sad, Lavirint.

⁶Vidi Zerocalcare (2019) *Pasančevo proročanstvo*. Prevod Lana Brčić. Zagreb, Udruga CRŠ.

⁷Agarthi comics jedina je izdavačka kuća stripova u Bosni i Hercegovini. Osnovana je 2012. godine, od kada počinje sa objavljivanjem najznačajnijih italijanskih stripova, tada prvenstveno izdavača Sergio Bonelli Editore. Podaci o izdavačkoj kući, kao i o njenim izdanjima, mogu se pronaći na veb-stranici www.agarthicomics.ba.

⁸Zerokalkare objavljuje strip-reportažu *Kobane calling* početkom 2015. godine, u kojoj pripovijeda o sopstvenom iskustvu sa tursko-sirijske granice u blizini opsjednutog grada Kobani. Nakon navedenog iskustva, autor angažovano podržava borbu za nezavisnost Kurda iz Rožave protiv Islamske Države.

Utisak pripadanja kolektivu ostvaruje se i na nivou jezika. Autor duboko i sarkastično interpretira osjećanja zajednice jednostavnim jezikom prožetim govornim elementima rimskog dijalekta (Polli, 2021:p.298). Ipak, Zerokalkareova upotreba jezika ne može se definisati kao prosto miješanje jednog sekundarnog jezičkog varijeteta sa primarnim, poput upotrebe elemenata rimskog dijalekta sa standardnim italijanskim jezikom⁹. Karakteristike njegovog jezika dosta su složene, te bi se najbliže mogle opisati kao ‘kontinuum standardnog jezika i lokalnog idioma, koji kombinuje elemente italijanskog kolokvijalnog jezika sa regionalno obilježenim elementima, kao i dijalekatskim aspektima obogaćenim mladalačkim govorom’ (Giovanardi, 2019:p.105). Ipak, s obzirom na to da je karakteristična upotreba jezika jedan od osnovnih aspekata Zerokalkareove poetike, trenutno istraživanje ograničiće se na analizu upotrebe i prenosa kulturnih elemenata njegove poetike, dok ćemo se problemima prenosa jezičkih elemenata baviti u posebnom istraživanju.

Predmet traduktološke analize

Predstavljena traduktološka analiza¹⁰ izraza popularne kulture u Zerokalkareovim djelima obuhvatila je tri knjige – *Zaboravi moje ime*, *Među ruševinama* i *Među ruševinama – šest mjeseci poslije*. U pitanju su već pomenuta bosanskohercegovačka izdanja izdavačke kuće Agarthi comics, u sopstvenom prevodu autorke ovog članka Anje Pravuljac. Navedene tri knjige izabrane su kao korpus za ovo istraživanje jer su u trenutku njegovog sprovođenja bile jedini objavljeni prevodi Zerokalkareovih knjiga u Bosni i Hercegovini.

Knjiga *Zaboravi moje ime* (*Dimentica il mio nome*) peta je Zerokalkareova knjiga, originalno objavljena u Italiji 2014. godine, nakon čega završava među dvanaest polufinalista nagrade Strega. Kao i u ostalim svojim djelima, i ova knjiga je plod autofikcije,¹¹ gdje, miješajući fantaziju i stvarnost, autor pripovijeda priču o svojoj porodici. Pokretač radnje je smrt autorove bake, događaj koji inicira pripovijedanje

⁹ Za više informacija o italijanskom jeziku stripa te o karakteristikama Zerokalkareovog stripovskog jezika konsultovati: Morgana, S. (2020) *Avventure dell’italiano a fumetti*. In: Cioccola, C. & D’A-chille, P. (eds.) *L’italiano tra parola e immagine: graffiti, illustrazioni, fumetti*. Firenze, Accademia della Crusca-goWare, pp. 268–317.

¹⁰ Kao temelj primijenjenog traduktološkog pristupa uzima se stav Umberta Eka (2011) ‘da se prevod ne odnosi samo na prelaz iz jednog u drugi jezik već je reč o prelasku iz jedne u drugu kulturu’, pri čemu ‘prevodilac ne sme da se rukovodi čisto jezičkim pravilima, već mora da uzme u obzir i kulturne elemente, u najširem mogućem smislu te reči’ (p.199).

¹¹ Pod pojmom ‘autofikcija’ podrazumijevamo autobiografsku fikciju u kojoj se autor pojavljuje kao jedan od likova u sopstvenom književnom djelu. Pojam prvi put upotrebljava francuski pisac Serž Dubrovski 1977. godine da bi opisao autobiografsku prirodu svoga romana *Fils*.

o tri generacije Zerokalkareove porodice – njegove bake, njegove majke te njega samoga, što kulminira autorovim upoznavanjem sebe i suočavanjem sa prelaskom iz svijeta adolescenata u svijet odraslih.

Knjiga *Među ruševinama* (*Macerie prime*) podijeljena je u dva dijela, odnosno u dvije odvojene knjige. Dijelovi su originalno objavljeni 2017, odnosno 2018. godine, u razmaku od šest mjeseci, kako i sam naslov drugog dijela sugerira: *Među ruševinama – šest mjeseci poslije* (*Macerie prime – sei mesi dopo*). Bosanskohercegovačko izdanje takođe prati originalni razmak od šest mjeseci u objavljivanju dva dijela knjige, 2021. i 2022. godine, jer sam autor na početku drugog dijela objašnjava da, pošto se likovi u priči nisu vidjeli šest mjeseci, isti ‘otklon’ od priče treba da dobije i čitalac (Zerocalcare, 2018). Okosnica radnje grafičkog romana jeste okupljanje autorove grupe prijatelja iz djetinjstva na vjenčanju jednog od njih. Tema i ovog djela jeste priča o odrastanju, ali ton autorovog pisanja ovdje dobija crnohumorne obrise jer su pripadnici njegove generacije ljudi koji su odrasli samo na papiru. Sazrijevanje u obliku kakav su imale prethodne generacije autorovoj generaciji je onemogućeno te se ono čini kao neostvariva privilegija, uzrokovana svjetskom ekonomskom krizom, koja u Italiji dovodi i do krize nezaposlenosti te opšte nesigurnosti kao osnovnog osjećaja društva. Primjere za ovaj fenomen vidimo tokom čitavog djela jer njemu svjedoče životne situacije svakog od autorovih prijatelja, sporednih likova u ovom grafičkom romanu: počevši od Sare, koja se čitav život formira da naslijedi roditelje u nastavničkoj profesiji, a neuspješno pokušava da preživi prodajući escajg; preko Katje i Otpisanog, koji nisu u stanju da ljubavnu vezu prenesu na viši nivo zajedničkog života jer ne mogu da iznajme zajednički stan; do Vepra, koji dobija otkaz tik prije nego što će dobiti prvo dijete, a finansijski uspijeva da se održi na površini samo zbog pomoći svojih i supruginih roditelja.

Kao što je već pomenuto u uvodnom dijelu rada, Zerokalkareova poetika zasniva se na stvaranju povezanosti između njega i njegovog čitaoca. Osuđujući negativne društvene fenomene koji dovode do rapidne degradacije društva na lokalnom nivou, autor u suštini pripovijeda o problemima sa kojima se sam suočio, ali sa kojima se svakodnevno suočava i velik broj njegovih čitalaca, naročito pripadnika njegove ‘izgubljene’ generacije. Osjećaj pripadnosti ovoj zajednici stvara se i referencama iz popularne kulture, na kojima je autorova generacija formirana, referencama koje su pripadnike te generacije često pripremale za život na bolji, kvalitetniji i, nadasve, pristupačniji način nego što je to činio obrazovni i književni kanon na kojem su stasale generacije koje su joj prethodile.

Prema tome, prilikom prenosa kulturnih referenci iz polaznog u dolazni jezik, od ključne je važnosti pronaći odgovarajuća traduktološka sredstva kojima bi se i

za čitaoca prevoda stvorio navedeni osjećaj kolektivne pripadnosti te bi se na taj način i u dolaznom tekstu zadržala autorova poetika neophodna za razumijevanje književne vrijednosti originalnog teksta. Cilj ove traduktološke analize jeste da se ukazivanjem na prevodilačke probleme prilikom prenosa polazne kulture u dolaznu predstavu različite strategije prevoda adekvatne za prenos kulture, koja nije samo kultura u opštem smislu pripadnosti polaznom jeziku već je osobena za specifični slučaj upotrebe u prevodu Zerokalkareovih grafičkih romana sa italijanskog jezika.

Analiza prevoda kulturnih referenci

Problemi prevoda izraza popularne kulture, kojima obiluju Zerokalkareove knjige, mogu da se raščlane na dvije različite grupe. Prvu grupu čine reference koje ne mogu da se svrstaju pod pojam kulture u geografskom smislu, onoj koja pripada nekoj određenoj državi ili naciji. U pitanju su kulturni elementi čija se pripadnost može pripisati određenoj generaciji, i to onoj kojoj pripada i sam autor, odnosno ljudima rođenim osamdesetih godina prošlog vijeka. Kulturne reference ove zajednice prevazilaze granice država te su svojstvene svima koji pripadaju pomenutim generacijama, bez obzira na teritoriju koju oni naseljavaju. Pošto ih dijele i pripadnici polazne i pripadnici dolazne kulture, mogu da se nazovu i transkulturalnim referencama ili aluzijama (Leppihalme, 1997:p.66). Drugu grupu analiziranih izraza predstavljaju reference popularne kulture direktno vezane za italijansko društvo, koje samim tim ne čine dio kulturnog nasljeđa čitalaca dolaznog teksta.

Reference koje pripadaju prvoj grupi analiziranih izraza popularne kulture dolaze iz svijeta televizijskih serija, filmova, crtanih filmova, video-igrica, stripova, itd. Njihovo porijeklo uglavnom se veže za produkcijsku Meku popularne kulture – Sjedinjene Američke Države, te su, prema tome, globalne i jednako pripadaju italijanskim kao i bosanskohercegovačkim čitaocima. Reference ovog tipa pripadaju onome što Eko (2008) naziva masovnom kulturom, antropološkom kategorijom koja ukazuje na precizan istorijski momenat u kojem živimo, gdje su svi komunikativni fenomeni međusobno dijalektički povezani, te se ne mogu poistovjetiti sa sličnim pojavama u drugim istorijskim periodima (p.29). Ovi fenomeni masovne kulture po čitavoj planeti šire homogeni tip kulture, poništavajući kulturne karakteristike pojedinih etničkih grupa (Eco, 2008:p.49).

U kontekstu problematike prenosa kulturnih referenci iz polazne sredine u dolaznu, s obzirom na to da su globalne, navedene reference su u najvećem broju slučajeva mogle biti prenesene u jezik prevoda bez promjena, u svom originalnom obliku: *Adidas* < adidas; *Dhalsim* (Street Fighter) < Dhalsim; *Freddy Krueger* <

Freddy Krueger; *Frodo* < Frodo; *Han Solo* < Han Solo; *Pocahontas* < Pocahontas; *Youporn* < Youporn;¹² *Lost* < Lost; *Megavideo* < Megavideo; *Trump* < Trump;¹³ *Frozen* < Frozen; *Dustin* (Stranger Things) < Dustin¹⁴.

Slučajevi u kojima je originalna referenca morala biti prilagođena dolaznom čitaocu jesu oni u kojima je pojam popularne kulture u dolaznoj sredini već poznat pod drugim imenom: *Alla ricerca della Valle Incantata* < Zemlja daleke prošlosti; *Gongolo* < Srećko; *Ken il Guerriero* < Hokuto no Ken; *Peppa Pig* < Peppa prase;¹⁵ *Zelda Breathof* < Legenda o Zeldi; *Holly e Benji* < Gooool!; *Sailor Uranus* < Uranova ratnica;¹⁶ *la Play* < Sony; *Converse* < starke;¹⁷ ili je u pitanju npr. serija ili film sa kojima se dolazna publika upoznala prvenstveno preko lokalnih televizija, a ne putem internetskog skidanja ili striminga, što znači da su ove reference u dolaznoj sredini uglavnom prepoznatljive po svom prevedenom nazivu: *Big Bang Theory* < Teorija velikog praska; *Game of Thrones* < Igra prijestolja;¹⁸ *Star Wars* < Ratovi zvijezda¹⁹.

U ovom smislu, posebno su zanimljivi primjeri u kojima je originalna referenca prevedena istom postojećom domaćom referencom, a čija se forma u dolaznoj sredini razlikuje od originalne reference:

Fig. 1. Iz knjige *Medu ruševinama* (p.86): primjer promijenjene forme iste reference

¹²Zerocalcare (2020) *Zaboravi moje ime*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics, p.202, 88, 22, 95, 60, 58, 36.

¹³Zerocalcare (2021) *Medu ruševinama*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics, p.9, 35, 141.

¹⁴Zerocalcare (2022) *Medu ruševinama - šest mjeseci poslije*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics, p.99, 162.

¹⁵Zerocalcare, 2020:p.5, 58, 41.

¹⁶Zerocalcare, 2021:p.41, 86, 116.

¹⁷Zerocalcare, 2022:p.23, 100.

¹⁸Zerocalcare, 2020:p.228, 42.

¹⁹Zerocalcare, 2021:p.125.

Pored navedenog primjera uvodne špice za crtani film *Holly e Benji*, u Bosni i Hercegovini prikazivanog pod naslovom *Gool!* (Fig. 1), zanimljiv je i primjer imena glavnog junaka pomenutog crtanog filma, u Italiji poznatog po amerikanizovanom imenu Julian Ross, dok je u Bosni i Hercegovini zadržana originalna kulturna referenca japanske anime, zbog čega je u prevodu zadržano njegovo japansko ime – Jun Misugi. Uslovljenost razlike u formi prenosa originalne reference za italijansku i bosanskohercegovačku publiku ima i svoju istorijsko-društvenu dimenziju, koja se ogleda u većoj poroznosti bosanskohercegovačke sredine za proboj stranog kulturnog elementa, za razliku od one italijanske. Primjere ovog tipa vidimo u slučajevima fraza iz poznatih holivudskih filmova, koji su zbog dovoljnog broja ponavljanja među korisnicima zauzeli donekle kulturan status. Fraze ovoga tipa bosanskohercegovačka publika pamti u njihovom originalnom obliku na engleskom jeziku, dok se iste te fraze u italijanskoj publici pamte u njihovom prevodu na italijanski jezik. Do navedenog fenomena dolazi zbog ustaljene italijanske tradicije da se strani filmovi pretežno sinhronizuju, dok se u Bosni i Hercegovini čuva strani element zvučnosti prevođenjem filmova putem titlova. Prema tome, prevod ovakvih kulturnih referenci u Zerokalkareovim stripovima treba da se odvija posredstvom engleskog jezika, jer je to forma pod kojom se određena referenca prepoznaje u dolaznoj čitalačkoj publici, što vidimo iz primjera poznatih replika iz filmova *Forest Gamp* Roberta Zemekisa te *Taksiste* Martina Skorsezea: *Corri Forrest!* < Run Forrest, run!; *Ehi tu. Ma dici a me? Ci sono solo io qui. Quindi dici a me.* < You talkin' to me? Well, I'm the only one here²⁰.

Prema gorenavedenim primjerima, na prvi pogled bi se mogao donijeti zaključak da uspješan prenos referenci popularne kulture iz polazne italijanske sredine u dolaznu bosanskohercegovačku sredinu predstavlja sve manji izazov za prevodioce jer ne zahtijeva drastične promjene podomaćivanja i lokalizacije zarad razumijevanja. Međutim, situacija je donekle složenija od toga. Pošto su ove reference kulturna baština jednog vremena, a ne jednog prostora, prevodiočev posao svodi se na vjeran prenos ovih referenci u dolaznu sredinu bez njihove zamjene, obraćajući pažnju na to u kojem obliku će referenca biti prepoznata od strane dolazne publike. Dakle, u procesu prevoda, akcentat se stavlja na prepoznavanje pojma, a ne na njegovo razumijevanje, jer je on usljed globalne uniformizacije masovne kulture već razumljiv dolaznom čitaocu, dok je element prepoznavanja taj koji u čitaocu stvara osjećaj pripadanja jednom istom kolektivu.

Drugu grupu analiziranih izraza predstavljaju reference direktno vezane za italijansku teritoriju, pri čijem prenosu u dolaznu sredinu prosječan

bosanskohercegovački čitalac ne bi bio u stanju da ih prepozna i razumije, te je, prema tome, za njihov prevod morala biti iskorištena neka od tehnika zamjene kulturne reference, odnosno referenca je morala biti adaptirana za čitaoca dolazne sredine. U ovim primjerima dolazi do pojave takozvane kulturne neprevodivosti, pojave u kojoj sociokulturni faktori pokrivaju različit opseg iskustva u polaznoj i dolaznoj sredini te se nekim dodatnim sredstvom u prevodu moraju približiti namjeravanom značenju originala (Wilss, 1982:p.50). Dakle, u slučajevima kulturne neprevodivosti, jedino kompenzaciono rješenje²¹ ponuđeno prevodiocu najčešće je strategija leksičkog zaobilaženja parafraziranjem ili prevod uz objašnjenje (Wilss, 1982:p.104). Neke reference iz ove druge grupe izraza ipak su dovoljno poznate dolaznom čitaocu da su mogle biti zadržane i u prevodu, dok za neke pak nije bilo moguće pronaći odgovarajući ekvivalent u dolaznoj sredini te je za njih iskorišten doslovan prevod ili generalizacija. Prema tome, prevodilačke metode korištene za prenos italijanskih kulturnih referenci mogu se svesti na sljedećih pet tehnika: 1. adaptacija – originalna referenca polazne kulture zamijenjena je drugom referencom dolazne kulture; 2. zadržavanje originalnog oblika reference i u prevodu; 3. generalizacija – za prevod je iskorišten uopšten pojam; 4. eksplikacija – prevod je dopunjen objašnjenjem ili eksplicitno objašnjen; te 5. doslovan prevod²².

Metoda doslovnog prevoda uglavnom je korištena za prenos referenci vezanih za neki događaj koji nije mogao imati svoj ekvivalent u dolaznoj sredini (*cani ucraini ammazzati agli Europei* < pobijeni ukrajinski psi pred Evropsko prvenstvo²³), ili je u pitanju konkretno mjesto događaja (*Santo Spirito* < Sveti Duh²⁴) ili se pak radilo o tekstu muzičke pjesme koji je vezan za situaciju u kojoj se javlja (*Nessun rispetto* < Bez poštovanja²⁵).

Metoda generalizacije, kao i prevod dopunjen objašnjenjem, tehnike su koje su upotrijebljene u slučajevima kada originalna italijanska referenca ne bi bila jasna

²¹ Za više podataka o strategijama kompenzacije konsultovati: Harvey, K. (1995) A Descriptive Framework for Compensation. *The Translator*. 1 (1), 65–86.

²² U svojoj studiji iz 1958. godine, kanadski lingvisti Vinej i Darbelne razlikuje dvije prevodilačke metode – metodu direktnog i metodu indirektnog prevoda. Tehniku adaptacije autori svrstavaju pod metodu indirektnog prevoda, dok tehnike doslovnog prevoda i posuđenice, odnosno zadržavanja originalnog oblika izraza i u prevodu, pripadaju metodi direktnog prevoda (Vinay & Darbelnet, 1995:pp.30–40). U istoj studiji, autori definišu tehniku generalizacije kao ‘tehniku prevođenja u kojoj se određen (ili konkretan) pojam prevodi opštim (ili apstraktnim) pojmom’ (Vinay & Darbelnet, 1995:p.343), dok tehniku objašnjenja ili eksplikacije autori definišu pojmom ‘eksplikativna modulacija’ (Vinay & Darbelnet, 1995:p.250).

²³ Zerocalcare, 2020:p.133.

²⁴ Zerocalcare, 2021:p.39.

²⁵ Zerocalcare, 2021:pp.73–74.

dolaznom čitaocu u svojoj originalnoj formi, ali se za nju ili nije moglo pronaći zamjensko rješenje u dolaznoj sredini ili se pokušao izbjeći gubitak lokalne boje polaznog teksta pretjeranom upotrebom adaptacije, zbog čega je glosa unutar teksta kao dodatno objašnjenje predstavljala bolji izbor. Neki od primjera upotrebe generalizacije jesu sljedeći: *Cortina d'Ampezzo* < neko napucano skijalište; *Pieroangela* < neke smaračke dokumentarce; *San Patrignano* < komuna;²⁶ *tessera della Virgin* < članarina u teretani; *Villa Pamphili* < park;²⁷ *Tiburtina* < glavna cesta; *San Camillo* < bolnica;²⁸ dok je eksplicacija iskorištena u sljedećim primjerima: *Er Libanese* < Libanese iz serije 'Krimi roman'; *Ilva* < željezara Ilva;²⁹ *nduja* < kalabrijska ljuta kobasica; *anni di piombo* < olovne godine terorizma³⁰.

Originalna italijanska kulturna referenca zadržana je i u dolaznom tekstu u slučajevima kada je pojam dovoljno poznat i van granica Italije, tako da ga poznaju i dolazni čitaoci, ili se radilo o ličnom imenu i toponimu, čije je značenje bilo jasno iz konteksta u kojem se pojavljuje u priči: *Berlusconi* < Berlusconi; *Montessori* < Montessori; *Nutella* < nutella; *Pinocchio* < Pinocchio;³¹ *Grottaferrata* < Grottaferrata; *Marco Polo* < Marco Polo; *Carlo Giuliani* < Carlo Giuliani; *Rapallo* < Rapallo;³² *Gianna Nannini* < Gianna Nannini; *Fiumicino* < Fiumicino³³.

Najznačajniji i najzanimljiviji primjeri za proučavanje prevodilačkog problema prenosa kulture sa jednog jezika na drugi ipak su primjeri u kojima je korištena tehnika adaptacije metode indirektnog prevoda. Kao što je već pomenuto, u pitanju su reference isključivo vezane za italijansko kulturno podneblje, te prema tome nisu poznate prosječnom bosanskohercegovačkom čitaocu. Najveći izazov u ovoj vrsti prevodilačkog prenosa bio je izbor odgovarajuće reference u dolaznoj kulturi. Naime, autor koristi ove reference za ostvarivanje humora putem parodije, 'koja se može definisati kao duhovita verzija intertekstualnih referenci ili aluzija' (Valente, 2016:p.275). Funkcija parodije jeste stvaranje komičnog efekta radi smještanja određenog narativa unutar specifičnog kulturnog okvira (Valente, 2016:p.275). Kulturni okvir u ovom slučaju ostaje isti kao i kod prve grupe izraza popularne kulture: generacijama rođenim osamdesetih godina ove reference treba da budu

²⁶ Zerocalcare, 2020:p.44, 46, 80.

²⁷ Zerocalcare, 2021:p.64, 109.

²⁸ Zerocalcare, 2022:p.97, 125.

²⁹ Zerocalcare, 2020:p.228, 77.

³⁰ Zerocalcare, 2021:p.43, 131.

³¹ Zerocalcare, 2020:p.211, 31, 58.

³² Zerocalcare, 2021:p.26, 29, 48.

³³ Zerocalcare, 2022:p.100, 192.

intimno poznate da bi u njima prepoznali element parodije te da bi one u čitaocima izazvale komičan efekat.

Adaptirane reference, prema tome, uglavnom pripadaju jugoslovenskom kulturnom miljeu, ili miljeu njenih zemalja nasljednica, jer u dolaznom čitaocu moraju izazvati iste one emotivne reakcije koje su originalne reference izazvale u polaznom. Neki od primjera ovih referenci su sljedeći: *Papà Castoro* < Laku noć deco; *Pippo Baudo* < Oliver Mlakar; *Rotta x casa di dio* < Meni se ne spava;³⁴ *O così o Pomi* < Kako, kako? Mini, džambo i ovako; *Gramellini* < Vasković;³⁵ *chinotto* < kokta; *Todis* < Bingo; *da libro Cuore* < u stilu Mate Lovraka; *Ligabue* < Vajta; *il Polase* < tensilen; *Don Lurio* < Miro Ungar; *pandistelle* < domaćica keks³⁶. U nekim od navedenih slučajeva bilo je moguće pronaći adekvatan ekvivalent italijanskoj kulturnoj referenci. Pored referenci poput 'kokte' kao zamjene za italijansko piće *chinotto*, ili prirodnog lijeka za smirenje 'tensilen', pravi izazov u pronalaženju ekvivalenata za originalne reference u prvom redu su bile ličnosti iz javnog života. U tom smislu, kao domaći ekvivalent italijanskom pjevaču, voditelju i zabavljaču Donu Luriju pronađen je jugoslovenski pjevač, voditelj i zabavljač Miro Ungar. Objе ličnosti bile su vođe poznatih muzičkih ansambala, 'Don Lurio Dansers' i '4M', te su obojica bili učesnici na Evroviziji, 1970. i 1969. godine. Slična je situacija i sa italijanskim TV voditeljem Pipom Baudom, koji je u prevodu zamijenjen kulturnim jugoslovenskim TV voditeljem Oliverom Mlakarom. Osnovni parametar za ovaj izbor bilo je godište rođenja dvije ličnosti, 1936. i 1935. godina, te činjenica da su obojica i dalje u životu. Naime, kontekst u kojem se pojavljuje Baudovo ime u originalnom tekstu jeste kladenje na prirodnu smrt slavnih ličnosti. Kontekst u kojem se pojavljuje određena kulturna referenca bio je presudan i u drugim primjerima adaptacije. Na primjer, italijanski animirani film za djecu 'Papà Castoro', u kojem pomalo dosadan i uspavljujući dabar priča malim dabrovima priče, zamijenjen je poznatom lutkarskom emisijom za djecu 'Laku noć deco', namijenjenom za najmlađe prije odlaska na spavanje, jer je kontekst priče u kojem se pojavljuje ova referenca trenutak u kojem najbolji prijatelj protagoniste zaspi dok mu ovaj prepričava priču o istoriji svoje porodice. U drugom slučaju, pjesma grupe 'Bijelo dugme' *Meni se ne spava* izabrana je kao zamjena za pjesmu *Rotta x casa di dio* grupe '883' prvenstveno zbog svog relativno jednostavnog ritma, jer je u knjizi jedan lik pokušava odsvirati pazuhom.

³⁴ Zerocalcare, 2020:p.92, 131, 51.

³⁵ Zerocalcare, 2021:p.66, 167.

³⁶ Zerocalcare, 2022:p.22, 30, 41, 56, 98, 162.

Pored pronalazjenja odgovarajuće zamjene za adaptaciju javnih ili fiktivnih ličnosti koje karakterišu jednu kulturnu sredinu, zanimljivi su i slučajevi adaptacije pjesama u prevodu. Kao i u gorenavedenim referencama, Zerokalkare gradi atmosferu i humorističnu situaciju i upotrebom pjesama iz popularne kulture, bilo da se radi o muzičarima koji pripadaju autorovom muzičkom izboru, poput već navedene grupe '883' ili pank grupe 'Collona infame', ili se pak radi o muzici koja je udaljena od autorovog ličnog ukusa, ali uspješno pomaže izgradnji humoristične situacije. Jedan od takvih primjera je i sljedeći:

Fig. 2. Iz knjige *Zaboravi moje ime* (p.109): originalna pjesma Laure Puzini zamijenjena pjesmom Aleksandre Radović

Tekst pjesme Laure Puzini zamijenjen je tekstem pjesme srpske pjevačice popularne muzike Aleksandre Radović (Fig. 2) iz nekoliko razloga: obje pjevačice imaju sličan muzički stil, njihova muzika nailazi na sličan prijem u polaznoj i dolaznoj sredini, istih su godina (obje su rođene 1974. godine), ali glavni razlog je sličnost u samom tekstu. Naime, scena opisana u grafičkom romanu sarkastično izražava eksplicitno emotivan odnos između sina i oca u tradicionalnoj italijanskoj porodici.

Neki od primjera upotrebe popularne muzike kao kulturne reference za izgradnju humoristične atmosfere mogu se vidjeti u sljedećim vinjetama:

Fig. 3. Iz knjige *Među ruševinama* (p.21): originalna pjesma Ticijana Fera zamijenjena pjesmom Tošeta Proeskog

Fig. 4. Iz knjige *Među ruševinama - šest mjeseci poslije* (p.57): originalna pjesma Lučana Ligabuea zamijenjena pjesmom Seida Memića Vajte

Adaptacija je u prvom slučaju (Fig. 3) bila uslovljena sadržajem priče, tako da je za odgovarajući ekvivalent u dolaznom tekstu bilo neophodno izabrati pjesmu koja je ili naslovljena ili sadrži riječi koje izražavaju žaljenje. U drugom slučaju (Fig. 4), adekvatan izbor za zamjenu italijanskog pjevača Ligabuea bio je diktiran isključivo senzibilitetom muzike, koja bi mogla biti dovoljno jednostavna da zainteresuje, odnosno uspava dijete.

Osim upotrebe popularne muzike za izgradnju humora, u Zerokalkareovim grafičkim romanima primjetno je i korištenje druge vrste pjesama sa istim ciljem – izgradnje humoristične atmosfere:

Fig. 5. Iz knjige *Medu ruševinama - šest mjeseci poslije* (p.38): izmijenjeni tekst italijanske uspavanke zamijenjen izmijenjenim tekstom domaće uspavanke

Fig. 6. Iz knjige *Medu ruševinama - šest mjeseci poslije* (p.83): stih pjesme Luidija Alamanija zamijenjen stihom *Jutarnjeg soneta* Jovana Dučića

U prvom navedenom primjeru (Fig. 5) Zerokalkare kao osnovu koristi postojeću italijansku dječju uspavanku *Ninna nanna*, gdje neznatno mijenjajući originalni

tekst³⁷ kao rezultat dobija crnohumornu sliku italijanskog društva i odsustva perspektive za mlade generacije. Isti postupak je iskorišten i u prevodu: dječja uspavanka *Laku noć*³⁸ poslužila je kao osnova, ali su izmjene na tekstu pratile piščev originalni postupak radi postizanja istog cilja i u prevodu. Istu situaciju nalazimo i u drugom primjeru (Fig. 6). Autor za dočaravanje (polu)jutarnje atmosfere upotrebljava blago izmijenjeni stih italijanskog pjesnika Luidžija Alamanija,³⁹ čija pjesma ima prizvuk daleko višeg registra od onog koji pretežno koristi protagonista knjige, čime takođe izaziva komičnost. Isti postupak je ostvaren i u prevodu: prizvuk višeg i poetski markiranog registra ostvaren je upotrebom stiha Jovana Dučića iz pjesme *Jutarnji sonet*: ‘U srebrnom jutru još spavaju žali’⁴⁰.

Bilo da se radi o generacijskim kulturnim izrazima ili o nacionalnim kulturnim izrazima, kada govorimo o prevodu izraza popularne kulture u Zerokalkareovim grafičkim romanima, element koji je ključan za prenos iz polazne sredine u dolaznu jeste element prepoznatljivosti ovih referenci. Na taj način, prevodilac i u prevodu ispunjava originalnu namjeru autora, a ona se u ovom slučaju ogleda u stvaranju osjećaja kolektivne pripadnosti i izgradnje humora posredstvom referenci koje pripadaju kulturnom etosu generacija kojima se autor obraća.

Zaključna razmatranja

Analizirajući bosanskohercegovačke prevode tri Zerokalkareova grafička romana sa italijanskog jezika, *Zaboravi moje ime*, *Među ruševinama* i *Među ruševinama – šest mjeseci poslije*, došlo se do zaključka da su kod pomenutog autora, pored standardnih jezičkih problema karakterističnih za prevođenje ovog književnog žanra, prisutni i neki dodatni prevodilački problemi vezani za njegovu poetiku. Naime, kao što je u radu i naglašeno, Zerokalkare gradi svoju poetiku iskrenim i ogoljenim autobiografskim pristupom pisanju, u kojem otvoreno i autoironično progovara o svim svojim nedostacima. Autorovu autoironiju po pravilu prati i parodiranje opisanih događaja kroz aluzije na likove ili scene iz popularne kulture. Iskorištene aluzije služe da pojačaju komični impuls priče, ali one nisu izabrane

³⁷ Originalni tekst ove italijanske dječje uspavanke je sljedeći: ‘Ninna nanna ninna oh, questo bimbo a chi lo do; Se lo do alla Befana, me lo tiene una settimana; Se lo do al Bove Nero, Me lo tiene un anno intero; Se lo do al Lupo Bianco, me lo tiene tanto tanto.’

³⁸ Originalni tekst dječje uspavanke u dolaznoj sredini je sljedeći: ‘Laku noć, vam svu noć; Sada snovi će doć; [...] Laku noć, snivaj sne; Slušaj pjesmice te; [...] Snivaj spavaj, daj spi; Dok majka ti bdi; Slušaj ptičice poj; Ti dječaće moj.’

³⁹ Alamanijev originalni stih glasi: ‘La notturna rugiada l’erbe imperla’ (Alamanni, 1812:p.45).

⁴⁰ Dučić, 2007:p.45.

nasumično, već pretežno pripadaju autorovoj generaciji, odnosno čitaocima kojima se autor u svom radu obraća. Zerokalkare time ostvaruje neposredan i iskren odnos sa čitaocem, stvarajući u njemu osjećaj pripadnosti jednoj istoj društvenoj grupi.

U radu su analizirani izrazi na čijim temeljima Zerokalkare gradi svoju prepoznatljivu i jedinstvenu poetiku. U pitanju su kulturni izrazi podijeljeni na dvije veće grupe: generacijski kulturni izrazi i nacionalni kulturni izrazi. Dok druga grupa izraza i dalje pripada pojmu kulture u teritorijalnom smislu nacije, prva grupa izraza prevazilazi državne granice te se njeno postojanje više ne veže za prostor već za vrijeme, ona pripada određenoj dobnoj, a ne nacionalnoj skupini. Prema tome, kada govorimo o problematici prenosa kulturnih izraza iz jedne sredine u drugu, osnovni zadatak Zerokalkareovog prevodioca jeste ostvarivanje istog efekta prepoznavanja kod čitalaca u dolaznoj sredini koji je autor ostvario u polaznoj sredini. U slučajevima prve grupe izraza, strategija za ostvarivanje autorove namjere jeste zadržavanje iste reference iz popularne kulture, bilo u njenom originalnom obliku ili u formi pod kojom se ona prepoznaje u dolaznoj sredini, da bi se tako ostvario isti efekat laskanja čitaocu, koji s druge strane izaziva osjećaj zadovoljstva zbog poznavanja određene aluzije, ali i zbog osjećaja pripadanja koje to prepoznavanje izaziva. U slučajevima druge grupe izraza, referenci iz italijanske popularne kulture, kulturna neprevodivost morala je biti riješena nekom od kompenzacionih prevodilačkih tehnika: parafraziranjem, adaptacijom, generalizacijom, eksplikacijom ili doslovnim prevodom. Dok se kod druge grupe izraza može govoriti o klasičnom interkulturalnom prevođenju, analizirani izrazi iz prve grupe mogu da se okarakterišu i kao intrakulturalni, zajednički su za čitaoce originala i za čitaoce prevoda, budući da pripadaju jednoj istoj generacijskoj kulturi.

Za analizu i jedne i druge grupe kulturnih izraza iskorišten je samo ograničen broj primjera iz tri navedene knjige koje je obuhvatilo istraživanje jer su Zerokalkareova djela prepuna kulturnih referenci, a najveći broj ovih referenci tiče se popularne kulture na globalnom nivou. Upravo je ta globalna ili masovna kultura, koju Eko (2008) naziva antikulturnom (p.23), pretežno zastupljena u Zerokalkareovim djelima, te izražava 'duh vremena' koji pripada Zerokalkareovim čitaocima, zbog čega je od ključne važnosti i u prevod prenijeti navedene elemente Zerokalkareove poetike.

Sources

1. Zerocalcare. (2014) *Dimentica il mio nome*. Milano, Bao publishing.
2. Zerocalcare. (2015) *L'elenco telefonico degli accolti*. Milano, Bao publishing.
3. Zerocalcare. (2017) *Macerie prime*. Milano, Bao publishing.

4. Zerocalcare. (2018) *Macerie prime - sei mesi dopo*. Milano, Bao publishing.
5. Zerocalcare. (2020) *Zaboravi moje ime*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics.
6. Zerocalcare. (2021) *Među ruševinama*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics.
7. Zerocalcare. (2022) *Među ruševinama - šest mjeseci poslije*. Prevod Anja Pravuljac. Sarajevo, Agarthi comics.

References

1. Alamanni, L., Rucellai, G. & Redi, F. (1812) *La coltivazione di Luigi Alemanni ed altre opere*. Venezia, Vitarelli.
2. Dučić, J. (2007) *Pesme*. Beograd, Štampar Makarije.
3. Eco, U. (2008) *Apocalittici e integrati: Comunicazioni di massa e teorie della cultura di massa*. Milano, Tascabili Bompiani.
4. Eko, U. (2011) *Kazati gotovo istu stvar*. Beograd, Paideia.
5. Giovanardi, C. (2019) Sulla vitalità del romanesco nella prosa letteraria contemporanea: a proposito di Eraldo Affinati e Zerocalcare. *Studi linguistici italiani*. 45, 84–106.
6. Harvey, K. (1995) A Descriptive Framework for Compensation. *The Translator*. 1 (1), 65–86.
7. Leppihalme, R. (1997) *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Bristol, Multilingual Matters.
8. Morgana, S. (2020) Avventure dell'italiano a fumetti. In: Ciocola, C. & D'Achille, P. (eds.) *L'italiano tra parola e immagine: graffiti, illustrazioni, fumetti*. Firenze, Accademia della Crusca-goWare, pp. 268–317.
9. Polli, C. (2021) Tradurre in inglese il fumetto italiano: il caso di Kobane Calling di Zerocalcare. In: Gonzáles de Sande, E. (ed.) *Interconexiones: estudios comparativos de literatura, lengua y cultura italianas*. Madrid, Dykinson, pp. 297–310.
10. Popović, T. (2010) *Rečnik književnih termina*. Beograd, Logos Art / Edicija.
11. Valente, A. (2016) A Fumetto, a Comic, and a BD walk into a Bar...: The Translation of Humor in Comics. In: Brienza, C. & Johnston P. (eds.) *Cultures of Comics Work*. London, Palgrave Macmillan, pp. 265–282.
12. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995) *Comparative Stylistics of French and English: A methodology for translation*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
13. Wilss, W. (1982) *The Science of Translation: Problems and Methods*. Tübingen, Gunter Narr.

Anja Đ. Pravuljac
University of Banja Luka
Faculty of Philology

TRANSLATING THE ZEITGEIST: ZEROCALCARE'S GRAPHIC NOVELS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

This paper investigates the problem of transferring cultural elements in literary translation. The issue is primarily examined on examples of the Bosnian translation of references from popular culture in the graphic novels of the Italian comic book author Zerocalcare. Two groups of cultural expressions were analysed: national cultural expressions, related to the Italian cultural environment, and generational cultural expressions, related to members of a certain age, not a territory. Given that the author, in his autobiographical narrative approach, makes extensive use of references from popular culture, which evoke in the reader a sense of collective belonging to the same community, the translation analysis aims to examine the strategies used in the translations of Zerocalcare's graphic novels in Bosnia and Herzegovina to show the importance of transferring the same 'spirit of the age' that prevails in the author's original poetics to the target language.

► **Key words:** Zerocalcare, graphic novel, Italian language, translation, popular culture, transculture, translation analysis.

Preuzeto: 14. 2. 2023.
Korekcije: 1. 4. 2023.
Prihvaćeno: 2. 4. 2023.

Tamara P. Tošić¹
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Katedra za anglistiku

SRPSKI VARIJETET ENGLESKOG JEZIKA KROZ VIZURU ELF ISTRAŽIVAČKE PARADIGME

Apstrakt: *U okviru izučavanja engleskog jezika kojim se služe neizvorni govornici u međunarodnom kontekstu, formirale su se tri paradigme mišljenja i istraživanja – engleski kao međunarodni jezik (engl. English as an International Language), svetski varijeteti engleskog (engl. World Englishes) i engleski kao lingua franca (engl. English as a Lingua Franca – ELF). Cilj ovog rada je da predstavi pregled radova o engleskom jeziku srpskih govornika, te da pruži uvid u karakteristike potencijalnog srpskog varijeteta engleskog uz osvrt na studije istraživača ELF-a. Kao kriterijum selekcije literature uzeta je eliminacija kontrastivnih studija, što je omogućilo da se istraživanja srpskih lingvista približe i uporede sa teorijskim okvirom ELF paradigme. Pronađene su studije iz oblasti fonetike sa fonologijom i pragmatike. U okviru fonetike i fonologije, dve autorke su pisale deskriptivne fonetičke studije srpskog varijeteta engleskog. Nalazi njihovih istraživanja potvrđuju da su srpski govornici engleskog usvojili fonetske elemente neophodne za međunarodnu komunikaciju, odnosno fonetsko jezgro ELF-a. Međutim, pragmatičke studije sprovedene u Srbiji nije bilo moguće uporediti sa radovima pripadnika ELF paradigme. Pragmatičke studije ELF-a temelje se na izučavanju usmenih korpusa i interakcije među govornicima, dok se srpska istraživanja u toj oblasti zasnivaju na anketama i intervjuima. Dakle, prostor za istraživanje načina na koji se engleski govori u Srbiji još uvek je veliki i trebalo bi ga popuniti. Popunjavanjem tog prostora stekli bismo uvid u trenutne odlike srpskog varijeteta engleskog jezika, što bi omogućilo poređenje sa standardima ELF-a, te pomoglo u pronalazaženju onih elemenata na kojima sa učenicima u Srbiji treba raditi da bi lakše učestvovali u međunarodnoj komunikaciji.*

Ključne reči: *engleski kao lingua franca (ELF), fonetika, fonologija, pragmatika, srpski varijetet engleskog jezika (srpsko-engleski).*

¹ tamara.tosic97@gmail.com. Autorka je stipendista Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija.

1. Uvod

Ideal izvornog govornika² (engl. *native-speakerism*) jeste ideologija sa čijim se manifestacijama veliki broj ljudi sreće u okviru obrazovnog sistema, ali i van njega. Pobornici te ideologije smatraju izvorne govornike engleskog jezika arbitrima poznavanja engleskog jezika, a kompetenciju izvornih govornika vide kao cilj ka kome bi svi oni koji uče engleski trebalo da streme (Holliday, 2018). Elementi ideala izvornog govornika prisutni su u jezičkim obrazovnim politikama (v. Council of Europe, 2001), samim tim i u materijalima za učenje jezika, ali i duboko u svesti ljudi, te imaju veliki uticaj na njihove stavove i identitete. Stoga, veliki je značaj podizanja svesti o idealu izvornog govornika, kojim se bave lingvisti u okviru nekoliko paradigmi mišljenja i istraživanja – engleskog kao međunarodnog jezika – EMJ (engl. *English as an International Language – EIL*), svetskih varijeteta engleskog – SVE (engl. *World Englishes – WE*) i engleskog kao *lingua franca* – ELF (engl. *English as a Lingua Franca – ELF*).

Osnovnu razliku među navedenim paradigmama čini način na koji naučnici u okviru istih pristupaju idealu izvornog govornika. Za potrebe ovog rada, odabran je teorijski okvir koji nudi ELF paradigma, te će osnovna načela te paradigme biti podrobnije objašnjena (za opise ostalih paradigmi v. Tošić, 2022). Jednu od najkonciznijih definicija ELF-a nudi Dženkins (Jenkins, 2006:p.160): ‘[...] u svojoj najčistijoj formi, ELF je definisan kao kontaktni jezik koji se koristi isključivo među nematernjim govornicima’³. Ovako postavljena definicija ELF-a kao varijeteta u potpunosti je usredsređena na govornike kojima engleski nije maternji jezik, što se ogleda u praktičnim studijama koje sprovode lingvisti u okviru te istraživačke paradigme. Istraživačima ELF-a često se upućuju kritike zbog potpunog isključivanja izvornih govornika iz razmatranja. Modijano (Modiano, 2009:p.61), na primer, ne smatra takvu definiciju reprezentativnom, jer su obeležja međunarodnog varijeteta engleskog, prema njegovom mišljenju, uočljiva i pri komunikaciji neizvornih govornika sa izvornim govornicima.

Iako pitanje uključivanja izvornih govornika u praktična i teorijska razmatranja engleskog jezika u međunarodnoj upotrebi ostaje otvoreno, lingvisti u okviru ELF paradigme aktivno primenjuju definiciju varijeteta onako kako je prethodno navedena. Takva njihova odluka najbolje se vidi u kriterijumima koje primenjuju pri prikupljanju korpusa. Naime, istraživači u okviru ELF paradigme ulažu veliki

² Prevodi svih termina koji se nalaze u ovom radu, a nemaju ustaljen prevod na srpski jezik, predlozi su autorke rada. Uz svaki predlog prevoda naveden je i izvorni termin na engleskom jeziku.

³ Prev. aut.

trud u prikupljanje korpusa engleskog u međunarodnoj upotrebi. *VOICE (the Vienna-Oxford International Corpus of English)* i *ELFA (the Corpus of English as Lingua Franca in Academic Settings)* jesu dva veoma značajna usmena korpusa koja su prikupili lingvisti pobornici ELF paradigme. Mauranen (2003:pp.520–521), koja je predvodila projekat prikupljanja govornog materijala za *ELFA* korpus, objašnjava kriterijume koji su korišćeni. Prvo, korpus se sastoji isključivo iz govornog jezika, jer usmena produkcija ne podleže raznim procesima kontrole kojima podleže pisani jezik, te, samim tim, na reprezentativniji način predstavlja engleski jezik onako kako se zaista koristi u međunarodnoj komunikaciji (Mauranen, 2003:p.520). Zatim, svi razgovori dogodili su se spontano, u korpus su uključeni u celosti, a izuzeti su oni razgovori u kojima učestvuju izvorni govornici, govornici koji dele J1, kao i kursevi stranih jezika (Mauranen, 2003:p.521). Odluke u vezi sa selekcijom materijala koji će biti uključen u korpus, a koje je pomenuta autorka sa svojim timom donela, pokazuju način na koji se navedena definicija ELF-a primenjuje u praksi.

Značajno je pomenuti i da, osim što prikupljaju korpus, istraživači u okviru ELF paradigme iste korpus i analiziraju. Analizom korpusa, lingvisti nameravaju da formulišu jezgro ELF-a (engl. *ELF core*). Jezgro ELF-a sačinjeno je od elemenata jezika koji su ključni za sporazumevanje između neizvornih govornika (Jenkins, citirano u Seidlhofer, 2003:p.15). Tako definisan skup jezičkih elemenata ima najpre pedagošku primenu, jer može pomoći da se u nastavi akcenat stavi na one elemente koji će učenicima biti neophodni pri komunikaciji u međunarodnom kontekstu (Seidlhofer, 2003:pp.15–19). U tom duhu, Dženkins (Jenkins, 2002) definiše fonetsko jezgro ELF-a, koje će detaljnije biti opisano u poglavlju 2.1. Teorijski okvir ELF paradigme.

Imajući u vidu ovako opisana istraživanja lingvista u okviru ELF paradigme, dolazimo do cilja ovog rada. Naime, cilj ovog rada je da predstavi pregled dosad sprovedenih istraživanja o engleskom jeziku srpskih govornika, te da pruži uvid u karakteristike potencijalnog varijeteta engleskog jezika koji oni koriste. Kroz čitav rad, kao teorijski okvir biće uzete odabrane studije istraživača pripadnika ELF paradigme. S obzirom na to da ELF paradigma mišljenja i istraživanja kao takva nije u velikoj meri zastupljena u Srbiji, sve studije engleskog u Srbiji koje će biti navedene ne posmatraju engleski srpskih govornika kao zaseban varijetet. U svojim studijama, istraživači iz Srbije mahom posmatraju srpski varijetet engleskog kao učenički jezik, te iz analize dobijenih rezultata izvode pedagoške implikacije. Stoga, sačinjeni su kriterijumi za uključivanje radova u ovaj pregled, koji se u velikoj meri oslanjaju na definiciju ELF-a i kriterijume koje istraživači ELF-a koriste pri sačinjavanju korpusa, te omogućavaju da se radovi ipak približe teorijskom okviru ELF-a. Ti kriterijumi

biće detaljno objašnjeni i argumentovani u uvodnim paragrafima poglavlja koja se bave istraživanjima engleskog jezika u Srbiji. Najzastupljenije oblasti u istraživanjima srpskog varijeteta engleskog jesu fonetika sa fonologijom i pragmatika, te se rad sastoji iz dva istoimena poglavlja, od kojih svako ima dva potpoglavlja – jedno koje opisuje teorijski okvir proizašao iz istraživanja lingvista u okviru ELF paradigme u tim oblastima i drugo koje daje pregled istraživanja srpskog varijeteta engleskog jezika u pogledu te dve oblasti lingvistike.

2. Fonetika sa fonologijom

2.1. Teorijski okvir ELF paradigme

Kao što je nagovešteno u uvodu, u ovom poglavlju biće koncizno predstavljen teorijski okvir koji su lingvisti pripadnici ELF paradigme formulisali na osnovu svojih fonetskih i fonoloških istraživanja. Tako opisan teorijski okvir poslužiće kao početna tačka za razmatranje odabranih studija koje su sprovedene o engleskom jeziku u Srbiji.

Sada ćemo se osvrnuti na prethodno pomenuto fonetsko jezgro ELF-a onako kako ga, na osnovu iscrpnih empirijskih istraživanja jezičkih elemenata koji izazivaju nesporazume među neizvornim govornicima engleskog, definiše Dženkins (Jenkins, 2002). Jezgro će u nastavku biti citirano (i prevedeno) u celosti radi preglednosti, lakšeg poređenja sa srpskim istraživanjima, ali i dostupnosti drugim istraživačima iz Srbije koji su zainteresovani za ovu temu.

1. Inventar konsonanata pod sledećim uslovima:

- neke zamene /θ/ i /ð/ su prihvatljive (jer su razumljive u EMJ-u⁴);
- rotično ‘r’ radije nego nerotične varijante glasa ‘r’;
- /t/ preuzeto iz britanskog engleskog između samoglasnika u rečima poput ‘latter’, ‘water’ radije nego američko jednodarno [r];
- alofonska varijacija u okviru fonema dozvoljena je sve dok se izgovor ne preklapa sa drugom fonemom, na primer španski izgovor /v/ kao [β] dovodi do toga da se na početku reči ta fonema čuje kao /b/ (tako se reč ‘vowels’ čuje kao ‘bowels’ itd.).

2. Dodatni fonetski zahtevi:

- aspiracija koja prati bezvučne plozive /p/, /t/ i /k/ na početku reči npr. u [p^hɪn] (reč ‘pin’) nasuprot /spɪn/ (reč ‘spin’), u suprotnom ovi plozivi zvuče kao njihovi zvučni parnjaci /b/, /d/ i /g/;

⁴Skraćenica za engleski kao međunarodni jezik. Dženkinsova u ovom radu koristi termin EMJ umesto termina ELF, jer su u vreme pisanja tog rada ta dva termina smatrana sinonimima.

- skraćivanje samoglasnika nakon bezvučnih suglasnika i održavanje dužine nakon zvučnih suglasnika, na primer, kraće /æ/ u reči 'sat' u poređenju sa dužim /æ/ u reči 'sad', ili glas /i:/ u reči 'seat' u poređenju sa onim u reči 'seed'.

3. Konsonantski nizovi:

- bez izostavljanja glasova u nizovima koji se javljaju na početku reči, na primer u rečima 'promise', 'string';
- izostavljanje glasova u nizovima koji se javljaju u sredini i na kraju reči dozvoljeno je samo prema pravilima strukture sloga izvornog engleskog, npr. reč 'factsheet' može se izgovoriti 'facsheet', ali ne 'fatsheet' ni 'facteet';
- /nt/ između samoglasnika kao u reči 'winter', koja se na britanskom izgovara /wɪntər/ radije nego američka verzija, gde, brisanjem /t/, to postaje /wɪnər/;
- dodavanje je dozvoljeno, na primer, reč 'product' izgovorena kao [pər'ɒdʌkʊtə] bila je razumljiva sagovornicima koji nisu izvorni govornici, dok im izostavljanje nije bilo razumljivo, na primer reč 'product' izgovorena kao /'prɒdʌk/.

4. Samoglasnici:

- održavanje kontrasta između dugih i kratkih samoglasnika, na primer, između samoglasnika u rečima 'live' i 'leave';
- prihvatljive su regionalne odlike J2 ukoliko su dosledne, osim zamena za glas /ɜ:/ kao u reči 'bird', koje često stvaraju probleme.

5. Produkcija i mesto toničkog (nuklearnog) naglaska:

- odgovarajuća upotreba kontrastivnog naglaska u službi značenja. Na primer, razlika u značenju između iskaza 'I came by TAXI' i 'I CAME by taxi', u kojima je nuklearni naglasak označen velikim slovima. Prvi iskaz je neutralan i saopštava činjenicu, dok drugi sadrži dodatno značenje, kao na primer 'ali idem kući autobusom'.⁵ (Jenkins, 2002:p.96–97)

Najuočljivija grupa elemenata fonetskog jezgra ELF-a, kako ga definiše pomenuta autorka, jesu oni elementi koji se, posmatrano kroz vizuru standardnog engleskog jezika, smatraju pogrešnima. Na primer, zamene fonema /θ/ i /ð/ drugim glasovima su dozvoljene, jer Dženkins (Jenkins, 2002:p.96) zaključuje da upotreba takvih zamena najčešće nije uzrok nesporazuma između govornika engleskog kao *lingua franca*. Naravno, mnogi elementi jezgra su u skladu sa pravilima standardnog engleskog jezika, od kojih su neki karakteristični samo za jednu od nekoliko

varijanti standardnog engleskog. Tako je, kako objašnjava Dženkins (Jenkins, 2002:p.96), govornicima ELF-a razumljivije kada sagovornik govori rotičnom varijantom engleskog, npr. varijetetima poput američkog ili kanadskog engleskog, ali je važno da se glas *t* ne izostavlja i ne zamenjuje nadzubnim jednodarnikom, što je karakteristika britanskog engleskog. Dakle, možemo zaključiti da je engleski jezik u međunarodnoj upotrebi zapravo mešavina varijanti engleskog jezika kojima su govornici izloženi u različitim situacijama u kojima usvajaju jezik.

Zatim, bitno je pomenuti i da Dženkins (Jenkins, 2002:p.97) tvrdi da ‘elementi koji nisu uključeni u jezgro ELF-a nisu od presudnog značaja za razumevanje u EMJ kontekstima, i stoga se mogu smatrati oblastima u kojima transfer iz J1 ne ukazuje na ‘grešku’, već na (neizvorni) regionalni akcentat’.⁶ Na taj način, autorka doprinosi formiranju i kodifikaciji novog standardnog varijeteta engleskog jezika u međunarodnoj upotrebi, u čiji bi sastav ušlo fonetsko jezgro ELF-a. Sve ostale karakteristike govora neizvornih govornika, poput različitih upotreba intonacije i drugačijeg načina artikulacije samoglasnika, ne spadaju u jezgro ELF-a i mogu se smatrati odlikama novih, regionalnih varijeteta međunarodnog engleskog jezika, kao što je, na primer, srpsko-engleski.

Značajne su i pedagoške implikacije jezgra ELF-a. Kao što se vidi iz samog naslova rada, Dženkins (Jenkins, 2002) smatra tako objašnjeno jezgro potencijalnim ‘nastavnim planom i programom za engleski kao međunarodni jezik’⁷. Međutim, takav nastavni plan i program nije univerzalan, jer ne odgovara potrebama svih učenika podjednako. Dženkins (Jenkins, 2002:p.85) razlikuje situaciju u kojoj učenici uče engleski kao strani jezik (engl. *EFL – English as a Foreign Language*), sa namerom da najpre komuniciraju sa izvornim govornicima engleskog, od situacije u kojoj učenici uče engleski kao međunarodni jezik da bi komunicirali sa ljudima širom sveta. Stoga, razlika između pomenute dve grupe učenika jeste u njihovoj motivaciji za učenje engleskog – prva grupa ima integrativnu motivaciju, a druga instrumentalnu. Shodno tome, jezgro ELF-a kao model za učenje jezika odgovara samo drugoj grupi, dok je za prvu adekvatniji model jedan od varijeteta engleskog kojim govore izvorni govornici (Jenkins, 2002:p.85). Ranija istraživanja ukazuju na to da većina učenika beogradskih gimnazija ima instrumentalnu motivaciju za učenje engleskog jezika (v. Tošić, 2021). Ukoliko se pokaže da je to istina i za učenike iz ostalih gradova i na drugim nivoima obrazovanja, bilo bi od značaja promisliti potencijalnu promenu fonetskog modela koji ulazi u nastavni plan i program.

⁶ Prev. aut.

⁷ Prev. aut.

U tom duhu, zanimljivo je razmotriti i mogućnost implementacije jezičkih obrazovnih politika koje bi sadržale model jezgra ELF-a. Potencijalna implementacija inovativnih obrazovnih politika u rukama je nastavnika engleskog jezika, te je značajno razmotriti njihovo viđenje takvih promena. Dženkins (Jenkins, 2005) sprovela je kvalitativnu studiju u kojoj istražuje stavove nastavnika engleskog prema usklađivanju nastavnog plana i programa sa fonološkim jezgrom ELF-a, ali i njihove stavove u vezi sa izgovorom engleskog jezika uopšte i povezanost istih sa njihovim identitetima. Iz intervjua koje je sprovela autorka izdvaja se neodlučnost nastavnica – ‘kao da bi mogle da prihvate ELF u teoriji, ali ne i u praksi’⁸ (Jenkins, 2005:p.540). Dženkins (Jenkins, 2005:p.542) se takođe pita šta je neophodno da se desi da bi ELF varijeteti postali prihvatljivi i u praksi. Jedan odgovor na to pitanje može biti institucionalizacija – kada bi ELF kao varijetet dobio mesto koje zavređuje u jezičkoj obrazovnoj politici zemalja sveta, onda bi i nastavnici bili spremniji da ga prihvate i predaju.

2.2. Istraživanja srpskog varijeteta engleskog jezika

Ovo poglavlje daje koncizan prikaz odabranih istraživanja lingvista o fonetskim i fonološkim odlikama engleskog jezika koji koriste srpski govornici. Kao što je ranije naznačeno, svi radovi biće tumačeni u svetlu elemenata koji, kako piše Dženkins (Jenkins, 2002), pripadaju jezgru ELF-a. Takođe, odabrane su one fonetičke studije koje izučavaju srpsko-engleski, a koje u osnovi nisu kontrastivne (bilo da je u pitanju poređenje sa izgovorom engleskog izvornih govornika ili sa izgovorom srpskog samih ispitanika). Takav pristup može se smatrati najbližim cilju ovog rada, a to je nepreskriptivni opis srpskog varijeteta engleskog jezika. Međutim, s obzirom na to da su svi članci pisani u paradigmi istraživanja učeničkog jezika sa ciljem da se zaključi kojim elementima treba posvetiti više pažnje u nastavi da bi postali sličniji standardnom engleskom, određena doza poređenja sa standardnim engleskim postoji u svakom od navedenih radova.

Pregled ćemo početi razmatranjem učestalosti upotrebe rotičnog odnosno postvokalskog glasa /r/ u srpskom varijetetu engleskog. Prema jezgru ELF-a, kao što je citirano u prethodnom poglavlju, u međunarodnoj komunikaciji razumljiviji su oni varijeteti engleskog u kojima se postvokalsko /r/ izgovara. U Srbiji, Janevska (2022:p.438) zaključuje da u tri četvrtine slučajeva njeni ispitanici izgovaraju postvokalsko /r/. Dakle, na osnovu te studije možemo zaključiti da je, kada je u pitanju rotičnost, izgovor srpskih govornika engleskog usklađen sa jezgrom ELF-a.

Sledeća fonetska jedinica koju ćemo analizirati jesu samoglasnici. U jezgro ELF-a uključena je razlika između dugih i kratkih samoglasnika, kao i glas /ɜ:/, dok se sva ostala odstupanja od inventara samoglasnika standardnog engleskog smatraju odlikama neizvornih varijeteta engleskog. Paunović (2011:p.365), u svojoj studiji fonetskih karakteristika engleskih monoftonga koje izgovaraju studenti iz Srbije, piše da, kada je u pitanju trajanje samoglasnika, izgovor ispitanika ne odstupa u značajnoj meri od izgovora predviđenog standardom. Dakle, na osnovu toga možemo izvesti zaključak da su srpski govornici engleskog usvojili taj element fonetskog jezgra ELF-a. Paunović (2011:pp.363–364) zaključuje da su, u okviru samoglasničkih sistema pojedinačnih ispitanika, samoglasnici /i:/, /ɪ/, /e/ i /æ/ omeđeni u odnosu na ostale monoftonge, dok u slučaju samoglasnika /ʌ/, /ɑ:/, /ɒ/ i /ɔ:/ dolazi do preklapanja među kategorijama. Takođe, veoma su zanimljivi slučajevi samoglasnika /æ/ i /ə/, koje studenti dosledno izgovaraju na način drugačiji od izvornih govornika – naime, glas /æ/ je dosta otvoreniji, sličan srpskom /a/ i po trajanju duži čak i od nekih dugih samoglasnika, a glas /ə/ je zatvoreniji (Paunović, 2011:pp.364–365). S obzirom na to da se kvalitet izgovorenih samoglasnika ne svrstava u jezgro ELF-a, specifični način izgovora svih pomenutih samoglasnika može se smatrati obeležjem srpskog varijeteta engleskog jezika.

Kada je u pitanju suprasegmentna organizacija govora, u jezgru ELF-a značajan je samo kontrastivni naglasak. Paunović (2015:p.89) ističe da njeni ispitanici ne prave greške pri upotrebi kontrastivnog naglasaka. Stoga možemo smatrati da su oni usvojili prozodijski deo jezgra ELF-a. Zatim, Paunović (2015:p.89), između ostalog, nalazi da njeni ispitanici, srpski govornici engleskog jezika, imaju uži opseg visine tona u poređenju sa opsegom tona izvornih govornika engleskog, koriste visinu tona umesto kretanja tona da bi naglasili određeni deo rečenice i ne koriste kompleksne tonove, odnosno uzlazno-silazni i silazno-uzlazni ton. Takođe, Paunović (2020) istražuje tonalnost, tj. ‘organizaciju iskaza u intonacijske celine’⁹ (Paunović, 2020:p.52), toničnost, odnosno ‘naglasak u okviru intonacijskih celina’¹⁰ (Paunović, 2020:p.52) i ton – ‘realizaciju kretanja nuklearnog tona’¹¹ (Paunović, 2020:p.52). Što se tiče tonalnosti, Paunović (2020:p.59) zaključuje da u spontanom govoru njenih ispitanika, kao i u svakom spontanom govoru, brojne pauze, oklevanja i zastajkivanja dovode do toga da postoji veoma mali broj potpunih intonacijskih celina. Analiza toničnosti pokazala je da su ispitanici dosledno upotrebljavali nuklearni naglasak na poslednjem naglašenom slogu u

⁹ Prev. aut.

¹⁰ Prev. aut.

¹¹ Prev. aut.

okviru intonacijske celine (Paunović, 2020:p.59). Zatim, Paunović (2020:p.69) izvodi zaključak da je opseg visine tona učesnika u ovom istraživanju bio znatno veći nego u prethodnim istraživanjima. Razlog takvom odstupanju ona pronalazi u tipu zadatka: prethodna istraživanja uglavnom su bila zasnovana na čitanju i poluspontanom govoru, dok je ovo jedna od retkih studija koja izučava potpuno spontani govor govornika kojima je engleski J2 (Paunović, 2020:p.70). Samim tim, može se zaključiti da je opseg visine tona srpskih govornika engleskog veći kada spontano govore nego kada čitaju (Paunović, 2020:p.70). Takođe, pomenuta autorka primećuje tendenciju upotrebe uzlazne tonske konture na krajevima obaveštajnih rečenica, gde to standardom nije predviđeno, te naziva taj fenomen *uptalk* i definiše ga kao ‘poseban signal konačnosti, koji učenici engleskog kao stranog jezika namerno koriste u prethodno uvežbanom i poluspontanom govoru, a različit od uzlaznih tonskih kontura koje ukazuju na nastavak iskaza’¹² (Paunović, 2020:p.71). Sve gorenavedene rezultate studija, osim kontrastivnog naglaska, koji pripada jezgri ELF-a, možemo smatrati prozodijskim karakteristikama specifičnim za srpski varijetet engleskog jezika.

3. Pragmatika

3.1. Teorijski okvir ELF paradigme

Ovo poglavlje sadrži kratak opis osnovnih pragmatičkih principa komunikacije govornika engleskog jezika u međunarodnom kontekstu onako kako ih vide pobornici ELF paradigme. Kao i u prethodnom delu rada, ovaj teorijski okvir poslužiće kao osnova za tumačenje istraživanja sprovedenih u Srbiji.

Iako je u uvodu ovog rada data opšta definicija ELF-a kao varijeteta, na početku ovog poglavlja osvrnućemo se na drugačiju definiciju, formulisanu posmatranjem ELF-a kroz vizuru pragmatike. Naime, Haus (House, 2010:p.364) definiše ELF kao ‘poseban tip interkulture komunikacije pri kojoj svaka kombinacija učesnika, svaka diskursna zajednica, dogovorom uspostavlja sopstvenu upotrebu engleskog kao *lingua franca* u pogledu upotrebe kodnog preključivanja i mešanja kodova, diskursnih strategija, pregovaranja o formi i značenju’¹³. Ova definicija odlično opisuje varijabilnost razgovornog engleskog u međunarodnoj upotrebi, gde gotovo svaki govornik gradi svoj idiolekt, dok se pri susretu sa drugim govornicima u određenoj meri prilagođava njihovim idiolektima uz pomoć različitih strategija

¹² Prev. aut.

¹³ Prev. aut.

akomodacije. Slično tome, Vidouson (Widdowson, 2015:p.364) piše da su interakcije među govornicima ELF-a veoma plodno tle za pragmatička istraživanja, jer se u nedostatku zajedničkih kulturoloških znanja i konvencija govornici oslanjaju najpre na dostupne jezičke resurse, te pragmatička pravila uspostavljaju u trenutku u kome se razgovor odvija. Stoga, pragmatičke studije lingvisti u okviru ELF paradigme često imaju za cilj da ustanove kojim se pravilima komunikacije vode govornici engleskog jezika u međunarodnoj upotrebi.

U nešto ranijoj literaturi izdvaja se princip ‘neka teče’ (engl. *let-it-pass principle*), prema kome je jedan od glavnih ciljeva govornika ELF-a izbegavanje nesporazuma i prekidanja toka konverzacije, te oni često puštaju nejasnoće u govoru sagovornika da prođu neprimjećeno (House, 2010:p.368). Istovremeno sa ovim principom, govornici ELF-a vode se i orijentacijom normalizacije razgovora (engl. *make-it-normal orientation*), koja podrazumeva ponašanje kao da sagovornik nije odstupio od standarda (House, 2010:p.368). Možemo izvesti zaključak da navedeni osnovni principi međunarodne komunikacije na engleskom zapravo predstavljaju maksime učtivosti u povelju, specifične za kontekst ELF-a. Vodeći se principom ‘neka teče’, govornik međunarodnog engleskog čuva obraz svog sagovornika tako što ne ističe njegove greške. Međutim, nisu svi pripadnici ELF paradigme saglasni sa tako formulisanim osnovnim pragmatičkim principima međunarodne komunikacije na engleskom jeziku. Naime, Kogo i Djuj (Cogo & Dewey, 2006:p.66) smatraju da princip ‘neka teče’ ukazuje na to da je jezik govornika kojima je engleski J2 egocentričan i, samim tim, nekooperativan, dok njihovi podaci svedoče o suprotnom. Govornici ELF-a u velikoj meri koriste pregovaranje da bi izbegli nesporazume i koriste sve elemente koji pospešuju saradnju pri konverzaciji, poput prpratnih signala (engl. *backchannels*), nadovezivanja (engl. *latching*) itd. (Cogo & Dewey, 2006:pp.68–69). Međutim, u jednom od odlomaka iz korpusa koje autori citiraju može se uočiti primer nalik principu ‘neka teče’, iako ga autori tumače isključivo u kontekstu akomodacije. Reč je o primeru razgovora između Karen (iz Nemačke), Žana (iz Francuske) i Ane (iz Italije), koji u tom delu razgovora pričaju o fotografijama koje su Žanovi prijatelji, na čije venčanje on namerava da ide, postavili na svojoj veb-stranicu.

- 38 KAREN: kitsch- [kitschig
39 JEAN: [kitschig yeah (laughter)... no it's nice
40 pictures but you know ... them travelling
41 somewhere ... it's a bit like [Tin Tin in Nepal
42 KAREN: [it's a bit ... self
43 exposition

44 JEAN: [yeah exactly

45 ANNA: [yeah

(Cogo & Dewey, 2006:p.67)

Navedeni autori smatraju da je prihvatanje koje Žan i Ana pokazuju u redovima 44 i 45, nakon što Karen upotrebi reč *self-exposition* (prema autorima, to je kalk nemačke reči *selbstdarstellung*), znak isključivo akomodacije, a ne i principa ‘neka teče’ (Cogo & Dewey, 2006:p.69). Međutim, može se smatrati da je ovaj događaj zapravo manifestacija i jedne i druge pojave, te da one nisu međusobno isključive. Naime, Karen upotrebljava reč koja ne postoji u engleskom jeziku, a koja je kalkirana iz njenog J1, koji Žan i Ana ne dele. Oni nakon toga istovremeno daju potvrdne prpratne signale, iako postoji mogućnost da nisu u potpunosti razumeli šta je Karen želela da kaže. Dakle, oni omogućavaju dalji neometani tok razgovora tako što čuvaju Karenin obraz i, najverovatnije svesno i sa namerom, ne reaguju na njenu grešku. Ovakvo tumačenje navedenog primera omogućava nam da posmatramo princip ‘neka teče’ u pozitivnijem svetlu nego kako ga pomenuti autori predstavljaju. Kao što je nagovešteno u ranijoj diskusiji, možemo taj princip najpre smatrati strategijom učtivosti koju govornici ELF-a primenjuju pri izbegavanju nesporazuma.

Pored osnovnih principa komunikacije govornika međunarodnog engleskog, lingvisti u okviru ELF paradigme nastoje da formulišu i pragmatičke strategije koje govornici kojima je engleski J2 najčešće koriste. U skladu sa tom namerom, analizom podataka prikupljenih na terenu, Haus (House, 2010:pp.370–382) dolazi do četiri osnovne pragmatičke strategije, a to su: (1) pribegavanje maternjem jeziku, koje se ogleđa najpre u interferenciji i kodnom preključivanju; (2) akomodacija, odnosno prilagođavanje sagovorniku kroz ponavljanje njegovih reči ili ispravljanje sopstvenih grešaka; (3) pregovaranje, kroz koje svi učesnici u razgovoru zajedno grade značenje iskaza i na taj način pokazuju solidarnost i ističu grupni identitet; (4) upotreba diskursnih markera *you know, I mean, I think, yes i so* sa funkcijom i značenjem drugačijim nego što je to uobičajeno u engleskom izvornih govornika, tako da više nisu usredsređeni na slušaoca, već na govornika. O drugoj strategiji, akomodaciji, pišu i Kogo i Djui (Cogo & Dewey, 2006:p.70), koji objašnjavaju da su se konvergentne strategije prilagođavanja pokazale kao česte u njihovom korpusu. Jedna od takvih strategija je ponavljanje, pa čak i ponavljanje sagovornikovih grešaka u težnji da mu se prilagodimo i približimo (Cogo & Dewey, 2006:p.71). Takva upotreba ponavljanja može se smatrati još jednom strategijom učtivosti u međunarodnoj komunikaciji na engleskom, jer se sagovornikov obraz čuva time što njegova greška prolazi neprimećeno. Ponavljanje grešaka takođe je vođeno i principima efikasnosti i poravnanja, koji su veoma česti u ELF komunikaciji (Cogo & Dewey, 2006:pp.72–73).

3.2. Istraživanja srpskog varijeteta engleskog jezika

Pri selekciji istraživanja koja će biti prikazana u ovom poglavlju, korišćeni su kriterijumi slični onima koji su opisani u uvodnom pasusu poglavlja o fonetičkim i fonološkim istraživanjima srpskog varijeteta engleskog jezika. Dakle, studije kontrastivnog tipa, koje porede engleski srpskih govornika sa engleskim izvornih govornika ili engleski kojim se služe srpski govornici sa srpskim, nisu uključene u ovaj pregled. Takođe, pošto nije pronađena nijedna studija koja je zasnovana na analizi korpusa usmene produkcije srpskih govornika engleskog, kao najbliža alternativa tome uzeta su pragmatička istraživanja koja kao osnovni instrument koriste ankete ili intervjuje. Studije pisane produkcije srpskih govornika na engleskom nisu uključene u ovu bibliografiju, jer, kada se izražavaju pisanim putem, govornici u većoj meri regulišu i ispravljaju svoj jezik, te ga usklađuju sa standardnim engleskim jezikom (Seidlhofer, 2003:p.19). Kada komuniciraju usmeno, govornici pregovaraju o značenjima i zajedno ih grade, što daje pravu lingvističku sliku varijeteta koji oni koriste, kao i pragmatičkih pravila kojih se pridržavaju.

Savić (2013) je istraživala procese koji stoje iza pragmatičkih odluka koje srpski govornici donose kada govore na engleskom jeziku, odnosno njihovo sociopragmatičko i pragmajezičko znanje. Podatke je prikupljala uz pomoć dve metode – intervjuja o metapragmatičkoj svesti i verbalnog protokola (Savić, 2013:pp.688–689). Na osnovu sakupljenih podataka, Savić (2013:pp.690–692) izdvaja četiri kategorije sociopragmatičkih faktora prisutnih u svesti srpskih govornika engleskog – faktore u vezi sa slušaocem (npr. njegove godine, društveni status), u vezi sa samim govornikom (npr. raspoloženje), u vezi sa odnosom između slušaoca i govornika (npr. stepen bliskosti) i u vezi sa situacijom (npr. vreme i mesto interakcije). Navedena autorka primećuje da su učesnice najčešće spominjale faktore koji pripadaju prvoj i trećoj kategoriji, kao i da veoma značajno mesto u mreži njihovih sociopragmatičkih znanja zauzimaju odnosi moći između govornika (Savić, 2013:pp.690–692). Takođe, ona ističe da dve ispitanice uopšte nisu uspele da objasne koje sociopragmatičke faktore uzimaju u obzir pri komunikaciji na engleskom, kao i da nijedna od učesnica nije spomenula faktore poput stepena nametanja (engl. *level of imposition*) i razmatranja isplativosti (engl. *cost-benefit considerations*) (Savić, 2013:pp.692–693). Što se tiče pragmajezičkog znanja, Savić (2013:pp.693–695) navodi tri glavne grupe pragmajezičkih resursa, u koje se mogu svrstati svi elementi koje su učesnice u intervjuima i verbalnim protokolima pomenule – jezička sredstva (u užem smislu), neverbalno ponašanje i prozodija. Pomenuta autorka naznačava da je iz odgovora studentkinja jasno da se one u

najvećoj meri oslanjaju na pojedinačne fraze, poput *please* i *thank you*, i na modalne glagole, dok su ostala jezička sredstva, kao i druge dve kategorije pragmatičkih sredstava u drugom planu (Savić, 2013:p.695).

Lingvisti u Srbiji ispitivali su i načine kako srpski govornici engleskog modifikuju govorni čin molbe, najpre koristeći zadatak nadopunjavanja diskursa. Pronađene su dve studije koje se uklapaju u prethodno objašnjene kriterijume: Halupka-Rešetar (2014) i Džunić et al. (2012). Iako autorke ova dva istraživanja koriste klasifikacije sredstava ublažavanja govornog čina molbe koje se u određenim aspektima razlikuju, moguće ih je uporediti. Naime, u obe studije je osnovna podela sredstava modifikacije na sredstva eksterne modifikacije – ‘dodatne iskaze čija je funkcija isključivo da pružaju potporu činu molbe, da postave kontekst za isti’¹⁴ (Halupka-Rešetar, 2014:p.34) – i sredstva interne modifikacije – ‘lingvističke elemente koji se pojavljuju u okviru istog glavnog čina’¹⁵ (Halupka-Rešetar, 2014:p.35). U slučaju eksterne modifikacije, Halupka-Rešetar (2014:p.39, 34) nalazi da su u 62 od 74 slučaja eksterne modifikacije upotrebljeni utemeljivači (engl. *grounders*), odnosno klauze kojima govornici objašnjavaju motivaciju iza svoje molbe. Slično tome, u studiji koju sprovode Džunić et al. (2012:p.44), od 194 slučaja eksternog ublažavanja, 123 čine utemeljivači. Pri analizi sredstava interne modifikacije, Halupka-Rešetar (2014:pp.40–41) dolazi do zaključka da ni u slučaju interne modifikacije ne dolazi do značajne varijacije među odgovorima studenata, jer od 272 slučaja interne modifikacije govornog čina molbe, 78 čine upotrebe oslabljivača *please*, a 174 upotrebe kondicionalnih struktura poput *Could you / Would you?* Te nalaze donekle potvrđuju i Džunić et al. (2012:p.45), koje navode da je oslabljivač *please* učestala strategija modifikacije molbi. Međutim, prisutne su i brojne razlike među rezultatima ova dva istraživanja. Kao najčešće upotrebljavanu strategiju ublažavanja Džunić et al. (2012:p.43) navode poštapalice (engl. *fillers*), koje se ne pominju u studiji autorke Halupka-Rešetar. Autorke objašnjavaju takav rezultat činjenicom da su izrazi privlačenja pažnje (engl. *attention-getters*; koje one svrstavaju u poštapalice, poput *excuse me* i *bello*) logičan način za otpočinjanje rečenice, te su se zato pojavili u većini odgovora (Džunić et al., 2012:pp.43–44). Takođe, izbori ispitanika su u studiji Džunić et al. (2012:p.44) ravnomernije raspoređeni po strategijama modifikacije nego u istraživanju autorke Halupka-Rešetar (2014:p.39, 41), što može značiti da učenici upotrebljavaju raznovrsnije strategije. Ipak, ova razlika između dve studije verovatno je izazvana time što se klasifikacije sredstava ublažavanja ne podudaraju u potpunosti – Džunić et al. (2012:p.40) navode ukupno

¹⁴ Prev. aut.

¹⁵ Prev. aut.

osam strategija, dok Halupka-Rešetar (2014:pp.34–36) koristi klasifikaciju od 26 mogućih strategija modifikacije govornog čina molbe.

Uprkos brojnim razlikama među navedenim istraživanjima, izdvaja se jedna zajednička nit, koja nam pruža uvid u karakteristike varijeteta kojim se služe govornici engleskog u Srbiji. Naime, *please, thank you* i fraze sa modalnim glagolima u funkciji sredstava za modifikaciju određenih govornih činova javljaju se u analizi rezultata svih studija, na osnovu čega možemo doneti zaključak da ih govornici srpskog varijeteta engleskog veoma često koriste.

4. Zaključak

Na osnovu pregleda datog u ovom radu stičemo određenu sliku o srpskom varijetetu engleskog jezika, odnosno o fonetičkim, fonološkim i pragmatičkim aspektima upotrebe engleskog u Srbiji. Međutim, uočljiv je i veoma mali broj studija koje se bave engleskim jezikom srpskih govornika u izolaciji, kao i potpuni izostanak istraživanja koja engleski u Srbiji posmatraju kroz vizuru ELF paradigme. U okviru fonetike i fonologije, pronađeni su radovi samo dve autorke koji su ispunili kriterijume postavljene na početku ovog istraživanja, odnosno koji se bave isključivo jezikom srpskih govornika, van kontrastivnih studija. Njihova istraživanja potvrđuju da su srpski govornici engleskog usvojili fonetske elemente neophodne za međunarodnu komunikaciju, odnosno fonetsko jezgro ELF-a. Pragmatička istraživanja na korpusima usmene produkcije govornika srpskog varijeteta engleskog jezika nisu pronađena. Iz tog razloga, nije bilo moguće uporediti istraživanja sprovedena u Srbiji sa istraživanjima sprovedenim u okviru ELF paradigme, koja se mahom zasnivaju na interakciji među govornicima i pragmatičkim normama koje oni zajedno grade kroz pregovaranje u toku komunikacije. Dakle, prostor za istraživanje načina na koji se engleski govori u Srbiji je veliki i trebalo bi ga popuniti. Popunjavanje tog prostora ima svoje lingvističke i metodičke prednosti. Naime, na lingvističko-metodičkom planu, stekli bismo uvid u trenutne karakteristike srpskog varijeteta engleskog jezika, što bi omogućilo poređenje sa standardima ELF-a, te pomoglo u pronalaženju onih elemenata na kojima sa učenicima u Srbiji treba raditi da bi lakše učestvovali u međunarodnoj komunikaciji. Takođe, veći broj istraživanja u ovoj oblasti doveo bi do afirmacije srpskog varijeteta engleskog kao takvog, te umanjio uticaj ideologija poput ideala izvornog govornika na jezičke obrazovne politike u Srbiji.

References

1. Cogo, A. & Dewey, M. (2006) Efficiency in ELF communication: From pragmatic motives to lexico-grammatical innovation. *Nordic journal of English studies*. 5 (2), 59–93.
2. Council of Europe (2001) *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge, Press Syndicate of the University of Cambridge.
3. Džunić, J., Ćirić, B. & Jovanović, S. (2012) The use of mitigating devices in requests by Serbian EFL learners. *Philologia*. 10, 39–47.
4. Halupka-Rešetar, S. (2014) Request modification in the pragmatic production of intermediate ESP learners. *ESP Today*. 2 (1), 29–47.
5. Holliday, A. (2018) Native-Speakerism. In: Liantas, J. I. (ed.) *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. John Wiley & Sons, Inc., pp. 1–7.
6. House, J. (2010) The Pragmatics of English as a lingua franca. In: Trosborg, A. (ed.) *Pragmatics across languages and cultures*. Berlin, Germany, Mouton de Gruyter, pp. 363–387.
7. Јаневска, М. Н. (2022) Продукција поствокалског /r/ код српских студената англистике. *Philologia Mediana*. 14 (1), 429–448. / Janevska, M. N. (2022) Produkcija postvokalskog /r/ kod srpskih studenata anglistike. *Philologia Mediana*. 14 (1), 429–448.
8. Jenkins, J. (2002) A Sociolinguistically Based, Empirically Researched Pronunciation Syllabus for English as an International Language. *Applied Linguistics*. 23 (1), 83–103.
9. Jenkins, J. (2005) Implementing an International Approach to English Pronunciation: The Role of Teacher Attitudes and Identity. *TESOL Quarterly*. 39 (3), 535–543.
10. Jenkins, J. (2006) Current Perspectives on Teaching World Englishes and English as a Lingua Franca. *TESOL Quarterly*. 40 (1), 157–181.
11. Mauranen, A. (2003) The Corpus of English as Lingua Franca in Academic Settings. *TESOL Quarterly*. 37 (3), 513–527.
12. Modiano, M. (2009) EIL, Native-speakerism and the Failure of European ELT. In: Sharifian, F. (ed.) *English as an International Language: Perspectives and Pedagogical Issues*. Bristol, UK, Multilingual Matters, pp. 58–77.
13. Paunović, T. (2011) Sounds Serbian? Acoustic properties of Serbian EFL students' speech. *Selected papers on theoretical and applied linguistics*. 19, 357–369.
14. Paunović, T. (2015) Pitch height and pitch range in Serbian EFL students' reading and speaking tasks. *Наслеђе*. 32, 73–94.
15. Paunović, T. (2020) EFL students' spontaneous speech: Tonality, tonicity, and tone. *Belgrade English Language and Literature Studies*. 12, 51–76.
16. Savić, M. (2013) Ready for professional challenges? Senior-year English department students' sociopragmatic and pragmalinguistic knowledge. *ТЕМЕ: Часопис за друштвене науке*. 37 (2), 683–700.

17. Seidlhofer, B. (2003) *A concept of international English and related issues: from 'real English' to 'realistic English'?*. Strasbourg, Language Policy Division, Council of Europe.
18. Tošić, T. P. (2021) Shaping students' identity through EFL in Belgrade high schools. *Анали Филолошког факултета*. 33 (2), 113–133.
19. Tošić, T. (2022) Ideal izvornog govornika u svetlu varijetalne diversifikacije engleskog jezika u međunarodnoj upotrebi: istraživačke paradigme. *Philologia*. 20, 21–34.
20. Widdowson, H. (2015) ELF and the pragmatics of language variation. *Journal of English as a lingua franca*. 4 (2), 359–372.

Tamara P. Tošić
University of Belgrade
Faculty of Philology
English Department

SERBIAN ENGLISH THROUGH THE LENS OF THE ELF RESEARCH PARADIGM

Summary

Linguists around the world have been researching international English for a long time, forming three paradigms of thought and research – English as an International Language (EIL), World English (WE) and English as a *Lingua Franca* (ELF). The aim of this paper is to present a review of the research conducted so far regarding English in Serbia and, thus, to offer insight into the inner workings of Serbian English, all in the light of ELF research. Bearing in mind that research within the ELF paradigm framework is not carried out often in Serbia, all the studies presented in this paper view the Serbian English variety as learners' language. The elimination of contrastive studies was taken as the basic criterion for literature selection, which made it possible to compare the Serbian linguists' studies with the ELF paradigm framework. Studies within the scope of phonetics/phonology and pragmatics were found. As regards to phonetics and phonology, papers of only two authors fit in with the established criterion. The findings of their studies confirm that Serbian English speakers have acquired the phonetic features necessary for international communication, i.e. the ELF phonetic core. Nonetheless, it was not possible to compare Serbian English pragmatic studies with ELF research – ELF studies involve spoken corpora, while Serbian English studies encompass questionnaires and interviews. Therefore, there is much to be discovered about the Serbian variety of English. Conducting further research into Serbian English within the ELF paradigm would allow comparison with ELF standards and unveil those

Tamara P. Tošić

linguistic elements which students in Serbia need to acquire in order to participate in international communication more efficiently.

► **Key words:** English as a Lingua Franca (ELF), phonetics, phonology, pragmatics, Serbian variety of English (Serbian English).

Preuzeto: 4. 11. 2022.
Korekcije: 11. 5. 2022.
Prihvaćeno: 19. 5. 2023.

Mina Z. Dragaš¹
Univerzitet u Beogradu
Stomatološki fakultet

PREGLED (KRITIČKE) LITERATURE O BILINGVIZMU

Apstrakt: Tema bilingvizma oduvek je predstavljala predmet interesovanja u lingvističkim krugovima, a pogotovo danas, u vreme globalizacije ili 'treće epohe', kada granice država ne podrazumevaju uvek i granicu upotrebe određenog jezika. Pored činjenice da istraživanja ovog fenomena pokrivaju širok spektar hipoteza i perspektiva iz kojih se stupa u analizu dvojezičnosti, ona sve više uključuje zemlje u razvoju, multikulturalne i višejezične sredine. Brojni naučnici istraživali su procese usvajanja prvog i drugog jezika, neki su pak posmatrali u kojim sredinama i pod kojim uslovima bilingvizam nastupa, a u ovu grupu spadaju i naučnici koji su vršili istraživanje nad bilingvalnom decom u školskom sistemu, i njihovi će stavovi biti navedeni u ovom radu.

U radu se daje pregled osnovnih zaključaka iz teorijskih i empirijskih studija na temu bilingvizma, kroz osvrt na istraživanja u kojima se skreće pažnja na tradicionalno zanemarivane ili nedovoljno istražene vanjezičke faktore i njihov uticaj na razvoj ili opstrukciju bilingvizma. Cilj je da se dođe do zaključka o različitim kompetencijama dvojezične dece i uslovima koji utiču na razvoj bilingvizma u ranom detinjstvu i kod dece u školskom uzrastu. Prvenstveno su navedene neke od definicija bilingvizma, potom su objašnjene funkcije jezika, kao i odnos prvog i drugog jezika, uticaj roditelja i kulture na rani razvoj bilingvizma. U završnom delu rada dati su praktični saveti za pomoć bilingvalnoj deci, na osnovu pregleda literature na ovu temu. Stoga zaključujemo da se u članku razmatra aktuelna i naučno relevantna problematika: tipovi dvojezičnosti, kao i njene socijalno-pedagoške implikacije.

Ključne reči: bilingvizam, drugi jezik, kompetencija, L1, L2, valorizacija, maternji jezik, uloga roditelja.

Uvod

U ovom radu osvrnućemo se na teorijske i empirijske studije u kojima se iz kritičkog ugla sagledavaju teorije na temu bilingvizma. Bilingvizam predstavlja

¹ Autorka je doktorand na Filološkom fakultetu u Beogradu. Imejl-adresa: minadjokic5@gmail.com.

kompleksno interdisciplinarno polje proučavanja. Istraživanja na ovu temu obuhvataju teorijske okvire i metodološke postupke iz različitih disciplina, kao što su sociolingvistika, primenjena lingvistika, psiholingvistika, neurolingvistika, razvojna psihologija, ali i istorija, jezičko planiranje, politika i ekonomija. Samim tim, postoji veliki broj knjiga i radova posvećenih njihovom proučavanju. Sa sociolingvističkog aspekta, bilingvizam predstavlja izuzetno značajnu pojavu koja otvara niz pitanja o upotrebi jezika u društvu, od uloge svakog jezika u životu zajednice, preko očuvanja svih međusobno povezanih jezika, procesa jezičke promene, kratkoročnih i dugoročnih efekata na društvo i na same jezike, do ugroženosti ili čak i umiranja nekog od jezika u određenoj zajednici. Stoga je pojam bilingvizma usko povezan sa pojmom enticiteta, jezičkog identiteta, društvenih manjina i jezičkih ideologija. Predstavlja nezaobilazan korak u jezičkom planiranju, obrazovanju i javnoj komunikaciji (Bhatia, 2013:p.441).

Metodologija rada zasnovana je na kritičkom sagledavanju literature. Ova studija pokušava ukazati na slaganje istraživanja i stanovišta autora iz ove oblasti, kao što su Čuma-Horbač, Hakuta Kenj, Javuz, Dal Martelo, Lambert, Hamers, Benson, Muzoar, Teri i Asimve. Glavni kriterijum po kojem su sagledane ključne ideje jeste upravo problematika kojom se prethodno pomenuti autori bave. U okvir te problematike možemo svrstati nekoliko podtema organizovanih u više podnaslova, kao što su: uloga roditelja i uticaj porekla, valorizacija i uticaj maternjeg jezika, pismenost kao faktor u usvajanju jezika, saveti za pomoć u nastavi kod bilingvalne dece i mnogi drugi. Posmatrajući ove faktore kroz radove gorepomenutih naučnika, cilj je doći do zaključka o procesima usvajanja prvog i drugog jezika, sredine i uslova pod kojima bilingvizam nastupa, potom doći do zaključka o različitim kompetencijama dvojezične dece i njihovim prednostima u razvoju. Na kraju, nakon prikupljenih iskustava, cilj je dati praktične savete za pomoć bilingvalnoj deci u nastavi.

1. Definicija bilingvizma

Prvo pitanje koje moramo postaviti jeste šta je to bilingvizam, tačnije – kako on nastupa. Pojam ‘bilingvizam’ odnosi se na slučajeve kada jedna osoba, grupa ljudi ili određena zajednica govori dva jezika. Međutim, nije uvek lako odrediti granicu između poznavanja drugog jezika u određenoj meri i bilingvizma. Samim tim, među stručnjacima postoje neslaganja kada je reč o kompetenciji i fluentnosti u drugom jeziku koji su neophodni da bi osobu označili kao bilingvalnu (Edwards, 2013:p.5). Sa sociolingvističkog aspekta, bilingvizam predstavlja izuzetno značajnu pojavu koja

otvara niz pitanja o upotrebi jezika u društvu – od uloge svakog jezika u životu zajednice do očuvanja svih međusobno povezanih jezika, procesa jezičke promene, kratkoročnih i dugoročnih efekata na društvo i na same jezike, do ugroženosti i, u ekstremnim slučajevima, smrti nekog od jezika u određenoj zajednici.

Kako bismo izvršili tačnu evaluaciju verbalne veštine dece, moramo uzeti u obzir činjenicu da deca ne usvajaju jezik podjednako, to jest da detetovo okruženje, izloženost jeziku, ali i određene psihosocijalne karakteristike dece determinišu nastupanje i vrstu bilingvizma. Hamers (2004), profesor psiholingvistike i bilingvizma na univerzitetu Laval u Kvebeku, objašnjava da se jezik razvija kroz međuljudske kontakte koji su deo društvenih mreža i drugih širih struktura, ali i procesom socijalizacije, kada dete internalizuje društvene vrednosti iz sredine, a time i funkcije jezika. Hamers takođe posebnu pažnju daje činjenici da se jezici mogu usvajati istovremeno ili uzastopno, što je, kasnije ćemo videti, obeležilo preokret u analizi bilingvizma kod dece. On objašnjava kako se jezik razvija kroz međuljudske kontakte koji su deo društvenih mreža i drugih širih struktura. Čuma-Horbač, profesor na univerzitetu Rajerson u Kanadi, koji se bavi ranim usvajanjem jezika i bilingvizmom, prihvata nejednakost u usvajanju dva jezika, što možemo videti kroz njenu podelu bilingvizma na *rani aktivni bilingvizam*, kada dete odgovara i započinje komunikaciju na obama jezicima, *rani pasivni bilingvizam*, kada dete razume oba jezika, ali govori samo na jednom, i *ranu jednojezičnost*, kada dete ne razume oba jezika i koristi samo jedan (Chuma-Horbatsch, 2008).

Nejednakost u pogledu usvajanja jezika samo je jedan kamen spoticanja u borbi teorija o bilingvizmu u 20. i 21. veku. Profesor na univerzitetu Stenford u Kaliforniji i eminentni naučnik u sferi bilingvizma Hakuta Kenji objašnjava kako ne postoji jedinstvena podela bilingvizma, ali ni identična sredina za njegov nastanak. Ovo dokazuje na primeru Sjedinjenih Američkih Država, koje su se svojevremeno vodile kao jednojezična zemlja u pogledu obrazovne politike, ali predstavljaju dom velikom broju porodica imigranata, koji sa sobom nose širok spektar jezika i kultura, i navodi činjenicu da je za potpunu asimilaciju potrebno tri generacije (Hakuta, 1990).

Hakuta je takođe jedan od prvih lingvиста koji direktno osuđuju savremene mitove o bilingvizmu, među kojima se nalazi i verovanje da bilingvizam negativno utiče na kognitivni razvoj, pozivajući se na oprečne poglede Ž. Pijažea i L. S. Vigotskog na korelaciju između jezika i misli. Autor smatra da razvoj dvojezičnosti kod deteta proističe iz njegovih interpersonalnih kontakata sa okolinom, koji detetu predstavljaju model jezičkog ponašanja i valorizacija direktno utiče na razvoj komunikativnih, kognitivnih i metajezičkih veština od kojih će zavisiti detetova upotreba jezika. On naglašava kako bilingvizam u kombinaciji sa psiholingvističkim

procesima može dovesti do različitih ishoda i daje primere za simultani i konsekutivni bilingvizam, kao i za jezički transfer.

Veliki broj predrasuda o bilingvizmu direktno proističe iz neadekvatnih istraživanja. Yavuz, profesor na univerzitetu Anadolu u Turskoj, kritikujući pređašnja ispitivanja bilingvizma kod dece, objašnjava kako su dotadašnji rezultati bili mahom negativni upravo zbog isključivanja ili zanemarivanja bitnih parametara. Činjenica da su naučnici tek nakon 1960. godine uvrstili društveno-ekonomske i kulturne faktore u studije bilingvizma kao neodvojive segmente u pogledu uspešnog usvajanja dvojezičnosti govori o prirodi starijih testiranja bilingvizma (Yavuz, 2007). Ipak, kada su u pitanju moderniji pogledi na bilingvizam, Lambert je jedan od prvih koji su, uzimajući u obzir doskora zanemarivane parametre, poput društvenog statusa i prilika za obrazovanje, mereći postignuća jednojezične i dvojezične dece, uspeo da opovrgne dosadašnja verovanja da dvojezična deca ostvaruju lošije rezultate u školi, kao i na testovima inteligencije. On pokazuje da je inteligencija ove dece raznovrsnija u poređenju sa strukturom inteligencije jednojezične dece i objašnjava pojmove *kognitivne fleksibilnosti i divergentnog mišljenja* kao prednosti koje deca najviše ostvaruju u školskim sistemima koji neguju prvi jezik (Lambert, 1977). Radom i istraživanjem ove teme, novi pristup u istraživanju dovodi i do neočekivanih rezultata. U prilog ovome možemo navesti uspeh Javuz u dokazivanju prednosti bilingvalne dece, uz osvrt na eksperimentalna istraživanja fonološke svesti, procesa sticanja pismenosti i slično, poredeći jednojezičnu i dvojezičnu grupu dece. On objašnjava kako su se grupe dvojezične dece ne samo podjednako dobro pokazale u jezičkim i nejezičkim predmetima u školi u odnosu na jednojezičnu decu nego su, posebno nakon uvrščavanja društveno-ekonomskog parametra u analizu, pokazali mnogo bolji napredak u usvajanju i organizaciji jezičkih struktura. On takođe dodaje, poredeći grupu dvojezične i jednojezične dece u vrtiću, kako je bilingvalni kontekst značajno uticao na razvoj svesti o rečima, a time i na procese usvajanja pismenosti, kao i to da upravo ti procesi funkcionišu drugačijim tempom i načinom u odnosu na one kod jednojezične dece. Stoga je, upravo zbog ovakvih razilaženja u rezultatima starih i novih istraživanja, neophodno da naučnici koje interesuje tema bilingvizma, imaju visoko znanje i prvog i drugog jezika, kognitivnih procesa u razvoju deteta, ali i porekla dece koju ispituju (Akbulut, 2007).

2. Uloga roditelja i kulture u usvajanju jezika

Drugi važan parametar pri odabiru radova koji se bave temom bilingvizma bio je uticaj porekla i roditelja. Objašnjenje se nalazi u istraživanju bilingvizma kod

dece iz porodica emigranata u Kanadi koje je izvela Čuma-Horbač sa željom da ispita ulogu roditelja u razvoju i očuvanju prvog i drugog jezika deteta. Naime, ova profesorka je u studiji ranog bilingvizma 2008. godine detaljno objasnila sledeće pojmove: *jezički stavovi*, *verovanja* i *ponašanja*. Definišući jezičke stavove kao pozitivne ili negativne u odnosu na učenje jezika, tj. integrativne (praćene željom za prihvatanjem i pripadanjem) ili instrumentalne (praćene željom za uspehom i statusom), Čuma-Horbač opisuje tri sloja stavova o jeziku: kognitivnu komponentu, kao mišljenje o konkretnom jeziku; afektivnu komponentu, kao osećanje prema jeziku; i spremnost na delovanje, kao rezultat jezičkih stavova. U vezi s pitanjem stava i uticaja roditelja prema učenju jezika i kulturi, Čuma-Horbač slaže se sa Kempejnenom, Ferinom, Vordom i Hajtom da postoje četiri moguća stava prema učenju jezika: stav prema L1, stav prema dvokulturalnom, stav prema višekulturalnom i prema L2.

Naime, ova profesorka je u studiji o ranom bilingvizmu 2008. godine detaljno objasnila sledeće pojmove: jezički stavovi, verovanja i ponašanja. Definišući jezičke stavove kao pozitivne ili negativne u odnosu na učenje jezika, tj. integrativne, praćene željom za prihvatanjem i pripadanjem, ili instrumentalne, praćene željom za uspehom i statusom, Čuma-Horbač opisuje tri stava o jeziku. Prvobitno opisuje kognitivnu komponentu, kao mišljenje o konkretnom jeziku; potom afektivnu komponentu, kao osećanje prema jeziku; i kao završnu komponentu – spremnost na delovanje kao rezultat jezičkih stavova. Kao što je već pomenuto, slaže se sa stavom Kempejna, Ferina, Vordoa i Hajta kad su u pitanju stavovi roditelja prema učenju jezika i kulturi.

Ona smatra da definisanjem ovih pojmova (L1, L2, dvokulturalno, višekulturalno) i upoređivanjem jezičkih stavova, verovanja i ponašanja u porodici i kućnom okruženju, dolazi i do determinisanja detetovog jezičkog ponašanja. U skladu s tim možemo govoriti o snažnom stavu, gde je prisutna jaka kontrola roditelja nad detetovim jezikom, i slabom stavu, gde je jak uticaj sredine na modelovanje usvajanja jezika. Ona naglašava odnos između deteta i roditelja, ali razlikuje tri opšta tipa kod predškolske dece: rani aktivni bilingvizam, kada dete odgovara i započinje komunikaciju na obama jezicima; rani pasivni bilingvizam, kada dete razume oba jezika, ali govori samo na jednom; i ranu jednojezičnost, kada dete ne razume oba jezika i koristi samo jedan jezik, kao što je prethodno pomenuto u radu. Dakle, autor je stao u odbranu studija bilingvizma u emigrantskim porodicama, sa fokusom na sociološki aspekt, gde su naučnici posebnu pažnju dali roditeljskim stavovima o jeziku i upotrebi jezika u kućnoj sredini.

Hipoteza u ovom istraživanju bila je ta da će deca nastaviti da razvijaju prvi jezik ukoliko roditelji omoguće sledeće uslove za učenje L1: pozitivan stav prema L1 i L2, pozitivan stav prema ranom bilingvizmu kod deteta, snažno verovanje u odnosu na L1, posvećenost učenju L1 i bogat priliv L2. Autor je odvojio majke i očeve kao nezavisne subjekte gde je svako ponaosob rešavao upitnik na teme porekla, jezičkih stavova, verovanja i veština, upotrebe jezika u kućnoj sredini, detetovih jezičkih veština, bilingvizma i briga koje se tiču jezika, a rezultati su pokazali da su, bez obzira na to što je hipoteza delimično potvrđena time što su roditelji pokazali pozitivne stavove prema L1, L2 i ranom bilingvizmu, izostali uslovi neophodni za razvoj L1 kao što su: verovanje roditelja u direktan uticaj na razvoj L1, posvećenost razviku sposobnosti L1 i pružanje uslova za isti.

U vezi sa stavovima o jeziku jeste ideologija. Dok Čuma-Horbač razlikuje jezičke stavove kao konkretne stavove prema određenom jeziku od jezičkih ideologija kao šireg sistema verovanja usmerenog ka jednom ili svim jezicima, kod autora koji su ispitivali obrazovnu politiku i stanje jezika u Africi ideologija predstavlja sveobuhvatni stav prema maternjem i drugom jeziku, zajedno sa uverenjima o njihovoj upotrebi. Ipak, interesantno je da se u potpuno drugoj kulturi i na drugom kontinentu stav roditelja pokazao kao determinanta u jezičkom ponašanju dece. Naime, Benson, naučnik koji je učestvovao u implementaciji bilingvalne jezičke politike u Mozambiku i Boliviji, pokazao je kako su roditelji pod uticajem kolonijalne ideologije, gde se vrednost pridaje jeziku bivšeg kolonizatora, koji deci može da omogući bolje poslovne prilike i budućnost. Upravo iz ovog razloga, autohtoni jezici na afričkom tlu nemaju nikakvu vrednost, a obrazovanje se vrši na stranom jeziku. Roditelji, koji ni sami ne poznaju nastavni jezik u školi, ne mogu da učestvuju u obrazovanju i, vođeni verovanjem u potencijal egzogenog jezika, negativno utiču na očuvanje L1 i školovanje dece, ali i izmenu jezičke politike (Benson, 2005).

U prilog ovom segmentu i stavu, Dal-Martelo (2005), profesorka italijanskog jezika i kulture na univerzitetu u Arizoni, u sedmogodišnjem eksperimentu sa svojim sinom, prativši njegov razvoj italijanskog i engleskog jezika, otkrila je kako bilingvizam ne ometa jezički razvoj deteta i da roditelji igraju odlučujuću ulogu u učenju L2 i očuvanju maternjeg jezika. Naime, ona je postavila nekoliko ključnih pitanja pre nego što je počela istraživanje, i to: da li je bilingvalnost detetov izbor, da li će dvojezičnost izazvati kod deteta zakasneli razvoj jezika ili nekakve poremećaje u procesu usvajanja jezika, da li će dete videti učenje jezika kao jednostavno, da li će sredina imati presudnu ulogu u razvoju bilingvizma?

Odgovori na pitanja su kroz sedam godina, koliko je posmatranje trajalo, stizali naizmenično, a autor je naglasio određene stupnjeve koji su predstavljali prekretnicu u jezičkom razvoju dečaka, napominjući da je majka komunicirala sa detetom isključivo na italijanskom, a otac na engleskom jeziku, iako je dete raslo u SAD. Dakle, roditelji su svesno podržali razvoj bilingvizma. Dečak je od rođenja pokazivao standardno jezičko ponašanje u vezi s obama jezicima, što je autor ilustrovao transkriptima komunikacije deteta sa roditeljima. Autor dokazuje da deca na nivou od dve godine imaju sposobnost da govore sa svakim od roditelja na različitom jeziku, uspešno koristeći preključivanje kodova. Takođe, naišli smo na ilustraciju kako dete, razgovarajući na jednom jeziku, koristi neku reč drugog i time vrši transfer sa jednog na drugi jezik kada određenu reč ne zna. Tumačeći ovog autora, došli smo do saznanja da dete sa tri godine postaje svesno jezika i samostalno bira, iako razume i poznaje oba jezika, na kom će jeziku govoriti. Kroz primere možemo videti da dete u ovom uzrastu takođe shvata razliku između jednojezičnosti i višejezičnosti, tačnije, shvata kome može da se obrati na bilo kom od dva jezika, a kome samo na engleskom, na primer. Osim toga, na kraju treće godine života dete prestaje da koristi reči drugog jezika čiji ekvivalent ne zna na jeziku komunikacije, ono sada samostalno pita za pomoć da mu se neka reč kaže ili objasni. Autor navodi da je testom pokazano kako se sa četiri godine detetov drugi jezik, italijanski, razvija kao jezik kod jednojezičnog deteta na istom uzrastu, a dečak uspeva da sastavlja pune, gramatične rečenice. Povremeni odlasci u Italiju pružaju detetu brz oporavak od vremena kada drugi jezik značajno manje koristi i u tom periodu on velikom brzinom usvaja nove reči i fraze. Po povratku u SAD, dečak nekoliko nedelja u igri koristi italijanski jezik, mada, pretpostavljamo, to prestaje zbog izloženosti engleskom jeziku. Autor navodi kako dečak na kasnijem uzrastu počinje da govori oba jezika, ali da je, od trenutka kada uopšte počinje da komunicira, njegova upotreba jezika opširna i veoma razvijena.

Autor dolazi do zaključka da se detetovo interesovanje prema jezicima ne završava sa italijanskim i engleskim, a uspešno imitira i japanski, što potvrđuje teoriju da dvojezična deca brže ovladavaju metajezičkim veštinama. Do detetove sedme godine, autor je došao do odgovora na sva pitanja koja su bila osnov ovog istraživanja: dete ne bira dvojezičnost samostalno, već to čine roditelji i, samim tim, potvrdio mišljenja većine autora: dodir sa dva jezika ne otežava jezički razvoj deteta ni sa prvim ni sa drugim jezikom, naprotiv, njegova dobra osnova u engleskom podržala je brže učenje italijanskog, a zajedno su omogućili uspešno rešavanje matematičkih i logičkih zadataka u školi i dobro pamćenje leksičkih jedinica, s obzirom na to da je dete veliki fond reči usvojilo tokom kratkotrajnog boravka

u Italiji, time potvrđujući dosadašnja istaživanja da visoko znanje prvog jezika pomaže učenje drugog jezika i da bilingvizam pozitivno utiče na razvoj kognitivnih sposobnosti; učenje drugog jezika dečaku nije bilo jednostavno i često je u Italiji, nakon celodnevno i efikasnog sporazumevanja sa rođacima, tražio da sa majkom komunicira na engleskom jeziku, navodeći kao razlog da je umoran; sredina ima veliki uticaj na razvoj jezika, a autor je to video u toku i nakon detetovog boravka na italijanskom govornom području. Ipak, autor zaključuje kako su, bez obzira na minimalan kontakt sa italijanskim jezikom u poređenju sa engleskim, dečakove greške na italijanskom jeziku bile na nivou grešaka jednojezičnog deteta istih godina ili studenta drugog jezika.

Hakuta (1990) je u svom istraživanju sa bilingvalnom decom pokazao da su nivo obrazovanja majke i pol deteta vrlo bitni. Tačnije, on je pokazao da, bez obzira na ova dva faktora, nivo razvoja maternjeg jezika direktno utiče na kasniji razvoj kompetencije i usvajanje vokabulara drugog jezika. Kao zaključak izveo je to da ako roditelji rade sa decom na razvoju vokabulara i koncepata maternjeg jezika, naročito u periodu pre polaska u školu, ta deca bolje razvijaju pismenost u drugom jeziku. Samim tim, detetove jezičke veštine prenose se sa prvog jezika na drugi, ali se razvoj koncepata i veština mišljenja može kretati i dvosmerno.

3. Valorizacija i uticaj maternjeg jezika na učenje L2

Hamers objašnjava da je valorizacija, kao proces davanja pozitivne vrednosti jeziku kao sredstvu, izuzetno važna i da se u praksi njen značaj može videti na primeru vrednovanja dvaju jezika kod dvojezičnog deteta. Stoga će valorizacija direktno uticati na promenu jezičkog ponašanja, gde bilingvalno dete više neće koristiti oba jezika za sve funkcije, već samo jedan. Valorizacija se može odigravati na individualnom nivou, ali i na društvenom, jer neki jezici mogu imati veću vrednost u društvu, a neki manju, kao npr. jezik manjina. Takođe, jezik se razvija procesom socijalizacije, kada dete internalizuje društvene vrednosti iz sredine, i time i funkcije jezika. Kada se jezici istovremeno usvajaju, oba jezika su valorizovana na osnovu svih funkcija i tada dolazi do mapiranja forme i funkcije, dok u slučaju kada su samo neke od funkcija u upotrebi, neće doći do mapiranja. U slučaju uzastopnog usvajanja dvaju jezika, samo neke od funkcija koje se koriste mapiraće se na forme drugog jezika. Dok se svi jezici vrednuju kao sredstvo komunikacije i kognicije, autor nalaže kako se u različitim, pogotovo višenacionalnim društvima, određene funkcije jezika više vrednuju, poput kognitivne, npr. učenje, a ovaj proces se odigrava i na individualnom planu, sa odraslima u detetovom okruženju. Razvoj dvojezičnosti

kod deteta proističe iz njegovih interpersonalnih kontakata sa okolinom, koji detetu predstavljaju model jezičkog ponašanja, i valorizacija direktno utiče na razvoj komunikacijskih, kognitivnih i metalingvističkih veština od kojih će zavisi detetova upotreba jezika (Hammers, 2004).

Većina autora koji se bave ovom temom, a čija smo istraživanja analizirali, naglašavaju da su procesi koji se odigravaju između prvog i drugog jezika dokaz da je očuvanje maternjeg jezika neophodno. Nestajanje sposobnosti L1 najizraženije je prikazano u radovima o afričkoj deci, kao što je već pomenuto. Benson smatra da su ideje o jeziku koji ujedinjuje i prednosti evropskih jezika kao kolonijalnih koncepata najveća zabluda, ali i da percepcija bilingvizma kao anomalije kod roditelja i dece iz zemalja u kojima je nacionalni jezik potčinjen i manje vrednovan direktno umanjuje mogućnosti razvijanja pismenih veština L1 i usmenih veština L2. U skladu s tim, Muzaara, Teri i Asimve (2014) postavili su pitanje upotrebe egzogenog jezika kao nastavnog jezika, naglašavajući kako je učenje maternjeg jezika u ovom kontekstu u periodu od dve do četiri godine nedovoljno i tako ne može doći do transfera veština sa jednog na drugi jezik. Upravo zato što nisu dobro savladali pismenost i druge veštine prvog jezika, afrička deca nisu sposobna da razumeju i usvajaju druge jezike, što ima za posledicu neprisustvovanje nastavi i loše postignuće tokom školovanja. Osim toga, vrednovanje se ne vrši samo kod roditelja, već se i kod dece može uočiti valorizacija. Funkcije jezika su promenljiva kategorija. Muzora, Teri i Asimve (2014) daju primer da se u Africi, od trenutka nastanka jezičke politike iz 1992. godine, promenio broj i funkcije jezika propisanih ovim dokumentom. Ipak, kada je u pitanju usvajanje dva jezika, Hamers komentariše kako, u zavisnosti od sredine, da li bilingvizam nastupa istovremeno ili uzastopno i koji jezici služe kojim funkcijama, postoje sledeće mogućnosti: jezici se usvajaju istovremeno i zarad istih funkcija, uključujući i funkciju pismenosti; jezici se usvajaju istovremeno i zarad istih funkcija, isključujući funkciju pismenosti; jezici se usvajaju istovremeno, ali prvi obavlja komunikativnu, a drugi sve funkcije; jezici se usvajaju uzastopno, ali se sve funkcije ostvaruju i u L2 i vrednuju u društvu; jezici se usvajaju uzastopno, ali manje vrednovan L1 ne služi funkciji pismenosti, za razliku od valorizovanog L2; jezici se usvajaju uzastopno, ali L1 obavlja više funkcija; jezici se usvajaju istovremeno ili uzastopno, ali će prednost dobiti više vrednovan jezik ili jezik dominantan u školi, dok drugi slabi ili nestaje; jezici se usvajaju istovremeno ili uzastopno, ali će manje vrednovan jezik izgubiti na značaju ili izgubiti u potpunosti do razvitka funkcije pismenosti. Kada se jezici istovremeno usvajaju, oba jezika su vrednovana kod dece na osnovu svih funkcija i tada dolazi do mapiranja forme i funkcije, a u slučaju kada su samo neke od funkcija u upotrebi, neće doći do mapiranja.

Ipak, brojni autori naglašavaju da, bez obzira na činjenicu što je valorizacija sveprisutna, procesi koji se odigravaju između prvog i drugog jezika, procesi transfera veština treba da budu dokaz da je očuvanje maternjeg jezika neophodno. Nestajanje sposobnosti L1 najizraženije je prikazano u radovima o afričkoj deci. Benson smatra da su ideje o jeziku koji ujedinjuje i prednosti evropskih jezika kao kolonijalnih koncepata najveća zabluda, ali i da percepcija bilingvizma kao anomalije kod nastavnika, roditelja i dece iz zemalja u kojima je nacionalni jezik potčinjen i manje vrednovan direktno umanjuje mogućnosti razvijanja pismenih veština L1 i usmenih veština L2. Kao što je već pomenuto, Muzora, Teri i Asimve (2014) postavili su pitanje upotrebe egzogenog jezika kao jezika instrukcije, u kojem sistem zabranjuje učenje na maternjem jeziku, što se kosi sa načelima filozofije identiteta, a suprotna praksa omogućila bi bolje rezultate, manje odustajanja od školovanja, više podrške porodice i razbila elitistički stav prema obrazovanju. Tako se od trenutka nastanka jezičke politike iz 1992. promenio broj i funkcije jezika propisanih ovim dokumentom, što uslovljava kreiranje nove politike, koja će pružiti šansu svim jezicima Afrike. Stoga, autori naglašavaju kako je učenje maternjeg jezika u ovom kontekstu u periodu od dve do četiri godine nedovoljno i tako ne može doći do transfera veština sa jednog na drugi jezik. Upravo zato što nisu dobro savladala pismenost i druge veštine prvog jezika, afrička deca nisu sposobna da razumeju i usvajaju druge jezike, što ima za posledicu neprisustvovanje nastavi i loše postignuće tokom školovanja.

Kamins (2001) ističe da je očuvanje prvog jezika deteta od primarne važnosti. Kada dete nastavlja da razvija maternji jezik tokom osnovnog obrazovanja, ono takođe bolje razume jezik uopšteno, naprednije savladava veštine pismenosti i upoređuje načine kako dva jezika organizuju stvarnost; deca koja imaju dobru osnovu iz maternjeg jezika po dolasku u školu, pogotovo ukoliko roditelji rade sa njima na razvoju vokabulara i koncepata, bolje razvijaju pismenost u drugom jeziku; detetove veštine jezika prenose se sa prvog jezika na drugi, ali se razvoj koncepata i veština mišljenja može kretati i dvosmerno. Yavuz (2007) ovo potvrđuje eksperimentom sa jednojezičnim i dvojezičnim grupama dece u vrtiću, kada je ustanovio kako je bilingvalni kontekst značajno uticao na razvoj svesti o rečima, a time i na procese usvajanja pismenosti.

4. Pismenost kao faktor u usvajanju jezika

Važno je napomenuti da je pismenost jedan od važnih faktora u usvajanju jezika. Agosto (2001) navodi eksperiment gde su đaci indijskog i američkog porekla

imali zadatak da pročitaju dva pisma od kojih prvo opisuje tipično američko, a drugo tipično indijsko venčanje, čiji su rezultati pokazali da su učesnici brže čitali i bolje pamtili onaj tekst koji pripada njihovoj kulturi. Ovi rezultati pokazuju da je pismenost sposobnost da se interpretira i stvara tekst od značaja za određenu kulturu na način koji je društveno prihvatljiv i razumljiv u zajednici jedne individue. Ova definicija govori da, pored toga što đaci različitog porekla mogu da pridaju različita značenja istim materijalima, oni ih različito i vrednuju. Upravo na ovom primeru vidimo kako je kultura takođe izrazito bitan parametar u istraživanju bilingvizma. Kulturno nasleđe definiše se kao primarni determinator u interpretaciji bilo kakvog materijala sa kojim se đak susreće tokom školovanja i koji on prilikom čitanja ili slušanja dovodi u vezu sa ‘širim socijalnim i kulturnim tvorevinama i kategorijama’ (Agosto, 2001). Ipak, većina evropskih i severnoameričkih obrazovnih ustanova, negujući strah od različitosti, šalju jasnu poruku đacima da, ako žele da ih predavači i društvo prihvate, moraju da napuste lojalnost prema jezicima i kulturama iz kojih potiču (Cummins, 2001). Agosto (2001) navodi primer intervjua sa pakistanskim studentima iz kojeg vidimo da su pri korišćenju engleskog jezika u diskusiji imali daleko nižu sliku o svom kulturnom, društvenom i ekonomskom položaju, dok su više vrednovali engleski jezik, nego pri upotrebi pandžabija, što je otkrilo podsvesno verovanje kako njihov maternji jezik nema vrednost u školskom sistemu, i što autori zaključuju mišljenjem da se isključivanjem jednog jezika iz nastave đaku šalju više nego jasne poruke. Kamins (2001) objašnjava da se ovakvim stavom, s jedne strane, ruše prava đaka na odgovarajuće obrazovanje i ugrožava komunikacija između roditelja i dece zbog toga što nastava treba da se nadogradi na iskustva koja deca donose u učionicu, gde se dečje sposobnosti i talenti unapređuju i podržavaju. Dvojezična deca lako usvajaju veštine konverzacije jezika većine, ali, ukoliko se maternji jezik zanemari u ranoj školskoj dobi, može doći do značajnog jezičkog gubitka u pogledu prvog jezika. Iz istih razloga neophodno je da roditelji i nastavnici potpomognu očuvanje maternjih jezika kroz kućna i školska pravila i pozitivne poruke u vezi s njihovom upotrebom, zato što negiranje detetovog jezika u školi predstavlja negiranje njegovog identiteta i umanjuje njegovo samopouzdanje (Cummins, 2001). Sa ovim se slaže i Lambert (1977), koji navodi da deca putem prihvatanja dvojnog porekla imaju korist i kao takva su bolje prilagođena u svojim sredinama, što pokazuje na primeru eksperimenta sa decom engleskog porekla u Montrealu, čiji je veći deo školovanja tekao na francuskom jeziku i koja su se, postavši funkcionalno bilingvalna, poistovetila sa obema kulturama i osećala podjednako kao Kanađani engleskog i francuskog porekla. Ovim procesom nisu

izgubila ili umanjila jačinu svoje prve kulture, što dalje znači da bilingvizam i/ili bikulturalizam ne predstavljaju priliku za gubitak identiteta.

Benson (2005) se vodi dokazima u bilingvalnom obrazovanju u praksi za porast samopouzdanja, interakcije u učionici i ponosa koji se tiče domaće kulture i jezika, te smatra da treba da posluže kao vodilja u pokušaju da se omogućе sredstva i promeni svest o jezicima i kulturi u cilju pružanja kvalitetnog obrazovnog sistema deci. Međutim, problem očuvanja prvog jezika nije samo problem na afričkom ili američkom tlu, a kulture su mnogobrojne i drastično se razlikuju, i stoga je pitanje kakav je to univerzalni metod kojim se mogu podržati jezik i/ili kultura koji nisu dominantni u određenoj zajednici.

5. Saveti za pomoć

Kao što je bilo reči u uvodu, u ovom radu dati su i saveti za pomoć u nastavi. Naime, Hakuta (1990) smatra da je za decu od velike važnosti upravo holistički pristup u ranom obrazovanju, gde težnja mora da bude na održavanju maternjeg jezika i razvoju metajezičkih veština, poput prevodenja, u trenutku kada nastupa bilingvizam. Ipak, postavlja se pitanje kako možemo očuvati jezik kada ne postoje uslovi za njegovo predavanje, pogotovo ako govorimo o zajednici sa mnogo različitih jezika, kultura i tradicija. Agosto (2001) pruža predloge koji se mogu primeniti u svakoj sredini. Ideja da se podstakne upotreba maternjih jezika dece od primarne je važnosti, i ona se može izvesti bilo kroz direktnu upotrebu pred decom ili pozivanjem gostujućih govornika jezika manjine koji bi deci čitali priče koristeći reči tih jezika. Takvo uključivanje jezika manjine u školsku sredinu podstiče usvajanje istih i deci omogućava osećaj sigurnosti i samopouzdanja. Takođe, postoje i drugi faktori koji utiču na razvoj prvog jezika, poput vizuelne izloženosti materijalu (npr. ruske balalajke i japanske vase) koji odslikava različite kulture. Dekor prostorija biblioteke treba da odražava etničku, rasnu, religioznu distinkciju, pozitivno podstičući razlike među decom tako što potvrđuje vrednost svih kultura. Ipak, najuticajnije sredstvo kojim se kod đaka budi tolerancija jeste inkorporiranje književnosti različitih kultura u kurikulum. Ovakva plodonosna odluka ima uticaja na sve đake, one koji pripadaju grupi većine, manjine, bilingvalnu decu, đake u mešovitim sredinama ili sredinama gde dominira jedna kultura. Čitanje tekstova na maternjem jeziku podstaći će đake da čitaju i pišu, ali i pomoći očuvanju kulturnog nasleđa odslikanog u jednom literarnom delu. Đaci manjine ovako imaju priliku da u delima pronadu sličnosti sa tradicijom koja se neguje u njihovim porodicama, što će umanjiti osećaj izdvojenosti, pogotovo u jednojezičnim, dominantnim

kulturama. S druge strane, deca većine imaju šansu da otkriju drugačije živote, tradicije, kulture, a u tom dodiru sa bogatom, višekulturalnom literaturom vrši se direktan uticaj na smanjenje netolerancije i animoziteta prema deci koja potiču iz kulture koja se razlikuje od njihove. U mešovitim sredinama pak, dvojezični đaci lakše usvajaju drugi jezik, a jednojezični stiču samopouzdanje u okruženju gde druga deca imaju niži nivo znanja njihovog maternjeg jezika. Dakle, sva deca imaju prednost od upliva različitih kulturnih nasleđa u školske materijale i sredine, a usvajanje pismenosti najbolje se sprovodi u grupnim aktivnostima koje će im na ovaj način omogućiti da saznaju nove aspekte realnosti, upoređuju i diskutuju o temama poput rasizma ili diskriminacije i imaju uvid u bogate literarne tradicije drugih naroda i zemalja, zbog čega bi upravo bibliotekari trebalo da organizuju grupne sekcije u prostoru školske biblioteke ili domaće zadatke (Agosto, 2001).

Važno je naglasiti kako se saznanja, instrumenti i činjenice iz ovog rada mogu primeniti i u drugim prostorijama škole i obrazovnim institucijama. Njegove implikacije jedan kreativan predavač može pretvoriti u malu radionicu, kroz literarnu ili pak umetničku sekciju. Usmenom ili pismenom komunikacijom, donošenjem predmeta u školu koji su retki i simbolišu jednu tradiciju postiže se snažan efekat kod dece, podstiče se motivacija, a pritom se ne opterećuje budžet škole ili đaka. Kolektivnim učestvovanjem u uređenju školskog prostora, na primer, pravljenjem materijala, donošenjem autentičnih časopisa, starih činija ili varjača, ali i pevanjem karakterističnih melodija i stihova, đaci se angažuju, tako da se stvara utisak jedinstva.

Zaključak

Kao što je već pomenuto, tema ovog rada vrlo je opširna i predstavljala je oduvek predmet interesovanja u lingvističkim krugovima, posebno u današnje vreme. Kritički prikaz literature implikuje da na osnovu znanja o vezama između porodice, porekla, bilingvizma, tumačenja u tekstu i pismenosti, roditelji i predavači mogu dosta pomoći deci da se savlada pismenost i razvije osećaj prihvatanja razlika među ljudima i utvrde veštine prvog i drugog jezika. Potencijal bilingvalne dece pokazan je kroz mnoštvo primera, kako u učenju stranih jezika, tako i u matematičkim i logičkim zadacima. Takođe, pokazana je uloga roditelja i sredine, kao i veoma važna uloga škole i njena podrška u daljem očuvanju maternjeg jezika, a samim tim i samopouzdanja kod dece. Dakle, neophodno je negovati maternji jezik u višenacionalnim sredinama jer je to bitno za psihosocijalni razvoj dece, čime se opovrgavaju ideje o egzogenom jeziku, kao i ideje dobrobiti u tome da jedan jezik

bude dominantniji od drugog. Budući da je bilingvizam široko rasprostranjen i vrlo značajan fenomen, kao i da u savremenim društvenim tokovima dolazi do povećanja svesti o njegovom značaju i kreiranja jezičkih politika koje nisu uvek adekvatne, jasno je interesovanje za njegovo proučavanje i zašto je neophodno da se u procese uspešnog razvoja bilingvizma uloži vreme, znanje, pažnja i novčana sredstva.

References

1. Akbulut, Y. (2007) Bilingual Acquisition and Cognitive Development in Early Childhood: Challenges to the Research Paradigm. *Elementary Education Online*. 6 (3), 422–429.
2. Agosto, D. (2001) The Cultural world: Cultural Background, Bilingualism and the School Library. *School Libraries Worldwide*, 7 (1), 46–57.
3. Thomas, B. (2013) Societal Bilingualism/Multilingualism and its Effects. Introduction. In: Bhatia, T., & Ritchie, W. (ed.) *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism* (2nd ed.) Oxford, Wiley-Blackwell, pp. 439–441.
4. Benson, C. (2005) Bilingual Schooling as Educational Development: From Experimentation to Implementation. In: Cohen, J., McAlister, T. K., Rolstad, K. & MacSwan, J. (ed.) *Proceeding of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, USA, Casadilla Press, pp. 249–258.
5. Chumak-Horbatsch, R. (2008) Early Bilingualism: Children of Immigrants in an English-Language Childcare Center. *Psychology of Language and Communication*. 12 (1), 3–28.
6. Cummins, J. (2001) Bilingual Children's Mother Tongue: Why is it Important for Education? *Sprogforum*. 7 (19), 15–20.
7. Dal-Martello Lage, M. (2005) Early Childhood Development of Simultaneous Bilingualism: A Case Study on English and Italian. In: Cohen, J., McAlister, T. K., Rolstad, K. & MacSwan, J. (ed.) *Proceeding of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, USA, Casadilla Press, pp. 1277–1286.
8. Hakuta, K. (1990) Language and Cognition in Bilingual Children. In: Padilla, A., Valdez, C. & Fairchild, H. (ed.) *Bilingual education: Issues and strategies*. Newbury Park, California, Sage Publications, pp. 47–59.
9. Hammers, Josiane F. (2004) A Sociocognitive Model of Bilingual Development, *Journal of Language and Social Psychology*. 23 (1), 70–98.
10. Lambert, Wallace E. (1977) Effects of Bilingualism on the Individual. In: Hornby, P. A. (ed.) *Bilingualism: Psychological, Social and Educational Implications*. New York, Academic Press, pp. 15–27.
11. Muzoora M., Terry, D. R., Asiimwe, A. A. (2014) The Valorisation of African Languages and Policies in the African Education Systems: A Case of Uganda. *Universal Journal of Educational Research*. 2 (1), 42–50. DOI: 10.13189/ujer.2014.02010.

Mina Z. Dragaš
University of Belgrade
Faculty of Dental Medicine

REVIEW OF (CRITICAL) LITERATURE ABOUT BILINGUALISM

Summary

The topic of bilingualism has always been an object of interest in linguistic circles, especially today in the time of globalisation or the “third epoch”, when borders of states haven’t always implied the boundary of the use of a particular language. In addition to the fact that research on this phenomenon covers a wide range of hypotheses and perspectives from which bilingualism is analysed, it increasingly involves developing countries, multicultural and multilingual environments. Numerous scientists have investigated the process of first and second language acquisition, some have observed in which environments and under what conditions bilingualism occurs, and this group includes scientists who have done research on bilingual children in the school system whose attitudes will be stated in this paper.

This work provides an overview of the basic conclusions from theoretical and empirical studies on the topic of bilingualism, through a review of research in which attention is drawn to the traditionally neglected or insufficiently explored extralinguistic factors and their influence on the development or obstruction of bilingualism. The aim is to come to a conclusion about the different competences of bilingual children and the conditions that affect the development of bilingualism in early childhood and in children of school age. Some of the definitions of bilingualism are primarily listed, then the functions of language as well as the relationship between the first and second languages, the influence of parents and culture on the early development of bilingualism are explained. In the final part of the paper, practical advice for helping bilingual children is given, based on a literature review on this topic. Therefore, we conclude that the article discusses current and scientifically relevant issues: types of bilingualism, as well as its socio-pedagogical implications.

► **Key words:** bilingualism, second language, competence, L1, L2, valorisation, mother tongue, the role of parents.

Preuzeto: 27. 1. 2023.
Korekcije: 18. 5. 2023.
Prihvaćeno: 28. 5. 2023.

КЪИЖЕВНОСТ

Sanja M. Ljubišić¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Filozofski fakultet
Studijski program istorije

ILUSTRATIVAN PRIMJER EKFRAZE U RIMSKOJ ISTORIOGRAFIJI *OPIS POŽARA U RIMU* (TACIT, *ANN.* XV, 38)

Apstrakt: Ekfrazza, stilska figura karakteristična za epsko pjesništvo, našla je svoju primjenu i u rimskoj istoriografiji. Naime, rimski istoričar Tacit i njegovo djelo Anali poznati su po visoko stilizovanom pjesničkom jeziku. Tacitov jezik – color poeticus, prepun je retorskih i stilskih figura kojima ovaj istoriograf dočarava događaje iz prošlosti. Pišćev narativ u slikama – vjernim opisima ljudi, događaja, bitaka, predmeta i pojava – ostavlja snažan utisak na čitaoce. Ovakvo slikovito izražavanje u antici je nazvano ekfrazza. Cilj nam je da objasnimo osnovni pojam i ulogu ekfrazze, a zatim da na odabranom primjeru iz Tacitovih Anala vidimo njenu primjenu. Primjera ekfrazze je mnogo, a mi smo za potrebe ovog rada izabrali opis velikog požara u Rimu, koji se desio u vrijeme cara Nerona. Na osnovu analiziranog primjera, vidjećemo kako je Tacit u svom ‘tacitovskom stilu’ upotrijebio ekfrazzu da bi dočarao ovaj strašni događaj.

Ključne riječi: *ekfrazza, požar u Rimu, Tacit, Anali, tacitovski stil.*

Uvod

Ekfrazza u književnosti zauzima posebno mjesto i ima veliki značaj u pjesništvu i u prozi. Kao figura diskursa predstavlja deskriptijski topos.² Još od antičkih vremena, autori retorskih priručnika definišu ekfrazzu kao opisni govor koji jasno predočava ono što je prikazano. Prvi put pojam ekfrazze spominje se u retorskom priručniku grčkog retora Dionizija iz Halikarnasa, a najraniju definiciju ekfrazze dao je Elije Teon u svojoj *Progymnasmati* (Parat, 2018:p.5). Istu definiciju ekfrazze pronalazimo

¹ sanja.ljubisic@ff.unibl.org

² U književnoj teoriji, opis predmeta, ljudi, događaja i pojava nazvan je ekfrazza (gr. ἐκφρασις ili lat. *descriptio*) (Rečnik književnih termina, 1991:p.174).

i kod poznatog retora Aftonija u njegovom priručniku *Progymnasmata*.³ Među pripremnim vježbama za besjednike, *ekfraz* ili *descriptio* bila je jedna od omiljenih retorskih vježbi. Čuveni rimski profesor retorike Kvintilijan za glavni cilj ekfrazе smatra živopisno predstavljanje ljudi i događaja (Prtija, 2008:p.19). Takvu vrstu predstavljanja, kao da imamo živu sliku pred očima koja izaziva određene emocije, on naziva *φαντασία* – predodžba.⁴ Priscijan, gramatičar i retor iz IV vijeka n. e., na isti način definiše ekfrazu, ističući da ona treba da pred očima stvori utisak prisutnosti onog što se opisuje (Jelić, 1997:p.18). U antička vremena, svaki književni opis smatran je ekfrazom, a njena svrha bila je da slušaoce preobrati u gledaoce. Slikovito predočavanje bilo je karakteristično za epsko pjesništvo, gdje je Homer bio prvi i najveći uzor, ali je ono prepoznato i u istoriografiji, kod Herodota i Tukidida.⁵ Budući da mu je jezičko-stilski uzor bio Tukidid, i Tacitovi *Anal*i puni su slikovitih opisa koje možemo podvesti pod ekfrazu. Jedan od takvih ilustrativnih primjera ekfrazе u rimskoj istoriografiji jeste *Opis požara u Rimu*, koji se desio u vrijeme cara Nerona. Tacit u svojim *Analima* donosi sliku tog tragičnog događaja kao jednu manje zaokruženu cjelinu. To ukazuje da je istoričar imao izvrsno retorsko obrazovanje i da je, na osnovu pripremnih vježbi za besjednike, manje i samostalne epizodne cjeline unosio u šire tekstualne okvire.⁶ Prema podjeli epizodnog pripovijedanja, *Opis požara u Rimu* mogli bismo svrstati u istorijsko pripovijedanje jer se opisuje događaj koji se desio u prošlosti. Tacit u svom pripovijedanju iznosi događaje hronološkim redoslijedom i ujedno, sa pjesničkim nadahnućem, opisuje pojedinosti vezane za požar – njegove učesnike, stvari i mjesto.⁷ Taj opis s velikom retorskom vještinom integriše u svoje pripovijedanje, stvarajući živu i jedinstvenu scenu koja se odigrava pred očima čitalaca.⁸

³ 'Opis je retorska vežba koja nam jasno predstavlja neki predmet kao da ga stavlja pred naše oči.' (Jelić 1997:p. 16).

⁴ *quasphantasiae, Graeci vocant (nos sane visiones appellemus), per quas imagines rerum absentium ita repraesentantur animo, ut eas cernere oculis ac praesentes habere videamus, ...* (Quint. Inst. Orat. VI, 2, 29).

⁵ Čuvena je Homerova ekfrazа Ahilejeva štita (Il. XVIII, 468–613), Herodotova ekfrazа ptice ibisa, nilskog konja i krokodila (II, 76, 71, 68), te Tukididova ekfrazа koja opisuje pomorsku bitku kod Plateje (Thuc. II, 75–78).

⁶ O epizodnom pripovijedanju detaljnije vidi Jelić, 1997:pp.24,75.

⁷ Lessing (1990) za opisivanje kaže da je 'sluškinja pripovijedanja', tj. da je ekfrazа podređena pripovijedanju (120–121). Takvo stanovište je moguće jer je pripovijedanje podrazumijevalo hronološki slijed događaja, a opisivanje je služilo za isticanje osobina, mjesta i stvari. Prema navedenom, ekfrazа je pripadala opisivačkom dijelu, koji se integrisao sa naracijom.

⁸ Fowler (1991) je mišljenja da ekfrazu treba posmatrati kao jedinstvenu cjelinu sa pripovijedanjem (27).

Ilustrativan primjer ekfrazе u rimskoj historiografiji. Opis požara u Rimu (Tacit, Ann. XVI, 38)

Primjera upotrebe ekfrazе u *Analima* ima mnogo, a za potrebe ovog rada mi smo izabrali *Opis požara u Rimu*. On je izdvojen iz *Analа* i nalazi se u mnogim hrestomatijama zbog svoje umjetnički stilizovane ljepote prikaza. Na odabranom primjeru pokušaćemo sagledati i prikazati kako se Tacit poslužio ekfrazom i na koji je način oslikao pomenuti događaj u svom uzbudljivo dramatičnom maniru.

Opis požara u Rimu

Kako se iz *Analа* (XIII–XVI) može iščitati, najgori od svih careva, i po ponašanju i po svom djelovanju, bio je Neron (Ljubišić, 2019:pp.86–91). Za vrijeme Neronove vladavine desio se čuveni požar u Rimu, za koji se smatralo da ga je podmetnuo sam car kako bi dobio pjesničko nadahnuće⁹ – po uzoru na propast Troje¹⁰ – i kako bi izgradio novi grad po svojim mjerilima. Ovaj strašni događaj Tacit u svom retorskom maniru slikovito opisuje, koristi se ekfrazom kako bi što vjernije predočio strahotu požara koji je poharao cijeli grad. U svom stilu, oživio je i ljude i sam nemili događaj, te se stiče utisak da uživo gledamo tragičnu predstavu, punu dinamike, pokreta i meteža nastalog zbog nadolazeće vatre koja je gutala sve pred sobom. Tacit živo prikazuje pomenuti događaj onako kako se on odvijao, što ukazuje na njegovo dosljedno praćenje Kvintilijanovog uputstva.¹¹

Na samom početku pisac nas uvodi u istorijski događaj, govoreći o strašnoj nesreći koja je zadesila Rim. On sam nije siguran da li se to desilo slučajno ili Neronovom krivicom,¹² ali ističe da je to svakako najgroznija nesreća koja je zadesila Rim.¹³ U svom poetskom narativu Tacit personifikuje požar, govoreći o bijesu vatre – *per violentiam ignium*. Ovom personifikacijom požara postignita je živost i slikovitost samog događaja, a ritmičnost cijelom iskazu daje homojoteleuton *gravior atque atricior*. Upravo na ovom mjestu,

⁹ Tacit (*Ann.* XIV 16), na sebi svojstven način, kroz ironiju, opisuje Neronovo nastojanje da stekne slavu, ne samo kao veliki glumac već i kao veliki pjesnik. Carevo pjesničko umijeće Tacit je okarakterisao da je bez poleta i nadahnuća, jer su mu u stihotvorstvu pomagali drugi, sa malo ili bez ikakvog pjesničkog talenta.

¹⁰ Prema Tacitu (*Tac. Ann.* XV 39) i svjedočanstvima drugih, Neron je za vrijeme požara u Rimu na pozornici opjevao propast Troje, upoređujući je sa strašnom nesrećom požara koji je zadesio Rim.

¹¹ *Res ut sit gesta ostenditur* (Quint. *Inst. Orat.* IX, 2, 40).

¹² Tacit se poziva na svoje izvore, koji su različiti kada je u pitanju ovaj događaj, gdje pokazuje svoju objektivnost i suzdržanost od osude prema Neronu. Ne navodi izvore, što nije rijetka pojava u *Analima*. O Tacitovom odnosu prema istorijskim izvorima vidi Ljubišić, 2021:pp.53–73.

¹³ Tacit u svojim *Analima* (IV, 64) spominje i požar na brežuljku Celiju, kad je sve izgorjelo. I taj strahoviti požar pisac naziva velikom nesrećom, kakva se do tada nije pamtila.

Tacit uvodi još jednu stilsku figuru – hiperbaton, gdje je *omnibus* razdvojen od sintaksički usko povezanih gore navedenih komparativa. Ovim stilističkim postupkom, to jest emfazom, pisac širi diskurs i time naglašava moć požara (XV, 38, 27):

'Sequitur clades, forte an dolo principis incertum (nam utrumque auctores prodidere), sed omnibus quae huic urbi per violentiam ignium acciderunt gravior atque atricior.'

'Došla je potom nesreća, da li slučajno ili krivicom carevom, ne zna se, pisci su nam ostavili obe verzije – tek, bila je to najstrašnija, najgroznija nesreća koju je ikada ovome gradu doneo bes vatre.'¹⁴

Nakon određenja položaja gdje je požar počeo – u Cirku ispod Palatina i Celija¹⁵ – uslijedio je opis samog mjesta. Velikim pjesničkim umijećem, u nekoliko poteza, historičar donosi vjerodostojnu sliku Cirka. Opisom fizičkog prostora, sagledani su njegovi pojedinačni dijelovi, kao što su taberne pune zapaljive robe. Konkretizacija te slike završava se negiranom rečenicom, kumulativnim nabranjem imenica i pridjeva, iz čega je proizašao zaključak da požaru ništa nije stajalo na putu (XV, 38, 29–31):

'Initium in ea parte circi ortum quae Palatino Caelioque montibus contigua est; ubi per tabernas, quibus id mercimonium inerat quo flamma alitur, simul coeptus ignis et statim validus ac vento citus longitudinem circi corripuit. Neque enim domus munimentis saeptae vel templa muris cincta aut quid aliud morae interiacebat.'

'Požar počne najpre u onom delu Cirka ispod Palatija i Celija. Tamo, u dućanima sa lako zapaljivom robom, rasplamsa se i odmah razbukta plamen i, vetrom nošen, zahvati sve duž Cirka. Tu nije bilo kuća ograđenih jakom ogradom, ni hramova opasanih zidovima, niti bilo čega drugog da stane na put požaru.'

U navedenom primjeru vidimo kako Tacit svojim deskriptivnim jezikom oživljava požar u Rimu, ponovo se služeći personifikacijom *flamma alitur* (*alo, alui, altum* 3. – *hraniti*). Opisujući kako se plamen hranio trgovačkom robom, on se poslužio arhaizmom *mercimonium*,¹⁶ sugerišući time starost taberni, gdje je požar i nastao. U svom daljem opisu, kako bi dočarao brzinu širenja požara, Tacit koristi

¹⁴ Svi navedeni primjeri iz Tacitovih *Anala* dati su u prevodu Ljiljane Crepajac.

¹⁵ Ljiljana Crepajac (1970) daje nam detaljniju geografsku odrednicu mjesta događaja: 'Palatij sa Kapitolijem i Aventinom leži na levoj obali Tibra. Ispod Palatija, na jugozapadu, prema Tibru, u dolini Murcija, nalazio se Veliki Cirk. Celij (mons Caelius) je ogranak Eskvilija istočno od Palatija.' (628).

¹⁶ Arhaičnost, koja se ogledala u izboru zastarjelih riječi, bila je svojstvena Tacitovom stilu i njegovom ugledanju na pjesnike. Detaljnije vidi Ljubišić, 2019: pp.42–59. U ovom primjeru, riječ *mercimonium* preuzeta je od Plauta.

Ilustrativan primjer ekfrazе u rimskoj historiografiji. Opis požara u Rimu (Tacit, Ann. XVI, 38)

adverbe *simul... et statim ... ac citus*. Ovi sinonimi smjenjuju se brzo i intenzivno, te razbijaju monotoniju izlaganja. Monotonija je izbjegnuta i izmijenjenim i opet personifikovanim pjesničkim izrazom *ignis corripuit* (*corripio, ripui, reptum 3. – spopasti, napasti, zgrabiti*). Emocionalna napregnutost zbog brzine nadolazeće vatre, koja grabi sve pred sobom, kod čitalaca je pojačana fonetskom figurom – aliteracijom (ponavljanjem konsonanata *s, c, v*). Ovako stilizovana ekfrazа stvara utisak prisutnosti u samom događaju. Opis rasplamsane vatre završava se opisom arhitekture: *domus..., vel templa..., aut quid aliud...*, tri riječi raspoređene u tri kolona, povezane su polisindetonom kako bi svaka bila posebno istaknuta.

Nastavak ekfrazе ukazuje na to da je piščeva pažnja ponovo usmjerena na personifikovan požar, koji kao neka zvijer napada grad. I sam grad je personifikovan u vidu lakog plijena. Tacit se u svojoj naraciji služi novim opisom. Pojediniosti iz prethodnog opisa vješto su povezane u novu sliku, koju donosi vjerno i upečatljivo. Izranja slika sa opisima nastale situacije i grada, koja je data u gradaciji (XV, 38, 5–8):

'Impetu pervagatum incendium plana primum, deinde in edita assurgens, et rursus inferiora populando, anteiit remedia velocitate mali et obnoxia urbe artis itineribus hucque et illuc flexis atque enormibus vicis, qualis vetus Roma fuit.'

'Raširi se naglo, zahvati najpre ravne delove grada, pope se naviše, pa opet stvori pustoš u nižim kvartovima. Nesreća se širila brzo, brže no što je pomoć mogla da stigne. Grad sa svojim uskim krivim uličicama, sa ogromnim blokovima kuća, kakav je bio stari Rim, pružao je požaru lak plen.'

Pjesničkim koloritom i jezgrovitom sadržajnošću, te brižljivo biranim riječima, ekfrazа izranja u svom višem stepenu. Živo predstavljanje požara koji se širi i pustoši sve pred sobom dopunjava prethodni opis. Težeći da umjetnička slika bude što konkretnija, Tacit se i dalje služi personifikacijom požara, koristeći se prvo vojnom terminologijom *impetu* (*impetus, us, m. – napad, navala*), čime drži pažnju čitalaca i ukazuje na rastuću dramu. U nastavku izlaganja požar je i dalje personifikovan deponentnim glagolom (*pervagor 1. – putovati, prolaziti*), kao i glagolom sa vojnom konotacijom (*populo 1. – harati, razarati, uništiti*). Ekspresivnost cijelog iskaza postignuta je aliteracijom – ponavljanjem konsonanta *p*: ... *pervagatum incendium plana primum... populando*. Opis požara nanovo se završava opisom arhitekture grada ... *artis itineribus hucque et illuc flexis atque enormibus vicis*. Cijelom iskazu ritmičnost daje homojoptoton, čime se stvara osjećaj kao da gledamo stari grad. Polisindeton *que... et... atque* povezuje i naglašava svaki dio grada, dajući utisak lavirinta, čime se verbalni doživljaj pretvara u vizuelni.

Nakon opisa mjesta, uslijedio je opis učesnika u pomenutom događaju, koji se opet smjenjuje sa opisom požara. Cijeli metež koji je nastao usljed požara Tacit donosi u gradaciji, punoj antiteza i drugih stilskih figura. Jezičkim sredstvima sugestivno i ubjedljivo čitaocu predstavlja novonastalu scenu meteža, izazvanu strašnim događajem. Nanovo, uz sav svoj pjesnički i jezički talenat, stvara konkretnu i živu sliku, upečatljivo prikazanu, kao da opisani događaj gledamo svojim očima (XV, 38, 8–11):¹⁷

'Ad hoc lamenta paventium feminarum, fessa aetate aut rudis pueritiae, quique sibi quique aliis cosulebant, dum trahunt invalidos aut opperiantur, pars mora, pars festinans, cuncta impediabant. Et saepe, dum in tergum respectant, lateribus aut fronte circumveniebantur; vel si in proxima evaserant, illis quoque igni correptis, etiam quae loginqua crediderant in eodem casu reperiebant.'

'A uz sve to: kuknjava preplašenih žena, iznemogla stara čeljad, dečica, jedni misle na svoj spas, drugi da spasu svoje, vuku sa sobom onemoćale, sačekuju se, jedni stoje, drugi žure, onemogućuju bilo kakvu pomoć. Često bi ih, dok su gledali unazad, vatra opkoljivala s boka, s lica, ili, ako bi i uspeli da izbegnu u okolinu, plamen bi zahvatao i one kvartove za koje su mislili da su daleko i bezbedni, i opet bi se našli u istoj opasnosti.'

Realističnim slikanjem ljudi i vještijim prikazivanjem meteža koji je nastao usljed požara istoričar zaokružuje ekfrazu, punu dinamike i pokreta. Ovdje se stopio vizuelni i auditivni aspekt ekfrazе. Sintaksičkim varijacijama (*variatio*), svojstvenim Tacitu, smjenom genitiva kvaliteta *paventium feminarum* i ablativa kvaliteta *fessa aetate*, koji je ujedno i pjesnički izraz (metonimija), dodatno je prenesen osjećaj panike i zbunjenosti stanovnika Rima. Sva pažnja je usmjerena na ranjiviji dio stanovništva: žene, iznemogle i djecu. Prvi dio opisa dat je u sedam isokolona, a nastali kaos pojačan je anaforam *quique sibi quique aliis* sa naglašenom antitezom – sebičnosti naspram altruizma. Antiteza je sadržana i u značenju samih glagola

¹⁷ Ovakav stilski postupak najraniji retorski priručnici označavaju terminom *sub oculos subiectio* (Quint. *Inst. Orat.* IX, 2, 40).

Bernhard Scholz (1998) smatra da je Kvintilijan osjećao problem definisanja ekfrazе i da je pokušao da spozna manir figure koja je različito nazivana *subiectio sub oculos*, *evidentia*, *hypotyposis*, *ekphrasis*. Scholz tumači Kvintilijanove riječi: 'With regard to the figure which Cicero calls 'ocular demonstration' (*sub oculos subiectio*), this comes into play (*fieri solet, cum*) when we do not restrict ourselves to mentioning that something was done, but proceed to show how it was done (*res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur*), and do so not merely in broad general lines, but in full detail (*nec universa, sed per partes*).' (73–99)

Ygor K. Belchior (2015) smatra da je ekfrazа u Tacitovoj istoriografiji poslužila kao efekat 'vidljivosti' i 'dokaza'. Tako su metaforične slike, istorijski model kojim se Tacit služio, imale funkciju dokaza (69–81)

Ilustrativan primjer ekfrazе u rimskoj historiografiji. Opis požara u Rimu (Tacit, Ann. XVI, 38)

trahunt... aut opperiuntur. Za cjelokupnu sliku haosa, u kome jedni stoje, a drugi žure, upotrijebljen je isokolon u antitezi *pars mora, pars festinans*, dodatno naglašen anaforam i asindetonom. U nastavku izlaganja slika panike upotpunjena je rečenicom o ljudima koji su bili sa svih strana okruženi neprijateljskom vatrom *in tergum..., lateribus aut fronte circumveniebantur*.¹⁸ Emociju straha, panike i beznađa tih ljudi Tacit ritmički stilizuje upotrebom fonetske figure homojoteleuton *respectant... evaserant... crediderant... reperiebant*, čime čitaocе prenosi u raspoloženje koje je vladalo u zapaljenom gradu.

Zatim je uslijedila slika očajnih građana koji su umirali na ulicama i poljima. Visokim i neponovljivim stilom, kasnije nazvanim ‘tacitovski stil’,¹⁹ uz obilje stilskih i retorskih figura, istoričar savremenom čitaocu prikazuje nemili i jezivi događaj (XV, 38, 15):

'Postremo, quid vitarent quid paterent ambigui, complere vias, sterni per agros; quidam amissis omnibus fortunis, diurni quoque victus, alii caritate suorum, quos eripere nequiverant, quamvis patente effugio interiere.'

'Najzad, ne znajući ni od čega ni kuda da beže, sjate se na ulicama, poležu po poljima. Neki su umirali tu, nadomak spasa, izgubivši sve svoje imanje, pa i nasušni hleb, drugi iz ljubavi prema svojim koji nisu uspjeli da se spasu.'

Autor u svojoj poetičnosti, pažljivim izborom retorskih i stilskih figura, uobličuje ekfrazu o požaru i time svoj verbalni izražaj pretvara u vizuelni. Pred našim očima javlja se još jedna scena povezana sa požarom, koji je imao velikog udjela u oblikovanju ljudskih sudbina. Opisan je prizor nesrećnih ljudi koji su, u svom bezumnom bježanju od nadolazeće vatre, umirali po ulicama i poljima. Zbunjenost i neodlučnost građana šta da rade naglašena je anaforam, asindetonom i ritmički uobličena homojoteleutonom: *quid vitarent quid paterent ambigui*. Kolebanje i neodlučnost potcrtani su i izborom pridjeva (*ambiguus 3 – nesiguran, neodlučan*). Istorijski infinitivi *complere..., sterni...*, asindetonski nanizani, daju dinamiku radnji i postižu jačinu emocije – izgubljenosti i očaja onih koji bježe. U paralelnim kolonima, sa puno patosa, data je slika ljudi koji na kraju ginu iz različitih razloga. Njihovu pogibiju Tacit opisuje pjesničkim riječima *quamvis patente effugio interiere*. Čak i arhaični oblik perfekta *interiere* ima pjesnički ritam ‘kao skandiranje pete i šeste stope heksametra’ (Owen & Gildenhart, 2013:p.200).

¹⁸ Tacit je, ugledajući se na pjesnike, koristio ili sam stvarao mnoge složenice. Dodajući prefiks postojećoj riječi, mijenjao joj je semantičku vrijednost (Ljubišić, 2019:pp.46–47).

¹⁹ O ‘tacitovskom stilu’ detaljnije vidi Ljubišić, 2019:pp.42–59.

U zadnjem prizoru požara historičar slikovito prikazuje druge učesnike, koji su bili inicijatori požara. U svom izlaganju insinuirala da je požar bio podmetnut po nečijem (Neronovom) naređenju. I ovdje se Tacit poslužio antitezom u gradaciji (XV, 38, 18–22):

'Nec quisquam defendere audebat, crebris multorum minis restinguere prohibentium, et quia alii palam faces iaciebant atque esse sibi auctorem vociferabantur, sive ut raptus licentius exercebant, seu iussu.'

'Niko se nije usuđivao u borbu protiv vatre: mnogi ljudi su, s pretnjama na usnama, sprečavali gašenje, drugi su, naočigled svih, bacali buktinje, vikali da to čine po nalogu, bilo da bi slobodnije mogli u pljačku ili po naređenju.'

U ovoj sceni, gdje su prikazani ljudi koji se nisu usuđivali braniti od vatre, ali i oni koji su sprečavali njeno gašenje, antiteza je postignuta infinitivima *defendere... restinguere prohibentium*, i ritmovana homojoteleutonom. Izborom glagola *defendere* pisac sugerira da je borba sa vatrom nalikovala borbi u ratu. Razdvajanjem sintaksički povezanih riječi nastao je hiperbaton *crebris multorum minis... prohibentium*. Njegova upotreba poslužila je radi emfaze prve riječi, a to je da su *mnogi* sprečavali da se vatra gasi, i to sa čestim prijetnjama. Pjesničko nadahnuće potvrđuje pluralia tantum *minae, arum f.*, figura preuzeta od pjesnika u značenju *prijetnje*. Zbog izostanka imenice *požar*, cijela fraza je eliptična. Dramatična grčevitost i rastrzan ritam, kojim se opisuju podstrekači požara, koji su u suprotnosti sa logikom događaja, dodatno su postignuti inkoncinitetom, nedostatkom simetrije u sljedećem kolonu: *alii palam... iaciebant atque esse sibi auctorem vociferabantur*. Bestidnost podstrekača naglašena je prilogom *palam*, a imenicom *auctorem* nagovještava se nalogodavac požara. Cijeli događaj time se stavlja pod sumnju da li je požar bio slučajan ili po nalogu carevom. Tacit svoju ekfrazu o požaru u Rimu zaključuje izražavanjem sumnje o uzrocima njegova nastanka, sa veznikom *sive... seu*. Pored toga što ostavlja mogućnost da je katastrofa nastala slučajno ili carevim naređenjem, daje mogućnost da su izvršioци bili dvostruko motivisani, ili zbog slobodnije pljačke ili zbog izvršenja nečijeg naređenja. Historičar je, kao i na početku opisa, sam neodlučan i prepušta da čitaoci donesu vlastiti zaključak, pri čemu je ablativ uzroka *iussu* zlokobno upečatljiviji i ostavlja dublji trag.

Zaključak

Čuveni historičar Tacit u svom historijskom djelu *Analima* slikovito opisuje ljude i događaje koji su prethodili njegovom vremenu. U *Analima* je opisano vrijeme ranog principata, koje je obilježeno nemilim događajima, terorom i samovoljom rimskih

careva, među kojima je najstrašnji bio Neron. Za vrijeme Neronove vladavine, desila su se mnoga zlodjela, među kojima je bio i čuveni požar u Rimu. Tacit nas uvodi u priču o jezivom događaju ekfrazom, (deskripcijom, opisom) punom stilskih i retorskih figura, pretvarajući svoj istorijski narativ u pjesničke slike. Te pjesničke slike izbijaju pred očima čitalaca, stvarajući žive predodžbe o nesrećnom slučaju koji je zadesio Rim. Stalnim sintagmama personifikovanog požara pisac razvija ekfrazu do najvećeg stepena, kao da gledamo razbuktalu vatru koja nemilice grabi sve pred sobom. Jezgro ekfrazе je u Tacitovoj poetičnosti, te je *Opis požara u Rimu* tipičan primjer pjesničke slikovitosti, što ne iznenađuje ako imamo na umu Kvintilijanovu konstataciju da je istorija neka vrsta pjesme u prozi.²⁰

Ekfrazа – prizor požara – raspoređena je u obliku koncentričnih krugova. Narativ se kreće od početka izbijanja požara u tabernama, koji se zatim širi na ostale dijelove grada i završava scenom unesrećenih ljudi i onih koji su tu nesreću izazvali. U samom opisu nalazi se nekoliko scenskih prikaza: opis mjesta, opis događaja i opis samih učesnika. Svi ti prikazi dati su u gradaciji, čime je pojačana dramatična napetost koja je prisutna do kraja. Tacit nam svojim jedinstvenim jezikom, koji je *color poeticus*, sugestivno ukazuje na strahotu događaja. Odličnim retorskim obrazovanjem pretvara sliku strašnog trenutka u pripovijedanje niza radnji koje su iz tog proizašle.

Na osnovu naše analize, vidljivo je kako je deskriptivni aspekt usko povezan sa narativnim, čineći jedinstvenu cjelinu. To svjedoči o ekfrastičnoj moći ‘narativnog slikanja’, što daje posebnu estetsku vrijednost ovom analiziranom primjeru. Tacit se, sa svim svojim retorskim umijećem, poslužio ekfrazom kako bi zaledio i ovjekovječio trenutak strahovitog događaja. Čitajući o požaru u Rimu, zbog njegove umjetnički donesene piktoralnosti, imamo utisak da opisani događaj gledamo i da sami učestvujemo u njemu.

Izvori

1. Црепајац, Љ. (1970) *Корнелије Тацит, ‘Анали’*. Београд, Српска књижевна за- друга, Коло LXIII, књига 422.
2. Nipperdey, K. (1852) *Cornelius Tacitus, zweiter band Ab excessu divi Augusti XI–XVI, mit den varianten der florentiner handschrift und de rede des Claudius*. Leipzig, Weidmannsche Buchhandlung.
3. Quintilian, *Institutio oratoria*, Book 6, Book 9. Harold Edgeworth Butler Ed.; Perseus digital library, <http://www.perseus.tufts.edu>.

²⁰ *Historia est proxima poetis et quodammodo carmen solutum* (Quint. *Instit. orat.* 10, 1, 31).

Literatura

1. Belchior, K. Y. (2015) Para de deleite a visão e os olhos (Tácio, Diálogo dos oradores 22): *Ékphrasis ou descrição na historiografia Taciteana*. Let. Cláss., São Paulo, 22, pp. 69–81.
2. Fowler, D. P. (1991) Narrate et Describe: The Problem of Ekphrasis. *The Journal of Roman Studies*. 81, 25–35.
3. Јелић, В. (1997) *Προϋμνάσματα ρετορα Αφτωνија, припремне вежбе за беседнике*. Нови Сад, Матица српска, Београд, САНУ.
4. Lessing, E. G. (1990) *Laocoon*, transl. Courtin, Paris.
5. Ljubišić, S. (2019) *Tacitovi Anali u srpskim i hrvatskim prevodima 20. vijeka*. Banja Luka, Filozofski fakultet.
6. Ljubišić, S. (2022) *Sine ira et studio: Istoriografska metoda u Tacitovim Analima. Бањалучки новембарски сусрети 2021*. 22, 53–73.
7. Owen, M., & Gildenhart, I. (2013) *Tacitus, Annals 15.20-23, 33-45, Latin text, Study aids with Vocabulary, and Commentary*. Open Book publishers 2013, <http://www.openbookpublishers.com>.
8. Parat, J. (2018) *Ἐκφράσεις δὲ πράγματα*: Ekfrazza – opisi umjetničkih predmeta u grčkoj еписи. *Latina et Graeca*. 33, 5–60.
9. Пргија, С. (2008) Један примјер екфразе у форми писма (Плиније Млађи, V 6). *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. Књ. 56, свеска 1, 19–23.
10. *Rečnik književnih termina*. (1991) Glavni i odgovorni urednik Dragiša Živković, fototipsko izdanje. Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Romanov Banja Luka.
11. Scholz, B. (1998) Sub oculos subiectio Quintilian on Ekphrasis and Enargeia. *Pictures into words*, In: Robillard V. & Jongeneel E. (eds.) *Theoretical and Descriptive Approaches to Ekphrasis*. Amsterdam, VU University, pp. 73–99.

Sanja Ljubišić
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy
History Department

ILLUSTRATIVE EXAMPLE OF EKPHRASIS IN ROMAN HISTORIOGRAPHY DESCRIPTION OF THE GREAT FIRE OF ROME (TACITUS, ANN. XV, 38)

Summary

Ekphrasis, a stylistic figure characteristic of epic poetry, has also found its application in Roman historiography. Namely, the Roman historian Tacitus and his work *Annals* are known for its highly stylised poetic language. Ta-

citius' language – *color poeticus*, is full of rhetorical and stylistic figures with which this historian portrays events from the past. The author's narrative in visual images – faithful descriptions of people, events, battles, objects and phenomena – leaves a strong impression on readers. This pictorial expression in ancient times was called ekphrasis. Our goal is to explain the basic concept and role of ekphrasis, and then determine its application in a selected example from Tacitus' *Annals*. There are many examples of ekphrasis, and for the purposes of this work we have chosen the description of The Great Fire of Rome, which occurred during the reign of Emperor Nero. Based on the analysed example, we will see how Tacitus used ekphrasis in his 'Tacitus style' to portray this terrible event.

► **Key words:** ekphrasis, fire in Rome, Tacitus, *Annals*, 'Tacitus style'.

Sources

1. Crepajac, Lj. (1970) *Kornelije Tacit, 'Anali'*. Beograd, Srpska književna zadruga, Kolo LXIII, knjiga 422.
2. Nipperday, K. (1852) *Cornelius Tacitus, zweiter band Ab excessu divi Augusti XI–XVI*, mit den varianten der florentiner handschrift und de rede des Claudius. Leipzig, Weidmannsche Buchhandlung.
3. Quintilian, *Institutio oratoria*, Book 6, Book 9. Harold Edgeworth Butler Ed.; Perseus digital library, <http://www.perseus.tufts.edu>.

References

1. Belchior, K. Y. (2015) Para de leite a visão e os olhos (Tácio, Diálogo dos oradores 22): *Ékphrasis ou descrição na historiografia Taciteana*. Let. Cláss., São Paulo, 22, pp. 69–81.
2. Fowler, D. P. (1991) Narrate et Describe: The Problem of Ekphrasis. *The Journal of Roman Studies*. 81, 25–35.
3. Jelić, V. (1997) *Προγυμνάσματα ρετορα Αφονία, pripreme vežbe za besednike*. Novi Sad, Matica srpska, SANU, Beograd.
4. Lessing, E. G. (1990) *Laocoon*, transl. Courtin, Paris.
5. Ljubišić, S. (2019) *Tacitovi Anali u srpskim i hrvatskim prevodima 20. vijeka*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
6. Ljubišić, S. (2022) *Sine ira et studio: Istoriografska metoda u Tacitovim Analima. Baňalučki novembarški susreti 2021*. 22, 53–73.
7. Owen, M. & Gildenhard, I. (2013). *Tacitus, Annals, 15.20-23, 33-45, Latin text, Study aids with Vocabulary, and Commentary*. Open Book publishers 2013, <http://www.openbookpublishers.com>.

8. Parat, J. (2018) Ἐκφράζομεν δὲ πράγματα: Ekfrazza – opisi umjetničkih predmeta u grčkoj epici. *Latina et Graeca*, 33, 5–60.
9. Prtija, S. (2008) Jedan primjer ekfrazze u formi pisma (Plinije Mlađi, V 6). *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. Knj. 56, sveska 1, Novi Sad, 19–23.
10. *Rečnik književnih termina*. (1991) Glavni i odgovorni urednik Dragiša Živković, fototipsko izdanje. Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Romanov Banja Luka.
11. Scholz, B. (1998) Sub oculos subiectio Quintilian on Ekphrasis and Enargeia. In: Valerie Robillard V. & Jongeneel E. (eds.) *Pictures into words, Theoretical and Descriptive Approaches to Ekphrasis*.. Amsterdam, VU University, pp. 73–99.

Preuzeto: 13. 2. 2023.
Prihvaćeno: 4. 3. 2023.

Данијела М. Јањић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за италијанистику

ПРЕОБРАЖАЈ НАПУЉА КРОЗ ЗРЕЊЕ ЧЕЗАРЕА АНУНЦИЈАТЕ У РОМАНУ *СИТНИЦЕ КОЈЕ ЖИВОТ ЗНАЧЕ* ЛОРЕНЦА МАРОНЕА

Апстракт: *Лоренцо Мароне у свом роману Ситнице које живот значе приказује касно сазревање Чезареа Анунцијате, главног лика који у својим седамдесетим годинама успоставља чврстије везе са својим окружењем, укључујући и чланове породице. Живећи у Напуљу, граду који ври од људи, најпре избегава ситуације у којима може да дође у интеракцију са другим, али то се полако мења кроз низ пријатних и непријатних дешавања. Како се мења Чезаре Анунцијата, тако се мења и слика Напуља. У овом раду пратимо изградњу слике града и отварање погледа на Напуљ. Анализирамо ток приповедања како бисмо увидели пишчев поступак путем којег се успешно избегава могућност давања устаљене представе о једном од најпописиванијих градова у књижевности, а формира се приказ који ће бити нов и јединствен.*

Кључне речи: *Лоренцо Мароне, Ситнице које живот значе, Чезаре Анунцијата, преображај, Напуљ.*

Набусити старац Чезаре Анунцијата, главни јунак романа *Ситнице које живот значе* Лоренца Маронеа (Marone, 2020),² крије своју нежну страну од себе и од својих ближњих, док нас истовремено учи живахној старости и не-предавању малодушности, иако на почетку од њега не очекујемо такву поуку. Он испрва не признаје да му треба икаква помоћ и блискост с другима, јер само тако може да остане јак и виталан и такав став испрва поштује и код других,

¹ danijelajanjic@filum.kg.ac.rs

² Роман, под називом *La tentazione di essere felici*, у Италији је први пут објављен 2015. године (Marone 2015).

без обзира на то што код њих он значи слабост или небригу за себе, свестан да су недаће у животу последица многих узрока, а не само једног догађаја. Ипак, иако сматра да је сувише усмерен на себе, смекшаног срца у старости, не успева да остане на за себе безбедној удаљености од драгих особа које његову свакодневицу испуњавају ситним нежностима и бескрајном људскошћу у свим њеним позитивним и негативним нијансама, због чега се он још више везује за њих. Тешко подноси навалу емоција и не успева увек да се успешно избори с њима, али открива нови живот у старом граду чија се слика мења упоредо са његовим преображајем. Пред нама је један јунак који сазрева у својој старости. У позном добу почиње да посматра особе и да саосећа с њима. Ненавикнут на емпатију, осећа снажну потребу да учини нешто за друге, иако му разум и остаци некадашњег егоистичног карактера налажу другачије.

Најузбудљивији део Чезареове старости одвија се у солитеру у којем станује. Чезаре и његове комшије, Елеонора, љубитељка мачака, Ема и њен насилни муж и остарели, повучени Марино, полако се отварају и њихови карактери се усложњавају са развојем догађаја. Брига за Ему, којој неће успети да помогну, све ће их нагнати да изађу из својих љуштура и да испоље особине и снагу које на почетку романа нису поседовали.

Као да су у складу са Чезаревом затвореношћу према већини људи, најважнија дешавања у његовом животу одвијају се у затвореном простору, у солитеру. Спољашност обилује могућностима за сусрет са бројним особама, што Чезаре избегава. Она је ограничена на сусрете са децом, Зевом и Дантеом, унуком Федериком, неколицином комшија и пријатељицом Росаном, са којом главни јунак развија посебну везу и која му олакшава суочавање са ситуацијама у којима се очекује да Чезаре буде отворенији, што се догађа кад год је у отвореном простору.

Метаморфоза главног лика и метаморфоза приказа града одвијају се упоредо. Другачије и не може, јер немамо пишчев поглед на Напуљ, нити поглед других ликова, а како сваки град чине људи, у роману *Ситнице које живот значе* Чезаре је једини суштински представник свог града који ће нам на себи својствен начин приказати град. С обзиром на то да нам он приповеда о свему што се дешава, Напуљ је огледало његовог виђења тих дешавања, његовог карактера и његовог душевног стања у сваком тренутку. Антипатичан или симпатичан колико и он, недруштвен или заинтересован за друге, тмуран или расположен, миран или узнемирен; колико год различитих примера наводили, ниједан не одступа од утиска да је Напуљ Чезареов алтер его. У складу с тим, док је Чезаре затворен, мало спознајемо његово биће и мало нам се приказује град у роману. Како радња одмиче и Чезаре се отвара, град бива све другачији и његова слика све шири.

На самом почетку романа видимо нашег протагонисту како се буди пред зору, без изгледа да ће успети да поново заспи. Његова тескоба, nelaгода и усамљеност дочаравају се преко слике града обавијеног ноћном тамом и измаглицом која равнодушно упија звук аларма у даљини: 'Napolju je mrak, pećiji alarm ritmično zavija u daljini, vlaga zamućuje obrise, a mačke su sklupčane ispod kola' (Marone, 2020:p.10). Чезаре је у затвореном простору, а напољу стање није другачије и лепше од његовог тренутног расположења. Тешко је одмах рећи да ли спољашњост утиче на његово душевно стање или су његове емоције филтер кроз који се селекују слике Напуља. То ускоро постаје јасније. Након што сачека унука после школе и допрати га до канцеларије своје ћерке, видимо га пред великим канцеларијским прозором који га ширином погледа асоцира на Њујорк, све док не замисли све оно што се налази иза стакла, а чега нема у великим америчким градовима: '[...] četvrti sa uličicama koje se survavaju sa vrha brežuljka, urušenih zgrada koje razmenjuju tajne o rublju raširenom na žicama, puteva prepunih gupa i kola što su zajahala jadne pločnike između stubića i ulaza u crkvu' (Marone, 2020:p.17). Суморност приказа кулминира у представљању становника Напуља: 'U Njujorku sporedne ulice ne prikrivaju svet koji se gubi u sopstvenoj senci, tamo se bud ljudima ne hvata za lice' (Marone, 2020:p.17).

Овакав почетак романа не обећава да ће нам из лепеце свих осећања која могу да стану у једно књижевно дело бити понуђено ишта више од Чезареове мрзовоље, а још мање да ће он бити посредник између нас и оног магнетски привлачног Напуља због којег постоји славна изрека 'Vedi Napoli e poi muori' ('Види Напуљ, а онда мри').

Тек у шестом поглављу, са као порученим насловом *Рођен сам доброћудан, а умрећу мрзовољан*, када Чезаре почиње да наслућује Емин проблем, чему погодују танки зидови, он нам саопштава где се налази његова зграда и даје нам једну малу, али у извесној мери идиличну назнаку о свом крају: 'Živim u Vomero, brežuljkastoj četvrti u Napulju gde je vazduh prilično čist a leti je uvek sveže' (Marone, 2020:p.43). Брежуљкаст крај града са погледом на море, са којег допире свеж поветарац који растерује летњу врелину, како заиста изгледа Вомеро, буди нам наду да ће се догађаји премештати из унутрашњег простора на отворено и да ћемо упознати Напуљ, јер како једно дело да говори о дешавањима у једном од великих и најпривлачнијих градова света, а да нам не омогући да завиримо у њега. Мароне овај захтев разрешава уистину мајсторски. Све док не упознамо Чезареа и све док не можемо да уђемо у његов интимни свет, не можемо суштински ни у Напуљ да закорачимо. Чим почнемо да наслућујемо Чезарев унутрашњи склоп и да схватамо његов затворен и, ипак,

хуман карактер, који за читаоца представља изненађење, почиње да нам се открива његов поглед на Напуљ. Обраћајући се свом драгом пријатељу Марину у намери да га тргне из претеране повучености, Чезаре набраја појмове који очигледно за њега представљају најистакнутије симболе града: 'Varaš se, Marino, ovaj stan jeste gupa, tvoj život je gupa. Nisi još umro, je l' ti jasno? Napolju se Zemlja i dalje okreće, nije mi poznato da nas je pogodio neki asteroid u poslednjih deset godina. I dalje postoje ulice, drveće, izlozi i lepe žene' (Marone, 2020:p.50). Чезаре не каже да је на улицама лепше него у кући, али подвлачи неопходност активног живљења као предуслов сналажења у животу. Та његова мисао долази до изражаја неколико страна касније, у занимљивом поређењу њега и Марина са мачкама:

'Da moram ponovo da se rodim, ali kao životinja (što, s obzirom na moje brojne grehe, ne treba odbaciti kao mogućnost), voleo bih da budem mačka. [...] Bio bih jedan od onih prljavih mačorčina sa velikom glavom i tamnim očima, koji se šunjaju po kontejnerima kao gepardi između drveća po savani. Marino bi bio persijska ili sijamska mačka, u svakom slučaju jedna od onih rasa koja se kroz vekove navikla na život u kući, pa ne ume da se snađe na ulici.' (Marone, 2020:pp.55–56)

Лепота Напуља није прва особина града која се открива. Прво се указује на стране града које захтевају умеће сналажења, посебно када нека особа попут Чезареа не жели да негује односе са другима, чак ни оне површне, у виду безазленог ћаскања. Посебну муку за нашег књижевног јунака представља моменат када треба да прође кроз своју улицу. Мења страну улице избегавајући одређене радње и продавце, на шишање иде у други део града, строго пази да се лифтом вози сам и има одређену тактику за прилазак својој згради. Кроз набрајање радњи и ликова схватамо да у граду влада узаврела атмосфера, као у кошници: 'Tu je i Napulj, najtvrdokorniji od svih čvorova. Nevolja je u tome što sam odlučio da se rodim u najgorem gradu na svetu, gde ni komšije ne možeš da izbegneš [...]. Zato sam razvio tehnike preživljavanja koje mi pomažu da brižljivo negujem svoju sociopatiju' (Marone, 2020:p.68). После ове реченице и набрајања кога све избегава, следи поновно затварање погледа на град. Чезаре тешко излази из љуштуре мрзовоље и чини нам се да до краја романа нећемо успети јасно да видимо макар један део Напуља. Наду нам још више поткопава ситуација у којој Чезаре не жели да се склони пред двојицом набуцитих младића на скутеру који желе да прођу тротоаром, а захваљујући само њиховом игнорисању, не долази до инцидента (Marone, 2020:p.104). Пријатна атмосфера шетње са Росаном накратко је нарушена. Чезаре је опет у улози

намћора у сукобу са градом и жеља да се град доживи изнова је одбачена. Да је негативан доживљај Напуља добрим делом узрокован његовим карактером, постаје јасно када Чезаре коначно почне паралелно да описује оне ситуације и пејзаже који му нису блиски. Отварање се одиграва у одабраном тренутку када се он и Росана приближавају једно другом као личности. Њихов нов, приснији однос наводи Чезареа да примети лепоту Напуља макар издалека: 'Iza nas, more spokojno drema obasjano svetlima iz vila u Pozilipu, gde ljudi mojih godina večeraju za trpezama postavljenim srebrnim priborom za jelom, sa poslugom koja bdije iza njih. Ja, međutim, pijem iz flaše [...]' (Marone, 2020:p.115). Књижевни јунак није у складу са лепотом града и јаз између њега и оних који седе у вилама за раскошном трпезом непремостив је до те мере да се Позилипо више не помиње, али Чезаре би можда волео да поменутог јаза између њега и лепоте Напуља нема:

'U takvom okruženju s morem i zamkom Ovo iza nas, porodicama koje se šetaju i Vezuvom, koji nas uhodi, načas sam zaboravio kojim se poslom bavi Rosana, zaboravio sam da sam joj samo klijent, mator i oronuo. Zaboravio sam da je život isti kao ovaj grad, sazdan od lažnog sjaja. Sva ta svetla, nasmejani ljudi, tezge, kolica sa šećernom vunom, bicikli koji tandrcu, mesec što se ogleda u vodi i obasjava Kapri u daljini, zanemarljivi su u poređenju sa tmušom lavirinta prljavih, zapuštenih bulevara, kricima iz uličica koje odišu nasiljem, prestravljenim pogledima onih što još nisu naučili kako da se suoče s drugim licem ovog grada.' (Marone, 2020:pp.115–116)

Суочавање лепоте Напуља са деловима града у којима лепоте нема ни у каквом облику разоткрива песимизам и огорченост главног јунака, који би у ствари волео да игнорише реалност, али му то успева тек на који тренутак, у току појединих пријатних дешавања. Један од тих тренутака је и Чезареов одлазак код сина Дантеа са Росаном, где одлази у намери да се помири са ћерком Зевом. Данте станује у делу Напуља који се зове Кјаја и нуди нешто другачију атмосферу него Позилипо:

'Dante je kupio lep stan u Kjaji, na malom trgu koji se širi na kraju uske vijugave uličice, u staroj zgradi debelih zidova, koji te i te kako štite od komšija. [...]
[...] Izašao sam na balkon i zagledao se u ulice koje se pružaju preda mnom. [...] Iz uličica u Kjaji se [...] za letnjih večeri čuju potpetice dama koje samouvereno koračaju po kaldrmi, smeh u daljini ili zvonki dodir čaše o čašu dok neko nazdravlja iza ugla. Pozilipo, međutim, kao da je zanemio, njegove široke opustele ulice iščekavaju, tihe, u brdu, a grad što se prostire podno brežuljka kao da je prekriven staklenim zvonom.' (Marone, 2020:pp.157–159)

Након тога почиње болан пут преображаја. Догађаји који су уследили мењаће и његов поглед на град. Преображај се одвија у потпуности тако да обухвата и прошлост. Сећајући се једног дана када је био занесен лепотом непознате младе девојке док је проводио време са породицом у луна-парку, признаје да је сам себи одузео могућност да његов град буде леп за њега: 'То је mogao da bude savršen dan, mogao sam i morao sam da budem zadovoljan svojim životom, svojom ženom, koja me je zaljubljeno gledala, svojom ćerkom koja se veselo smejala i stezala me za ruku, svojim gradom, koji je želeo da mi pokloni jedan dan za ramćenje' (Marone, 2020:p.198). Покушавајући да промени себе, иако тек у старости, Чезаре открива лепоту људског рода којем се приближава, не трудећи се више да избегава сваки друштвени контакт. Емина несрећна прича га је посебно дирнула и он се отворио за ново поглавље свог живота. Иако је расплет Емине приче трагичан, Чезареов преображај неће бити заустављен. У најтужнијем моменту, док у једном бару преко пута болнице чека вести о Еми, утеху му пружа Везув, један од неприкосновених симбола Напуља: 'Naspram mene i dalje se uzdiže Vezuv s hiljadama iskri koje svetlucaju bezmalo do samog vrha. [...] Njegove grbe tražimo pogledom kako bismo našli put do kuće. Njegova energija se, poput lave, uvlači između kuća i greje uličice' (Marone, 2020:p.213). Везув се појављује и раније, као општи, доминантни оријентир, али тек успутно: 'Отприлике један sat касније, Federiko i ja smo bili ispred škole. Zastao sam i pogledao u nebo na kojem je tek poneki oblak lenjo jedrio ka Vezuvu. To svakako nije bio dan koji treba provesti u učionici' (Marone, 2020:p.196). Једино што можемо да приметимо јесте да се Везув појављује оба пута када Чезаре преузима бригу о другој особи. Овакав предосећај бива потврђен у исповести главног јунака на крају романа, у једној од несумњиво најискренијих реченица: 'Volim Vezuv jer robuđuje u meni osećaj prisnosti s mojim gradom' (Marone, 2020:p.234). Присност са градом Чезаре је остварио кроз дуг и болан процес отварања пред другима, остваривања блискости с њима и изласка из љуштуре усмерености на себе. Болност преображаја велика је и немилосрдна, јер награде нема, а уместо ње Чезаре добија вест да је Ема преминула. Преображај, међутим, није био бесмислен. Чезаре је у стању да осети како га читав град разуме, што раније није могао да наслути или, боље речено, чему се није препуштао:

'Napulj je u svitanje jednostavan i otmen. Prazne ulice, tihi nepomični automobili zamagljenih prozora, kričanje galebova u daljini, zaglušujuća tutnjava metalnih roletni, miris kroasana koji se širi uličicama, zveckanje šoljica iz malobrojnih već otvorenih kafea. Ne čuju se glasovi, galama, smeh, a ono malo duša što prolaze ulicama poštuju tu bezmalo svečanu tišinu. Možda grad zna da je Ema umrla

i da je te noći život zadao još jedan nizak udarac ovom sirotom starcu što se tetura. Napulj poštuje tuđ bol jer dobro zna kako je to.' (Marone, 2020:p.222)

Утешна атмосфера Напуља у свитање и тишина погодне су за искрену исповест старца који сагледава свој живот и преиспитује се да ли је требало да учини више за своју младу комшиницу: 'Kako god bilo, nije dovoljno naslutiti, treba reagovati. Samo što to zahteva nešto što nije svima dato: hrabrost. Zato sam uvek malo činio za druge, čak i za sebe. Da bi promenio život, svoj ili život nekoga do koga ti je stalo, čovek mora da bude i te kako odvažan. U tome je tajna' (Marone, 2020:p.223). Терет спознаје сувише је тежак и Чезаре неће моћи да га поднесе. На крају романа, када би се очекивало да су животне лекције, иако доцкан усвојене, обезбедиле Чезареу основу за ведру и мирну старост, он доживљава инфаркт. Марино, који је сасвим случајно понео кључеве Чезареовог стана када је кренуо код њега, проналази га у последњем тренутку. Да није понео кључеве и да је морао да се враћа по њих или да је једноставно одлучио да не уђе сâм, крај би био сасвим другачији. Овако Чезаре добија прилику да оде на операцију. Завршетак романа обојен је снажном меланхолијом. Чезаре набраја шта све воли – у том набрајању, које се протеже на неколико страна, у завршном поглављу које носи наслов *Волим*, појављују се разне сличице града. Издавајмо тек један део богатог репертоара, који може да се повеже са градом:

'[...] volim mirise iz kuhinje što se šire kroz otvorene prozore, zavese što se leti lagano odižu ne bi li propustile vetar. [...] volim i sveže okrečene kuće. [...] i žutu svetlost uličnih lampi. [...] Volim poznata mesta i miris opranog rublja. Volim najlon za pecanje namotan na kalem od plute, volim da gledam mesara kako umešno seče meso. [...]

[...] Volim tišinu letnjih večeri i šum talasa usred noći. [...] Volim domaću testeninu i grafite. [...] Volim girice u *fišeku* koje prodaju ispred Danteovog prolaza. [...]

Volim grgoljenje ključale vode u džezvi, kamenje koje je more uglačalo, volim zveckanje tanjira u restoranu. Volim jednog mačka što se oprezno šunja između automobila i škripanje starog nameštaja. Volim kad mi neko mahne izdaleka, volim turiste što radoznalo posmatraju moj grad. Volim ulice s drvoredima. [...] Volim ulične svirače. [...] Volim čak i vonj koji se širi iz starog ribarskog čamca s farбом испуцалом од воде и месечину на површини мора. [...] Volim da se popnem повише обале па да с висине гледам плажу испунјену шареним сунцобранима. Volim stare pesme od kojih ti zastane dah. [...] Volim isctrane stativе на немалтерисаном зиду. [...]

[...] Volim usnuli grad [...]. [...] Volim bele kuće i stara dvorišta sa žicama na kojima se suši rublje. [...] Volim sklepane fudbalske terene u predgrađu. Volim puteve koji vode ka moru. [...]

[...] Volim da gledam sigurne pokrete nekog majstora za picu [...].

[...] Volim jednu staru neuglednu knjižaru.' (Marone, 2020:pp.233–237)

Издвојене детаље можемо са сигурношћу да повежемо са Напуљем. Главни јунак не каже експлицитно³ да припадају Напуљу, али како чине део његове свакодневице и уклапају се у симболе Напуља (поред већ поменутог Везува, ту су сада и море, храна, музика, фудбал, итд.), не би могли да буду приписани ниједном другом граду. Видимо живот Напуља, његових становника, осећамо како пулсира град који је од почетка романа тихи протагониста, да би тек на крају његови дамари постали снажни и гласни. Чезаре нам је полако откривао свој град. Откривање није текло глатко, било је врло споро и често је деловало да ћемо бити ускраћени за слику Напуља, што никако не желимо да се деси када је радња дела смештена у један од најфасцинантнијих градова света. Оваквим поступком писац је избегао све устаљене начине приказивања пејзажа. Успоставио је нераскидиву везу између личности главног јунака и града. Пејзаж се отвара упоредо са Чезареовим отварањем. Мароне нам саопштава какав је Напуљ кроз лик који је изградио, заслуживши тако своје место међу оним књижевницима чије се приказивање пејзажа не одвија кроз опис, већ кроз комуникацију између онога што се дешава у човеку и онога што га окружује:

'Il paesaggio è un limite tra soggetto ed oggetto, e solo il poeta riesce a restituirlo agli altri, appropriandosene, unicizzandolo, e non descrivendolo come si fa per una cartolina.

[...]

Se si riconosce che il nostro rapporto con la realtà si fonda sulle relazioni che si stabiliscono fra due diversi mondi dell'esperienza, quello delle cose e degli stati materiali [...] e quello della coscienza soggettiva [...] e della conoscenza oggettiva

³ У својој књизи *Бескрајни спискови* Умберто Еко, говорећи о 'топосу неизрецивог', каже следеће: 'Suocen sa nečim što je neizmerno veliko ili nepoznato, o čemu mi još ne znamo dovoljno ili nećemo nikada znati, pisac nam kaže kako nije u stanju da se izrazi, i stoga iznosi vrlo često spisak kao uzorak, primer, ili nagoveštaj, prepuštajući čitaocu da zamišlja ostalo' (Еко, 2011:р.49). Можемо ово да применимо обрнутим поступком, односно, можемо да констатујемо како Мароне приказујући Напуљ као довољно познат град користи набрајање да подстакне машту читаоца. Ово, наравно, подразумева чињеницу да писац има у виду првенствено читаоца – Еко не оставља простора да се не пише за читаоца и не прихвата могућност да има писца који 'pišu samo za sebe. [...] Piše se samo za nekog čitaoca' (Еко, 2015:pp.332–333).

[...], possiamo dire che il paesaggio costituisce una sorta di porta di accesso tra il primo e il secondo mondo e viceversa.' (Lazzari – Rondinone, 2014:p.216)

‘Пејзаж је граница између субјекта и објекта, и једино песник успева да га врати осталима, присвајајући га, чинећи га јединственим, и не описујући га као да је за разгледницу.

[...]

Кад сагледамо да се наш однос са стварношћу заснива на везама које се успостављају између различитих светова искуства, света ствари и материјалних стања [...] и света субјективне [...] и објективне спознаје [...], можемо да кажемо да пејзаж представља неку врсту капије између првог и другог света и обрнуто.⁴

Многе ‘ситнице које живот значе’, побројане у закључном поглављу, не припадају случајно Напуљу. Видели смо да Чезаре, када помене Везув, истиче значај ‘присности’ са својим градом. Напуљ је место где он може да буде срећан, јер пружа изобиље повода за мале, свакодневне радости, а то је Чезареу најважније. На крају романа, у последњој реченици, он каже: ‘Volim one koji se svakog dana trude da budu srećni’ (Marone, 2020:p.237). Интериоризацијом пејзажа, у крешенду љубави, Напуљ постаје идеално место главног јунака, упоредо са тихим зрењем Чезареовог преображаја, који се одвијао током читавог романа, док на крају није процветао у пуном сјају једног савршеног простора.

Својим романом *Ситнице које живот значе*, Лоренцо Мароне на неуобичајен начин преноси нам слику Напуља, водећи нас кроз спонтану и неусиљену интроспекцију главног јунака. У мноштву књижевних дела посвећених Напуљу или чија је радња смештена у главни град Кампаније, ово дело се издваја по нестереотипном приказу градске средине и, пре свега, по микроскопском увиду у свакодневни живот једног њеног становника. Увид у живот одређених слојева друштва неминовно води стварању уопштене, ако не и стереотипне слике, док праћењем једног издвојеног лика имамо прилику да видимо како се сваки дан једне мање-више просечне особе одвија у граду, што је најинтимнији и најреалистичнији начин да осетимо један град. Маронеово дело одлучно се супротставља свим устаљеним приказима Напуља, посебно оним на које смо навикли у записима страних путописаца. Читаоцима првенствено бива разграђен чувени мит о месту на којем живе весељаци, на које смо навикли у извештајима српских путописаца током 19. и 20. века:

⁴ Превод са италијанског на српски је наш.

‘Gli autori di questo periodo non di rado attribuiscono al popolo napoletano l’espressione di una carica vitale accesa e di un’allegria istintiva [...]. Nell’immaginario dei serbi il napoletano è, dunque, passionale, vivace, chiassoso, gesticolante, dotato di un’individualità marcata nonché di talento artistico e capacità di improvvisazione.’ (Kovačević, 2020:p.105)

‘Писци овог периода неретко напуљском народу приписују пренаглашену живахност и испољавање нагонске радости [...]. Срби, дакле, Наполитанце замишљају као страствене, живахне, бучне, како много гестикულიрају и обдарени су истакнутом особеношћу, као и уметничким талентом и способношћу импровизовања.’⁵

Други мит, у који бива такнуто, иако тај мит није разграђен као први, јесте природна лепота Напуља, која може да се сажме у речима ‘небо, море, сунце и милина залива’ (‘il cielo, il mare, il sole e l’amenità del golfo’, Kovačević, 2020:p.97). Тачније, овај мит једноставно изостаје. Напуљ код Маронеа првенствено чине људи, они сасвим обични, који се могу наћи у сваком граду. Они нам показују кутке Напуља у које не бисмо завирили повучени природним лепотама, које се назире, али не доминирају у описима.

Мароне је у свом роману успео да створи сасвим нов простор, супротстављен свим устаљеним приказима Напуља. Дао је читаоцима могућност да виде град на другачији, неочекиван начин, искључиво онако како га доживљавају ликови које је изградио. Успео је у захтевном задатку да град буде представљен, а да не засени протагонисте и саму радњу. У роману *Ситнице које живот значе* вешто и напоре до су изведени преображаји главног јунака и његовог града, тако да душевна збивања јунака одређују слику града. Применићемо овде оно што Каролина Тундо (Tundo, 2022) каже за протагонисте и простор у романима Васкеза Монталбана и Андреа Камилерија, а то је да ‘заједно са главним јунацима, и места у којима они делају постају другачија, мењају свој изглед и своје обличје [...]’⁶ (156).

Имајући у виду да се радња одвија у Напуљу, а не у неком мање познатом граду, закључујемо и да је читалац стављен на пробу:

‘Афективне споне које ће читалац успоставити са дјелатним кулисама наратива, физичким карактеристикама свијета у коме јунаци обитавају, нарочито су занимљиве ако наратори транспонују и бирају за позорницу дешавања објек-

⁵ Превод са италијанског на српски је наш.

⁶ Превод са италијанског на српски је наш. Изворни текст: ‘[...] insieme ai protagonisti, anche i luoghi in cui essi agiscono cambiano, mutano il proprio aspetto e la propria configurazione [...]’.

тивно постојећу средину, гдје се рачуна на препознавање импликација које и реални и симболички надограђен простор носе.’ (Vjelanović, 2022:p.106)

Мароне као да није желео да уђемо у двобој са разним асоцијацијама и алузијама, па није много ни развијао симболику Напуља, све до поменутог поглавља *Волим*, где неки детаљи јасно упућују на Напуљ, а неки су сасвим лични и везани за протагонисту. Писац је успоставио функционалну и продуктивну равнотежу између устаљених представа о граду и пружања новог искуства читаоцима, које је кључно за лично формирање представе о неком простору, посебно у савременој култури, која обилује сликама и не оставља много простора машти, о чему је говорио још Итало Калвино (Calvino, 2011), када средства комуникације нису била развијена у мери у којој су то данас:

‘[...] quale sarà il futuro dell’immaginazione individuale in quella che si usa chiamare la «civiltà dell’immagine»? Il potere di evocare immagini *in assenza* continuerà a svilupparsi in un’umanità sempre più inondata dal diluvio delle immagini prefabbricate? Una volta la memoria visiva di un’individuo era limitata al patrimonio delle sue esperienze dirette e a un ridotto repertorio d’immagini riflesse dalla cultura; la possibilità di dar forma a miti personali nasceva dal modo in cui i frammenti di questa memoria si combinavano tra loro in accostamenti innattesi e suggestivi. Oggi siamo bombardati da una tale quantità d’immagini da non saper più distinguere l’esperienza diretta da ciò che abbiamo visto per pochi secondi alla televisione. La memoria è ricoperta da strati di frantumi d’immagini come un deposito di spazzatura, dove è sempre più difficile che una figura tra le tante riesca ad acquistare rilievo.’ (Calvino, 2011:p.103)

‘[...] каква ће бити будућност индивидуалне маште у оној цивилизацији што се обично назива ‘цивилизацијом слике’? Да ли ће се моћ евоцирања *одсутних* слика и даље развијати међу људима који су све преплављенији готовим сликама? Некада је визуелна меморија појединца била ограничена на ризницу непосредних искустава и на сведен репертоар слика које је култура нудила; могућност обликовања личних митова настајала је из начина на који су фрагменти те меморије међусобно комбиновани у неочекиваним и сугестивним повезивањима. Данас смо бомбардовани таквом количином слика да више не умемо да разликујемо непосредно искуство од онога што смо на неколико секунди видели на телевизији. Меморија је прекривена слојевима крхотина слика попут депоније смећа, где је све теже да једна фигура међу многима добије значај.’⁷

⁷ Превод са италијанског на српски је наш.

Детаљи који симболизују Напуљ у Маронеовом роману доносе извесно олакшање читаоцу, али тек толико да се представа коју има о граду не пољуља превише. Остали детаљи омогућавају грађење новог утиска и ослобађање од претходних митова, у смеру откривања савременог Напуља кроз карактер његових становника, што је ређи случај у књижевности у односу на приказе славних градова који обухватају већином познате личности и догађаје, као што је случај са Римом, о којем говори Зорана Ковачевић (Kovačević, 2019):

‘Se dunque i viaggiatori serbi si soffermano con attenzione sui luoghi legati al mondo classico accompagnando le proprie note con precisi riferimenti a personaggi e fatti storici, il ritratto della Roma contemporanea rimane invece assai lacunoso ed episodico. Questo disinteresse per il presente è particolarmente evidente se si considera lo spazio assai ridotto riservati ai costumi, agli usi e al carattere degli abitanti contemporanei della città.’ (Kovačević, 2019:p.454)

‘Дакле, када српски путници пажљиво застану на местима везаним за свет антике, допуњујући своје белешке прецизним записима о историјским личностима и дешавањима, портрет савременог Рима, међутим, јавља се повремено и остаје недовршен. Овај мањак занимања за садашњост посебно је приметан када се узме у обзир прилично сведен простор намењен обичајима, навикама и карактеру становника савременог града.’⁸

Маронеов роман истовремено је прича о Чезареу Анунцијати и о Напуљу, где су унутрашњи живот главног јунака и амбијента у савршеној равнотежи. Приказ града развија се спонтано и ненаметљиво, али потпуно и без прекорачења оне мере описа која одређује танану границу између града као места дешавања и града као протагонисте. Мароне ту границу не прекорачује ни у једном тренутку и не запада у опасност да слика Напуља засени дешавања у животу једног старца.

Литература

1. Бјелановић, Н. (2022) *Наративни сентименти*. Београд, Институт за књижевност и уметност.
2. Еко, У. (2011) *Beskrainni spiskovi*, s italijanskog preveo Aleksandar V. Stefanović. Beograd, Plato Books.
3. Еко, У. (2015) *O književnosti*, prevela Milana Piletić. Beograd, Vulkan izdavaštvo.
4. Calvino, I. (2011) *Lezioni americane. Sei proposte per il prossimo millennio*. Milano, Arnoldo Mondadori Editore.

⁸Превод са италијанског на српски је наш.

5. Kovačević, Z. (2019) L'immagine di Roma nella prosa di viaggio serba tra Ottocento e Novecento. *Filolog.* 20 (X), 438–461.
6. Kovačević, Z. (2020) *Andai in Italia per cambiarmi l'anima e il corpo. L'immagine del Belpaese nella letteratura di viaggio serba tra Ottocento e Novecento.* Alessandria, Edizioni dell'Orso.
7. Lazzari, M., & Rondinone, I. (2014) Paesaggio e letteratura: descrizione e interpretazione del paesaggio attraverso le fonti letterarie. In: Gabrielli, G., Lazzari M., Sabia, C. A., & Del Lungo, S. (ed.) *Cultural Landscapes. Metodi, strumenti e analisi del paesaggio fra archeologia, geologia, e storia in contesti di studio del Lazio e della Basilicata (Italia)*, Oxford, Archaeopress, pp. 187–279.
8. Marone, L. (2015) *La tentazione di essere felici.* Milano, Longanesi.
9. Marone, L. (2020) *Sitnice koje život znače*, prevod s italijanskog Gordana Subotić. Beograd, Dereta.
10. Tundo, C. (2022) Un nuovo modello narrativo: il giallo mediterraneo di Andrea Camilleri. *Rivista di letteratura italiana.* 3 (XL), 153–162.

Danijela M. Janjić
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Department of Italian Studies

THE TRANSFORMATION OF NAPLES THROUGH CESARE ANNUNZIATA'S MATURATION IN *THE TEMPTATION TO BE HAPPY* BY LORENZO MARONE

Summary

In his novel *The temptation to be happy*, Lorenzo Marone depicts the late maturation of Cesare Annunziata, the main character who, in his seventies, establishes stronger ties with society, including family members. Living in Naples, a city teeming with people, at first he avoids situations where he must interact with others, but this slowly changes through a series of pleasant and unpleasant events. As Cesare Annunziata changes, so does the image of Naples. In this paper, we follow the construction of the image of the city and the opening of views of Naples. We analyse the course of the narration in order to see the writer's procedure by which he successfully avoids the possibility of giving the usual representations of one of the most described cities in literature and forms a representation that will be new and unique.

► **Key words:** Lorenzo Marone, *The temptation to be happy*, Cesare Annunziata, transformation, Naples.

References

1. Bjelanović, N. (2022) *Narativni sentimenti*. Beograd, Institut za književnost i umetnost.
2. Eko, U. (2011) *Beskrajni spiskovi*, s italijanskog preveo Aleksandar V. Stefanović. Beograd, Plato Books.
3. Eko, U. (2015) *O književnosti*, prevela Milana Piletić. Beograd, Vulkan izdavaštvo.
4. Calvino, I. (2011) *Lezioni americane. Sei proposte per il prossimo millenio*. Milano, Arnoldo Mondadori Editore.
5. Kovačević, Z. (2019) L'immagine di Roma nella prosa di viaggio serba tra Ottocento e Novecento. *Filolog.* 20 (X), 438–461.
6. Kovačević, Z. (2020) *Andai in Italia per cambiarmi l'anima e il corpo. L'immagine del Belpaese nella letteratura di viaggio serba tra Ottocento e Novecento*. Alessandria, Edizioni dell'Orso.
7. Lazzari, M., & Rondinone, I. (2014) Paesaggio e letteratura: descrizione e interpretazione del paesaggio attraverso le fonti letterarie. In: Gabrielli, G., Lazzari M., Sabia, C. A., & Del Lungo, S. (ed.) *Cultural Landscapes. Metodi, strumenti e analisi del paesaggio fra archeologia, geologia, e storia in contesti di studio del Lazio e della Basilicata (Italia)*. Oxford, Archaeopress, pp. 187–279.
8. Marone, L. (2015) *La tentazione di essere felici*. Milano, Longanesi.
9. Marone, L. (2020) *Sitnice koje život znače*, prevod s italijanskog Gordana Subotić. Beograd, Dereta.
10. Tundo, C. (2022) Un nuovo modello narrativo: il giallo mediterraneo di Andrea Camilleri. *Rivista di letteratura italiana.* 3 (XL), 153–162.

Преузето: 30. 3. 2023.
Корекције: 3. 6. 2023.
Прихваћено: 5. 6. 2023.

Милан Д. Тодоровић¹
Јелена М. Павловић Јовановић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

ТРАНСФОРМАЦИЈА КЊИЖЕВНЕ ЈУНАКИЊЕ СИЛИ ОД ЖРТВЕ ДО САМОСВЕСНЕ ИНДИВИДУЕ У РОМАНУ *БОЈА ПУРПУРА*²

Апстракт: У овом раду фокусирамо се на трансформацију главне јунакиње романа *Боја пурпура*, *Сили*, коју пратимо у писмима која она пише Богу и својој сестри *Нети*. Контрастивно анализирамо оригиналан текст и превод на српски језик. У раду пратимо пут развоја *Сили* од несигурне и злостављане девојке до самоуверене и просвећене индивидуе, што се огледа у развоју њеног језика и стила. Постоје три типа писама у роману: (а) писма намењена Богу; (б) писма у којима се назире њена трансформација; (в) писма намењена *Силиној сестри Нети*. Несигурност главне јунакиње примећује се и у њеном говору, који представља стилизовану варијанту афроамеричког енглеског, који је у преводу представљен кроз апроксимацију говора необразованих људи. На почетку романа присутне су кратке реченице, сиромашна лексика, изразита употреба графостилема, док у другом делу романа реченице постају дуже, а лексика развијенија. Пролазећи кроз трансформацију од жртве несрећних околности до самосвесне индивидуе која прихвата себе и свој језик, *Сили* репрезентује лик афроамеричке жене у специфичним историјским околностима. Поред лика *Сили*, трансформација се прати и кроз споредне јунакиње романа, посебно на нивоу ономастике.

Кључне речи: *Боја пурпура*, *Алис Вокер*, превод, епистоларни роман, трансформација.

¹ milan.todorovic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

1. Увод

Роман *Боја пурпура* представља класик савремене књижевности, први пут објављен 1982. године³. Наредне године освојио је Пулицерову награду за књижевност. Значај овог романа лежи у приказу историјске епохе раних година двадесетог века, при чему се приказује положај жена у једној маргинализованог групи. Овај роман је значајан и због представљања афроамеричког вернакулара у улози карактерисања једне од главних јунакиња. Издвајамо карактеристике говора главне јунакиње романа Сили и посматрамо њену трансформацију у току романа. Силина трансформација уско је повезана са језиком који она користи. Док њен језик постаје софистициранији и реченица развијенија, Сили остаје верна својим коренима и користи црначки енглески као нераскидиви део свог идентитета. Роман се састоји од две групе писама, од којих једна пише Сили, а друга Нети (Силина сестра која емигрира у Африку), при чему су Силина писма писана црначким енглеским вернакуларом, а Нетина стандардним енглеским језиком, што има реперкусије и на превод романа.

2. Основне стилске карактеристике романа *Боја пурпура*

Током периода црначког ропства у Америци, сматрало се илегалним актом да се црнци подучавају писмености. Стога је ова вештина на изванредан начин продубљивала расне и сексуалне предрасуде. Наиме, када су белци одлучили да поделе ову вештину са црнцима, црнци су одлучивали која ће црнкиња имати приступ формалном образовању и писмености, а која ће бити предодређена за рађање и брак (Babb, 1986:p.108). Алис Вокер показује да је свесна моћи коју писање носи са собом и како путем писмености може да се сачува једна култура (Babb, 1986:p.108). Из тог разлога, Алис Вокер као основну форму свог наратива бира епистоларни роман. Како Луиза Такер истиче:

Овим делом [*Бојом пурпура*], Вокер је створила прави модернистички текст; тј. текст који се самостално манифестује у виду уметничког дела где је језик есенцијалан за обликовање тачке гледишта. Она је створила текст који представља језик као моћ и указала је какве би карактеристике дискурса једне црнкиње могле бити. (Tucker, 1988:p.82)

Основна тачка која повезује две сестре (Сили и Нети) од самога почетка романа јесте њихова међусобна приврженост и љубав коју деле према језику и образовању. Сили запажа: 'Ми обе млого училе из Нетиних школских књига, јер

³ Користимо превод Браниславе Радевић-Стојиљковић у издању Лагуне из 2018. године.

znamo da moramo biti pametne da bi' pobegle.' (Voker, 2018:p.16) Обе су свесне да им знање може пружити слободу и самосталност. Из тог разлога Нети пружа све од себе да образује и описмени Сили.

Путем епистоларног романа могуће је ефективно комбиновати гласове више ликова и различитих улога које они имају у (мета)тексту (оне су уједно говорници и потенцијални реципијенти писама). Писма главних јунакиња стварају шири дискурс који нам указује на начине на које патријархално друштво угњетава и спутава слободу изражавања (Tucker, 1988:p.82). Додатно, епистоларна форма прикладна је за *Боју пурпура*, јер је та форма кроз историју углавном коришћена од стране жена. Епистоларна форма има потенцијал да прецизно представи трауме, надања и психолошки развој датог лика (Talif & Sedehi, 2014:p.431; Raghunath & Selvan, 2014:p.99). Ову форму писања Џозефин Донован (1980) назива 'полу-приватном', имајући у виду чињеницу да се није очекивало да ће њихово дело бити публикувано. Писање писама је као тематику садржало описе свакодневног живота, било је неформално и неуметничко (pp.212–213). Имајући у виду интимну природу писама, у њима се види душевно стање лика. Алис Вокер вешто повезује глас и карактер ликова са језичким стилем, што се види у Силиним речима: 'I don't even look at mens. That's the truth. I look at women, tho, cause I'm not scared of them.' (Walker, 2011:p.12) У датом цитату, Сили пише кратким реченицама са доста пауза, чиме се наглашава њено устручавање да прича о мушкарцима. Овакав начин изражавања произлази из злостављања од стране мушкараца у њеном животу, али и Силиног недостатка образовања (Talif & Sedehi, 2014:p.426).

3. Одлике црначког говора у роману *Боја пурпура*

Употреба дијалекта у оквиру књижевног дела један је од начина да писци уведу у проповедање језичку разноврсност и омогућује им да спроведу суптилно и живописну карактеризацију ликова (Abla & Ilhem, 2018:p.34). Алис Вокер користи књижевни дијалект (енгл. *literary dialect*), који Мерлин Стернглас (1975) дефинише као специфичну локалну или друштвену варијанту језика, коју аутор користи зарад репродуковања одређене форме говора. Овакав дијалект помаже писцу да створи целокупан профил књижевног лика⁴. Штавише, посредством књижевног дијалекта, аутори могу путем правописа (и грешака у истом), слизија, апострофа, синтаксичких померања, сигнала и других сред-

⁴За детаљнији увид у различите варијанте језика у оквиру (савремених) класика афроамеричке књижевности, в. Sullivan, 2017.

става да укажу на етничку, регионалну или друштвену групу (Zanger, 1966:p.40 у: Ablā & Ilhem, 2018:pp.34–35). Преко дијалекта књижевници могу да у своје дело уметну лингвистички реализам и аутентичност.

Одступање од стандарда у *Боји пурпура* рефлектује и положај говорника дијалекта у друштву. Док се стандардна варијанта сматра супериорном и престижном, нестандартне варијанте повезују се са ниским (необразованим) сталезом (Ablā & Ilhem, 2018:p.35). Сили користи варијанту енглеског језика познату као афроамерички енглески или црначки енглески (енгл. *African American English or black vernacular English*)⁵. Основне карактеристике ААЕ које се могу пронаћи у роману укључују: скраћење консонаната у иницијалној, средишњој и финалној позицији, скраћење различитих дијалектских варијабла, дупла негација, коришћење речи *been* у перфективном облику и употреба *ain't* као негације (Ablā & Ilhem, 2018:p.40). Ове опште карактеристике, заједно са Силиним језичким посебностима (неформални регистар, недостатак наставка *-s* за треће лице јединине, немогућност да формира комплексне реченице, нити да разликује субјектске и објекатске заменице) карактеришу је као особу ниског сталеза без формалног образовања (Ablā & Ilhem, 2018:p.40–41).

У оквиру Силиних писама, можемо приметити следеће карактеристике ААЕ (адаптирано из таблераног приказа у: Ablā & Ilhem, 2018:p.37–39):

- (1) замена /η/ гласа са /п/ у садашњем партиципу или речима које се завршавају на *-ing*: *somethin*; *lookin*;
- (2) редукција завршног консонанта d: *fine* уместо *find*; *kine* уместо *kind*;
- (3) брисање самогласника: *gon* уместо *gone* или *going*;
- (4) спајање гласова /ε/ и /i/: *git* уместо *get*;
- (5) изостављање иницијалног или средишњег ненаглашеног слога: *bout* уместо *about*, *spose/sposed* уместо *suppose/supposed*;
- (6) нестандартна употреба или изговор заменица: *'em* уместо *them*, *us* уместо *we*, *dis* и *dat* уместо *this* и *that*;
- (7) неконвенционални правопис: *gal* уместо *girl*, *tho* уместо *though*, *naw* уместо *no*;
- (8) употреба речи *done* у оквиру глаголског времена Simple Past: *Look like you done got yourself in trouble*; *Miss Celie, I done learned a few things*;

⁵ Ми ћемо у овој раду користити скраћеницу ААЕ (афроамерички енглески) када говоримо о специфичностима овог дијалекта. Више о различитим терминима за овај дијалекат в. Green, 2002:p.5–8.

- (9) дупла негација: But I *don't never* git used to it, I *don't bleed no more*;
- (10) неслагање субјекта и глагола: In the evening *he come* out on the porch, *I loves* Harpo, *she say*;
- (11) употреба *ain't* за негацију: She say Naw, I *ain't* gonna, They hair *ain't* comb;
- (12) самостална употреба глагола *been* за перфективна времена: I *been chopping* cotton, He *been there* so long;
- (13) употреба наставка *-ed* за прошли партицип неправилних глагола: I *knowed* it was her, They *throwed* out the rest of us;
- (14) употреба инфинитива глагола *to be*: She *be* my age but they married, *he be* so love struck with her;
- (15) изостављање помоћних глагола и копула: *He a fine* looking man, Sofia *love* you, *she a good* wife;
- (16) коришћење речи *they* у посесивном значењу уместо *their*: Nothing less than sliding on your belly with your tongue on *they* boots can even git *they* attention;
- (17) употреба наставка *-s* за множину код именица са неправилном множином: I don't even look at *mens*, Young *womens* no good these days;
- (18) изостављање наставка *-s* код трећег лица једине и употреба помоћног глагола *do* уместо *does*: he *say* I winked at a boy in church, *He don't* say nothing;
- (19) *ast* се користи као прошли облик глагола *ask*: She *ast* me bout the first one; How long you had your little girl? I *ast*.

Алис Вокер је прилагодила употребу ААЕ како би нагласила да је говор црнаца део њихове културне баштине. Коришћењем ААЕ као основе за приповедање, Вокер: '[...] поносно чува црначки идентитет путем језика који користи.' (Raghunath & Selvan, 2014:p.99).

У српском преводу запажено је коришћење следећих доминантних стилема на различитим језичким нивоима:

- (1) употреба црте као графостилема у сврху избегавања именована (в. одељак 4);
- (2) коришћење различитих фоностилема:
- изостављање вокала на почетку, крају и у средини речи: *ovol'ku* decu, *Al' rekla* sam samo, Kuda će *d' ide*;
 - губљење сугласника и упрошћавање сугласничких група: '*De* ćete da živite, *Šug* na po puta među boles' i zdravlje;

- изостављање сугласника *x*: 'rana se o'ladi;
- сажимање вокала: kô da će da zaplače, ne verujem da s' imô prilike;
- дисимилација: Ми обе *mlogo* učile iz Netinih knjiga;

(3) као најизразитији морфостилем и синтаксостилем у преводу користи се изостављање помоћног глагола у облику перфекта, чиме се покрива више решења из оригинала, као и изостављање помоћног глагола: *Već kopala pamuk tri sata kad on došô, On zgodan čovek, kaz'la*. Међутим, ово није доследно спроведено: *Znala sam da je ona, i dobra je učiteljica*.

Што се тиче фоностилема, они се најчешће тумаче као дијалектизми, али могу се тумачити и као супстандардне форме. У комбинацији са синтаксостилемом, са дужином (већином кратке) реченице и са избором лексике (*сике, ћале*), укупан Силин језик не може се окарактерисати као неки специфичан дијалекат или супстандардна форма српског језика, већ као најближа апроксимација идиолекта типичног за Сили као књижевни лик.

4. Анализа корпуса

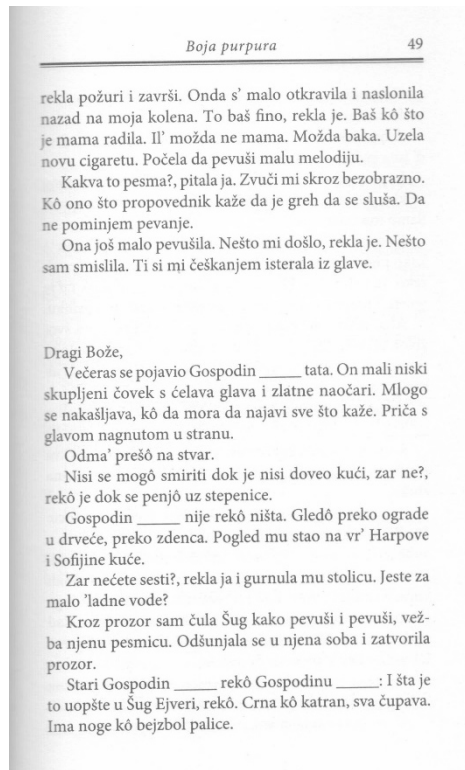
У овом одељку представимо селекцију писама из романа. Писма су груписана у три категорије: (1) писма која Сили пише Богу; (2) писма у којима се види почетак Силине транзиције; (3) писма која Сили пише Нети. Промене у Силином карактеру уско су повезане са њеним стилем писања. Алис Вокер у свом стваралаштву описује три типа жене: први је потиснута (неактивна, потлачена) жена, други је жена која се адаптирала (прилагођена), и даље спутавана, али спремна да крене даље, и трећи је жена која израђа, спремна да направи прве кораке ка непознатој територији (Washington, 1982:p.213, 214 у: Tucker, 1988:p.83).

4.1. Писма која Сили пише Богу

Адресат првих Силиних писама је Бог, што се види из прве реченице романа '*Najbolje da ne kažeš nikad nikom osim Bogu. To bi ubilo tvoju mami.*' (Voker, 2018:p.11). Овим речима Сили се обраћа отац (у ствари – очух), који ју је редовно силовао и злостављао. Овим је он ућуткује и утиче на то коме и како се обраћа у својим писмима (Tucker, 1988:p.83). Сили замишља Бога као белог мушкараца, чиме Алис Вокер јасно указује на статус мушкараца у Силином животу као доминантних фигура (Babb, 1986:pp.108–109).

Сили не именује директно мушкарце у свом животу. На свог оца/очуха реферише искључиво путем заменице ‘Он’, где га почетно велико слово ставља у исту раван са Богом (Tucker, 1988:p.84). Ова немогућност директног ословљавања мушкараца наставља се и на њеног будућег супруга, Алберта, кога Сили ословљава са ‘Gospodin ____’. Чак и Самјуел, добронамерни очух њене деце, јесте ‘Velečasni gospodin ____’. Овим путем самим текстом се указује да су мушкарци за Сили: ‘неразлучиве силе које имају надмоћ над њом и стога су њихова имена редукована на прикладну семиолошку (и фаличну) линију.’ (Tucker, 1988:p.84) Та линија показује колико је велика дистанца између Сили и њеног мужа, јер он њу види као живину коју је добио као мираз, чиме је он лишава њене човечности (Hall, 1992:p.90). Њега заузврат Сили обезличава путем неименовања.

У српском преводу користе се генерички називи за представљање мушкараца. На пример, очуха који ју је малтретирао назива *Тале*, свог мужа именује комбинацијом апелатива *Господин* и графостилема ____ (в. слику 1).

Слика 1: Употреба графостилема ____ у *Боји пурпура* (Voker, 2018:p.49)

Презиме је мушки домен и везује се за јавни простор (посао, град итд.), коме жена нема приступа. Женске особе у роману доминантно немају презиме (Сили, Нети, Оливија, Софија). Једина жена која има презиме јесте жена која је преузела мушке атрибуте и која иступа и у јавни простор. То је певачица Шуг Ејври, која пева, пуши, и генерално се понаша слободно. Шуг Ејври је уједно и жена која ће покренути Сили да се ослободи својих мучитеља. Тек када се мало ослободи, када боље упозна Шуг Ејври, Сили и себи признаје да јој се муж зове Алберт. Такође, именовање као ослобођење присутно је у лику Сквик, односно Мери Агнес – Силине пријатељице, после трауме коју доживљава са управником затвора, када инсистира да је зову правим именом. Тренутак освешћења овог споредног лика антиципира Силино ослобођење, а тај чин почиње тренутком именовања.

Силин језик има доста ‘грешака’, као што су грешке у правопису, фрагментарне реченице, неслагање субјекта и глагола и друге. Алис Вокер путем самог језика карактерише лик сироте, необразоване и угњетаване црнкиње (Raghunath & Selvan, 2014:pp.99–100). Карактеристике Силиног угњетавања виде се у првим речима романа:

(1)

‘DEAR GOD,

I am fourteen years old. ~~Fam~~ I have always been a good girl. Maybe you can give me a sign letting me know what is happening to me.

Last spring after little Lucious come I heard them fussing. He was pulling on her arm. She say It too soon, Fonso, I ain’t well. Finally he leave her alone. A week go by, he pulling on her arm again. She say Naw, I ain’t gonna. Can’t you see I’m already half dead, an all of these children.

She went to visit her sister doctor over Macon. Left me to see after the others. He never had a kine word to say to me. [...] He start to choke me, saying You better shut up and git used to it.

But I don’t never git used to it. And now I feels sick every time I be the one to cook. My mama she fuss at me an look at me. She happy, cause he good to her now. But too sick to last long.’ (Walker, 2011:p.8)

(1a)

‘Dragi Bože,

Imam četrnajs godina. Ja sam Oduvek sam bila dobra devojčica. Možda možeš da mi daš neki znak pa da znam šta mi se to dešava.

Prošlog proleća pošto se rodio mali Lušas, čula sam ga kako se ljuti. Vukô je za ruku. Ona kaz’la prerano je, Fonso, nisam dobro. Konačno je ostavio na miru. Prošlo nedelju dana, ponovo je vukô za ruku. Ona kaz’la nece, neću. Je l’ vidiš da sam već polumrtva i ovo l’ku decu.

Otišla u posetu svojoj sestri doktoru preko u Mejkon. Meni ostavila da se brinem o ostalima. On za mene nikad nije imô lepu reč. [...] Počô da me guši i rekô bolje d’ umukneš i navikneš se.

Al’ nisam se navikla. I sad mi je muka svaku put kad ja kuvam. Moja mama ona mi ugađa i pazi me. Srećna jer je on sad dobar prema njoj. Ali suviše bolesna da potraje.’ (Voker, 2018:pp.11–12)

Ипак, како се Сили развија као личност, тако се развија и њен језик, иако никада у потпуности не одступа од својих корена, што ћемо приказати у наредним сегментима.

4.2. Писма која назначавaju почетак транзиције

Другу групу писама представљају писма где почиње Силина трансформација и ослобођење. Како Талиф и Седехи (2014) истичу: ‘У Вокеровој *Боји пурпура*, ликови, а нарочито женски ликови [...], немају стабилан идентитет, већ је он флуидан и заснива се на њиховом језику, жељама и на емоцијама и говору других ликова.’ (р.426) Како све више жена улази у Силин живот, тако она добија на самопоуздању. Мусанга и Мукхуба (2019) запажају да је сестринство између Сили и других жена у роману главни разлог због ког Сили успева да пробије границе и стереотипе које мушки ликови постављају (р.393). Подршка коју добија од Шуг и Софије (самоуверене пријатељице која се супротставља предрасудама које белци имају према црнцима), које јој служе као узор и архетипи јаке и самосталне жене, помаже јој да превазиђе личне трауме и да пронађе свој пут⁶. Шуг је нарочито битан елемент у преобликовању Силиног

⁶ Други аутори, попут Багобара и Салима (2019), приликом компаративне анализе романа *The Color Purple* и *In The Blood*, аргументују да су две ауторке [Alice Walker и Susan-Lori Parks] приказале како се расистички проблеми и мизогинија могу применити не само на одређену

наратива. Шуг је у почетку, као Албертова љубавница, узурпатор Силиног дома. Међутим, Шуг убрзо схвата у каквом је положају Сили и покушава да јој помогне. Шуг представља особу која није дозволила да је околности обликују, на пример, није позато ко јој је отац (Tucker, 1988:p.85). Овде се и буђење и добијање гласа (енгл. *voice*) може тумачити метафорички, имајући у виду да је Шуг певачица. Шуг помаже Сили да схвати свој потенцијал и вредност и да превазиђе статус објекта сопственог наратива и постане субјекат истог. Другим речима, Сили прогресивно успева да пише боље структуриране приче о себи (Gates, 1989:p.156).

Њена каснија писма одликују се све већим самопоуздањем и самопоштовањем. Ово се огледа у њиховом стилу. Њен вокабулар постаје богатији, а реченице експресивније и дуже. Алис Вокер тако чини Силина писма још емотивнијим и личнијим (Raghunath & Selvan, 2014:p.102). У првим писмима, Сили се фокусира на преношење радње, једва помињући своја осећања. Током њене транзиције, примећујемо да она аргументује, коментарише и логички разматра свет око себе. Овим путем уводи субјективни поглед у своја писма (Hsiao, 2008:p.101):

(2)

‘DEAR NETTIE,

I don't write to God no more. I write to you.

What happen to God? ast Shug.

[...]

What God do for me? I ast.

She say, Celie! Like she shock. He gave you life, good health, and a good woman that love you to death.

Yeah, I say, and he give me a lynched daddy, a crazy mama, a lowdown dog of a step pa and a sister I probably won't ever see again. Anyhow, I say, the God I been praying and writing to is a man. And act just like all the other mens I know. Trifling, forgetful and lowdown.

[...]

Here's the thing, say Shug. The thing I believe. God is inside you and inside everybody else. You come into the world with God. But only them that search for

it inside find it. And sometimes it just manifest itself even if you not looking, or don't know what you looking for. Trouble do it for most folks, I think. Sorrow, lord. Feeling like shit.

It? I ast.

Yeah, It. God ain't a he or a she, but a It.' (Walker, 2011:pp.163–166)

(2a)

'Draga Neti,

Više ne pišem Bogu. Pišem tebi.

Šta s' desilo s Bogom?, pitala Šug.

[...]

Šta je Bog uradio za mene?, pitala ja.

Šta pričaš, Sili! Ona kô da šokirana. On ti dao život, dobro zdravlje, i dobru mamu što te volela do smrti.

Aha, kaz'la sam, a dao mi i linčovanog ćaleta, ludu mamu, poganog psa od očuha i sestru koju verovatno više neću videti. Bilo kako bilo, Bog kom se ja molila i kom pisala je muškarac. I on ponaša baš kô svi muškarci koje ja ikad upoznala. Beznačajni, rasejani i pogani.

[...]

Evo ovako, kaz'la je Šug. U šta ja verujem. Bog je u tebi i u svakom drugom. Dodeš na svet s Bogom. Al' samo oni koji ga traže u sebi ga i nađu. A nekad se to pokaže čak i kad ga ne tražiš, čak ni kad ne znaš šta tražiš. Mis'im da za većinu ljudi to rade nevolje. Žalost, gospode. Kad s' osećaš usrano.

To?, pitala ja.

Aha, to. Bog nije ni on ni ona, nego To.' (Voker, 2018:pp.155–159)

У посматраним писмима Сили се буди из стања потлачености доласком Шуг у њен дом и она се помера из тачке пасивног посматрача у актера који жели да има слободу изражавања. Иако њен језик и даље обилује граматичким 'грешкама', Сили га прихвата као нераскидиви део свог идентитета, јер јој у току романа други црнци говоре да треба да прича као белци, што она одбија. Ово се нарочито огледа у примеру (2), где она преиспитује Бога. Сили преузима главну улогу у дијалозима и активно учествује у њима. Она испољава потенцијално богохулне мисли богатијим и прецизнијим језиком. Силино одбацивање Бога представља и одбацивање патријархалног система који ју

је угњетавао. Шут помаже Сили да схвати да Бог није присутан само у цркви нити да је то белобради мушкарац, већ да је он свуда око ње, чиме је враћа првобитној анимистичкој религији. Ова промена у перцепцији представља и антиципацију завршетка Силине трансформације.

4.3. Силина писма сестри

Трећа група писама обухвата писма у којима се Сили директно обраћа Нети. Примери (2) и (2а) бележе почетак њене промене, где Сили први пут пише својој сестри (одељак 4.2). Промене се даље развијају тако што се Сили супротставља свом мужу, али и другим мушкарцима у свом животу. Силина писма и њен начин изражавања постају инструмент путем којег Сили долази до самоспознаје и она их користи како би дефинисала себе и своје животне циљеве (Jyotsna & Srinivasan, 2020). Због подршке међу женама, Сили отворено говори о свом ставу који је дуго потискивала. Она Харпу, Софијиним првом мужу, приписује кривицу због Софијиног заробљеништва и испољава своју горчину:

‘Oh, dodavola i polako, kaz’la sam. Da nis’ pokušō da gazduješ Sofiji belci je nikad ne bi zatvorili. [...] Svi ste bili pokvarena deca, kaz’la sam. Napravili mi pakao od života. A ovaj tvoj čale ne vredi ni kol’ko konjska balega. Gospodin _____ digō ruku da me ošamari. Ja ga ubola u ruku mojim perorezom.’ (Voker, 2018:p.163)

Она самоуверено стаје у Софијину одбрану и чак физички узвраћа Алберту за све године злостављања, јер је сигурна да ће је њене пријатељице подржати (Talif & Sedehi, 2014:p.427). Она постаје жена која, након година ћутања, одлучује да се ослободи и води свој живот (Hsiao, 2008:p.101).

Сили одлази са Шут у Мемфис, где намерава да се бави шивењем панталона. Панталоне овде представљају још један симбол ослобођења и прилагођавања типичног симбола мушкости женском сензибилитету. Панталоне сугеришу већу покретљивост од сукњи и у прошлости су биле забрањене женама, те није случајност што их Сили прави за друге жене у тренутку када се и сама ослобађа патријархалне опресије (Tucker, 1988:p.90). Њена нова слобода одсликава се и на лингвистичком нивоу када Сили почиње да се потписује својим именом и именом своје кројачке фирме. Њен потпис симболизује њен напредак и потврђује њен статус и права⁷ у друштву као слободне индивидуе која је сада независна и своја (Shi, 2020:p.655).

⁷ Овде нарочито треба обратити пажњу на право на људско достојанство и право на избор партнера или љубавника, која су у току романа ускраћивана или оспоравана многим женским ликовима (Simparkka, 2022:p.283).

Ипак, то не значи да Сили одустаје од свог начина изражавања. Иако јој говоре да би требало да звучи ‘образовано’ и да научи да прича као што је написано у белачким књигама, Сили одбија да се одрекне свога идентитета (Tucker, 1988:p.92; Raghunath & Selvan, 2014:p.100). Силин језик представља њену субјективност и индивидуалност, тако да, када људи покушавају да га исправе, она остаје збуњена. Из тог разлога Сили настоји да задржи свој глас и свој језик (Talif & Sedehi, 2014:p.428). Језик представља наше унутрашње *ја* и обликује мисли и осећања, дефинишући их и истовремено их скривајући, чиме се значајно утиче на перцепцију других о нама (Tavormina, 1986:p.220). Сили својим радницама, али и целом свету, ставља до знања да она у потпуности прихвата себе и да јој више није битно шта ће о томе мислити други. Њени нови ставови огледају се у њеном стилу писања, што показују примери (3) и (3а):

(3)

‘[Albert:] He laugh. Who you think you is? he say. You can’t curse nobody. Look at you. You black, you pore, you ugly, you a woman. Goddam, he say, you nothing at all.

[...] [Cellie:] I’m pore, I’m black, I may be ugly and can’t cook, a voice say to everything

listening. But I’m here.’ (Walker, 2011:p.175)

(3а)

‘[Алберт:] Он с’ насмејо. Šta misliš, ko si ti?, rekô je. Ne moš ti nikog da prokuneš. Vidi kakva si. Crna si, buljava, ružna, i ti si mi neko žensko. Nis’ ti ništa, dođavola, rekô je.

[...] [Сили:] Ја булжава, ја сирота, ја црна, можда и ружна и не знам да кувам, rekô jedan glas svemu što slušao. Al’ ја овде.’ (Voker, 2018:pp.168–169)

Наведени примери одсликавају Силино самопоуздање. Примери (3) и (3а) директно нам показују како Сили прихвата себе и одбија да буде сагледана као ствар. Она више не ћути, већ се брани и признаје да јесте сиромашна црнкиња, али да је и људско биће, које одбија да је очух и муж и даље злостављају. Сили прихвата себе и наставља да следи своје снове (Talif & Sedehi, 2014:p.430). Интересантно је запазити да и на језичком нивоу у истом примеру Сили користи правилан облик глагола бити *I’m* уместо очекиваног *I is*. Међутим, то не значи да је Сили почела да имитира говор белаца. У задатом примеру правилан облик само учвршћује њено новостечено самопоуздање и наглашава одлучност

и пркос у одговору Алберту. У каснијим примерима видимо да Сили остаје доследна себи и свом језику, али се такође може приметити да је њен говор, и поред спорадичних одступања од стандарда, разумљивији и креативнији у односу на почетак романа.

5. Закључак

У раду смо се бавили анализом језика романа *Боја пурпура* Алис Вокер и његовог превода на српски језик. У оригиналу се користи афроамерички енглески, а издавају се неке специфичности овога вернакулара, али и неке специфичности Силиног говора. У преводу се користе графостилеми, фоностилеми, морфостилеми и синтаксостилеми. Сем дужине реченица, друге особине карактеристичне за Силин говор задржане су у преводу (изостављање помоћног глагола, изостављање вокала и консонаната, сажимање, дисимилација). Сили, шијући панталоне, као симбол мушкости, али и симбол ослобођења, прихвата себе онакву каква је и прихвата свој говор. Заправо, једина промена која се може пратити на језичком плану јесте у дужини реченица и у дужини пасуса, што означава да је Сили дозволила себи да мисли и постоји на језику који је инхерентно њен. Силину трансформацију пратили смо и кроз социолингвистичку анализу њених писама, кроз праћење њеног идиолекта посредством три типа писама: (а) писма намењена Богу; (б) писма у којима се назире њена трансформација; (в) писма намењена Силиној сестри Нети. Силин говор, иако се мења, иако постаје лексички богатији, а реченице синтаксички компликованије и дуже, у својој основи постаје само стилски и изражајно богатија верзија Силиног јединственог начина изражавања. Кроз трансформације у говору, прате се и трансформације Сили као лика који је потлачен и без гласа, у лик са јединственим женским гласом, у лик слободне и поносне жене.

Извори

1. Voker, A. (2018) *Boja purpura*. Beograd, Laguna.
2. Walker, A. (2011) *The Color Purple*. New York, Open Road Integrated Media.

Литература

1. Abła, A. K., & Ilhem, S. M. (2018) Literary Use of Dialect: Case of Walker's *The Color Purple*. *International Journal of Academic Research and Reflection*. 6 (1), 34–42.

2. Babb, V. (1986) The Color Purple: Writing to Undo What Writing Has Done. *Phylon*. 47 (2), (2nd Qtr., 1986), 107–116.
3. Batobara, M. A. A., & Saleem, M. (2019) Gender, Class, and Identity in Alice Walker's The Color Purple and Suzan-Lori Parks' In The Blood. *European Journal of English Language and Literature Studies*. 7 (1), 16–27.
4. Gates, H. L, Jr. (1989) Color Me Zora: Alice Walker's (Re)Writing of the Speakerly Text. Patrick O' Donnell & Robert Con Davis (eds.) *Intertextuality and Contemporary American Fiction*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
5. Green, L. J. (2002) *African American English: a linguistic introduction*. New York, CUP.
6. Donovan, J. (1980) The Silence is Broken. *Women and Language in Literature and Society*, pp. 205–218.
7. Jyotsna, J., & Srinivasan, R. (2020) Alice Walker's The Color Purple: A Formidable Journey in Search of Self. *IUP Journal of English Studies*. 15 (1), 27–32.
8. Musanga, T., & Mukhuba, T. (2019) Toward the Survival and Wholeness of the African American Community: A Womanist Reading of Alice Walker's The Color Purple (1982). *Journal of Black Studies*. 50 (4), 388–400.
9. Raghunath, H. N., & Selvan, R. S. (2014) Language as a Symbol in Alice Walker's *The Color Purple*. *Language in India*. Vol. 14: 10 October 2014 <http://www.languageinindia.com/oct2014/hemacolorpurplelanguage1.pdf> [Accessed 2nd January 2023].
10. Simparinka, E. (2022) Feminism in Alice Walker's The Color Purple. *International Journal of English Literature and Social Sciences*. 7 (1), 277–285.
11. Sternglass, M. S. (1975) Dialect Literature: Positive Reinforcer for Writing "In" and "Out" of Dialect. *College Composition and Communication*. 26 (2), 201–204.
12. Sullivan, M. J. (2017) "Put My Thang Down, Flip It and Reverse It": Black Women's Interstitial Languages of Body and Desire. *American Literary History*. 29 (4), 704–725.
13. Shi, L. (2020) Womanism and The Color Purple. *Proceedings of the 2020 Conference on Education, Language and Inter-cultural Communication (ELIC 2020)*. 653–656. DOI: 10.2991/assehr.k.201127.131
14. Tavormina, M. T. (1986) Dressing the Spirit: Clothworking and Language in 'The Color Purple'. *The Journal of Narrative Technique*. 16, 220–230.
15. Talif, R., & Sedehi, K. T. (2014) Characters in process in *The Color Purple*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 118 (2014), 425–432.
16. Tucker, L. (1988) Alice Walker's The Color Purple: Emergent Woman, Emergent Text. *Black American Literature Forum*. 22 (1), Black Women Writers Issue, 81–95.
17. Hall, J. C. (1992) Towards a Map of Mis(Sed) Reading: The Presence of Absence in the Color Purple. *African American Review*. 26 (1), Women Writers Issue, 89–97.
18. Hsiao, Pi-Li (2008) Language, Gender, and Power in *The Color Purple*: Theories and Approaches. *Feng Chia Journal of Humanities and Social Sciences*. 17, 93–120.

Milan D. Todorović
Jelena M. Pavlović Jovanović
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

TRANSFORMATION OF THE LITERARY HEROINE CELIE
FROM A VICTIM TO A SELF-AWARE INDIVIDUAL IN THE
NOVEL *THE COLOR PURPLE*

Summary

In this paper we focused on the transformation of the main character in the novel *The Color Purple*, Celie, through the letters she writes to God and her sister Nettie. We contrastively analysed the original text and its Serbian translation. In this paper we followed Celie's path from an insecure and molested girl, to a confident and emancipated individual which can be observed in the development of her language and writing style. There are three types of letters within the novel: (a) letters written to God; (b) letters which introduce her transformation; (c) letters written to Celie's sister Nettie. The insecurity of the protagonist is mirrored in her language which is a stylised version of African American English. The Serbian translation employed linguistic features that don't belong to any particular dialect, but rather represent an approximation of the way undereducated people would speak. The beginning of the novel is characterised by short sentences, repetitive lexicon and the use of the prolonged underscore _____. In the second half of the novel the sentences become longer and the vocabulary richer. Going through the transformation from a victim of dire circumstances to a self-aware individual that accepts herself and her language, Celie represents a character of the Afro-American woman in specific historical circumstances. In addition to Celie, the transformation can be seen in other side characters, especially on the level of onomastics.

► **Key words:** *The Color Purple*, Alice Walker, translation, epistolary novel, transformation.

Sources

1. Voker, A. (2018) *Boja purpura*. Beograd: Laguna.
2. Walker, A. (2011) *The Color Purple*. New York: Open Road Integrated Media.

References

1. Ablu, A. K., & Ilhem, S. M. (2018) Literary Use of Dialect: Case of Walker's *The Color Purple*. *International Journal of Academic Research and Reflection*. 6, (1), 34–42.
2. Babb, V. (1986) The Color Purple: Writing to Undo What Writing Has Done. *Phylon*. 47 (2) (2nd Qtr., 1986), 107–116.
3. Batobara, M. A. A., & Saleem, M. (2019) Gender, Class, and Identity in Alice Walker's *The Color Purple* and Suzan-Lori Parks' *In The Blood*. *European Journal of English Language and Literature Studies*. 7 (1), 16–27.
4. Donovan, J. (1980) The Silence is Broken. *Women and Language in Literature and Society*, pp. 205–218.
5. Gates, H. L, Jr. (1989) Color Me Zora: Alice Walker's (Re)Writing of the Speakerly Text. Patrick O' Donnell & Robert Con Davis (eds.) *Intertextuality and Contemporary American Fiction*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
6. Green, L. J. (2002) *African American English: a linguistic introduction*. New York, CUP.
7. Hall, J. C. (1992) Towards a Map of Mis(Sed) Reading: The Presence of Absence in the *Color Purple*. *African American Review*. 26 (1), Women Writers Issue, 89–97.
8. Hsiao, Pi-Li (2008) Language, Gender, and Power in *The Color Purple*: Theories and Approaches. *Feng Chia Journal of Humanities and Social Sciences*. 17, 93–120.
9. Jyotsna, J., & Srinivasan, R. (2020) Alice Walker's *The Color Purple*: A Formidable Journey in Search of Self. *IUP Journal of English Studies*. 15 (1), 27–32.
10. Musanga, T., & Mukhuba, T. (2019) Toward the Survival and Wholeness of the African American Community: A Womanist Reading of Alice Walker's *The Color Purple* (1982). *Journal of Black Studies*. 50 (4), 388–400.
11. Raghunath, H. N., & Selvan, R. S. (2014) Language as a Symbol in Alice Walker's *The Color Purple*. *Language in India*. Vol. 14: 10 October 2014 <http://www.languageinindia.com/oct2014/hemacolorpurplelanguage1.pdf> [Accessed 2nd January 2023].
12. Shi, L. (2020) Womanism and *The Color Purple*. *Proceedings of the 2020 Conference on Education, Language and Inter-cultural Communication (ELIC 2020)*. 653–656. DOI: 10.2991/assehr.k.201127.131
13. Simparinka, E. (2022) Feminism in Alice Walker's *The Color Purple*. *International Journal of English Literature and Social Sciences*. 7 (1), 277–285.
14. Sternglass, M. S. (1975) Dialect Literature: Positive Reinforcer for Writing "In" and "Out" of Dialect. *College Composition and Communication*. 26 (2), 201–204.
15. Sullivan, M. J. (2017) "Put My Thang Down, Flip It and Reverse It": Black Women's Interstitial Languages of Body and Desire. *American Literary History*. 29 (4), 704–725.
16. Tavormina, M. T. (1986) Dressing the Spirit: Clothworking and Language in 'The Color Purple'. *The Journal of Narrative Technique*. 16, 220–230.

Милан Д. Тодоровић, Јелена М. Павловић Јовановић

17. Talif, R., & Sedehi, K. T. (2014) Characters in process in *The Color Purple*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 118, 425–432.
18. Tucker, L. (1988) Alice Walker's *The Color Purple*: Emergent Woman, Emergent Text. *Black American Literature Forum*. Black Women Writers Issue, 22 (1), 81–95.

Преузето: 4. 1. 2023.
Корекције: 7. 5. 2023.
Прихваћено: 15. 5. 2023.

Данијела Јелић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

О ПОСТХУМНО ОБЈАВЉЕНИМ ФРАГМЕНТИМА ТРЕЋЕ КЊИГЕ *РОБСТВА У СЛОБОДИ ИЛИ ОГЛЕДАЛА ПРАВДЕ У БОСНИ* ГАВРЕ ВУЧКОВИЋА КРАЈИШНИКА

Апстракт: *У раду су се у истраживачком фокусу нашли постхумно објављени фрагменти треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни (1910) Гавре Вучковића Крајишника, писца и културног дјелатника који је стварао половином 19. вијека у Босни и Херцеговини. Истраживачки задатак састојао се од анализе и критичког вредновања садржаја и естетско-стилских домета поменутих текстова у контексту цијелокупног Вучковићевог стваралаштва. Резултати истраживања показали су да спис о којем је ријеч на назначеним нивоима кореспондира са другом књигом Робства у слободи или огледала правде у Босни (1872), која му хронолошки претходи и у којој Гавро Вучковић као писац достиже своје највеће књижевно-естетске домете.*

Кључне ријечи: *Гавро Вучковић Крајишник, Робство у слободи или огледало правде у Босни, српска књижевност 19. вијека, фрагменти.*

1. Уводне напомене

1.1. Гавро Вучковић Крајишник – мање познат писац, културни и политички прегалац српске провенијенције – свој стваралачки зенит достиже средином шездесетих и почетком седамдесетих година 19. вијека на тлу Босне и Херцеговине, у вријеме када су моћ и утицај Турског царства на овом простору били у опадању, а аустроугарска анексија на помолу (в. Ćorović, 1925; Andrić, 1995; Stanojević, 2001). Управо ће тај турбулентни период умногоме одредити

¹ daniijela.jelic@ff.unibl.org

животни и стваралачки пут ове необичне и контроверзне личности, која је била, стицајем околности, увучена у вртлог историјских и политичких догађаја 19. вијека (в. Anđrić, 1976а; Jelić, 2016а:pp.287–306). Знаковит је – особито за проучаваоце његовог стваралачког корпуса – податак да дјела Гавре Вучковића настају као реакција на политичке нападе којима је писац био изложен током посљедње двије деценије свог живота и дјелања (в. Vučković, 2021:pp.25–26). Наиме, будући да за то није имао прилике на другим мјестима, Вучковић на нападе својих политичких противника – који су се неријетко скривали иза псеудонима у својим новинским памфлетима – одговара у књигама које је штампао о сопственом трошку. Имајући у виду поменути циљ пред собом, Вучковић ће, што је и сам више пута у својим списима наглашавао (в. Vučković, 2021), написати три књиге, и то без нарочитих књижевних амбиција,² дакле, више из нужде него зато што је осјећао истински стваралачки порив. Ова посљедња чињеница ће несумњиво у знатној мјери одредити садржај, форму и литерарне домете његових дјела, која су данас углавном позната уском кругу³ проучавалаца књижевности датог периода.⁴

1.2. Вучковићева судбина као и судбина његове породице (в. Vučković, 2021:pp.88–108) у знатној мјери су парадигматични за вријеме и историјски тренутак о којем је ријеч.⁵ Одрастајући у српској крајишкој породици, која је

² Предајући у руке браћи ово неколико ријечи моје одбране, молим их, нека ми не замјере, ако им се не би допао начин мога писања, ако не би био како ваља књижеван правилан и углађен; јер ја сам прости и нешколовани крајишник, па се не умијем послуживати са углађеним и двозначним ријечима, него зборим и пишем оно, што ми је на срцу, а знам да ће ме сваки поштени брат, који чест и срећу свога рода љуби и поштује, разумјети, па надам се – и за право ми дати' (Vučković, 1866:pp.4–5).

³ Матица српска и Друштво чланова Матице српске у Републици Српској објавили су 2021. године у Бањој Луци, у едицији *Српска књижевност у Босни и Херцеговини*, изабрана дјела Гавре Вучковића Крајишника (приређивач Данијела Јелић) и на тај начин их учинили доступним широј читалачкој публици.

⁴ Није био риједак случај да се невелик број културних прегалаца који су у то вријеме дјеловали на поменутом простору прихвата пера из нужде, ради одбране својих или критике туђих политичких, друштвених, културних или просвјетних идеја.

⁵ Друштвеноисторијска подлога књижевних и културних збивања у 19. вијеку била је веома сложена. С једне стране, босански беговат одупирао се промјенама и реформама у Турском царству, за које се Порта у Цариграду хватала као давњеник за сламку, покушавајући смањити урушавање своје империје и централизовати власт у односу на самовољни беговат у појединим областима (в. Соговић, 1925). С друге стране, с просвјетљивањем и националним буђењем и Срби почињу дизати устанке по Босни и Херцеговини, који ће своју кулминацију доживјети 1875, у општем босанскохерцеговачком устанку, који је окончан 1878. године. Значајну улогу у историјским збивањима у другој половини 19. вијека одиграо је и Шериф Осман-паша (1860–1869), у народу познатији као Топал-паша, који је, предосјетивши опасност од просвјетног и

у више наврата страдала од турских непочинстава (Vučković, 2021:pp.92–97) и из тих разлога се неколико пута селила, Крајишник је непосредно, на сопственој кожи, осјетио тежину турских притисака и репресије. Управо ће из позиције поменутог искуства и с политичким ставовима и увјерењима које је то искуство обликовало Вучковић наступати све вријеме, у свим пословима које је обављао и потезима које је предузимао за свог не тако дугог животног вијека (1826–1876). По професији трговац, спретан и оштроуман, уз то полиглот изразитих реторских способности, Крајишник се релативно млад истакао као један од угледнијих Срба у Сарајеву. Прекретницу у његовом животу представљао је одлазак на сабор свих православних народа Турске царевине у Цариграду, у својству представника и заступника босанских Срба (в. подробније Jelić, 2016a:pp.287–306; Jelić, 2016b:pp.161–181; Andrić, 1930), гдје је, усљед непредвиђених и нимало пријатних околности (в. Andrić, 1952), умјесто шест мјесеци одјсео пет и по година. Тај случај ће учинити да се овај темпераментни и бунтовни Крајишник издвоји међу својим савременицима, те да се, слиједом догађаја који ће се одиграти након његове, у најмању руку, несвакидашње цариградске мисије и прикљученија која су је пратила, уброји међу, у то вријеме, не тако бројне књижевне ствараоце у Босни и Херцеговини. Тај дуги и невољни боравак у сједишту Турског царства – као и посљедице⁶ које ће из тога произаћи – постаће доцније један од главних повода за бројне нападе које су, анонимно или под псеудонимима, неистомишљеници и ‘опадаци’ аутора *Ријечи крајишничке* објављивали у гласилима изван Босне и Херцеговине, у првом реду у новосадском *Наплетку* и загребачким *Народним новинама* (в. Jelić, 2016a; Anonim, 1865a; Anonim, 1865b; Anonim, 1865c; Anonim, 1865č; Unić, 1869). Пошто му није омогућено да на поменуте нападе одговори у новинама у којима су напади објављени, Вучковић – као свој одговор – пише и штампа три књиге: *Ријеч Крајишничка* (1866), *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (1872), штампано у двије засебне књиге, док су фрагменти треће остали у рукопису који је у међувремену изгубљен.

националног утицаја који је долазио из Србије, покренуо прве просвјетне реформе на домаћем тлу, отварањем школа и покретањем штампарије, као и првих државних периодичних листова (*Босански вјестник*, који је штампан на ћириличном писму и у складу с Вуковим правописом). Поменути догађаји представљали су друштвеноисторијски оквир у којем се развијала српска књижевна традиција 19. вијека у Босни и Херцеговини (в. Andrić, 1995; Ćorović, 1925; Stanojević, 2001).

⁶ Будући да током готово шестогодишњег боравака у Цариграду није примао уговорену плату из Босне и да је због тога доспио у велике дугове, по повратку Крајишниковом у Босну, а по наредби тадашњег везира Топал Осман-паше, српске породице биле су приморане да плате по један грош за сваку годину коју је Вучковић провео у Цариграду.

1.3. У тренутку објављивања *Ријечи крајишничке* (1866), првог Вучковићевог дјела, српска књижевност у Босни и Херцеговини у другој половини 19. вијека није била ни приближно плодна и развијена као она која се истовремено обликовала у књижевној матици, што се нарочито односило на њене књижевне домете. Једним дијелом, за овакво стање у српској књижевности на босанскохерцеговачком тлу био је заслужан културни и духовни вакуум у којем су се, усљед историјских околности, нашле све три главне књижевне традиције у БиХ (в. Letić, 1992). У таквом окружењу и под утицајем поменутих историјских, друштвених и културних збивања – настао је књижевни корпус Гавре Вучковића Крајишника, који је и сам дао печат овом преломном периоду српске културе и националне историје.

1.4. С обзиром на прилике у којима су настајала, као и на чињеницу каква је била њихова намјена, полемички карактер Вучковићевих дјела био је неизбјеган, што се, у коначници, одразило и на њихов књижевни квалитет. Ипак, ваља нагласити да из књиге у књигу – што се нарочито запажа у друга два његова дјела (*Робство у слободи или огледало правде у Босни*, 1872) – Крајишников књижевни ‘нерв’ наглашеније долази до изражаја,⁷ а политички обрачуни све више уступају мјесто успјешним наративним и дескриптивним одјељцима. Писца чији је књижевни укус, да поменемо и ту битну чињеницу, одњегован и формиран на усменој традицији – у књигама које је оставио иза себе можемо пратити на његовим путештвијима, кроз текстове на моменте врло оштрих, иронично интонираних и језички увјерљиво срочених полемика, али на том путу истовремено свједочимо и његовом књижевном и списатељском сазријевању (детаљније в. Jelić, 2021:pp.7–25), који достиже врхунце у другој књизи *Робства у слободи или огледала правде у Босни* (Vučković, 1872b). Оно што је већ поменуто у контексту његове личне историје, као и историје његове породице, може се рећи и за Вучковићева књижевна ‘огледања’ – она су парадигматична за вријеме и прилике у којима настају, те су на књижевном плану и својеврсни оријентир за самјеравање позиције у којој се налазила српска књижевност у Босни и Херцеговини тога времена.⁸

⁷ То се, на примјер, посебно уочава у епизодама у којима аутор описује свог коња Ацка или боравак и суђење у сарајевском затвору (в. Jelić, 2016b:р.165, рр.167–169, рр.172–173).

⁸ У том смислу су нарочито индикативни приједлози које Крајишник наводи у првој свесци *Робства у слободи*, а који су настали на подлози просвјетитељских идеја што су у Босну и Херцеговину стизале с извјесним закашњењем у односу на магистрална књижевна и културна струјања тога времена. Посриједи је врло смјело формулисан 51 приједлог, адресиран на тадашњег босанског везира Шериф Осман-пашу, а тиче се уређења Босне и Херцеговине (што ће, накондано, изазвати подозрење и сумњу турских власти).

1.5. Вучковићева прва књига, *Ријеч крајишничка* (1866), има изразито полемички карактер,⁹ а пишчеви огорчени и револтирани одговори противницима наткриљују и наративне и дескриптиве партије у дјелу (в. Jelić, 2016с:pp.447–464). У наредне двије књиге – *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (1872) – Вучковић прави знатан помак на књижевном плану, и то не само на нивоу естетско-стилских домета текстова већ и на плану саме структуре текста. Стваралачки поступак се у знатној мјери мијења, те полемичке партије све чешће уступају мјесто успјешним наративним и дескриптивним дионицама, а у средиште пишчеве пажње доспијевају шире културне, политичке и историјске прилике тога доба, што његова дјела чини интересантним не само за проучаваоце књижевности већ и за историчаре, културологе, етнологе.

1.6. Будући да се Гавро Вучковић у својим дјелима, између осталог, обрачунава са својим временом, политичким неистомишљеницима и репресивним мјерама турске управе и православне црквене власти, сврсисходно је њихово сагледавање у кључу методолошке концепције новог историцизма, а на трагу констатације Зденка Лешића да ‘по увјерењу’ нових историциста, текстови рефлектирају историју, али је и сами производе; у њима се одражавају доминантни културни кодови, али и ‘индивидуални’ одговори на владајућу дискурзивну праксу; они свједоче о различитим репресивним стратегијама свеприсутне Власти, али и о различитим могућностима индивидуалног отпора’ (Lešić, 2003:р.33). У том смислу се Крајишникови фрагменти треће свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни*, као уосталом и његове за живота објављене књиге, могу посматрати и ‘као поље на којем се одвијају политичке битке између надмоћних снага репресије и субверзивних појединаца’ (Lešić 2003:р.33).

2. Фрагменти треће свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни*

2.1. Трећу свеску *Робства у слободи или огледала правде у Босни* Гавро Вучковић Крајишник није успио да објави. Рукопис је након пишчеве смрти доспио у руке Петру Мирковићу, управнику народне основне школе у Зеници, који се и сам бавио књижевним и културним радом. Сазнавши за рукопис треће свеске, Петар Кочић пише Мирковићу, молећи га да му уступи цијели рукопис, или бар

⁹У складу са ангажованом улогом књижевности овог раздобља била је и форма писма, нарочито тзв. *отвореног писма*, која је била идеалан облик за полемичке расправе вођене најчешће у оновременим српским и хрватским новинама. Сличној жанровској скупини припадају и полемички списи, обожени повишеним и ироничним тоном, као и полемичко-критички написи и памфлети (в. Letić, 1992).

један његов дио, како би могао изабране фрагменте објавити у новопокренутом часопису *Развитак*. Петар Мирковић је рукопис уступио уреднику *Развитка*, који објављује два фрагмента: ‘Црно путовање за Цариград’ и ‘Долазак и пребивање у Бејруту’.¹⁰ Шта се након тога десило с рукописом треће свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни* – није познато. Андрић у есеју посвећеном Гаври Вучковићу Крајишнику (в. Andrić, 1976а) помиње дијелове рукописа у којем аутор *Ријечи крајишничке* описује бриге и недаће које су га снашле након бијега из малоазијског заточеништва и доласка у србијанску престоницу. Није прецизирано да ли је ријеч о истом Вучковићевом рукопису чије је фрагменте Кочић објавио у *Развитку* 1910. године или о неком другом. По Андрићевим ријечима, Крајишник се у поменутом тексту обрушава на дугогодишњег непријатеља, сарајевског трговца Нику Павловића, али и на свог старог познаника из цариградских дана, Јована Ристића. ‘Из тих хартија избија нешто од оних типично емигрантских омраза и прегоњености који су владали и међу босанским избеглицама у Београду. [...] Други један рукопис од 24 ситно писана полу табака садржи жучан памфлет против Јована Ристића, сав од неких ситница и оговарања која се нашироко распредају и износе као да су неке стварне чињенице’ (Andrić, 1976а:р.194).¹¹ Према ријечима Петра Кочића, рукопис треће свеске *Робства у слободи* је ‘[...] писан туђом руком, а Гаврин је састав, језик и стил, и на више мјеста виде се његове исправке, допуне и мала објашњења’ (Коџић, 2002:р.337). Спис о којем је ријеч садржи и ауторова појашњења, али је већ на првим страницама уочљиво – ако се има у виду језик и стил Вучковићевих претходних дјела – и то да аутор текст није редиговао у потпуности.

2.2. ‘Црно путовање за Цариград’

2.2.1. Фрагмент под насловом ‘Црно путовање за Цариград’, који метафоричким насловом наговјештава околности под којима затвореници путују, али и разлог путовања, обухвата Крајишничково одвођење у *пола ноћи*, под стражом, из Сарајева за Цариград, заједно са Серафимом и Јовом Перовићем те Леонтијем Радуловићем. У овом фрагменту (као и фрагменту ‘Долазак и пребивање у Бејруту’) писац наставља да приповиједа о догађајима који се

¹⁰ У писму упућеном Петру Мирковићу, између осталог, Кочић пише и следеће: ‘кад сам покренуо на Крајини са друговима ‘Развитак’, молио сам госп. проту Ковачевића да вас, као свог старог и доброг друга, замоли да нам што за ‘Развитак’ о Гаври напишете, или да нам извјесне податке о њем ставите на располагање, јер сам чуо, и од њег и од многих других, да ви најбоље познајете Гавру и његова дјела’ (Коџић, 1967:р.223).

¹¹ Приликом истраживања до поменутих рукописа нисмо успјели доћи.

хронолошки надовезују на оне из друге књиге *Робства у слободи*, а примјетно је и то да спис стилски кореспондира с претходном књигом, те би у том смислу ове двије свеске могле представљати недјеливу цјелину.

2.2.1.1. Посебно је упечатљива сцена у којој Вучковић и његови другови бивају спроведени, под јаком стражом, кроз сарајевску чаршију. Склоност пишчева да у извјесној мјери драмски пренаглашава догађаје (што је појава уочљива и у другим његовим дјелима) и да тиме своју улогу страдалника и жртве још више потцртава, види се и овдје јер њих четворицу спроводи, по Вучковићевим ријечима, ‘хиљаду војника’¹². Још је Андрић скренуо пажњу на Крајишников опис проласка кроз сарајевску чаршију под јаким обезбјеђењем, упоредивши ове странице по интензитету и литерарним дометима с умјетничким сликама у Кочићевим дјелима. Премда је Вучковићево дјело по мишљењу писца *Травничке хронике* заслужено заборављено (в. Андрић, 1976а:р.156) – помнутим редовима не ускраћује поетски карактер:

‘Мало више казао сам да читава војска, више од хиљаду људи, под оштрим и шиљатим бајонетом чека нас четворице да пођемо. [...] И већ изиђемо и баш на мах, на самоме прагу врата, коње појашимо. Ту су нас окружили тако густо, пјешци и коњаници, томе се прави број не зна. Ноћ је, не види се да човјек може бацити поглед и разгледати, и од прилике казати: толико их има. [...] Неке жене српске са фењерима иду, па зар познадоше нас у мраку међ читавом војском. Ове сироте фењере побацаше о смрзлу земљу, стаде их вриска и јаук, плескање и из гласа викање! Множина нас има, не чује се од тутња и топота коњскога ништа, али ми све лети глас жалосни кроз уши ђе виче: ‘Гавро, Гавро!’ А с нама војска која нас је гонила и пратила... Појуре нас још брже и поћерају, окруживши још више са свију страна. [...] Кажем, кад сам то чуо, заиста су ме свег трнци и мрави пролетили, и, чини ми се, сви врагови на руци би ми били! Помислио сам нешто у себи на моју сабљу, која је и она у апсу затворена, и мога доброг коња (Ацка). Ох, Боже мој, да ми је нешто то двоје – ко ће ми вјеровати нек вјерује, а ко неће ни мало га и не молим, т. ј. да ми верује – да ми је била сабља и коњ, ни мало не бих гледо ни размишљао што је толика множина око нас окружена била, и то заиста не бих мучки урадио као нека, на жалост, браћа нападачи у писању и издајству и т. д., веће бих на мах промијешао кроз ту множину њих, и ако ме не би зрно (тане) пушчано земљи оборило, заиста ме нико жив тако шале уватио не би!’ (Vučković, 1910а:рр.107–108)

¹² ‘Мало више сам казо да читава војска, више од хиљаду људи, под оштрим и шиљатим бајонетом чека нас четворице да пођемо!’ (Vučković, 1910а:р.107).

Андрић истиче да, ‘описујући ноћ када је одведен, са још тројицом Срба, из Сарајева у прогонство, Гавро Вучковић даје, на тридесетак година пре Петра Кочића, једну фантастичну и потпуно кочићевску слику’ (Andrić, 1967:p.156). Слично је о овој епизоди писао и Миодраг Вулин, поредећи ово и још нека друга мјеста из Крајишникових дјела са Кочићевим стилем и поетским сликама. Вулин, између осталог, запажа да ‘писац [...] даје једну маштовиту слику какве ћемо сусрести неколико деценија доцније у симеуновском доживљају стварности’ (Vulin, 1981:p.67).

2.2.1.2. Утицај народне књижевности у наведеном фрагменту посебно долази до изражаја када писац у епском заносу замишља како би, да су му ту сабља и чувени коњ Ацко, ‘на мах промијешао кроз ту множину њих, и ако ме не би зрно (тане) пушчано земљи оборило, заиста ме нико жив тако шале уватио не би!’ (Vučković, 1910a:p.108). Не заборавља писац у тој ситуацији да се обрати својим непријатељима и противницима, с којима се у мислима опрашта. (Vučković, 1910a:p.108, p.110)

2.2.1.3. Иако не без извјесног претјеривања својственог Вучковићевом књижевном поступку и у осталим дјелима, увјерљиво је дочарана напета атмосфера у којој четири заточеника напуштају Сарајево. Из ових редака пред читаоцима израста лик пркосног епског јунака који, упркос неизвјесности у коју одлази, пјева ‘што више може’ пролазећи кроз сарајевску чаршију. Посриједи је сцена која се издваја својом аутентичношћу, а у којој је Вучковић, на молбу свог побратима Серафима Перовића, запјевао:

‘Тавна ноћи пуна ти си мрака
Срце моје још пуније јада.
Јад јадујем, ником не казује и т. д.
Не може се пјевати – весело срце кућељу преде (пословица).’
(Vučković, 1910a:pp.108–109)

2.2.1.4. Након упечатљивог описа проласка под јаком стражом кроз сарајевску чаршију, рукопис се прекида и наставља тек описом одласка четири заточеника из Селаника¹³ *вапором* за Цариград. По својој драматичности слична сарајевској јесте и сцена спровођења под јаком стражом из Селаника до вапора којим је Крајишник с остатком друштва требало да буде превезен до Цариграда, уз очито преувеличавање броја војника који их спроводе до брода:

‘Изиђемо, кад читава војска чека нас четворицу! Има преко 10 самих официра, а других заптија – ко би ти пребројио! Једни су пред нама, други за

¹³ Селаник је турски назив за Солун.

нама, трећи са једне стране а четврти са друге стране, све с некијем батинама у рукама – ни у једнога око нас пушке ту видио нијесам. Свијет навалио са свију страна, хоће да се поломи једно преко другог, свак хоће да нас види као да смо рогати... И тако идући кроз множество свијета, дођемо до мора.' (Vučković, 1910a:p.109)

На овај приказ надовезује се и опис олујне ноћи на вапору, као још једно у низу свједочанстава о тешким условима под којима су Гавро и његови другови отпремљени за Цариград.¹⁴

2.2.1.5. Дио у којем писац описује њихово путовање од Сарајева до Солуна уредник *Развитка* је или намјерно изоставио, сматрајући га литерарно мање вриједним, или овај сегмент рукописа није био довршен. О потешкоћама путовања четворице затвореника од Сарајева до Цариграда посредно сазнајемо из остатка текста који је објављен у *Развитку*:

'Из Сарајева до Цариграда с нама је у путу нечовјечки и неуљудно поступати. Да вам све описујем, било би много, и, право да вам кажем, мене је стид. Било је мјеста да смо мислили да ћемо главама поплаћати.' (Vučković 1910b:p.149)

2.2.1.6. Крајишник детаљно описује боравак у цариградском затвору, с мноштвом појединости, почевши од поступања затворске управе са затвореницима, услова у којима су боравили, оскудице којој су били изложени, па све до описа самих затвореника. Писац је са својом дружином провео десетак дана у цариградском затвору, након чега је одвојен од њих и послат у Бејрут. О тешким затворским условима Вучковић говори с nelaгодом, истичући како му је тешко да прича, а камоли да пише о томе (Vučković, 1910a:p.111). Када му пође за руком да надвлада самосажалење и патетику, Вучковић објективно описује ситуацију у затвору и износи драгоцене чињенице о приликама у којима су се њих четворица обрели (Vučković, 1910a:pp.110–111).

2.2.1.7. Аутор *Робства у слободи* у фрагменту о којем је ријеч обраћа се и свом старом противнику, Нику Павловићу, питајући га да ли је задовољан што је он, Гавро, доспио у цариградску тамницу. Стара замјерања и несугласице с Ником Павловићем, актуелна још у *Ријечи крајишничкој*, налазимо и

¹⁴ На вапору се вјетар, доста јаки, надуо, вапор се тек пред саму ноћ крену за путовање. Говорим ја мојој тројици другара: 'Није можно да ми овде ноћас на двору ову страшно студену вјетрину издржимо, и ова ће вјетрина наћерати ноћас ја ли кише ја ли снијега! Веће да гледамо да сићемо доље, па макар што и доплатили.' Говоримо нашем Рашидовићу, да он то гледа око капетана израдити. Јест, али ишту за нас четворицу чети турске лире! Е, не помаже, није друкче, мора се дати, и даднемо, и доље, у амбар а не у камару, сићемо' (Vučković, 1910a:109–110).

овдје. Очигледно је да горчина и нетрпељивост због међусобних оптужби и несугласица нису ишчезли (Vučković, 1910a: p.108, p.112). На крају фрагмента, затворску тјескобу писац *Робства у слободи* илустурује контрастним описом некадашњег благостања и садашње биједи: 'Сад повадимо нашу робу из урћева оца Леонтије, и тако све раставимо оно сиротиње што је чије било. Спакујем моје ствари и стрпам у ону кесу. Трпајући, мислим: 'Боже, благодарим те, што сам дочекао код неколико мојијех разних сандуга (ковчега), па сад ево у што моје ствари слажем!'' (Vučković, 1910a: p.113). У овом кратком пишком запажању наслућујемо сву тежину и неизвјесност заточеничког живота, коју је Крајишник успио сажети у једну једину реченицу. Вучковићевим растанком са Херцеговцима уједно се и завршава фрагмент 'Црно путовање за Цариград'.

2.3. 'Долазак и пребивање у Бејруту'

2.3.1 'Долазак и пребивање у Бејруту' такође нису донесени у цјелини. Недостаје им почетак, што је уредник *Развитка* у тексту обиљежио графички, цртама. Ни овдје, као ни у претходном фрагменту, није јасно да ли је дио који недостаје изоставио сам уредник, или тај исти дио недостаје и у рукопису. Први приказ с којим се читалац сусреће јесте опис чамотиње и досаде у бејрутском затвору, након којег слиједи кратка опсервација о менталитету тамошњих људи:

'У Бејруту у затвору било ми је врло досадно. У затвору је, ама ће да је човек, досадно, али овде данас ће сам много ми је несносно, велика и страшна врућина, буве као мрави, стјенице као на гори листа, комарци... ће год падне и уједе, ту отече на мах оток као ос кад уједе. У ноћи пак страшна вика, галама, свађа и играње карти на новце. Завтије... наша стража често би се мијењала и бројила би нас по шест пута на изред; нужници пак далеко, и кад би који пошао, на мах га прате с пушком и бајонетом... Али не помаже, мора се све сносити!' (Vučković, 1910b: pp.142–143)

Подједнако је занимљив и опис Бејрута, као и пишчева фасцинираност његовом величином и изгледом. Интересантан је детаљ који Крајишник издваја приликом описа Бејрута. Наиме, највећи утисак на њега је оставио број цркава у овом граду:

'Бејрут је доста велика, на обали морској, варош. У њему има 20 цркава, десет их је нашијех, источног обреда, а десет их је разнијех другијех секта. Каквих год секта има на свијету, све су ту у Бејруту. Причали су ми, да је ту

О постхумно објављеним фрагментима треће књиге Робства у слободи
или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника

свети великомученик Ђорђе аждају убио, и да на оном истом мјесту црква истог имена има. Питао сам за језеро. Казали су ми да је прокопато у море и да је пресушено. Овде су у Бејруту сви конзули што их год на свијету има, ниђе их више нема.' (Vučković, 1910b:pp.143–144)

2.3.2. У бејрутском затвору писац *Робства у слободи* упознаје мајора Станислава Јаблановског, Пољака, такође затвореника, доброг и поштеног човјека, како сам каже, који му је помагао, али коме је много замјерао 'што мрзи на Русију' (Vučković 1910b:p.144). Кроз став према Јаблановском до изражаја долази, као и у претходној свесци *Робства у слободи* (в. Jelić, 2016b), Вучковићево русофиљство:

'Доиста је био добар, да не може никуд ни бољи бити, али сам ја на њега мрзио према својим добрима што ми је чинио која признајем и благодаран му на свагда остајем, а то зато, зашто сам га мрзио, будући да је Јаблановски безмјерно ударао и викао на Русију! Ја то не могу слушати, и онај који год виче на Русију или Србију, па да ми је отац, брат, сродник и ко да био, ја га не бих могао трпити.' (Vučković, 1910b:p.144)

У овим редовима препознајемо аутора прве и друге свеске *Робства у слободи*, који ватрено брани Русију и своје политичке ставове (уп. Jelić, 2016a; Jelić, 2016b), премда то Вучковић, исцрпљен боравком у заточеништву, више не чини с дозом истог ентузијазма као раније.

2.3.3. Куриозитет је да је у Бејруту, за вријеме пишевог боравка, управитељ обласни (гувернер) био Рауф-паша, син чувеног босанског везира Осман-паше, иначе заштитнички настројеног према Вучковићу током свог везировања у Босни. Разговор с Рауф-пашом, у којем писац настоји да сазна шта турске власти смјерају даље с њим и гдје ће га упутити, послужиће му да још једном, као што је то чинио на многим мјестима у претходним књигама, нагласи читаоцима своју недужност и чињеницу да без кривице страда. Овај пут Вучковић је улогу доказивања своје невиности *додијелио* другоме, самом Рауф-паши:

'И то ми Рауф-паша каже, рекавши ми: 'Гавро, ја тебе добро познајем да си добар и поштен човјек и да никоме зла не мислиш и да си свачији пријатељ. Код мене си стотину пута био у Босни. Ја сам баш на то пазио да ли ћеш се икада на кога потужити, или за какав свој посао говорити – тога код тебе нема већ све за другога молити и говорити. Никада ми дошао нијеси, а да ме за другога кога молио нијеси, па за кога било, осим ето сад!' (Vučković, 1910b:p.145)

Чини се да писац смишљено, како би поткријепио ове мутесарифове ријечи, одмах потом убацује епизоду у којој се залаже код Рауф-паше за ослобађање два болесна затворска друга (Vučković, 1910b:p.145).

2.3.4. Из два писма интерпонирана у текст списа сазнајемо како је Крајишнику у заточеништву, у каквим условима живи и под каквим је околностима доспио тамо. Много тога што је већ речено у ‘Црном путовању за Цариград’ Крајишник понавља и у овом фрагменту. Иако Андрић наглашава Крајишникову неукост (в. Andrić 1976a:p.190), многе чињенице у Вучковићевим дјелима не говоре у прилог овој тврдњи (тако, на примјер, писац не заборавља напоменути да је ‘Акра’ ријеч грчког поријекла и да значи ‘крај Азије’). Када пак из Бејрута пише босанским фратрима који живе у Галати, у цркви Светог Георгија, уз име њиховог реда у фусноти наводи и сљедећи податак: ‘Покојни бискуп, на име Ф. Маријан Шунић, покојни Ф. Филип Пашалић, оба су покојника знаменити људи били и од свакога у обште почитовати били. Овај је исти Пашалић додао пок. С. оне грбове српске што су у Гласнику Ученог друштва наредати, а има од тих грбова и у музеуму’ (Vučković, 1910b:p.148). Треба поменути, у контексту напријед реченог, и чињеницу да Вучковићу из куће односе читав сандук и ‘бошчу’ књига: ‘И штогод је било писама, тевтера, књига неповазаних, све су однијели – читав један сандук и једну велику бошчу – које су читали десет пута, колико ли, и ништа није повраћено’ (Vučković, 1910b:p.150).

2.3.5. Иако знатно мање него у претходним књигама, Крајишник и овдје говори о проблемима у Босни, успут напомињући да ‘[...] свака зна да је у Босни вишина христијанског народа од кога, по моме мњењу, и преставнике бирати треба, а у нас тога, на жалост, нема, нико ни *бау*, нико жив ни проговорити онђе ће треба за таку ствар. Ајд-те тако даље, опет тако право, браћо!’ (Vučković, 1910b:p.149). Огорчен и сломљен због положаја у којем се налази, Вучковић у писму моли Дервиш-бега Тексерџића, босанског посланика на једном засједању у Цариграду, да га избави, а да ће он дати *сенет*, потврду, да неће живјети у Босни јер од стида не би могао:

‘Даћу вам, ако хоћете, сенет (писмо обвезато) колико највиша врата, да у Босни нећу живити више него продати оно моје сиротиње што имам и узети моју сиротну фамилију и на мах ићи из Босне у Њемачку. Послије оволикога великога резилука (поруге) ја немам образа у Босни становник бити, па да ми милостиви цар даде плату док сам год жив.’ (Vučković, 1910b:p.151)

О постхумно објављеним фрагментима треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника

Осећај стида једино је што је, након прогона и заточења, преостало писцу *Робства у слободи*, који последице свих понижења која је претрпио не жели и не може да се врати у Босну. То више није онај Вучковић из *Ријечи крајишничке* и прве двије свеске *Робства у слободи*, који ватрено и одлучно брани своју част и достојанство од бројних напада у новинским написима. Полет, разговорљивост и продорна реторика аутора *Ријечи крајишничке* затомљени су звуком ‘завтијских бајонета’ и тјескобном атмосфером затворске ћелије.

2.3.6. У трећој књизи *Робства у слободи или огледала правде у Босни*, која је остала у рукопису, вјероватно недовршена, а чије објављивање је осујетила пишчева изненадна смрт, Крајишник је описао посљедње године свога живота, који је окончан под неразјашњеним околностима. Гавро Вучковић умире изван територије Босне и Херцеговине, у Србији, а за гроб му се не зна.

3. Закључак

3.1. Књижевне и културне појаве од турских освајања Босне и Херцеговине па све до поткрај 19. вијека треба посматрати у одговарајућем друштвеноисторијском контексту који је утицао на њихово обликовање, основна обиљежја и функцију. Босна и Херцеговина је у том погледу била у знатно тежем положају од осталих територија насељених Србима. Према ријечима Младенка Сацака, ‘утисци издвојености и затрављености, карактеристични уосталом за цијелу Турску, постају јачи када се Херцеговина, Босна и Крајина пореде са сусједним регијама – Црном Гором, Далмацијом, Војном Границом, Славонијом и Србијом, а у којима се кроз 18. а поготово 19. вијек, више или мање успјешно, ипак примају и смјењују различити духовни покрети, књижевни правци, културни утицаји’ (Sadžak, 2010:p44).

3.2. Оба анализирана фрагмента Гавре Вучковића Крајишника припадају документарно-умјетничкој прози својственој епоси у којој поменути писац ствара. Примјетни су присуство и утицај народне књижевности,¹⁵ нарочито поезије (в. Vučković, 1910a:p.109) и кратких форми попут пословица и изрека. И у самом Крајишничковом језику запажа се наглашена употреба народне и разговорне лексике, у чему не представљају изузетак ни фрагменти који су предмет овог истраживања. Према су сви Вучковићеви списи увијек полемички интонирани, у анализираним фрагментима полемичке партије су у другом плану и јављају се спорадично, што је још једна потврда да у естетско-стилском

¹⁵ Видљив је и утицај Вукове дјелатности, нарочито његовог сакупљачког рада, који је имао значајан одјек на босанскохерцеговачком тлу.

и тематском погледу наведени текстови кореспондирају највише с другом свеском *Робства у слободи*, чији наставак у погледу књижевних поступака и форме и представљају (уп. Јелић, 2016а; Јелић, 2016б; Јелић, 2016с).

3.3. Освјетљујући Вучковићев живот, његову политичку и културну мисију из позиције садашњег вијека, јасније можемо да сагледамо његово мјесто и значај у књижевном систему о којем је ријеч. Посматрајући његов културни, политички и књижевни ангажман са знатне временске дистанце и у контексту сложених историјских и политичких околности које су обиљежиле 19. вијек, у другачијем озрачју посматрамо и мањкавости његових литерарних домета, али и важност појаве једне такве личности каква је била Крајишничкова за српску књижевну традицију у Босни и Херцеговини тога времена. Вучковићев књижевни корпус одраз је не само списатељских склоности и даровитости самог аутора већ је, као што је раније истакнуто, и својеврсни показатељ књижевних домета српске књижевне традиције у Босни и Херцеговини средином 19. вијека.

3.4. Вучковићева књижевна појава, иако умногоме специфична, није била усамљена за своје вријеме – у 19. вијеку често су се сретали самоуки културни и политички посленици, ‘сваштари’, који су одједном израђали и, врло често, још брже нестајали у историјском и политичком вртлогу друге половине 19. вијека, када се Османлијско царство већ увелико гасило. Њих, како сувисло напомиње Андрић, ‘[...] морамо посматрати и ценити не само по вредности постигнутих резултата него и по изузетности и тешкоћи услова под којима су они извршени’ (Andrić, 1976a:p.181).

Извори

1. Аноним (1865а) Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 241, 2–3.
2. Аноним (1865б) Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 260, 3.
3. Аноним (1865с) Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 261, 3.
4. Аноним (1865џ): Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 262, 3.
5. Вучковић, Г. (1866) *Ријеч крајишничка*. Земун, Књигопечатња И. К. Сопрона.
6. Вучковић, Г. (1872а) *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (свеска прва). Нови Сад, Српска народна задружна штампарија.
7. Вучковић, Г. (1872б) *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (свеска друга). Нови Сад, Српска народна задружна штампарија.
8. Вучковић, Г. (1910а) Црно путовање за Цариград. *Развитак*. I, 4; 107–114.
9. Вучковић, Г. (1910б) Долазак и пребивање у Бјеруту. *Развитак*. I, 5–6; 142–151.

10. Вучковић, Г. (2021) Гавро Вучковић Крајишник [Одабрана дјела Гавре Вучковића Крајишника, приређивач Данијела Јелић]. Бања Лука, Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.
11. Унић, С. (1869) Допис. *Застава*. IV (45).

Литература

1. Андрић, И. (1976а) О Гаври Вучковићу и поводом њега. *Сабрана дела Иве Андрића, Есеји II* (књига тринаеста). Београд, Просвета.
2. Андрић, И. (1976б) *Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića. Sabrana dela, Umetnik i njegovo delo II* (књига тринаеста). Сарајево, Svjetlost.
3. Андрић, И. (1930) Један босански посланик из прошлог стољећа. *Политика*. 27, 7788, 14.
4. Андрић, И. (1995) *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*. Бања Лука, Коцка.
5. Вулин, М. (1981) Gavro Vučković-Krajišnik: Čovek i delo. *Jugoslovenski istorijski časopis*. XX, 53–74.
6. Јелић, Д. (2016а) Гавро Вучковић Крајишник – литераризација полемичког текста. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*. VII, 13.
7. Јелић, Д. (2016б) Од документарног ка литерарном – друга свеска *Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника*. *Годишњак Катедре за српску књижевност*. XI, 161–181.
8. Јелић, Д. (2016с) *Ријеч крајишничка* Гавре Вучковића Крајишника – тематско-идејне и стилске особине дјела. *Научни трудове*. Пловдив, 54, 1, pp. 447–464.
9. Кочић, П. (2002) Гавро Вучковић. *Сабрана дјела II*. Бања Лука – Београд, Бесједа – Ars Libri.
10. Летић, Б. (1992) Гавро Вучковић. *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*. Сарајево, Институт за књижевност – Свјетлост, pp. 334–350.
11. Лешић, З. (2003) *Novi istoricizam. Novi istoricizam i kulturni materijalizam*. Београд, Народна књига – Алфа.
12. Станојевић, С. (2001) *Историја српскога народа*. Земун – Нови Београд, Book – Marso.
13. Ђоровић, В. (1925) *Босна и Херцеговина*. Београд, Српска књижевна задруга.
14. Саџак, М. (2010) *Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у 19. вијеку*. Бања Лука, Арт принт.

Danijela Jelić
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet
Katedra za srbistiku

POSTHUMOUSLY PUBLISHED FRAGMENTS OF A THIRD
VOLUME BOOK ENTITLED *ROBSTVO U SLOBODI ILI
OGLEDALO PRAVDE U BOSNI* (SLAVERY IN FREEDOM OR
MIRROR OF JUSTICE IN BOSNIA) BY GAVRO VUČKOVIĆ
KRAJIŠNIK

Abstract

This paper focuses on fragments of a 3rd volume book entitled *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (Slavery in Freedom or Mirror of Justice in Bosnia, 1910) by Gavro Vučković Krajišnik, a writer and a cultural actor who lived in Bosnia and Herzegovina, whose active years encompassed the middle of the 19th century. This research task consists of an analysis and critical evaluation of the aesthetic and stylistic range of the aforementioned texts within the context of Vučković's oeuvre. Results reveal that the text in question corresponds at the designated levels with the 2nd volume of the same book, published in 1872, which precedes it in terms of chronology and in which the author reaches an artistic and aesthetic pinnacle.

► **Keywords:** Gavro Vuckovic Krajisnik, *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (Slavery in Freedom or Mirror of Justice in Bosnia), 19th-century Serbian literature, fragments

Sources

1. Anonim (1865a) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 241, 2–3.
2. Anonim (1865b) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 260, 3.
3. Anonim (1865c) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 261, 3.
4. Anonim (1865č) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 262, 3.
5. Vučković, G. (1866) *Riječ krajišnička*. Zemun, Knjigopečatnja I. K. Soprona.
6. Vučković, G. (1872a) *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (sveska prva). Novi Sad, Srpska narodna zadružna štamparija.
7. Vučković, G. (1872b) *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (sveska druga). Novi Sad, Srpska narodna zadružna štamparija.
8. Vučković, G. (1910a) Crno putovanje za Carigrad. *Razvitak*. I, 4; 107–114.
9. Vučković, G. (1910b) Dolazak i prebivanje u Bejrutu. *Razvitak*. I, 5–6; 142–151.

10. Vučković, G. (2021) *Gavro Vučković Krajišnik* [Odabrana djela Gavre Vučkovića Krajišnika]. Banja Luka, Matica srpska – Društvo članova Matice srpske u Republici Srpskoj.
11. Unić, S. (1869) *Dopis. Zastava*. IV (45).

References

1. Andrić, I. (1976a) O Gavri Vučkoviću i povodom njega. *Sabrana dela Ive Andrića, Eseji II* (knjiga trinaesta). Beograd, Prosveta.
2. Andrić, I. (1976b) Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića. *Sabrana dela, Umetnik i njegovo delo II* (knjiga trinaesta). Sarajevo, Svjetlost.
3. Andrić, I. (1930) Jedan bosanski poslanik iz prošlog stoljeća. *Politika*. 27, 7788, 14.
4. Andrić, I. (1995) *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*. Banja Luka, Kocka.
5. Vulin, M. (1981) Gavro Vučković-Krajišnik: Čovek i delo. *Jugoslovenski istorijski časopis*. XX, 53–74.
6. Jelić, D. (2016a) Gavro Vučković Krajišnik – literarizacija polemičkog teksta. *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*. VII, 13.
7. Jelić, D. (2016b) Od dokumentarnog ka literarnom – druga sveska *Robstva u slobodi ili ogledala pravde u Bosni* Gavre Vučkovića Krajišnika. *Godišnjak Katedre za srpsku književnost*. Beograd, XI, 161–181.
8. Jelić, D. (2016c) *Riječ krajišnička* Gavre Vučkovića Krajišnika – tematsko-idejne i stilске osobine djela. *Naučni trudove*. Plovdiv, 54, 1, pp. 447–464.
9. Kočić, P. (2002) Gavro Vučković. *Sabrana djela II*. Banja Luka – Beograd, Besjeda – Ars Libri.
10. Letić, B. (1992) Gavro Vučković. *Srpska i hrvatska književna tradicija u turskom periodu*. Sarajevo, Institut za književnost – Svjetlost, pp. 334–350.
11. Lešić, Z. (2003) Novi istoricizam. *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*. Beograd, Narodna knjiga – Alfa.
12. Stanojević, S. (2001) *Istorija srpskoga naroda*. Zemun – Novi Beograd, Book – Marso.
13. Ćorović, V. (1925) *Bosna i Hercegovina*. Beograd, Srpska književna zadruga.
14. Sadžak, M. (2010) *Pregled srpske književnosti u Bosni i Hercegovini u 19. vijeku*. Banja Luka, Art print.

Преузето: 30. 3. 2023.
Корекције: 20. 5. 2023.
Прихваћено: 12. 6. 2023.

Marina M. Petrović-Jilih¹
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet
Katedra za germanistiku

DISKURZIVNI PRISTUP U NASTAVI NEMAČKE KNJIŽEVNOSTI NA PRIMERU ROMANA *TUCANJE KAMENA KLEMENSA MAJERA*

Apstrakt: Postupak analize sadržaja prikazan u ovom radu upućuje na stremjenja moderne didaktike stranih književnosti ka diskurzivnim, multimedijalnim i konstruktivnim pristupima književnim tekstovima. Po kriterijumima za izbor književnih tekstova, roman Tucanje kamena Klemensa Majera adekvatan je izbor za obradu u univerzitetskoj nastavi, i to kako za analizu diskursa u njemu, tako i za realizaciju postavljenih ciljeva nastave. Primenjena kvalitativna naučna metodologija bavi se studijom slučaja koju sačinjavaju studenti i studentkinje četvrte godine Katedre za germanistiku na Filološko-umetničkom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu. Prikazana nastava održana je u letnjem semestru akademske 2021/2022. godine. Postavljeni ciljevi usmereni su ka razvoju diskurzivne kompetencije, te kompetencije samostalnog čitanja, samostalnog individualnog razumevanja teksta, samostalnog odlučivanja o literarnoj vrednosti književnog teksta i svesnom prihvatanju višeznačnosti teksta. Ovladavanje ovim kompetencijama bitno je za buduće nastavnike i nastavnice nemačkog kao stranog jezika, jer im omogućava samostalan izbor književnih tekstova, ciljeva i metoda u sopstvenoj nastavi.

Ključne reči: književnost, književne kompetencije, didaktika, nastava, diskurzivnost tekstova.

1. Uvod

Književnost u nastavi nemačkog kao stranog jezika može da ima različite funkcije, uloge i ciljeve. Sve do sredine 20. veka u Evropi je nastava književnosti posmatrana u

¹marinajulichkg@gmail.com

sprezi sa idealom humanističkog vaspitanja i obrazovanja – kako u nastavi klasičnih jezika, grčkog i latinskog, tako kasnije nemačkog, i kao maternjeg i kao stranog jezika. Nakon uvođenja direktne, audio-lingvalne i audio-vizuelne metode sredinom 20. veka, a potom i komunikativne metode od sedamdesetih godina 20. veka, došlo je do radikalne promene didaktičkih ciljeva u nastavi nemačkog kao stranog jezika i činilo se da je književnost ‘odslužila svoje’ (Dobstadt/Riedner, 2001:p.6). Jezička osposobljenost za svakodnevnu ili pragmatičnu komunikaciju na stranom jeziku bila je osnovni cilj nastave. Književni tekstovi, činilo se didaktičarima i didaktičarkama, nisu imali ni mesta ni razloga da se opet nađu u učionici. Tek čuveni pledoaje Haralda Vajnrajha, kojim upućuje na estetske kvalitete jezika u književnim tekstovima i mogućnosti motivisanja učenika i učenica za učenje i komunikaciju, razbijajući uz to ‘dosadu’ učenja jezika (Weinreich, 1985:p.241), vraća književne tekstove u didaktičku diskusiju u Nemačkoj. Komunikativna didaktika, razvijajući se od pragmatičke ka interkulturnoj, sve više se bavi pitanjem koju ulogu treba da imaju književni tekstovi u nastavi nemačkog kao stranog jezika. Književnost polako počinje da se vraća u školske klupe, što je očito kako u udžbenicima tako i u tematskim časopisima (Dobstadt/Riedner, 2001:p.6). Predstavnici i predstavnice interkulture germanistike obezbedili su već početkom osamdesetih godina 20. veka literarnim tekstovima stabilno mesto u nastavi stranih jezika. U osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj nastavi oni se, međutim, uglavnom instrumentalizuju u službi gramatike, lingvokulturologije² ili nekih drugih ciljeva. Krajem 20. i početkom 21. veka, interkulturni pristup, koji polazi od poređenja sopstvene i strane kulture, homogenizujući različite perspektive i dajući pripadnicima i pripadnicama strane kulture unapred spremljene stereotipne etikete, zamenjen je diskurzivnim. Kulturno-kontrastivni pristupi (npr. tipično nemačko, tipično kinesko, tipično srpsko) interkulture didaktike i podela u etnički razgraničene kulturne zajednice transformišu se u semiotičke koncepte nauke o kulturi (Altmayer, 2009:p.123). Predmet interesovanja lingvokulturoloških istraživanja postaju kulturni interpretativni obrasci ‘kao verovatno objektivne osobine određenih kultura’³ (Dobstadt/Riedner, 2001:p.7). Kako se ovi obrasci mogu čitati i analizirati samo iz tekstova u širem smislu, književni tekstovi su, kao jedan od tekstualnih oblika, dobili stabilno mesto u nastavi nemačkog kao stranog jezika.

² O interkulturnoj germanistici i lingvokulturologiji opširnije u: Petrović Jilih, 2013.

³ ...als vermeintlich objektive Eigenschaften der jeweiligen Kulturen.

2. Aktuelna književnodidaktička diskusija

U nemačkom književnodidaktičkom diskursu u poslednjih desetak godina iskristalizovalo se nekoliko heterogenih pristupa, čija se kombinacija u zavisnosti od postavljenih ciljeva čini kao najbolje rešenje za sadašnju nastavnu praksu u internacionalnoj germanistici. Mnoge publikacije štampane posle 2010. godine, kao i seminari i naučne konferencije održavane, npr., u Lajpcigu (2010), Minhenu (2011) i Meksiku (2014) bavili su se aktuelnom ulogom književnosti u školskoj i visokoškolskoj nastavi nemačkog kao stranog jezika (Dobstadt/Riedner, 2014:p.154). Wolfgang Halet ističe da su se uslovi učenja i čitanja promenili, a na to su uticali digitalna revolucija, promenjena uloga porodice, individualizacija vrednosnih stavova i ubrzan način života. Sposobnost učešća u *real-world* razgovorima sa govornicima i govornicama stranog jezika jeste ključni didaktički pojam usmeren na sticanje jezičkih i kulturnih kompetencija u okviru globalnog učenja i podučavanja. Posebnu ulogu u ovakvom procesu učenja Halet daje književnim i filmskim tekstovima. Pritom, književni tekstovi postaju i sami deo diskursa, kao odličan oblik samoposmatranja društava (Hallet, 2006:p.75). Kler Kramš u književnodidaktički diskurs uvodi pojam *symbolic competence*, smatrajući da se upravo preko književnih tekstova stižu simboličke kompetencije značajne za komunikaciju u globalnom kontekstu sveta u kome živimo (Kramsch, 2006:p.251). Kristina Storniaková povezuje procese čitanja, razumevanja i tumačenja književnih i drugih tekstova sa istraživanjima iz oblasti neurologije i neurološke biologije. Osim kognitivnih procesa, ona za razumevanje čitanih tekstova naglašava i značaj prepoznavanja njihove literarnosti, kao i poznavanje kulturnih interpretativnih obrazaca (Skorniaková, 2014:pp.39–40). Za Karmen Šir je u ophođenju sa književnim tekstovima na stranom jeziku najbitnije estetsko obrazovanje, koje treba da omogući čulno, emocionalno, empatijsko i subjektivno tumačenje tekstova (Schier, 2014:p.51). Andrea Leskovec u prvi plan stavlja sticanje književnih, ali i društveno-političkih kompetencija u univerzitetskoj nastavi književnosti, naglašavajući značaj razlika između matične i internacionalne germanistike. Ona pledira za razvoj specifičnih ciljeva i metoda koje bi mogle biti efikasno primenljive u nastavi književnosti u internacionalnoj germanistici. Leskovec smatra da se i van matičnih fakulteta treba baviti metodama usmerenim na tekst i kontekst, a osim receptivne estetike i hermeneutike, u nastavu treba uključiti formalističko-strukturalističke, naratološke i dekonstruktivističke pristupe tekstu (Leskovec, 2014:p.120). Književno otuđenje (nem. *Verfremdung*) jeste odlika književnih tekstova koju razmatra Simone Šidermair, upućujući na tekstualnu povezanost

sa društvenim procesima i kulturnim diskursima (Schiedermaier, 2014:p.132). Literarnost ili poetika tekstova poigrava se sa sposobnošću da se pažnja prebacuje sa smisla na strukturu i sa strukture na smisao, čime se ostvaruju uslovi za stalno novo nastajanje i poimanje njihovih eventualnih značenja. Razumevanje književnih tekstova je, pre svega, znanje o tome kako funkcioniše konstrukcija njihovog značenja. Ovaj proces nije moguć bez sagledavanja njihove literarnosti (Dobstadt/Riedner, 2014:p.163). Izvođeci dalje zaključke o izboru književnih tekstova, nastavnim metodama, istraživačkim književnodidaktičkim zadacima i nastavnim dizajnima u obradi književnih tekstova u nastavi nemačkog kao stranog jezika, oni smatraju da su posedovanje književnih kompetencija i naglašavanje literarnosti kao posebne poetske funkcije jezika važni preduslovi za razumevanje književnih tekstova (Dobstadt/Riedner, 2014:p.156). Slično gledište ima Neva Šlibar. Ona se zalaže za nastavu književnosti čiji je osnovni cilj da učenici i učenice, studenti i studentkinje čitaju rado i sa zadovoljstvom, što nije moguće bez postavljanja literarnosti u fokus rada sa književnim tekstovima (Šlibar, 2011:p.14). Ovaj cilj moguće je ostvariti samo ukoliko recipijenti i recipijentkinje vladaju književnim kompetencijama koje proističu iz sedmostruke stranosti književnih tekstova, sa kojima moraju svesno da se suoče. Sedmostruku stranost sačinjavaju sistemaska, funkcionalna, strukturalna, interkulturalna, receptivna, diskurzivna i situativna stranost (opširnije u: Šlibar, 2011:pp.41–50). U sistemu u kome užitak i nelagoda funkcionišu kao struktura i metoda, neophodni su samoposmatranje, samorefleksija, verbalizacija doživljenog i identifikacija stranosti (u nama samima) (Šlibar, 2011:p.50). Po Hille i Šidermaier, u etablirane pristupe u radu sa književnim tekstovima na nemačkom kao stranom jeziku spadaju jezičko učenje, lingvokulturno i interkulturalno učenje. U nove perspektive autorke ubrajaju fokusiranost na literarnost, diskurzivnost, medijske sisteme, performativnost, višejezičnost, znanje, postkolonijalizam i rod (Hille/Schiedermaier, 2021). Međutim, multimedijiski pristup odavno je sastavni deo nastave književnosti na stranom jeziku, te ne spada u nove perspektive, dok se znanje i postkolonijalizam mogu posmatrati kao delovi diskurzivne lingvokulturologije.

2.1. Diskurzivnost i književni tekstovi

Diskurzivnost je, pored literarnosti, jedan od ključnih pojmova u didaktici književnosti na nemačkom kao stranom jeziku. Od 2010. godine pojavljuje se sve više naučnih radova u kojima se zastupa stav da je diskurzivnost centralna kategorija koja omogućava proučavanje odnosa između književnih tekstova i kulture. Književni tekstovi počinju da se posmatraju iz perspektive njihovog produktivnog učešća u

diskursima. Trenutna diskusija zasniva se na pojmu kulture koji je orijentisan na ispitivanje značenja, simbola i znanja u tekstovima. Ako je kultura shvaćena kao tekst, književnosti pripada značajna uloga u dinamičnim diskurzivnim sistemima društvene samorefleksije (Hille/Schiedermair, 2021:p.131). Kompleksnost odnosa između književnih tekstova i društvenih činilaca u didaktici književnosti nemačkog kao stranog jezika Kler Kremš pokušava da objasni gorepomenutim pojmom *symbolic competence*. Ona insistira na tome da oni koji uče strani jezik upoznaju i prepoznaju društvene obrasce, te da se prema njima odnose svesno i samouvereno. Pod simboličkom kompetencijom podrazumeva ‘sposobnost uspeha u društvenim igrama moći’ i sposobnost zauzimanja sopstvenog stava u odnosu na druge (Kramsch, 2011:p.39). Za sticanje ove sposobnosti posebno podsticajni mogu da budu književni tekstovi. Oni se više ne posmatraju po modelu autor/autorka – tekst – čitalac/čitateljka, već kao intertekstualna mreža koju treba istražiti.

3. Ciljevi nastave i izbor književnog teksta⁴

Opšti ciljevi nastave književnosti (nemačkog kao stranog jezika) unutar školskog i univerzitetskog okvira su, dakle, aktivna i potencijalno svesna recepcija i obrada književnih tekstova, te uživanje u njima; sticanje književnih i kulturnih kompetencija u najširem smislu, koje vodi razumevanju tekstova; sposobnost učešća u (trans)kulturnim, kulturološkim, naučnim i spoznajnim diskursima; potreba za čitanjem književnih tekstova nakon završetka školovanja i, samim tim, sposobnost samostalnog procenjivanja i vrednovanja sopstvenog, individualnog čitanja i procenjivanja i vrednovanja (pro)čitanih tekstova; osposobljenost za izbor književnih tekstova za sopstvenu nastavu; osposobljenost za izbor metoda u skladu sa postavljenim ciljevima u sopstvenoj nastavi. Ovim se ravan socijalne komunikacije prenosi na individualni holistički razvoj onih koji čitaju, kao preduslov za uspešnost radnji u socijalnom (dakle, nastavnom) sistemu književnosti.

Da bi se do ovih ciljeva došlo, potrebno je primeniti raznovrsne književnonaučne i nastavne metode, na čiji su razvoj uticali savremeni pristupi u nauci o književnosti (Zobenica, 2018:p.17), ali i otkrića iz drugih nauka (lingvistika, nauka o književnosti, radikalni konstruktivizam, kognitivne teorije, psihologija, sociologija, teorija komunikacije), kao i druge vrste umetnosti.

Postavljeni ciljevi za obradu književnih tekstova na predmetu Nemačka književnost 20. veka⁵ uzimaju u obzir činjenicu da će većina recipijenta i

⁴Delovi ovog istraživanja predstavljani su i u monografiji Petrović Jülich, 2023.

⁵Na Katedri za germanistiku na Filološko-umetničkom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu obrađuju se i tekstovi savremene književnosti nemačkog govornog područja.

recipijentkinja uskoro raditi u školama, te je potrebno da razviju diskurzivne kompetencije, kompetencije samostalnog čitanja, samostalnog individualnog razumevanja, samostalnog odlučivanja o literarnoj vrednosti književnog teksta i svesnom prihvatanju višeznačnosti teksta. Samo tako se mogu odlučiti za samostalan izbor književnih tekstova, ciljeva i metoda u sopstvenoj nastavi.

Po mnogo čemu mogli bismo pretpostaviti da će ne samo svojim spoljnim karakteristikama, kao što je broj stranica koje zauzima, već, pre svega, svojom jezičkom i diskurzivnom kompleksnošću, roman *Tucanje kamena* Klemensa Majera kod studenata i studentkinja izazvati odbojnost i nelagodu u čitanju. Mnogobrojni kamenovi spoticanja postavljeni su njegovom razumevanju i tumačenju od samog početka pa do kraja teksta. Intertekstovi iz filozofije, književnosti, biblijskih i mitoloških priča, muzičkih tekstova, filmova i stripova utkani su nekad u originalu, a često u ironizujućim promenama (Geteov Vilinski kralj, Solomonova pesma, manje poznati tekstovi Fihtea i Hilbiga i mnogi drugi) u ovaj kompleksan roman. Kulturni obrasci Nemačke Demokratske Republike, te istočnog dela ujedinjene Nemačke nepoznati su našim mladim čitaocima i čitateljicama. Čitanje ovog teksta sa razumevanjem pretpostavlja usporeno, detaljno, ponovljeno čitanje i stalne preglede na internetu. Mnogobrojne iritacije mogle bi da dovedu do prekida čitanja. Iako je naizgled napisan jezikom svakodnevnice, neverovatna poetičnost, igra rečima, njihovim značenjima, ponavljanja, otuđivanja, deautomatizacije, kontrasti i ritam čine ga umetničkim delom vrhunskog kvaliteta.

‘(A na ulicama, visoka potpetica, noga duga.) Ljudi ćutke kotrljaju život i noć i dan ... tadam, tadam, tadam, vozovi danas tandrću drugačije nego pre..., ah-ah-ah, neko se glasno jebe, otvoreni prozori ka dvorištu ... Ššš zapišti pivo ... dečja kolica klac-klac, ... golubovi prhuću ...’ (Majer 2017:pp.26–33).

Pitanja vlasti, politike, moći, kriminala, ljudskih prava, rodna pitanja, seksualnost i transvestitija samo su neki od društveno relevantnih diskursa koji se mogu pronaći u tekstu. Iz ovog proističe i njegova aktuelnost. ‘Naime, Majerov roman predočava mogućnost da tumačenjem oprečnih ispoljavanja života konstruišemo jednu od mnogobrojnih platformi romanesknog značenja kao odgovor na pitanje: ima li spasa svetu oko nas?’ (Petrović-Jilih, 2022:p.275). Time se protivurečni fenomeni blizine i udaljenosti, čežnje i otuđenosti, strasti i smrti, te mnogih drugih razlikovnih vrednosti ‘iz strogo individualnih predispozicija prevode u sferu obuhvatnijih, socijalnih odnosa, pa se iz dimenzije društvenog samooblikovanja kompleksnije mogu prikazati i važni aspekti Majerove karakterizacije likova’ (Petrović-Jilih 2022:p.276). Sa jedne strane usamljeni i otuđeni, svi likovi u ovom romanu čeznu

za bliskošću. Majer uspeva da emocionalizacijom čitaoca i čitanja svaku figuru u svakom novom čitanju učini stvarnom i prihvatljivom (Petrović-Jilih, 2022:p.285).

Uprkos poteškoćama koje se očekuju pri čitanju i razumevanju ovog književnog teksta, smatra se da on odgovara jezičkim kompetencijama studenata i studentkinja, njihovom uzrastu i mogućim interesovanjima, te da će izazvati radoznalost i (možda) eventualnu nelagodu pretvoriti u užitak. Polazi se od toga da studenti i studentkinje vladaju velikim brojem književnih kompetencija, koje će im pomoći u savladavanju prepreka ka uspešnosti ‘radnje’, tj. razumevanja.

Time su ispunjeni kriterijumi za izbor književnih tekstova u nastavi nemačkog kao stranog jezika: postavljeni su ciljevi nastave, tekst se obrađuje kao celina, njegova jezička struktura odgovara jezičkom nivou studenata i studentkinja, a društvenopolitička aktuelnost i interkulturalni aspekti prožimaju čitav tekst. Umetnička vrednost teksta ogleda se kako u književnim kritikama u eminentnim nemačkim novinama i nedeljnicima, tako i u mnogobrojnim nagradama koje je autor dobio za ovaj roman (Šlibar, 2011:pp.92–98). Šlibar ujedno naglašava da je veliki izazov pronaći tekst koji učenicima/učenicama i studentima/studentkinjama odgovara jezički i emocionalno i koji ih stvarno zanima, te da se sa ovim izazovom mogu uhvatiti ukoštac samo nastavnice i nastavnici koji ih dobro poznaju. U slučaju obrade teksta *Tucanje kamena*, zbog same teme potrebno je veliko poverenje između nastavnika i nastavnica i studenata i studentkinja, jer u suprotnom ne bi moglo da dođe do otvorene i produktivne komunikacije i razgovora o romanu.

4. Realizacija nastave

Rad na romanu sa studentima i studentkinjama četvrte godine germanistike na Filološko-umetničkom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu trajao je ceo letnji semestar akademske 2022. godine. Nastava se odvijala 15 nedelja jednom sedmično u trajanju od 90 minuta. Planirana je, kao i obično, kombinacija analitičkih, produktivnih i performativnih metoda. Zbog nedostatka vremena, ove poslednje su izostale u radu na času. Dogovorili smo se da budu odrađene u sledećoj akademskoj godini, na master studijama, u okviru predmeta Organizacija savremene nastave.

Pre početka rada na tekstu, bavili smo se čitanjem bajki koje će se spominjati u romanu i razgovorom o njima. Početak rada na konkretnom tekstu bilo je čitanje prve 84 stranice, na kojima se ove bajke pominju, ali njihovo čitanje izaziva kontraefekat od očekivanog. Prostitutka Mendi priseća se svog detinjstva. Uvodno poglavlje (*Girl Girl Girl. Da vidimo, zlato moje, kako zvezde danas stoje.*) počinje njenim melanholičnim unutrašnjim monologom, koji vodi gledajući kroz zavese

u hladno i tužno zimsko popodne. Tako ulazimo u zastrašujući svet jedne žene, baš kao što su bile uspavanke i bajke koje joj je majka čitala pred spavanje. Hladni porodični odnosi i nedostaci intime i ušuškanosti u detinjstvu ističu se na pozadini sopstvene želje za detetom koje će odrastati u drugačijim uslovima: ‘Kada budem imala dete, pevaću mu neku drugu pesmu. Neku koja nije toliko tužna’ (Majer, 2017:p.6). Kao i: ‘Kada budem imala dete, želim i ja da ga vučem na sankama kad idemo u kupovinu’ (Majer, 2017:p.7). Sanjarenje o mogućoj porodičnoj idili prekida telefonski poziv, čime se pojačava nelagoda povratka u stvarnost. Mendi odlazi na adresu, iznova prihvatajući neželjenu (ili ipak željenu?) ulogu koju igra:

‘Stojim ispred vrata. Malo sačekam i sasvim se primirim. Muzika iznutra. Smešim se. Oslonim ruku na vrata. Osećam se snažno. Pa, idemo!’ (Majer, 2017:p.25).

Čitanje romana delili smo, po dogovoru, u delove koji su se sastojali od 80–120 stranica teksta koje nedeljno treba pročitati, u zavisnosti od obima ostalih obaveza koje su studentkinje i studenti imali na fakultetu. Posle svakog individualnog čitanja kod kuće, sledio je razgovor o pročitanoj tekstu, tj. njegova analiza i tumačenje u plenumu na času. ‘Vodila’ sam ih kroz tekst, ali ne do tumačenja teksta. Na neka njihova pitanja morala sam da odgovorim sa *ne znam*, i njima i sebi ostavljala sam mogućnost izbora značenja, ali i svestan uvid u to (“Ne znam da li je ubio iz ljubavi. Ili je to možda samo sanjao i nastavio da živi sa izabranom osobom srećno do kraja života”).

Nakon pročitanoj teksta i pokušaja njegovog tumačenja u grupi, studentkinje i studenti dobili su ispitni zadatak da u paru pripreme neki od aspekata teksta koji ih najviše zanima i predstave ga na način na koji žele. Budući da su dobro upoznati sa kreativnim, produktivnim, multimedijским i performativnim postupcima, bilo je očekivano da se odluče za neki od njih. Radi orijentacije, predložene su im sledeće teme, sa napomenom da mogu da izaberu i bilo koju drugu:

1. Seks, novac i moć
2. Rodna problematika i ženski glasovi u romanu
3. Transseksualnost
4. Dečja pornografija i aktuelna diskusija (U Srbiji?)
5. Ljubav i kriminal
6. Arnold Kraushar, Hans Pičec – psihološki portreti
7. Emotivni kriminalci i zaljubljene ubice
8. Distopija: ima li spasa ovom svetu?
9. Simboli smrti

10. Zašto je Hans morao da umre? Kriminalistički roman u romanu
11. Kulturni interpretativni obrasci ujedinjene Nemačke
12. Intertekstovi – književnost, film, muzika, stripovi
13. Mitologija
14. Romantizam, vitezovi i snovi na dvorcu
15. Na tragovima velikog grada

5. Metodologija naučnog istraživanja

U ovom radu korišćena je metodologija kvalitativnog empirijskog istraživanja istraživačkim dizajnom analize sadržaja. Istraživački dizajn je studija pojedinačnog slučaja. Ova istraživačka koncepcija zauzima centralno mesto u kvalitativnoj istraživačkoj paradigmi koja svoje objekte (ljude) hoće da sagleda kao individue u konkretnim društvenim kontekstima. Predmet analize slučaja može da bude ne samo pojedinac već i kompleksniji socijalni sistem, kao što su određene društvene subgrupe (Mayring, 2002:p.41). Pojedinačni slučaj u ovoj studiji čine studenti i studentkinje četvrte godine germanistike na Katedri za nemački jezik i književnost Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu. Iako dolaze iz različitih krajeva Srbije, sačinjavaju relativno homogenu grupu sa istim ili sličnim obavezama na fakultetu i sličnim izgledima za zapošljavanje kao nastavnici i nastavnice, prevodioci i prevoditeljke, kulturni menadžeri i menadžerke, saradnici i saradnice u kulturnim i društvenim institucijama i slično. U osmom semestru nastave akademske 2021/2022, na predmetu Nemačka književnost 20. veka 2 učestvovalo je 15 studenata i studentkinja, od kojih su svi imali udela u prikupljanju podataka o relevantnim tematskim aspektima u vezi sa nastavnim projektom. Konkretna situacija u kojoj je nastao materijal može se okarakterisati kao prirodna, tj. uobičajena: učesnici i učesnice istraživanja poznaju se i međusobno komuniciraju i van nastavnih termina. Materijal odnosno dokumenta na osnovu kojih su dobijani relevantni podaci nastali su i bili prezentovani u učionici u kojoj inače imaju redovnu nastavu. Učestvovao je nešto veći broj ispitanika i ispitanica od optimalnog, koji je u kvalitativnim istraživanjima od 6 do 12 (Mayring, 2002:p.77). Dobijeni rezultati koji se odnose na značaj čitanja romana *Tucanje kamena* imaju reprezentativnu dimenziju.

Postupak vrednovanja istraživanja jeste kvalitativna analiza sadržaja. U ovom postupku se materijal iz kog se izvode kategorije razlaže u delove. Materijal ove studije jesu pismeni sastavi studenata i studentkinja kao refleksija o pročitanoj tekstu, kao i prezentacije odabranih diskurzivnih supkategorija iznađenih u tekstu. Pre početka

sakupljanja i pregleda materijala, neophodno je postavljanje istraživačkih pitanja. U ovom slučaju, radi se o pitanjima da li je čitanje romana *Tucanje kamena* Klemensa Majera uticalo na učvršćivanje starih i sticanje novih književnih kompetencija neophodnih za samostalno čitanje i tumačenje književnih tekstova (materijal: pismeni sastavi) i da li je uticalo na sticanje kompetencije učešća u diskursima iznađenim u romanu (materijal: raznorodne prezentacije odabranih kategorija diskursa). Tri osnovne kategorije kvalitativne analize sadržaja jesu rezimiranje, eksplikacija⁶ i strukturisanje⁷ (Mayring, 2002:p.115). Tehnika rezimiranja, koja je upotrebljena u ovoj studiji, koristi se za induktivno izvođenje kategorija. Iznadene kategorije dokumentuju se samo jednom izjavom, bez ponavljanja. Rezultat ove analize jeste set kategorija o određenoj temi (uticaj čitanja romana na čitalačke biografije) prikazanih na specifičnim mestima u materijalu (citatima iz sastava ili sažetim opisom prezentacija).

6. Rezultati istraživanja

6.1. Tematski aspekt 'Refleksija o kategorijama diskursa *seks i moć*'

U centralna pitanja analize diskursa spadaju:

- u kom modusu se o njemu govori (naučni članak, mit, priča);
- šta je predmet diskursa;
- sa kojim pojmovima se o njemu govori;
- ko govori ili ko sme da govori i koje su teorijske pretpostavke predmeta diskusije;
- kakva je diskursivna struktura tekstova; i
- koje zalihe znanja, simbola, značenja i tumačenja se (iz)nalaze u tekstovima (Hille/Schiedermaier, 2021:p.132, 188).

Studentske prezentacije daju odgovore na sva ova pitanja. Analiza diskursa bavi se vezama između izjava tekstova, njihovom organizacijom i istorijskim uslovima njihovih međuodnosa (Förster, 2002:p.240). Osnovni diskurs *seks i moć*, o kome se govori u modusu književnog teksta, raščlanjen je i obrazložen u podtemama *transvestitija, dečja prostitucija, emotivnost i kriminal, geografija, politika, filozofija i smrt*. One sačinjavaju predmet diskursa o kom govore studentkinje i studenti.

⁶ Cilj analize jeste dopuna nejasnih delova dodatnim materijalima, koji bi otklonili nejasnoće.

⁷ Cilj analize jeste filtriranje određenih aspekata materijala i/ili procenjivanje materijala po određenim kriterijumima.

U romanu su iznađena kulturna, politička i društvena znanja vezana za istorijski period nakon pada Berlinskog zida u bivšoj Nemačkoj Demokratskoj Republici organizovana u splet različitih perspektiva i intertekstova.

Tabela 1: Kategorije diskursa *seks i moć* u romanu *Tucanje kamena* Klemensa Majera

Kategorija	Rezime prezentacije
Transvestitija	Prikaz dokumentarnog materijala o ubistvima transseksualnih osoba širom sveta povezan sa poglavljem iz romana <i>Good by, my Ladyboy</i> . Tekstovi su snimljeni i čitani na engleskom, nemačkom i srpskom.
Dečja prostitucija	Priče iz sveta dečje prostitucije povezane su sa poglavljem <i>Lov na leptire (Kolumbusfalter)</i> . O svakodnevi zlopotrebe nad dečjim telima, umešanosti vlasti, policije i sudstva u velike afere (poglavlje iz romana inspirisano je istinitim događajem) govore (glume) dve devojke, lica skrivenih iza platna. Snimljeno i prikazano na projektoru.
Emotivnost i kriminal	Psihoanalitički portreti glavnih likova Hansa Mesara i Arnolda Kraushara – kriminalaca i podvođača sa sposobnošću da se kaju, maštaju, vole, podvođe i ubijaju. Prikazano u esejističkoj formi, uz tehničku podršku PowerPoint prezentacije.
Topologija	Video-prezentacija vodi nas putem geografskih tragova u knjizi, pre svega ulicama grada Lajpciga, u kome se većinski odigrava ‘radnja’ teksta. Društveni kontekst pruža uvid u kulturne obrasce istočnog dela Nemačke neposredno nakon ujedinjenja.
Politika	Diskurs prožimanja politike, sudstva, vlasti, moći (novca) i kriminala i njihova međusobna povezanost i uslovljenost praćeni su u romanu na primerima prećutkivanja pri sudskim procesima ili zataškavanja dokaznog materijala (proces protiv makroa M., koji je za posedovanje maloletničkog bordela osuđen na samo četiri godine zatvora). Napravljeno je poređenje sa aktuelnom situacijom u zemlji i inostranstvu. Prikazano u esejističkoj formi, uz tehničku podršku PowerPoint prezentacije.

Filozofija	Marksistička filozofija i (dis)utopijska filozofija prate intertekstove iz romana (dela Marksa i Engelsa, utopijska NDR literatura). Prikazano u esejističkoj formi, uz tehničku podršku PowerPoint prezentacije.
Smrt	Simboli smrti, koji se provlače kroz ceo tekst, naročito intenzivno su izraženi u odeljku <i>Tokio u milenijumskoj godini</i> (<i>Tokio im Jahre Null</i>) i povezani sa grčkom i japanskom mitologijom. Prikazano u esejističkoj formi, uz tehničku podršku PowerPoint prezentacije.

U prezentacijama se prepoznaje značaj koji je ‘seks poprimio kao politički ulog’ (Foucault, 1982:p.127), na osnovu kojeg se razvila ‘istinska politička tehnologija života’ (Foucault, 1982:p.128). Seksualnost je stavljena u službu širenja moći, koju vlast i makroi iskorišćavaju u svrhu sticanja ‘bezbrojne ekonomske dobiti’ (Foucault, 1982:p.46). Seks i moć se (ne samo) u savremenom društvu ‘vezuju preko složenih i utanačenih mehanizama nadraživanja i podbadanja’ (Foucault, 1982:p.127). Prepoznavanje ovih mehanizama moguće je samo uz izgrađene diskursivne, socijalne i kulturne kompetencije, čemu je, kako proizlazi iz prezentacija, bitno doprinelo obrađivanje romana *Tucanje kamena*.

6.2. Tematski aspekt ‘Refleksija o romanu’

Tabela 2: Kategorije tematskog aspekta ‘Refleksija o romanu’

Kategorija Teškoće u razumevanju pročitanog	Citat iz pismenog sastava Žana: Ovaj tekst je za mene, a verujem i za ostale koleginice i kolege, bio izuzetno težak, bio nam je korak dalje...
Strategije čitanja	Ona: Moja strategija, koja se pokazala kao efikasna, bilo je zapisivanje. Čitala sam polako i udubljeno i nakon pročitanih nekoliko stranica uvek sam zapisivala šta se dogodilo. To mi je dosta pomoglo da ne zaboravljam detalje i da naučim da ih povežem.
Preporuke za čitanje	Žana: Ovo delo ću zasigurno pročitati ponovo, ali ću ga preporučiti samo ljudima za koje budem smatrala da su spremni da se upuste u neke njima strane vode, kao što smo mi bili.

Vrednovanje književnoumetničkog kvaliteta	Aleks: Nakon čitanja se osećam sigurno kada je reč o vrednosti tekstova.
Značaj tematike teksta	Ona: Preporučila bih da se ovaj tekst radi i dalje zbog toga što je tematika izuzetno važna, a roman književno zaista kvalitetan.
Značaj teksta za nastavu	Aleks: Mislim da su studenti četvrte godine u stanju da razumeju ovaj roman, početak jeste težak, ali kada se uđe dublje u priču, sve je lakše i lakše. ... Susresti se sa ovakvim romanom i biti odlučan da se stigne do kraja je uspeh za svakoga ko je prihvatio taj izazov. Mislim da bih posle ovog romana mogla bilo šta da pročitam i ne bi mi bilo teško.

Među petnaest studenata i studentkinja, koliko ih je učestvovalo u nastavi i na ispitima, u razgovoru sprovedenom na kraju semestra nije bilo neslaganja o utiscima i mišljenjima o tekstu i njegovom značaju za individualni i profesionalni razvoj. Oni su isticali težinu čitanja romana, uslovljenu, pre svega, naglim promenama perspektive i hronologije. Brojni nepoznati kulturni i intertekstualni obrasci doprinosili su otežanom razumevanju. Zato su morali da pribegnu strategiji sporog, detaljnog, ponovljenog čitanja.

Žana: "Uvežbala sam stare i nove strategije čitanja (npr. istraživala sam i pre na internetu, ali ne u ovoj meri...).

Često im je bila potrebna pomoć interneta i morali su pismeno da fiksiraju iznađene podatke ili tok radnje.

Ona: "Ovaj tekst je veliki izazov za čitanje, s obzirom na to da se po svim svojim karakteristikama razlikuje od svih tekstova koje smo do sada čitali. Kao neke od tih poteškoća izdvojila bih jezik, ali ne u svim poglavljima, već u pojedinim, i brzo smenjivanje radnje. U nekim trenucima mi je bilo teško da ispratim šta se dešava."

Bez obzira na teškoće pri čitanju, svi smatraju da ovaj tekst treba uvrstiti u nastavu, naglašavajući, međutim, da to zbog njegove kompleksnosti ne treba učiniti pre četvrte godine studija. Što su više 'otključavali' roman, to im se više dopadao. Prepoznajući njegovu književnu vrednost, izjašnjavaju se da su osamostaljeni za čitanje i odlučivanje o izboru tekstova i metoda u sopstvenoj budućoj nastavi.

7. Zaključak

U ovom radu polazi se od mišljenja individua (studenata i studentkinja) kao objekata istraživanja, koji samostalno i iz društvenih konteksta konstruišu značenja književnog teksta, ali i sveta koji ih okružuje. Kako predmet humanističkih nauka nije objektivno postojeći, već tumačeni svet, koji, prema tome, nije kauzalno objašnjiv, stvarnost, posebno ona koju stvaraju ljudi – socijalna i kulturna, pristupačna nam je samo kao tumačena, a ne objektivna, u smislu objektivnosti prirodnih nauka. Iz toga se može zaključiti da je predmet diskurzivne kulturologije i književnosti mnogostruko tumačenje tzv. stvarnosti. Kako se diskursi sastoje iz tekstova u najširem smislu, samo su kroz tekstove dostupni naučnom istraživanju (Altmayer, 2004:p.11).

Za pronalaženje odgovora na postavljena istraživačka pitanja, od posebnog je značaja kategorizacija tematskih aspekata kvalitativnom analizom sadržaja materijala nastalog posle čitanja i tumačenja romana *Tucanje kamena* Klemensa Majera. Materijal o diskursivnoj analizi aspekata romana prikupljen je i rezimiran u studentskim ispitnim prezentacijama. Materijal o refleksiji o književnom tekstu uzet je iz pismenih izjava studentkinja i studenata o značaju koji je čitanje ovog romana u nastavi imalo za njih. Izjave ispitanica i ispitanika o književnom tekstu potvrđuju njihovu osposobljenost za samostalno čitanje, individualno tumačenje i samostalno odlučivanje o umetničkoj vrednosti književnog teksta. Prezentacije upućuju na sposobnost učešća u društveno relevantnim diskursima svakodnevnice, što je jedna od ključnih kompetencija kako u nastavi književnosti na stranom jeziku tako i u nastavi stranog jezika uopšte. Na osnovu rezimiranja, analize i kategorizacije sadržaja materijala utvrđeno je da su postignuti postavljeni ciljevi. Ovim istraživanjem ukazuje se na značaj i potrebu sprovođenja kvalitativnih istraživanja i analize sadržaja i diskursa ne samo u didaktici književnosti na stranom jeziku već i u didaktici i metodici nastave stranih jezika uopšte. Čini se da ovakvih istraživanja zasad gotovo nema u didaktičkom i metodičkom naučnom diskursu Srbije.

Marina M. Petrović-Jilih
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Department of German Language and Literature

**A DISCURSIVE APPROACH IN TEACHING GERMAN
LITERATURE ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL *BRICKS
AND MORTAR* BY CLEMENS MEYER**

Summary

The presented qualitative content analysis in this paper refers to the aspirations of modern didactics of foreign literature towards discursive, multimedia and constructive approaches to literary texts. The criteria for the selection of literary texts in teaching point to the fact that the novel 'Bricks and Mortar' by Clemens Meyer is an adequate choice for university literature teaching, both for the analysis of the discourse and for achieving the set teaching goals. The main figures in the novel belong to the milieu of prostitution, shown both from the point of view of women and from the point of view of pimps. The internal monologues, the flow of thoughts and the dizzying change of the narrative perspective enable a detailed psychological picture of the characters and the impossibility of dividing them into 'good' and 'evil'. What is 'evil' is woven into modern society where the only God is – money. The applied qualitative methodology deals with a case study, which is composed by fourth year students of German Studies at the Faculty of Philology and Arts of the University of Kragujevac. The presented classes were held in the summer semester of the academic year 2021/2022. The goals of the class are strengthening the existing literary competences and acquiring new literary competences, especially the competence of independent reading, independent individual understanding of the text, independent decision-making about the literary value of the literary text and conscious acceptance of the ambiguity of the text. Special attention is drawn to the conscious mastery of discursive comments. The main discourses of the novel are sex, power, prostitution and money. These topics were broken down by students into subtopics, presented in multimedia presentations. In the conversation after (*Anschlussgespräch*), an attempt was made to transfer the fictitious world of the book to the so-called 'real' world that surrounds us. The respondents showed a high level of literary and life knowledge at their disposal. It is believed that mastering the aforementioned competencies is essential for future German as a foreign language teachers. It enables them not only to independently choose literary texts, goals and methods in their

own teaching, but also to teach and transfer discursive competences to their students, thereby educating them in a humanistic and democratic spirit.

► **Keywords:** literature, literary competences, didactics, teaching, discursive texts.

References

1. Altmayer, C. (2004) *Kultur als Hypertext*. München, iudicium.
2. Altmayer, C. (2009) Instrumente für die empirische Erforschung kultureller Lernprozesse im Kontext von Deutsch als Fremdsprache. In: Hu, A., & Byram, M. (eds.) *Interkulturelle Kompetenz und fremdsprachliches Lernen. Modelle, Empirie, Evaluation*. Tübingen, Narr, pp. 123–138.
3. Dobstadt, M. / Riedner, R. (2014) Zur Rolle und Funktion der Literatur und des Literarischen in Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Forschungsfeld und Forschungsperspektiven der Literaturwissenschaft im Fach. In: Altmayer C., Dobstadt M., Riedner, R., Schier, C. (eds.) *Literatur in Deutsch als Fremdsprache und internationaler Germanistik. Konzepte, Themen, Forschungsperspektiven*. Tübingen, Stauffenburg Verlag, pp. 153–169.
4. Foucault, M. (1982) *Istorija seksualnosti*. Beograd, Prosveta.
5. Hallet, W. (2006) Tasks in kulturwissenschaftlicher Perspektive: Kulturelle Partizipation und die Modellierung kultureller Diskurse durch Tasks. *Aufgabenorientierung als Aufgabe. Arbeitspapiere der 26. Frühjahrskonferenz zur Erforschung des Fremdsprachenunterrichts*. Tübingen, Narr, pp. 72–83.
6. Hille, A. / Schiedermaier, S. (2021) *Literaturdidaktik Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Tübingen, Narr Verlag.
7. Kramsch, C. (2006) From Communicative Competence to Symbolic Competence. *The Modern Language Journal*. 90/2, 249–252.
8. Leskovec, A. (2014) Literaturwissenschaftliche Methoden im fremdsprachlichen Literaturunterricht. In: Altmayer C., Dobstadt M., Riedner, R., Schier, C. (eds.) *Literatur in Deutsch als Fremdsprache und internationaler Germanistik. Konzepte, Themen, Forschungsperspektiven*. Tübingen, Stauffenburg Verlag, pp. 119–130.
9. Majer, K. (2017) *Tucanje kamena*. Beograd, Radni sto.
10. Meyer, C. (2013) *Im Stein*. Frankfurt a.M., Fischer Verlag.
11. Mayring, Ph. (2002) *Qualitative Sozialforschung*. Weinheim und Basel, Beltz Verlag.
12. Petrović Jilih, M. (2016) *Svi smo bili tekst... Sadašnje stanje u institucionalizovanoj nastavi književnosti u Srbiji: empirijsko istraživanje sprovedeno među studentima i studentkinjama germanistike*. Kragujevac, FILUM.
13. Petrović Jilih, M. (2022) Život i moć: Lik Arnolda Kraushara u romanu *Tucanje kamena* Klemensa Majera. *Naslede*. 51, 275–286.

14. Petrović Jülih, M. (2023) *Čudesna putovanja ka pupku sveta: produktivno-performativna nastava književnosti na (nemačkom kao) stranom jeziku*. Kragujevac, FILUM (monografija u štampi).
15. Schier, C. (2014) Ästhetische Bildung im fremdsprachlichen Literaturunterricht als Grundlage für nachhaltiges Lernen – ein unterschätzter Zugang zu Literatur im DaF. In: Altmayer C., Dobstadt M., Riedner, R., Schier, C. (eds.) *Literatur in Deutsch als Fremdsprache und internationaler Germanistik. Konzepte, Themen, Forschungsperspektiven*. Tübingen, Stauffenburg Verlag, pp. 51–64.
16. Skorniakova, K. (2014) Kognition, Literatur, Kultur. Theoretische Grundlagen für die empirische Erforschung des kulturellen Deutungslehrens beim Lesen literarischer Texte in der Fremdsprache Deutsch. In: Altmayer C., Dobstadt M., Riedner, R., Schier, C. (eds.) *Literatur in Deutsch als Fremdsprache und internationaler Germanistik. Konzepte, Themen, Forschungsperspektiven*. Tübingen, Stauffenburg Verlag, pp. 39–50.
17. Šlibar, N. (2011) *Wie didaktisierere ich literarische Texte?: neue Maturatexte und viele andere im DaF-Unterricht*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
18. Zobenica, N. (2018) *Didaktika nemačke književnosti kao strane*. Novi Sad, Filozofski fakultet.

Preuzeto: 24. 11. 2022
Korekcije: 2. 3. 2023.
Prihvaćeno: 3. 3. 2023.

Марија С. Терзић¹
Институт за књижевност и уметност (ИКУМ) у Београду

МЕРА И ПРЕКОМЕРНОСТ: АХМЕД НУРУДИН – ПРЕОБРАЖАЈ АПОЛОНА У ДИОНИСА²

Апстракт: Овај рад бави се аполонским и диониским елементима присутним у лику Ахмеда Нурудина, који је главни јунак романа Дервиш и смрт (1966). Њега ћемо анализирати у кључу Ничеовог схватања божанстава Аполона и Диониса на фону њихових божанских корена који сежу у митологију античке Грчке. Без намере да се упуштамо у представљање читавог Ничеовог филозофски постављеног система о вези Аполона, Диониса, грчке трагедије и повезаности уметности и природе са овим начелима, рад настоји да анализира дервиштво као аполонски елемент, односно да дервиша Ахмеда Нурудина сагледава као Аполона, док ће осветник Нурудин, онај који се помаља након убиства његовог рођеног брата, бити сагледаван као Дионис. Циљ рада је да покаже преображај Ахмеда Нурудина од Аполона у Диониса на темељу људске и моралне деструкције проузроковане навалом мржње, која је опозиција дервишкој неутралности Ахмеда Нурудина. Тај преображај огледа се у супротности аполонског и диониског, које ћемо у раду анализирати кроз њихове најважније одлике: аполонску одлику мере и прекомерност страсти, која је диониска, без инсистирања на томе да су ова два принципа, постављена један наспрам другог, антонимична, већ са намером да се покаже супротност њихових доминантни анализираних у овом раду. Будући да је у роману Дервиш и смрт та страст мржња, она је дубоко трагичка. Тиме што

¹ marijaterzic91@gmail.com

² Овај рад проистекао је из докторске дисертације *Хамлет и Ахмед Нурудин – анализа субјекта кроз призму Ничеове мисаоне фигуре маске* кандидаткиње Марије Терзић, одбрањене 1. септембра 2022. на Филолошком факултету Универзитета у Београду пред члановима комисије: др Александром Јерковим, редовним професором Филолошког факултета Универзитета у Београду, на ком предаје Српску књижевност 20. века, др Александром Јовановић, редовним професором за ужу научну област Енглеска и америчка књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду, др Тијаном Парезановић, ванредним професором Факултета за стране језике (Алфа БК универзитет) за ужу научну област Англистика и др Зораном Пауновићем, редовним професором енглеске књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду, који је кандидаткињи био ментор при изради доктората.

у Нурудину преовладава ова негативна емоција, и што њен интензитет надвладава његову дервишку умереност, Дионис побеђује Аполона у Ахмеду Нурудину.

Кључне речи: *Ахмед Нурудин, Аполон, Дионис, преображај, дервиштво, неутралност, света.*

1. Аполон и Дионис у дервишу Ахмеду Нурудину

Божанства Аполон и Дионис за филозофију Фридриха Ничеа имају веома велики значај. Он је творац система који се темељи на ова два божанства. У оквиру тог система она су више од пуких богова. Она су начела, принципи, концепти уско везани за природу и уметност.

Оно што је овом филозофу пошло за руком јесте да повеже Аполона и Диониса са грчком трагедијом, чија је срж сједињавање два, рекло би се, антонимична бога. Међутим, Ниче се није на томе зауставио. Он се дословно вратио коренима, узимајући у обзир митолошку димензију коју собом отеловљују како Аполон тако и Дионис, прастара божанства Хеладе.

‘У класично време Аполон је био бог музике, поезије, филозофије, астрономије, математике, медицине и наука о природи. Као непријатељ примитивизма, он је увек био за умереност у свим стварима’ (Grevs, 1995:p.44). Аполон је против било чега што је људско и претерано, сувишно. Његов основни захтев је ‘Познај себе’ и ‘Нипошто сувише’ (Niče, 2020:p.29). Штавише, како Ђурић (1998) наводи: ‘Аполон је чувар поретка, бог кога везујемо за опсену, илузију, варку. (...) лепи привид сна је његово царство: виша истина (...) насупрот непотпуно разумљиве дневне стварности’ (р.6). Аполон означава оданост савлађивању људских, природних, биолошких импулса.

Аполон је ‘бог сна, стања чисте контемплације, у којој људске страсти ћуте (...) воли оно што је одмерено, одређено и уобличено, а одбацује оно што је неограничено, гигантско, киклопско’ (Ђурић, 1998:p.9), као што су нагони, страсти, природне биолошке реакције мушкарца пред женом, какве има Ахмед Нурудин према кадиници, чија га лепота узбуђује.

Аполон је заслепљен својом фантазмагоријом, која је за њега једина стварност. ‘Он, који је по свом пореклу ‘видљив сјај’, божанство светлости, влада и сјајним привидом унутарњег света маште’ (Niče, 2020:p.19). Он је поштовалац устројства и хијерархије, понизан пред правилима исламског канона, научен да слобода може да постоји само унутар принципа у оквиру закона. Аполон изнад свега поштује ред. Ахмед Нурудин изнад свега поштује Ред.

Аполон је ‘познавалац и заштитник мере и границе’ (Ђурић, 1998:р.9), бог дужности и нужности који собом носи способност ограничавања. Његова склоност ка привиду, ‘његова аполонска свест само као вео прекрива диониски свет’ (Ниће, 2004:р.24). То се најбоље види током Нурудиновог говора у џамији након Харунове смрти, која га тада још није заболела: ‘Све су нас убили небројено пута, браћо моја убијена, а ужаснути смо када погоди некога ко нам је најдражи. Можда би требало да их мрзим, али не могу’ (Selimović, 2004:р.181). Док му не убију брата. Тада се у њему дешава трансформација. Ахмед Нурудин, услед Харунове смрти, престаје да претежно испољава аполонске особине. Примат преузима Дионис у њему, онај који симболише доминацију неконтролисаних емотивно-афективних импулса унутар човека.

До тада, дервиш је у потпуности предан служењу вери. Двадесет година провео је са осталим чланова свог мевлевијског реда, а све о чему су размењивали мишљења били су начела и опште ствари. Селимовић пружа увид у дервишку свест свог јунака:

Двадесет година сам дервиш, а малим дјететом сам пошао у школу, и не знам ништа изван онога што су хтели да знам. Учили су ме да слушам, трпим, да живим за вјеру. Бољих од мене је било, вјернијих не много. Увијек сам знао шта треба да чиним, дервишки ред је мислио за мене, а основи вјере су и тврди и широки, и ништа моје није постојало што се у њих није могло уклопити. (*DiS*,³рр.88–89)

На средини романа *Дервиш и смрт* сазнајемо да је Нурудину учињена неправда – ‘убиство најближег сродника’ (Džons, 2005:р.115). Уместо уобичајних реакција на убиство рођеног брата, Селимовић (2004) пише да из Нурудиновог срца излази само ‘тужна братска дова’ (Selimović, 2004:р.180). Шејх чврсто верује да ‘бог исправља учињене неправде’ (Selimović, 2004:р.210), све док братова смрт у њему не изазове диониску мржњу.

Аполон и Дионис свакако означавају екстремне крајности: ‘Аполон, бог светлости, склада и лепоте, брине о облику и изгледу, одређује меру и поставља границу, док Дионис, бог мрака, хаоса и пијанства, обезбеђује јачину и дубину осећања, разобручује страсти и подстиче жељу за разарањем’ (Ђурић, 1997:р.299), ону која је разорила и морални аршин шејха Ахмеда Нурудина, као и људске вредности њега као човека.

³Када је реч о већим одломцима наведеним према штампаној верзији романа, у загради се наводе скраћеница (*DiS* – *Дервиш и смрт*) и бројеви страница ове књиге зарад избегавања понављања.

Чвориште антонимичности ова два божанства јесте феномен мере. Аполон је тај који се залаже за меру, који је симбол умерености и контроле интензитета осећања; он је тај коме ништа што је пренаглашено није блиско. Тиме влада Дионис. Он означава разуданост, афективност, прекорачење границе. Дионис је ознака за све што је сувише, а Аполон за све што је (не)довољно. 'Где настаје сукоб са тим богом? Ни на којем другом месту него на границама које су човеку постављене, а које он намерно или ненамерно прекорачује' (Ђурић, 1998:р.9). Овај бог влада необузганим емоцијама.

Дионис прекорачује меру. Он је бог прекомерности. 'Све што је до сада важило као граница, као одредба мере, ту се открило као вештачки привид: 'прекомерност' се открила као истина' (Ниће, 1998:р.70). За Диониса је карактеристично повећање интензитета стања. 'У диониском стању (...) узбуђен је и појачан цео систем афеката: у том случају, он (...) истерује из себе снагу представљања, подражавања, трансфигурирања, преображавања' (Ђурић, 1998:р.7). У Нурудиновом случају, 'истерује' снагу мржње.

Међутим, треба направити дистинкцију између афеката и страсти. Тиме се, што се тиче Ничеовог стваралаштва, бавио Мартин Хајдегер. По њему, разлика између ове два осећања је у њиховој трајности. Он сматра да је мржња деструктивно осећање које нас може обузети само зато што оно постоји, расте и развија се у човеку паралелно са њим, док је гнев привремен, тренутан, букне и угаси се. Мржња јача заједно са човеком, она у човеку пушта корење и шири се његовим бићем уништавајући га изнутра. Мржња је, по Хајдегеру, као и љубав, страст, док је гнев афекат (Хајдегер, 1961:pp.55–56).

Хајдегер каже да гнев човечка спречава да расуђује, ометајући његове когнитивне процесе, док их мржња појачава све док се у њему не јави пакост. 'Мржња, зато што нас у нашем бићу прожима много изворније, има кохезивну снагу; она, попут љубави, уноси у наше биће изворну кохезивност и трајност, док гнев онако како нас нападне тако и опадне – спласне (...) Мржња не спласне после избијања, већ расте и учвршћује се, пробија себи пут и изједа наше биће. Она скупља наше биће на његов истински темељ' (Хајдегер, 1961:pp.55–56), што се уочава у побуњеном Нурудину, којим више не влада аполонска уравнотеженост у служби разума, већ се он препушта девијантности мржње.

Ахмед Нурудин претвара се у Диониса чином препуштања мржњи која ескалира након што је сазнање о братовој смрти допрло до њега: 'Откинути дио почео је да боли' (Selimović, 2004:p.174). Његова мржња усмерена је ка кадији и муселиму, чије смрти ће му бити стављене на терет душе и савести. Мржња која га обузима након братовог убиства јесте појачан афекат који је

карактеристичан за Диониса. ‘Мрзим те, шаптао сам страсно (...)’ (Selimović, 2004:p.269). Реч ‘страсно’ као да одзвања диониским призвуком.

У Селимовићевом роману, Ахмед Нурудин располаућен је између свог изворног бића, своје друштвене функције дервиша, између дионизијског елемента мржње након Харунове смрти. Његова мржња усмерена је против муселима, кога сматра одговорним за Харуново убиство. Селимовић то показује кроз унутрашњи монолог Ахмеда Нурудина у којем контемплира свој однос према муселиму:

‘Мрзим га, шаптао сам занесено, идући сокаком. Мрзим га, мислио сам, клањајући јацију. Мрзим га, изрекао сам готово гласно, улазећи у текију. Кад сам се ујутру пробудио, мржња је чекала будна, дигнуте главе, као змија склупчана у вијугама мог мозга. Она има мене, ја њу. Живот је добио смисао. Годила ми је у почетку помало снена занесеност, као први тренуци грознице, била ми је довољна та црна, страшна љубав.’ (DiS:p.269)

‘Мрзим, мрзим, довољна ми је та једна једина ријеч, нисам могао да је се наизговарам. Била је то сласт, млада и свијежа, бујна и болна, као љубавна чежња.’ (DiS:p.269)

Аполон и Дионис међусобно ограничавају сопствене особине да би ‘узајамно се подржавајући и допуњујући, али остајући и даље супротстављени један другом, удружени створили јединствено уметничко дело – античку трагедију’ (Ђурић, 1997:p.299). Диониско у роману *Дервиш и смрт* је мржња, што се види из начина на који Меша Селимовић приказује Нурудинов доживљај исте:

‘Оживјела ме и усталила, разгорјела се једног дана, једног трена, као пламен. Разгорјела се, кажем, јер је дотле тињала запретана, и лизнула, бијесна од силине, опрживши ми срце врелином. Била је у мени, сигурно одавно, носио сам је као жишку, као змију, као гуку што се сад распрснула, а нисам знао како се до тог часа скривала, зашто је мировала и ћутала, ни зашто се јавила у прилици која није била погоднија од других, ранијих. Сазријевала је у тишини, као и свако осјећање, и родила се јака и снажна, дуго храњена чекањем.’ (DiS:p.255).

Реч је о прогледавању, искомском, суштинском и изненадном, ужаснутом: ‘Нисам га тражио, а десило се; није ми било потребно, а не могу друкчије’ (Selimović, 2004:p.178). Сазнање се стиче упркос томе што се не жели, али је потребно јер води ка преображају. Сам Ахмед Нурудин препознаје и Аполона и Диониса у себи: ‘С једне стране сам црн, с друге бијел. То сам ја, подијељен, а читав’ (Selimović, 2004:p.278).

Код Ахмеда Нурудина налазимо сукоб између оданости породици, онога што Вјачеслав Иванов (2017) у свом делу *Дионис и прадионизијство* назива ‘биолошким императивом’⁴ (р.384) и оданости ономе што Еуген Финк (1981) назива ‘трансцендентним идеалима какви су морал и религија’ (р.68). То је сукоб између мере и прекорачења исте, границе и њеног рушења, однос између ‘истине и привида, савести и страсти’ (Клајн, 1967:р.297). У кључу романа *Дервиш и смрт* мржња се може разумети као Нурудинова истина која поништава постојаност дервишке савести.

2. Дервиштво као алијенација

Дервиш је (не)укорењен у својој дервишкој масци, поринут у ислам не због духовне потребе за Алаховим дубинама, већ из потребе за урањањем које је бег од стварности. ‘*Islam* је глаголска именица која на арапском значи ‘предавање’, ‘потпуно препуштање’ себе Богу, (...) покорност Његовој Вољи’ (Tanasković, 2018:р.75).

Нурудинови аршини нису његови, већ их је усвојио као своје, прихватајући исламску егзегезу као основ свог моралног светоназора. Он је репрезент религијски обликоване свести која се одрекла себе, појединачног, личног, емпиријског, да би се укотвила у општем, колективном, трансценденталном. Ахмед Нурудин је дервиш, и, као такав, припадник *религијског државног идеолошког апарата* (Altiser, 2009:р.28). Служи му целим својим бићем, исконски верујући да је једина истина оно што у *Курану* пише. То је начин Нурудиновог гледања на ствари, а Ниче истиче да ‘привид нема никакву супстанцијалну подлогу, већ да је у вези само с одређеним начином гледања, да се указује само с неког одређеног становишта’ (Ђурић, 1997:р.265). Нурудиново становиште је исламска егзегеза.

Он је овладао сурама и ајетима, урезали су му се у ум док нису постали једине истине, једини закони. Ахмед Нурудин је шејх текије, Алахов војник, који чврсто верује у то да треба ‘све да се сврши како Алах хоће’ (Selimović, 2004:р.83), ратник на бранику вере, њен поносити чувар, интелектуалац, окренут свом унутрашњем миру и исламу. Нурудин је дервиш, носилац друштвене титуле, шејх текије, онај који поступа у име правила и прописа, општег, колективног и неличног. Ненавикнут да се везује, да мисли било шта што није

⁴У делу *Дионис и прадионизијство* Вјачеслав Иванов (рус. Вячеслав Николаевич Иванов) користи синтагму *биолошки императив*. Он је употребљава у значењу ‘старешинства опште норме’. За потребе овог рада, она се користи да означи крвну повезаност јунака са сопственом породицом.

у вези са вером коју проповеда, јер је то опасно за општост, ‘а изаћи из круга опште мисли значи посумњати у њу’ (Selimović, 2004:p.60), за дервиша, службеника вере. Била је то ‘заиста служба вјери, искрена и потпуна. Сматрао сам дужношћу и срећом да себе и друге чувам од гријеха’ (Selimović, 2004:p.14). За Ахмеда, *Куран* је мера свих ствари.

На почетку романа *Дервиш и смрт* Ахмед Нурудин верује да живи у свету у ком се бојја воља огледа у земаљском поретку. У његовој визији не постоји одступање између закона и његовог спровођења од стране власти. То двоје функционише у савршеној хармонији. Свет је у складу са правилима и начелима. Све што се дешава има свој смисао у исламској егзегези. ‘Заиста мислим да је бојја воља врховни закон, да је вјечност мјера нашег дјеловања и да је вјера важнија од човјека’ (Selimović, 2004:p.122). До братовог убиства, Нурудин следи ‘заповести објављене у *Курану* као темељну моралну норму’ (Tanasković, 2018:p.234). Научен је да су закон и бојја воља једино у шта се треба уздати.

Изолован, увек изван свега, интелектуално надмоћан, аскетски радикалан, одлучан да се не уплиће, јер свако уплитање подразумева ангажовање, одређивање, заузимање стране и, напослетку, доношење одлуке и чињење по њој. На почетку романа упознајемо дервиша смештеног у његов религијски окол. Тада, Нурудин је ‘уплашени и медитацијом заокупљени, према вечној правди и вечној божанској истини усмерени дервиш’ (Vučković, 2014:p.523). Он је човек окренут мислима, бескрајној контемплацији члана дервишког реда. Његов простор је простор духовности, далеко од реалности која вреба својом суровом истинитошћу. ‘У том познатом кругу којим се крећем, осјећам се сигуран, без бусија којима пријете људи и свијет’ (Selimović, 2004:p.49). Док му не убију брата, он верује у правичност система.

Ахмед Нурудин се одвојио од друштва у емотивном и социјалном смислу. Он је својевољно, као израз дубоке резигнације, покидао све везе са светом ван текије. ‘Пошто се повукао из света, он није долазио у непосредан сукоб са влашћу, нити се опирао друштвеној моћи у једном тоталитарном, источњачком систему у којем је дуго живео посвећен молитви’ (Selimović, 2004:p.423). Ахмед Нурудин јесте дервиш, али не из исконског убеђења и љубави према Алаху, већ из потребе за склоништем и бегом од стварности, самонаметнутом самоизолацијом. Самоизгнанство подразумева изгнанство. Нурудин је поста- вио службу вери као штит – бронзану метафору алијенације.

3. Нурудин Распети⁵

Тачка у којој се његова личност прелама са носиоца титуле на човека јесте тренутак када сазнаје да му је брат затворен. Смрт брата покренула је у дервишу потиснуте, давно заборављене силе мрака: мржње и резигнације. То је почетак његове располућености. ‘Све је дошло у питање, и сада сам само Ахмед, ни шејх ни Нурудин’ (Selimović, 2004:p.12). До тог тренутка, живот је био уређени скуп утврђених правила. А онда се његов доживљај света променио. ‘Свијет ми је одједном постао тајна, и ја свијету, стали смо један према другоме, зачуђено се гледамо, не распознајемо се више, не разумијемо се више’ (Selimović, 2004:p.15). Он није више био исти.

Када је Харун убијен, из дервишких дубина изронио је увређени осветник који га је из аполонског света повео диониским путем мржње према братовом убици. Ахмед Нурудин, потврђујући речи онога за кога дервиш, док је у затвору са њим, укроћеним Прометејем,⁶ мисли да је Исхак: ‘Некад и сад – то су два човека’ (Selimović, 2004:p.209). Харуново убиство представља почетак краја шејха Нурудина у Ахмедовом телу. Преломни тренутак братове смрти раздваја две стране његовог бића, у чијем расцепу се губи. ‘Чим видим једну страну, одмах искрсне друга, непозната, и не знам која је права’ (Selimović, 2004:p.121). Иронија је што је обе, и аполонску и диониску страну, све време собом носио, само је за њихово ослобођење био потребан окидач.

Тај окидач била је смрт његовог брата. ‘Требало је да се једног часа слепа неправда сручи на његовог брата, кога невиног убијају у тамници, да свет од

⁵ ‘Такозване ‘цедуљице из лудила’ (Wahnsinnzetteln) Ниче је исписивао између 1. и 4. јануара 1889. и слао различитим адресатима – од блиских пријатеља до италијанског краља – непосредно по свом духовном слому у Торину крајем 1888. или почетком 1889. године. (...) Оне показују како расте тама око Ничеовог свесног сопства и како се све брже распарчава његов лични идентитет. Из те таме он више није изашао, нити су се фрагменти његове личности поново окупиле у неко одрживо јединство. Отприлике половина ових цедуљица потписана је именом ‘Дионис’, а остатак именом ‘Распети’ (...)’ (Radojčić, 2017:pp.76–77).

⁶ ‘Једног дана, кад је почела расправа на Сикиону о томе које делове бика треба приносити боговима на жртву, а које остављати људима, Прометеја су позвали да пресуди. Он је ради тога убио и раскомадао бика и од његове коже сашео две вреће, па их напунио оним што је исекао. У један цак је стрпао месо, али га је сакрио бурагом, који је најмање примамљив део сваке животиње; други цак садржао је кости сакривене дебелом наслагом сала. Кад је понудио Зеуса да изабере, овај се превари те изабра врећу са костима и салом (што је још увек божански део); због тога је Зеус Прометеја, који му се подсмевао иза леђа, казнио тиме што је људима одузео ватру. (...) Љући него икада, Зеус окује наог Прометеја за стуб на кавкаским планинама, где му је похлепна орлушина целог дана кидала цигерицу, из године у годину; и није било краја болу, јер је ноћу (док је Прометеј био изложен свирепом мраку и хладноћи) његова јетра поново зарастала.’ (Greys, 1995:p.82)

којег је побегао у молитву и проучавање светих списа поново продре у његов живот’ (Јерков, 2004:р.423). Братова смрт, која је дошла ниоткуда, и њен утицај на Нурудинов живот представљају спознају да је свет у који се учурио услед личне повређености није исти као представа света која је постојала у његовој глави, и која је за њега била стварна. Пандорину кутију⁷ отворио је случајан сусрет са муселимом, што Селимовић, кроз Нурудина, и објашњава:

‘Доживљавао сам тешке часове и раније, сукобљавао се у себи са опречним мишљењима, мирџи плаховитост нагона и опрезност разума, али не знам да сам се икад, као у том тренутку, претворио у попрште толико супротстављених хтијења, да су толики буљаци напрасних жеља насртали да провале, задржавани кукавичким страхом. Убио си ми брата, викао је у мени острвљени бијес, увриједио си ме, уништио.’ (DiS:р.268)

До тачке у којој започиње процес његове трансформације, дервиш је мислио да постоји само један свет, уређен правилима, с једне стране закона, а са друге *Курана*. Након братове смрти и поменутог сусрета, у њему лично почиње да надилази дервишко, емпиријско почиње да односи превагу над трансценденталним, човек потискује дервиша. Шејх Нурудин постаје Ахмед.

‘Моја узбуђеност се смирила, стишао се луди хук, мисли нису више прелијетале кроза ме као птице преко ватришта, знао сам за једну једину, настала је тишина смирења, у којој су анђели пјевали. Анђели зла. Ликујући. То је био радосни час мога преображаја.’ (DiS:pp.268–269)

У овом делу романа Ахмед Нурудин је ‘човек чију је нирванску тишину заменила трагична људска резигнација’ (Vučković, 2014:р.523). Повређени дервиш иде ка трећој етапи своје метаморфозе: на почетку, Ахмед Нурудин је субјекат, носилац звања, друштвени идентитет, носилац јавне функције, експонент духовне власти. Потом, он постаје човек чији брат је, упркос томе што је био невин, најпре утамничен, па потом убијен, да би на крају романа, задојен мржњом, похитао ка освети.

Пред нашим очима појављује се Ахмед Нурудин, осветник у улози кадије, властодршца, политичког експонента трулог, бескрупулозног система против ког се побунио, чије је поступке довео у питање тиме што се дрзнуо да пита за

⁷ ‘Епиметеј, уплашен судбином свога брата, пожури да се ожени Пандором, коју је Зеус направио колико лепом толико глупавом, рђавом и лењом – и то је прва од великог броја сличних жена. Пандора је одмах отворила крчаг у који је Прометеј с великим напором успео да затвори све духове што су могли да нашkode људима: старост, тегобан рад, слабост, лудило, порок и страст (...)’ (Grevs, 1995:р.82)

брата. Када постаје кадија, поново навлачи маску која је звање, јавна функција, титула одлучиоца о томе шта правда или кривда јесте или није.

Неснађен, он се ‘гуши у политичкој пракси и улози делиоца правде’ (Vučković, 2014:p.523), верујући да му та позиција обезбеђује довољно независности да одлуке доноси консултујући само себе и закон (Selimović, 2004:p.356). Поверење у универзалну категорију правде и јесте оно што дели Ахмеда Нурудина од макијавелистичких јунака овога романа све до тренутка док не постане један од њих.

Братова смрт доводи до комешања духова у Нурудину. У њему се ствара попрште борбе између трансценденталних идеала, *биолошког императива* (Ivanov, 2017:p.384) и емпиријског искуства у коме, иако је реч о Харуну, главну улогу заправо има Нурудин јер је на њему да бира између тих супротстављених сила у самом себи. Сазнање да му је брат убијен у дервишу доводи до корених унутрашњих промена.

Не могавши више да заузима етички неутралну позицију, дервиш је био присиљен да спозна да пут служења вери није једини пут. Нашао се на раскршћу између своја два идентитета, друштвеног и личног, између Алаха и своје сурогат породице, с једне, и своје биолошке породице, са друге стране, између трансценденције и емпирије: ‘Знам, не смијемо бити слаби и тужни ако смо прави вјерници, али то знам узалуд. Слаб сам, и тужан, и не мислим да ли сам прави вјерник или човјек изгубљен у глухој самоћи свијета’ (Selimović, 2004:p.183). Братово убиство почетак је трансформације Ахмеда Нурудина од Аполона у Диониса, од човека окренутог благодати Алаха до посрнулог човека који је на горко искушење судбине одреаговао супротно дервишким начелима, поразивши тако не само шејха већ и човека у себи, сина и брата.

Нурудин је присиљен да бира између свог дервишког позива, између моралног дуга који осећа да има према оцу, између љубави и оданости према брату и између верности Реду и закону и власти у којој и сам суделује. Он треба да одлучи да ли ће у тој морално изазовној и емотивно деликатној ситуацији поступити као дервиш, шејх текије, бранилац вере, као носилац звања и титуле, као духовна власт, или као неправдом повређени човек, ожалошћени брат, породичном трагедијом гурнут у мржњу. Братова смрт откочила је већ постојеће деструктивне емоције које су се ујединиле у страст мржње:

‘За дивно чудо, било ми је драго да мислим како се јавила неочекивано, а осјећао сам је у себи и раније, и правио се да је не препознајем. Бојао сам се да не ојача, а сад сам ја ојачао њоме, држећи је пред собом као штит, као оружје, као пожар, опијен њоме, као љубављу. Мислио сам да знам шта је

то, али све што сам до тада сматрао мржњом, била је њена празна сјенка. Ово што ме обузело, живи у мени као мрачна и страшна снага.' (*DiS*:p.255)

4. Освета Ахмеда Нурудина: људски фијаско и морални фијаско макијавелисте

Ахмед Нурудин ослобађа своје емоције, као што је бес, почетком другог дела романа, када сведочимо буђењу и распламсавању мржње у њему, уперене против муселима, а тиме и против власти. 'Спасоносна мржња ме окријепила' (*Selimović*, 2004:p.349), каже он, а основна карактеристика ничеанског диониског начела јесте пренапрегнутост афеката (*Ђурић*, 1998:p.7).

Пред крај романа затичемо Ахмеда Нурудина у улози кадије, властодршца. Он остаје експонент власти, са једнаком страшћу са којом их је мрзео због неправде коју су му скривили. Мрзи Мула Јусуфа толико да га је искористио за своју сплетку, да потури невином човеку, уз очекивање да његовој освети битно допринесе хаџи-Синанудинов син.

Нурудин се узда у то да ће се златарев син, који је на високом положају, уместо њега обрачунати са његовим непријатељима (*Selimović*, 2004). План треба да доведе до испуњења Нурудиновог циља – коначног обрачуна са властодршцима у касабима, Харуновим убицама.

Ахмед Нурудин желео је да спасе брата, али су средства којима се послужио иста она којима су се послужили злочинци одговорни за Харунову смрт, са којима и улази у сукоб у покушају да сазна зашто је затворен. Тиме он постаје исти као они. Нурудин жртвује невиног човека, хаџи-Синанудина, зарад сопственог интереса. То је тренутак у коме се јасно показује Нурудинов макијавелизам.

Он је, чврсто верујући да извршава божју дужност, сковао план чији је средишњи део укључивао лажно оптуживање невиног човека, на основу ког је рачунао да ће бити ухапшен. Урадио је исто што су урадили властодршци, а што је Харун открио и због тога страдао: они су лажирали кривицу човека који је то платио животом.

Последњи део плана Ахмеда Нурудина подразумевао је кривотворење писма са Алијагом које је преко татарина требало послати хаџи-Синанудиновом сину и гледати како сила његовог утицаја потпомаже Нурудинову освету и како се он обрачунава са онима који су зло нанели Ахмеду Нурудину. Свесним жртвовањем невиног човека Нурудин је одступио од људскости. Меша Селимовић показује Нурудино схватање таквог чињења:

‘Није ме узнемирио осјећај кривице што је затворен добар човек (јер да је другачији, све ово не би имало никаквог смисла, не би ничему послужило). Ако и страда, послужило би то већем и важнијем циљу него што је живот и смрт једног човјека.’ (*DiS*:р.318)

Од дервиша посвећеног служењу исламској егзегези, који поштује *Куран* као меру постојања, који је окренут духовности и мисаоном напрегнућу, подржавалац јасних мерила, принципа и начела, што га чини сличном Аполону, постао је онај који доприноси убиствима људи који су му скривили зло. Он, дервиш, урадио је исто што и кадија: учинио све што је до њега да се невином човеку ни због чега деси лоше.

Поставши власт, Ахмед Нурудин постао је једнако морално декадентан колико су то на почетку романа муселим и кадија. Његово звање кадије јесте метафора његовог моралног пада који симболички почиње тренутком трезвености и потуног прихватања мржње као доминантне страсти у њему. Тиме је Дионис у њему тријумфовао јер је снага тог негативног осећања надвладала трезвеност човека окренутог богу.

Извори

1. Селимовић, М. (2004) *Дервиш и смрт*. Београд, НИН (приредио и поговор написао Александар Јерков. 1. издање; НИН-ова награда критике за роман године: десет најбољих (1954–2004).
2. Ђурић, М. (1998) Фридрих Ниче и хеленска култура. У: Ниче, Ф. *Списи о грчкој књижевности и филозофији*. Превели Томислав Бекић et al. Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, pp. 5–20.

Литература

1. Алтисер, Л. (2009) *Идеологија и државни идеолошки апарати (белешке за истраживање)*. Превео Андрија Филиповић. Лозница, Карпос.
2. Вучковић, Р. (2014) Српски роман у контексту егзистенцијалистичког романа. У: Делић, Ј. *Меша Селимовић*. Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности, књ. 66, pp. 521–527.
3. Гревс, Р. (1995) *Грчки митови*. Превела Гордана Митриновић-Омчикус. Београд, Нолит. <https://istorijaosvmpek.files.wordpress.com/2014/11/robert-graves-grckimitovi.pdf> [Приступљено 24. маја 2023].
4. Ђурић, М. (1997) *Ниче и метафизика*. Изабрани списи, Књига VII. Београд, НИУ Службени лист СРЈ, Терсит.

5. Иванов, В. (2017) *Дионис и прадионизијство*. Превела Антонина Пантелић. Београд, Логос.
6. Јерков, А. (2004) Златна књига Меше Селимовића. У: Селимовић, М. *Дервиш и смрт*, Београд, НИН (НИН-ова награда критике за роман године: десет најбољих (1954–2004), pp. 413–435.
7. Клајн, Х. (1967) Шта се збива у ‘Хамлету’. *Сцена*, часопис за позоришну уметност, мај–јун 1967, година III, књига I, број 3 (Хамлет), специјални број. Нови Сад: Стеријино позорје, pp. 297–309.
8. Ниче, Ф. (2020) *Рођење трагедије*. Превела Вера Стојић. Београд, Дерета.
9. Радојчић, С. (2017) Ničeve maske – ogleđ o perspektivizmu. *Kultura* (155), 76–88. DOI:10.5937/kultura1755076R [Приступљено: 27. фебруара 2022].
10. Танасковић, Д. (2018) *Ислам: догма и живот*. 3. допуњено издање. Београд, Српска књижевна задруга.
11. Финк, Е. (1981) *Nietzscheova filozofija*. Библиотека Знаци, велика едиција књига 3, Загреб, Центар за културну делатност.
12. Хајдегер, М. (1961) *Ниче I*. Превео Божидар Зеџ. Београд, Федон. https://kupdf.net/download/martin-hajdeger-ni-e-i-pdf_58e5166adc0d605b5fda97f1_pdf [Приступљено: 14. новембра 2021].
13. Џонс, Е. (2005) *Хамлет и Едит*. С енглеског превео Бранко Момчиловић. Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Marija Terzić

Belgrade Institute for Literature and Arts

MEASURE AND EXCESS: AHMED NURUDDIN – TRANSFORMING APOLLO INTO DIONYSUS

Summary

This paper deals with Apollo and Dionysian elements in dervish Ahmed Nuruddin's characterisation. This paper analyses the dervish Ahmed Nuruddin in light of Nietzsche's understanding of Apollo and Dionysus deities in terms of their divine roots originating from ancient Greek mythology without any intention whatsoever to present Nietzsche's entire philosophical system on the relationships between Dionysus, Greek tragedy, and the connections between art and nature with these principles. The dichotomy will be analysed on the example of the Serbian novel, *Death and the Dervish* written by Meša Selimović. The paper tackles the characterisation of the literary hero, protagonist Ahmed Nuruddin as a bridge between dervish-Apollo to Nuruddin-avenger, which is Dionysus focusing on revenge resulting in human and moral destruction caused by hatred, the opposite of Ahmed

Nuruddin's neutrality, while performing the dervish duty. The avenger Nuruddin, the one surfacing after the murder of his sibling, will be considered Dionysus in light of an injustice inflicted on him by Harun's murder, a flywheel for his revenge. Special emphasis will be placed on Nuruddin's human defeat – moral decadence in the form of his transfiguration from a priest to a Machiavellian character. Taking Nietzsche's understanding of Hellenic tragedy into consideration, this paper aims to prove Ahmed Nuruddin turning Apollo into Dionysus.

► **Keywords:** Ahmed Nuruddin, Apollo, Dionysus, transformation, Dervishood, revenge, neutrality, hatred.

Sources

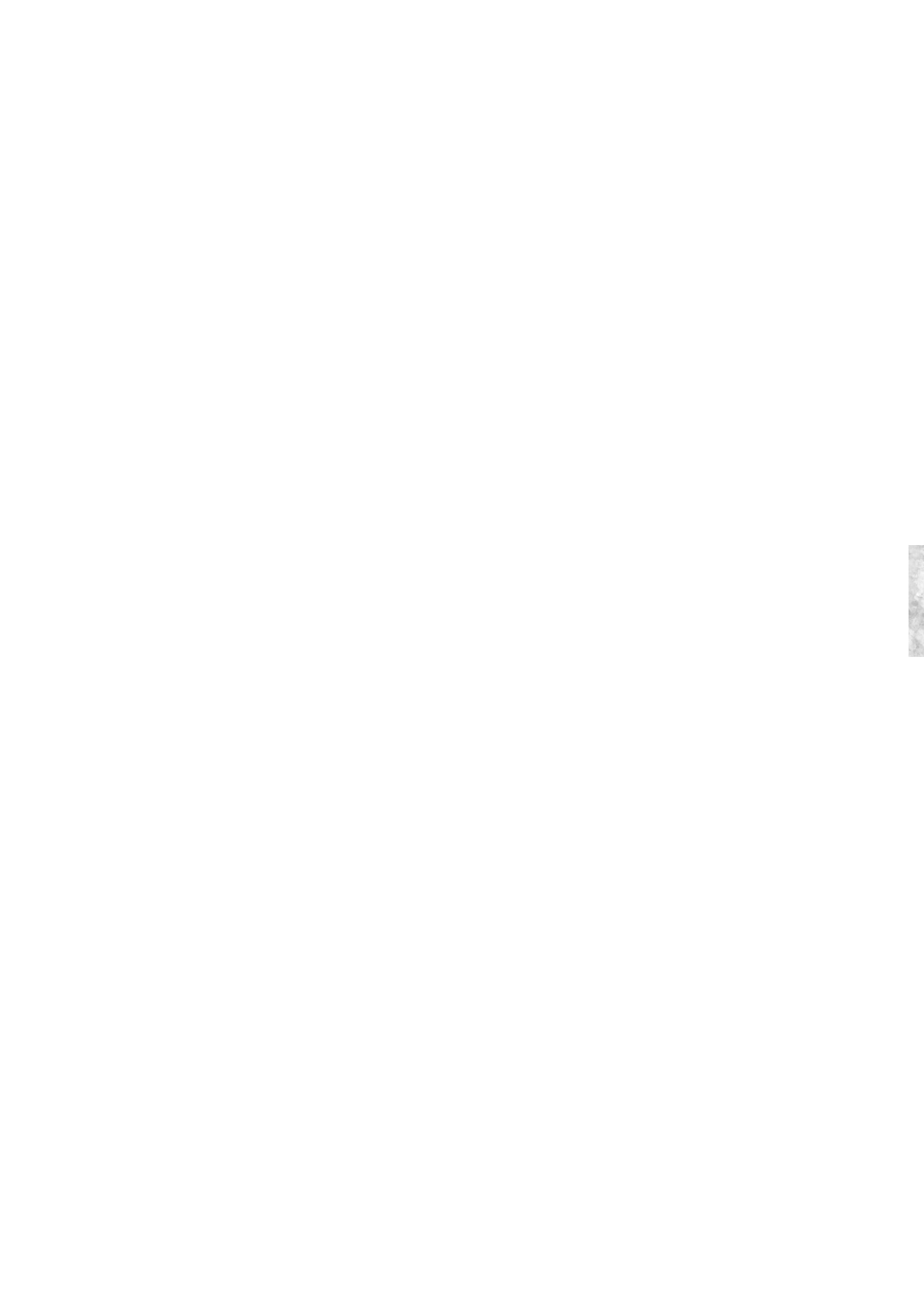
1. Selimović, M. (2004) *Derviš i smrt*. Beograd, NIN (priredio i pogovor napisao Aleksandar Jerkov. 1. izdanje; NIN-ova nagrada kritike za roman godine: deset najboljih (1954–2004).
2. Đurić, M. (1998) Fridrih Niče i helenska kultura. U: Niče, F. *Spisi o grčkoj književnosti i filozofiji*. Preveli Tomislav Bekić et al. Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, pp. 5–20.

References

1. Altiser, L. (2009) *Ideologija i državni ideološki aparati (beleške za istraživanje)*. Preveo Andrija Filipović. Loznica, Karpos.
2. Vučković, R. (2014) Srpski roman u kontekstu egzistencijalističkog romana. U: Delić, J. *Meša Selimović*. Novi Sad, Izdavački centar Matice srpske, Antologijska edicija Deset vekova srpske književnosti, knj. 66, pp. 521–527.
3. Grevs, R. (1995) *Grčki mitovi*. Prevela Gordana Mitrinović-Omčikus. Beograd, Nolit. <https://istorijaosvmpek.files.wordpress.com/2014/11/robert-graves-grcki-mitovi.pdf> [Pristupljeno 24. maja 2023].
4. Đurić, M. (1997) *Niče i metafizika*. Izabrani spisi, Knjiga VII. Beograd, NIU Službeni list SRJ, Tersit.
5. Fink, E. (1981) *Nietzscheova filozofija*. Biblioteka Znaci, velika edicija, knjiga 3. Zagreb, Centar za kulturnu delatnost.
6. Ivanov, V. (2017) *Dionis i pradionizijstvo*. Prevela Antonina Pantelić. Beograd, Logos.
7. Jerkov, A. (2004) Zlatna knjiga Meše Selimovića. U: Selimović, M. *Derviš i smrt*, Beograd, NIN (NIN-ova nagrada kritike za roman godine: deset najboljih (1954–2004), pp. 413–435.
8. Klajn, H. (1967) Šta se zbiva u 'Hamletu'. *Scena*, časopis za pozorišnu umetnost, maj–jun 1967, godina III, knjiga I, broj 3 (Hamlet), specijalni broj. Novi Sad: Sterijino pozorje, 297–309.

9. Niče, F. (2020) *Rođenje tragedije*. Prevela Vera Stojić. Beograd, Dereta.
10. Radojičić, S. (2017) Ničeove maske – ogled o perspektivizmu. *Kultura* (155), 76–88. DOI:10.5937/kultura1755076R [Pristupljeno 27. februara 2022].
11. Tanasković, D. (2018) *Islam: dogma i život*. 3. dopunjeno izdanje. Beograd, Srpska književna zadruga.
12. Hajdeger, M. (1961) *Niče I*. Preveo Božidar Žec. Beograd, Fedon. https://kupdf.net/download/martin-hajdeger-ni-e-i-pdf_58e5166adc0d605b5fda97f1_pdf [Pristupljeno 14. novembra 2021].
13. Džons, E. (2005) *Hamlet i Edip*. S engleskog preveo Branko Momčilović. Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Преузето: 1. 11. 2022.
Корекције: 11. 4. 2023.
Прихваћено: 19. 4. 2023.

ПРИКАЗИ

Дијана М. Црњак¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ХРОНИКА СТРАДАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: ЖИВО СВЈЕДОЧАНСТВО ТРПЉЕЊА И ВЈЕРЕ

Рељић, Митра (2022) *Идентитет и интегритет српског језика на Косову и Метохији*, Нови Сад, Матица српска.

Књигу Митре Рељић *Идентитет и интегритет српског језика на Косову и Метохији* чини двадесет пет радова који су, под истим или дјелимично измијењеним насловима, објављивани у различитим часописима и зборницима од 2000. до 2018. године. Према ријечима ауторке, један дио радова (махом оних који су настајали почетком вијека) за ову је прилику прерађен и допуњен рецентном литературом, а други су били оквир за писање нових студија.

Текстови су дати у осам основних цјелина: *Иницијални узроци егзистенцијалне несигурности и растакања српског језика на Косову и Метохији* (7–33), *Српски језик у сусрету са безвлашћем западног протектората на крају XX и почетком XXI века* (35–96), *Етноними и лингвоними у процесу растакања српског језика и српског националног идентитета* (97–156), *О пореклу и етнонимима Албанаца* (157–167), *О језичкој политици и језичком планирању* (169–203), *Потирање српског просторног идентитета* (205–235), *О комуникативном понашању и језичким ставовима* (237–260), „*Ни тамо ни овамо*”: *српски језик у вртлогу постмодернизма* (261–317). На почетку књиге налази се *Предговор* (5–6), а иза поменутих главних цјелина су закључак на српском, енглеском и руском језику (319–334), библиографија радова који су, дијелом или потпуно, нашли своје мјесто међу корицама ове књиге (335–337), списак коришћене литературе (337–359) и регистар појмова (361–367).

¹ dijana.crnjak@ff.unibl.org

Прво поглавље, *Иницијални узроци егзистенцијалне несигурности и раста-кања српског језика на Косову и Метохији*, сачињава оглед *Верски оквири ет-нојезичке десловенизације Косова и Метохије* (9–33). У њему се прво указује на сложеност појма идентитета (који се може посматрати из лингвистичког, али и социолошког, антрополошког, етнoлошког и психолошког угла), а потом се пажња усмјерава на десловенизацију (десрбизацију) Косова и Метохије, почев од османске владавине до данашњих дана. Овај процес континуирано се одвија на два начина: уништавањем српско-словенског корпуса и албанизацијом становништва. Промјена вјере, тј. ранија исламизација словенског живља, узроковала је и промјену језичке и етничке одређености. Ауторка истиче да су конвертити највише жалили за изгубљеним језиком и да се „силом наметнути туђи језик доживљавао као жиг сопственог отпадништва” (28). У наше дане процес језичке и етничке десловенизације одвија се уз благослов међународне заједнице, „под чијим надзором Албанци несметано затиру преостале трагове хиљадуипогодишњег српског постојања на Косову и Метохији” (32).

Друго поглавље књиге, *Српски језик у сусрету са безвлашћем западног про-тектората на крају XX и почетком XXI века*, започиње текстом *Српски језик на Косову и Метохији: слике страдања* (37–46), који доноси обиље података о томе шта се са српским језиком догађало од јуна 1999, када је сав метохијски простор, исходишна зона косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта, обесрбљен за само неколико дана. Већ у јулу 1999, доласком „хумане мисије цивилизатора”, „с јавних места из градова Косова и Метохије нестало [је] и последње српско слово” (38), а Срби су за изговорену ријеч матерњег језика неријетко кажњавани смрћу. Осим изгубљених живота, неповратно је нестала и писана језичка баштина, а размјере страдања илуструју се податком „да се само у приштинској цркви Светог Николе до 18. марта 2004. године (до осам сати увече), налазило, поред једне рукописне, 89 свештених и црквених књига печатаних у штампаријама Москве, Кијево-Печерске Лавре, Беча, Београда, Сарајева, Сремских Карловаца, Венеције, Цариграда, Софије, Петрограда, Грчке” (43). Ауторка наглашава да су дио неповратно изгубљеног језичког наслеђа и споменички натписи на гробљима, који су пружали обиље социо-лингвистичких и лингвокултуролошких података о косовскометохијским Србима, о њиховој вјери, жртви и трпљењу:

На њима се ишчитавају вечите миграцијске пометње те избеглички усуди који сведоче о смртима без датума рођења и животима за које се не зна кад ће и где окончати, па у којој су гори и врлети качачке и балистичке устанке очеви најчешће плаћали животом и кад децу косила смрт услед болести и

глади. Споменички натписи подједнако сведоче о свагдашњој скромности косовскометохијског староседеоца, његовој религиозној устрајности, праштајућој природи, о томе које је занимање нарочито ценио, у којој мери водио рачуна о лепоти слова и речи, коначно, како је и колико говорио (44).

У раду *Лексема escort у говору косовскометохијских Срба на размеђу миленијума* (47–52) описују се ванјезички чиниоци који су условили то да Срби на овим просторима властити живот неријетко бране употребом енглеског језика. У ситуацији када су „Албанци за остатком жртава почели трагати помно ослушкујући језик” (48), Срби су се, ако би уопште имали прилику, за помоћ морали обраћати НАТО војницима, па се и њихов избор енглеских лексема свео на *robbery, burglary, afraid, protection, help* и сл. Такође, због сталне изложености албанским провалама и пљачкама, у честој употреби биле су и ријечи у вези са кућом и покућством, нпр. *entrance, door, window, flat, floor* итд. Ипак, најфреквентнија енглеска лексема у језику овадашњих Срба била је именица *escort*, у значењу које је „изоловано из читаве лепезе значења у савременом енглеском језику” (наведених у раду) и „сведено на најконкретнију радњу: ‘телесна заштита Срба коју, зависно од дужине и правца кретања, чине два односно четири војника с пушком на готовс, или два возила са наоружаним војницима која се крећу испред и иза аутомобила чуваног” (51). Ауторка истиче да је ова лексема „показатељ свег ужаса, парадигма напуштености” и да ће „у свести оних који преживе и доживе боља времена, *escort* дамарати никако друкчије до као болно сећање на време опште понижености” (51–52).

И рад *Иницијалне абривијатуре у косовскометохијској штампи на српском језику у првим годинама протектората* (53–61), како пише ауторка, осликава социолингвистичку и нову друштвенополитичку реалност на овим просторима: међународну војну и административну управу (нпр. *УНМИК / UNMIK – United Nations Mission in Kosovo, MNB – Multi National Brigade, СМО – Civilian Military Operation* итд.), приоритете у правосуђу (нпр. *МКСЈ – Међународни кривични суд за бившу Југославију, КЈИ – Kosovo Judicial Institute, КСЛ – Kosovo Centre of Law* итд.) и војностратешком диктату (нпр. *КЗБ – копнена зона безбедности, ВЗБ – ваздушна зона безбедности, ВТС – војнотехнички споразум* итд.), међународне инструменте власти оличене „у одашуд приспелим [...], владиним и невладиним, хуманитарним и иним организацијама, комитетима и агенцијама” (57) (нпр. *UNDP – United Nations Development Programme, UNEP – United Nations Environment Programme* итд.) и сл.

У раду *Српски језик у систему вербалних асоцијација косовскометохијске славофоне популације* (62–70) испитују се вербалне асоцијације на стимулус

српски језик међу студентима и средњошколцима и закључује да асоцијати носе различите садржајне поруке. Овдје наводимо само неке од одговора, који, и без додатних анализа, довољно говоре: *корени, наш крст, ваздух, живот, кућа, небо, част, човек, слобода, лепота, мајка, патња и искреност, поносно говорим српски језик, нешто што је забрањено, живим без личне безбедности.*

Оглед *Српски језик и његови дијалекти на Косову и Метохији данас: стање и перспективе* (71–89) бави се данашњим стањем српског језика и његових дијалеката на овом простору, „с циљем да се предочи степен виталности стандардног језика и локалних идиома, стање и положај носилаца српског језика у целини, укаже на могућности и правце даљих истраживања на терену” (71). Како ауторка истиче, примарни проблеми српског језика и његових дијалеката у покрајини јесу све слабији демографски потенцијал, лош статус српског народа и његовог језика, те изостанак адекватне институционалне подршке. Скреће се пажња и на лингвистичку несигурност говорника српског језика, што је посљедица дуготрајне стигматизације и криптогласног понашања. Закључује се да, „упркос свему, српске средине са становништвом које се одупрло прогону и даље представљају базу за традиционална и синхронијска дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања, истраживања на плану лингвоперсонологије итд.” (71), а да су се у Косовској Митровици, у коју се слио сеоски живаљ, и мјестима која су приливом градског становништва претрпјела вјештачку урбанизацију „стекли услови за истраживање вишеслојних дијалекатских, социолингвистичких и др. манифестација контаката градских вернакулара, месног говора и аутохтоних говора приспелих из ближих и удаљенијих села покрајине, за која неће бити довољне постојеће истраживачке матрице и методолошки механизми” (71).

У раду *О уништеном писаном наслеђу на Косову и Метохији (на примеру сачуваног дела једне породичне архиве)* (90–96) пажња се посвећује уништеном српском језичком наслеђу у покрајини током два посљедња десетљећа. Показује се да, иако функционалности ограничена, сачувана грађа (дио архиве једне од најстаријих приштинских породица) представља важан извор података „како о функционисању српског језика поткрај османске владавине и у првим деценијама по ослобођењу тако и о неким специфичностима” (90), и то: на плану ономастике (из сачуваних османских тапија, између осталог, сазнајемо да су најчесталија српска имена у окупираној Приштини била: *Антоније, Стеван, Јосиф, Трајко, Илија, Димитрије, Марко, Михаило, Спира, Јован, Јелисавета, Манасија, Крстина, Каранфила, Живка и Савета*), граматике (Гмн. на -а код именица типа *метња, радња*, атрибутив без падежне промјене – Пододбор

гостођа Књагиња Абунице, доминација инфинитива науштрб да-конструкције итд.), комуникативне културе (једно од свједочанстава о високом нивоу комуникативне културе јесте и сачуван рачун за извршене услуге електричне централе у Приштини: „Рачун / За Господ, Милан Благотић админ. капетан / Част ми је известити Вас, да ми за извршену инсталацију електричног осветлења – мотора у Вашој згради, улица Краљице Марије дугујете по следећем обрачуну...”), преводилачке праксе, службене и приватне употребе писма итд. Ауторка с тугом закључује да „треба замислити колико се тапија, крштеница, писама, вредних старих књига и записа њихових читалаца на маргинама листова могло наћи у породичним архивама старих Приштинаца (а тако и Призренаца, Пећанаца, Ђаковчана, Ђиланаца...) које су албански узурпатори српских домова месецима 1999. године приколицама извозили на сметлиште” (96).

Трећа глава књиге, *Етноними и лингвоними у процесу растакања српског језика и српског националног идентитета*, у којој се мноштвом примјера показује да „српски идентитет нигде није био на таквом искушењу као што је то био случај на простору Старе Србије” (107), састоји се од пет текстова. Први од њих је *Од Арнауца до Косовара: етноними у функцији порицања идентитета косовскометохијских Срба од османског периода до данас* (99–113), у којем се прво наводе различити историјски етноназиви везани за живот Срба, „с посебним освртом на оне који се односе на Србе из Старе Србије, односно са Косова и Метохије, столећима принуђене да се боре за своје име” (101), да би се потом пажња усмјерила на негирање српског имена под османском влашћу (забраном етнонима и наметањем туђег етноназива, нпр. *Руммилет, Ортодокс-милет, Арнаутмилет, Ортодокс Арнаут, Бошњакмилет* и сл.). Обезимењавање овдашњих Срба наставили су и Албанци, увођењем етника *Косовар* и *Косовара* за све становнике покрајине (председник тзв. Скупштине Косова својевремено је изјавио како *Косовари* морају размишљати *косоварски*). Нажалост, новопечено именско етикетање и дистанцирање од сународника све је чешће и у медијима у централној Србији, као и у говору немалог броја њених житеља, што *Косовце* и *Косовке* додатно обеспокојава.

У другом тексту овог поглавља, *О Нашињцима и језику нашињском – настанак, етнолингвистички статус и перспективе појединих изолованих група на Балкану* (114–121), акценат је на рањивости етнојезичке свијести Рома, Египћана, Ашкалија, Шопа и Горанаца, најчешће инициране насилном исламизацијом на овим просторима. Врхунац парадокса јесте формирање нове мањине – Нашињаца – који се тим називом покушавају одупријети бугаризацији, македонизацији, бошњакизацији и албанизацији у шарпланинској области.

Оглед *Српски језик као „равачки” или „матерњи” ораховачких Албанаца* (122–131) бави се феноменом славофоних ораховачких Албанаца (потوماка у прошлости исламизованих, а потом албанизованих Срба), који, и поред међуетничких сукоба, нису одустали од локалног српског идиома, мада га, желећи да се дистанцирају од свега српског, називају *равачким, матерњим, нашким, домаћим: Па наш језик ни је. Ово ни је домаћи наш језик, а у школу албански* (125). У вези с тим ауторка наводи ријечи Г. Елезовића, који је прије безмало стотину година записао:

Почело се са језиком, ношњом. Најпре су људи почели да крију свој језик. На јавним местима, по путевима, у чаршији, људи су се трудили да говоре језиком већине исламске вере. Матерњи језик су још само код куће употребљавали. Тако је нешто морало бити и у Ораховцу. У интерном, међусобном саобраћају муслимани ораховачки чували су свој матерњи језик српски, а ван куће су се служили арбанашким језиком (123).

Радам *Српски језик као „босански” у призренско-шарпланинској области* (132–146) скреће се пажња на посљедице језичког преименовања изазване бошњакизацијом старосједјелачког муслиманског становништва ове области. Представници те заједнице албанске злочине над њима објашњавају околношћу да њихов језик „подсјећа на српски”. С друге стране, на питање како ученици, метохијски старосједиоци, савладавају ијекавизме, послнјеакцентатске дужине и сл., учитељ муслиман одговара: „Ништа ја у раду не мењам, говорим српски како сам одувек говорио, а то што се сад другачије зове, то је виша сила” (144).

Ово поглавље затвара текст *Горанци – од географске одреднице до етнони-ма* (147–156), који говори о истрајности ове старосједјелачке, у прошлости исламизоване етничке групе да сачува своје име, што се поткрепује изјавом једног житеља Горе:

Мораш да се бориш, да се жртвујеш, јавно да кажеш: ето, нећу да будем Бошњак. Да будеш спреман да те избаци с посла, да те ухапсе, претуку, да ти баце, као Зефиру што су, бомбу на кућу (147).

Четврто поглавље, *О пореклу и етнонимима Албанаца*, чини рад *Албанци и (или) Шиптари* (159–167), у којем ауторка, ослањајући се на фактографске чињенице у вези с етногенезом Албанаца те на начине и принципе настајања етнонима, закључује да је ирелевантно доказивати исправност једног или другог назива.

Наредна глава књиге, *О језичкој политици и језичком планирању*, започиње текстом *Стање и перспективе српског језика на Косову и Метохији у светлу*

језичке политике (171–184), у којем се, навођењем бројних примјера, истиче да, док одрођене „космополите“, поготово у престоници, брује о мултикултурализму, мултијезичности, индивидуалним и колективним правима на сопствени језик, „законодавно регулисање језичких права српског народа и осталих славофоних житеља Косова и Метохије [...] у потпуној је супротности са стварним положајем и стањем српског језика од 1999. године до данас” (171). Суочени с лингвоцидом, косовскометохијски Срби полажу наде у своју државу – Републику Србију, која, чини се, прећутно прихвата наведено стање ствари. Наиме, једино се тиме може образложити чињеница да се на дневном реду преговора чији је циљ *нормализација односа* „између државе Србије и дела њене територије, ниједанпут није издвојено нашло једно од најважнијих питања – питање очувања словенског идентитета косовскометохијских Срба, Горанаца и других, пре свега, српскога језика и његовог примарног писма – ћирилице” (177).

Иста тема доминира и у раду *Учиници Бриселског споразума на плану статуса и корпуса српског језика* (185–192), у којем се наглашава да „Бриселским споразумом предвиђено препуштање корисника српског језика косовском законодавству отвара још шири простор за нежељено поступање са језиком и поступање у језику, које се у неким доменима (нпр. у судству) најдиректније већ очитује у правној дискриминацији славофоног становништва” (185).

Посљедњи текст у овом поглављу јесте „*Црногорски језик*” на Косову и Метохији – *још један изданак трију језичких политика* (193–203), у којем се истиче како чињеница да у покрајини живи 19 Црногораца (према попису из 2011) и да „потешкоће у разликовању” косовских Срба и Црногораца наводе и извјештаји ОСЦЕ није била препрека да се већ 2013. на РТК уведе програм на поменутом „језику”.

Шеста глава, *Потирање српског просторног идентитета*, као што се из наслова ишчитава, бави се начинима потирања српског просторног идентитета на Косову и Метохији, а чине је два рада. Предмет првог од њих, *О савременим косовскометохијским ходонимима (социолингвистички аспект)* (207–222), јесте номинациона специфичност савремене ходонимије, представљена на узорку подијељеног града Косовске Митровице. Анализа је показала да и српскојезичку и албанојезичку ходонимију карактеришу ходоними меморативног типа, с тим да, за разлику од прилика у јужном дијелу града, српска ходонимија није подвргнута актуелној политизацији.

У другом раду, *Раскорак између декларативне и стварне бриге за српски језик (на примеру ергонимије северног дела Косовске Митровице)* (223–235), након анализе 419 ергонима, закључује се следеће: 1) ергонимија сјеверног

дијела града није у функцији очувања идентитета и интегритета српског језика (доминантна латиница, неконтролисана употреба страних језичких елемената, изостанак имена и појмова у вези са српском историјом и традицијом, претпостављање туђе топонимије регионалној и националној итд.), 2) ергоними су неријетко неисправни у погледу књижевнојезичке и етичке норме употребе језика, 3) због мноштва страних графема и лексичких елемената, те различитих скраћеница и акронима, велики број ергонима је неинформативан, што доводи до изостанка њихове основне функције – рекламне, 4) изостају ергоними који се односе на производну дјелатност и они из домена науке, културе и спорта, што указује на социјалну стихију, 5) вулгаризација и језичко загађивање упућују на изостанак свијести о потреби заштите језика, што је недопустив луксуз за једину урбану средину у покрајини гдје се српски језик одржао.

Седмо поглавље, *О комуникативном понашању и језичким ставовима*, садржи два текста. У првом од њих, *Неке особености комуникативног понашања* (239–248), на основу грађе из књижевне, публицистичке и стручне литературе, те оне добијене инклузивним опсервирањем и анкетањем – показује се да „вишестолетни незавидан статус српског народа на Косову и Метохији, његова понављана дуготрајна изолованост од целине лингвокултурне заједнице, живот у несловенском окружењу, верски и међујезички контакти и др. чине факторе који су узроковали и одређене специфичности на плану комуникативне културе славофоних житеља покрајине” (239). Одијељеност српског становништва на Косову и Метохији од централног дијела државе, узрокована скоро вијек дужим периодом ропства, резултирала је комуникативном обазривошћу, која се, како у вријеме османске владавине тако и данас, најчешће испољава криптогласним понашањем (241–242):

Уђем у аутобус, ћутим... Јој, ја у том страху размишљам шиптарски шта знам. И како знам да повежем, и оно што нисам знао дошло ми, чини ми се, на памет... Дођоше они пет унутра, причају са шофера, ја ћутим, срце ми се следило, опет тражим да повежем шта знам (информатор из Ораховца); Ништа, само уђеш у продавницу и ћутиш. И сад, он те пита нешто на шиптарском, ти не знаш да одговориш, па нако му кажеш умекшано једну реч на српски..., али не нагло, да видиш каква ће да буде њихова реакција... Ако видиш да је намргођена, онда повлачиш се полако (информатор из Ораховца); Пролазила сам улицама роднога града и једноставно нисам проговарала ни са пријатељицом, ни са рођаци..., једноставно ћутала сам да не би препознали у мени Српкињу (информаторка из Ѓњилана);

Да те не препозна, понекад кажеш мирдита, фаљемендерит (информатор из Готовуше).

Ауторка даље констатује да је једна од уочљивих особина овдашњих људи – и одраслих и дјеце – озбиљност, наводећи да већина анкетираних испитаника неумјерено гласан смијех оцјењује као: *вулгаран, ненормалан, непристојан, некултуран, болестан, грех, врсту поремећаја, лош, неваспитање, друштвено неприхватљив* итд. Из рада сазнајемо и да Косовце карактерише спремност на компромис, те да одбрану властитих ставова ријетко прати намјера да се обезвриједи мишљење саговорника.

У огледу *Језички ставови деце на Косову и Метохији* (249–260), последњем у овом поглављу, доноси се закључак да најмлађи славофони становници покрајине, узраста од 8 до 12 година (обухваћени образовним системом Републике Србије), просуђују о језицима на основу личног искуства (најчешће школског) или искуства блиског члана породице.

Посљедње поглавље књиге, „*Ни тамо ни овамо*”: *српски језик у вртлогу пост-модернизма*, започиње текстом *Језичке манифестације распоућеног идентитета или грешке у самопоимању* (263–275), у којем се истиче да је припадање групи (професионалној, узрасној, етничкој, националној итд.) природна човјекова потреба и да „истинско неприпадање, уколико потраје, код већине људи рађа, ако не нездраву осамљеност, оно нетолеранцију, гнев, па чак и мржњу” (274). С друге стране, немали број аутора с наших простора који промовишу постмодернизам све више се идентитетски преусмјерава ка томе да „лични и колективни идентитет, сагласно захтевима (пост)модерног доба, треба најпре ослободити бремена властите традиције” (266). С тим у вези, ауторка констатује сљедеће:

...када је реч о српској традицији, никада [се] не „прозивају” позајмљени садржајни елементи који чине саставни део те, као и сваке друге традиције, већ је увек на удару оно аутентично – *Косовски завет, Видовдан, цар Лазар, Карађорђе* и сл. Реактуелизована харемска патологија каква се одашиље с телевизијских екрана и којом се свакодневно хране милиони, не само урбаних домаћица (руралне углавном имају паметнија посла) већ и декларисаних Еуропањки, углавном није предмет научних осврта критичара домаћег менталитета и идентитета (266).

У огледу *Језички показатељи померања на плану аксиолошког погледа на свет* (276–284) ауторка, позивајући се на увријежен став да је вриједносно дезоријентисаним човјеком много лакше манипулисати, мноштвом примјера из средстава информисања, те публикација аутора неолибералне провенијенције

показује да у оквиру српске концептосфере владају непомирљиве разлике. Начини ниподаштавања и негирања идентитета и интегритета Србије и српског народа огледају се, између осталог, у употреби сљедећих језичких средстава: 1) показне замјенице с коријенском морфемом *ов-* умјесто присвојних замјеница *мој, наш* – као знака дистанце говорника: *ова земља, у овој земљи*; 2) показне замјенице с коријенском морфемом *т-*, неријетко уз неодређену замјеницу *неки* – што указује на дистанцирано ниподаштавање: *...тај Гаврило Принцип и ти младобосанци (...), цело то племе (...)* били су та нека група тих људи који су раштркани по неким селима; 3) показног замјеничког прилога *тамо* за означавање удаљеног мјеста, уз неодређену замјеницу *неки*: *Имамо тамо неке цркве...* (на Косову и Метохији, прим. аут.); 4) наводника уз ријечи и синтагме којима се исказује вриједносни потенцијал сопственог наслеђа: „*патриотизам*”, „*славна прошлост*”, „*слава предака*”, „*српска саборност*”, „*српски гробови*”, „*српска огњишта*”; 5) непримјерене суфиксације: *Србијица, ова државица, Велика Србијица*; 6) малог умјесто великог почетног слова: *србија, косовска битка*; 7) великог слова тамо гдје му није мјесто: *Слава Нације, Патриотизам*; 8) различитих окازیонализама: *Смрдија, Апсурдистан, злобисти* (према *слобисти*); 9) ријечи и израза с пејоративним значењем: *затуцана средина, прљава, болесна, јадна, бедна, земља без карактера; глуп народ, идиоти, крдо, смрад крезуби, колективни кретен, биолошки отпад* итд. – све како би међу Србима завладала својеврсна вавилонска пометња и не би ли негирањем истинских вриједности изабрали пут потпуног отуђења.

На сличном фону је и текст *О језику (само)мржње у дискурсу одрођених космополита* (285–295), у којем се истиче да језик (само)мржње међу Србима, оличен у отклону од властите нације, традиције и културе, „постаје све уочљивији сегмент језичког и духовног загађења” (285).

У раду *Стандардизација, локализација, асимилација – рефлексии савремене глобализације* (296–305) ауторка критички сагледава дате појаве, закључујући да назначени процеси, „било да се одвијају спонтано или да су вешто дириговани у циљу етнојезичког и културног растакања некооперативних народа, резултирају мањим или већим степеном урушавања националних држава, језика и култура” (305).

Посљедњи текст у овом поглављу, самим тим и у монографији, *Унификација и диференцијација у процесу глокализације (на примеру српског и других словенских језика)* (306–317), у истраживачки фокус ставља утицај наведених појава на идентитетско и идентификацијско преусмјеравање нашег друштва, што за посљедицу има деградацију српског језика.

Овај приказ закључићемо ријечима наше дивне ауторке, неуморне и приљезне хроничарке косовскометохијске стварности, која је овом драгоцјеном књигом (али и другим својим дјелима, од којих треба посебно издвојити књигу „Српска гробља на Косову и Метохији, уништена споменичка и језичка баштина“) задужила не само науку о језику него и Српство у цјелини:

Утамничен језик исто је што и усужњен човек. Он тумара, посрће и пада, али се лако не предаје. Покаткад би да излаз пронађе у светлости сопственог Почетка и сам тај напор, макар и накратко, његову патњу учини свечаном. Зато овде предочене сурове сличице из живота српског језика на Косову и Метохији током последње две деценије немају за циљ да обесхрабре, већ да опомену и подсети на свету дужност одбране језика. Само бескомпромисном борбом за његово достојанство, увек и свуда, моћи ћемо чиста образа пред Данила – Старијег и Млађег, Марка Пећког и Јефрема, Владислава Граматика и све друге чијом је заслугом у овдашњим манастирским писарницама, сеоским црквама и испосницама некад пламињала Реч на ползу не само српске већ и свесловенске књижевности и писмености (46).

Соња С. Ђорич¹

ЗНАЧАЈ СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА И МОНАХА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 19. И 20. ВЕКА²

Максимовић, Горан (2022) *Земаљско и небесно: о књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности*, Ниш – Бањалука

Студија Горана Максимовића *Земаљско и небесно: о књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности* објављена је у издању Сцера принта Ниш и Центра за српске студије у Бањалуци 2022. године. Чине је следећи текстови: 'Присуство српских православних свештеника и монаха у токовима нове српске књижевности', 'Није ово све земаљско: има нешто небеснога (још једном о јунакињама у Његошевом дјелу)', 'Страдања протосинђела Кирила Цвјетковића', 'Искушења синђела Спиридона Алексијевића', 'Преданост проте Стевана М. Димитријевића', 'Истрајност епископа Никодима Милаша', 'Запамћења проте Симеона Жикића', 'Књижевна и историографска свијест архимандрита Нићифора Дучића', 'Представљање задужбина Светог краља Милутина у појединим српским путописима из друге половине 19. и са почетка 20. вијека'. Употпуњена је сегментима: О књизи, Подаци о текстовима библиографија, Индекс имена, О аутору.

Уводни текст 'Присуство српских православних свештеника и монаха у токовима нове српске књижевности' упознаје нас са значајним свештеницима и монасима 19. и 20. века који су учествовали у стварању нове српске књижевности и културе. Утицај генерација Рачана, Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Вићентија Ракића, Константина Маринковића, Петра II Петровића Његоша, митрополита Ђорђа Николајевића, Михаила Јовановића, Серафима Перовића и Саве Косановића препознат је у следећим аспектима: књижевним, фило-

¹ Ауторка је докторанд Филозофског факултета у Нишу. Имејл-адреса: sonjadjoric1993@gmail.com

² Приказ је настао као резултат рада на пројекту 178025, под називом 'Поетика српског реализма', који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

лошким, историографским, просветним, школским, моралним, филозофским, педагошким и религиозним вредностима у животу српског народа, повезивању периферије и центра српског народа и остваривању свести о њиховом јединству. Начињен је посебан осврт на књижевну и историографску улогу Јована Рајића и поетичку улогу Доситеја Обрадовића и Петра II Петровића Његоша.

Текст ‘Није ово све земаљско: има нешто небеснога (још једном о јунакињама у Његошевом дјелу)’ публикован је десет година након објављивања текста ‘Женски ликови у *Горском вијенцу* Петра II Петровића Његоша’, са продубљенијом, детаљнијом, целовитијом интерпретацијом. Конципиран је на следећи начин: уводни део посвећен је јунакињама у осталим Његошевим делима (*Ноћ скупља вијека, Три дана у Тријесту, Заробљен Црногорац од виле, Г(ци) Мими Караџића, Пировање* и сл.); потом је указано на преовлађујући однос досадашње науке о књижевности према тумачењу женских ликова у Његошевом делу; аналитички део рада посвећен је уметничкој позицији и идејном свету јунакиња у *Горском вијенцу*, најпре онима које се појављују као дејствујућа лица (сестра Батрићева и баба вјештица из Бара), а затим онема које су представљене кроз казивања других актера (Мандушићева снаха Анђелија, снаха Милоњића бана, Љубица Радунова, диалбер-Фатима, Ружа Касанова); завршни сегмент интерпретира ликове у стиховима епских песама инкорпорираних у текст (Хазрети Фатима, Коса Смиљанића, Туркиња Хајка, Мара Иванбеговица).

Оглед ‘Страдања протосињела Кирила Цвјетковића’ након уводног представљања личности протосињела Кирила Цвјетковића посвећен је скицирању Цвјетковићеве *Автобиографије* из перспективе књижевноисторијске ситуације, генолошких, тематско-мотивских, реторичко-стилских, морфолошких и поетичких аспеката. Препознат је њен значај као окоснице документарно-уметничке прозе, чиме је уврштена у круг текстова Симеона Пишчевића, Герасима Зелића и Саве Текелије. Степен осећања за књижевни поступак и вештину селекције и мотивације, хроничарска сажетост, лапидарност, умешност исказана у поступној мотивацији казивања о разобличењу унијатске идеје и свом трагичном животном страдању и расплету, посебан приповедачки осећај за поступну најаву крупних и драматичних збивања и њихову литерарно уверљиву интерпретацију, елементи комичног, објективност, документарна уверљивост, ненаметљива читалачка пријемчивост јесу квалитети ове аутобиографије. Књижевни таленат долази у опису слика са путовања, те у карактеризацији савременика. ‘По својој аутентичности и актуелности, по објективности и литерарној комуникативности, *Автобиографија* Кирила Цвјетковића пред-

ставља прворазредан документ за употпуњавање слике о културној, вјерској и политичкој историји Срба у Далмацији у почетним деценијама и првој половини 19. вијека' (116).

У тексту 'Искушења синђела Спиридона Алексијевића', након биографских података и представљања опуса, пажња аутора задржава се на Алексијевићевој студији посвећеној исписивању животописа Никанора Богуновића Скочића, која је објављена 1840. године. Аутобиографија *Споменах Милорадов*, која је остала у рукопису, издвојена је као најзначајније дело. Препознате су следеће књижевне вредности: исповедни тон, живи приповедни дар приликом казивања о годинама детињства, школовања, младости и приликом карактеризације савременика, леп стил и језик, документарност, аутентичност, објективност у приказивању покушаја унијаћења далматинских православних Срба у првим деценијама 19. века, осећање за потпуно и систематско представљање догађаја. Детектована су два плана: аутобиографски (опис манастира Житомислића, путописне епизоде буре на Јадрану, остра Крф, опсервације о људима, сусрет са Доситејем Обрадовићем, школовање, рукоположење за јерођакон) и мемоарски (борба за конституисање Православне далматинске епископије, преглед француско–аустријских ратова од 1796. год., покушај унијаћења далматинских Срба започет 1818. год.). Интерпретација најзначајнијег текста синђела употпуњена је сачињеним прегледом историје публикација текстова о Спиридону Алексијевићу.

Текст 'Преданост проте Стевана М. Димитријевића' упознаје нас са импресивном личности из наше прошлости која је неправедно заборављена. Професор у Београдској богословији, ректор Богословско-учитељске школе у Призрену, професор Прве београдске гимназије, директор Српске гимназије и Учитељске школе у Скопљу, оснивач и предавач прве школе за монахе на Светој Гори, ректор Призренске богословије, учесник Првог балканског рата као војни свештеник и добровољац, први декан Православно-богословског факултета у Београду, а изнад свега неуморни прегалац за духовни и материјални опстанак српског народа текстом проф. Максимовића добио је потпуно заслужену, а неправедно изосталу благодарност и прилику за сусрет са савременим читаоцем.

Предмет текста 'Истрајност епископа Никодима Милаша' представља аутобиографија епископа далматинског и истријског Никодима Милаша, која, по оцени Максимовића, заузима, по важности сведочења и сазнања бројних историјских догађаја битних за судбину српског народа у приморју, једно од водећих места у целокупној српској документарно-уметничкој прози. Иден-

тификована су три дискурса: аутобиографски (породично порекло и приватни живот Никодима Милаша), мемоарски (исказан је на три начина: кроз расветљавање српско-хрватског односа у Далмацији у 19. и 20. веку, кроз извештаје о Милошевом успешном вођењу и уређењу Далматинске православне епархије и кроз приказивање значајних јавних личности тог времена са којима је Милош сарађивао или се сукобљавао) и научни дискурс (истраживачка интересовања, објављене књиге и радови Никодима Милаша). Издвојени су научни аспекти казивања које Милаш исказује први пут поводом одласка у Бон на конференцију. Указано је и на његове политичке чланке и канонске расправе. Изразит књижевни и научни таленат, бројна сазнања која текст аутобиографије нуди, сведочанство једног времена и живота српског народа и православне цркве у Далмацији сврставају овај текст међу значајне документарно-уметничке текстове.

Из богате рукописне заоставштине проте Симеона Жикића 2015. године публикован је троделни рукопис под називом *Моји мемоари*. Аутобиографска, дневничка и мемоарска проза проте Симеона Жикића представљена је текстом 'Запамћења проте Симеона Жикића'. Широк опсег времена и разноврсности историјских догађаја, људи и простора, аутентичност казивачких поступака и документарно-уметничка пројекција квалификују текст за оцену најинтересантнијег књижевног сведочења о непосредним јавним и приватним животним приликама, о људима и догађајима с краја 19. до средине 20. века. Сваки од три доминантна наративна поступка: аутобиографски, мемоарски и путописни представљен је кроз селекцију детаља. Успех проте Жикића уочен је како у приказивању страних крајева, тако и у опису завичаја и места у Србији. Као посебан квалитет Жикићевог дела апострофиран је значај који оно има као аманет потоњим генерацијама и сведочанство о прошлости једног народа.

У тексту 'Књижевна и историографска свијест архимандрита Нићифора Дучића' скренута је пажња на одсуство адекватне рецепције дела архимандрита Дучића и студије које су овај немар донекле исправиле. Међу текстовима архимандрита Дучића издвојени су књига *Борба Добровољачког кора Ибарске војске и усташких чета Јаворског кора: 1876, 77. и 78. год.: грађа за историју српског рата за ослобођење и независност*, студије о Боју на Граховцу 1858. године, Боју на Крњицама 1861. године и покрштавању потурица у Васојевићима 1825–1857. год, затим студије из црквене историје и расправе, путничке студије. У делу архимандрита Дучића препозната је симбиоза научног и књижевног, историографије и књижевности. Као најзахтевније у истраживачком смислу оцењене су студије из црквене историје зато што обједињују палеографски и

историографски приступ, док је као најпотпунији путописни текст издвојен текст *Путовање кроз Црну Гору (у септембру и октобру 1865)*. Међу критичким освртима издвојени су расправа о спеву *Смрт Смаил-аге Ченгића* и текстолошка студија о Његошевом *Горском вијенцу* коју је приредио Стефан Митров Љубиша. Прегалаштво архимандрита Дучића на пољу опште користи, ослобођења и уједињења српског народа заслужује посебно поштовање.

Предмет анализе текста ‘Представљање задужбина Светог краља Милутина у појединим српским путописима из друге половине 19. и са почетка 20. вијека’ представља уметнички приказ задужбина Светог краља Милутина у путописима Владана Ђорђевића *Путничке црте Владана Ђорђевића, Из нове Србије* Мите Ракића, *Хришћанске светиње на Истоку* митрополита Михаила Јовановића, *Са Авале на Босфор* Драгомира Брзака, *Косово - опис земље и народа* Бранислава Нушића, *Црте и резе, Чудесни кутови* Григорија Божовића, *Кроз јужну Србију* Станислава Кракова. Личне импресије и дидактички карактер путописа њихове су карактеристике. Иако је заступљеност краља Милутина у српским путописима знатно мања од присуства Стефана Немање, Светог Саве, Стефана Првовенчаног, Стефана Дечанског и Душана Силног, интересовања за личност краља Милутина и његове задужбине су свакако изразито инспиративна, уметнички надахнута и уверљива.

Представљањем књижевноуметничких остварења српских свештеника и монаха 19. и 20. века указано је на њихов значај у конституисању нове српске књижевности и културе, у успостављању континуитета између старе и нове српске књижевности, у повезивању периферије и центра српског народа. Савремена публика упозната је са заборављеним, заслужним именима из националне прошлости, узорним личностима, њиховим деловањем и радом на пољу очувања националног идентитета, уз подстицај на активније истраживање њихових постигнућа, нападање са извора духовности и патриотизма и подсећање на дужност савременог доба да ода признање знаменитим личностима. Ова студија представља значајан допринос проучавању националне културе и баштине и неизоставну референцу у истраживању српске историје и књижевности.

Милица М. Алексић¹
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност

КЊИЖЕВНИЦИ И ДУХОВНИЦИ НОВОГ ВЕКА

Максимовић, Горан (2022) *Земаљско и небесно: о књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности*. Ниш – Бања Лука, Центар за српске студије.

Књига Горана Максимовића, универзитетског професора и једног од најеминентнијих српских књижевних критичара данашњице, *Земаљско и небесно: о књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности*, јесте студија о књижевним, религиозним и културним везама на српском књижевном простору у новом веку. Студија је структурално подељена у три поглавља, која су означена римским бројевима. Прво поглавље садржи уводни текст студије – ‘Присуство српских православних свештеника и монаха у токовима нове српске књижевности’; друго поглавље седам текстова посвећених седморици монаха/свештеника и њиховом књижевном стварању: ‘Није ово све земаљско: има нешто небеснога’ (још једном о јунакињама у Његошовом дјелу), ‘Страдања протосинђела Кирила Цвјетковића’, ‘Искушења синђела Спиридона Алексијевића’, ‘Преданост проте Стевана М. Димитријевића’, ‘Истрајност епископа Никодима Милаша’, ‘Запамћења проте Симеона Жикића’ и ‘Књижевна и историографска свијест архимандрита Нићифора Дучића’. Треће поглавље сачињава текст ‘Представљање задужбина светог краља Милутина у појединим српским путописима из друге половине 19. и са почетка 20. вијека’, након којег следе подаци о књизи, библиографија, индекс имена и подаци о аутору књиге.

У уводном тексту књиге, ‘Присуство српских православних свештеника и монаха у токовима нове српске књижевности’, професор Горан Максимовић указује на значај појединих духовника у стварању српске књижевности и културе новог века, полазећи од опште историјске и геополитичке слике српских простора, с обзиром на то да је највећи њихов део припадао великим силама

¹ milica.aleksic.06@gmail.com

попут Османског царства, Млетачке републике и Аустроугарске. Под таквим околностима, центар српске духовности померао се од Беча до Пеште, потом до Новог Сада и, најзад, до Београда у другој половини 19. века. У повезивању центара и периферије немерљив допринос дали су српски књижевници који су живели у различитим периферним срединама, опредељујући се преваходно за монашки или свештенички позив, али стварајући књижевна дела драгоцене вредности за конституисање нове српске књижевности. О некима од њих данас се, нажалост, говори и зна мало, па је студија Горана Максимовића *Земаљско и небесно*, заједно са бројним његовим раније објављеним радовима, од велике важности за расветљавање питања зачета нове српске књижевности, као и књижевних дела ових неправедно заборављених и скрајнутих а плодних стваралаца. Као најдрагоценије у периоду од друге половине 18. до средине 19. века, Максимовић ће у првом реду издвојити Јована Рајића, Доситеја Обрадовића и Петра II Петровића Његоша.

О Његошу, као једном од највећих српских песника, чије дело оставља вечно отворена питања и нове могућности читања и тумачења, аутор пише опширније у другом поглављу своје студије: “Није ово све земаљско: има нешто небеснога”: Још једном о јунакињама у Његошевом дјелу (*Написано поводом 170 година од упокојења владике и пјесника Петра II Петровића Његоша*). Уз детаљно упућивање на све досадашње проучаваоце женских ликова у Његошевом *Горском вијенцу*, Максимовић у свом раду иде корак даље, пишући о свих седам Његошевих јунакиња и њиховој важности у заплету радње, те необичној моћи управљања мушкарцима и њиховом вољом и поступцима. Овиме аутор чини значајан отклон од ранијег става у критици да су женски ликови у Његошевом делу пасивни и одсутни, с обзиром на то да је реч о делу смештеном у строго патријархалном амбијенту Црне Горе. У том смислу, неће изостати ни његов осврт на Његошеву љубавну песму *Парис и Хелена или Ноћ скупља вијека* и биографски моменат њеног настајања, као ни осврт на песму *Пировање*, из које потичу стихови који су дали наслов читавој овој Максимовићевој студији. Обе поменуте Његошеве песме глорификују култ жене као мистичног бића, и телесног и духовног, па је оваква интертекстуална релација важна за потпуније читање најзначајнијег Његошевог дела, *Горског вијенца*.

Текстом ‘Страдања протосинђела Кирила Цвјетковића’ Горан Максимовић указује на заслуге и жртве протосинђела Кирила Цвјетковића (световно име Константин), које је овај поднео ради борбе против унијаћења православних Срба у Далмацији, за које се средином 19. века залагао Венедикт Краљевић, епископ далматински, бококоторски, дубровачки и истријски. О борби и по-

тоњој робији у Аустроугарској, уз најстрашније мучење, протосинђел је писао у својој *Аутобиографији*, насталој у манастиру Бездин у Банату, где и данас почивају његове мошти. Са аспекта историје књижевности, а према жанровским карактеристикама и документарно-уметничкој вредности, Максимовић смешта Цвјетковићеву *Аутобиографију* у ред мемоарско-аутобиографских текстова блиских онима које су писали Доситеј Обрадовић, Симеон Пишчевић, Герасим Зелић и Сава Текелија, као текстова заслужних за утемељење нове српске књижевности, заједно са вуковском устанничком прозом 19. века. Тиме Максимовић указује на књижевни значај Кирила Цвјетковића, али са једнако снажним уверењима подсећа читаоце на важност жртве овог протосинђела вере ради, те његове заслуге да буде канонизован и посвећен, за шта је већ два пута била покретана иницијатива.

Сагледавањем опште слике културноисторијских прилика с краја 18. и прве половине 19. века одликује се и текст ‘Искушења синђела Спиридона Алексијевића’, да би се са тог општег плана прешло на личну судбину једног истакнутог појединца тог времена – синђела Спиридона Алексијевића (световно име Милорад). У поменутом тексту Горан Максимовић тумачи и анализира Алексијевићеве пригодне песме ‘Пастирка цетинска у годишту 1810’ и ‘Ода аустријском цару Францу Первоме’, затим прозне дидактичке текстове ‘Увеселенија или Забаве’, поучну цртицу ‘Прави благодетељ добро чини и мучи’ и студију *Житије блаженочившиег архимандрита Никанора Бозуновића*. Највише простора, ипак, посвећено је најзначајнијем Алексијевићевом делу, аутобиографији *Споменак Милорадов*. У њој Максимовић запажа укрштање аутобиографског и мемоарског наративног плана, издавајући као доминантан поступак приказивање пишчевих савременика и борбу за опстанак Православне архиепископије у Далмацији.

Изразито похвалним тоном Горан Максимовић пише о Стевану М. Димитријевићу, заборављеном књижевнику, универзитетском професору и духовнику, у тексту ‘Преданост проте Стевана М. Димитријевића’. Нарочито место у Димитријевићевом опусу од преко сто тридесет текстова заузима студија *Одлажења српских духовних лица у Русију у време од XVI–XVIII века и последице тих одлажења*, настала под утицајем Димитријевићеве љубави према историографији, православљу и српско-руским везама, која се у њему пробудила током четворогодишњих магистарских богословских студија у Кијеву, а ту су, такође, и текстови посвећени култу Светог Саве. Као посебну црту личности Стевана Димитријевића Горан Максимовић наглашава благост у опхођењу са студентима, због које је Димитријевић био омиљени професор

Призренске богословије. Тако предан педагошки рад, заједно са заслугама на плану историографије, те неговањем и очувањем светосавља и православља, Стевану Димитријевићу дају идентитет важне личности у српској култури с краја 19. и прве половине 20. века.

Текст 'Истрајност епископа Никодима Милаша' бави се сагледавањем личности Никодима Милаша кроз призму његовог књижевног дела, те активизма и као духовника и као професора. Пажљивим читањем *Аутобиографије Никодима Милаша*, Горан Максимовић прави једну врсту реконструкције друштвене стварности Далмације, Београда и српских простора уопште у другој половини 19. и с почетка 20. века. У томе је велику улогу одиграо мемоарски поступак Никодима Милаша, који са временске дистанце казује о интригама везаним за покушаје унијаћења православних Срба у Далмацији, политичким превирањима у Београду и слично. Са друге стране, као посебан квалитет *Аутобиографије* Максимовић издваја занимљиве приповедачке поступке у Милашевом приказивању детињства и одрастања, које препознаје као поступке блиске роману о васпитању.

У тексту 'Запамћења проте Симеона Жикића' Максимовић тумачи и интерпретира аутобиографску, мемоарску и дневничку прозу Симеона Жикића. Када је реч о мешовитим књижевним врстама, он посебан нагласак ставља на троделни рукопис *Мојих мемоара*, у коме Жикић приказује своје детињство и младост у родном Књажевцу, два балканска и два светска рата, своје службовање учитеља и свештеника. О боравку и школовању у Русији Жикић је оставио писани траг у *Дневнику из Русије*, у коме се види Жикићево русофилско опредељење. Тумачењем Жикићеве аутобиографске и мемоарске прозе Горан Максимовић заокружује књижевни портрет овог помало заборављеног књижевника 20. века, о чијим је књижевноуметничким текстовима (романима *Говор срца*, *На своме послу* и *За указом*, као и збирци приповедака *Парохијске слике и прилике*) писао у неким раније објављеним студијама.

О Нићифору Дучићу као писцу ратне прозе 19. века Горан Максимовић пише у тексту 'Књижевна и историографска свијест архимандрита Нићифора Дучића'. Дучићеву личност и као књижевника и као неустрашивог борца он притом сагледава кроз призму аутобиографско-мемоарске књиге *Борба Добровољачког кора Ибарске војске и усташких чета Јаворског кора: 1876, 77. и 78. год: грађа за историју српског рата за ослобођење и независност*. Поред ове ратне прозе Нићифора Дучића, Максимовић пише и о његовим историографским, путописним и етнографским текстовима, попут 'Покрштавања потурица у Васојевићима од 1825–1857. год', 'Божића у Црној Гори', 'Путовања кроз

Црну Гору (у септембру и октобру 1865)’, ‘Српској опћини и цркви у Трсту’, а ту су и Дучићеве књижевне расправе о Мажуранићевом спеву *Смрт Смаил-аге Ченгића* и Љубишином издању Његошевог *Горског вијенца*. Као посебно важне, Максимовић издваја две Дучићеве монографије из области црквене историографије: *Историју српске цркве од првих досељеника VII в. до наших дана* и *Монографију Хиландара*.

Последњи текст у овој Максимовићевој студији разликује се од осталих по свом методолошком приступу. У њему ауторова пажња није усмерена на само једног књижевника, већ је то књижевноисторијски и компаративни приступ у сагледавању једног проблема заједничког одабраном корпусу текстова – задужбинама српског краља Милутина у књижевности друге половине 19. и с почетка 20. века. Корпус грађе обухватају следећи аутори и њихови путописи: Владан Ђорђевић *Путничке црте Владана Ђорђевића*, Мита Ракић *Из нове Србије*, митрополит Михаило Јовановић *Хришћанске светиње на Истоку*, Драгомир Брзак *Са Авале на Босфор*, Бранислав Нушић *Косово – опис земље и народа*, Григорије Божовић *Црте и резе и Чудесни кутови*, Станислав Краков *Кроз јужну Србију*. У свим овим текстовима Максимовић сагледава слику задужбина краља Милутина, као и манастира које је он обновио: Грачанице, цркве Светог краља Милутина у Софији, манастира Светог Ђорђа у Старом Нагоричану, манастира Светог Прохора Пчињског надомак Врања, цркве Светог Јоакима и Ане у дворишту Студенице и других.

Сви текстови студије *Земаљско и небесно: о књижевном надахнућу српских православних свештеника и монаха 19. и 20. вијека и другим сакралним темама нове српске књижевности* творе целовит увид читаоца у књижевноисторијске токове нове српске књижевности оне линије коју чине књижевници који су истовремено били и духовна лица. Особеност ових текстова јесте склоност мемоарско-аутобиографском поступку, јер су њихови аутори били и учесници у догађајима какви су ратови, борба против унијаћења православних Срба и слично, али су у складу са својим духовним опредељењем били склони и поучавању младих, из чега проистиче њихова потреба за дидактизмом у књижевности у виду приказивања сопственог детињства, школовања, sazревања и, уопште, развојног животног пута.

Нажалост, честа појава националног заборавља заслужних појединаца, који су не само писаном речју и проповеди у цркви него неретко и непосредним делањем на бојишту и активним учешћем у очувању православља задужили свој народ, чини да је већина ових књижевника и духовника данас непозната великом броју људи. Из тог разлога студија Горана Максимовића *Земаљско и небесно*

Милица М. Алексић

представља драгоцен књижевноисторијски портрет ове плејаде књижевника, подстрек и охрабрење проучаваоцима књижевности да и даље продубе истраживања на овом пољу, али је то свакако и један вид имплицитне захвалности српског рода за целокупан рад ових делатника, уз подсећање да велики људи морају добити своје заслужено место у српској књижевности и култури.

Мијана Ч. Кубурић Мацура
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ОСНОВЕ МЕТОДИКЕ НАСТАВЕ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Новаковић, Александар М. (2022) *Увод у методик у наставе српског као страног језика*. Ниш, Филозофски факултет, 147 стр.

Уџбеник под насловом *Увод у методик у наставе српског као страног језика* једна је од двије књиге из ове области методике наставе које је у 2022. години објавио аутор Александар М. Новаковић, доцент на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу. Објављен је са основним циљем да послужи као литература за изборни предмет Методика наставе српског као страног језика, у оквиру другог циклуса студија србистике на Филозофском факултету у Нишу, али и да на једном мјесту понуди основе ове области методике, како би био од користи свима који улазе у свијет наставе српског језика као страног.

Уџбеник је организован у једанаест лекција. Свака лекција на почетку има пригодан мото у виду цитата – углавном из наше старије штампе – који говори о неком аспекту српског језика, кључне ријечи дате на маргини, а на крају питања и задатке за практичан рад студената, задатак за израду пројекта и преглед цитиране литературе. Поред тако организованог главног дијела, уџбеник садржи још и *Увод* (11–13), у којем аутор обавјештава читаоца о контексту настанка ове књиге, околностима потребе за штивом оваквог типа, његовој сврси и садржају, те *Регистар аутора* (125–127), *Индекс појмова* (129–131), рецензије уџбеника (133–140) и биографију аутора (143).

Прва лекција (15–26) доноси преглед развоја методике наставе српског језика као страног од њених зачетака, који се могу датирати у шездесете године 20. вијека, када се организују први курсеви српског језика за странце на Коларчевом народном универзитету и Институту за стране језике. Кроз овај преглед, аутор читаоца затим води кроз период у трајању од неколико деценија током којих значај ове научне дисциплине није у српским лингвистичким круговима

био препознат, а приступ њеном развоју био је несистематичан и стихијски (18). Као преломни тренуци у развоју ове области наводе се одржавање округлог стола на тему наставе српскохрватског језика као страног 5. јануара 1984. године, у организацији Института за стране језике, те савјетовање посвећено истој теми, 24. и 25. октобра 1986. године, такође у организацији Института, у сарадњи са Заводом за унапређење образовања и васпитања. Ови догађаји означили су почетак систематичнијег приступа области методике наставе српског језика као страног, а пратило их је, такође 1986. године, и оснивање Центра за српски као страни језик при Филолошком факултету Универзитета у Београду (19–20). Аутор даје преглед оснивања и осталих центара – у Новом Саду (2001), Нишу (2013) и Крагујевцу (2015/2016), те центра Азбукум, као и међународних конференција посвећених области методике наставе српског језика као страног.

У другој лекцији, *Појам, предмет и задаци методике наставе српског као страног језика* (27–31), област којој је посвећен уџбеник аутор дефинише на следећи начин: ‘Методика наставе српског као страног језика представља научну дисциплину од посебног друштвеног значаја у оквиру примењене лингвистике која се бави проучавањем теоријских и практичних питања организације и извођења наставе српског као страног језика, са тежњом да пружи одговор на питање: Како успешно подучавати српски као страни језик?’ (28) Читаоцу се ова област методике наставе представља као теоријска и практична дисциплина, која има за циљ да наставу српског као страног језика непрестано унапређује. Такође, аутор нас обавјештава и о томе да се у посљедњим деценијама под окриљем ове области методике наставе развијају следеће поддисциплине: методика наставе српског као нематерњег језика, методика наставе српског као завичајног језика, и методика наставе српског као језика окружења и образовања (30).

Трећа лекција (33–44) упознаје читаоца са организационим изазовима са којима ће се, неминовно, сусрести свако ко се упусти у ‘авантуру’ држања наставе српског језика странцима. Ти изазови тичу се одлука у вези са начином доласка до ученика, избора типа наставе, трајања и броја часова, тестирања ученика и формирања група, избора метода и уџбеничког материјала итд. Аутор овдје ‘охрабрује’ читаоце тврђом да унапријед постављених правила, у ствари, нема, већ да избор у вези са сваким од наведених елемената наставе српског као страног језика зависи од великог броја фактора специфичних за сваку појединачну конкретну ситуацију.

Четврта лекција, *Градиво у настави српског као страног језика* (45–56), доноси преглед садржаја различитих програма и уџбеника српског као страног језика по нивоима савладавања језика који су били у употреби до првих година 21. вијека, и указује на стандардизацију тих садржаја која је услиједила након што је Савјет Европе 2001. године усвојио Заједнички европски референтни оквир за живе језике, односно након што је он код нас преведен и прихваћен за употребу. Наиме, од тог времена наомамо, садржаји су се почели прилагођавати препорукама Оквира, и српски као страни језик почиње да се предаје и изучава на три нивоа – почетном (А1 – ниво откривања и А2 – ниво преживљавања), средњем (Б1 – праг ниво и Б2 – напредни ниво) и напредном (Ц1 – само-стални ниво и Ц2 – владање језиком). Овај документ данас представља основу за израду програма и уџбеника, те провјеру знања у настави страних језика у Европи, па тако и српског као страног језика.

Пета лекција, *Ученик српског као страног језика* (57–62), као што се види из наслова, у фокусу има ученика, полазника наставе српског као страног језика. У њој се сагледавају питања профила ученика у смислу узраста и занимања, циља учења српског језика, те питање матерњег језика ученика (од којег ће зависити приступ и избор метода у настави).

У шестој лекцији (63–71) засебно се сагледава један специфичан елемент који се тиче ученика – полазника наставе, а то је његова мотивација за учење српског као страног језика, и то мотивација током часа и дугорочна мотивација, те унутрашња и спољашња мотивација. Нарочита пажња посвећује се улози наставника у мотивисању ученика, јер су његове педагошке вјештине, познавање и примјена мотивационих техника и способности организације часа од кључне важности за успјех наставног процеса.

Седма лекција, *Наставник српског као страног језика* (73–78) фокусира се управо на наставника, као једну од најважнијих компонената наставног процеса, тј. на његове неопходне компетенције, природу његовог образовања и очекивања која се у овом специфичном наставном процесу постављају пред њега.

У осмој лекцији (79–91), Александар Новаковић бави се питањем продукције уџбеника за ову област наставе од самих зачетака овог типа наставена нашем подручју, дакле, од средине 20. вијека, па све до данас, тј. до уџбеника објављених након 2000. године, који, у већој или мањој мјери, одговарају потребама наставе у 21. вијеку. У овом поглављу аутор даје и врло користан преглед свих уџбеника српског као страног језика који се могу пронаћи код нас и користити у настави, и то по нивоима знања – почетном, средњем и напредном. Оваје се указује на слабе тачке овог врло важног елемента наставе

српског језика као страног: још увијек немамо уџбенике које прате видео-садржаји, врло мали број уџбеника прати радна свеска, а учљив је и мали број уџбеника за учење српског језика на напредном нивоу. Ово, свакако, могу бити добре смјернице за будућу продукцију наставних средстава из ове области, као и унапређивање постојећих уџбеника у наредним издањима. Такође, Новаковић овдје скреће пажњу на један нови правац развоја наставних средстава за учење страних језика, који у свијету проживљава своју експанзију, а заживљава и код нас – појаву ‘интерактивних електронских уџбеника’, тј. компјутерских или мобилних апликација намијењених за учење језика.

Девета лекција, *Тестови у настави српског као страног језика* (93–100), представља нам активност којом и започињу и завршавају сви курсеви страних језика, па тако и српског језика као страног. Сви тестови формирају се у складу са Заједничким европским референтним оквиром за живе језике, на основу чега се издају универзално прихватљиви и информативни сертификати о познавању језика. Аутор нас, консултујући релевантну литературу, проводи кроз различите класификације тестова за процјену познавања језика, наглашавајући важност улазних/иницијалних/разврставајућих и завршних/финалних тестова, те нас упућује на приручнике који садрже већи број примјера тестова, као и тестове у електронској форми.

У десетој лекцији, која носи наслов *Анализа грешака у настави српског као страног језика* (101–114), аутор нас упознаје са анализом грешака као облашћу методике наставе српског језика као страног која је усмјерена на идентификацију типова, природе и узрока појаве грешака приликом учења, с циљем изналажења стратегија за њихово елиминисање или предупређивање. У овом дијелу читалац се упознаје и са класификацијом језичких грешака, њиховим изворима и проблемима међујезичког трансфера, те с тим који сегменти српског језичког система странцима представљају највећи проблем, што аутор поткрепљује подацима из властитог искуства и из литературе.

Посљедња – једанаеста лекција, *Примена специјализованог рачунарског софтвера за креирање интерактивног наставног материјала* (115–123), пажњу читалаца поново усмјерава на наставника, али и на његове вјештине креирања мотивишућих и савремених материјала високог степена интерактивности. Аутор нас, наиме, упућује на софтверски програм *Captivate* компаније *Adobe*, који представља ‘полифункционални алат за осмишљавање мултимедијалних часова, презентација, упутстава, квизова, са могућношћу њиховог прилагођавања специфичним потребама наставног процеса и самих предмета’ (116) и који је већ ушао у употребу у настави српског као страног језика.

Ово сажето представљање књиге *Увод у методичку наставу српског као страног језика* Александра Новаковића можемо закључити на сљедећи начин: овај уџбеник представља изузетно информативно штиво које обухвата широк распон тема од велике важности за методичаре наставе, наставнике српског језика као страног, али нарочито за оне који праве почетне кораке у области (методике) наставе српског као страног језика. Из тог разлога, треба је препоручити студентима и наставницима српског и страних језика, али и широј публици.

Милош М. Кеџман¹

ПОЛИСЕМИЧНА ЛЕКСИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ГЛАГОЛИ, ИМЕНИЦЕ И ПРИДЈЕВИ

Миланов, Наташа (2021) *Српски лексички фонд из угла полисемије: глаголи, именице, придеви*. Београд, Институт за српски језик САНУ.

У угледној едицији *Монографије* београдског Института за српски језик САНУ објављена је и монографија Наташе Миланов под насловом *Српски лексички фонд из угла полисемије: глаголи, именице, придеви*, која представља корпус и анализу изразито полисемантичних лексема српског језика.

Монографију чини десет главних цјелина/поглавља: 1. *Увод* (11–20), 2. *Теоријска разматрања* (21–42), 3. *Истраживања полисемије на грађи из речника* (43–47), 4. *Лексема са великим бројем значења (квантитативни приступ)* (49–57), 5. *Етимолошке карактеристике лексема које имају велики број значења* (59–62), 6. *Нормативна и функционалностилска својства лексема које имају велики број значења* (63–70), 7. *Творбена структура лексема које имају велики број значења* (71–88), 8. *Тематска класификација лексема које имају велики број значења* (89–98), 9. *Лексичко-семантичка анализа лексема које имају велики број значења* (99–390), 10. *Закључна разматрања* (391–413). Поред тога, рад садржи уводну ријеч, богат списак извора, литературе и скраћеница лексичко-семантичких група, резимее на енглеском и руском језику, три регистра за једноставније проналажење потребних информација и кратку биљешку о аутору.

У уводном поглављу монографије, ауторка даје опште напомене о истраживању лексема са полисемантичном структуром, затим наводи задатке истраживања и домене примјене резултата, говори о основној грађи за истраживање коју чини РСАНУ, као и о контролним изворима за истраживање, те о критеријумима за избор грађе приликом истраживања (лексема са најмање 15 значења) и методолошким поставкама.

Друго поглавље доноси нека теоријска разматрања. Поред појмовног и терминолошког одређивања истраживања, ауторка посебну пажњу посвећује

механизмима настајања нових лексема, те односу моносемантичних и полисемантичних лексема у рјечницима, разлозима за појаву полисемије, примарном и доминантном значењу лексеме, основном лексичком фонду, а ријечи ће бити и о статистичким испитивањима правилности у језику, као и о листи семантичких примитива.

Представљању постојеће литературе Н. Миланов посветила је треће поглавље монографије. У овом кратком поглављу ауторка даје преглед радова на којима ће се заснивати и њено истраживање. Тако, према њеним ријечима, радови домаћих аутора попут И. Грицкат, Д. Гортан Премк и М. Дешића, односно Денисова, Чуудинове и Ољашанског када је у питању руска лингвистичка литература, потврђују да грађа из рјечника представља важан и мјеродаван извор за истраживање на основу којег се могу изнијети релевантни закључци о природи полисемантичких лексема (47).

У четвртном поглављу које носи наслов *Лексеме са великим бројем значења (квантитативни приступ)* Наташа Миланов даје опште напомене о лексцици у РСАНУ као једном од најрелевантнијих извора за истраживања у свим лингвистичким областима и о односу поменутог рјечника према другим рјечницима (Вуковим рјечницима из 1818. и 1852. године, РЈАЗУ, шестотомном РМС, једнотомном РСЈ), упоређујући број пописаних лексема у њима. Такође, наводе се и општи бројчани подаци о лексемама које имају велики број значења, приказује се распоред лексема које имају велики број значења по зонама полисемије (гранична зона – лексеме са од 15 до 20 значења, централна зона – лексеме које имају између 21 и 40 значења, и зона изразите полисемије – лексеме које имају више од 40 значења) и према врстама ријечи.

Да је полисемија карактеристика лексике домаћег ((пра)словенског) поријекла и да су такве лексеме добро укоријењене у лексички систем српског језика, односно лексички систем других словенских језика, ауторка говори у петом поглављу – *Етимолошке карактеристике лексема које имају велики број значења*. Истраживање је показало да је (јужно)словенско поријекло одлика полисемантичних глагола и придјева, док код именица биљежимо и позајмљене лексеме са великим бројем значења. Када је у питању поријекло полисемантичних лексема, најбројнији су турцизми, већином са конкретним, предметним примарним значењем, док је из романских и германских језика долазила лексика са специфичнијим значењем, као и терминолошка или интелектуална лексика.

У наредном поглављу, у којем се бави нормативним и функционалним својствима лексема које имају велики број значења, Н. Миланов долази до

закључка да је готово четвртина значења обиљежена неким квалификатором: нормативним, стилским, термилолошким и сл., те да око 70% нормативно маркираних значења лексема из грађе има квалификатор покр.(ајинско), као најчешћи квалификатор за обиљежавање значења изузетно полисемантичних лексема, којим је обиљежено 12% свих анализираних значења. Такође, велики број значења припада и различитим термилолошким областима, међу којима су најбројнији квалификатори из области природних наука.

Сагледавањем творбених карактеристика полисемантичних глагола, именица и придјева ауторка се бави у седмом поглављу, које носи наслов *Творбена структура лексема које имају велики број значења*. У овом поглављу ауторка износи неколико важних закључка: да је разграната полисемантичка структура знатно чешће одлика творбено изведених лексема, што је нарочито видљиво код глагола, код именица је приближно исти број простих и мотивисаних лексема, док су придјеви већином творбено прости; да је однос немотивисаних и мотивисаних лексема стабилан; да се међу семантички најбогатијим лексемама по броју значења издвајају оне које су творбено прости; те да се творбена основа полисемантичних лексема најчешће састоји од четири фонеме.

С циљем да подјелом обухвати све анализираних полисемантичне лексеме, ауторка је грађу на основу примарног значења, у лексикографском чланку датом под тачком 1(а), разврстала у 38 тематских група обједињених истом архисемом, које су и предмет осмог поглавља монографије – *Тематска класификација лексема које имају велики број значења*. Ауторка закључује да су тематске групе одличан показатељ језичке слике стварности, да су области стварности важне за човјека умногоме испреплетене, те да је језик антропоцентрично устројен. Утврђено је и то да се полисемантичним лексемама најчешће описују просторни (различите врсте помјерања и кретања) и модификативно-трансформативни односи (модификација, размјена).

Девето поглавље монографије је најобимније (заузима готово три стотине страница). Ово претпосједње поглавље носи наслов *Лексичко-семантичка анализа лексема које имају велики број значења* и подијељено је на три веће цјелине, у којима се појединачно испитују полисемија глагола (глаголи заузимају 62,3% грађе), полисемија именица (именице заузимају 28,4% грађе) и полисемија придјева (придјеви заузимају 9,3% грађе).

Када је у питању удио лексема које имају велики број значења у грађи по врстама ријечи, примарно мјесто заузимају глаголи (око двије трећине грађе), због чега ауторка од њих и почиње своју детаљну анализу. Ауторка биљежи 580 полисемантичних глагола, који су реализовали укупно 14.021 значење, што

би значило да је коефицијент полисемије 24,2. Број значења глагола у грађи ауторка је распоредила у распону од 15 (код 72 глагола), па до 87, колико има глагол *падати*. Будући да глаголи представљају сложену лексичку групу, јер се на уму морају имати и граматичке категорије вида, рефлексивности и прелазности, ауторка посебну пажњу посвећује управо питањима утицаја поменутих категорија на семантику глагола, затим даје семантичку класификацију полисемантичних глагола налик оној каква се налази у домаћој и свјетској литератури, а потом их разврстава у лексичко-семантичке групе, унутар којих се врши детаљна анализа. Глаголи из грађе најчешће денотирају конкретне радње и активности, и то динамичне радње са семама 'промјене' и 'покрета', што упућује на то да је ријеч о глаголима којима су примарно и секундарно продуктивна значења која се односе на кретање, говорење, физиолошке процесе, физичко дјеловање на објекат, промјену положаја, модификацију ентитета и сл., тј. активности током којих се одвија нека промјена распрострањена у природи која је дио функционисања свијета. Око 95% глагола именује конкретне активности, док је у односу на њих готово занемарљив број лексема које означавају психичке, менталне радње, осјећања, расположења, унутрашња стања, а као изузетак се наводи глагол *плакати*, који укључује и физичко испољавање осјећања. Према томе, ауторка закључује да приликом именовања нове активности говорници чешће користе лексеме у којима човјек активно учествује, које су динамичне и његовом оку видљиве, а да су статичне ситуације и стања за говорнике мање инспиративни. Поређење са подацима из других језика показује сличне закључке када су глаголи у питању.

Друго мјесто у анализираној грађи заузимају именице – са најмање 15 значења забиљежено их је 264, реализовале су 5.278 значења и њихов коефицијент полисемије је 20. Број значења именица заступљен је у распону од 15 (код 51 именице) до 42, колико имају именице *ватра* и *плоча*. У анализираној грађи 122 су полисемантичне именице женског рода, мушког рода је њих 112, док је 28 лексема средњег рода, а двије лексеме могу бити мушког и женског рода. Од занимљивости, ауторка истиче то да више од трећине полисемантичних именица почиње словима *к* и *п*, да су бројне оне које почињу словима *м* и *о*, те да на овакав резултат вјероватно има утицаја и незавршеност РСАНУ. На основу примарних значења полисемантичних именица, ауторка закључује да оне обухватају широк спектар стварности, те да припадају многобројним лексичко-семантичким групама. Именице са 15 или више значења најчешће припадају категорији заједничких именица, уз неколико градивних (нпр. *вода*) или мисаоних (нпр. *вјера*, *милост*, *мртвило*). У грађи је највише именица који-

ма се означавају конкретни неживи појмови који су блиски човјеку или се односе на њега, што показује да у српском језику лексика која има склоност ка семантичкој разгранатости обично означава конкретан предмет код кога говорници издавају неко упечатљиво својство. Надаље, Н. Миланов врши лексичко-семантичку анализу полисемантичких именица дијелећи их на основу примарног значења на 14 лексичко-семантичких група и подгрупа које обухватају доминантне сфере стварности – бића, предмете, биљке, грађевине, природне појаве и сл., према томе да ли се лексемом означавају конкретни или апстрактни појмови. Број лексема у групама је неравномјеран – углавном се креће у распону од пет (понегдје и мање) па до преко педесет. Ауторка закључује да је готово половина њих творбено изведена од лексема које се често и саме одликују великим бројем значења (нпр. *бео*, *бити*, *глава*, *крст*, *млад* и сл.). Неки од закључака до којих ауторка долази јесте и то да су базични, основни дијелови неког појма означени и семантички најбогатијом лексемом (*глава*, *основ(а)*, *коријен*, *душа* и сл.) и да је велики број секундарних значења изведен по продуктивном творбеном обрасцу ‘онај који је или оно што је као ријеч у основи’ (нпр. *жутица*, *кривача* и сл.). Грађа је показала да се у готово свакој лексичко-семантичкој групи могу пронаћи лексеме које су у великом дијелу својих полисемантичких структура синонимне: *вук* и *курјак*, *ватра* и *огањ*, *знак* и *обележје/обиљежје* и сл. Изненађујући податак и један од важних закључака је тај да лексеме које су типични представници групе немају увијек највише значења, нпр. *кућа* има мање значења од лексеме *основ(а)*. Распон значења семантички најбогатијих именица креће се од 35 до 42, што је упола мањи број од семантички најбогатијих глагола. Њима се примарно најчешће означавају сљедеће области: материја, дио тијела човјека, дио тијела животиње, дио биљке, дио грађевине, предмет одређеног облика (најчешће кружног) и дијелови предмета. Ауторка пореди списак свих полисемантичних именица у српском и руском језику и у раду констатује велики степен поклапања.

У трећем дијелу ове цјелине ауторка се бави полисемичним придјевима, који заузимају нешто више од 9% грађе. Са најмање 15 значења забиљежено је 87 лексема, које су реализовале 1.876 значења, што значи да је коефицијент полисемије 21,8. Број значења поменутих придјева иде од 15 (код 16 лексема) до 56, колико има придјев *низак*. Најдоминантнији су описни придјевии, мали је број градивних и односних, док је забиљежен само један мјесни. Семантичка класификација придјева показала је да велику већину представљају придјевии са конкретним значењем, значењем физичког својства, стања или релације која се односи на конкретне појаве, након чега долазе придјевии са значењем духовних

особина, те придјиви који означавају остале појаве. Велики број придјева са значењем физичке особине су широке, општије семантике, те се подједнако у основном значењу могу односити на жива бића, предмете, материју (нпр. *висок, дубок, нов*), али има и придјева који описују специфичније појаве и ситуације (нпр. *крвни, мутан, паклен*). Ауторка закључује да такви придјиви најчешће имају неку другу ријеч у основи и да су семантички сиромашнији од творбено простих придјева. Такође, ауторка запажа и то да су придјиви са више значења замјенљиви – често према себи имају и вишезначне синониме или антониме, а неријетко и више њих. Истраживањем је утврђено да базу чине типични, познати придјиви, те да нема мање познатих изузетно полисемантичних придјева, за разлику од именица и глагола код којих може да се пронађе и лексема чије су цијеле полисемантичке структуре обиљежене као заст.(арјело) или покр.(ајинско) и гдје могу да се нађу и мање општепознате ријечи.

Посљедње поглавље носи наслов *Закључна разматрања* и, као што се из његовог наслова ишчитава, у њему је ауторка направила синтезу свега претходно реченог и систематично представила закључке до којих је дошла приликом свог опсежног истраживања српског лексичког фонда из угла полисемије.

Бавећи се питањима полисемије српског језика, ауторка је у овој монографији дала цјеловит приказ важнијих особина полисемије код глагола, именица и придјева. Нема сумње да ће ово обимно истраживање и подаци које је изнијела Наташа Миланов у овој монографији допринијети досадашњим истраживањима полисемије српског језика. Исто тако, потврђујући или оповргавајући досадашња истраживања, али и самим утврђивањем инвентара семантички најбогатијих лексема, ауторка је отворила низ питања за нека будућа истраживања, због чега монографију препоручујемо свима онима који ће се бавити питањем вишезначности у српском језику, односно онима који ће истраживати српску лексику. У прилог успјешности овог научног подухвата, на концу ћемо истаћи и податак да је ова монографија Наташе Миланов награђена престижном наградом ‘Павле и Милка Ивић’ за 2021. годину, коју додјељује Славистичко друштво Србије.

Јелена Г. Рељић¹

ЗНАКОВИ ОПСТАЈАЊА: КЊИЖЕВНОСТ КАО БРАНИТЕЉКА И КОРЕКТИВ ЛИБЕРАЛНЕ МИСЛИ

Перишић, Игор (2023) *Књижевност и либерална мисао*, Београд, Институт за књижевност и уметност.

Нова књига Игора Перишића *Књижевност и либерална мисао* објављена је у марту ове године у издању Института за књижевност и уметност. Не само да је у контексту савремених друштвено-политичких и културних дешавања врло актуелна већ, као и *Српски (о)квир*, објављен три године раније, представља и својеврсни интелектуални изазов за заинтересованог читаоца. Чини се да и сам аутор има понешто од онога полихисторства, односно ренесансног духа којим је означио свестраност Слободана Јовановића у једном од поглавља ове студије. Он прати и разматра развој и опстајање либералне мисли у Србији од 19. вијека до данас, и са историјског и са књижевноисторијског становишта, понудивши читаоцу мноштво референци и теорија које могу и треба да буду полазишта нових истраживања.

Књига има четири дијела: *Знакови полета*, *Знакови равнотеже*, *Знакови питања* и *Знакови успоравања*. Поглавља из другог и трећег дијела књиге су током претходне три године објављивана у научним зборницима и часописима.² Посвећена су испитивању односа према либерализму истакнутих српских интелектуалаца и писаца – Слободана Јовановића, Станислава Винавера, Николе Милошевића те Александра Тишме, Данила Киша, Драгослава Михаиловића, Игора Маројевића, Владимира Арсенијевића, Владимира Кецмановића и Владимира Табашевића.

Први и четврти дио објављени су у оквиру ове студије по први пут. Први дио је теоријски увод о поријеклу и основним начелима либерализма те разматрање односа либерално – национално, либерално – мултикултурално и либерално – постколонијално. Четврти дио посвећен је улози књижевности

¹jelena.reljic@live.com

²Списак зборника и часописа у којима су објављене претходне верзије ових поглавља аутор наводи у *Напомени о текстовима* на стр. 313–314.

и умјетности у постлибералној мисли. Такође, аутор овдје даје и својеврсни сажетак разматраних проблема.

Из уводног поглавља *Неко је оклеветао либерализам* видимо да либерализам стоји као својеврсна опрека свим оним идеологијама и системима који настоје, на овај или онај начин, поништити индивидуалну слободу човјека те да је од самог почетка био на удару критике и ‘слијева’ и ‘здесна’. Историчар Милан Суботић налази да је разумљиво што се српска либерална мисао 19. вијека нашла на удару југословенских социјалиста. Чини се, наиме, да је у СФР Југославији либерализам био готово потпуно занемарен. Исто тако, њемачки политиколог Рајнхард Кинл износи став да је разлика између либерализма и фашизма само формална, а Имануел Валерштајн чак сматра да је падом Берлинског зида ера либерализма завршена. Нешто мање радикалан је италијански филозоф Норберто Бобио, који је сматрао да љевица уз помоћ либералне мисли може да критикује и ревидира сопствене ставове и активности.

Међу ‘нападима здесна’ аутор издваја ставове швајцарско-њемачког мислиоца Армина Молера, који либерализам види понајприје као својеврсну утопију јер је за његово остварење потребно поклапање низа историјских услова, што се у реалној историјској стварности ријетко дешава. Осим тога, замјера му што човјека цијени првенствено по ономе што говори, а не по ономе што чини и што наивно сматра да човјек може разумјети ток историје. С друге стране, српски филозоф Миша Ђурковић претпоставља државу принципима слободе, али ипак заступа став по којем су слобода и поредак у иманентној вези. Он, такође, сматра да је либерализам другим идеологијама наметнуо своја начела и тако, изгубивши своју дистинктивну одлику, просто нестао.

Ваља имати на уму да ‘либерализам није заокружено учење или утврђена догма, испуњен је противречностима и као друштвена мисао и као политичка пракса’ (19), али наука се слаже у томе да поријекло либерализма треба тражити у реформацији и просвјетитељству, а да је свој врхунац доживио у раном 19. вијеку, од када су либерализам и капитализам у, такорећи, нераскидивом савезу мање-више до данас. Упркос његовој ‘неухватљивости’, Џон Греј је издвојио четири основна начела либерализма, а то су: индивидуализам, егалитаризам, универзализам и мелиоризам. Исаија Берлин ће увести и начела ‘слободе од’ и ‘слободе за’.

Аутор даље разматра однос либерализма и демократије. Класични либерализам био је подозрив према демократији, али касније долази до стапања либералних и демократских начела – слобода је циљ који се постиже помоћу демократије.

Врло је занимљиво запажање да је за многе мислиоце егоизам главни покретач разумног дјеловања у корист друштвеног развоја. Уопштено гледајући, либерализам гледа на људску природу оптимистички, али је ни у једном смислу не сматра савршеном. Зато се учење Џона Стјуарта Мила и Алексиса Токвила, који спајају Макијевелијев и Хобсов антрополошки песимизам са антрополошким оптимизмом просвјетитељства, сматра антрополошким реализмом. На том трагу ће улога ‘контролора’ појединачних људских егоизама припадати држави, а разумни појединци ће склапати ‘друштвени уговор’ како би ограничили и сопствену и туђу слободу зарад општег друштвеног напретка.

Оваква спознаја о противрјечности људске природе наметнула је потребу за формулисањем нових начела либерализма. Прво се издвојило начело конституционализма као својеврсне одбране либерализма од негативних утицаја демократије. Нешто касније Фридрих фон Хајек излаже начело епистемолошког скептицизма. Он сматра, поједностављено речено, да је срећа што човјек не може да спозна законе управљања историјом. Међутим, сматра и то да није истина да се од историје ништа не може научити. С обзиром на то да будућа историјска дешавања нису унапријед одређена, човјек може, учећи из онога што је прошло, избјећи да се исти обрасци понављају.

Да либерално и национално начело нису и не морају бити у супротности несумњиво доказује српска либерална традиција³. Прије свега, програм националног ослобођења Србије у 19. вијеку био је нераскидиво повезан са идејама либерализма. Носиоци тих идеја били су, међу првима, Димитрије Давидовић, Јеврем Грујић и Владимир Јовановић, затим Светозар Милетић те сам краљ Петар А. Карађорђевић, а онда и интелектуалци окупљени око *Српског књижевног гласника* почетком 20. вијека. Након Првог свјетског рата, српска либерална мисао полако се повлачила пред идејом југословенства да би се након Другог свјетског рата готово потпуно изгубила. Седамдесетих година 20. вијека, што је посебан случај у нашој либералној традицији, око Марка Никезића и Латинке Перовић окупљају се такозвани српски комунистички либерали.

Из расправе о односу либералног и националног начела проистиче и потреба за разматрањем односа либерализма и мултикултурализма. Наиме, иако би се на први поглед између њих могао ставити знак једнакости, тај однос је далеко сложенији. Мултикултурализам се јавио као изазов за либерализам јер је било потребно да ревидира своја начела и групне вриједности попут језика, расе, етничитета и сл. прихвати као валидне. У том смислу Андреа

³ Осим ‘српског случаја’, овакав став заступају и израелска филозофкиња и политичарка Јаел Тамир и канадски политички филозоф Вил Кимлика.

Семприни сматра да мултикултурализам може бити пријетња традиционалном либерализму, Чандрен Кукатас га потпуно одбацује, а Славој Жижек види чак као једну форму расизма. Међутим, с друге стране, политиколошкиња Весна Станковић Пејновић сматра да ипак постоји заједнички елемент који повезује ова два начела, а то је политичка слобода поједница. Вил Камлика такође покушава измирити ова два начела сматрајући да је ‘култура фундаментално важна за слободу појединца’ (59). На крају аутор долази до закључка да ‘мултикултурална начела садрже се у модификовано либералним, при чему не би важило супротно: либерално није искључиво у мултикултуралном. Либерално је обухватнији али не нужно и универзалан принцип.’ (60)

На крају првог дијела књиге разматра се однос либерализма и постколонијализма. Најзначајнији теоретичар постколонијализма Едвард Саид сматрао је да колонијализам и империјализам имају коријене у либералном капитализму. Хоми Баба сматра да је традиционалној либералној теорији потребна ревизија. Међутим, самој постколонијалној теорији је, како видимо, потребна ревизија тако да аутор поставља питање ‘није ли стога постколонијална теорија, у свом постлибералном исходу, индиректно методолошко оруђе за прање нечисте евроцентричне (либералне) колонијалне свести, са циљем да се наново потврди западна супериорност’ (71).

Први дио књиге, иако помало сувопаран, показао се као нужан за правилну перцепцију поглавља из средишња два дијела. Други дио – *Знакови равнотеже* – обухвата вријеме када је либерална теорија била у некој врсти равнотеже са актуелним свјетскоисторијским током. Репрезентативне примјере његовања српске либералне традиције тог времена аутор проналази у дјелима Слободана Јовановића, Станислава Винавера и Николе Милошевића.

У дјелима Слободана Јовановића либералне и конзервативне идеје су у сагласју. Другим ријечима, он тежи да ‘на националним темељима изгради европски либерални културни образац’ (294). Као књижевни и позоришни критичар увијек је дјело сагледавао у једном ширем културолошко-историјском контексту, при чему никако није умјетности одрицао њену аутономију, већ је остављао простора и за ону утилитарну функцију умјетности зарад културних и националних циљева.

По угледу на професора права Милијана Поповића, аутор истиче да је Слободан Јовановић на домаћој, а и глобалној културној сцени, први разрадио критику тоталитаризма са либерално-конзервативних позиција. У том

кључу он анализира спис *О тоталитаризму*,⁴ у којем је Јовановић покушао да фашизам, нацизам и бољшевизам сведе под заједнички именилац – тоталитаризам. Они се разликују по идеологији, али се служе истим методама и свима њима Јовановић коријен налази у макијавелизму. Осим тога, у свим овим идеологијама он ишчитава исти образац пробуђених животињских нагона и дјеловања закона јачег, усљед чега увијек страда историја као наука јер тоталитарни режими имају потребу да сами пишу историју, сматрајући да управо од њих почиње одлучујући преокрет.

Станислав Винавер био је свједок рађања тоталитарних режима о којима је писао Слободан Јовановић. Док је боравио у Русији од 1917. до 1919. године, настали су његови репортажно-путописни текстови који ће 1924. године бити објављени под називом *Руске поворке*. Овдје Винавер експлицитно износи свој став о Руској револуцији, бивајући потпуно неутралан и према револуционарима и према контрареволуционарима. Фрагментом *Другарица Фења и друг Миша* аутор показује да је Винаверова иронија усмјерена подједнако на обе стране, док се у причи *Пења и Мања* огледа Винаверов ‘сатирички поглед на недораслост и непромишљеност револуционарних идеја’ (116) и разобличава ‘анархија дискурса постреволуционарне Русије’ (118).

Винавер је, као службеник Централног пресбирео Краљевине Југославије, био на тајном задатку у Берлину од прољећа 1932. до краја 1933. године. Одатле је за дневни лист *Време* слао публицистичке текстове које је Гојко Тешић обједињене под насловом *Кобни видици* објавио тек 2015. године. У вријеме социјализма ови текстови сматрани су непоузданим историјским извором. Међутим, аутор *Књижевности и либералне мисли* показује да су они не само поуздани већ и драгоцјени јер су, на неки начин, умногоме и пророчки. Винавер је терминолошки врло прецизан у разликовању националсоцијализма и фашизма⁵. То је допринијело његовој непопуларности у социјалистичкој

⁴ Спис *О тоталитаризму* Слободан Јовановић објавио је 1952. године. Професор Милијан Поповић мањкавост овог списка види у упливу личних чинилаца с обзиром на то да је дјело настало у емиграцији јер су Јовановића комунистичке власти осудиле на двадесет година затвора због подршке четничком генералу Драгољубу Михаиловићу. Аутор *Књижевности и либерализма* сматра да би се Јовановићев спис на глобалном нивоу могао сматрати панданом чувеној студији *Извори тоталитаризма* Хане Арент, која је објављена само годину дана раније.

⁵ На сличан начин ова два појма разликује и Слободан Јовановић у тексту *Хитлеризам у државном праву* из 1934. године. Осим тога, занимљив је став Хане Арент, која је Хитлеров националсоцијализам ставила у исту равну са бољшевизмом и која је владавину Јосипа Броза Тита сматрала диктатуром. За разлику од Хитлера и Стаљина, Тито није могао да успостави прави тоталитарни режим с обзиром на то да становништво Југославије бројно није било погодно за масовна истребљења.

Југославији, која је настојала да избрише сваки лијево обојен траг Хитлерове идеологије. Осим тога, он је свједочио постепеном стварању фашистичког једноумља у којем је збрисано све што је либерално, питајући се, пророчки очајно, шта ће бити са свима онима који не припадају повлашћеној њемачкој нацији.

Либерализам Слободана Јовановића и Станислава Винавера спознаје се, прије свега, кроз њихова дјела, док се Никола Милошевић велики дио свог живота и изјашњавао као либерал иако је у младости био комуниста. Посљедње поглавље другог дијела *Књижевности и либералне мисли* аутор посвећује Милошевићевој студији *Негативан јунак* из 1965. године, доводећи је у везу са идејама и тезама Карла Попера. Он закључује да је ‘либерална политичка филозофија двојице мислилаца била у нужној вези са њиховим научним методологијама, то јест са општим залагањем против ‘тоталног’ тумачења, а у прилог афирмацији духа финесе при свакој херменеутичкој операцији. И један и други филозоф истицали су позитивну улогу ‘духа критике’ као коректива хипотеза које тендирају догматизму, при чему Милошевићев *Негативни јунак* представља чудо теоријске доследности равно каквом природно-научном открићу у смислу у којем је о томе говорио Карл Попер’ (298–299).

Трећи дио књиге *Знакови питања* посвећен је књижевним дјелима о времену у којем је након концентрационих логора остало ‘мало од традиционалне хуманистичке равнотеже у погледу односа текста и света’ (299). У роману *Употреба човека* Александра Тишме се на примјеру трагичне судбине главне јунакиње Вере Кронер испитују теоријски концепт субалтерности, који уводи италијански мислилац Антонио Грамши, и феномен интерпелације, који уводи француски филозоф Луј Алтисер.

Данило Киш своју збирку *Гробница за Бориса Давидовича* објављује 1976. године, само три године након што је Солжењицин објавио први том *Архипелага Гулаг*. Комунистичка партија Француске тада је започела велику кампању против Солжењицина у знак подршке СССР-у. У таквој атмосфери, Киш храбро даје ‘бруталан каталог злочина тоталитарних идеологија у распону од шест векова историје, како оних друштвено-политичких тако и поетичких’ (173). У уводној причи *Нож са дршком од ружиног дрвета*, он критикује лијеве тоталитарне идеологије бољшевизма и стаљинизма, док је у причи *Пси и књиге* критика усмјерена на десне тоталитаризме (клерикални протофашизам средњовјековне инквизиције). На поетичком плану, у причи *Кратка биографија А. А. Дармлатова (1892–1968)* разматра се идеологија смрти аутора коју је заступао Ролан Барт.

Данило Киш није стигао или, можда, није ни смио да пише о тоталитаризму социјалистичке Југославије. Том питању се у свом петотомном дјелу *Голи оток* посветио Драгослав Михаиловић. То је ‘једна сурова и помало субјективизована верзија истине о наличју наводно хуманистичке идеологије југословенског социјализма’ (187). Она је утолико важнија што се ни дан-данас није одмакло од признања да Голи оток јесте био грешка, али грешка која је била условљена опасношћу од Стаљинових пријетњи. Сем тога, до краја осамдесетих година није било могуће ни физички објавити овакву врсту текста. Повратници са Голог отока били су приморани, потписаном изјавом, да о ономе што им се тамо дешавало не говоре. Стога аутор разлоге за објављивање ове прозе види у Михаиловићевој потреби, с једне стране, да пише у име историјске истине, његовања културе сјећања и залагања за демократију. С друге стране, то је и његова својеврсна лична катарза од наметнуте идеолошке кривице.

У наредном поглављу аутор компаративно сагледава романе *Бели хотел* Доналда Мајкла Томаса и *Остаци света* Игора Маројевића, налазећи притом да су им заједнички, прије свега, трауматично женско искуство логорског страдања (страдање Лизе Ердман у Бабјем Јару код Кијева 1941. године и патње Наде Марковић у Јасеновцу) и хронотоп Средње Европе као ‘позорнице или парадигматичног изданка либерално-хуманистичке цивилизације где сама та цивилизација испробава искуство сопственог краја’ (305).

У посљедњем поглављу се у свјетлу постлибералних контроверзи сагледавају дјела тројице Владимирā – Арсенијевића, Кеџмановића и Табашевића. Српска књижевност се на прелазу из 20. у 21. вијек нашла пред великим изазовима. Доминантна постмодернистичка парадигма била је превазиђена и јавила се ‘тежња за постколонијалном еманципацијом, као чином укључивања у оне алтернативне глобалне токове где има простора за оснаживање локалних поетика и политика. Напореда је тињала свест о потреби реинтерпретације социјалистичке књижевне традиције, која је у раном постсоцијалистичком периоду одбацивана без темељније проблематизације’ (228).

У недостатку простора да подробно изложимо ауторов преглед дјела наведених писаца, извојили смо оне, у поменутом кључу, најрепрезентативније. Тако се, на примјер, Арсенијевићев *Предатор*, који тематизује (ауто)канибализам, сматра првим српским постколонијалним романом. Дневничким романом *Мексико*, објављеним нетом након НАТО бомбардовања, покушава да проникне у ‘становиште ‘омраженог’, косовско-албанског Другог’ (231).

Владимир Кеџмановић, из позиције једанаестогодишњег дјечака, у роману *Топ је био врео* проговара о судбини Срба у опкољеном Сарајеву. У свјетлу

алтисеровског појма интерпелације, дјечак ће морати на крају романа да пуца баш у то Сарајево ‘не зато што се аутор ставља на једну страну, него јер то захтева логика приче у којој жртва бива суочена са инфантилно некоректном спознајом о трајекторијама сопственог бола’ (237–238). У његовом роману *Осама се*, у српској, а вјероватно и свјетској књижевности, по први пут обрађује лик Осаме бин Ладена. Њиме се Кеџмановић, додуше, кроз пародирање жанра, укључује у традицију такозваног алуминаторног романа, у којем се примарно тематизују апоркифне и тајне историје, односно теорије завјере. Аутор најконтроверзнијим сматра Кеџмановићев роман *Кад ђаволи полете*, у којем, између осталог, ишчитава и могућност поновног измирења либералних и националних начела.

У роману *Па као* Табашевић слика једну генерацију која, живећи у времену транзиције, не успијева да оствари сагласност ни са свијетом ни са самом собом. *Заблудом Светог Себастијана* преиспитује неосоцијалистички принцип наметања политичке коректности, чиме ‘инсајдерски уверљиво демаскира веома живу тенденцију у савременој српској прози, подржану од глобалних левичарских фондова, која би требало да трасира пут повратка анахроне поетике соцреализма у главни ток књижевности’ (309).

У посљедњем дијелу књиге, *Знакови успоравања*, аутор сагледава постлиберално стање и улогу коју књижевност и умјетност у њему остварују. Током своје дуге традиције, либерализам је трпио и нападе споља и ревизије изнутра и, упркос свему, опстајао. Из потребе да се реформулишу основна начела либерализма, појам ‘неолиберализам’ се јављао, како аутор каже, већ најмање трипут. Тако је крајем 20. вијека такозвана кејнсијанска држава благостања, нашавши се пред падом Берлинског зида и распадом Совјетског Савеза, довела до афирмације класичног економског либерализма подстакнутог конзервативном револуцијом Маргарет Тачер и Роналда Регана.

У овој фази неолиберализма, која је још увијек актуелна, јавља се својеврсни парадокс да се неолиберализам учвршћује у бившим социјалистичким земљама, док се у земљама са дугом либералном традицијом јављају неке тековине социјалне државе. Све је то довело у питање оправданост опстанка било какве либералне теорије. Стога се јавља постлиберална мисао која се ‘не поставља ни негаторски нити глорификаторски према свим историјским либерализмима’ (259). У теоретизовању постлибералног стања издваја се глас Патрика Денина, који сматра да либерализму и не треба ревизија, јер је већ заправо потпуно исцрпен. Ни идеја Мегалополиса Слободана Владушића, као синегдоха неолибералног свијета, није оптимистична. Ове песимистичке визије дефинитивно

заокружује Ирина Деретић ставом да мора доћи до дехуманизације човјека помоћу биотехнолошких средстава.

Доста умјеренији и реалнији су Џон Ролс, Џон Греј и Јан-Вернер Милер. Греј, на примјер, сматра да је задатак постлибералне политичке мисли изналажење услова за мирну коегзистенцију различитих културних образаца без уплива било каквог универзалистичког приступа. Милер пак савремени неолиберализам види, прије свега, као либерализам ослобођен свог основног коректива у виду демократије. С тим у вези аутор враћање демократије у оквир либерализма види као ‘за сада најјачи фактички постлиберални одговор неолиберализму’ (273).

Јасно је да је концепт ларпурлартизма за тоталитарне идеологије потпуно неприхватљив. Међутим, са становишта либерализма, умјетност, наука и култура представљају нужан услов постојања слободног појединца. Током 20. вијека, а поготово у 21. вијеку, улога умјетности је маргинализована. Такође, такозвана култура отказивања произашла из идеологије политичке коректности води ка остваривању једнообразности. Чини се, на први поглед, да се аутор не може ослободити песимистичке визије. Ипак, књижевност може бити схваћена и као ‘бранитељка начелних либералних вредности, али и критичарка либералних политика као њихов коректив’ (310). Она то, дакле, може, а и не мора да буде. Исто тако, ни постлиберализам није дефакто и нужно раскидање са културном традицијом либерализма, већ свакако може, додаћемо и – треба, да истакне важност и корист аутономије умјетности. У том смислу, ‘књижевност и уметност имају разлога за оптимизам у погледу сопствених егзистенција’ (275).

Слобода умјетничког стварања у либерализму никада није довођена у питање. Либерализам, дакле, није никада умјетности, па ни самој књижевности, оспоравао њену аутономију да промишља о актуелној друштвеној стварности. Писци кроз књижевност на неки начин освајају и сопствене просторе слободе, али омогућавају и читаоцу да прошири видике и у том смислу бива што слободнији и независнији у односу на наметнуте обрасце мишљења.

Књижевност, дакле, истовремено и баштини начела либералне мисли и стоји као њен коректив у виду упозоравања читаоца на све оно што може угрозити индивидуалну слободу. Притом бисмо се сложили са аутором да ‘бити либералан пре свега значи бити реалан, што значи умерено наклоњен неким достигнућима научно-технолошке цивилизације, али и увиђаван према гласовима који упозоравају на опасности од срњања у стање у којем би се понишtile све традиционалне вредности’ (311–312).

Јелена Д. Раца¹

О ЗБОРНИКУ НАУЧНИХ РАДОВА У ЧАСТ ПРОФ. ДР МИРКУ СКАКИЋУ

Биљана Бабић и др. (2023) *Зборник научних радова у част проф. др Мирку Скакићу*. Бања Лука, Филолошки факултет.

У издању Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, у марту 2023. године изашао је зборник научних радова у част универзитетском професору Мирку Скакићу. Зборник је сачињен од радова професорових пријатеља, колега и студената, а његовој захтјевној и темељној изради приступили су професори Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци: проф. др Биљана Бабић, проф. др Славица Васиљевић Илић, проф. др Дијана Црњак и проф. др Мирјана Арежина. Поменути уредници додатни допринос дали су и кроз своје научне радове, фокусиране на своја подручја интересовања, те кроз посао рецензије пристиглих радова. Зборник је употпуњен и опширним прилогом библиографији Мирка Скакића који је израдила Јелена Јањић, а издање зборника помогло је Министарство за научнотехнолошки развој, високо образовање и информационо друштво.

На почетку зборника назначена је Скакићева биобиблиографија, испраћена прецизним подацима који стављају фокус на професоров научноистраживачки рад. Поред почетне збирке пјесам *Траве увијек расту*, Мирко Скакић оставио је и једанаест студија посвећених књижевном раду Меше Селимовића, за којег се током своје академске каријере нарочито интересовао. Уредници зборника су, након професоровог животописа, саставили и опширан предговор у којем су, укратко, сумирали радове објављене у зборнику, а потом су посебно нагласили и професорова залагања за оснивање Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци и Студијског програма српског језика и књижевности.

Када је ријеч о садржају овог зборника, чине га научни радови распоређени у два поглавља. Састављен од четрнаест радова, зборник је обогаћен достигнућима из средњовјековне, дубровачке, те српске књижевности XVIII и XX

¹ Ауторка је студенткиња мастер студија на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Имејл-адреса: jelena.raca@student.ffl.unibl.org

вијека, а чине га и теме из области српског језика. Отвара га рад Томислава Јовановића у којем се прати апокриф *Јосифова повест* у три српска преписа. Апокриф је свједочанство Јосифа из Ариматеје о томе како је измолио од Пилата да скине са крста распетог Христа те да га сахрани. Аутор се реферише и на Јосифов лик у *Новом завјету*, а потом цитира примјере из четири јеванђеља. Значајно мјесто у апокрифу, како аутор наглашава, имају и два разбојника, доведена пред Пилатов суд усљед почињених злодјела и крвопролића, а њихови поступци приказани су и у јеванђељима. Пажњу у овом раду Јовановић је посветио и дијелу апокрифа који се тиче Јудине издаје Исуса, те запажа и одређено одступање које се односи на Јудино покајање и самоубиство вјешањем у *Јеванђељу по Матеју*. Са друге стране, аутор фокус усмјерава поново на разбојнике и сматра како ова два лика представљају неку врсту карактерне равнотеже. Будући да се један од разбојника покајао, Дизмас ће, као и Јосиф накнадно, пратити Исуса све до Галилеје, а њихово путовање добиће облик кратког путописа са примјесима чудесног. Завршница рада усмјерена је на пронађене преписе овог текста које аутор упоређује, након чега истиче морфолошка одступања и лексичка мимоилажења. Сваки од три текста носи одређене посебности, а приложена је и *Јосифова повест* према првом препису, са упоредним праћењем разлика у остала два преписа.

Наташа Половина и Светлана Томин у коауторству проучавају српске средњовјековне повеље и прате аутобиографске исказе ликова. Они су најучљивији у правним документима насталим у дворским канцеларијама владара и високих феудалаца јер су, разумљиво, имали доста развијенију индивидуалну свијест. Посебно су упечатљиве владарске повеље, кроз које се јасно изражавају претензије тадашњих владара. Тако су ауторке примијетиле низ истих појава и мотива, поменутих у контексту самопредстављања владара, што се нарочито мијења са владавином Стефана Душана. У својим повељама цар Душан помиње и супругу Јелену, те признаје и потврђује њену важну улогу у дипломатском животу. Такав случај ауторке сматрају директном посљедицом византијског утицаја. Колику је функцију имала у тадашњем периоду, показује и карејска хрисовуља у којој се поменутој владарки допушта и ктиторство келије. Царица Јелена поменута је, уз сина, и у чувеном Душановом *Законику*, а такво истицање и вредновање улоге жене одговара византијским представама о владарском пару који је готово равноправан. Међутим, поред оваквог владарског пара, ауторке су издвојиле и остале примјере гдје се у повељама одаје признање супругама. У *Повељи кнеза Лазара* помиње се кнегиња Милица, а жена је присутна и у повељама краља Стефана Дабише, као и у три документа

деспота Ђурђа Бранковића. Циљ је, како ауторке претпостављају, доказивање комплементарности владарског пара, а поменута улога жене у важним дипломатским и ктиторским активностима показује да су оне у средњем вијеку имале значајну улогу.

У библиотеци Епархије пакрачко-славонске сачуване су старе рукописне и штампане књиге, иако је ова библиотека у XX вијеку често доживљавала несрећну судбину. Славица Васиљевић Илић у раду *Св. Сава у старим рукописним и штампаним књигама библиотеке Епархије пакрачко-славонске у Пакрацу* првенствено прати податке о првим православним Србима на простору Славоније, као и развој и напредак поменуте епархије. Епископ Кирил Живковић сматра се оснивачем пакрачке библиотеке, док су наредни епископи, поред поменутог оснивача, богатали библиотечки фонд. Када је ријеч о тренутном библиотечком фонду, постоји четрдесет шест старих рукописних књига, од којих су највише заступљене богослужбене, а мањи број је богословских, васпитних и правних. Читањем постојећих књига ауторка је утврдила доминантност помињања српских светитеља, од којих је највише заступљен Св. Сава. Поред тропара и кондака, посебну пажњу ауторка је посветила рукописима у којима је исписана служба Св. Сави. Пошто су пронађена три рукописа, Васиљевић Илић их међусобно упоређује, открива постојеће разлике, те их поткрепљује конкретним примјерима. Како закључује, постојећи рукописи доказ су значајне заступљености култа српских светитеља.

Злата Бојовић у раду *Херцеговина и Босна XV и XVI века у делима дубровачких писаца и у документима* испитује историјске околности које су утицале на трајну везу Дубровника са хумским и босанским живљем. Њихове везе преплићу се већ у XIII вијеку, а о блиским везама свједоче, како ауторка истиче, и дубровачка историографска дјела попут *Коментара о мојем времену* Лудовика Цријевића Туберона и *Краљевства Словена* Мавра Орбина. Цријевић у својој студији провлачи и епизоду о оснивачу Дубровника, Павлимиру, а не поставља ни причу о Стјепану Вукчићу Косачи, босанском војводи. Очигледно је интересовање за Босну, што је показао и Орбин, који је први успоставио обимне, цјеловите представе о Босни и Хуму. Дубровник су касније населиле богате и угледне породице из Босне и Хума, попут Гучетића, Кривоносовића и Бандуревића. Овај град одржавао је добре везе и са Сребреницом, те су најбогатији житељи тог мјеста добили могућност да буду примљени у дубровачко друштво. Чак су, према ријечима ауторке, и дубровачки трговачки каравани путовали преко херцеговачког и босанског залеђа, што је истакао Јакета Палмотић у свом епу *Дубровник поновљен*. Јака веза Херцеговине и Босне одра-

зила се и на књижевност, па је тако Бојовић издвојила лик Станца из чувене Држићевог фарсе *Новела од Станца*, а своје херцеговачко поријекло има и катунар присутан у Сасиновој *Малахној комедији од пира*. Уврштени су у овај рад и дијелови из Цријевићевих *Коментара* који говоре о тешком периоду Дубровника под турском влашћу, чега се, како ауторка пише, и сам Мавро Ветрановић прибојавао. Исте слутње о пољуљаној слободи и вјери описао је и Антун Сасин у спјеву *Разбоје од Турака*, гдје издваја погинуле војнике из Босне. Међутим, наведени примјери поменути су како би се додатно потврдила блискост Дубровачке републике са херцеговачком залеђем и Босном.

Велики број радова у овом зборнику фокусиран је на рагузологију, па тако Мирјана Арежина доказује коријене мизогиније у старој дубровачкој књижевности, видљиве већ у раној петраркистичкој поезији. Таква поезија била је обиљежена духом Петраркиног *Канцонијера*, у којем се потпуно поштвала структура овог књижевног дјела. У прегршти мотива из ране петраркистичке поезије изразито је доминантан идеал женске љепоте. 'Освјетљавање појма љепоте као засебне, карактеристичне и важне димензије петраркистичке поезије важно је јер од његовог разумијевања у великом мјери зависи и разумијевање ове поезије.' (124) Поред опширног и детаљног приказа љепоте, ауторка пише како је драга извор пјесникових патњи, али се, у исто вријеме, појављује као хладна, немилосрдна и злог језика. Тако је успостављена својеврсна антитеза у опису њеног изгледа и понашања. Посебно је наглашена рефлексивно-моралистичка пјесма *Шта може новац*, обојена мизогинским цртама жене која заводи младог мушкарца, а такав поступак навео је Менчетића да јој упути погрдне ријечи. Врхунац мизогиније Арежина проналази у пјесми *Мрзим на жене и нећу да игда о којој добро говорим*, у којој пјесник покушава да дјелује утилитаристички те савјетује мушкарце да се не препуштају љубави. У Држићевој еклоги *Радмио и Љубмир* ауторка је примјетила подсмјавање женским сузама, док у пјесми *О динару* издваја женску похлепу. Оваквим аргументовањем показани су зачеци мизогиније у раној дубровачкој петраркистичкој поезији, што ће нарочито доћи до изражаја у књижевности барокног периода.

Истраживање дубровачке књижевности Драгољуба Павловића, књижевног историчара, било је основа за настанак рада Невене Варнице у којем проучава Павловићево виђење дубровачке мелодраме. У студији *Мелодрама и почеци опере у старом Дубровнику*, ауторка наводи како је Павловић успио да докаже да се овај жанр усталио прије у Дубровнику него у Француској и Енглеској. Будући да се мелодрама појавила и развила у Италији, Павловић развој жанра везује за италијанског композитора Клаудија Монтевердија, који је успоставио

склад између музике и писане ријечи. Под јаким италијанским утицајем, и дубровачка књижевност започиње са преводима италијанских мелодрама, да би, убрзо, дошло и до писања оригиналних дјела. Међутим, иако је музика значајан дио мелодраме, ауторка прихвата Павловићев став да се у Дубровнику није много полагало на оригиналност музичког дијела драме, због чега се никада нису наводила имена композитора. Будући да је Павловић писао о мелодрами и са књижевне стране, ауторка преноси како је опажао да у њој постоји доста мањкавости будући да се није много пажње посвећивало књижевним квалитетима дјела, већ је акценат био на музици и сценским ефектима. Када је већ јењавала свеprisутност мелодраме, она је полако прелазила у оперу, али је развитак овог драмског жанра довољан доказ да је Дубровачка република ишла у корак са великим европским културним центрима.

У раду *Салко Назечић о дубровачкој књижевности* Јелена Раца посвећује пажњу заоставштини аутора који је оставио писани траг о књижевноисторијским приликама у старом Дубровнику. Ауторка је представила све радове поменутог професора, прати их хронолошким редослиједом, те показује како се у првом раду Назечић фокусирао на двије драме маргинализованог писца Џива Гучетића Млађег. Пронађени су радови посвећени и Игњату Ђурђевићу, а у њима се откривају непознати детаљи из биографије овог пјесника и његових родитеља. Укратко је објашњена Ђурђевићева збирка *Муза сичилијанска*, а приређивање ове збирке утолико је веће јер је читаоцима освијетљен и непознат дио пишчевог стваралаштва. Поред интересовања за књижевност, један Назечићев рад намијењен је детаљима о оснивању задужбине Collegium Orthodoxum, у којем је описана намјера породице Будиславић да се оснује колегијум са сједиштем у Дубровнику, из којег ће излазити школовани клерици. У раду о Марину Држићу, Назечић је, према ријечима ауторке, на примјеру пишчевих најбољих драма доказао Држића као вјештог сликара цјелокупног дубровачког друштва. Посљедња студија *Из наше народне епике* представља проширену слику развоја хајдучије на простору Дубровника те њену заступљеност у књижевности. Ауторка укратко коментарише свако поглавље, те примјећује како се постојећи архивски документи додатно допуњавају кроз народну пјесму, обogaћену новим, аутентичним материјалом.

Издвојен је и писац из српске књижевности XVIII вијека, а Никола Грдинић тумачи поетику и књижевноумјетничка својства Захарија Орфелина. Будући да је Орфелин имао посебан манир у стварању својих пјесама, и када је преузимао одређене изворе, успио је да задржи оригиналност, односно 'он их преосмишљава у контексту својих стихова' (170). Аутор се фокусирао и на

спољашњу страну пјесме, па тако проучава строфу, стихове, риме и језик којим је Орфелин писао, а уочен је и естетски моменат будући да је пјесник водио рачуна да стихови буду лијеви, звучни и прикладног ритма. Када је ријеч о композицији, Грдинић сматра како је она рапсодична, тачније, састављена од дијелова обликованих на различите начине. Рапсодични манир у његовим пјесмама никада није исти, већ постоји више различитих извора рапсодичности. На крају рада Грдинић се посвећује постолошкој карактеризацији, а Орфелинови ставови сагледавају се у начину на који се односи према стварању умјетничког дјела, релацији коју умјетничко дјело успоставља према стварности и према публици. У тој хијерархији пјеснику је била најважнија релација према публици. На основу свега издвојеног, Грдинић сматра како је Орфелинова поезија књижевност новог историјског типа, барокно-класицистичка, са просвјетитељским идејним ставом.

Бранко Тошовић је, као и многи књижевни критичари, примијетио Андрићеву опчињеност Дубровником. У свом раду *Андрићев криолско-калидемски сусрет Босне и Дубровника*, на примјеру пет приповиједака, аутор проналази занимљиве антитезе у виђењу два поменута простора. У првој приповиједи *Предвечерњи час* аутор запажа доминантне опозиције Босна – Дубровник, хладноћа – топлина, сјевер – југ, гдје хладноћа представља параван за истицање грубости, индиферентности и одсутности босанских људи у односу на становнике Дубровника. Разлика је уочљива и у годишњим добима, а контраст између два народа појачан је ликом Дражеслава Бојића и лијепе младе Дубровкиње. У њеном лику, како пише Тошовић, писац провлачи значај љепоте у животу, поготово оне љепоте која је неухватљива, недокучива. Наговјештај разлика у годишњим добима између два ‘свијета’ посебно је наглашен у приповиједи *Вејавица*, гдје се кроз опис дубровачке зиме карактерише непредвидљивост и неодређеност босанског човјека, а дубровачка вијавица умјетнички је представљена у косој босанској и неискривљеној приморској перспективи. Кроз *Два записа босанског писара Дражеслава*, Андрић је сударио хладну Босну и топли простор Дубровника, а такав сусрет хладне зиме у Босни и топлог Дубровника завршен је кратком причом *Рањеник у селу*. Међутим, Тошовић примјећује једну разлику у посљедњој приповиједи која се односи на то да овај пут Дубровчани посјећују каменито херцеговачко село. Ту антитезу два простора Андрић је проткао и кроз своју поезију. Дубровник му је до краја гријао душу, али то не значи да је неправду наносио својој Босни, већ је, према Тошовићевим ријечима, писац ‘на свој начин волио оба простора па је имао право да се који пут намршти у писању приче о њима’ (236).

Кроз роман *Уста ми пуна вишања* Александра Танурџића, Гордана Покрајац испитала је и понудила нека нова тумачења у схватању битних тема и мотива овог дјела. Анализом романа примијетила је уношење старозавјетне поруке пророка Јеремије из VII вијека прије нове ере. У роману ће се нарочито издвојити два свештеника, те кроз првог, Љубу, ауторка примјеђује директну критику необразованости свештенства због неразумијевања порука из *Књиге Проповједникове*. Одрастање другог свештеника, младог Стефана, у Љубиној туробној кући, примјер је који асоцира на аветињске дворце из 'готских романа' XVIII вијека, а таква средина утицала је и на скученост овог лика. Стефан осјећа гађење према средини у којој обитава, што га приближава хамлетовској жељи да се одвоји од Данске. Стефанову бескрајну пометњу Покрајац везује за вртоглаву висину Вавилонске куле, која је морала бити урушена јер се човјек хтио мјерити с Богом. Његово осјећање гађења према животу кулминира кроз суицидне мисли које га никако не напуштају, а такво незнање ауторка је повезала са Дантеовим *Паклом*. Поред већ поменуте сличности са Шекспировим *Хамлетом*, Стефанова визија утопљеног Јакова повезана је са призором утопљене Офелије. Сliku хармоничне и грациозне Јаковеве љепоте, ауторка је повезала са изгледом младића и у Мановој *Смрти у Венецији*. Присутна је и занимљива опозиција Мановог лика Дедалуса из *Портрета умјетника у младости*, који се ослобађа свих стега, док им Љубо, управо супротно, робује. У новом слоју тумачења пронађена је повезница и са Достојевским, гдје Покрајац прави спону између Стефанових добрих, хришћанских поступака и добротинства Аљоше Карамазова, а у једном дијелу романа Стефанов лик директно алудира на Раскољникова и његов чин убиства.

Друго поглавље зборника, посвећеног језичким темама, отвара рад Биљане Бабић *О старим српским записима и натписима манастира Гоминице према Љ. Стојановићу*. Манастир датира још из XIV вијека, а већ од XVI и XVII вијека монаси се баве преписивачким радом. Стојановићеву збирку чини шест књига, нотираних у временском периоду од 1598. до 1891. године. Када је ријеч о садржају рукописа, ауторка објашњава како су испуњени детаљима о страдању манастира због Турака, каснијем обнављању Гомионице, али и ратовима који су вођени. Иако су писани ћирилицом, Биљана Бабић пише да су неке ријечи забиљежене и грчким алфабетом. Други дио рада намијењен је графици, а ауторка тврди како овакву заоставштину карактерише вриједна културно-историјска грађа, те је она доказ вишевјековног континуитета ћирилице на том подручју.

На примјеру чувене поеме *Стојанка мајка Кнежопољка* Радмило Маројевић успоставио је реконструкцију и опис пјесничке структуре са версолошког становишта. На почетку је стављен фокус на прозодију штампаног канонског издања поеме из 1945, гдје аутор указује на грешке у означавању акцената. Међутим, поред почетне прозодије, нарочита пажња посвећена је версификацији поеме. У погледу метрике и ритмике, стихове карактерише једна прозодијско-интонациона и једна тонска одлика. Кључна је тротактност, са појединим стиховима који се појављују и као двотактни, а прате их бројни запјевци и припјевци. Рима је, како аутор пише, разноврсна и богата, примјећује се леонинска и таутолошка, парна, обгрљена и дистантна рима, док се, од звучних понављања, поред асонанце и алитерације, издвајају анафора и епифора.

Драгомир Козомара проучава преношење акцената на проклитике у говору села Бастаса, близу Босанског Грахова. Некада поприлично насељено мјесто сада чини свега осам становника. О свом поријеклу становници мало шта знају, док аутор истиче да по говору припадају источној скупини сјеверозападног огранка источнохерцеговачког дијалекта. Када је ријеч о прозодијским особинама, село Бастаси има новоштокавски четвороакценатски систем, његова дистрибуција је новоштокавска, а одступања овог говора подударују се са одступањима од прозодијске норме српског језика. Козомара кроз мноштво примјера показује преношење акцената на проклитике са именица, придјева, замјеница, бројева, глагола и прилога, а његово истраживање резултат је прикупљања грађе у посљедњих двадесет година.

У раду *Дијалoшка цитација у роману Дервиш и смрт* Срето Танасић истражује Селимовићев вид туђег говора. Према његовим ријечима, 'цитација настаје у другој реплици, представља конститутивни елемент дијалога и има велики значај у синтакси дијалога' (337). Ова појава понајвише је карактеристична за разговорни и књижевноумјетнички функционални стил. Поред дефинисања овог појма, Танасић издваја и три вида дијалoшке цитације и наводи конкретне примјере који ће најбоље објаснити сваки од начина. Уочено је постојање првог типа цитације, гдје се туђа ријеч уклапа на ново мјесто, али је говорник не усваја и она само служи за изношење субјективног става аутора друге реплике према садржају прве. Други вид, цитатна питања, означавају реакцију на претходну реплику, почињу обично упитном замјеницом, а овај вид је значајан јер се кроз њега врши карактеризација ликова. Трећи вид, познат као контрастна негација, није уочен, а аутор закључује како дијалoшка цитација представља важно средство за сликање ликова у битним ситуацијама.

Овај зборник настао је како би се професору Скакићу одале заслуге за све што је остварио у својој богатој академској каријери. Вриједност поменутог зборника огледа се понајвише у томе што ће млађе генерације бити упућене у ширу слику професоровог научноистраживачког рада, али је битно истаћи да су, кроз радове професорових пријатеља, колега и студената, понуђена нова достигнућа на пољу проучавања српског језика и књижевности. Остаје нада да ће зборници оваквог типа постати традиција којом ће се одавати признање онима који су га истински заслужили, не само преданим научноистраживачким радом него и несебичним помагањем у образовању неких нових научника и интелектуалаца.

БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Милица М. Алексић рођена је 1991. године у Лесковцу (Србија). На Филозофском факултету у Нишу завршила је основне академске студије србистике 2014. године, мастер академске студије филологије (модул Српска и компаративна књижевност) 2015. и докторске академске студије филологије 2022. године, одбранивши докторску тезу ‘Деца и млади у српској реалистичкој прози’ под менторством проф. др Горана Максимовића. Ради на Педагошком факултету у Врању Универзитета у Нишу у звању доцента. Учествовала је на више научних скупова у земљи и иностранству и аутор је бројних радова из области српске филологије.

Жељка Љ. Бабић редовни је професор на Катедри за англистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, на којој предаје на првом, другом и трећем циклусу студија. Објављивала је радове у међународним и регионалним научним и стручним часописима. Бави се истраживањима везаним за проблеме из области психолингвистике, примијењене лингвистике и науке о превођењу.

Маја Г. Баћић Ћосић, лектор, запослена је на Катедри за неохеленске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Године 2016. дипломирала је на Катедри за неохеленске студије, мастер студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду завршила је 2019. године, а стекла је и звање мастер менаџера одбранивши мастер рад на Факултету организационих наука Универзитета у Београду 2017. године. Тренутно је студенткиња докторских студија на Филолошком факултету Универзитета у Београду (смјер Језик). Као лектор на Катедри за неохеленске студије изводи вјежбе из предмета Савремени грчки језик и Грчки језик на основним академским студијама. Учествовала је на више међународних скупова. У област њених интересовања спадају глотодидактика, примијењена лингвистика, социолингвистика, морфологија и синтакса савременог грчког језика.

Лидија В. Беко ванредни је професор енглеског језика на Рударско-геолошком факултету Универзитета у Београду. Њена главна истраживачка интересовања обухватају учење по методи CLIL, аутономију у учењу језика, културолошке и међукултурне приступе учењу и подучавању страног језика, као и језичке технологије. Тренутно ради на изради пилот-курсева по методи CLIL.

Милена М. Видосављевић, доктор филолошких наука и научни сарадник, рођена је 1988. године у Призрену. Основне академске студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2011. године, студијска група Шпански језик и хиспанске књижевности. Мастер академске студије завршила је на истом факултету 2014. године, одбранивши мастер рад под насловом ‘Развој интеркултурне комуникативне компетенције у настави шпанског језика’. У септембру 2021. године одбранила је докторску дисертацију под насловом ‘Улога наставника у примени и развоју мултимодалног учења у настави страних језика’ на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Током студирања, провела је један семестар на Универзитету у Саламанки, у Шпанији, у оквиру програма мобилности Еразмус+. Континуирано се усавршава на семинарима, конференцијама и научним скуповима, како у Србији, тако и у иностранству. Области њеног научноистраживачког рада су примијењена лингвистика, социолингвистика, анализа дискурса, педагогија, психологија, методика наставе страних језика, српски као страни језик, сефардика. Од јуна 2021. године запослена је на Институту за српску културу Приштина – Лепосавић.

Мина З. Драгаш (рођ. Ђокић) рођена је 1989. у Шапцу. Након завршетка Шабачке гимназије, гдје је била прва генерација филолошког смјера, 2008. године уписује англистику на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Године 2013. брани мастер рад на тему ‘Англицизми у области спорта у савременом језику’, након чега, у септембру 2015. године, уписује докторске академске студије и продубљује интересовање везано за прагматику, модалност у савременом језику, говорне чинове и контрастивну анализу. Одобрена јој је тема доктората ‘Деонтичка модалност у говорним чиновима у спортском дискурсу’, због чега се одлучила за издавање дијела докторске дисертације у научном часопису *Филолог* у јуну 2021. године. Запослена је на Стоматолошком факултету Универзитета у Београду и држи наставу стручног енглеског језика студентима прве године.

Татјана А. Думитрашковић (Краљево, 1973) ради на Универзитету у Источном Сарајеву као ванредни професор. Магистрала је на Филолошком факултету у Београду, а докторирала на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Њен научни рад фокусира се на студије Шекспира и енглеску ренесансну књижевност. Област њеног интересовања обухвата и енглеску средњовјековну књижевност и културолошке студије. Учествовала је на разним домаћим и међународним конференцијама. Ауторка је монографије *Шекспир и институционализовани морал – краљевска моћ у Шекспировим историјским драмама и великим трагедијама*.

Соња С. Ђорић (Ниш, 1993) студент је докторских студија филологије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Основне академске студије србистике на Филозофском факултету Универзитета у Нишу завршила је 2016. године. Мастер академске студије филологије (модул Српска и компаративна књижевност) завршила је 2017. године одбранивши мастер рад на тему ‘Фантастично у делу Илије Вукићевића’. Област њеног интересовања је српска књижевност 19. вијека.

Маја М. Жарковић Макреј ради као ванредни професор (ужа научна област Специфични језици – Англистика) на Катедри за англистику Филозофског факултета Пале Универзитета у Источном Сарајеву. Од октобра 2019. године обавља функцију руководиоца Катедре. Научна интересовања проф. Жарковић Макреј јесу следеће области: морфологија енглеског језика, морфосинтакса енглеског језика, семантика, примијењена лингвистика, методика наставе енглеског језика.

Милан Д. Ивановић (Пожега, Р. Србија, 1984) магистар је науке о језику. Од 2018. ангажован је на Филолошком факултету Универзитета Црне Горе као истраживач сарадник на пројекту ‘Ставови грађана Црне Горе према језичком стандарду и урбаним вернакуларима (квалитативно-квантитативна истраживања и могућности њихове примјене)’. Дипломе основних и магистарских студија српског језика (и књижевности) стекао је на истом универзитету, и то као носилац Плакете за најуспјешнијег студента хуманистичких наука. На докторске студије уписан је 2018. на филолошким факултетима Универзитета у Београду (модул: Српски језик) и Универзитета Црне Горе (модул: Језик), и то као стипендиста Министарства науке Црне Горе. Објављивао је у најугицајним домаћим часописима (*Српски језик*, *Наш језик*, *Књижевност и језик*), зборницима најугледнијих домаћих издавача – Матице српске (*Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе*, 2019) и САНУ (*Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*, 2021), као и у једном часопису индексираним на АНСИ листи (*Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, 31/2). За најскорији *Приручник словенске лингвистике* (Cambridge University Press, 2023) с проф. Рајном Драгићевић, као првим аутором, написао је поглавље о лексичкој семантици. Области његовог интересовања су лексикологија (српског језика), социолингвистика и образовна лингвистика.

Данијела М. Јањић (рођ. Максимовић) рођена је 1982. године у Шапцу. Основне студије италијанистике завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Докторске студије из италијанистике и класично-средњовјековне филологије завршила је на Универзитету Ка' Фоскари у Венецији. Од 2014. године ради као доцент, а од 2019. године као ванредни професор италијанске књижевности и културе на Катедри за италијанистику Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Усавршавала се у Венецији, Падови, Сијени и Перуђи. Њен научноистраживачки рад усмјерен је ка италијанској књижевности и култури и компаративним истраживањима (српско-италијанске књижевне и културне везе). Водила је међународни научноистраживачки пројекат 'Италијански градови у књижевностима 20. века', као један од руководилаца. Објавила је већи број радова. Ауторка је монографије *Габријеле Д'Анунцио у српској култури* и монографске библиографске публикације *Storia di 'Studi Novecenteschi' (1972-2007). Indici, Catalogo, Tabelle statistiche*. За превод Галилејевог *Писма госпођи Кристини од Лорене* добијена јој је престижна међународна награда 'Дијего Валери'.

Данијела Д. Јелић виши је асистент на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Основни студиј, Одсјек за српски језик и књижевност, завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, а магистарски рад одбранила је на Филолошком факултету у Бањој Луци. Била је ангажована, на приједлог матичног факултета, као лектор за српски језик на Катедри за славистику Пловдивског универзитета 'Пајсиј Хиландарски' у Бугарској.

Јасна М. Јуришић Рољић доценткиња је на Студијском програму енглеског језика и књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, гдје ради на предметима везаним за морфологију, граматiku енглеског језика и превођење. Основне студије завршила је на Филозофском факултету у Бањој Луци 2002. године. На Филолошком факултету одбранила је магистарски рад из области прагматике под насловом 'Анализа императива кроз говорне чинове у драмском тексту', те докторску дисертацију из области морфологије под насловом 'Реализација глаголских префикса с просторним и временским значењем у енглеском и српском језику'. Њена истраживања укључују теме из морфологије, прагматике, транслатологије и граматике савременог енглеског језика. Учесница је многих међународних конференција, радионица, семинара и вебинара.

Ана Ж. Кажанегра-Величковић наставник је страног језика и шеф Катедре за стране језике на Београдској академији пословних и уметничких струковних студија. Предаје предмете Енглески језик 1 и Енглески језик 2 на основним струковним студијама у оквиру студијског програма Финансије, рачуноводство и банкарство. Од 2012. године ради као наставник страног језика на Београдској академији пословних и уметничких студија, а у претходном периоду (2005–2012), на истој институцији, радила је као стручни сарадник за енглески језик. Такође је радила као наставник енглеског језика у Првој београдској гимназији након завршетка основних студија. Основне студије завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Катедри за англистику. Докторанд је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Учествовала је на бројним међународним и националним стручним конференцијама и скуповима, а објавила је неколико радова у реномираним часописима у земљи и иностранству. Аутор је и два уџбеника који се користе у настави енглеског језика струке.

Далибор М. Кесић редовни је професор на Студијском програму енглеског језика и књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Предавач је на више предмета, између осталог: Граматика енглеског језика, Савремени енглески језик, Семантика, Теорија превођења и Научно и техничко превођење. Такође је веома активан у стручном раду у области превођења (писаног и усменог), те је до сада ту врсту стручне дјелатности обављао у више земаља, укључујући, између осталог, САД, Енглеску, Шведску, Финску, Луксембург, Израел, Кубу итд. Доктор је филолошких наука и до сада је објавио рјечник и више књига на тему фразеолошког превођења и семантичких трансформација. Учествовао је на више међународних и националних научних конференција, гдје је презентовао и објавио радове о различитим језикословним темама. Главна научноистраживачка интересовања фокусирао је на семантику, транслатолошке студије, фразеологију, историју језика и семиотику.

Милош М. Кеџман (1994) мастер је српског језика и књижевности. Основну школу и гимназију завршио је у Козарској Дубици. На Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци дипломирао је 2017. године, а на истом факултету одбранио је и мастер рад под насловом 'Интернационализми у штампаним медијима'. Ужа поља његовог интересовања јесу лексикологија српског језика и савремени српски језик.

Драгомир В. Козомара ванредни је професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Педагошку академију у Бањој Луци (Одсјек за српски језик и књижевност) завршио је 1997. године. Године 2000. на бањолучком Филозофском факултету дипломирао је на Одсјеку за српски језик и књижевност, а на истом факултету магистрирао 2005. године на тему ‘Говор Чечаве (села у сјевероисточном дијелу општине Теслић)’. На Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци 2013. године докторирао је на тему ‘Српски посавски говори између Врбаса и Украине (фонетске и морфолошке особине)’. Основно подручје истраживања му је српска дијалектологија, фонетика српског језика и ортографија. Аутор је књига *Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Украине*, *Научимо акцените*, *Говор Чечаве* и *Фонетске особине говора Бастаса*. За потребе израде *Српског дијалектолошког атласа* истражио је десетине пунктова српских говора. Од 2007. године сарадник је на лингвистичким пројектима Универзитета ‘Карл Франц’ у Грацу (Аустрија), а на том универзитету био је гостујући наставник у првом семестру школске 2014/15. године. Члан је одбора за фонологију и стандардизацију српског језика.

Мијана Ч. Кубурић Мацура (Сарајево, 1978) ванредни је професор на Катедри за србистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, гдје је ангажована на предметима из области савременог српског језика и опште лингвистике. Ауторка је монографије *Категорија концесивности у савременом српском језику* (за коју је 2021. године добила награду ‘Павле и Милка Ивић’). Објавила је и више чланака те, у коауторству, књигу *Развој зависнослужених реченица у говору предшколске дјеце* и *Практикум с рјешењима из синтаксе српскога језика*. Ауторка је 11 уџбеника за основну школу. Руководилац је Центра за српски језик као страни при Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци.

Данијела Г. Кулић ванредни је професор на Катедри за енглески језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, и шеф Катедре. Предаје Методику наставе енглеског језика и друге стручне предмете на основним студијама, Специјални курс из методике наставе и Истраживачке методе на мастер студијама, те Англистичку лингвистику и Психолингвистику на докторским студијама на модулу Наука о језику. Хонорарни је предавач на Грађевинском факултету Универзитета у Београду и оснивач и предсједник удружења Кре-

ативни студио ‘Авангарда’ у Лесковцу. У претходном периоду предавала је на Медицинском факултету у Косовској Митровици (2008–2020), те на Филозофском факултету у Источном Сарајеву (2000–2002). Магистрирала је и докторирала на Филолошком факултету у Београду из области методике наставе енглеског језика. Објавила је преко двадесет радова у реномираним домаћим и свјетским часописима и двије монографије. Ментор је при изради три доктората и преко двадесет мастер радова. Рецензент је у многим часописима, као што су *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, часопис *Филолог* Филолошког факултета у Бањој Луци, часопис *Philologia Mediana* Филозофског факултета у Нишу, часопис *Годишњак* Филозофског факултета у Новом Саду. Усавршавала се кроз академске посјете Универзитету у Есексу, Енглеска (2008) и Универзитету у Лимерику, Ирска (2011). Режирала је шест представа на енглеском језику које су јавно приказане на Филозофском факултету у Косовској Митровици.

Сања М. Љубишић (Сисак, 1970) дипломирала је 1996. године на Филозофском факултету у Београду на Одељењу за класичне науке, гдје је и магистрирала 2003. године и тиме стекла звање магистра класичне филологије. На Филолошком факултету у Бањој Луци докторирала је 2015. године, те стекла научни степен доктора филолошких наука (научна област класична филологија). Запослена је на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци од 1997. године као асистент на Одсјеку за историју и Одсјеку за историју и латински језик, на предмету Латински језик. У звање вишег асистента изабрана је 2003. године, а у звање доцента, из уже области Класична филологија, изабрана је 2015. године. У звање ванредног професора изабрана је 2020. године и у својству наставника изводи наставу на Филозофском факултету, Одсјеку за историју, као и на Филолошком факултету, на Одсјеку за италијански језик и књижевност и на Одсјеку за француски језик и књижевност и латински језик. Од 2016/2017. године ангажована је у својству гостујућег професора на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву на Одсјеку за романистику, Катедра за латински језик и римску књижевност, гдје предаје Римску књижевност. Учествовала је у раду неколико округлих столова везаних за питања језика, на међународним семинарима, те на пројектима везаним за модернизацију наставних садржаја за предмет Латински језик. Објавила је многе научне и стручне радове, те реферате са научних скупова из области класичне филологије.

Горан Б. Милашин виши је асистент на Катедри за србистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Студент је докторских студија на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (студијски програм Језик и књижевност – модул Језик). Учествовао је на бројним научним конференцијама у земљи и иностранству, и аутор је више радова, углавном из области стилистике и творбе ријечи српског језика. Члан је Комисије за стилистику и Комисије за творбу ријечи при Међународном комитету слависта.

Дејан М. Милиновић (Бања Лука, 1983) виши је асистент на Катедри за англистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, гдје је и завршио основне студије енглеског језика и књижевности, док је мастер студије завршио на Филолошком факултету Универзитета у Београду. У свом научном раду бави се синтаксом, когнитивном лингвистиком, компаративном лингвистиком и транслатологијом. Похађа докторске студије на матичном факултету.

Драгослава Н. Мићовић ванредни је професор на Департману криминалистике Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду. Енглески језик за полицијску струку предаје дуже од 20 година, а има и преко 30 година искуства у научностручном и судском превођењу. Њена истраживачка интересовања обухватају методiku наставе страног језика, односно страног језика струке, социолингвистику и превођење.

Емир З. Мухић доктор је филолошких наука и ванредни професор на лингвистичкој групи предмета на Катедри за англистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Боравио је у Сједињеним Америчким Државама у својству стипендисте на Тексашком универзитету у Остину, а дио стручног усавршавања провео је и у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Сјеверне Ирске. Научна интересовања Емира Мухића крећу се у домену когнитивне лингвистике, фонетике и фонологије, морфосинтаксе и критичко-когнитивне анализе дискурса. Бави се конференцијским превођењем, а ради и као испитивач за међународне испите из енглеског језика Универзитета у Кембриџу. Члан је више редакција, стручних и научних организација у земљи и иностранству. Обављао је дужности координатора за међународну сарадњу Филолошког факултета, секретара и шефа Катедре за англистику.

Јелена М. Павловић рођена је у Крушевцу 1988. године. Основне и мастер студије србистике завршила је на Филозофском факултету у Нишу. Студент је

докторских студија српског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Завршена је као истраживач-сарадник у Центру за проучавање језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Била је на студијским боравцима на Универзитету у Вроцлаву (Пољска), Универзитету ‘Пајсије Хиландарски’ у Пловдиву (Бугарска) и на Хумболтовом универзитету у Берлину (Њемачка). Области интересовања су јој историјска синтакса, историја језика, функционална стилистика и литеарна ономастика.

Ирена М. Пантић (Краљево, Србија, 1974) има научно звање доктор наука – филолошке науке, стечено на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2020, и стручно звање педагошки савјетник (2019). Завршена је на Академији струковних студија косовско-метохијској у Лепосавићу, Економски одсек. Ангажована је на Правном факултету Универзитета у Приштини – у Косовској Митровици. Раније је радила као наставник енглеског језика у ОШ ‘Димитрије Туцовић’ у Краљеву, у Гимназији у Липљану и као преводилац при хуманитарној организацији Међународна федерација друштава црвеног крста и црвеног полумјесеца (IFRC). Рецензент је штампаног и дигиталног уџбеника енглеског језика за I и за III разред основне школе *Тиртоес 1* и *Тиртоес 3* издавачке куће БИГЗ школство. Повремено ради као преводилац за Народни музеј, Градску управу, Центар за социјални рад, Привредну комору и Дом здравља у Краљеву. Формално образовање стекла је на Филолошком факултету Универзитета у Београду (2020), Филолошком факултету Универзитета у Приштини (1997, 2013) и Гимназији у Краљеву (1992). Има преко 600 сати стручног усавршавања из области унапређења наставе, иновација у настави и примјене технологије у настави. Аутор је неколико научних и стручних радова из области филолошких наука, уже научне оријентације морфологија, методика наставе и енглески језик струке, за сва три образовна нивоа. Учествовала је и излагала на неколико међународних научних скупова и конференција (Београд, Србија; Тузла, БиХ; Будва, Црна Гора; Ломоносов, Москва, Русија). Члан је Друштва за стране језике и књижевности (ДСЈКС), Београд; Секције универзитетских наставника страног језика струке (СУНСЈС), Београд; Удружења наставника енглеског језика (ELTA), Београд; и један је од оснивача Актива наставника енглеског језика у Краљеву.

Марина М. Петровић Јилих (Jülich) доценткиња је из ужих научних области Немачка књижевност и култура и Методика наставе немачког језика и књи-

живности. Запослена је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Студирала је германистику и јужну славистику на Универзитету у Лајпцигу, гдје је и магистрирала 1992. године, одбранивши магистарски рад ‘Развој трагичне мисли код Фридриха Ничеа и Фридриха Хебела’. Докторску дисертацију под насловом ‘Дидактика књижевности у универзитетској настави приказана на истраживању модела преношења новије књижевности немачког говорног подручја’ одбранила је на Универзитету у Крагујевцу 2013. године. Учествовала је на бројним научним конференцијама и ауторка је бројних радова објављених у националним и интернационалним часописима и зборницима.

Божинка Петронијевић (Десимировац код Крагујевца, 1948) студије германистике завршила је на универзитету у Лајпцигу. Била је студент познатих лингвиста: Волфганга Флајшера (Wolfgang Fleischer), Рудолфа Гросеа (Rudolph Grosse) те Герхарда Хелбига (Gerhard Helbig). Године 1972. одбранила је магистарски рад – први из контрастивне лингвистике (ментор проф. Рудолф Гросе, тема ‘Valenz der Verben des Denkens im Deutschen und Serbokroatischen’ (‘Валентност глагола мишљења у немачком и српскохрватском језику’). Код истог професора радила је и докторску тезу ‘Semantik der Verben des Denkens in der deutschen Gegenwartssprache’ (‘Семантика глагола мишљења у савременом немачком језику’). У свом научном раду претежно се бавила контрастивном лингвистиком у додиру са транслатологијом, покривајући најразличитије области, али није заостајала ни у чисто германистичкој лингвистици, о чему свједочи напријед назначена докторска теза те монографија под насловом *Deutsche -i und -o-Derivate. Neue Tendenz in der Wortbildung des Deutschen?* (*Немачки -i/-o- деривати. Нова тенденција у немачкој дериватологији*). Радила је и на великом међународном пројекту *Немачко-српскохрватске граматике* на челу са Удрихом Енгелом (IDS), из кога је проистекла и једна монографија из контрастивне лингвистике. Аутор је и првог преводног фразолошког рјечника за језички пар њемачко-српски и српско-њемачки те један од аутора *Немачко-српског и српско-немачког речника* у издању БИГЗ-а. Од почетка радног вијека до 2007. радила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, као професор тог факултета, његовог истуреног одјељења у Крагујевцу, те као професор на Филозофском/Филолошком факултету у Бањој Луци. Од 2017. године је у пензији.

Ања Ђ. Правуљац ради као доцент на Катедри за романистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, на предметима из области савременог италијанског језика те књижевног и стручног превођења. Звање доктора фи-

лолошких наука стекла је на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду дисертацијом о анализи италијанског превода романа *Хазарски речник* Милорада Павића. Теме њених научних истраживања тичу се међујезичког и међукултурног контакта у књижевном превођењу. Књижевном превођењем бави се и у практичном смислу, преводећи италијанску прозу, графичке романе и стрипове за издавачку кућу Agarthi Comics у Босни и Херцеговини.

Јелена Д. Раца рођена је 1998. у Бањој Луци. Завршила је економску школу 2017. године, а потом уписала Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Године 2021. дипломирала је на Катедри за српски језик и књижевност са темом ‘Дубровачка властела у фарсама Николе Наљешковића’, а ментор при изради дипломског рада била је проф. др Мирјана Арежина. Исте године уписала је и други циклус студија – мастер студије. Подручје интересовања јој је стара дубровачка књижевност, односно српска књижевност ренесансе и барока. Током првог циклуса студија објавила је два научна рада, а потом и два приказа. Учествовала је и на међународним конференцијама у Бањој Луци, Москви и Пољској. Била је и уредник зборника научностручног скупа ‘Студенти у сусрет науци’ у новембру 2021. године.

Јелена Г. Рељић (Теслић, 1990) професор је српског језика и књижевности. Дипломирала је 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, гдје је 2016. године одбранила мастер рад под насловом ‘Романи Горана Петровића у свјетлу интертекстуалности’. Од 2015. године ради као професор српског језика у ЈУ СШ ‘Никола Тесла’ у Теслићу. Сарађивала је, савјетодавним радом, са ЈУ ‘Културни центар Теслић’, а тренутно је сарадник у СПКД ‘Просвјета’ Теслић.

Марија С. Терзић рођена је 1991. у Ваљеву, гдје је завршила гимназију. Дипломирала је на Катедри за енглески језик, књижевност и културу на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На матичном факултету одбранила је мастер рад код проф. Зорана Пауновића, под чијим је менторством 1. септембра 2022. одбранила и докторску дисертацију ‘Хамлет и Ахмед Нурудин – анализа субјеката кроз призму Ничеове мисаоне фигуре маске’. Ради на Институту за књижевност и уметност у Београду као истраживач-приправник, у Одељењу за поезику модерне и савремене српске књижевности. Објавила је научне радове: ‘Текст, аутор, контекст: компаративне паралеле Шекспира и Селимовића, Хамлета и Ахмеда Нурудина, *Хамлета* и *Дервиша* и

смрти у Зборнику радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини (са привременим седиштем у Косовској Митровици), ‘Мишоловка у драми *Хамлет* и роману *Дервиш и смрт*’ у часопису *Октоих*, који је часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – друштва чланова у Црној Гори, и ‘Прилог проучавању поетике Мирослава Максимовића’ (приказ) у часопису *Књижевна историја*. Учествовала је на научном скупу ‘Поезија и поетичка начела Лазе Костића’, одржаном у Требињу 6. и 7. априла 2023, са излагањем ‘Мотив мртве драге у песмама *Гавран* и *Santa Maria della Salute* Лазе Костића’. У току је израда научне монографије засноване на истраживању у вези с темом докторске дисертације.

Дијана Т. Тица ванредни је професор на Катедри за англистику Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Завршила је основне студије енглеског језика и књижевности на Филозофском факултету у Бањој Луци 2000. године. Магистрирала је на истом факултету 2006. године на тему ‘Елементи комике и њихова функција у романима Џејн Остин’. Докторску дисертацију под насловом ‘Трагичне јунакиње у енглеском роману деветнаестог вијека’ одбранила је 2013. године, а исте године изабрана је у звање доцента на Студијском програму енглеског језика и књижевности Филолошког факултета у Бањој Луци. У звање ванредног професора изабрана је 2018. године. Учествовала је на више домаћих и међународних научних скупова, објавила радове у неколико часописа и зборника, као и монографију *Поетика трагичног: три јунакиње викторијанског романа*. Подручја њеног интересовања јесу енглеска књижевност осамнаестог, деветнаестог и двадесетог вијека, те Шекспир и ренесансна драма.

Милан Д. Тодоровић рођен је у Чачку 1989. године. Основне и мастер студије завршио је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, смјер Енглески језик и књижевност. Након завршених мастер студија, уписује докторске студије на матичном факултету. Сфере његовог академског интересовања обухватају превасходно студије из области методике, педагогије и примијењене лингвистике, које представљају и фокус његовог докторског рада ‘Примена методе обрнуте учионице приликом усвајања глаголских времена у настави енглеског језика као страног’. Такође је наклоњен прагматици, социolingвистици и студијама енглеске и америчке књижевности. Објављивао је научне радове у домаћим и регионалним часописима (*Lunap, Philologia Mediana, Филолог* и др.).

Тамара П. Тошић студенткиња је друге године докторских студија Филолошког факултета Универзитета у Београду, модула Језик. Ангажована је као студент демонстратор на Катедри за англистику истог факултета, на предметима Савремени енглески језик П3 и П4. Такође, стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Објавила је рад ‘Shaping students’ identity through EFL in Belgrade high schools’ у часопису *Анали Филолошког факултета*, док је њен рад ‘Идеал изворног говорника у светлу варијеталне диверсификације енглеског језика у међународној употреби: истраживачке парадигме’ тренутно у штампи у часопису *Philologia* и биће објављен до краја 2023. године. Учествовала је на научној конференцији ‘Савремени токови у изучавању језика, књижевности и културе’ на Филолошком факултету Универзитета у Београду, са излагањем под насловом ‘Мерни инструмент за истраживање односа наставе енглеског језика и идентитета ученика у средњошколском окружењу’. Њена научна интересовања крећу се у смјеру социолингвистике и методике наставе енглеског језика, са фокусом на истраживања енглеског језика као *lingua franca*.

Бранко Црногорац (1978), магистар књижевних наука, запослен је на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци као наставник страног језика и вјештина – енглески језик. Поред тога, држи вјежбе из превода и књижевности на Студијском програму енглеског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци те руководи Центром за стране језике и превођење на истом факултету. Предмет његовог интересовања јесу енглеска књижевност 20. вијека, као и књижевни и стручни превод и настава енглеског језика за посебне намјене у оквиру друштвених и хуманистичких наука. Преводи сажетке стручних и научних радова за неколико часописа и публикација Универзитета у Бањој Луци и дугогодишњи је координатор програма преводилачке праксе која се организује у сарадњи са Владом Републике Српске.

Дијана М. Црњак (Бањалука, 1972) редовни је професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци (Студијски програм српског језика и књижевности). У периоду 2007–2019. и у љетном семестру академске 2022/2023. била је гостујући професор на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу (Одсјек за јужнословенске језике и књижевности). Научним и наставним ангажманом везана је за проучавање српских синтаксичких и лексиколошких тема. Радове је објављивала у релевантним часописима, зборницима

и монографским студијама, те излагала на научним скуповима у земљи и иностранству. Члан је Одбора за језик при Одјељењу књижевности и умјетности АНУРС и Научног вијећа Института за српски језик и књижевност АНУРС.

Матијас О. Чукву (Mathias O. Chukwu) ради као предавач на Одсјеку за енглески језик и књижевне студије Универзитета Нигерије у Нсуки. Такође је и докторанд на Одсјеку за енглески језик Универзитета у Ибадану. Подручја његових научних интересовања вежу се за еколингвистику, критичку анализу дискурса, прагматику и примијењену лингвистику.

Јелена В. Шајиновић Новаковић доктор је филолошких наука, ванредни професор Универзитета у Бањој Луци (ужа научна област Специфични језици – енглески језик) и шеф Катедре за англистику Филолошког факултета у Бањој Луци. До сада је објавила десетине научних радова у националним и међународним научним часописима, као и монографију *Језик, израз, упућивање* (2020). Учествовала је на бројним конференцијама у земљи и иностранству. Сфере њеног научног интересовања јесу модалност, референцијалност, социolingвистика и контрастивна анализа језика.

ИНФОРМАЦИЈЕ ЗА АУТОРЕ РУКОПИСА

Часопис *Филолог* је научни, рецензирани часопис из области науке о језику, књижевности и културе који има за циљ промовисање савремених теоријских и интердисциплинарних приступа. Оснивач и издавач часописа је Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Часопис излази у континуитету од 2010. године.

Објављујемо чланке на стандардним језицима оних филологија које се проучавају на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, дакле на српском, руском, енглеском, њемачком, француском и италијанском језику. Рад на неком другом словенском или свјетском језику може се објавити у договору са Редакцијом, по посебној процедури. При томе су појам и именовање српског језика неповредиве категорије и не могу се употребљавати у појмовним конструкцијама или скраћеницама које би одражавале неко друго или другачије именовање овог језика.

Објављујемо чланке који се баве разматрањем савремених теоријских приступа проучавању књижевности, језика и културе, значајем и потребом метатеорије у хуманистичким наукама, примјеном савремених теоријских приступа у анализи текстова и културних појава, интердисциплинарним приступом у изучавању лингвистичких, књижевних и културолошких студија, односом књижевности и језика с другим дисциплинама, приказом најсавременијих теоријских књига из области књижевности, лингвистике и културолошких студија итд.

Да би се обезбједио што већи степен научности, часопис *Филолог* сваки чланак шаље на рецензију прије коначног објављивања. Након иницијалне евалуације, уредништво ће установити да ли поднесени рукопис испуњава основне научне критеријуме. Уколико испуњава, чланак ће бити упућен на рецензију и прегледаће га два експерта из уже научне области. Чланак ће бити штампан у актуелном броју часописа *Филолог* уколико се оба рецензента усагласе да прилог задовољава високе научне критеријуме. Уколико добије позитивне рецензије тек након дораде, прилог може бити објављен у једном од наредних бројева *Филолога*.

Чланци се рецензирају по принципу узајамне анонимности аутора и рецензента. Рок за израду рецензије је мјесец дана. Коначна одлука о прихватању или одбијању рукописа биће упућена аутору заједно са рецензентским сугестијама, образложењем и напоменама.

Часопис *Филолог* излази два пута годишње, у јуну и у децембру.

Часопис *Филолог* омогућава тренутни отворен приступ цјелокупном садржају у складу с увјерењем како јавна доступност истраживачких спознаја потиче већу размјену знања и идеја. Часопис омогућава читаоцима да читају, преузимају, умножавају, дистрибуишу, штампају, претражују или повезују текстове објављених чланака, тј. да их користе у било које законите сврхе. У складу с Будимпештанском иницијативом, чији смо потписници, једино ограничење репродукције и дистрибуције чланака јесте у домену ауторских права, будући да је неопходно да аутор контролише интегритет свога рада, те да буде прописно наведен и цитиран.

Редакција *Филолога* посвећена је одржавању највиших етичких принципа и спречавању злоупотреба при публикавању овог часописа. Чланци који нису у складу са овим стандардима неће бити објављени у часопису *Филолог*.

Сви радови се упућују на провјеру путем антиплагијатског софтвера, који обезбјеђује Универзитет у Бањој Луци. Плагирање научних резултата, фабриковање и фалсификовање истраживачких података, покушаји објављивања већ објављених радова и томе слично, етички су неприхватљиви поступци и биће одбачени у складу с академским кодексом понашања и издавачком политиком часописа *Филолог*.

Уредништво спречава сваки потенцијални сукоб интереса и дискриминацију по било којој основи. У случају притужбе етичког карактера или притужбе о сукобу интереса, уредници поступају у складу са постојећом политиком и процедуром.

Аутори потписаном изјавом преузимају одговорност која се тиче оригиналности и аутентичности достављених радова. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију бити објављени, прихваћени за објављивање или у текућем рецензијском процесу у неком другом часопису или публикацији. Рукописи могу да садрже рад који је претходно усмено саопштен на научном скупу или конференцији. У том случају је неопходно дати и јасну напомену о томе. Аутори у истој изјави преузимају одговорност која се тиче коректног цитирања и адекватног реферисања на литературу и изворе. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију садржавати плагиране научне резултате, фабриковане и фалсификоване истраживачке податке нити друге етички неприхватљиве поступке или злоупотребе.

Непосредно након подношења рукописа, а прије покретања рецензијске процедуре, аутори потписују изјаву. Аутори потписују изјаву да су сагласни са политиком отвореног приступа коју подржавају уредништво и издавач часописа *Филолог*, односно да су сагласни са биљешком о ауторским правима, која је

наведена у сљедећем пасусу. То значи да, задржавајући ауторска права, уступају право првог публикавања часопису *Филолог*, а у складу са лиценцом СС-ВУ-НС дају сагласност за отворен приступ и располагање садржајем објављеним на сајту, под условом да се ради о некомерцијалном коришћењу садржаја и под условом да се при томе неизоставно назначе ауторство и мјесто првог публикавања. Остале ауторске одговорности наведене су у тексту обрасца изјаве.

Аутори који објављују у овом часопису пристају на сљедеће услове: аутори задржавају ауторска права и пружају часопису право првог објављивања рада у складу с лиценцом СС-ВУ-НС, која омогућава другима да дијеле рад уз услов навођења ауторства и изворног објављивања у овом часопису; аутори могу израдити посебне, уговорне аранжмане за неексклузивну дистрибуцију рада објављеног у часопису (нпр. постављање у институционални репозиторијум или објављивање у књизи), уз навођење да је рад изворно објављен у овом часопису.

Рецензенти вреднују и оцјењују пристигле рукописе искључиво на основу садржаја, у складу с највишим етичким стандардима и академским кодексом понашања, објективно, квалификовано и компетентно, научно аргументовано и стручно утемељено, а без дискриминације по било којој основи. Својим сугестијама унапређују квалитет рецензираних рукописа. Рецензентима уредништво обезбјеђује анонимност, а рецензенти су дужни да чувају повјерљивост свих информација у вези с рукописом као и да уредницима пријаве повреду ауторских права, плагирање и сличне етички неприхватљиве поступке или злоупотребе уочене у рукопису који рецензирају. Рецензент који сам сматра да је некомпетентан или неквалификован, да неће моћи обезбиједити правовремену рецензију или да је у било каквом сукобу интереса, обавјештава уредништво о томе и бива изузет из рецензентског процеса.

Часопис *Филолог*, без икаквих рестрикција, омогућава ауторима да задрже ауторска права и права објављивања.

Часопис *Филолог* омогућава ауторима да сами архивирају препринт или постпринт верзије својих чланака, на непрофитним серверима или на сопственим веб-сајтовима, уз напомену о извору и издавачу. Аутори могу користити и публиковану верзију (PDF).

Часопис *Филолог* не наплаћује ауторима обраду нити публикацију чланака.

Часопис *Филолог* обезбјеђује ауторима по један бесплатан примјерак броја у којем су објавили рад.

УПУТСТВА ЗА ТЕХНИЧКУ ПРИПРЕМУ И ПРИЈАВУ РУКОПИСА ЗА РЕЦЕНЗИЈСКУ ПРОЦЕДУРУ

Рукописи се пријављују путем налога на интернет сајту, путем имејла или поштанским путем.

Сваки аутор може да креира сопствени налог, према упутствима за регистрацију корисника која су дата на сајту <https://filolog.rs.ba>. Након регистрације, аутори могу поднијети рукопис, пратећи поступак пријаве прилога. Ауторе који креирају налог и рукопис шаљу на овај начин, молимо да попуне сва поља, унесу тражене метаподатке и сл.

Рукописи се, такође, могу слати на имејл-адресу filolog@ff.unibl.org или на поштанску адресу: Редакција часописа *Филолог*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

Приликом слања рукописа, аутори морају доставити и потписану изјаву, академску биографију, метаподатке као и романизовану верзију библиографије. Образац ауторске изјаве може се преузети на самом сајту. Академска биографија се доставља у краткој форми, до 200 ријечи, у трећем лицу. У првој реченици бионаратива наводи се актуелна функција, наставно односно научно звање и титула. Метаподаци се попуњавају на језику рада и на енглеском језику. Уколико је рад на енглеском језику, метаподаци се дају само на језику рада.

Кроз цијелу процедуру, од пријаве до штампања рукописа, ауторе води секретар Редакције, у складу с политиком отворене и континуиране комуникације у часопису *Филолог*.

Неопходно је да се аутори придржавају сљедећих техничких упутстава за припрему текста за рецензијску процедуру и штампу у часопису *Филолог*:

Текст оригиналног научног рада не смије имати мање од 30.000, ни више од 50.000 карактера, укључујући и размаке. Текст приказа односно научне критике не смије имати мање од 10.000, ни више од 20.000 карактера, укључујући и размаке.

Текстови морају бити достављени у Microsoft Word документу, писани фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5.

У горњем лијевом углу наводи се име и презиме, те научна афилијација аутора. Обавезно је коришћење средњег иницијала, тј. првог слова очевога или мајчиног имена.

За презиме аутора везује се подножна напомена, а она мора да садржи имејл адресу аутора. Уколико је рад коауторски, ово се односи само на првог аутора.

Научну афилијацију наводе само аутори који су стално запослени на универзитету, институту или некој другој научноистраживачкој установи. Научна афилијација наводи се према принципу организационе хијерархије институције, нпр. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за славистику. Научну афилијацију могу користити и студенти мастер или докторских студија. Као аутори, они у том случају наводе назив институције у чијем је окриљу обављено студијско истраживање, односно писање научног рада. Ако је аутора више, научна афилијација се наводи за сваког аутора.

Неопходно је да аутори доставе и верзију документа с текстом научног рада која ће бити спремна за рецензијску процедуру. Та верзија не смије да садржи име и презиме аутора, афилијацију, имејл адресу као ни друге елементе који би нарушили принцип анонимности. Како би обострана анонимност рецензијског процеса била додатно осигурана, ауторима научних радова препоручујемо техничка упутства која су дата на интернет сајту *Филолога*, у рубрици *Пријаве прилога*.

Уколико су у раду коришћени специфични фонтови или други елементи који захтијевају додатну техничку подршку, неопходно је послати и ПДФ верзију текста те специфичне фонтове који су коришћени у раду.

Испод афилијације, у централном дијелу документа, верзалом и подебљано, наводе се наслов и евентуални поднаслов дјела.

Испод наслова наводи се апстракт, на језику којим је писан и рад (100–250 ријечи). Након апстракта наводе се кључне ријечи (5–10 ријечи). Апстракт и кључне ријечи такође се пишу фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5, и то косим словима (курзивом). Уколико се у самом тексту апстракта или кључних ријечи већ налазе ријечи истакнуте косим словима (попут, рецимо, назива дјелâ), онда се те ријечи, за разлику од остатка текста апстракта и кључних ријечи, пишу нормалним словима.

Након кључних ријечи долази текст рада. Неопходно је да оригинални научни рад има структуру IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion), а пожељно да се увод, поглавља, потпоглавља и закључак нумеришу и насловљавају.

Цитате који су дужи од двије реченице потребно је издвојити из основног текста, и то поштујући сљедећа техничка упутства: фонт Times New Roman, величине слова 11, проред 1.5 и увучена лијева маргина за 0.5. Овако издвојене цитате потребно је ставити под једноструке наводнике (полунаводнике). Двоструки наводници користе се код управног говора.

Након текста рада наводи се библиографија цитираних текстова (дакле, искључиво текстова који су цитирани у раду или на које се аутори радова директно позивају). У библиографији се одвојено дају извори и литература. Латиничне и ћириличне библиографске јединице не дају се одвојено, него према упутствима која су наведена нешто ниже.

Рад написан на српском језику мора на свом крају имати резиме и кључне ријечи на енглеском језику. У оправданим околностима резиме може да буде и на неком другом страном језику. Радови написани на руском, њемачком, француском или италијанском језику морају на свом крају имати резиме и кључне ријечи на српском или на енглеском језику. Уколико је рад написан на енглеском, резиме и кључне ријечи се дају на српском језику. Резиме је информативни приказ чланка и оквирно не прелази 500 ријечи.

У складу с препорукама Министарства за научно-технолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Српске као и у складу с Правилником о публиковању научних публикација (Службени гласник Републике Српске, број 77/17, члан 60 и 61), цитирана литература треба да је највећим дијелом из врхунских међународних и републичких научних часописа (преко 80%), а удио радова на свјетским језицима треба да је преко 50%. Радови који не испуњавају најмање један од поменутих критеријума неће бити прихваћени за рецензијску процедуру.

Библиографске јединице (референце) цитирају се у складу са харвардским стилем цитирања (*Harvard Style 2022*). Полазећи од овога правилника, о којем се аутори детаљније могу информисати на интернету, наводимо примјере цитирања најчешћих библиографских јединица. У случају било каквих недоумица, препоручујемо ауторима да се обрате уредништву часописа.

Подаци о цитираним књигама дају се у парентезама у продужетку цитираног текста, и то на тај начин што се у загради, латиничним писмом, назначе сљедећи подаци: презиме цитираног аутора, зарез, година издања, двотачка и број странице без размака:

Примјер:

Крила потврђују став изнет у српској историји књижевности о поетском роману као 'најзначајнијој тековини послератног модернизма и читаве наше модерне литературе' (Deretić, 1983:p.496).

Уколико се име аутора већ помиње у тексту, наводе се само година издања цитиране публикације као и број стране на коју се реферишемо:

Примјер:

Како пише Ј. Деретић, писци у периоду између 1919. и 1923. године стављају акценат на морфологију књижевног дела и његове конструктивне захтеве (1983:р.496).

У библиографији:

Деретић, Ј. (1983) *Историја српске књижевности*. Београд, Нолит.

Ако је ријеч о цитирању научног чланка из часописа, зборника или неке друге сличне публикације, парентезе се дају по истом принципу, док се у библиографији наслов цитираног текста даје без наводника, назив публикације у италику, иза чега долазе подаци о публикацији (година излажења, број свеска и сл.), док се пагинација наводи на крају.

Примјер:

Кончаревић, К. (2016) О појмовно-категоријалном апарату теолингвистике. *Србистика данас - зборник научних радова*. I (1), 7–27.

Николић, М. (2016) Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*. VII (14), 11–18.

Приликом цитирања са интернета парентезе се дају на следећи начин:

У том тексту анализирају се сличности и разлике између категорије степена и категорије оцјене у српском језику (Nikolić, internet).

У библиографији, тамо гдје је могуће, препоручујемо навођење DOI стринга. Гдје то није могуће, наводи се URL. Ако се наводи DOI, није неопходно наводити датум посљедњег приступа.

Примјер:

Николић, М. (2016) Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*. VII (14), 11–18. DOI: 10.21618/fl1614011n.

Уколико има више од три или више аутора, критеријум навођења је презиме првог аутора.

Примјер:

Лична заменица *I* релативно је једнозначна у аргументативном писању у поређењу са другим личним заменицама (Biber et al., 1999:р.329).

У библиографији се наводе сва имена, али се само име првог аутора пише у инверзији:

Biber, D., Stig J., Geoffrey L., Susan C. & Edward F. (1999) *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London, Longman.

У радовима на српском језику критеријум редослиједа навођења библиографске јединице је прво слово (првог) презимена (првог) аутора цитираног рада, и то према фонетском, а не према етимолошком принципу. Нпр. латинична библиографска јединица с презименом *Chomsky* наводи се као библиографска јединица на Ч, и то према српском азбучном, односно абecedном редослиједу. Истовремено, у парентезама у тексту, презиме се даје у изворном облику, нпр. (Chomsky, 2000:р.152).

У тексту рада писаног на српском језику цитати се наводе оним писмом којим је писана цитирана литература. Уколико је цитирана литература на српском језику писана латиницом, и уколико нема појмова или имена наведених у етимолошком облику (нпр. *Čomski*, а не *Chomsky*), цитат се може пресловити ћириличним писмом.

За потребе индексирања часописа у међународним базама објављује се и романизована верзија цитиране литературе. Из истог разлога парентезе морају бити дате латиницом. Уз библиографске јединице у обје верзије цитиране литературе и извора пишу се редни бројеви, а наводе се азбучним (српска верзија) и алфабетским (романизована верзија) редослиједом. Цитирану литературу на српском треба, као и остатак текста, писати фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5. Романизована верзија цитиране литературе пише се фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом Single. Проред Single употребљава се и у тексту резимеа на крају рада.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *Philologist*, founded by the Faculty of Philology, Banja Luka, is an open access, peer-reviewed journal promoting contemporary theoretical and interdisciplinary approaches from the fields of language, literature, and culture, with an international editorial board. The journal has been published in continuity since 2010.

We publish articles in the respective languages/philological areas studied at the Faculty of Philology (Serbian, English, French, German Italian, and Russian). With regard to other Slavic or world languages, an article may be published following a special procedure and upon agreement with the Editorial Board. In addition, it is essential that the notion and name of the Serbian language be understood as inviolable categories that cannot be used in constructions and abbreviations that would reflect any designation or connotation other than stated.

We encourage the submission of papers that deal with the study of contemporary theoretical approaches to literature, language and culture, of significance and necessity of metatheory in the humanities, with the application of contemporary theoretical approaches in the analysis of texts and cultural phenomena, with the interdisciplinary approach in linguistic, literary and cultural studies, and with the study of language and literature in relation to other disciplines.

In order to provide the highest level of scholarliness possible, every paper submitted to the *Philologist* journal is reviewed before its final version is published.

In order to maintain the necessary level of academic atmosphere around the journal, every article is sent to two anonymous reviewers, whose unanimous opinion on the article meeting high academic standards is requested prior to publishing.

After the initial evaluation, the Editorial Board will determine whether the article submitted meets basic scholarly criteria. If it does, the paper is forwarded to two experts from the field for a double-blind peer review. The paper is published if both reviewers confirm it meets the aforementioned criteria.

The deadline for reviews is one month.

The final decision on the acceptance or refusal of the paper will be sent to the author along with the reviewers' suggestions, comments, and remarks.

The *Philologist* journal is published biannually, in June and in December.

The *Philologist* journal enables instantaneous open access to its whole content in accordance with a belief that public accessibility of research findings prompts a wider exchange of knowledge and ideas. The journal makes its contents open for its readership to read, download, copy, distribute, print, or link to full texts of the published articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or

use them for any other lawful purpose. As one of the signatories of the Budapest Open Access Initiative, we only put a constraint on distribution and reproduction concerning the domain of copyright, since it is necessary for the author to be given control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

The Editorial Board of the journal is committed to maintaining the highest ethical principles and to preventing malpractice over the course of its publication. Articles that do not comply with these standards will not be published in the journal.

Plagiarism, fabrication, and falsification of scholarly results, as well as publication of already published papers/articles and other forms of academic misconduct are ethically unacceptable acts that will be discharged in accordance with the principles stated above. The Editorial Board shall prevent any possible conflict of interest or discrimination on any grounds. In addition, the editors must insure the confidentiality of all information concerning the papers submitted prior to publication. In case of a complaint regarding an ethical issue or conflict of interest, the editors shall act upon the existing policies and procedures.

The author takes responsibility regarding the originality and authenticity of the article by signing a statement. The papers sent to the Editorial Board must not be published, accepted for publication, or undergo a reviewing process in another journal or periodical, but may contain a piece of text that was previously used (orally), at a conference or another academic event. In case of the latter, this piece of information must be clearly provided. Furthermore, in the said statement, the author takes responsibility for the correct use of bibliography and sources throughout the article. Finally, the papers sent to the *Philologist* must not contain plagiarised, fabricated, or falsified research data or display any ethically unacceptable action or procedure.

Immediately after the paper submission, and prior to the commencement of the reviewing procedure, the author must sign a statement, which will be sent to them either by the Editorial Board Secretary or the Editor-in-chief. The author will state that they agree with the open access policy, which is supported by the Editorial Board and the Publisher of the *Philologist*, that is, that they agree with the Copyright Notice. It means that, by keeping the copyright, they cede the first publication rights to the Journal, and, according to the CC-BY-NC license, they agree with the open access policy and usage of the contents published on the website providing that the usage of the contents is non-commercial and the author(s) and the origin of the first publication are mandatorily labelled. At the same time, the

author should state that they will follow the guidelines listed in the Publication Ethics and Malpractice Statement. The author should also point out any potential conflict of interest. Other responsibilities of the author are listed in the body of text on the statement form.

The reviewer evaluates the papers submitted solely on the basis of their contents, in an objective, qualified and competent manner, avoiding discrimination on any account and taking into consideration the highest ethical standards and codes of conduct, improving the quality of the article through their remarks. The Editorial Board guarantees them anonymity, and the reviewer, in turn, is obliged to provide confidentiality of all the information concerning the article, and to report any violation of copyright, plagiarism, and other ethically unacceptable procedures or instances of malpractice in the article reviewed. The reviewer who feels incompetent or unqualified regarding the article in question, who thinks he/she will not be able to provide a prompt review, or that he/she may be involved in a conflict of interest, shall inform the Editorial Board. Hence, said reviewer will be exempted from the reviewing process.

Philologist allows the author(s) to hold the copyright and to retain their publishing rights without any restrictions.

Philologist allows the author(s) to self-archive preprint and/or postprint versions of their papers on a non-profit server or on the author's personal website with an acknowledgement of the publication source. Using the published version in PDF is permitted.

Philologist does not ask for article processing charges (APCs), article submission charges or publication fees.

Philologist will provide a free author's copy of the volume in which their paper was published.

INSTRUCTIONS FOR TECHNICAL PREPARATIONS AND REGISTRATION OF THE PAPER FOR THE REVIEWING PROCEDURE

Papers are preferably sent by email (filolog@flf.unibl.org) or through an account on the website, or by snail mail (Redakcija casopisa *Filolog*, Univerzitet u Banjoj Luci, Filoloski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovica 1a, 78 000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina).

Each author can create their own account by following the instructions for user registration provided on <https://filolog.rs.ba>. Upon registration, the author can submit the paper by following the steps describing the procedure. The author that decides to submit his/her paper in this way is then asked to fill in all the fields and provide all necessary metadata.

In the course of submitting the paper, the author must provide a signed copy of the Author's Statement, an academic biography, metadata, as well as a Latin version bibliography. The Author's Statement form can be downloaded from the website. An academic biography is delivered in a short form, up to 200 words, in third person singular. The first sentence of the bio narrative should state the author's current function, that is, the academic title and position. The metadata is provided both in the language used in the paper and in English. If the paper is written in English, the metadata is provided only in English.

The author is guided by the Secretary of the Editorial Board through the entire process, from registration to publication, in accordance with the open and continual communication policy of the *Philologist* journal.

It is necessary that the author should comply with the following technical instructions for the preparation of the paper for the reviewing process and publication:

The text of the original scientific/scholarly paper must be kept within the 30,000-50,000 character range with spaces. The text of a review must be kept within the 10,000-20,000 character range with spaces.

Texts must be submitted in a Microsoft Word document, Times New Roman style, font size 12, and line spacing 1.5.

The full name of the author, as well as their scientific affiliation, is provided in the upper left corner. The author must state their middle name (if any).

A footnote is attached to the surname of the author, containing his/her email address. If the paper is co-authored, this note refers only to the first author.

Only the author fully employed at a university, an institute, or any other scientific research institution states any scientific affiliation. It is stated in accordance with the principle of organisational hierarchy of the institution (e.g. University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Slavic Studies). In addition, it can be used by master's or doctoral studies students. In which case, they must state the name of the institution at which the research was conducted. If there is more than one author, the scientific affiliation is stated for each author separately.

Furthermore, it is necessary that the author should submit the version of the document ready for the reviewing procedure. That version must not contain any element that would compromise the principle of anonymity. In order for mutual anonymity to be maintained throughout this process, we recommend that the author should consult the technical instructions provided on the website of the *Philologist*, on the *Register of the paper* menu.

If there are specific fonts or other elements that require an additional technical support used throughout the paper, it is necessary to send a PDF version of the text, along with the aforementioned specific fonts or elements.

The title and possible subtitle of the paper are stated in the central part of the document, below the affiliation, in bolded capital letters. The abstract is provided below the title, in the language of the paper (100-250 words), which is followed by key words (5-10 words). Both the abstract and key words are written in Times New Roman style, font size 12, line spacing 1.5, and in italics. In case there are already some italicised words in the said elements of the paper (such as the title of a literary piece), they are written in standard print form.

Following the key words is the main body of the text. It is essential that an original scientific paper retain the IMRAD structure (Introduction, Methods, Results, and Discussion), and it is preferable that the sections of the text be numbered and entitled.

Citations longer than two sentences must be singled out from the main body of the text, in accordance with the following technical instructions: Times New Roman style, font size 11, line spacing 1.5, with the left margin indented for 0.5. Such citations require single quotation marks. Double quotation marks are used for quoting direct speech.

The bibliography of works cited (References) follows the main body of the text (only the texts cited in the paper or the texts authors directly refer to). Depending on the nature of research, Sources and References can be provided separately.

The paper written in Serbian must provide a summary and key words in English at the end. In specific circumstances, a summary can be provided in another

language. Papers written in Russian, German, French, or Italian respectively must include a summary and key words in both Serbian and English. If the paper is written in English, a summary and key words are provided in Serbian. A summary is an informative account of the paper and it should not exceed 500 words.

In accordance with the recommendations of the Ministry of Scientific-Technological Development, Higher Education, and Information Society of the Republic of Srpska, as well as the Rulebook on Publishing Scientific Publications (Official Gazette of the Republic of Srpska, issue 77/17, Articles 60 and 61), the works cited should mainly originate from renowned international and national journals (80%), with the share of papers written in world languages exceeding 50%.

References are cited and listed in accordance with Harvard style citing and referencing guides. Detailed information on Harvard Style 2022 can be found on the Internet, and examples of the most common types of citation are provided below. In case of any doubt, we invite authors to consult the Editorial Board.

Reference information about the work cited should be provided in parenthesis following the quoted text. The last name of the author cited (in Latin orthography) is followed by a comma, the year of publication, colon, and page number(s).

Example:

Based on the critics' uniform readings of immigrant texts, it becomes obvious that 'our understanding of the immigrant experience – and in particular that of immigrant suffering – is severely curtailed' (Hron, 2009:p.5).

If the author's name is already mentioned in the text, only the publication year and page number(s) are provided.

Example:

According to Hron, '[t]he scarcity of a direct language of pain does not mean that there is no viable mode of expression for their pain' (2009:p.41).

In a reference list:

Hron, M (2009) *Translating Pain. Immigrant Suffering in Literature and Culture*. Toronto, University of Toronto Press.

When citing from a journal, book of proceedings, or similar, parentheses are used in the same way. In References, titles are provided without quotation marks, while publication titles should be in italics, followed by volume, issue and page numbers.

Examples:

Heise, U. K. (2013) Globality, Difference, and the International Turn in Ecocriticism. *PMLA*. 128 (3), 636–643.

Fagunleka, O. & Olorunsogo, D. (2022) Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria. *Filolog*. XIII (26), 151–169.

When citing from the Internet, parentheses are given as follows:

The epistemic modals deployed in the editorials are chiefly channeled towards the projected possibilities if the government addresses the issues responsible for the exodus of health workers (Fagunleka & Olorunsogo, Internet).

In References, if applicable, use DOI or URL. When DOI is used, the date of online access is not needed.

Example:

Fagunleka, O. & Olorunsogo, D. (2022) Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria. *Filolog*. XIII (26), 151–169. <https://filolog.rs.ba/index.php/filolog/article/view/316>

or

Fagunleka, O. & Olorunsogo, D. (2022) Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria. *Filolog*. XIII (26), 151–169. DOI: 10.21618/fil2226151f

If there are three, four or more authors / editors, the abbreviation ‘et al.’ should be used after the first author’s name:

The three interrelated concerns and considerations we have discussed (...) contributed to the emergence of more flexible, open-ended, and ethical qualitative research methods, including autoethnography (Adams et al., 2014:p.15).

In References, however, all names are used:

Adams, T. E., Holman Jones, S. & Ellis, C. (2014) *Autoethnography – Understanding Qualitative Research*. Oxford, Oxford University Press.